

K. MARX - F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels

Dela

Četrdeset četvrti tom

Redaktor

Seka Korać-Alumli

Prevodioci

Olga Kostrešević,
Mile Joka,
Ljubica Bauer-Protić

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačka radna organizacija

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 44

BEOGRAD 1979.

PREDGOVOR

...

Četrdeset četvrti tom *Dela K. Marxa i F. Engelsa* obuhvata Engelsovu prepisku u periodu 1888 - 1890. Poznato je da je obimna prepiska koju su Marx i Engels vodili sa ličnim i partijskim prijateljima, sa istaknutim misliocima svoga vremena i sa prevodiocima i izdavačima njihovih sopstvenih dela, predstavljala znatan i višestruko značajan deo njihove ukupne aktivnosti. To se odnosi u punoj meri i na Engelsova pisma s kraja osamdesetih godina, kada je on sve svoje snage posvećivao završavanju i zaokruživanju Marxovog i svog naučnog opusa i u isto vreme bio svojim mišljenjem, savetom i kritikom živo i neposredno angažovan u razvoju revolucionarnog radničkog pokreta u pojedinim zemljama i na međunarodnom planu.

Tomom četrdeset četvrtim obuhvaćeno je ukupno 259 Engelsovih pisama - od kratkih poruka i usputnih napomena od nekoliko redaka do pravih malih rasprava u kojima se preciziraju stavovi marksizma o značajnim teorijskim pitanjima ili daje analiza i procena aktuelnih političkih zbivanja.

Značajna tema Engelsovih pisama s kraja osamdesetih godina bila je analiza međunarodne situacije i odnosa među evropskim velikim silama. Nastupanje imperijalističke faze razvoja kapitalizma i s njom sve zaoštrenija borba oko kolonijalnih osvajanja i teritorijalnih proširenja povećavaju opasnost od ratnih sukoba evropskih i svetskih razmera. Sa budnom pažnjom Engels prati diplomatsko-političke manevre i pregrupisanje velikih sila, njihove sve intenzivnije ratne pripreme, i upozorava na dalekosežne posledice i moguće ishode velikog ratnog požara u Evropi koji bi dao maha najreakcionarnijim nacionalističko-imperijalističkim snagama u ratom zahvaćenim zemljama i doneo ogromne nesreće i razaranja, ali bi neizbežno izazvao i revolucionarna vrenja i prevrate, pa i slom pojedinih državnih mašinerija. U pismu Wilhelmu Liebknechtu iz februara 1888 (tačno dvadeset devet godina pre nego što će se to stvarno dogoditi!) Engels govori o mogućoj »revoluciji u Petrogradu« izazvanoj vojnim porazima Rusije, revoluciji »koja će toj gospodi što ratuju odjednom sve pokazati u sasvim drugom svetlu« (u ovom tomu, str. 33).

Posmatrajući razvoj situacije u Evropi i u pojedinim evropskim zemljama očima vidovitog stratega međunarodnog radničkog pokreta, Engels upozorava vođe radničkih partija sa kojima se dopisuje na uticaj i posledice koje pojedini događaji ili pojedini potezi vladajućih

režima mogu imati za borbu radničke klase i njene klasne interese. Sa velikom pažnjom Engels prati smene na prestolu i poslednje godine reakcionarnog Bismarckovog režima u Nemačkoj i zalaže se za nepomirljiv stav socijaldemokratske partije Nemačke prema Bismarckovoj nacionalističko-imperijalističkoj politici koja je umela da imponuje nemačkoj malograđanštini. Njegova nedovršena studija *O ulozi sile u istoriji* bila je zamišljena – vidi se iz prepiske – kao celovita teorijska i politička kritika Bismarckove vladavine u Nemačkoj. Francuske socijaliste-marksiste Engels upozorava strpljivo i uporno na opasnost od rastućeg uticaja i popularnosti »bulanžizma«, pokreta oko opasnog političkog avanturiste generala Boulanger-a koji je nastojao da se dočepa neograničene lične vlasti oslanjajući se na beskrupuloznu socijalnu demagogiju i šovinistički program antigermanskog revanšizma. Po Engelsonom mišljenju, svaki makar i privremeni izborni i drugi savez ili kompromis sa tim snagama u francuskom političkom životu otvarao je vrata pogubnom uticaju šovinizma na mase francuskih radnika nanoseći štetu stvari radničke klase u Francuskoj i u čitavoj Evropi.

Razmatrajući međunarodne odnose na kojima već leži senka budućeg velikog rata, Engels drži stalno na oku politiku ruskog carizma, koji ima ulogu jednog od najmoćnijih bastiona reakcije u Evropi i Aziji. O spoljnoj politici carske Rusije Engles je napisao i posebnu raspravu koja je objavljena u naprednim listovima i časopisima na nekoliko jezika. U isto vreme Engels prati s velikom nadom buđenje modernog radničkog pokreta u Rusiji, interesuje se živo za unutrašnji razvitak ove velike zemlje i održava veze s prvom organizacijom ruskih marksista koja deluje u emigraciji, sa grupom »Oslobođenje rada«.

Engelsova pisma iz perioda 1888 - 1890 (kao i ranija i kasnija njegova korespondencija) veoma su zanimljiva i značajna i kao autentična svedočanstva i dokumenti za istoriju međunarodnog radničkog pokreta i kao primeri lucidne, teorijski fundirane analize svega onoga što se zbivalo u tom pokretu u periodu njegovog burnog narastanja i omasovljavanja, ali i sudaranja sa nastalim protivrečnostima i teškoćama, novim idejnim i političkim sukobima i diferencijacijama koje je nosilo sobom nastupanje »epohe imperijalizma i proleterskih revolucija«.

Iz pisama se vidi u kojoj je meri Engels bio angažovan praćenjem i proučavanjem razvoja radničkih organizacija – partija i sindikata – u raznim zemljama i koliko je svojim savetima i mišljenjima pokušavao da utiče na taj razvoj. Pored radničkog pokreta Engleske – zemlje u kojoj je živeo i neposredno delovao – Nemačke sa kojom je bio vezan poreklom i brojnim i trajnim ličnim i partijskim vezama, Francuske sa kojom je imao stalne kontakte preko Laure i Paula Lafargue-a, Amerike gde se dopisivao sa F. A. Sorgeom i drugim ličnostima iz radničkog pokreta, Engels je zainteresovano pratio društvena zbivanja i klasnu borbu u mnogim drugim zemljama – Italiji, Austro-Ugarskoj,

Švajcarskoj, Belgiji, Holandiji, Danskoj, Norveškoj, Rusiji – i imao prijateljske veze i lični uticaj.

Snaženje revolucionarnog radničkog pokreta širom Evrope, prastanje uskih sektori revolucionara u pojedinim zemljama u snažne nacionalne partije proletarijata sa sve većim uticajem u političkom životu i širenje uticaja marksističke teorije, njen sve dominantniji uticaj u radničkom pokretu – to su bile nepobitne činjenice političke stvarnosti poslednjih decenija prošloga veka. Te činjenice i čitav proces narastanja i sazrevanja radničkog pokreta u pojedinim zemljama i na međunarodnom planu našli su u Engelsu svog najkompetentnijeg tumača, analitičara sposobnog da uoči i oceni značenje i važnost pojedinih događaja i novih pojava i tendencija, kritičara koji je beskompromisno otkrivao objektivne i subjektivne korene slabosti i pojedinih promašaja i neuspeha. Izborne borbe u Francuskoj i Nemačkoj, u kojima su radničke partije imale sve važniju ulogu, štrajkački pokret i pojedini štrajkovi u Engleskoj i u drugim zemljama, kongresi socijalističkih partija, sudbina pojedinih radničko-socijalističkih listova i drugih publikacija – sve su to bili konkretni povodi za Engelsove ocene i sudove kojima se određuje mesto takvih događaja u ukupnom razvoju revolucionarne borbe radničke klase. Ne jednom, pozdravljajući sve veće uspehe i pobeđe klasne borbe radnika u pojedinim zemljama i impozantne primere njihovih organizovanih, masovnih akcija, Engels će izraziti svoje žaljenje što i Marx nije živ da s njim podeli radost zbog brzog izrastanja revolucionarnog radničkog pokreta u silu sposobnu da revolucionarno menja svet.

Emotivno angažovan, ocenjujući događaje neposredno i bez ikakve istorijske distance, Engels se ponekad i prebacio u svojim ocenama i očekivanjima, precenio značaj i domašaj pojedinih pojava i događaja, pridao nekim pojedinostima značaj kakav nisu imale. Ali to je danak koji svaki savremenik neizbežno plaća vremenu u kome živi. Ostaje međutim činjenica da su, u celini gledano, Engelsovi sudovi i ocene izvanredno dobro izdržali probu vremena i da se čak i u neposrednom i žurnom reagovanju na dnevne događaje potvrđuje zadivljujuća prodornost njegove misli i prednost dijalektičko-materijalističkog pristupa, kao i načina mišljenja koji su Marx i on zajednički izgradili.

Engels je često bio u situaciji da brzo reaguje na pojave i da u formi pisama prijateljima izriče sudove i daje odgovore na krupna pitanja političke prakse i društvene teorije. Ali on je bio naučnik i mislilac sa razvijenim osećanjem odgovornosti za svaki izrečeni sud i mišljenje. Zato je sâm bio protiv olakog javnog korišćenja onoga što nije naučno razrađeno i provereni iskaz, nego ocena ili objašnjenje dati bez posebnog proučavanja i proveravanja. Taj svoj stav Engels je izrično formulisao u poznatom pismu Konradu Schmidtu od 27. oktobra 1890 (str. 432).

U Engelsovim često usputnim ocenama tekućih zbivanja u radničkom pokretu njegovog vremena nalaze se elementi trajne vrednosti

i poruke i danas aktuelne. Polazeći od onoga što je sadržano u pismima sakupljenim u ovom tomu, moguće je ukazati na neke opšte stavove i ocene koje se tiču organizovanja radničke klase i karaktera i načina delovanja njenih organizacija, naročito njene teorijske i političke avangarde.

Engels je smatrao da je prošlo vreme kada su revolucionarne zahteve u ime radničke klase izražavale relativno male zatvorene sekte slabo povezane sa osnovnom radničkom masom. On je smatrao da su sazreli uslovi za nastupanje na širokom frontu i da tek aktiviranje ranije slabo organizovanih polukvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika otvara nove perspektive uspešne klasne borbe. Zato je kritikovao razne oblike sektaškog mentaliteta i ponašanja i izražavao uverenje da od organizacija takvog karaktera ima više štete nego koristi. Tako on nimalo ne žali zbog raspada Socijalističke radničke partije Amerike jer to – kako piše Engels A. Bebelu januara 1890 – »i nije bila neka partija, već sekta i, uz to, čisto nemačka sekta, izdanak nemačke partije na tuđem tlu«, što je, po Engelsovom mišljenju, samo smetalo izrastanju jedne prave i velike socijalističke partije američkih radnika.

Isto tako, Engels je kritikovao krutost i sektaške greške francuskih socijalista-marksista, a gašenje lista »Socialiste«, koji su oni izdavali, smatrao je velikim gubitkom jedne kopče u inače nedovoljno razvijanim vezama sa širim masama francuskih radnika.

U sukobu rukovodstva Nemačke socijaldemokratske partije sa takozvanom grupom »mladih« Engels je odlučno stao na stranu partijskog rukovodstva jer je smatrao da je grupa »pobunjenika« sastavljena od liberalno-anarhističkih elemenata, univerzitetskih »literata« i frazera koji nisu razumevali stvarne potrebe i raspoloženje nemačkih radnika.

Engelsova pisma sadrže takođe oštru kritiku oportunističkog reformizma i raznih malograđanskih struja u radničkom pokretu koje su izražavale te tendencije i koje su u nekim zemljama postale prilično uticajne, čak i dominantne. U Francuskoj to su bili »posibiliste«, u Engleskoj Socijaldemokratska federacija na čelu sa Hyndmanom, i tredjunioni u kojima je glavne pozicije držala stara, konzervativna struktura strukovno-zanatskih sindikata. I u Nemačkoj socijaldemokratskoj partiji koja je smatrana uzorom velike revolucionarne marksističke partije neke slične tendencije postajale su sve vidljivije. Engels je insistirao na potrebi odlučne borbe protiv širenja uticaja tih i takvih struja na šire radničke mase i davao toj borbi svoj neposredni lični doprinos. Naročito je nastojao da se spreči uticaj oportunističkog reformizma na međunarodnom planu i u Drugoj internacionali, koja je formirana 1889.

Interesantna su Engelsova opažanja i ocene o uzrocima i korenima pojava napuštanja klasno-revolucionarnog puta od nekih i u nekim radničkim organizacijama. Među te uzroke Engels ubraja formiranje i uticaj »radničke aristokratije«, konkurenciju i surevnjivost među stru-

kovnim sindikatima koji obuhvataju prvenstveno baš taj deo radništva, veliki uticaj i samostalnost »egzekutiva« u pojedinim radničkim organizacijama, karijerizam i lične sukobe političkih i sindikalnih vođa koji nekim objektivnim sukobima parcijalnih interesa daju izuzetnu zaoštrjenost stavljajući ih u službu svojih ličnih ambicija i borbe za položaje. U tom pogledu najviše je kazano u pismu Lauri Lafargue od oktobra 1889. i pismu Sorge-u od aprila 1890. Iz sličnih motiva Engels je kritikovao i pretenzije parlamentarne frakcije Nemačke socijaldemokratske partije koja je težila da se preterano osamostali i da u ime »visoke parlamentarne strategije« diriguje politiku čitave partije, odvlačeći je sa terena konkretne klasne borbe.

Svoje nade Engels je polagao u ozdravljujuće dejstvo pokretanja i aktiviranja širih radničkih masa, koje će svojom neposrednom akcijom relativno brzo smesti s puta oportunističko laviranje i lične računice i trvenja birokratizovanih sindikalnih i partijskih rukovodstava. Polazeći od takvih procena, Engels je pridavao veliki značaj formiranju »novih tredjuniona« u Engleskoj, koji uvode u organizovanu klasnu borbu »nove armije« radnika. Oduševljeno je pozdravljao, pratio i podržavao štrajkačke akcije u pojedinim zemljama, kao i velike akcije političkog pritiska kao što su bile masovne prvomajske manifestacije i borba za ozakonjenje osmočasovnog radnog dana itd.

»Ukratko« – piše Engels – »ko na stvar gleda samo površno, rekao bi da je sve to zbrka i lična svađa. Ali pokret produžava da se razvija ispod te površine, zahvata sve šire slojeve i upravo većinom u masama koje se nalaze na najnižem stupnju i dosad su stagnirale, i više nije daleko dan kada će ta masa odjednom naći samu sebe, kada će joj postati jasno da je ona ta ogromna masa koja se kreće, a toga dana će se brzo okončati sa svim tim gadostima i svađama« (str. 343).

U nekim pismima Engels razmatra stanje u pojedinim partijama i iznosi mišljenje i savet kako da se postojeće teškoće i sporovi prevaziđu. Značajni načelni stavovi o potrebi organizovanja posebne radničke partije, o prihvatljivim okvirima njene saradnje sa drugim partijama i o unutarpartijskim odnosima izneo je Engels u pismu Gersonu Trieru od 18. decembra 1889. Engels podseća na to da su Marx i on još od 1847. zastupali gledište da proletarijat može biti dovoljno jak i konačno pobediti samo ako ima sopstvenu partiju. Saradnja i zajedničko istupanje sa drugim partijama prihvatljivi su ako a) donose nesumnjivu korist bilo direktno za samu partiju, njenu poziciju i uticaj, bilo za »istorijski razvitak zemlje u pravcu ekonomske i političke revolucije«, i b) ako se time »ne dovodi u pitanje proleterski, klasni karakter partije. To je za mene – kaže Engels – apsolutna granica« (str. 284). U isto vreme Engels podvlači značaj i neophodnost unutarpartijske demokratije i otvorene, tolerantne borbe mišljenja:

»Radnički pokret se zasniva na najoštrijoj kritici postojećeg društva, kritika je sastavni deo njegovog života, kako onda da on sam izbegava kritiku, da teži da zabrani debate? Tražimo li mi od drugih

slobodu govora za nas samo zato da bismo je opet ukinuli u našim sopstvenim redovima?» (str. 286).

Delujući posle Marxove smrti i u periodu kad su istovremeno nastajale snažne radničke partije u razvijenim kapitalističkim zemljama na Zapadu i kada je marksizam počeo da se afirmiše kao najuticajnija misaona struja u radničkom pokretu, Engels je preuzeo na sebe specifičnu i vrlo značajnu ulogu najistaknutijeg poslenika koji svojim nespornim autoritetom jednog od osnivača marksizma i svojom neumornom aktivnošću povezuje i usklađuje delatnost radničkih partija pojedinih zemalja i razvija novi duh internacionalne solidarnosti među njima u skladu sa izmenjenim istorijskim uslovima. On je pouzdan i pronicljiv savetnik koji stalno insistira na potrebi da svaka partija polazi od specifičnih društveno-istorijskih uslova svoje zemlje i svoje radničke klase da bi se u njima što dublje ukorenila i što bolje aktivirala sve potencijalne izvore revolucionarne energije u konkretnoj istorijskoj situaciji. On smatra da je izmena iskustva dragocena, da je širenje i propagiranje revolucionarne teorije neophodno, ali da ipak svaka radnička klasa uči najbrže i najbolje iz svog sopstvenog borbene iskustva i da i prihvatanje revolucionarne teorije dobija solidnu osnovu i pravi smisao tek kad se poveže sa konkretnim potrebama i zahtevima revolucionarne klasne borbe širokih masa radnika (vidi naročito Engelsovo pismo F. A. Sorgeu od februara 1890, str. 309).

Dajući svu moguću podršku i pomoć razvoju jakih i samostalnih nacionalnih partija, Engels je u isto vreme pridavao najveći značaj negovanju internacionalnog duha u radničkom pokretu, međusobnom upoznavanju i razumevanju i konkretnim akcijama solidarnosti, uzajamne pomoći i zajedničkog istupanja. Svemu tome davao je on sam izvanredno veliki lični doprinos. Pošto je održavao lične veze sa vodećim ljudima iz većeg broja marksistički orijentisanih partija i grupa i s budnim interesovanjem pratio društvena zbivanja, politički život i klasnu borbu u pojedinim zemljama, Engels je bio u stanju da posreduje u razmeni relevantnih informacija i da svojim ocenama u objašnjenjima onoga što se zbiva na raznim stranama značajno doprinosi boljem međusobnom razumevanju i uvažavanju specifičnosti svake zemlje i svakog pokreta. Neka njegova pisma podsećaju na prave borbene izveštaje u kojima se daje pregled i procena situacije na raznim frontovima.

Osobito velika i značajna bila je Engelsova uloga u pripremanju i sazivanju međunarodnog kongresa revolucionarnih, pretežno marksističkih partija i grupa koji je održan u Parizu 1889. godine – kongresa na kome je osnovana Druga internacionala. Kao što se vidi iz njegovih pisama, sam Engels nije bio ubeđen da je sazreo momenat za takav čin kao što je osnivanje nove internacionala, ali kada je odluka o održavanju kongresa bila već doneta, on je nekoliko meseci sa zadivljujućom energijom i upornošću radio na tome da kongres što bolje uspe i da potvrdi jasnu revolucionarno-marksističku orijentaciju okupljenih

partija. Čitava serija pisama koja je Engels uputio za kratko vreme s jedne strane Paulu Lafargue-u, koji je predvodio francuske marksiste i bio glavni neposredni organizator kongresa, i Wilhelmu Liebknechtu, vodi nemačke socijaldemokratske partije – najveće i najuticajnije u to vreme – svedoče o ogromnim naporima koje je Engels morao uložiti da bi se prevazišli nespornosti i jednostrana gledišta, osigurala dovoljno široka osnova okupljanja i izbegla opasnost od prodora otvoreno reformističkih struja – francuskih »posibilista«, i engleske Socijal-demokratske federacije – koji su pripremali paralelni kongres takođe u Parizu.

Vrlo su interesantna kao dokumenti za istoriju radničkog pokreta s kraja devetnaestog veka mnoga pisma koja se odnose upravo na ovu problematiku. Ona pokazuju Engelsa kao strpljivog graditelja mostova solidarnosti i ravnopravne saradnje među radničkim partijama i pokretima u vreme kada odnosi među njima postaju složeniji zbog toga što se u njihovoj politici snažnije reflektuju nacionalne specifičnosti svake zemlje.

Krajem osamdesetih godina Engels je intenzivno radio na redigovanju i pisanju predgovora za niz Marxovih i svojih studija koje su doživljavale nova izdanja ili bile prevedene na razne jezike. O tome svedoče mnoga pisma izdavačima, prevodiocima i partijskim prijateljima. Naročito intenzivan i naporan bio je rad na sređivanju, dovršavanju i pripremi za štampu Marxovog rukopisa trećeg toma *Kapitala*. Uveren u ogroman značaj ovog epohalnog Marxovog dela za radnički pokret i naprednu teoriju, Engels je tom poslu posvećivao posebnu pažnju. A posao je zaista bio veliki i složen. Neki delovi rukopisa ostali su u formi nerazvijenih teza i zabeležaka. Jednu glavu trebalo je tek napisati, a činjenični materijal i proračune brižljivo proveriti i dopuniti. Međutim, baš ovaj treći tom imao je bitan značaj za celinu monumentalnog Marxovog dela i pokazivao svu površnost i brzopletost raznih pokušaja građanskih ekonomista-apologeta da ospore i dovedu u pitanje naučnu vrednost i zasnovanost Marxovih analiza i zaključaka.

Uporedo s mukotrpnim i predanim radom na rukopisu rediguje četvrto toma Engels brižljivo, na bazi originalnih rukopisa, rediguje četvrto nemačko izdanje prvog toma *Kapitala* i ta verzija postaće standardna. Prema njoj će se praviti sva kasnija izdanja i prevodi.

Iako ozbiljno kuburi sa očima i u određenim periodima mora da ograniči čitanje i pisanje na samo nekoliko sati dnevno, Engels uporno radi na Marxovoj rukopisnoj ostavštini i njeno objavljivanje i stavljanje na raspolaganje javnosti smatra svojim prioritarnim zadatkom i dugom prema radničkoj klasi i razvoju naučnog shvatanja društva. Misli i o tome da neke već afirmisane marksiste (Kautskog, Bernsteina) uputi u tehniku čitanja Marxovih rukopisa kako bi i oni mogli raditi na tome poslu s njim i posle njega.

U ovom periodu, kao što se vidi iz pisama, Engels radi na posebnim izdanjima Marxove rasprave *Govor o slobodi trgovine* i svoje stu-

dije Ludwig Feuerbach i kraj nemačke klasične filozofije. Knjigu *Poreklo porodice, privatne svojine i države* prerađuje i dopunjuje kritički koristeći nove radove L. S. Morgana (*Kuće i kućni život američkih urođenika*) i M. Kovalevskog (*Pregled porekla i razvitka porodice i svojine*). On piše predgovore za nova engleska i nemačka izdanja *Komunističkog manifesta* i u njima iznosi interesantne i značajne sudove o razvojnem putu revolucionarnog radničkog pokreta i o promjenjenim uslovima i strategiji klasne borbe proletarijata.

U svojim pismima s kraja osamdesetih godina Engels može sa zadovoljstvom da konstatuje sve veći uticaj Marxovog i svog naučnog dela — materijalističko-dijalektičkog metoda i pogleda na svet i istoriju ljudskog društva. On daje i dalje ogroman lični doprinos širenju marksističkih ideja i njihovom revolucionarnom dejstvu na razvoj društvenih nauka. No u isto vreme Engels sa zabrinutošću i negodovanjem uočava površan i vulgarizatorski odnos prema marksističkom metodu i teoriji kod mnogih mladih pisaca koji sebe proglašavaju marksistima, sklonost ka olakim uopštavanjima kojima se hoće zameniti savesno i naučno-skrupulozno izučavanje činjenica. U pismu Paulu Ernstu (str. 359) Engels upozorava da se »materijalistička metoda pretvara u svoju suprotnost ako se ne koristi kao vodilja prilikom istorijskog proučavanja, već kao gotov šablon, po kome se kroje istorijske činjenice«. . . »U oblasti teorije — piše on K. Schmidtu — treba uraditi još tolike stvari naročito na području ekonomske istorije i njene povezanosti sa političkom istorijom, istorijom prava, religije, literature i kulture uopšte, gde samo jasan teorijski pogled može pokazati pravi put u lavirintu činjenica« (str. 251).

Engelsovi zahtevi u pogledu stroge naučne primene materijalističko-dijalektičkog metoda u analizi društveno-istorijskih zbivanja bili su vrlo strogi. I jednom već renomiranom marksističkom teoretičaru kao što je bio Karl Kautsky Engels zamera, bez mnogo okolišenja (osvrćući se na njegove članke *Klasne protivurečnosti 1789. godine*), da u njima nema dovoljno autentične istorijske građe, i upućuje ga na neke važne istorijske izvore koje ovaj nije koristio. Tumačenje događaja opštom shemom o određujućem značaju načina proizvodnje ne može da zameni analizu konkretnih činjenica: »Ja bih mnogo manje govorio o novom načinu proizvodnje. On je uvek ogromnim rastojanjem odvojen od činjenica o kojima ti govoriš i tako neoposredovan javlja se kao čista apstrakcija koja ne razjašnjava već pre zamagljuje stvari« (str. 133).

Jedan broj Engelsovih pisama u ovom tomu Marxovih i Engelsovih *Dela* odnosi se na neka značajna teorijska pitanja koja se tiču osnovnih teorijsko-metodoloških postulata istorijskog materijalizma i posebno koncepcije o društveno-ekonomskoj (materijalnoj) *bazi* i *nadgradnji*. Za pravilnu dijalektičku interpretaciju ove koncepcije Engelsova objašnjenja i preciziranja sadržana u nekim pismima imaju veliku naučnu vrednost i značaj i u tom smislu predstavljaju integralni deo

Marx-Engelsovog teorijskog opusa (vidi naročito pisma K. Kautskom od 20. februara 1889, P. Ernstu od 5. juna 1890, C. Schmidtu od 5. avgusta i 27. oktobra 1890. i J. Blochu od 21. septembra 1890).

Pojava protiv koje je Engels usmerio oštricu svoje kritike u gore nabrojenim pismima bila je dosta rasprostranjena vulgarna interpretacija marksizma u smislu svodenja istorijskog materijalizma na puki ekonomski determinizam.

»Uopšte, reč ‚materijalistički‘ mnogim mladim piscima u Nemačkoj služi kao prosta fraza kojom se sve i svašta etiketira bez nekog proučavanja, tj. prilepljuje se ta etiketa i veruje da je time rešena stvar. Međutim, naše shvatanje istorije je, pre svega, uputstvo za proučavanje, a ne poluga za konstrukcije à la hegelovstvo« (str. 381).

Braneci marksizam kako od napada ideoloških protivnika tako i od sve češćih slučajeva vulgarne interpretacije od strane formalnih pristalica, Engels je u svojim pismima pojašnjavao pa i dalje razvijao neke postavke istorijskog materijalizma – one naročito koje u objavljenim radovima nisu uvek bile dorečene (što je ostavljalo prostora za jednostranu interpretaciju).

Prvo, Engels je kategorički odbacivao takvo tumačenje istorijskog materijalizma prema kome se svi istorijski procesi i svi konkretni oblici pravno-političke organizacije i ideološkog života mogu razumeti i objasniti kao puki odraz i pasivni proizvod delovanja ekonomskih činilaca kao jedino aktivnih. Takva gledišta nazivao je apsurdnim i direktno suprotnim materijalističkoj dijalektici. Nasuprot tome naglašavao je *odnos povratne sprege* i obostranog delovanja između načina proizvodnje i materijalnih uslova života uopšte, s jedne strane, i elemenata pravno-političke i ideološke »nadgradnje« s druge strane, pri čemu se proizvodnja i reprodukcija stvarnog života tek u *krajnjoj instanci* probijaju kroz splet uzajamnih uticaja kao »određujući momenat« (str. 405). Kao primer upravo ovakvog shvatanja i primenjivanja istorijsko-materijalističkog metoda, Engels je navodio svoje i Marxove konkretno-istorijske studije.

Drugo, u nekim pismima, posebno u pismu C. Schmidtu od 27. oktobra 1890, Engels se upušta u konkretniju razradu teza o relativnoj samostalnosti i »povratnom dejstvu« koje elementi političko-pravne i ideološke nadgradnje vrše na društvenu bazu, na razvoj materijalne osnove društvene egzistencije. Diferenciranje i osamostaljivanje elemenata društvene superstrukture Engels tumači polazeći pre svega od *zakonitosti društvene podele rada* i pri tome ističe uglavnom dva momenta: a) svaka nova grana u okviru društvene podele rada i sve veće diferencijacije zajedničkih društvenih funkcija rada nužno i posebne interese, posebne poglede i društvene aspiracije onog kruga ljudi koji te funkcije vrše. Tako nastale socijalne grupe i tvorevine pokazuju, dakle, zakonite tendencije da se osamostale i počnu povratno da deluju na primarne uslove i interese iz kojih su proizišli; b) svaka osamostaljena grana delatnosti u sferi društvene nadgradnje stiže u

procesu sopstvenog nastajanja i evolucije i određene unutrašnje determinante svoga razvoja, što joj daje samostalnost i snagu povratnog uticaja na druge grane delatnosti pa i na društvenu bazu – na sferu materijalne proizvodnje i reprodukcije života. Engels navodi primer prava koje se, gurano *unutrašnjom logikom* svoga razvoja, udaljuje od ekonomske osnove koja ga u krajnjoj liniji determiniše jer »pravo mora ne samo da odgovara opštoj ekonomskoj situaciji, da bude njen izraz, već mora biti i *u sebi usklađen* izraz koji ne opovrgava samog sebe svojim unutrašnjim protivrečnostima« (str. 429).

Razvijajući teze o relativnoj samostalnosti i obratnom dejstvu elemenata političko-pravne i ideološke nadgradnje na ekonomsku bazu, Engels se ne zadržava samo na opštim konstatacijama već ulazi u posebno razmatranje uzajamnih uticaja i međusobnog uslovljavanja društveno-ekonomske osnove i pojedinih elemenata »superstrukture« – države, pravnog sistema, filozofskih i naučnih tvorevina i ukupne kulturne tradicije.

Razrada marksističke koncepcije o bazi i nadgradnji i njihovom dijalektičkom jedinstvu sadržana u Engelsovim pismima ima ne mali teorijski značaj. Opšti filozofski koncept alijenacije Engels je preneo na teren konkretne sociološko-političke analize istorijske empirije i savremenih društvenih zbivanja, ukazujući time na neke nedovoljno naučno razrađene i iskorišćene elemente marksističke teorije i metoda proučavanja društvenih pojava.

Treće, naglašavajući neophodnost i metodološki značaj analize društveno-političkih zbivanja sa stanovišta klasne borbe, Engels je u isto vreme kritički reagovao na uvlačenje uprošćenih šablona u tu vrstu analize (koje se opažalo kod nekih savremenih marksista). Za Engelsa klase nisu nikakva metafizička kategorija nego konkretan proizvod društveno-istorijskog razvoja koji se razlikuje od zemlje do zemlje. Te istorijske specifičnosti imaju uticaj na karakter i ponašanje pojedinih klasa, utiskuju im svoj pečat. Da bi zaista bila naučna, analiza tokova klasne borbe u pojedinim zemljama mora uzimati u obzir sve te specifičnosti. U tom pogledu naročito je zanimljivo Engelsovo pismo Paulu Ernstu od 5. juna 1890 (str. 359 - 361), u kome on ukazuje na složen splet istorijskih okolnosti zbog kojih se norveški seljak i sitni buržuj značajno razlikuju po svom mentalitetu i načinu ponašanja od pripadnika istih tih društvenih slojeva u Nemačkoj. I u nizu drugih pisama upućenih Lauri Lafargue, Kautskom, Sorgeu, Bebelu i drugim ličnostima sa kojima se dopisivao, Engels skreće pažnju na složenu kompoziciju i slojevitost osnovnih klasa, na potencijalne sukobe interesa različitih faksija iste klase i na istorijski uslovljene specifičnosti konfiguracije klasnih snaga u pojedinim zemljama – što sve nameće potrebu brižljive analize konkretnih istorijskih činjenica pre nego što se pristupi bilo kakvom širem zaključivanju i ocenjivanju društveno-političke situacije i perspektiva razvoja radničkog pokreta u ovoj ili onoj zemlji.

U pismu Margareti Harkness s početka aprila 1888 (str. 34 - 36) Engels iznosi interesantna razmišljanja o prirodi literarnog stvaralaštva, o suštini realizma u književnosti i odnosu između ideoloških opredeljenja i simpatija jednog obdarenog pisca i umetničke istine u njegovom književnom delu. Kod pravog i velikog umetnika, kao kod Balzaca na primer, istina o društvu koje opisuje probiće koru ideoloških predrasuda samog pisca.

Kao ni Marx, ni Engels nije bio sklon da konstruiše u glavi modele idealnog društva budućnosti. U pismima gde se dotiče ove teme (u pismu Conradu Schmidtu od 5. avgusta 1890. i u pismu Ottu v. Boenigku) on kritikuje shvatanje socijalizma kao završenog i statičkog sistema. Naprotiv, socijalizam treba shvatiti kao društveni proces, »kao nešto što se neprekidno menja i preobražava«. To isto važi za principe raspodele u socijalističkom društvu. Raspodela i u socijalizmu mora da zavisi od proizvodnje, tj. od količine onoga što se raspodeljuje. Prema tome, umesto utvrđivanja nekih većitih principa raspodele svojstvenih socijalizmu, jedino što ima smisla pokušati – smatra Engels – jeste: »... 1) otkriti onaj način raspodele kojim se *počinje*, i 2) potruditi se *da se nađe opšta tendencija* daljeg razvitka« (str. 381). »Kritička razlika« između socijalizma i društvenog stanja koje mu pretходи sastoji se »u organizaciji proizvodnje na osnovu zajedničke svojine – pre svega, nacije nad svim sredstvima za proizvodnju« (str. 390).

O samom načinu upravljanja podružtvljenom proizvodnjom Engels ne govori eksplicitno, ali napomene koje čini pokazuju jasno pravac njegovog razmišljanja: a) on odlučno odbacuje mišljenje da su radnici za to nesposobni, pozivajući se na iskustva sa radničkim proizvodnim i distributivnim zadrugama i b) smatra »da je daleko veća smetnja tutorska nadmenost naših takozvanih obrazovanih«, ali veruje da se i tome može naći leka – u krajnjem slučaju na taj način što će radnici »kupiti« neophodne stručnjake i što će njihov rad biti pod strogom društvenom kontrolom. Gotovo identično ovakvo shvatanje iznosi Marx u studiji *Građanski rat u Francuskoj* i Lenjin u *Državi i revoluciji*.

Engelsova pisma sakupljena u ovom tomu Marxovih i Engelsovih *Dela* govore jezikom autentičnih dokumenata i o ličnosti svoga autora – čoveka koji je umeo da ostane do kraja veran i svojim principima i svojim prijateljima, velikog stratega radničkog pokreta koji je imao sluha i strpljenja i za »sitne« probleme svakodnevne borbe, ličnosti čvrstih moralnih načela i široke ljudske osećajnosti. U svetlosti tih Engelsovih ličnih osobina bolje se razumeju i sadržaj i smisao njegovog naučnog dela.

dr NAJDAN PAŠIĆ

FRIEDRICH ENGELS

PISMA

JANUAR 1888 — DECEMBAR 1890

1888.

1

Engels Jonu Nădejdeu
u Jași^[1]

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 4. januara 1888.

Dragi građanine,

Moj prijatelj K. Kautsky, urednik časopisa »Die Neue Zeit«, predao mi je nekoliko brojeva časopisa »Revista sociala« i »Contemporanul«, u kojima su, pored ostalog, objavljeni Vaši prevodi nekih mojih radova, a posebno moga *Porekla porodice*, itd.^[2] Dopustite mi da Vam izrazim zahvalnost na trudu koji ste uložili da biste s ovim spisima upoznali rumunske čitaoce. Pored časti koju ste mi ukazali, na taj način učinili ste mi još i ličnu uslugu, dajući mi mogućnost da najzad malo naučim vaš jezik. Kažem najzad stoga, što sam to uzalud pokušavao već pre pedeset godina uz pomoć Diezove *Uperedne gramatike romanskih jezika*. Najzad sam nabavio gramatiku od Cionca; ali bez tekstova za čitanje i bez rečnika nisam daleko dogurao. Međutim, Vaš prevod mi je omogućio da postignem izvestan napredak: moj tekst, latinska i slovenska etimologija zamenili su mi rečnik i, zahvaljujući Vašem prevodu, sada mogu da kažem da za mene rumunski jezik nije više potpuno nepoznat. Ipak, ako biste mogli da mi preporučite da nabavim neki bolji rečnik, bilo rumunsko-nemački, ili rumunsko-francuski, ili rumunsko-italijanski, učinili biste mi veliku uslugu; tada bih mogao da čitam u originalu i da bolje razumem članke i brošure: »Ce vor socialistii romini?«¹ i »Karl Marx si economistii noștri«^{2[3]}, koje sam dobio od Kautskog.

S velikim zadovoljstvom sam ustanovio da rumunski socijalisti u svom programu prihvataju osnovne principe teorije koja je uspela da okupi u jedinstven odred boraca gotovo sve socijaliste Evrope i Amerike – mislim na teoriju mog pokojnog prijatelja Karla Marxa. Kada je ovaj veliki mislilac umro, društveni i politički položaj i uspesi naše partije u svim civilizovanim zemljama omogućili su mu da zaklopi oči siguran da će njegova nastojanja na ujedinjenju proletera obeju hemisfera u jedinstvenu veliku armiju pod istom zastavom, biti kru-

¹ »Šta hoće rumunski socijalisti?« - ² »Karl Marx i naši ekonomisti«

nisana punim uspehom. Samo da je mogao da vidi ovaj ogroman napredak koji smo otada ostvarili u Americi i u Evropi!

Ovaj napredak je toliki da je, bar za evropsku partiju, zajednička međunarodna politika postala moguća i potrebna. Radujem se što vidim da se vi i u tom pogledu načelno slažete s nama i sa socijalistima na Zapadu. U to me dovoljno uverava prevod mog članka *Politička situacija u Evropi*, kao i Vaše pismo redakciji časopisa »Die Neue Zeit«.

U stvari, svi se mi suočavamo s istom velikom preprekom, koja ometa slobodan razvoj svih nacija uopšte i svake nacije posebno, s razvojem bez koga ne možemo ni da pomislimo na socijalnu revoluciju u raznim zemljama, a kamoli na njeno ostvarenje bez uzajamne pomoći. Ta prepreka je stara sveta alijansa³ triju ubica Poljske, kojom od 1815. godine diriguje ruski carizam i koja traje do naših dana uprkos svim unutrašnjim sporovima. Godine 1815. alijansa je osnovana protiv revolucionarnog duha francuskog naroda; godine 1871. učvršćena je otimačinom Alzasa od Francuske, koja je Nemačku pretvorila u roba carizma, a cara u arbitra Evrope; godine 1888. alijansa i dalje postoji da bi uništila revolucionarni pokret u sve tri carevine, kao i nacionalne težnje i političke i društvene pokrete radnika. Pošto Rusija ima strateški položaj koji je gotovo nedostupan, ruski carizam je jezgro ove alijanse, najmoćnija rezerva evropske reakcije. Zbaciti carizam, uništiti tu moru koja pritiskuje čitavu Evropu – to je, po našem shvatanju, prvi uslov oslobađanja naroda srednje i istočne Evrope. Kad carizam jednom bude srušen, s njime će se ujedno srušiti i kobna sila koju danas predstavlja Bismarck, jer će izgubiti glavni oslonac, i naša radnička partija će džinovskim korakom krenuti ka revoluciji;⁴ Austrija će se raspasti jer će izgubiti jedini smisao svog postojanja, naime da samim svojim postojanjem sprečava carizam da sebi prisajedini raštrkane narode sa Karpata i sa Balkana; Poljska će ponovo biti uspostavljena; Malorusija će slobodno odabrati svoju političku pozi-

³ U konceptu posle ove reči stoji precrtan sledeći pasus: Rusije, Austrije i Pruske, pod vrhovnom vlašću i u korist ruskog carizma. Ova alijansa i dalje postoji uprkos unutrašnjim sporovima koji nisu ništa drugo nego porodična svađa. Čak i ako bi došlo do rata između saveznika, alijansa bi i dalje postojala jer bi cilj rata bio da se Pruska ili tvrdoglava Austrija ponovo primoraju na poslušnost. Otkako je alijansa stvorena, carizam je stekao vrhovnu vlast nad one druge dve zemlje zbog vojnog preimущества Rusije. Taj položaj se silno učvrstio otkako Bismarck, u svojoj ludosti, zbog otimačine Alzasa stavila caru na raspolaganje vojnu silu Francuske onog trenutka kad se Pruska usudi da se pokrene. Uz to, Rusija se može napasti samo iz Poljske, a to znači da je skoro i ne mogu napasti ostala dva partnera ako ne žele da se upuste u rat koji bi im zadao posla. Iz svih tih razloga Rusija je, kao i 1815, jezgro svete alijanse, velika rezerva evropske reakcije. –

⁴ U tekstu na rumunskom jeziku nema ove poslednje rečenice: i naše radnička partija će ...

ciju; Rumuni, Mađari, Južni Sloveni moći će slobodno i bez ikakvog tuđeg mešanja da urede svoje međusobne odnose i reše međusobno svoja granična pitanja; najzad, plemenita velikoruska nacija neće više preduzimati besmislena osvajanja u korist carizma, već će ispuniti svoju pravu civilizatorsku misiju u Aziji i razvijaće u saradnji sa Zapadom svoje značajne duhovne sposobnosti umesto što svoje najbolje ljude žrtvuje na gubilištima i na prisilnom radu.

Rumuni, svakako, poznaju carizam; dovoljno su imali iskustva sa »Règlement organique« Kiseljeva, sa gušenjem pobune 1848, dvostrukom pljačkom Besarabije,⁴ sa bezbrojnim upadima u Rumuniju, koja za Rusiju nije bila ništa drugo već samo prolazni logor na putu za Bosfor; s ubedenjem da će nacionalna nezavisnost Rumunije prestati onoga dana kada se ispuni san carizma, osvajanje Carigrada. Sve dotle carizam će vas zavaravati time što vas upućuje na rumunsku Transilvaniju koja je u rukama Mađara, iako nju upravo carizam drži odvojenu od Rumunije.⁵

U ovom trenutku izgleda da je alijansa raskinuta i da predstoji rat. Ali, čak i ako izbije rat, biće to samo zbog toga da bi se nepokorne Austro-Ugarska i Pruska ponovo naterale na poslušnost. Ja se nadam da će mir biti sačuvan; u takvom. boju ne bi se moglo saosećati ni sa jednom zaraćenom stranom; naprotiv, moglo bi im se poželeti da sve budu potučene, kad bi to bilo moguće. Bio bi to jeziv rat, ali, ma šta se dogodilo, izvesno je da bi se sve na kraju završilo u korist socijalističkog pokreta i da bi se ubrzao dolazak radničke klase na vlast.

Izvinite zbog ove opširnosti, ali u ovom trenutku nisam mogao da pišem jednom Rumunu a da ne iznesem svoje mišljenje o ovim gorućim pitanjima. Ono bi se ukratko moglo ovako sažeti: revolucija u Rusiji bi u ovom času spasla Evropu od nesreća opšteg rata i bila bi početak revolucije u čitavom svetu.⁶

Prevod s francuskog

⁵ U tekstu na rumunskom jeziku ovde sledi rečenica: A ako bi sutra pao despotizam u Petrogradu, prekosutra u Evropi ne bi više bilo Austro-Ugarske. -

⁶ Ovde se prekida koncept pisma. U časopisu »Contemporanul« sledi završetak:

Ukoliko odnosi s nemačkim socijalistima, razmena štampe itd., nisu baš najbolji, mogao bih vam pomoći u tom pogledu.

S bratskim pozdravom

2

Engels Nikolaju Franceviču Danijeljonu
u Petrograd

London, 5. januara 1888.

Cenjani gospodine,

Preselio sam se i moja nova adresa je: G-da R[osher], Cottesloe, Burton Road, Kilburn, London N.W. Broja nema jer je Cottesloe naziv kuće.

Upravo sam poručio od mog ovdašnjeg knjižara delo dr Keuslera. Čak i ako se prvi tomovi zasnivaju na nepotpunoj građi, dovoljno sam upoznat s radom vaših zemstava da bih znao da je u njima sažet neobično dragocen materijal i, pošto su napisani na nemačkom, da moraju biti pravo otkriće za Zapad.^[6] Postaraću se da se ova građa iskoristi.

Bojim se da će vaša plemićka zemljišna banka^[6] postići otprilike isti uspeh koji su imale pruske zemljišne banke. Tamo je plemstvo uzimalo zajmove pod izgovorom da hoće da unapredi svoja imanja, ali je u stvari trošilo najveći deo novca na održavanje uobičajenog načina života, na kocku, na putovanja u Berlin i chefs-lieux¹, itd. Jer, plemstvo je smatralo za svoju prvu dužnost standesgemäß zu leben² i kao prvu dužnost države da mu to omogući. I tako, bez obzira na sve banke i na sve ogromne neposredne i posredne novčane poklone od strane države, pruski plemići su preko glave dužni Jevrejima, i neće ih spasti nikakvo povećanje uvoznih carina na poljoprivredne proizvode. Sećam se kako je jedan dobro poznati Rus nemačkog porekla, koji je nezakonitim vezama pripadao ruskom plemstvu, smatrao da su ovi pruski plemići ipak suviše škrti. Kada ih je, stigavši отъ того къ другому береры^[7], video kod kuće, uzviknuo je: zašto se ovi ljudi trude da štete novac, dok se kod nas čovek smatra za najvećeg bednika ako ne troši bar jedan i po puta više od svog dohotka! Ako je ovo zaista princip ruskog дворянства³, onda želim mnogo sreće njihovim bankama.

Seljačka banka takođe izgleda slična pruskim seljačkim bankama i gotovo je neshvatljivo kako je nekim ljudima teško da uvide da svi novi izvori kreditiranja, stavljeni na raspolaganje zemljoposjednicima (sitnim ili krupnim), moraju dovesti do njihovog potčinjavanja pobedničkim kapitalistima.

Moje oči još uvek zahtevaju ménagements⁴, ali se ipak nadam da

¹ veće provincijske gradove - ² da živi prema svom društvenom položaju
- ³ plemstva - ⁴ pošteđu

ću kroz kratko vreme, možda idućeg meseca, biti kadar da nastavim rad na trećem tomu⁵; na žalost, još ne mogu ništa da obećam kada ću završiti.

Engleski prevod⁶ se prodavao i prodaje se dobro, doista iznenađujuće dobro za knjigu te veličine i te vrste; izdavač je ushićen svojom investicijom. S druge strane, kritičari su veoma, veoma mnogo ispod uobičajenog niskog nivoa. Jedini dobar članak je izišao u časopisu »Atheneum»; ostali, ili naprosto daju izvode iz predgovora, ili su, ukoliko pokušavaju da govore o samoj knjizi, neiskazano slabi. Upravo je sada ovde u modi teorija Stanleya Jevonsa, prema kojoj se vrednost određuje *korisnošću*, tj. Tauschwert = Gebrauchswert⁷, i, s druge strane, granicom ponude (tj. troškovima proizvodnje), što je samo zbrkan i okolišan način da se kaže da se vrednost određuje ponudom i potražnjom.⁽⁸⁾ Na sve strane politička ekonomija. Drugi veliki ovdašnji književni organ »Academy» još se nije izjasnio.

Prodaja nemačkog izdanja I i II toma⁵ ide i dalje vrlo dobro. Ima mnogo članaka o ovoj knjizi i njenim teorijama; jedan izvod, ili bolje rečeno samostalno reprodukovanje jeste delo K. Kautskog: *Karl M[arx's] Ökonomische Lehren*; ono nije loše, mada nije uvek sasvim tačno; poslaću Vam ga. Zatim, jedan bedni otpadnik, Jevrejin, Georg Adler, Privatdozent in Breslau⁸, napisao je debelu kupusaru⁽⁹⁾ – naslov sam zaboravio – da bi osporio M[arx]a, ali to je samo prostački i smešan pamflet kojim autor želi da privuče pažnju – pažnju vlade i buržoazije – na sebe i na svoj značaj. Zamolio sam sve svoje prijatelje da se *ne* obaziru na tu knjigu. U stvari, ako ma koji bedni i nesposobni tip hoće da se reklamira, on napada našeg autora.

Prijatelji u Parizu su izrazili sumnju u tačnost Vaše veoma tužne vesti o Mr. Mutual.⁽¹⁰⁾ Da li biste mi mogli na neki način dati ma kakve pojedinosti o ovom događaju?

Prilažem jednu stvarčicu koja je objavljena pre nekoliko godina.

Iskreno vaš

P. W. Rosher⁽¹¹⁾

Prevod s engleskog

⁵ *Kapitala* - ⁶ prvog toma *Kapitala* - ⁷ razmenska vrednost = upotrebna vrednost - ⁸ privatni docent iz Vroclava

3

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Ročester

London, 7. jan. 1888.

Dragi Sorge,

Pre svega, srećna ti Nova godina i nadam se da ćeš se brzo navići na novo mesto^[12] i da si se potpuno oporavio od svih letošnjih neprilika.

Nadajmo se da nas je ratna nepogoda mimoišla – ionako sve lepo ide po našim željama, pa bismo vrlo dobro mogli da prođemo bez smetnji koje bi doneo opšti rat, i to rat u razmerama kao nijedan do sada, mada bi se i to, na kraju, moglo okrenuti u našu korist. Bismarckova politika okreće prema nama mase radnika i sitne buržoazije; na to silno utiču: dejstvo pompezno najavljene socijalne reforme^[13], koja je čist izgovor za mere protiv radnika (Puttkamerov ukaz o štrajkovima^[14], zatim predloženo ponovno uvođenje radnih knjižica i potkradanje sindikalnih kasa i kasa uzajamne pomoći). Novi zakon protiv socijalista^[15] naneće malo štete; *ovoga puta* će tačka o progonstvu teško proći, a i ako prođe, pitanje je dokle će važiti. Jer ako stari Wilhelm¹ uskoro odapne – što bi za nas bilo najbolje – i princ-prestolonaslednik² dođe na vlast makar samo za šest meseci, sve će se, verovatno, zamrsiti. Bismarck se toliko trudio da sasvim ukloni princaprestolonaslednika i uspostavi regentstvo *mladog* Wilhelma³, jednog balavog gardijskog poručnika, da bi u ovom slučaju sigurno bio uklonjen i zamenjen kratkotrajnim liberalnim režimom, punim iluzija. To bi bilo dovoljno da filistar izgubi poverenje u postojanost Bismarckove vladavine; a ako bi se posle toga zajedno s mladim klipanom vratio i Bismarck, vere filistra više ne bi bilo, a ni taj mladić nije što i onaj starac. Jer lažne Bonaparte današnjice nisu ništa ako se ne veruje u njih i njihovu nepobedivost. A ako bi se potom mladić i njegov mentor Bismarck izbezobrazili i primenili još drskije mere nego što su sadašnje, stvari bi brzo stigle do kritične tačke.

Rat bi nas, naprotiv, vratio više godina unazad. Šovinizam bi sve preplavio, pošto bi to bila borba za opstanak. Nemačka bi dala oko 5 miliona vojnika, ili 10% stanovnika, drugi oko 4–5%, a Rusija relativno manje. Ali skupilo bi se 10 do 15 miliona boraca. Voleo bih da vidim kako bi ih hranili; nastalo bi pustošenje kao u 30-godišnjem ratu. I ništa se ne bi postiglo brzo, uprkos ogromnim ubojnim snagama.

¹ Wilhelm I – ² Friedrich Wilhelm (Friedrich III) – ³ sin Friedricha Wilhelma (Wilhelm II)

Jer Francuska je zaštićena veoma dugačkom linijom utvrđenja na granici na severozapadu i na jugoistoku, a i nova utvrđenja Pariza su uzorna. Dakle, to bi dugo trajalo, a ni Rusija se ne može zauzeti na juriš. Znači, čak i ako sve ide po Bismarckovoj želji, naciji će se postaviti zahtevi kao nikada ranije, i sasvim je moguće da odugovlačenje odlučujuće pobeđe i delimični neuspesi izazovu prevrat u zemlji. Ali, ako bi Nemci od samog početka bili potučeni ili potisnuti u trajnu defanzivu, sigurno bi krenulo. Ako bi se rat vodio do kraja bez unutrašnjih kretanja, došlo bi do takve iscrpljenosti, kakva nije zadesila Evropu već 200 godina. Američka industrija bi tada pobedila na celoj liniji i sve nas stavila pred alternativu: ili vraćanje na čistu poljoprivredu za *ličnu upotrebu* (svaku drugu onemogućava američko žito), ili – socijalni preobražaj. Stoga, pretpostavljam da ne postoji namera da se ide do kraja, dalje od prividnog rata. Ali, ispali li se prvi hitac, izgubi li se kontrola, odoše kola niza stranu.

Tako sve nagoni na donošenje odluke, rat ili mir, i moram se požuriti da završim III tom⁴. Ali događaji zahtevaju da ostanem au courant⁵, a to oduzima mnogo vremena, naročito kada se radi o vojnim stvarima; a moram malo da pričuвам i oči. Kada bih samo mogao da se svedem na čistog kabinetskog naučnika! Ipak, to se mora uraditi i latiću se toga najkasnije idućeg meseca.

Schorlemmer, koji je ovde, šalje srdačne pozdrave.

Parisku predsedničku krizu rešili su upravo naši ljudi.^[16] Na čelo su stali blankisti; Vaillant je za sobom povukao biro državnog saveta. Ako stvari uskoro krenu, Vaillant će postati duša sledeće privremene vlade. Njemu je lako, kao blankista nema potrebe da zastupa nikakvu ekonomsku teoriju, može dakle ostati po strani od mnogih kavgi. Posibilisti^[17] su se totalno blamirali; bili su za uzdržavanje *od svake akcije*, hteli su, zajedno s reakcionarima u gradskom veću, da izglasaju nepoverenje birou gradskog veća, koje se ponašalo tako dobro kako se to uopšte moglo očekivati od takvih radikala – ali u tome nisu uspeli.

»C[ommon]w[ea]lth«, »Gleichh[ei]t«, »To-Day« dobijao si, nadam se, redovno.

Tvoj stari
F. E.

⁴ *Kapitala* - ⁵ u toku

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 10. jan. 88.

Dragi Liebknecht,

Ekspatrijacija^[15] neće proći baš tako brzo; ma koliko nemački buržuji bili bedni, za takav kukavičluk treba ipak i izvesna hrabrost, a Bismarcku će, verujem, biti potrebna godina dana da im je silom ulije. Ali za godinu dana može se desiti mnogo šta. Monsieur Bismarck je svojim intrigiranjem protiv princa-prestolonaslednika¹ samom sebi podmetnuo nogu. I ako, kad starac² odapne, dođe na red princ-prestolonaslednik samo za šest meseci, to će biti dovoljno da se sve zamrsi i pokoleba vera filistra u večnost Bismarckove vladavine. Tada može doći na red balavac Wilhelm³, pa će doneti neuporedivo više koristi nego štete. Nadam se da ćeš iduće godine otići u Ameriku samo privremeno^[18] i da ćemo te videti ovde na proputovanju tamo i natrag. U Americi ćeš imati dovoljno posla; kao što ti kažeš, tamošnji^[19] su prilično upropastili stvar. Sami Amerikanci su tek od skora u opštem pokretu i još toliko neupućeni, da će nužno praviti još niz velikih grešaka. Ali, može im se i priteći u pomoć, i tu bi od velike koristi bio čovek kao ti, koji poznaje engleski pokret i zna kako treba postupati s engleskom publikom.

Ovde nema ničeg novog. Staro komunističko društvo^[20] propada sve više; sada je u rukama nitkova Gillea i bratimi se sve više s anarhistima, čiji je glavni štab u Londonu. Epilog događaja na Trafalgar-square-u^[21] su masovne osude – u drugoj kao i u prvoj instanciji – učesnika u demonstraciji. Graham i Burns će ovih dana izaći pred sud. Ako i oni budu osuđeni, to će biti odavanje priznanja londonskog porotnika Warrenu i policiji, čime će se samo ubrzati rascjep među klasama. Mržnja radnika prema policiji je ogromna, i na sledećim izborima će se glupi torijevci setiti toga.

Naknadno ti čestitam Novu godinu, i neka se sačuva mir i unutra i napolju; ne bih želeo da sada izbije ni rat, ni puč, jer sve ide sjajno.

Tvoj
F. Engels

¹ Friedricha Wilhelma (Friedricha III) – ² Wilhelm I – ³ sin Friedricha Wilhelma (Wilhelm II)

5

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 10. jan. 1888.

Dragi gospodine Schlüter,

Nemam ništa protiv da Ede preštampa kraj predgovora za *Mordsp[atrioten]*^{1[22]}.

Molim da mi se javi kada se otprilike može početi sa štampanjem *Teorije sile*. Naime, sada pišem četvrtu glavu toga rada, u kojoj ispitujem Bismarckovu praksu nasilja i uzroke njenog trenutnog uspeha. Sada tu glavu pišem, ali moram je pregledati neposredno pre štampanja i dopuniti najnovijim činjenicama. Naravno, i to poglavlje rado ću staviti Edeu na raspolaganje, kada sve bude gotovo.^[23]

U najskorije vreme prihvaćiu se sređivanja svojih knjiga. Možda će se tada naći još jedan primerak *Svete porodice*; ako bude tako, treba da pripadne Arhivu^[24]. U međuvremenu, molim da se i dalje vodi računa o »Revue der N[eu]en Rh[einischen] Z[ei]t[un]g« — izdvojeni članci bi se mogli koristiti samo u krajnjoj nuždi.^[25]

Priča koju je izokrenuo Bruhn pomenuta je u *Gospodinu Vogtu*, str. 124, napomena, — Bangya se izdavao za predstavnika nekog knjižara, koji je, navodno, skoro počeo da radi u Berlinu, ime mu je Eisenmann ili tako nekako, i obećavao je da će ovaj štampati rukopis.^[26] Taj rukopis je Marxov i moj, i original je ovde kod mene. Ali pravi kupac kopije bio je Stieber, dovoljno glup da poveruje da će u *rukopisu koji smo mi odredili za štampu* pruska vlada naći otkrivene tajne, a ne samo izvrgavanje ruglu velikih ljudi emigracije, jer naravno u njemu nije ni bilo ničeg drugog. Prevarili su nas u pogledu *objavljivanja*, ali stvarno prevarena ostala je pruska policija, koja se dobro čuvala da se time ikad pohvali, a i gospodin Kossuth, koji je tek zahvaljujući ovom slučaju shvatio kakvu je ptičicu štutio, mada ga je tada još pokušavao da podrži.

Vaše prijateljske želje za Novu godinu srdačno Vam uzvraćam,

Vaš
F. E.

¹ Friedrich Engels: *Uvod* [u brošuru Sigismunda Borkheima »Za uspomenu na nemačke superpatriote, 1806 - 1807«]

6

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevent

London, 10. januara 1888.

Dragi prijatelju,

Odavno bih Vam pisao, ali sam čvrsto verovao da više niste u Beneventu, jer je na jednom od žurnala koji ste mi poslali bila neka druga adresa sa meni nepoznatim mestom stanovanja. Zato sam čekao dalje vesti od Vas.

Smešnu optužbu protiv Vas zbog utaje 15 000 funti najviše opovrgava činjenica da Vam sâm vladin prefekt daje zaposlenje. Nadajmo se da će cela ta intriga propasti pre nego što dođe do javne rasprave.

Ne znam kako stoji ona stvar u Hamburgu, od Weddea o tome više ništa nisam čuo.^[27] Ali dobro je da od toga ništa nije ispalo. Pruska vlada je konačno uspela da vladu »republike« Hamburg natera na poslušnost. Naše novine¹ tamo su zabranjene, urednik Wedde, mada građanin Hamburga, prognan je iz rodnog grada, oko dvadeset socijalista osuđeno je u Altoni (susedni pruski grad) i posle oslobođenja biće prognani iz Hamburga. U ovim uslovima i Vi biste takođe bili prognani otuda i, kao stranac, iz celog Nemačkog rajha, a troškovi dve selidbe sa porodicom značili bi propast.

Hvala Vam na trudu oko moje biografije, rado ću Vam pregledati prevod.^[18] Ali sumnjam da se isplati štampati ga kao brošuru. Pa ja sam u Italiji skoro nepoznat, i među onima koji me možda poznaju ima mnogo anarhista, a oni me više mrze nego što me vole. Ipak, to prepuštam Vama.

Vašeg rukopisa mogu se takođe prihvatiti kroz nekoliko nedelja^[29] i onda ću Vam ga odmah poslati. Na žalost, mojim očima je još potrebna pošteta.

S iskrenim pozdravom

Vaš

F. Engels

»Mefistofele« I sledi večeras.

¹ »Bürger-Zeitung«

7

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

[London] 23. Jan. 1888.

Dragi gospodine Schlüter,

Teoriju sile^[23] imaćete do 20. februara; dobili biste je i ranije, ali je iskršao prevod *Manifesta*, koji moram brzo da završim sa Samom Moore-om, prevodiocem *Kapitala*, koji je ovde, pa ne želim da pustim takvu sjajnu priliku.

Čim to bude gotovo – krajem nedelje – vraćam se opet na kraj *Teorije sile*, koja daje kratak pregled događaja koji spadaju u istoriju od 1848. do 1888. Ovoga puta ću Bismarcka naljutiti još više nego »rakijom«. ^[30]

Srdačan pozdrav.

Vaš
F. E.

Jedino što bi me moglo omesti jesu moje oči, koje lečim da bih se konačno oslobodio te boljke – i tada ću to napisati.

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 7. februara 88.

Dragi moj Lafargue,
Evo čeka na 15 f. st.

Pretrpan sam poslom. Najzad je svršeno s engleskim *Manifestom* i za koji dan čekam otiske. Računam na Lauru radi *improvements*¹ prevoda – reviziju sam morao izvršiti u priličnoj žurbi, a za ponovno štampanje to bi mi uveliko koristilo.

Potom pišem kritiku cjelokupne bizmarkovske politike, koja treba da se pojavi kao dodatak *Teoriji sile* u *Anti-Dühringu* ili tačnije – kao njena primjena u današnjoj praksi.^[23] Obećao sam rukopis za 20. oktobar i možete da zamislite koliko to sve treba dobro odmjeriti. To bi bilo nešto za »Le Socialiste«, da ga niste nedavno pokopali.

Nestanak lista »Le Soc[ialiste]« znači da ste i vi nestali kao partija s pariskog horizonta.^[31] Posibilisti drže »Le Proletariat«; ako niste mogli da učinite isto toliko, znači da opadate umjesto da rastete; nije stvar u tome što list izlazi kao *tjednik*, i drugi također izlazi nedjeljno. Međutim, odvratna mi je i pomisao da su pariski radnici definitivno zašli u period dekadencije. Francuzi su neproračunljivi i sposobni na sve vrste neočekivanog. Sačekacu.

Bismarck se, isto kao i ruski panslavisti i francuski šovinisti, igra vatrom. Današnja situacija mu odgovara dok stari Lehmann (Vi znate za taj Wilhelmov² nadimak) još životari. Bismarck ima sve razloge da sebe učini neophodnim na dan smrti staroga. On je zajedno s mladim Wilhelmom³ sklopio čitavu zavjeru protiv kronprinca⁴ da ga natjera na laringotomiju, tj. da sebi dade rasjeci grlo. Kronprinc⁴ i njegova žena⁵ sve to znaju, tako da im je B[ismarck] gotovo nepodnošljiv. I to je jedan od razloga što je u Reichstagu⁶ propao novi zakon protiv socijalista.^[32] Jedan kelnski katolik⁷ rekao je na plenarnoj sjednici da se moglo dogoditi da i prije 30. septembra (rok prestanka važenja postojećeg zakona) budu u vladi drugi ljudi.

Ova debata o zakonu o socijalistima bila je za nas veliki trijumf. Činjenice koje su naveli Singer i Bebel uništile su vladu, a naročito je Bebelov govor bio pravo remek-djelo. Tako su prvi put naši ljudi izvojevali potpunu pobjedu u Reichstagu⁶. Zakon će biti produžen

¹ ispravki – ² Wilhelm I – ³ s.n. Friedricha Wilhelma (Wilhelm II) – ⁴ Friedrich Wilhelm (Friedrich III); princa prestolonaslednika – ⁵ Victoria – ⁶ u rukopisu na nemačkom jeziku: Reichstag – ⁷ Peter Franz Reichensperger

na dvije godine, vjerovatno posljednji put. Ali svi argumenti i sve činjenice svijeta ne bi bili dovoljni da se odbace zahtjevi vlade da se moglo povjerovati u neposredno nasljedstvo mladog Wilhelma, pravog Prusa, oholog i bezobraznog, kao što su 1806. godine bili berlinski oficiri, koji su oštrili svoje sablje na kamenoj terasi francuske ambasade, da bi ih, dva mjeseca kasnije, predali kao pobijedeni Napoleonovim vojnicima.

Mogućnost izbijanja rata ponovo me je nagnala na studij vojnih pitanja. Ako ga ne bude, tim bolje. Ali, ako izbije – to zavisi od čitavog niza bezbrojnih događaja – nadam se da će Rusi biti potučeni i da se na francuskom frontu neće dogoditi ništa tako odlučno – u tom slučaju će postojati izgledi za pomirenje. S pet miliona Nijemaca pod oružjem, pozvanih da se tuku za stvari koje ih se ne tiču, Bismarck ne bi više bio gospodar situacije.

U međuvremenu liječim oči; bolje mi je pod nadzorom liječnika, iako mi nije operisao suzni kanal. Ali treba da ih štedim. Srdačan pozdrav Lauri.

S prijateljstvom, Vaš
F.E.

Prevod s francuskog

9

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 12. febr. 1888.

Dragi gospodine Schlüter,

Na žalost, obećani rukopis¹ ne mogu Vam poslati do 20. Razlog su svakakve smetnje, i korekture *Manifesta*, koje će prispeti iduće nedelje, kao i posebno čuvanje mojih očiju, preporučeno baš sad za vreme lečenja.

Da li biste mi što je moguće tačnije mogli reći kada bi trebalo da počne štampanje? Tri glave prvobitnog teksta *Teorije sile* spremne su za štampu, ali novi odeljak još nije sasvim gotov; prva verzija mi se uopšte ne sviđa, ispala je duža nego što sam nameravao – kao i obično. Pri tom, tema je takve vrste da je treba obraditi ubedljivo, ili je uopšte ne obrađivati.^[23]

Čim mi navedete određeni termin, moći ću da Vam javim da li ću dotada stići ili ne. U ovom drugom slučaju, najbolje bi bilo da u međuvremenu štampate nešto manje, jer posredi može biti najviše 3–4 nedelje.

Da li je rukopis pogodan za štampanje u »S[ozial]d[emokrat]«-u, najbolje će moći da prosude ljudi tamo, kada ga dobiju.

U sadašnjoj kritičnoj političkoj situaciji meni je ionako potrebno izvesno odlaganje — da bih sačekao razvoj događaja.

Srdačan pozdrav.

Vaš
F. Engels

¹ Friedrich Engels, *Uloga sile u istoriji*

10

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 19. febr. 1888.

Dragi gospodine Schlüter,

Neću moći da završim. Prema tome, najbolje ćete učiniti ako u međuvremenu odštampate nešto drugo i, ako je moguće, javite mi 14 dana – 3 nedelje ranije kada ćete biti spremni i kada Vam je rukopis potreban.^[23] Na mene je sada odjednom sve navalilo. Na primer, biće mi potrebna skoro cela ova nedelja da završim prepisku koju sam u načelu zapostavio.

Čim bude moguće, poslaću Vam engleski *Manifest* za Arhiv^[24].
Srdačne pozdrave svima.

Vaš
F. Engels

11

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Ročester

London, 22. febr. 1888.

Dragi Sorge,

Iskreno govoreći, od samog početka sam smatrao da je malo verovatno da ćeš izdržati u tom malom provincijskom gradiću.^[12] Mislim da nema veće nevolje za civilizovanog čoveka, koji je ostario radeći u pokretu, nego da posle dugogodišnjeg života u kakvom svet-skom gradu bude prognat u takvu neku mišju rupu ili zabitu palanku. E pa, milo mi je što si doneo odluku. Tih nekoliko meseci biće ti snoš-ljiviji.

Lećim oči; očni lekar kaže: there was nothing the matter with them¹, ali je nužno štedeti ih u toku lečenja. Tom čoveku je lako da priča, a tu je skoro tuce ljudi koji me vuku na sve strane, Nemci, Englezi, Italijani, etc. Zahtevaju od mene posao – sve hitno! – i uz to navaljuju da izdam III tom *Kapitala*. Sve je to vrlo lepo, ali me sami ti ljudi u tome ometaju.

U svakom slučaju, tvoja davnašnja želja ispuniće se kroz nekoliko dana: *Manifest* će izaći ovde kod Reevesa na engleskom jeziku, u prevodu S. Moore-a, u redakciji nas dvojice, s mojim predgovorom. Prva korektura je već pročitana. Čim dobijem primerke, poslaću ti dva, od njih jedan za Wischnewetzke. Naime, Reeves *plaća* S. Moore-u royalty², a pošto sam *ja* zaključio ugovor, ne mogu direktno doprineti da se to preštampa u Americi. Inače bi R[eeves] proglasio da je ugovor na taj način prekršen, i siroti Sam Moore ne bi dobio ništa. Međutim, jasno je da ja niti mogu, niti hoću da preduzimam bilo šta protiv preštampavanja. Pa, i R[eeves] je preštampao moj predgovor za *Condition of the Working Class*.^[33]

Aveling postavlja nekoliko komada na scenu; ako budu imali uspeha, on će se izvući iz bede u kojoj živi kao novinar. On i Tussy će sad doći i ovde će obedovati jer A[veling] ima neki skup u blizini. Lafargue-ovi su se za Božić preselili u Le Pere iza Vensena, 20 minuta putovanja vozom od Pariza, i zabavljaju se poljoprivrednim poslovima. »Le Socialiste« je opet zamro. Pariski radnici ne žele da čitaju nedeljni list. Vaillant sjajno napreduje u opštinskom veću; veoma se istakao prilikom predsedničke krize^[16] kad je Ferryjev izbor sprečen pretećim držanjem radnika. On će postati duša sledeće privremene vlade, ako se to *skoro* dogodi.

¹ nije im ništa – ² autorski honorar

Bebel i Singer su u vezi sa zakonom protiv socijalista^[32] naneli Prusima strašan poraz. Prvi put je cela Evropa morala da saslušā naše ljude u Rajhstagu. Sigurno si čitao B[ebel]ov govor u listu »*Gleichheit*«, – remek-delo u kome nadmaša samog sebe.

Nadam se da neće doći do rata, mada su u tom slučaju uzaludna moja proučavanja vojnih pitanja kojih sam se sad morao ponovo latiti upravo zbog glasina o ratu. Izgledi su ovakvi: zahvaljujući odavno postojećoj opštoj vojnoj obavezi i školskom obrazovanju, Nemačka može dati 2¹/₂–3 miliona obučениh vojnika i obezbediti za njih oficire i podoficire. Francuska ne može dati više od 1¹/₄–1¹/₂ miliona, Rusija jedva 1 milion. U najgorem slučaju, Nemačka je dorasla da se odbrani od njih dve. Italija može dati i izdržavati 300 000 ljudi; Austrija oko milion. Dakle, nemačko-austrijsko-italijanski izgledi u kopnenom ratu su dobri, a držanje Engleske rešice rat na moru. Bilo bi božanstveno kada bi se Bismarck morao odreći svog glavnog oslonca, ruskog carizma.

Bilo rata ili ne, sve se bliži krizi. Stanje u Rusiji ne može se još dugo održati. Hohenzollerni su propali, princprestolonaslednik³ je na smrt bolestan, njegov sin⁴ je bogalj, balavi gardijski poručnik. U Francuskoj se sve više bliži pad buržoaske republike eksploatatora; skandal, kao iz 1847, prete da izazovu révolution du mépris.^[34] I ovde masa sve više ovladava instinktivni socijalizam, koji se srećom još opire svim određenim dogmatskim formulacijama ove ili one socijalističke organizacije, pa će te mase utoliko lakše biti ponesene nekim odlučujućim događajem. Treba samo negde da se počne i buržuje će zapanjiti prikriveni socijalizam koji će tada izbiti i postati očit.

Tvoj stari
F. Engels

³ Friedrich Wilhelm (Friedrich III) – ⁴ sin Friedricha Wilhelma (Wilhelm II)

12

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Njujork

122, Regent's Park Road, N.W.
Lodnon, 22. februara 1888.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Primio sam blagovremeno Vaša pisma od 21. decembra i 8. januara i vraćam Vam Lovellovo pismo sa zahvalnošću.

Nisam iznenađen postupcima Grönlunda i prilično sam se obrađovao što me nije ovde potražio. Iz svega što čujem, on je pun sujete i uobraženosti u razmeri koja je nedostižna čak i za jednog Nemca i koju može dosegnuti samo Skandinavac; ali je on pri tom i tako naporan kako to može da bude samo Skandinavac; – kod Nemca bi to bilo odurno. Es muß auch solche Käuze geben¹. U Americi, ne manje nego u Engleskoj, svi ti koji su sebe proglasili grands hommes² naći će sebi položaj čim mase počnu da se komešaju – i onda će uskočiti na taj svoj položaj brzinom koja će i njih same začuditi. Sve smo to doživeli u Nemačkoj i Francuskoj, a i u Internacionali.

Nedavno sam dobio vesti od jadnog starog Sorgea, koje potpuno potvrđuju sve što Vi kažete. Ja sam od samog početka bezuslovno očekivao da on neće moći da živi u toj samoći i divljini. Nadam se da će se pokazati da će njegov povratak u Hoboken biti za njega povoljan.

Poslao sam Vam jedan broj Bradlaugh-ovog lista »The National Reformer« sa člankom br. 1 o mojoj knjizi³. Primerci knjige su upućeni sledećim listovima:

»The National Reformer«, »Weekly Dispatch«, »Reynold's Newspaper«, »Club Journal«, »Our Corner« (g-đa Besant), »To-Day« (H. Bland), »The Christian Socialist«, »The Pall Mall Gazette«. Zamolio sam prijatelje da prate ove listove i časopise i da mi jave ako se išta pojavi; tada ćete to dobiti.

Reeves je takođe poručio 1000 brošura⁴, da li je to naprosto lukavstvo da bi se izbegla konkurencija, videćemo posle. Izgleda da se brošura prodaje vanredno dobro.

¹ Mora da postoje i takvi osobenjaci (u originalu - na nemačkom) – * velikanima – ² Friedrich Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj* – ³ Friedrich Engels, *Radnički pokret u Americi*. Predgovor za američko izdanje: *Položaj radničke klase u Engleskoj*

»Justice« je dobio od Vas knjigu; »The Commonwealth«-u nije ni bila potrebna, jer sam jedan primerak poslao Morrisu lično.

»Justice« je opet doneo stari američki prevod *Komunističkog manifest*.^[35] Ovo je navelo Reevesa da traži *autorizovani* prevod. Imao sam prevod S. Moore-a, a Sam je upravo bio ovde. Tako smo pregledali prevod i prodali ga R[eevesu]; prošle nedelje on je primio korekture i čim knjiga izađe iz štampe, imaćete primerak. Sam Moore je najbolji prevodilac koga znam, ali nije u takvom položaju da može da radi a da za to nešto ne dobije.

Ne razumem sasvim Vašu primedbu o tome što se knjiga ovde prodaje za 1 šiling skuplje. Koliko mi je poznato, 1,25 dolara ravno je 5 šilinga, a to je ovde prodajna cena.

G-da Campbell me do sada još nije posetila.

Vaša zapažanja da moje knjige bojkotuju zvanični nemački socijalisti Njujorka^[36] potpuno su umesna, ali sam već navikao na takve stvari i stoga me naponi te gospode zabavljaju. Bolje je i to nego da se podvrgavam njihovom pokroviteljstvu. Za njih je pokret posao, a »posao je posao«. Takvo stanje stvari ne može dugo potrajati, njihovi naponi da gazduju američkim pokretom, kao što su činili sa nemačko-američkim pokretom, moraju bedno propasti. Mase će sve to ispraviti kada se jedanom pokrenu.

Ovde stvari idu sporo, ali dobro. Razne male organizacije su našle svoje mesto i voljne su da sarađuju bez gloženja. Grubosti policije na Trafalgar Square-u^[21] neobično su doprinele da se proširi jaz između radnika-radikala, i buržoaskih liberala i radikala, koji su se ponašali kukavički u parlamentu i izvan njega. Liga za zaštitu zakona i slobode – udruženje koje sve više osvaja teren – prva je organizacija u kojoj socijalistički delegati, *kao takvi*, sede pored delegata radikala.^[37] Tupoglavost sadašnje torijevske vlade je strahovita – da je stari Disraeli živ, on bi još delio šamare i levo i desno. Ali ta tupoglavost vanredno pomaže stvarima. Ovde sada vlada parola – Homerule^[38] za Irsku i za London; ove druge se liberali plaše još više nego torijevci. Radnički elementi su sve ozlojeđeniji zbog glupih torijevskih provokacija, svakim danom postaju svesniji svoje snage na izborima i sve više potpadaju pod socijalistički uticaj. Američki primer im je otvorio oči, i ako se na jesen u ma kom velikom američkom gradu ponovi njujorška izborna kampanja od 1886. godine,^[39] ovde bi se odmah osetilo dejstvo. Dve velike anglosaksonske nacije će sigurno započeti da se takmiče u socijalizmu, kao i na drugim poljima, a onda će to biti trka sa sve većom brzinom.

Možete li mi poslati američku carinsku tarifu i spisak unutrašnjih poreza na američke industrijske i druge proizvode? I ako je moguće, neka obaveštenja o tome kako se ovi porezi izravnavaju carinskom tarifom u odnosu na troškove proizvodnje? Na primer, ako unutrašnja dažbina na cigare iznosi 20%, onda bi je uvozna carina od 20% izravnavala u odnosu na inostranu konkurenciju. O tome bih upravo

želeo da imam neka obaveštenja pre nego što napišem predgovor za »Freihandel«.⁵

Uzvratajući ljubazne želje, ostajem Vaš veoma odani

F. Engels

Prevod s engleskog

⁵ Friedrich Engels, *Zaštitna carina i slobodna trgovina*. Predgovor za američko izdanje: *Govor o pitanju slobodne trgovine* od Karla Marxa.

13

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Borsdorf kod Lajpciga

London, 23. febr. 1888.

Dragi Liebknecht,

Debata o zakonu protiv socijalista^[32] bila je najveći trijumf koji smo izvojevali na parlamentarnom tlu, i samo mi je žao što ti tome nisi mogao da prisustvuješ. Pa, sad, valjda, neće još dugo da potraje dok zauzmeš Hasencl[ever]ovo mesto.^[40]

I mi ovde imamo jednog Puttkamera – Balfoura, sekretara za pitanja Irske. Kao što je P[uttkamer] Bism[arckov] rođak, tako je i Balfour Salisburyjev nećak. Isto je tako uobraženi balavac, junkerski nadmen kao što je Puttk[amer]. Biće isto tako potučen, i prošle nedelje se srušio pod udarcima O'Briena^[41] isto onako kao P[uttkamer] pod udarcima naših ljudi. A i Ircima je od koristi isto onako kao i Puttk[amer] nama. Uostalom, o ovdašnjim događajima *baš ništa* nećeš saznati iz bednog »Saturday Review«, ako ga još dobijaš; o svim važnim stvarima tamo vlada *conspiration du silence*.¹

Bism[arckov] govor je bio upućen direktno caru Aleksandru da bi gatčinski sužanj konačno saznao istinu.^[42] Da li će to što pomoći – pitanje je. Rusi se sve više zaglibljuju u svojoj neodlučnosti i više se ne mogu časno povući. U tome je opasnost. Inače su najveći magarci ako zaratuju. Ponavlja se ono:

Κροῖσος Ἄλὸν βιάβας, μεγάλην δύναμιν διαλύσει.²

Neće dovesti na granicu ni milion vojnika, a za više njih i nemaju dovoljno oficira. Francuska će dati 1¹/₄ miliona *veoma dobrih* trupa, ali nema više obučениh vojnika i još manje ima oficire za više njih. Iznevši brojku od 2¹/₂ miliona obučениh trupa, sa dovoljnim brojem oficira i podoficira, Bism[arck] je čak umanjio vojnu snagu Nemačke. A i dobro je što je tako. Dok u Rusiji ne započne revolucija, Bismarck ne sme biti svrgnut uz pomoć *spoljnjeg* poraza. To bi ga samo ponovo učinilo popularnim.

Međutim, ne može se predvideti šta će ispasti od toga ako stvarno dođe do rata. Sigurno će biti pokušaja da se on pretvori u prividan rat, ali to ne ide tako lako. Ako bude onako kako *nama* najviše odgovara, a što je veoma verovatno, onda će to biti rat sa promenljivim uspehom na francuskoj granici, ofanzivni rat sa zauzimanjem poljskih utvrđenja na ruskoj granici i s revolucijom u Petrogradu, koja će toj gospodi što ratuju odjednom sve pokazati u sasvim drugom svetlu.

¹ zavera ćutanja – ² Ako prede Halis, Krez će uništiti jedno veliko carstvo.

Jedno je sigurno: neće biti više nikakvih brzih raspleta i trijumfalnih pohoda, ni na Berlin, ni na Pariz. Francuska je vrlo dobro i vrlo vešto utvrđena, utvrđenja oko Pariza su, po svom rasporedu, uzorna.

Prošlog ponedjeljka, na mitingu na kome su dobrodošlicom pozdravili Cunninghame-Grahama (komunistu, marksistu, koji je tamo zahtevao nacionalizaciju svih sredstava za proizvodnju) i Burnsa^[43], motala se mama Schack i prodavala »Freedom«, ovdašnji krajnje-drečav anarhistički list. Između ostalih, ponudila ga je omaškom i Leßneru. Izgleda da je sasvim poludela od nezadovoljene želje za delanjem.

Reuß je tužio »Commonweal« (Morrisa) zato što ga je ovaj list oglasio za špijuna.^[44] Očigledno, prusko poslanstvo želi da ponovo osvoji izgubljeni teren ovde u Berlinu. Ali može silno da se prevari. Gospodin Reuß has to go into the witness box³, a sa perjury⁴ ovde nema šale, tu ne pomaže nikakav Puttkamer!

Manifest izlazi na engleskom jeziku, u mojoj redakciji. Poslaću ti jedan primerak čim ga budem dobio.

Tvoj

F. E.

Apropos, Pfänderova udovica živi ovde u najvećoj bedi. Činim što mogu, upravo sam joj poslao nekoliko funti. Zanatlijsko društvo^[20] priredilo je koncert u njenu korist; dobijeno je oko 5 funti. Ona sama je bolesna, njena ćerka slika, obe se bave sitnim ručnim radovima ali sve je to bedno. Zar partija ne može da joj daje neku malenkost svaka tri meseca? Doktor kaže da će ona teško preživeti zimu. Vidi šta možeš da učiniš, moramo odrediti i penzije udovicama naših veterana.

³ Reu mora da svedoči – ⁴ krivokletstvom

14

Engels Ferdinandu Domela Nieuwenhuisu

u Hag

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 23. febr. 1888.

Dragi prijatelju Nieuwenhuis,

Odmah posle prijema Vašeg pisma izložio sam Kautskom njegov sadržaj i verujem da je on posle toga učinio sve po Vašoj želji.

Odavde Vam mogu javiti uglavnom stvarno dobre vesti. Razne socijalističke organizacije odrekle su se toga da silom forsiraju prirodni normalni, i zato nužno nešto sporiji, razvojni tok engleske radničke klase, pa zato ima manje galame, manje hvalisanja, ali i manje razočaranja. A i tolerantni su jedni prema drugima. O tome da se mase pokrenu postaraće se neshvatljiva glupost vlade i nepokolebljivi kukavičluk liberalne opozicije. Afera na Trafalgar Square-u^[21] nije samo unela živost među radnike; bedno ponašanje šefova liberala tom prilikom i posle nje, gura radikalne radnike sve više socijalistima, utoliko pre što su se oni tom prilikom poneli vrlo dobro, svuda su stajali u prvim redovima. Cunninghame-Graham se oglasio za marksistu i na mitingu prošlog ponedeljka^[43] neposredno je zahtevao da nacija izvrši zaplenu svih sredstava za proizvodnju. Dakle, i ovde smo zastupljeni u parlamentu.

Najbolji primer za to koliko stvar napreduje kod radnika daju radikalni klubovi^[45] radnika u East Endu. Na njih je pre svega uticao primer njujorške izborne kampanje iz novembra 1886^[39]; jer ono što se radi u Americi ima ovde više uticaja nego ono što se radi na celom evropskom kontinentu. Njujorški primer je tim ljudima očito pokazao da bi radnici najbolje učinili kada bi obrazovali sopstvenu partiju. Kada su se Avelingovi vratili^[46], iskoristili su ovo raspoloženje i od tada su vrlo aktivni učesnici u ovim klubovima – jedinim značajnim političkim radničkim organizacijama koje ovde postoje. I Aveling i njegova žena drže tamo više puta nedeljno predavanja i imaju veliki uticaj; sada su oni među radnicima apsolutno najpopularniji govornici. Naravno, glavna stvar je oslobodenje tih klubova od zavisnosti od great Liberal Party¹, pripremanje sopstvene radničke partije i postepeno približavanje masa svesnom socijalizmu. U tome nam je, kako rekoh, mnogo pomogao kukavičluk liberalnih voda, a i većina londonskih liberalnih i radikalnih poslanika u parlamentu. Ti ljudi, koji su već 3 - 4 godine birani kao predstavnici radnika, ti Cremeri,

¹ velike Liberalne partije

Kowelli, Potteri itd., već su potpuno propali. Ako bi se ovde uveli uži izbori, umesto da, kao sada, odlučuje relativna većina na prvim izborima, radnička partija bi se organizovala u roku od šest meseci; u sadašnjem izbornom sistemu veoma je otežano stvaranje nove treće partije. Ali i to će doći, a u međuvremenu se možemo zadovoljiti time što napredujemo na celoj liniji.

Kroz 8 - 14 dana izaći će englesko izdanje *Komunističkog manifesta* koji sam ja redigovao; poslaću Vam ga, - ovde se on mnogo traži, to je takode dobar znak.

Verovatno ste se već obradovali našoj sjajnoj pobedi u berlinskom Rajhstagu^[32]. Bebel je prevazišao samog sebe. Jesenas je bio kod mene i želeo bih da i Vama zatvor tako koristi kao što je koristio njemu; on kaže da se posle toga oseća znatno bolje (ima loše nerve, a u zatvoru mu se smiruje nervna napetost!).

Zar idućeg leta nećete opet doći ovamo?

Mnogo pozdrava.

Vaš

F. Engels

15

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 25. febr. 1888.

Draga moja Laura,

Pošto sam poslao posljednje korekture *Manifesta*, ostalo mi je još samo pola sata prije odlaska pošte da ti dam znak da sam živ. Nadam se da je kod tebe bolje vrijeme nego kad nas ovdje: ništa drugo osim oštrog istočnog vjetrova, mraza, snijega, i naizmjenično nekoliko sati jugovine. Čovjek se osjeća vrlo neugodno s tim engleskim sistemom kamina, ali ni to vrijeme ne može vječno trajati.

Nisam ti poslao »P[all] M[all] G[azette]« ovih posljednjih dana, jer u njoj nema doslovno ništa. To je strogo londonski lokalni list i, prema tome, smrtno dosadan kad se ništa ne događa u Londonu.

Bebel i Singer izvojevali su sjajnu pobjedu u Reichstagu¹ ne samo prilikom prvog isto tako i prilikom trećeg čitanja nacrtu zakona.^[32] Bilo je to sasvim slično O'Brienovoj pobjedi nad Balfourrom^[41] (tim potpuno škotskim Puttkamerom). Većina naših prijatelja bila je na mitingu prošlog ponedjeljka da pozdravi dobrodošlicom C[unnighame] – Grahama i Burnsa;^[43] O'Br[ien] je ponovo govorio, i to vrlo dobro. Cunnighame-Graham, koji se već u Glazgovu javno izjasnio da »apsolutno i u cjelini« usvaja program K. Marxa, opet je ovdje proklamovao nacionalizaciju *svih sredstava proizvodnje*. Tako smo mi zastupljeni i u britanskom parlamentu. Od Hyndmana niko nije tražio da govori, ali je on udesio da ga pozovu nekoliko njegovih ljudi, i zauzeo je mjesto na govornici, ali samo radi toga da žestoko i lično napadne neke prisutne radikalne članove parlamenta, pozvane goste, koji su već, uzgred rečeno, čuli iz usta drugih govornika sasvim dovoljno o svojim manama. Taj H[yndmanov] napad bio je, međutim, tako neprikladan i neumjestan, da je on bio izviđan.

Sigurno si čula da je Reuß tužio Morrisa zbog klevete, zato što ga je ovaj nazvao špijunom u »The Commonwealu«.^[44] Očito je da je to djelo bizmarkovske ambasade. M[orris] je na početku bio vrlo plašljiv, jer nije imao dokaza u ruci, ali ja mislim da odsad imamo dovoljno dokaza da nanesimo poraz Puttkamerima i komp. ako ostanu pri svome, u šta ja sumnjam. Ne mislim da će Reuß rizikovati da sjedne na stolicu za svjedoke – lažno svjedočenje je dozvoljeno samo stalnim britanskim policajcima.

Nim me moli da te ponovo zamolim da daš mig Longuet-u da

¹ u rukopisu na nemačkom jeziku: Reichstag

bi bilo dobro da počne vraćati dio tog novca. Izgleda da je ona na to veoma osjetljiva.

Da li će doći do rata? Ako dođe, bit će to najveća ludost za koju mogu snositi odgovornost car² i francuski chauvins.³ U posljednje vrijeme proučavao sam vojne izgleda. Kad Bismarck kaže da Njemačka može dati dva i po – tri miliona ljudi, obučenih i s dovoljnim brojem oficira, to je više potcjenjivanje, nego pretjerivanje. Rusija, u stvari, neće nikada imati milion ljudi na ratnom poprištu, a Francuska može krenuti milion i četvrt ili milion i po ljudi, obučenih i s dovoljnim brojem oficira; iznad tog broja ili neće biti oficira i podoficira, ili će oni biti nesposobni. Njemačka će sama biti posve kadra da se odupre, bar za izvjesno vrijeme, napadu s dvije strane istovremeno. Velika prednost Njemačke leži u većem broju obučenih ljudi, a naročito podoficira i oficira. Što se tiče kvaliteta, Francuzi će biti potpuno ravni Nijemcima u pogledu *pješadije*; osim toga, njemački *Landwehr*^[47] je daleko bolji od francuske teritorijalne armije. Ruse smatram gorim nego što su bili u prošlosti; usvojili su sistem općeg obaveznog služenja vojske, za što nisu dovoljno civilizovani i sigurno nemaju dosta dobrih oficira. I korupcija kod njih cvjeta više nego ikad – a vjerovatno će odigrati izvjesnu ulogu i na francuskoj strani, ako o tome sudimo prema wilsonijadama^[16] i drugim skandalima.

Jollymeier je vrlo neraspoložen jer mu još nisi napisala ni redak tim zlatnim perom. Zar nemaš sažaljenja prema njemu? Opet će ovamo doći otprilike za četiri sedmice, za Uskrs, koji ove godine pada na Bismarckov rođendan, a to je ludi dan⁴. Zaista pravi naziv za to, jer su ljudi dovoljno budalasti da već 1 800 godina proslavljaju tako fantastičan praznik.

Čini mi se da čujem nekakvo zvono, što me zove da jedem... vjerovatno teleći kotlet. Do viđenja za danas, i neka Paulove hlače pretjerane dužine izgube i kiselkasti miris čiriša – parfem koji je jednom starom čoveku iz Mančestera na žalost i suviše dobro poznat.

Uvek tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

² Aleksandar II – ³ šovinisti – ⁴ 1. aprila

16

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 29. febr. 1888.

Dragi Liebknecht,

Ako gospođi Pfänder odredite sumu od 100 maraka svaka tri meseca, i ja ću učiniti isto, pa će ona onda imati 40 funti godišnje i to će je izbaviti od krajnje bede.

Posle Pfänderove smrti imala je nešto novca i otvorila pansion, ali je morala da se ograniči na sasvim second-rate¹ susedstvo, a i inače nije imala sreće (na primer, u kuću su joj se uselili neki pederasti koje su otkrili), ukratko, nije joj išlo. Zatim je otvorila dućančić, pa joj je umrla jedna kći, koja je jedina znala da vodi taj mali posao; ukratko, novac se istopio. Pfänderov brat, za koga je ovaj svojevremeno platio da ne služi vojsku i stalno ga izdržavao, sad je u Noj-Ulmu, Minesota, i insistirao je da ona tamo pređe sa drugom ćerkom. Kada je stigla tamo, kažu da su se prema njima odnosili kao prema »siromašnim rođacima«; trebalo je da rade kao služavke. Gospođa Pfänder se brzo odlučila i odmah se vratila; nije bila ni 14 dana tamo. Tako su iscrpljena njena poslednja sredstva. Otada se za nju ovde činilo sve što je moguće, ali trajnu pomoć mogu da joj dajem samo ja, a ona nije dovoljna s obzirom na mnoge druge zahteve. Ali, kako rekoh, ako tvój predlog bude usvojen, onda će biti obezbeđena od najgoreg. To ionako neće dugo potrajati.

»Daily News« čitam ujutru, »Evening Standard« i »Pall Mall Gazette« uveče, »Weekly Dispatch« nedeljom; tj. tako stvar stoji trenutno, a povremeno se to menja. A ako u njima ima nečeg interesantnog, šaljem ih Lauri u Pariz, i to ne mogu da menjam. Ali videću šta mogu da ti pošaljem. Ako te književni prilozi ne interesuju više od politike, onda je »Weekly Dispatch« svakako bolji nego »Sat[urday] Rev[iew]«. Pripada gospođi Ashton Dilke, urednik je dr. Al. Hunter, M. P. for² Aberdin. To je bornirani buržoasko-radikalni list, ali daje potpuna obaveštenja o događajima u Engleskoj, a za vreme zasedanja parlamenta donosi mnoge intrige iz parlamenta, vrlo dobre dopise iz Pariza (gospođa Crawford iz »Daily News«-a koja se tu može izražavati slobodnije). Poslaću ti ga jednom.

Nikad nisam čuo za irsku trobojku koju si spomenuo. Irske zastave u Irskoj i ovde su prosto zelene, sa zlatnom harfom, *bez krune* (u britanskom državnom grbu na harfi je kruna). Za vreme fenijanaca

¹ drugorazredno – ² poslanik za

1865 - 1867^[48] mnoge zastave su bile zeleno-oranž, da bi se oranžistima sa severa^[49] pokazalo da ne žele da ih upropaste, već da ih prihvataju kao braću. Ali o tome više nema ni pomena.

Ipak, ne smatram da je Bismarck toliko glup da poveruje da će se Rusi upustiti u to da mu pomognu u uništavanju Francuske. Pa, večni razdor između Francuske i Nemačke za njih i jest glavno sredstvo gospodarenja Evropom, i zato se oni trude da održavaju ravnotežu. Istina, sigurno je da Bismarck ništa tako žarko ne želi kao to da Francusku zbirše s lica zemlje. Ali ništa zato. Nova Francuska utvrđenja – linija Meze i Mozela, obe grupe tvrđava na severu i na jugoistoku (Belfor, Bezanson, Lion, Dižon, Langr, Epinal) i, najzad, divne nove grupe forova oko Pariza – čine jake barijere; ovako kako stvari stoje, ne može srediti Nemačka Francusku, niti Francuska Nemačku. I to je vrlo dobro. Ako dođe do najgoreg, na toj granici će se verovatno voditi dug rat s promenljivim uspehom, koji će obema armijama ulivati poštovanje prema protivniku i omogućiti mir u podnošljivim uslovima. A Rusi mogu dobiti dobre batine, i to bi bilo najbolje.

Upravo opet pada sneg – već 3 nedelje samo sneg, mraz i istočni vetar, i malo otkravljanja u međuvremenu. Čini se da je i tamo kod vas neko grozno vreme.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

Poznaješ li nekog radnika Karla Augusta Nitzera iz Lindenaua, koji tvrdi da je proteran iz Lajpciga (posle 3 meseca istražnog zatvora), a da je posle toga još 3 meseca agitovao za Vierecka i zatim pobjegao (zbog čega ne može da pokaže naređenje za proterivanje). Taj momak je dva-tri puta bio kod mene i tražio pomoć, ali ostavlja utisak okorelog skitnice i prosjaka.

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 17. marta 1888.

Dragi gospodine Schlüter,

S brošurum^[23] opet neće biti ništa do roka koji ste Vi postavili. Veoma mi je žao što sam Vas tako vukao za nos, ali tu ne mogu ništa. Moram se tačno pridržavati onoga što mi je propisao moj očni lekar; ako hoću da se vratim u kolosek, ne smem da pišem duže od 2 sata dnevno, tj. moram da prekinem baš kad mi dobro pođe, a često zbog obilja korespondencije ne mogu ni da počnem rad. U ovom slučaju, bolje je da ne žurim i stvar obavim kako treba. Tek ovih dana mi je stiglo mnoštvo potrebnog materijala i treba ga proučiti. Ukratko, najbolje je da Vi činite kako Vam najbolje odgovara, a kada je završim, pisaću Vam.

Lehmann mlađi¹ piše odvratnim, izveštačenim nemačkim jezikom. On ima stvarno razloga da ukazuje na opasnost od polovičnog obrazovanja, za koje on sam daje zastrašujući primer svojom konfuzno liberalno-konzervativno-mančesterskom proklamacijom.^[50] Međutim, teško je izigravati cara kada si poslednja rupa na svirali. U svakom slučaju, ako se održi još 6 meseci, neće u privredu izvesno kolebanje i nesigurnost, a to je sve što nama treba. Kad filistar bude naslutio da dosadašnja privreda neće večno trajati, već da se, naprotiv, opasno ljulja – biće to početak kraja. Lehmann I² je bio završni kamen građevine; on je ispao, i uskoro će se pokazati koliko je trošna cela ta starudija. Za nas to može značiti trenutno olakšanje, ali – pod izvesnim uslovima – i trenutno pogoršanje, ili i rat. U svakom slučaju, počinje oživljavanje.

Mnogo pozdrava Edeu i Liebknechtu, ako je, kao što pretpostavljam, tamo.

Vaš
F. E.

¹ Friedrich III – ² Wilhelm I

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 19. marta 88.

Dragi moj Lafargue,

Šaljem Vam »Weekly Dispatch«, iz kojeg će Vam biti jasni uzroci koji navode »prijatelja Fritza«¹ da postupa tako okrutno.^[51] Bismarck bi dao dvije godine svog života kada bi uspio da ga dovede u stanje da on, Fritz, prizna da je nesposoban da vlada. Eto, šta mu zadaje posla i, eto, zašto se Fritz mora znojiti. Spletka potječe odavna; radilo se na tome da se Fritz potpuno ukloni prije smrti starca.² Kada to nije pošlo za rukom, pokušavaju ga ubiti radom, reprezentacijama itd. Sve to mora dovesti do otvorenog raskida, u slučaju ako Fritz ne podlegne mnogo ranije. Ako se malo oporavi za vrijeme ljeta i započne mijenjati vladu, mnogo smo dobili. Glavno je da je poljuljana unutrašnja stabilnost, da filistar izgubi povjerenje u beskonačnu trajnost Bismarckova režima, da vidi kako se nalazi pred situacijom u kojoj će on, filistar, morati rješavati i djelovati umjesto da to sve prepušta vladi. Stari Wilhelm predstavljao je glavnu smetnju, pao je, i sva zgrada prijeti da će se srušiti. Nama je potrebno bar šest mjeseci Fritzove vladavine da bi je još više potkopali i da bi filistri i činovnici postali nesigurni u pogledu budućnosti, kako bi se stvorila mogućnost vođenja drukčije unutrašnje politike. Fritz je mekušac čak i kad je posve zdrav; on usvaja mišljenje onoga ko ima posljednju riječ, a to je općenito njegova žena³. Prisiliće ga na djelanje jedino spletke Bismarcka i sopstvenog sina⁴. Ako dođe do promjene, nije važno da li će to potrajati duže ili kraće vrijeme. Wilhelm II će doći na vlast u uslovima koji će za nas uvijek biti povoljni.

S druge strane, ako Fritz umre prije, Wilhelm II neće biti više Wilhelm I, i mi ćemo vidjeti kako se mijenja mišljenje buržuja. Taj mladić će svakako činiti gluposti, koje mu neće gutati kao starome. Ako liječnici presijeku grlo njegovom ocu, sin bi mogao doživjeti sličnu sudbinu, ali od druge ruke. Uostalom, on nije paralizovan. Ruka mu je prilikom porođaja bila slomljena, nisu to odmah primjetili i to je uzrok što mu se ruka osušila.

U svakom slučaju, led je probijen; kida se s kontinuitetom u unutrašnjoj politici i doći će do kretanja umjesto stagnacije. To je ono što nam je potrebno.

Boulanger je sigurno pomalo šarlatan, ali to ne znači da je niš-

¹ Friedrich III - ² Wilhelm I - ³ Victoria - ⁴ Wilhelm II

tica. Dokazao je svoju pravu vojničku pamet: šarlatanstvo mu može korisno poslužiti u francuskoj armiji – i Napoleon ga je dobrim dijelom koristio. Ali politički, čini se da je nesposoban, možda zbog prekomjerne ambicioznosti. Sigurno je, ako Francuzi žele da izgube svaki izgled da povrate izgubljene pokrajine, onda treba da pođu za Boulanger-ovim prijateljima: i naročito za Rochefort-om, koji izgleda sasvim lud. Dovoljan je samo promašeni revanšistički rat pa da se alzaški tupavci pomire s Njemačkom; seljaci su landsknehti koji uvijek radije služe u pobjedničkoj vojsci, a buržuji će naći svoju sigurnu dobit s njemačkim carinskim tarifama, isto kao i sa francuskim. Što se tiče Rusa, oni će sigurno biti poraženi; upravo sam proučio njihov pohod u Turskoj 1877 - 78 – to je 98 nesposobnih i 2 u izvesnoj mjeri dobra generala; to je bila krajnje loše organizirana armija s oficirima ispod svake kritike, s hrabrim vojnicima, naviknutim na izvanredne zamore (prelazili su rijeke na 10 stepeni Reaumura ispod nule, gazili vodu do pazuha), vrlo poslušnim, ali i vrlo nespretnim za bitku koja je danas moguća, bitku u streljačkom stroju. Njihova snaga se ogledala u bici sa zbijenim redovima; toga više nema, a ko to opet želi, zbrisat će ga vatra savremenog oružja.

Ali ako vas Boulanger oslobodi glasanja za liste,^[52] mi ćemo glasati da mu se podigne vandomski stub,^[53] makar ga i ne zaslužio na bojnopolju.

Tussy i Edward će poći u četvrtak u svoj dvorac, u Stratford-on-Avon; Kautskijevi će za njima. Sigurno je lijepo u labourer's cottage⁵ po hladnoći i vjetru i s povremenim snijegom, kao što je kod nas. Mi smo ovdje vrlo dobro podnijeli zimu sve do pred osam dana kada je naišao sjajan i topao proljetni dan, potom – mraz, sjeveroistočnjak i snijeg. To je Nim donijelo mumps, alias zauške, a meni gripoznu kijavicu; a sve se to teško liječi po ovom vremenu. Ali to ne smeta previše.

Šaljem Vam ček na 15 f. st. – u ovom pismu.

Pozdrav Lauri. Što rade Longuet-ovi i djeca? Nim me stalno pita o njima, čim stigne pismo iz Pariza.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

⁵ težačkoj kolibi

19

Engels Margareti Harkness

u London

(koncept)

[London, početak aprila 1888]

Poštovana gospodice H[arkness],

Veoma Vam zahvaljujem što ste mi preko gg. Vizetelly poslali vašu *City girl*. Pročitao sam je sa najvećim uživanjem i u jednom dahu. Ona je zaista, kako je naziva Vaš prevodilac, moj prijatelj Eichhoff, ein kleines Kunstwerk¹; čemu dodaje, a to će Vam pričiniti zadovoljstvo – da je zbog toga njegov prevod morao biti gotovo doslovan, pošto bi svako izostavljanje ili pokušaj izmene samo moglo uništiti vrednost originala.

U Vašem romanu kod mene izaziva najdublji utisak ne samo životna istina već i činjenica što se u njemu ispoljava hrabrost pravog umetnika. Ali ne samo zbog načina kako prikazujete Vojsku spasa,^[54] protivno shvatanju nadmenih filistara koji će možda iz Vašeg romana prvi put saznati *zašto* Vojska spasa ima takav uticaj na narodne mase, već uglavnom zbog jednostavnog, neulepšanog načina izlaganja prastare istorije proleTERSKE devojke, koju zavodi čovek iz buržoaske klase, što čini srž čitave knjige. Mediokriteti bi se osećali obaveznim da prikriju taj, po njihovom mišljenju, oveštali karakter priče hrpama izveštacenih složenosti i ukrasa, a ipak se ne bi oslobodili sudbine da budu obelodanjeni. Vi ste osetili da možete sebi dozvoliti da ispričate jednu staru priču, jer ste umeli da je učinite novom prosto pričajući je istinito.

Vaš g. Arthur Grant je remek-delo.

Ako imam išta da kritikujem, onda bih rekao da možda roman ipak nije dovoljno realističan. Realizam, po mom shvatanju, podrazumeva, pored istinitosti detalja, istinitost u reprodukcivanju tipičnih karaktera u tipičnim okolnostima. Vaši karakteri su dosta tipični po svojim postupcima; no, okolnosti koje ih okružuju i navode da delaju možda nisu podjednako tipične. U *City girl* radnička klasa se pojavljuje kao pasivna masa, nesposobna da sebi pomogne, pa čak i ne pokušava da se potruži da sebi pomogne. Svi pokušaji da se ona iščupa iz svog otupelog jada dolaze spolja, odozgo. I ako je ovo bio tačan opis oko 1800. ili 1810. godine, u danima Saint-Simona i Roberta Owena, on ne može tako izgledati 1877. čoveku koji je gotovo pedeset

¹ malo remek-delo

godina imao čast da sudeluje u većini bitaka borbenog proletarijata. Buntovno reagovanje radničke klase protiv ugnjetačke sredine koja je okružuje, njeni pokušaji – grčeviti, polusvesni ili svesni – da uspostavi svoj status ljudskih bića, pripadaju istoriji i zbog toga moraju polagati pravo na mesto u oblasti realizma.

Daleko sam od toga da Vam zameram što niste napisali čisto socijalistički roman, »tendenciozan roman«, kako ga mi Nemci nazivamo, da bi se njime veličala socijalna i politička gledišta autora. To uopšte nisam imao u vidu. Što su mišljenja autora skrivenija, utoliko bolje za umetničko delo. Realizam o kome govorim može izaći na videlo čak i uprkos autorovim nazorima. Dozvolite mi da navedem jedan primer. Balzac, koga smatram daleko većim majstorom realizma od svih Zola passés, presents et à venir², u *La Comédie humaine* daje nam najsajniju realističku istoriju francuskog »društva«, opisujući u obliku hronike, gotovo iz godine u godinu, od 1816. do 1848, sve jače prodiranje buržoazije u usponu u plemićko društvo, koje se uspostavilo posle 1815. godine i ponovo, ukoliko mu je to bilo moguće, zavelo obrazac *vieille politesse française*³. On opisuje kako su poslednji ostaci tog, po njegovom mišljenju, uzornog društva postepeno podlegli pred nametljivošću prostačkih skorojevića parajlija, ili kako su ih ovi skorojevići iskvarili; kako je *grande dame*⁴, čija je bračna nevernost predstavljala za nju samo način da sebe potvrdi, u potpunom skladu sa svojim položajem u braku, uzmakla pred ženom iz buržoazije, koja je nabijala mužu rogove radi novca i haljina; i oko ove središnje slike Balzac razgranava čitavu istoriju francuskog društva, iz koje sam čak i u pogledu ekonomskih pojedinosti (na primer, o preuređenju nepokretne i pokretne imovine posle revolucije) naučio više nego od svih istoričara, ekonomista i statističara po struci iz toga doba, zajedno. Doduše, Balzac je po političkim ubedenjima bio legitimist;⁵ njegovo veliko delo je neprekidna elegija zbog neumitnog raspadanja višeg društva; sve njegove simpatije su na strani klase osuđene na izumiranje. Ali, pri svem tom, njegova satira nije nikad oštrija, njegova ironija nikada gorča, nego kad stavlja u pokret upravo one ljude i žene sa kojima najdublje saoseća – plemiće. A jedini ljudi o kojima uvek govori sa neskrivenim simpatijama jesu njegovi najgorčeniji politički protivnici, republikanski heroji manastira Cloître Saint-Méry,⁶ ljudi koji su u to vreme (1830 - 1836) zaista bili predstavnici narodnih masa. Što se Balzac tako osećao prinuđenim da ide protiv sopstvenih klasnih simpatija i političkih predrasuda, što je *sagledao* neminovnost pada svojih omiljenih plemića i prikazao ih kao ljude koji ne zaslužuju bolju sudbinu; i što je *video* stvarne ljude budućnosti tamo gde su se tada oni jedino mogli naći – to smatram jednom od najvećih pobeda realizma i jednom od najznačajnijih odlika starog Balzaca.

² prošlih, sadašnjih i budućih – ³ stare francuske otmenosti – ⁴ visoka dama

U Vašu odbranu moram priznati da nigde u civilizovanom svetu radnici ne pružaju sliku manje aktivnog otpora, pasivnijeg pokoravanja sudbini, veće otupelosti, nego u londonskom East-Endu. A otkuda znam da niste imali puno osnovanih razloga da se ovoga puta zadovoljite pasivnom stranom života radničke klase, ostavljajući aktivnu stranu za drugo delo?

Prevod s engleskog

20

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 10. aprila 1888.

Draga moja Laura,

Schorlemmer se juče vratio u Mančester, tako da danas mogu da sednem da napišem nekoliko reči, to jest ako Edward i Tussy, koji se vraćaju iz svog *zamka* i treba da budu ovde oko 5, ne naidu suviše rano.

Pre svega, moram čestitati Paulu na njegovim sjajnim otkrićima iz etimologije, koja su zaista zapanjujuća.^[57] Nešto znači već i to što veliki broj francuskih reči, koje smo obično izvodili od latinskog *bos*¹, potiče od grčke reči *boûs*. Ali da *bouillon* dolazi od *boûs*, a ne od *bullire* – ključati, to je veliko otkriće i jedino je šteta što Paul nije nastavio malo dalje. Tako je *Bou-strapa*^[58] očigledno istog porekla, a *Buo-naparte* (umesto *Bou-naparte*) takođe, i pošto je bonapartizam na taj način povezan sa volom, *Bou-langer*² mora poticati od *boûs*, pa dakle i njegov engleski ekvivalent *Baker*², što baca potpuno novu svetlost na doživljaj pukovnika Bakera u vagonu: kako je mogao on koji vodi poreklo od bika Jupitera^[59] da ne kidiše na Evropu-Robinson? Štaviše, nema nikakve sumnje da u reči *mou-tarde*³ slovo *m* stoji umesto prvobitnog *b*, te je tako njeno poreklo od *boûs* pouzdano – kakav jak snop svetlosti ovo baca na činjenicu da se slačica jede samo sa govadinom, a ne sa ovčetinom!

Još jedan veliki napredak je to što on razmatra sanskrit na istom nivou kao i kranilogiju, i što je otkrio des linguistes d'Allemagne et d' Angleterre⁴, koji tvrde da le finnois offre plus d'analogie avec les idiomes aryens que le sanscrit⁵. Čuo sam samo za neke koji se, pripisujući arijevim nacijama *evropsko* poreklo umesto azijskog, nalaze u nezgodnom položaju, jer moraju prihvatiti finsko poreklo arijevske jezika, a za sada nisu u stanju da ukažu ni na najmanji trag srodnosti ta dva jezika. Da je Paul pokušao da izvede francuski jezik iz japanskog, umesto iz grčkog, on bi, po sopstvenom tvrđenju, učinio isto što su učinili ovi nemački i engleski jadnici. Kako stvari stoje, oni su zapali u priličan škripac. Oni su – to jest, Nemci, a neki su čak Česi – drugo-razredni i trećerazredni *epigoni*, koji su, da bi izazvali senzaciju, postavili – ili bolje rečeno bili na to navedeni (nizom grešaka) – teoriju koja ih je odvela u čorsokak; Englezi su prihvatili ovu teoriju kao

¹ vo – ² pekar – ³ slačica – ⁴ nemački i engleski lingvisti – ⁵ finski jezik ima više sličnosti sa arijevim idiomima nego sanskrit

modu, što i treba očekivati od početnika koji žele da se prikažu kao majstori; oni su pretresli među sobom svoje koještarije na poslednjoj sednici British association;⁽⁶⁰⁾ ali još žude za onim što im Paul pripisuje – otkrivanje srodnosti između arijevske i finske jezika, srodnosti koja je čak tešnja nego srodnost drugih arijevske jezika sa sanskritom, njihovim bratskim jezikom. Treba se nadati da oni ne čitaju »La Nouvelle Revue«, inače bi stvarno zaželeli da saznaju ko je ovaj Fergus što drži čarobni štapić kojim preobraća arijevske u finske jezik, i obrnuto. No, u slučaju da dođu, Fergus se može pozvati na svoje irsko ime da bi opravdao svoje irske *bull*s⁶ ili boŭs.

No, šalu à part⁷, članci su vrlo dobri, a baš briga Parizane, qui s'en fichent⁸, da li im Fergus priča neke besmislice o etimologiji. Daleko je značajnije da nauče malo o sopstvenom jeziku, a oni to u ovome i nalaze. Jedino mislim da za uveseljavanje Parizana nije neopodno da se autor bruka takvim tvrđenjima. Ali, svi smo mi skloni da se hvališemo najviše onim s čime smo najmanje upoznati; u svakom slučaju, znam to za sebe.

11. april. Tačno kako sam očekivao. Dve gladne duše su upale upravo kad sam završavao prethodnu stranicu, donoseći iz svoje istinski seoske osamljenosti jaja, maslac, pitu s mesom, kobasice i dva dobra apetita. Danas sam obavio korespondenciju za Ameriku, a sada pokušavam da završim ovo pismo.

Izgleda mi da u Francuskoj stvari idu vrlo dobro. Bulanzizam je pravedna i zaslužena kazna za kukavičluk svih stranaka u odnosu na buržoaski šovinizam koji drži da može zaustaviti časovnik svetske istorije dok Francuska ne vrati Alzas. Srećom, Boulanger se sve više pokazuje kao politički magarac, opasniji, po mom mišljenju, za sebe nego za ikog drugog. Un homme qui a son plan comme Trochu⁹ kann sich begraben lassen¹⁰.

Što se tiče ostalih, oportunisti⁽⁶¹⁾ su sve worn out, verschlissen¹¹, i moraju pribeci savezu s monarhistima, to jest, političkom samoubistvu. Ogroman napredak u francuskom javnom mnenju sastoji se u sledećem: Republika je priznata kao jedini moguć oblik vladavine, monarhija je ravna građanskom i spoljnom ratu. Postupci oportuniste (pored njihove bezočne korupcije) sve više guraju javno mnjenje prema levičarima i prisiljavaju na naimenovanje sve radikalnijih vlada. Sve je to u očitom skladu sa opštim razvojem od 1875. godine. Ne možemo poželeti više nego da se to nastavi, i ako Boulanger ovom kretanju pomaže nehotice – utoliko bolje. Zdrav razum, koga Francuzi nisu svesni – nužna logična baština velike, nesvesno logične istorije – pokazće se, verujem, snažnijim nego sve besmislice kojih se oni laćaju svesno i namerno.

⁶ igra reči: bull engleski – znači bula, povelja, a takođe i besmislica – ⁷ na stranu – ⁸ koji za to ne daje ni pet para – ⁹ čovek čiji je plan sličan Trochujevom
¹⁰ ne vredi ni prebijene pare – ¹¹ slabiji, iznureniji

Nemački filistar je sve uvereniji da je sa starim Wilhelmom¹² nestala i clef de voûte¹³ sadašnjeg sistema i da će se postepeno srušiti čitav taj sistem. Jedino se nadam da Bismarck neće biti uklonjen samo zato da bi ponovo nastupio trijumfalno. Inače bi bolje bilo da se zadrži.

Kakva je budala taj Rochefort! On navodi minhenske katoličke listove da bi dokazao da Nemci čekaju ponovni upad Francuza u Nemačku da se s njima udruže, da zbacе Bismarcka i obnove francusku vlast u Nemačkoj! Zar taj idiot ne uvida da ništa ne bi više ojačalo Bismarcka od takvog pokušaja Francuza da »oslobode« Nemačku, i da mi nameravamo da svoje unutrašnje poslove sredimo sami!

Uvek tvoj
F. Engels

– koga zvono poziva na ručak.

Prevod s engleskog

¹² Wilhelm I – ¹³ osnova

21

Engels Florence Kelly-Wischnewetzkoj
u Njujork

London, 11. aprila 1888.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Vaša molba da Vam pošaljem rukopis¹ došla mi je sasvim iznenada i plašim se da neću moći da vam izađem u susret. Dopušteno mi je da pišem dva časa na dan, ne više; moram da vodim obimnu prepisku; osećam se tek pri kraju ta dva časa oran za rad, a onda, baš onda, moram da prekinem. Pod takvim okolnostima uopšte nisam u stanju da pišem *articles de saison*² po porudžbini, naročito za neko udaljeno tržište, i ne vidim kako bih mogao da završim brošuru³ u rukopisu do 15. maja, a kamoli da je dotle odštampam u Njujorku. Ipak ću se latiti brošure odmah čim otaljam hitna pisma i učiniću sve što je u mojoj moći. Prekidam jedan značajan posao⁴ namerno da bih likvidirao ovu obavezu.

Međutim, po mom mišljenju, ne treba da se plašite da ćete propustiti priliku. Pitanje slobodne trgovine neće nestati sa američkog obzorja dok god se ne reši. Siguran sam da je protekcionizam ispunio zadatak u Sjedinjenim Američkim Državama i sada je smetnja; i, ma kakva bila sudbina Millsovog zakonskog projekta⁽⁶²⁾, borba se neće završiti sve dotle dok slobodna trgovina ne pruži mogućnost industrijalcima Sjedinjenih Američkih Država da preuzmu vodeću ulogu na svetskom tržištu, na koju imaju pravo u mnogim granama trgovine, ili dok i protekcioniste i pristalice slobodne trgovine ne potisnu u stranu oni što stoje iza njih. Ekonomske činjenice su jače od politike, naročito ako je politika toliko izmešana sa korupcijom kao u Americi. Ne bih se začudio ako u toku sledećih nekoliko godina jedna po jedna grupa američkih industrijalaca pređe na stranu pristalica slobodne trgovine – ako shvate svoje interese oni to *moraju* učiniti.

Hvala Vam na zvaničnim publikacijama⁽⁶³⁾ – mislim da će one biti upravo to što mi je potrebno.

Milo mi je zbog uspeha koji ste do sada postigli protiv Izvršnog komiteta – iz »Wochenblatt der [N.Y.] Volksz[eitung]« od 31. marta vidim da oni još neće da se predaju – eto, vidite, kako je korisno biti na licu mesta. Loš postupak, koji nije naišao na otpor i koji se okrenuo pravo protiv Avelingovih⁽⁴⁶⁾ jer su bili odsutni – taj postupak ste *Vi*

¹ Zaštitna carina i slobodna trgovina. Predgovor za američko izdanje *Govora o slobodnoj trgovini* od Karla Marxa. – ² aktuelne članke – ³ *Govor o slobodnoj trgovini* – ⁴ treći tom *Kapitala*

mogli okrenuti u svoju korist pošto niste bili odsutni; i tako se neprijateljstvo prema Vama svelo na čisto lokalnu klatsch,⁵ koju ćete istrainošću sigurno nadjačati i svojim postupcima obesnažiti.^[64]

Veoma sam se obradovao kad sam pročitao da se Sorgeovi opet osećaju srećnijim u svom starom mestu boravka; nadam se da će i dalje biti tako. Stari Sorge nije mogao da živi u rupi kao što je Rochester isto kao što ni ja ne bih mogao živeti u nekoj Krähwinkel⁶, ili u takvim istim mestima u Lankaširu – Čoubentu, ili Baloksmitiju.

Vraćam Vam pisma revizione komisije.

Hitam da završim

Vaš odani

F. Engels

Prevod s engleskog

⁵ spletku – ⁶ zatucanoj nemačkoj palanci

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 12. april 1888.

Dragi Bebel,

Posle tvog pisma od 8. marta hteo sam malo da vidim razvoj stvari⁽⁶⁵⁾; čini se da su stvari sada postale tako jasne da se postepeno već može doneti neki sud. U vezi s vašom politikom: reći da sve ostaje po starom jeste u taktičkom pogledu, za masovnu agitaciju, sasvim ispravno; ali, po mom mišljenju, time se nikako u potpunosti ne prikazuje istorijska situacija.

Fritzove proklamacije⁽⁵⁰⁾ karakterišu njihovog autora kao krajnje osrednjeg u umnom pogledu. Onaj ko posle toliko godina provedenih kao prestolonaslednik nema da predloži ništa drugo osim neznatno poravnanje individualnih poreza i u vojnim pitanjima ukidanje 3. vrste, što je sasvim beznačajno, jer je to odavno ukinuto u borbenom poretku – taj neće iz temelja promeniti svet. Kao što je poznato, žaliti se na opako polovično obrazovanje – to je monopol upravo samih poluobrazovanih osoba, – kako to on sam dokazuje. Toliko o razumu.

O njegovom karakteru treba – zbog njegovog zdravstvenog stanja – suditi sasvim blago. Ako svakog trenutka rizikuješ da te lekari osude na klanje, oslobođen si bilo kakvog utroška energije; tako nešto moglo bi se očekivati samo u slučaju poboljšanja. Stoga je razumljivo što Bismarck i Puttkamer imaju više nego ikad ranije određene ruke u unutrašnjoj politici.

Ipak, nije baš sve po starom. S Wilhelmom¹ je ispao završni kamen građevine i nestabilnost se mnogo oseća. Unutrašnja politika pokazuje da se Bismarck i komp. grčevito drže za svoje mesto. Vaš položaj nije ostao isti, on je *pogoršan*, upravo zato što Bism[arck] hoće da dokaže da je sve po starom. Demonstrativno isključenje socijaldemokrata iz amnestije, masovni kućni pretresi i progoni, grčevito naprezanje da se uništi »Soz[ial]d[emokrat]« u Švajcarskoj⁽⁶⁶⁾, – sve to dokazuje da B[ismarck] i komp. osećaju da im se ljulja tlo, kao što dokazuju i naporu pristalica kartela⁽⁶⁷⁾ da nauče Fritza šta je to monarh.

U stilu pravog monarha: u svim političkim pitanjima prave se ustupci, ali neka dvorska intriga iznosi konflikt na javnost. Stvar je prosto smešna: po Bismarcku, car² ima pravo da zabrani Battenbergu da se ženi a, po Fritzu i Victoriji, u ovom posebnom slučaju treba odbaciti sve one nedokučive duboke državne principe po kojima su se oni upravljali celog života!⁽⁶⁸⁾

¹ Wilhelmom I – ² Aleksandar III

S obzirom na bespomoćno stanje Fritza, on će verovatno i ovde morati da popusti – osim ako se ne popravi i *stvarno* bude mogao da prebrodi ministarsku krizu. Uopšte nije u našem interesu da se Bismarck negodujući povuče pa da se opet vrati kroz 4 nedelje trijumfalno i obožavan od kartelskih filistara. Možemo se zadovoljiti već i time što kartelski filistar počinje uopšte da sumnja u postojanost Bismarckovog režima. I ova postojanost se više neće uspostaviti dokle god je Fritz živ.

Pošto se o prirodi bolesti ne objavljuje apsolutno više ništa, čak ni Waldeyerov izveštaj koji bi, da je povoljan, bio odmah objavljen, više nema nikakve sumnje da on ima rak. I tu opet naši naprednjaci^[69] dokazuju kakvi su. Virchow, koji bi baš kao lekar – i već konsultovan ranije – sada morao biti na licu mesta, bavi se iskopavanjima u Egiptu! Sigurno očekuje zvaničan poziv!

Nema empire bez empereur³, nema bonapartizma bez Bonaparte. Taj sistem je skrojen po čoveku, s njim se održava i s njim pada. Naš Bonaparta je imao tri glave, kao stari slovensko-pomeranski idol Triglav; srednje glave više nema, od dve druge, Moltke je takođe previše zreo, a Bismarck se klati. Sa Victorijom neće moći da izađe na kraj; ona je naučila od svoje majke⁴ kako se postupa sa ministrima, čak i svemoćnim. Iščezla je ona stara sigurnost. Nesigurnost tla pokazaće se i u politici; u spoljnoj politici praviće se greške, u unutrašnjoj uvoditi na mahove mere nasilja. Ona će se pokazati i u tome što će filistri početi da sumnjaju u svoje sopstvene idole, u popuštanje discipline i službene revnosti činovnika, koji pomišljaju na mogućnost promene i na svoju budućnost u tom slučaju izmenjenu. Sve će to biti tako, ako, što je verovatno, B[ismarck] ostane. Ali ako Fritzu bude bolje i B[ismarck]ovo mesto bude ozbiljno ugroženo, onda će, tvrdi Lenchen, neko *pucati na Fritza*. To bi se već moglo dogoditi ako bi Puttk[amer]u i njegovim Ihring-Naporrima zapretila opasnost.

U svakom slučaju, ovo je interegnum, u kome se Bismarck nada i čezne da Fritz umre i da dođe novi Wilhelm⁵. Ali tek onda neće više biti po starom. Tada će biti ludo. Naš bonapartizam je sad stigao negde do svog meksičkog perioda.^[70] Ako on nastupi, doći će naša 1866. i uskoro 1870; tj. iznutra, neki *unutrašnji* Sedan.^[71] Što se mene tiče – može!

U Francuskoj se stvari sasvim logično razvijaju: desni republikanci su prinuđeni na savez s monarhistima, što će im doneti propast; eventualna ministarstva moraće se obrazovati sve više od levičara. Boulanger je očigledno političar bez mozga, a skupštini će uskoro sigurno sebe upropastiti. Francuski provincijski filistar ima samo *jedan* simbol vere: Republika je neophodna, monarhija – to je građanski rat i rat s inostranstvom.

Potvrdu za 100 maraka od gospođe Pf[änder] poslaću ti u slede-

³ carstva bez cara – ⁴ Victorije, engleske kraljice – ⁵ Wilhelm II

ćem pismu; zaboravio sam da je tražim. Zasad, najlepša hvala za taj dar; ja ću učiniti sve što je u mojoj moći da pomognem toj ženi, ali ću biti slobodan da vam se još jednom obratim.

Mnogo pozdrava tvojoj ženi i kćeri i Singeru.

Tvoj
F. E.

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 16. aprila 1888.

Dragi Liebknecht,

Upravo sam se spremao da odgovorim na tvoje pismo od 4-og kad stiže tvoje drugo pismo s prilogom za K. K[autskog], odakle sam video da se moji odgovori, kao i tvoja pitanja, odnose na prošli period.

Reći ću ti još samo u kakvoj je to vezi sa cirkularom Socijaldemokratske federacije.^[72]

1. Socijaldemokratska federacija^[73] ponaša se još uvek kao *jedina* socijalistička organizacija u Engleskoj i kao *jedina* ovlašćena da ovde dela i govori u ime celog pokreta. Prema tome, sada, prilikom priprema za kongres, trebalo je naglasiti ovaj položaj utoliko pre što će se Socialist League^[74] u svojoj sadašnjoj formi uskoro sasvim ugasiti i što bi Socijaldemokratska federacija želela da apsorbuje disjuncta membra¹. Srećom, to neće uspeti, jer bi se tad ponovile stare lične svade.

2. Socijaldemokratska federacija stoji u tesnoj vezi sa posibilistima^[17] u Parizu, a, pošto ovi, opet, stoje u vezi sa Broadhurstom i komp.^[75], Socijaldemokratska federacija mora da lavira. Ovaj drugi razlog je odlučujući. Hyndman i komp. su se toliko spetljali sa posibilistima da više ne mogu natrag, čak i kada bi hteli.

Kakvo je moje mišljenje o celoj priči sa kongresom? Gotovo da i nemam nikakvo mišljenje, pošto uopšte ne znam šta je pretresano i, osim toga, tvoji pogledi se menjaju kaleidoskopskom brzinom. Uopšte, sve takve kongrese, u čiji se uspeh ne može biti apsolutno siguran, unapred smatram vrlo rizičnim i, ako ne treba učiniti ništa određeno i ostvarivo, prilično suvišnim. Mali, naročito Belgijanci, vode glavnu reč, i pošto odeljenjem spoljnih poslova ne upravljaju Flamanci, već stara briselska klika-porodica Brismée^[76], onda je to sve stara priča. Ali sazivanje vašeg kongresa *ovde* 8 dana *posle* kongresa tredjuniona^[77] bila bi prava propast. Novac bi bio potrošen, ljudi bi se razbežali i vi biste nepovratno pali u ruke londonskih veštaka – ad majorem gloriam Hyndmanni²!

Sigurno nećete uspeti da ubedite Francuze – bilo koje vrste – da bi trebalo da u *Ženevi* sazovu kongres povodom jubileja francuske revolucije od 1789. i à propos Pariske izložbe.

Dakle, ako se vaš kongres i ne održi, to, po mom mišljenju, neće biti nikakva svetska katastrofa. Ionako je dnevni red nepotrebno ogra-

¹ rasute članove – ² u veliku slavu Hyndmana

ničen. Na kongres koji sazove naša frakcija u Rajhstagu doći će samo socijalisti i *anarhisti*, a ne obični tredjunionisti. Anarhiste bi *socijal-demokratski* kongres mogao izbaciti; opšti radnički kongres to ne može i oni su kadri da se naprave važni.

Fritz³ se mora požuriti da popravi svoje zdravlje, inače će ga Bismarck prerasti. Nadam se da će B[ismarck] preterati, odleteti, Rajhstag će biti raspušten i ponovo izabran pod bilo kakvom privremenom vladom. To će za filistra biti lep desillusionnement. Ali, istina, čovek koga lekari svakog dana mogu osuditi na klanje teško može imati energiju za ozbiljnu borbu. A već sad se pokazuje da se B[ismarck] brani kandžama i zubima.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

Što smo ti u subotu poslali, verovatno je ono što si ti želeo? Ako nije, mi te ne razumemo. Nemački tekst je od Eccariususa.

³ Friedrich III

24

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevent122, Regent's Park Roud
London, 20. aprila 1888.

Dragi prijatelju,

Radujem se što se pred Vama, izgleda, otvara nova perspektiva i nadam se da će Vam uspeti da se pripremite za taj ispit.

Na žalost, nisam u stanju da Vam navedem nazive knjiga iz kojih biste se mogli obavestiti o tome. Nemačke knjige dale bi za italijanski ispit, s jedne strane, previše a, s druge strane, premalo; osim toga, ne znam novije kratke priručnike. Italijanske knjige podesne za Vaše svrhe sasvim su mi nepoznate; najviše što bih znao, to je da Vam preporučim knjigu Carla Bottea *Storia dei Popoli d'Italia*, koja počinje s Konstantinom Velikim, oko 300. godine naše ere. Možda i knjigu Pietra Colletta *Storia del Reame di Napoli*, koja obuhvata period 1735 - 1825 - klasična knjiga. Ali, verovatno će Vam najviše koristiti tamošnji udžbenici za srednje škole (koji odgovaraju francuskim licejima i koledžima, našim gimnazijama), jer su, verovatno, kandidati za arhivarske službe bili u većini učenici ovih škola, pa će se ispitivači morati pridržavati nastavnog plana tih škola.

Pošto Vam je nemoguće da u sadašnjoj teškoj situaciji nabavite takve knjige, smatram da mi je dužnost da Vam u tome ponudim pomoć. Zato sam bio slobodan da pošaljem na Vaše ime priloženu uputnicu na četiri funte sterlinga, što je jednako 100 fr. i 80 santima i nadam se da se nećete ljutiti na mene što Vam šaljem ovu malu sumu, ne zatraživši prethodno od Vas dozvolu. Jedino želim da Vam ona bude dovoljna da pribavite sebi neophodna pomoćna sredstva i uspešno položite ispit.

Verovatno ste čitali o progonu naših ciriških prijatelja iz Švajcarske.^[6 6]

Prevod ću ovih dana - čim bude gotov jedan važan rad za Americu¹ - pregledati i vratiti.^[28] Lakše mi je da radim kad pregledam više brojeva odjednom.

Prijateljski pozdrav.

Vaš
F. Engels

Moje ime se na pismima navodi u *engleskom* obliku: »Frederick«.

¹ *Zaštitna carina i slobodna trgovina*. Predgovor za američko izdanje *Govora o slobodnoj trgovini* od Karla Marxa.

25

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, oko 29. aprila 1888.

Dragi Liebknecht,

Sve što je priloženo dobio sam jutros.^[78]

Dobro je što je Fritzu¹ nešto bolje. Ako bi mladi Wilhelm² došao na ratište upravo sada, on i B[ismarck] bi se – sudeći po svemu – nagodili s Rusijom da dobiju saglasnost za rat protiv Francuske. Čini se da su već sada zaključili neki sporazum. Zahvaljujući tome i samo tome, Boulanger bi postao opasnost i za Francusku i za Nemačku. Francuzi bi bili potučeni, ali rat bi se otegao usled jakih francuskih tvrđava, a umešali bi se i drugi; verovatno bi Austrija i Italija ustale protiv Nemačke, jer ne može se dobiti saglasnost Rusije za rat ako njih dve ne budu žrtvovane Rusima. Dakle, to bi značilo da Bismarck pomogne Rusima da osvoje Carigrad, a to bi značilo – svetski rat u kome bismo mi *sasvim sigurno* konačno pretrpeli poraz: u savezu sa Rusijom protiv sveta! Nadam se da će ova opasnost proći.

Tvoj
F. E.

¹ Friedrichu III – ² sin Friedricha III (Wilhelm II)

26

Engels Florence Kelly-Wischnewetzkoj
u Njujork

London, 2. maja 1888.

Poštovana gospodo Wischnewetzky,

Ovom poštom šaljem Vam *preporučeno* rukopis¹, to jest prepis koji je izvršila gospođa Aveling kad je zaključila da je zbog Vašeg zbijenog rukopisa i nedostatka margina nemoguće olovkom čitko uneti predložene izmene. Bilo ih je mnogo, pošto ste Vi prevodili sa nemačkog preвода, a mi smo se koristili originalom. Mnoge izmene zbog toga nemaju drugi cilj nego da engleski tekst približe francuskom originalu. U drugim izmenama ja sam radi jasnoće dozvolio sebi neke slobode.

Predgovor² je skoro završen u grubim potezima, ali pošto će Vam biti potreban nemački prevod, moraću se zbog toga pozabaviti njime malo duže. U svakom slučaju, požuriću ukoliko mi dozvole dva sata rada dnevno - prošle nedelje moj lekar me je ponovo strogo obavezao na to ograničenje.

Recite, molim Vas, Sorgeu da će se, prema sadašnjim dogovorima, »Der Sozialdemokrat« prebaciti u London.⁽⁶⁶⁾ No bilo bi dobro da se za sada o ovoj stvari ćuti; kada naši prijatelji budu hteli da se o ovome govori i da to dospe u štampu koja juri za novostima, oni će se nesumnjivo sami o tome postarati.

Mene ovde bojkotuju gotovo isto koliko Vas u Njujorku. Ovdašnje razne socijalističke klike su nezadovoljne mojom apsolutnom neutralnošću u odnosu na njih, i pošto se svi oni slažu u tom pogledu, pokušavaju da mi vrate nepominjanjem nijednog od mojih radova. Ni »Our Corner« (g-đa Besant), ni »To-Day«, ni »The Cristian Socialiste« (međutim, za ovaj poslednji mesečnik nisam potpuno siguran) nisu se osvrnuli na *Položaj radničke klase*, mada sam im lično poslao primerke. Ovo sam stvarno i očekivao, ali nisam želeo da o tome govorim dok ne dobijem dokaze. Ne zameram im, jer sam ih ozbiljno uvredio kad sam rekao da ovde do ovoga časa ne postoji istinski radnički pokret i da će, čim se on pojavi, svi veliki ljudi i žene koji se sada prave vredni kao oficiri vojske bez vojnika, ubrzo naći svoje mesto, i to

¹ Karl Marx; *Govor o slobodnoj trgovini* - ² *Zaštitna carina i slobodna trgovina*. Predgovor za američko izdanje *Govora o slobodnoj trgovini* od Karla Marxa

znatno niže nego što očekuju.^[79] Ali ako misle da njihove igle mogu probosti moju dobro uštavljenju debelu kožu, varaju se.

Vaš duboko odani

F. Engels

Prevod s engleskog

27

Engels Lauri Lafargue
u Le Pere

London, 9. maja 88.

Draga moja Laura,

Upravo sam završio, poslije mnogih prekida, dugačak predgovor¹ engleskom izdanju Mohrovoj raspravi o slobodnoj trgovini (Brisel, 1848), koja treba da bude objavljena u Njujorku. Budući da je to posljednji posao koji je trebalo obaviti u određenom roku, koristim ponovo stečenu slobodu da ti odmah pišem. Uostalom, dosta je važan razlog što ti pišem; naime, mi bismo željeli da dođeš u London. Schorlemmer mi je rekao da si u svom vrtu posadila Waldmeister², a budući da nikako ne možemo doći tamo da je upotrebljavamo, ostaje ti jedino da je doneseš ovamo, gdje ćemo odmah nastojati da blagovremeno i brzo nademo ostale sastojke. Vrijeme je prekrasno; ove subote, na godišnjicu Mohrova rođenja, Nim i ja smo išli na Highgate, a danas smo bili u Hampstead Heathu; pišem uz oba otvorena prozora, a kad ti dođeš slijedeće sedmice, nadam se da će te pozdraviti jorgovan i zanovijeti. Ako samo javiš da ćeš doći, je me charge du reste³. Osim toga, do tada ćeš sigurno tako savršeno urediti svoju ladanjsku kuću i vrt, da ćeš je moći prepustiti Paulovoj brizi, koji je već sigurno morao postati savršen vrtlar. Nim već izvjesno vrijeme čezne za Löhrom i svakako bi trebalo da prisustvuješ velikom Edwardovom dramskom slavlju, 5. juna, kada će na pozornici, kao matineja, biti prvi put izvedena nje-gova dramatizacija *Scarlet Letter* od N. Hawthorne-a. Suvišno je da dodajem da bismo ja i svi ostali željeli da dođeš ovamo. Uostalom, ima tako mnogo razloga za tvoj dolazak da moram odustati da ih ovdje iznosim, jer se bojim da ne ode pošta i da te ne ubije dosada. Stoga odluči odmah i pristani.

Sigurno si čula o Edwardovim sjajnim *dosadašnjim* uspjesima u dramskoj oblasti. Prodao je šest ili više komada koje je u punoj tišini stvorio; neki su uspješno igrani u provinciji, neke je ovdje sam postavio za Tussy na malim priredbama, i mnogo su se svidjeli ljudima koji su za to najviše zainteresirani, a to su glumci i impresariji koji žele da ih prikazuju. Ako sada postigne značajan uspjeh u Londonu, bit će ugledan na tom području i uskoro će se izvući iz svih teškoća. A ne vidim zašto ne bi uspio; čini se da ima dobar njuh, da Londonu daje ono što London želi.

¹ *Zaštitna carina i slobodna trgovina*. Predgovor za američko izdanje *Govora o slobodnoj trgovini* od Karla Marxa – ² lazarkinju – ³ za ostalo ću se ja pobrinuti

Paulov članak u »L'Intransigeant«-u^[80] zaista je bio vrlo dobar. Pošlo mu je za rukom da nanese udarac radikalima, a da ne učini ni najmanji ustupak bulanžizmu; a sa zahtjevom za opće razoružanje osuetio je planove jednih i drugih. To je učinjeno s mnogo takta.

Znaš li da se Fritz Beust vjerio s nekom mladom Švajcarkinjom iz talijanske Kastasenje, na granici Lombardije? Ne znam ko je; uskoro ćemo o njoj čuti od naših prijatelja iz Ciriha; očekujemo ih za dvije sedmice. Možda ćeš ovih dana vidjeti Bernsteina u Parizu za vrijeme njegova putovanja; tamo može da stigne svakog dana. Zanima me kako će se ovdje snaći s listom.^[66] Iz više razloga London nije najbolje mjesto za taj list, iako je vjerovatno sada jedino moguće. Vidjet ćemo, ponajčešće se stvari same uređuju.

Paulov *Victor Hugo* u »Neue Zeit« je vrlo dobar. Zanima me šta bi rekli u Francuskoj kada bi ga mogli pročitati.

Veliki *Stead* otputovao je u Petrograd da intervjuira cara⁴ i da ga navede da mu on kaže istinu u pogledu mira ili rata. Poslao sam ti njegove pariske intervju^[81]; taj mudri čovjek napustio je Pariz isto onako pametno kao što je u njega došao. Rusi će mu silno laskati; bojim se da će se iz Petrograda vratiti veći magarac nego što je sada. Možda ćemo u večerašnjim novinama moći pročitati da je dostigao Bismarcka.

Rumuni su čudnovati ljudi. Poslao sam *Nadejdeu* u Jaši pismo⁵ u kome sam pokušao da ih usmjerim u antiruskom pravcu. Sada se marksisti iz Jašija svađaju s bukureštanskim anarhistima zbog seljačke pobune^[82] koju je podsticala Rusija, i zbog toga oni odmah prevode i objavljuju moje pismo! Ovoga puta se ne ljutim, ali to pokazuje koliko su ti ljudi indiskretni.

Nisam samo pri kraju stranice već i pri kraju vremena – 5 sati i 20, a Nim će ovaj čas zazvoniti; za deset minuta zatvara se pošta. Stoga do viđenja za danas, i reci da dolaziš!

Srdačno tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

⁴ Aleksandar III — ⁵ Vidi u ovom tomu pismo br. 1.

28

Engels Eleanori Marx-Aveling
u London

[London], 10. maja 1888.

Moja draga Tussy,

Mnogo ti zahvaljujem, ali mi ne možemo doći. Nim mora sve da nabavi, inače nećete u nedelju dobiti ručak, a ja moram da otpremim u Ameriku, subotnjom poštom, rukopis¹ koji je daleko od toga da bude gotov.

Reci Mahonu da nedeljom primam svoje *lične prijatelje* i da nema nikakvog izgleda da ovde možemo razgovarati o poslu. Ako želi da me poseti, on je dobrodošao svako veče u toku sedmice, a ako hoće da i Edward prisustvuje, neka se dogovore da jedno veče dođu zajedno – možda bi došla i Ti?

Nim te pozdravlja.

Uvek tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

¹ *Zaštitna carina i slobodna trgovina*. Predgovor za američko izdanje *Govora o slobodnoj trgovini* od Karla Marxa

29

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 10. maja 1888.

Dragi gospodine Schlüter,

Kako stoji stvar sa Vašim dolaskom ovamo? Od Edea čujemo samo to da *on* putuje preko Pariza i da će se tamo malo zadržati. O drugima ne piše ništa određeno.^[66] Tako, sedimo ovde u neizvesnosti i ne možemo ništa da učinimo.

Zato, budite tako dobri pa se dogovorite sa ostalima i javite nam kada svi dolazite – pretpostavljamo, Vi, M[otteler] i T[auscher] – i da li u međuvremenu možemo da učinimo nešto za Vas. Obavestite nas takođe *na koju stanicu ovde* stižete i kojim vozom, da bismo Vas mogli sačekati. Inače, može doći do velike zbrke u kojoj može propasti prilična količina novca.

Srdačan pozdrav svima.

Vaš
F. Engels

30

Engels Florence Kelly-Wischnewetzkoj
u Njujork

London, 16. maja 1888.

Draga gospođo Wischnewetzky,

Današnjom poštom šaljem Vam preporučeno ostatak predgovora¹.

Reeves je voljan da uzme na sebe posredništvo za rasturanje brošure² uz isti procenat kao i ranije, i želi da se njegovo ime stavi na naslovnu stranu ispod imena njujorškog izdavača, i to ovako:

London

William Reeves, 185 Fleet Street, E.C.

Ovo je bar *izvesna* garancija protiv piratskih istupanja s njegove strane, a on je najopasniji čovek u tom pogledu. Ako meni pošaljete primerke koji su namenjeni njemu, ja ću ih isporučiti *uz potvrdu*. Za početak će biti dovoljno 300 - 500 primeraka.

Nemački prevod ću Vam poslati čim ga gospođa Kautsky prepíše. To može zakasnuti nekoliko dana pošto svaki dan očekujemo ovde ciriške *Ausgewiesenen*³ i oko njih ćemo u prvo vreme imati prilično posla.^[66]

Iskreno Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ *Zaštitna carina i slobodna trgovina*. Predgovor za američko izdanje *Govora o slobodnoj trgovini* od Karla Marxa - ² Karl Marx, *Govor o slobodnoj trgovini* - ³ prognanike

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 3. juna 1888.

Draga moja Laura,

Vrlo mi je žao što ne nalaziš mogućnosti da dodeš sada. Nije važno što se lazarkinje nisu primile u tvom vrtu, jer Nim ih je dobila i večeras ćemo ih pripremiti; bilo bi tako lijepo da budeš ovdje i da uzmeš svoj dio. Večeras treba da prinesemo na žrtvu šest boca mozelskog vina.

Naši ciriški prijatelji^[66] pomalo se navikavaju na londonske običaje; i vrijeme je, jer su njihova shvatanja o mogućnostima smještaja ovdje bila krajnje kleinstädtisch¹. Nadam se da će slijedeće sedmice biti riješena glavna pitanja koja se odnose na izbor gradske četvrti itd., i tada će biti manje teškoća i diskusija.

Paulovi argumenti o Boulanger-u prilično su uvredljivi za francuski karakter. Najprije on kaže, c'est un mouvement populaire², ali bezopasan jer je B[oulanger] magarac. Ali, šta da se misli o peuple capable d'un mouvement populaire³ u korist nekog magarca? To on objašnjava ovako: En France on patauge pendant un temps donné dans un semblant de parlementarisme, puis on réclame un sauveur, un gouvernement personnel . . . en ce moment on réclame un sauveur et B[oulanger] se présente⁴. Drugim riječima, Francuzi su takvi da njihove stvarne potrebe iziskuju bonapartistički režim, dok su njihove idealističke iluzije republikanske i ne prevazilaze parlamentarizam. Zašto odbijati pronalaženje trećeg puta ako Francuzi ne vide drugi izlaz nego samo: ili u ličnoj, ili u parlamentarnoj vladavini! Želio bih da naši ljudi pokažu da postoji treći izlaz, realan, izvan te lažne dileme – to je dilema za običnog filistra – i da ne prihvataju bulanžistički pokret, konfuzan, filistarski i au fond⁵ šovinistički, kao istinski narodni pokret. Šovinističkom zahtjevu, prema kome se sva svjetska historija treba da riješi vraćanjem Alzasa Francuskoj a dotle da se ne smije ništa dogoditi, tom zahtjevu dugo su se klanjali naši prijatelji u Francuskoj, doista svi, i eto rezultata. Pošto se B[oulanger] poistovjećuje s tim zahtjevom, koji prećutno prihvataju sve stranke, on je moćan. Njegovi protivnici, Clemenceau i komp., ne usuđuju se da se usprotive tom

¹ provincijalna – ² da je to narodni pokret – ³ o narodu koji je sposoban da se svrsta u narodni pokret – ⁴ u Francuskoj se izvjesno vrijeme tapka u prividnom parlamentarizmu, zatim se traži spasitelj, lična vlast . . . sada se traži spasitelj i B[oulanger] se nudi – ⁵ u biti

zahtjevu, ali su suviše plašljivi da to otvoreno izjave, i otuda njihova slabost. Budući da je pokret u suštini šovinistički, i ništa drugo – on radi u korist Bismarcka, koji bi bio vrlo zadovoljan da uplete tog vražjeg Fritza⁶ u rat. A sve se to događa u vrijeme kad se čak među njemačkim filistrima rađa spoznaja da će biti bolje ukoliko se prije otarase Alzasa, i kad besmisleni Bismarckovi pasoški propisi^[83] znače otvoreno priznanje da je Alzas više francuski nego ikada!

Revolucija u našem kućanstvu, na kojoj insistiram već više od godine dana, najzad je izvršena. Preksinoć je otišla Annie, koju sam otpustio, i sada imamo drugu djevojku. Njim napokon neće morati da radi više nego što doista želi i moći će dovoljno izjutra da spava.

Prilažem ček o kome je pisao Paul. Nedjelja je, moram završiti prije nego što dođu gosti.

Uvijek srdačno tvoj

F. Engels

Imaj na umu da na ljeto, ili najkasnije ove jeseni, *moraš* da dođeš!

Prevod s engleskog

⁶ Friedrich III

32

Engels Hermannu Schlüтеру
u London

122, Regent's Park Roud
[London] 15. juna 1888.

Dragi Schlüter,
Hoćete li ti i Tauscher da mi učinite zadovoljstvo i da u nedelju,
u pola tri, dođete na ručak kod mene?

Vaš
F. Engels

33

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 30. juna 1888.

Dragi moj Lafargue,

Mali MacDonnell iz Generalnog veća, urednik radničkog lista u Patersonu¹, New Jersey, poslao mi je jednog mladića, R. Blocka, sina jednog starog socijaliste iz Njujorka – otac mu je urednik nemačkog lista pekara² i sekretar njihovog tredjuniona. Pošto će mladić provesti nekoliko dana u Parizu, dao sam mu preporuku za vas – on nema za Pariz druge preporuke sem za Delahaye-a! – rekavši mu da stanujete izvan grada i da mu zbog toga jedva možete šta koristiti, osim možda za neka obaveštenja. On se ne bavi politikom ili socijalizmom i želi samo da vidi Evropu in the most approved fashion³. Prema tome, ako naiđe u Pere, obavezaćete me ako mu pomognete dobrim savetima, kakvi se daju putniku koji hoće da vidi što je moguće više u što je moguće kraće vreme. On je načisto s tim da niste u stanju da mu pokazujete Pariz.

Aveling je opet u Londonu zbog svog komada koji se igra večeras – to je peti; a šesti će se, verovatno, igrati iduće nedelje. Zaista, posvetivši se dramaturgiji, »he has struck oil«⁴, kako kažu Jenki.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

¹ »Paterson Labor Standard« – ² »Deutsch-Amerikanische Bäcker-Zeitung« –
³ na najobičniji način – ⁴ »nabasio je na naftu«

34

Engels Karlu Kautskom
u St. Gilgen

[London, pre 6. jula 1888]

Dragi barone,

Pošto sam tačno pronjuškao gde si, utvrdio dužinu i širinu, i uz to otkrio da je predeo sigurno vrlo lep, odgovoriću ti na brzinu još u vezi sa Shelleyem.^[64] Vrlo sam spreman da to učinim, ali da bih bio u vezi, potreban mi je primerak Shelleyevih dela, a nemam nijedan i ne mogu ga na brzinu nabaviti. Kada je juče bio ovde, E. A[veling] je obećao da mi donese svoj primerak, ali je oputovao ne održavši reč. Kada bih imao ta mesta, već bih nekako nabavio sebi Sh[elley]a.

Nadam se da će taenia mediocanellata¹ ipak uspešno biti dovedena ab absurdum. Kod Pumps mali ima ospice, do sada je tok bolesti sasvim povoljan. Zato je Lili² kod nas. Ovde su gospođa Sch[lüter] i gospođa Edeova³; očekuje se još dolazak tetke⁴, ne zna se kad stiže. Svi su u nedelju bili ovde. Zbrka još nije [...]⁵ rešena. E. A[veling] ima mnogo sreće sa svojim [...]⁵ – pre 10 dana jednoglasno [...]⁵. Mnogo pozdrava tati, mami [...]⁵ Louise, ukoliko je, kako se nadam, tamo.

[...] ⁵

General

[Tvoja noga]⁵ je, nadam se, opet all right⁶.

¹ pantljičara – ² Lilian Rosher – ³ Regina Bernstein – ⁴ Emilie Motteler –
⁵ papir oštećen – ⁶ dobro

35

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 6. jula¹ 1888.

Draga moja Laura,

Danas pišem o poslovnim stvarima, stoga kratko i, nadam se, ugodno.

Jollymeier je došao sinoć i putuje slijedeće sedmice, vjerovatno u srijedu, u Njemačku. On neće imati vremena da na povratku prođe kroz Pariz, ali sada planiramo da Nim ide s njime do Koblenca, a zatim do St. Vendela da posjeti svoje prijatelje; ona namjerava da se vrati preko Pariza, samo ako ste tamo ti i djeca². Hoćeš li stoga biti tako dobra i obavijestiti nas, ako je moguće pismom poslanim u nedjelju, ili najkasnije u ponedjeljak, i to: 1. da li ćeš biti kod kuće i 2. da li će djeca biti u Anijeru oko 26. ili 28. jula?

Gotovo je sigurno da će te u isto vrijeme posjetiti Pumps, jer se nadala da će i ona pratiti Jollymeiera, ali je prošle nedjelje došla da nam javi da njen mali ima ospice, i da će je to zadržati.

Tussy i Edward još uvijek su u svom dvorcu i namjeravaju da jednog dana u avgustu otplove za Ameriku, gdje Edward treba da nadzire mise en scène³ tri svoja komada, koji treba da budu istovremeno igrani u Njujorku, Čikagu i bog zna gdje još. Ne vjerujem da će biti odsutni više od osam ili deset nedjelja. Ako se njegov uspjeh s dramom produži s takvim ritmom, možda će slijedeće godine morati ići u Australiju, na račun nekog pozorišnog impresarija.

Naši ciriški prijatelji još se nisu smjestili,^[66] ali su na putu za to. Krajnje je čudno kakve muke, otezanja i trčkanja prouzrokuje londonski sistem monopolističkih kućevlasnika, koji nameću vlastite uslove svojim zakupcima. Kada se želi uzeti u najam trgovački lokal od nekog od ovih posljednjih – a to ste primorani da činite – treba čekati dobru volju kućevlasnika prije nego što dobijete ovlaštenje da smjestite potrebnu opremu. Uplitanje birokracije u Francuskoj ili Pruskoj nije ništa u poređenju s ovim. A Londonci to podnose već vjekovima i čak i sada se jedva usuđuju da se pobune protiv toga!

Srdačan pozdrav Paulu!

Tvoj privrženi

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ u rukopisu: avgusta – ² Jean, Edgar, Marcel i Jenny Longuet – ³ pripremanje djela za scenu

36

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 11. jula 1888.

Dragi Sorge,

Na brzinu jedna vest, koju, međutim, moraš držati *apsolutno u tajnosti*. Ne čudi se ako me sredinom avgusta, ili nekoliko dana kasnije, vidiš kod sebe, – možda ću napraviti mali izlet preko Okeana. Budi tako dobar pa mi *odmah* javi gde stanuješ, da bih mogao da te potražim i, ako u to vreme ne bi bio tamo, gde bih mogao da te nađem. Javi mi takođe da li će Wisch[newetzky] u to vreme biti u Njujorku. Inače, neću videti nikoga kad stignem, jer ne želim da padnem u ruke gospode nemačkih socijalista – zato se to mora držati u tajnosti. Ako dođem, neću doći sam, već sa Avelingovima, koji tamo imaju posla. Idući put više.

Tvoj
F. E.

37

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 15. jula 1888.

Draga moja Laura,

Pitaš me zašto ne može da dođe i Schorlemmer, i nadaš se da će te posjetiti Pumps u Pereu. Bojim se da će tvoja želja biti ispunjena i da ćeš na svoje pitanje dobiti i te kakav odgovor.

Budući da se Pumpsin sin oporavio izvanredno brzo, iznenada je donesena odluka prošlog ponedjeljka da slijedeće srijede sve troje – Jollymeier, Nim i Pumps pođu u Njemačku. Pumps kod Paulisovih, Nim u St. Vendel. I zatim, prema ovdašnjem dogovoru, Pumps i Sch[orlemmer] treba da uzmu Nim u St. Vendelu i sve troje će krenuti u Pariz, gdje će stići oko 29. ili 30. jula – to će ti oni javiti. Nim i Sch[orlemmer] treba da se ovamo vrate u subotu 4. avgusta; Pumps je govorila da će iz Pariza poći u Sen-Malo i u Džersi, gdje Percy najmerava odvesti djecu.

Uopće ne znam kako ćeš smjestiti sav taj svijet? Ali je Nim smatrala da ćeš izaći na kraj s tim teškoćama. U svakom slučaju, trebaće ti za to malo novaca, i ja neću propustiti da ti ga na vrijeme pošaljem.

Sinoć je stiglo tvoje pismo s Longuet-ovim dokumentom – u isto vrijeme kad i Edward, koji svoju dramsku aktivnost prebacuje u London. Danas će on čitati dva komada za eventualne glumce (jedan je Alma Murray), koji žele da ulože novac u nešto novo. Naravno, Longuet opet pravi račun bez krčmara, jer će Edward i Tussy biti u Americi najmanje dva mjeseca, a ja ću poći na odmor čim se Nim vrati. Ako on hoće da ostavi Jeana s Nim kod mene – to je u redu; Nim će se radovati njegovom društvu; ali pitanje je da li to Longuet namjerava? U svakom slučaju, Tussy će ti poslati obrazloženje i pisati, a ti i Nim možete odlučiti o ostalom.

Kakvu su lijepu kašu neki dan zamijesili Boulanger i Floquet: Boulanger-ov neočekivani preokret pripremljen u svim pojedinostima, a ipak neuspjao, jer nije mogao igrati svoju ulogu do kraja – Floquet-ov bijes i žestoki napadi, gdje bi trebalo da bude hladan odgovor – uvrede, dvoboj i le beau le brave général¹, poražen od jednog advokata!^[85] Zacijelo, ako je Drugo carstvo bilo karikatura prvoga, Treća republika ne postaje karikatura prvog carstva, već daleko više drugog. U svakom slučaju, nadajmo se da je to kraj Boulanger-a; jer, ako bi popularnost tog glupana i dalje potrajala, to bi bacilo cara² u Bismarckove ruke,

¹ lijepi, hrabri general – ² Aleksandar III

a mi to isto tako malo želimo kao i revanšistički rusko-francuski rat. Ako narodne mase u Francuskoj apsolutno zahtijevaju ličnog boga, bolje bi učinile da potraže drugog čovjeka – ovaj ih pravi smiješnim. Međutim, jasno je da ta želja za sauveur de la société³, ako stvarno postoji u masama, samo je drugi oblik bonapartizma, i stoga stvarno ne mogu odlučiti i pored najbolje volje da povjerujem da je i duboko ukorijenjena i vraitment populaire⁴, kako neki tvrde. Da se naši prijatelji bore s radikalima^[86], to je u redu, to je prava njihova zadaća, ali neka se bore pod svojom vlastitom zastavom. I budući da je journée⁵ moguća, dok god je narod nenaoružan samo uz pomoć radikala (kao na izborima za Carnot-a), naši prijatelji mogu za sada računati samo s glasačkim listićem, i ja ne vidim nikakvu korist od toga da se tim plebiscitarnim bulanžizmom^[87] unosi zabuna u misli birača. Naš zadatak nije da kompliciramo, već da pojednostavljujemo i objašnjavamo sporna pitanja između nas i radikala. Ovo malo dobra što je Boulanger mogao učiniti, on je i učinio, a glavno dobro što je učinio jest to što je doveo radikale na vlast. Raspuštanje bi bilo dobra stvar dok je na kormilu radikalna vlada na koju možemo vršiti pritisak; ali Boulanger je, čini mi se, najmanje prikladna ličnost da izazove to raspuštanje.

Poslije dva lijepa dana ovdje opet pada kiša, od jutros lije kao iz kabla. To je pravo rješenje – ljeto rastvoreno u kišnicu, što čovjeka dovodi da se opušta i podstiče ga da pije. Stvarno, idem da otvorim flašu plzenskog piva i da je popijem u tvoje zdravlje.

Sur ce, je vous embrasse.

Bien à vous⁶

F. E.

Prevod s engleskog

³ spasiteljem društva – ⁴ zaista narodna – ⁵ odlučujuća bitka – ⁶ Grlim te. Najsrdacnije tvoj

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 23. jula 1888.

Draga moja Laura,

Tussy mi vraća Longuet-ovo pismo umjesto da ti ga direktno pošalje; šaljem ti ga u prilogu. Rekla je da će mu pisati. Edward mi je rekao prošle sedmice da će juče ponovo biti ovdje, ali on ima dara da omalovažava činjenice kad su suprotne njegovim željama, što je svojstveno ljudima mnogo mlađe dobi. Tako oni neće biti ovdje prije kraja nedjelje.

Naravno, Pumps i Nim mogu spavati u tvojoj sobi, a ako možeš naći postelju za Schorlemmera negdje u Le Pere-u, biće zadovoljan. Prilažem ček od 15 funti, tako da si mirna u pogledu novca.

Naši Cirišani⁽⁶⁶⁾ su se konačno pristojno smestili. Stigle su im supruge, dobili su lokal za svoju djelatnost – tačnije, sklopili su ugovor za praznu i ne posve dovršenu kuću; imaju i stanove za sebe, tako da će za nedjelju, ili desetak dana biti unter Dach und Fach¹. Ženski dio »Sozialdemokrat«-a nije naročito dražestan. Bernsteinova žena izgleda još ponajprijetnija, mala živahna Jevrejka, ali užasno zrikava; Schlüterova žena je krajnje dobroćudno, uzdržano malo drezdensko biće, ali neobičano meko; a što se tiče Tante², id est gospođe Motteler, neka ti Nim opiše tu dostojanstvenu mladicu od pedeset godina (tako kažu), tu švapsku Kleinstädterin³, koja izigrava eine dame du monde⁴ – rekli su mi da je u osnovi izvanredna žena, ali ne vjerujem da se dobro osjeća u našem nedostojanstvenom društvu, i predviđam ugodnu malu ostru prepirku kad se Tussy i ona sretnu. Nim i Pumps opisaće ti nju sasvim po tvom ukusu. Juče su svi bili kod mene na večeri, jer naša nova devojka (mislim da sam ti rekao da sam otpustio Annie⁵) posve dobro kuva i dosta je ponosna što kuva za goste, a gospođa M[otteler] nije propustila da mi kaže da je krem od zaslađenih jaja i mlijeka zagorio (upravo kao što je rekla Pumps: Sie sind aber mal fett!⁶ – Zamisli Pumpsino užasavanje!) Kad se jednom smjestite u svojim stanovima – svi su oko Junction Rода i Bostona – nadam se da će udaljenost doneti prijatni izgled da će se znatno smanjiti posjete cijelog tog društva, jer ja nipošto ne namjeravam dopustiti njemačkom elementu da sve preplavi u kući br. 122⁽⁸⁸⁾.

¹ pod krovom – ² tetke – ³ provincijalku – ⁴ svetsku damu – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 31. – ⁶ Što ste debeli!

Dao sam se fotografirati prije nego što sasvim posijedim; – šaljem ti jednu sliku za koju svi kažu da je najbolja.

Vrijeme je odlaska pošte, i večere – dakle, prestajem.

Veoma srdačno

Tvoj stari

F. Engels

Prevod s engleskog

39

Engels Hermannu Schlüтеру

u London

[London] subota [21. ili 28. jula 1888]

Dragi Schlüter,

Grover je bio kod mene u vezi s kućom u Kentish Townu; objasnio sam mu celu stvar, i ako opet ne promeni mišljenje, kuća će biti vaša.

Tvoj

F. E.

Pobrini se da u međuvremenu stvar *opet ne* dopadne Salto Rex i komp. (ukoliko Grover ili S. R[ex] i komp. to od vas ne budu *tražili*; jer ja, naravno, ne znam da li Gr[over] daje pod najam direktno ili preko njih).

Engels Lauri Lafargue
u Le Pere

London, 30. jula 88.

Draga moja Laura,

Nadam se da su putnici¹ sada kod tebe.

Jutros sam primio pismo od Sch[orlemmera]. Kad je stigao u Bon, prijatelji su mu savjetovali da liječi ozljeđu² i on je otišao na univerzitetsku kliniku, odakle su ga u subotu otpustili kao izliječenog, ali on još uvijek pati od Magenkatarrh³, ili, kako to tačnije naziva njegov brat⁴ koji se s njim nalazi i služi mu kao sekretar – Magenkatarrh⁵, pa mu je preporučeno da miruje izvjesno vrijeme; on se, štoviše, boji da se raniji planovi koje smo imali za duže putovanje po moru, ne izjalove, što se njega tiče. To ćemo, međutim, uskoro vidjeti. Jučer je svakako namjeravao ići u Darmštadt i odande će ti pisati.

Novosti za Nim: Juče smo imali govede pečene i grašak, vrlo dobro pripremljeno jelo; bili su samo Edward i Tussy, jer su Percy i djeca ručali u Sandhurst Lodge-u, pošto je njegova majka imala rodendan. Poslije ručka došli su ovamo (s Charleyem⁶, čija je žena kod nas večerala prošle nedjelje, i jedino mi je žao što nije ovoga puta došla), a kasnije su došla četvorica Cirišana⁷ s gđom Bernstein i gđom Schlüter; – *Tante*⁸ je srećom bila bolesna – i bili smo vrlo veseli. Dosta se dobro sporazumijevamo sa kućnom pomoćnicom, osim što slatkiji nisu onakvi kakvi bi trebalo da budu; ona je pripremila divno kao koža tvrdo tijesto, a ostale nedostatke svoje kreme nadoknađuje stavljanjem podjednakih količina gorkog bademovog ulja i šećera, čemu sam učinio kraj. Djevojka je dosta pristojna, ali je potrebno da je Nim još malo uvede u posao; ona nije podesna da vodi manje ili više samostalno domaćinstvo, duže od tri nedjelje, jer donosi čitavu hrpu shvaćanja pansiona u East Endu, gdje je služila »ladyships«⁹. Ali pošto ih je ograničila na kuvanje, Nim će je brzo od njih odviknuti i, sve u svemu, nemam razloga da se žalim, osim što se katkad smijem.

Nadam se da ćete imati bolje vrijeme. Išao sam u grad oko dva sata, kiša je počela padati prije tri i još pada.

Pozdrav svima!

Uvijek Tvoj

F. E.

Prevod s engleskog

¹ Helene Demuth i Mary Ellen Rosher – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 42. – ³ kataru želuca – ⁴ Ludwig Schorlemmer – ⁵ namćorluka – ⁶ verovatno Charles Roesgen – ⁷ Eduard Bernstein, Julius Motteler, Leonhard Tauscher i Hermann Schlüter – ⁸ tetka (Emilie Motteler) – ⁹ »milostive gospođe«

41

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 4. avg. 1888.

Dragi Sorge,

Zahvaljujem ti na oba tvoja pisma, a i na ponuđenom gostoprinstvu. Ali da li ću moći da ga koristim – prilično je neizvesno, što ćeš videti iz sledećeg.

Naime, ako sve bude dobro, poći će s nama Schorlemmer – on je u Nemačkoj i ne oseća se sasvim dobro, ali je telegrafisao da dolazi u ponedeljak. A pošto mi moramo biti zajedno – bar Schorlemmer i ja – Aveling je već unapred za sve nas rezervisao sobe u nekom hotelu, pa ću tako svakako i ja prvo morati da idem tamo. A kako će dalje biti, videćemo. U svakom slučaju, Sch[orlemmer] i ja ćemo ostati u gradu samo nekoliko dana i što pre krenućemo da razgledamo zemlju, jer on početkom oktobra mora opet početi da drži predavanja, a mi želimo da vidimo što više.

Očekujem da će me mali Cuno uhoditi, ali mislim da imam jednu čarobnu izreku kojom ću moći da ga ukrotim. Ako tamo opet odem neposredno pred putovanje, moraću ipak da vidim ovog ili onog iz »V[olks]z[eitung]«-a; to se ne može izbeći, a to neće ni doneti štete, želim samo na početku da imam mira.

Putujemo brodom »City of Berlin« 8. o. m. Aveling se uspešno bacio na dramsku struku i tamo treba u 4 grada da postavi 4 komada (od čega 3^{1/2} njegova).

Pošto je ponedeljak Bank Holiday^[89], kada se ništa ne može uraditi jer su sve radnje zatvorene, a mi u utorak¹ moramo da krenemo odavde, imam da obavim još niz poslova – moram u 5.40 h da sačekam na Charing Cross-u Lenchen i Pumps (koja je udata već 7 godina i ima dvoje dece) na povratku iz Nemačke, odnosno iz Pariza, i zato moram da završim. I ja se strašno radujem ponovnom viđenju. Prema tome, sve ostalo usmeno.

Tvoj
F. E.

¹ 7. avgusta

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 6. avgusta 88.

Draga moja Laura,

Kad primiš ovo pismo, ja ću ploviti na »City of Berlin« s Tussy, Edwardom i Schorlemmerom prema obalama Novog svijeta. Ovaj plan je poodavno postojao, ali je njegovo ostvarenje stalno onemogućavao niz prepreka, a posljednja je, ne i najmanja, Sch[orlemmerova] nedaća; ali on će ovamo doći večeras (osim ako se ne dogodi nova nezgoda) i mislimo sutra krenuti, a u srijedu¹, u 5 sati po podne, isplovićemo iz pristaništa Liverpoola. Putovanje je trebalo da ostane u tajnosti, prvo, zaista zbog niza prepreka koje su mogle sve osujetiti, i drugo, da bih se prilikom mog dolaska koliko god je moguće spasio od dopisnika »N[ew] Y[orker] Volkszeitung« i drugih novinara (među kojima je, Sorge mi piše, mali *Cuno* jedan od najstrašnijih), kao i pažljive brige Izvršnog odbora njemačkih socijalista u Njujorku⁽⁹⁰⁾ itd. prilikom dolaska, jer bi to pokvarilo svu radost putovanja i učinilo ga bespredmetnim. Ja želim da gledam, a ne da propovijedam, a glavno je da sam na potpunoj promjeni zraka itd., da bih se konačno oslobodio tegoba s očima i kroničnog konjunktivitisa, koji je, prema dr Reevesu, Edwardovom prijatelju, isključivo prouzrokovan mlitavošću mišića i koji će vjerovatno prestati poslije dugog putovanja morem, itd. Kada sam to predložio Sch[orlemmeru], smjesta se složio, ali, naravno, on treba da se vrati početkom oktobra, tako da je njegova nezgoda u Flisingu došla u vrlo nepodesno vrijeme. Ali čini se da je to sada u redu i mi ga večeras očekujemo.

Edward i Tussy neće se s nama vratiti, koliko to možemo predvidjeti; oni su uvjereni da će ih tamo zadržati najmanje još dvije nedelje.

Naši putnici su dobro stigli ovamo u subotu, iako s pola sata zakašnjenja, kao što si sigurno vidjela iz naše dopisnice. Tvoje ribizle – proizvod i sok koji je Helen (mislim Nim) iz njih iscijedila – dobile su najveće i opšte priznanje; oduševljenje za vaš vrt je gotovo bezgranično i ja vjerujem da obadvije, i Pumps i Nim, o njemu sanjaju. Uprkos dosta teškom putovanju, nijedna nije bila bolesna; bile su dosta pametne pa su se odmah opružile.

Prilažem ček od 25 funti da nešto imate za vrijeme moga odsustva. Pisaću vam opet kad stignem i izvjestit ću vas o doživljajima, morskim nemanima, ledenim bregovima i ostalim morskim čudima,

¹ 8. avgusta

ukoliko nas ne zarobi irska flota koja je u subotu naveče uspjela da probije englesku blokadu i sada uništava britansku trgovinu, osvaja gradove na škotskoj obali itd.^[91] – divan predznak stvarne političke pobjede, koju će Irci sigurno izvojevati nad britanskim filistrima za vrijeme slijedećih općih izbora.

Do viđenja, dakle, dotle. Bio sam vrlo ponosan kada sam od Nim čuo da vrlo dobro izgledaš i da si mlađa nego ikada. Nadam se da ćeš takva i ostati do našeg slijedećeg radosnog susreta.

Voli te uvijek i srdačan pozdrav Paulu

Tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

43

Engels Eduardu Bernsteinu
u London^[92]

Dragi Ede,

Berlin mi se nikad nije činio tako lepim kao na ovom »City of Berlin«. Kada bi gardijski poručnici znali kako se ovde dobro i obilno jede, oni bi Berlin na kopnu (ili na pesku) odmah zamenili Berlinom na vodi. Kroz 2¹/₂ sata bićemo u Kvinstaunu, a zatim ulazimo u okean. Srdačno pozdravi svoju suprugu, Schlüterove, Mottelerove i Tauschera.

Tvoj stari
General

[»City of Berlin«] 9. 8. 1888.

44

Engels Hermannu Engelsu
u EngelskirhenBrod »City of Berlin«,
između Liverpula i Kvinstauna, 9. avgusta 1888.

Dragi Hermanne,

Od juče se nalazim na malom putovanju za Ameriku i hteo bih da ti to javim pre nego što napustimo poslednju evropsku luku. U ovom veselom društvu nas je 4 – ja, prof. Schorlemmer iz Mančestera, dr Aveling iz Londona i njegova supruga, najmlađa Marxova kćer. Schorlemmer i ja vraćamo se krajem septembra i mislimo da ćemo $\frac{2}{3}$ oktobra biti opet u Engleskoj. Ispalo je vrlo povoljno što ovog leta mogu da ostvarim ovaj stari plan, a i lekari su mi ozbiljno preporučili da preduzmem oba duža putovanja morem i potpuno promenim vazduh.

Naš brod je mnogo lepši nego Berlin na kopnu, težak je skoro 6000 tona; Avelingovi su se pre $1\frac{1}{2}$ godine njime vratili iz Njujorka i poznaju kapetana, osoblje i posadu, što je vrlo prijatno. Imamo lepe kajute, hrana je odlična, uz to američko staro pivo, koje uopšte nije loše, dugačka paluba za besciljne šetnje, nema previše putnika ukoliko se u Kvinstaunu ne ukrca još mnogo njih – ukratko sve izgleda vrlo prijatno. Stvarno sam radoznao da vidim taj svet preko okeana; tamo ćemo ostati 3 - 4 nedelje, što je, verujem, taman dovoljno.

Približavamo se Kvinstaunu i zato je najbolje da završim. Budite mi svi zdravi, javiću se koji put opet sa druge obale. Pozdravi ženu i decu i sve druge rođake.

Najiskrenije tvoj stari

Friedrich

45

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken^[93]

[Poštanski žig: Boston, 28. avgusta 1888]

Dragi moj stari,

Juče ujutru smo stigli ovamo; jutros smo dobili tvoja pisma za S[chorlemmer]a i mene - najlepše hvala! Kašalj sam ostavio u Hobokenu, a i S[chorlemmer] je izlečen od svojih tegoba. Upravo smo bili kod gospođe Harney; ona kaže da će Harney u oktobru doći u London, gde ću ga, znači, videti. Mog nečaka¹ još nisam mogao da nađem, mislim da ću ga sresti sutra ovde u hotelu, ili u Roksberiju. Ova selendra Boston je strašno raštrkana, ali deluje više ljudski nego Njujork Siti; Kembridž je čak vrlo lep, izgleda sasvim kao evropski kontinentalni grad. Srdačani pozdravi tebi i tvojoj supruzi. Bez vaše pomoći još ne bismo ozdravili! Ovde ostajemo do subote². Pisma će nas zateći sigurno do petka uveče.

Tvoj
F. E.

¹ Willie Burns - ² 1. septembra

46

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken^[94]

Boston, 31. avgusta 1888.

Dragi Sorge,

Prekjuče smo dobili novine¹ i danas tvoje pismo. Hvala! Žao mi je što ti grlo još nije u redu i što si, izgleda, od mene dobio kašalj. Ako naše posete tebi donose nama zdravlje a tebi bolest, onda je to stvarno fatalno.

Juče smo bili u Konkordu, u popravnom domu i u gradu. I jedno i drugo nam se veoma svidelo. Zatvor u kome zatvorenici čitaju romane i naučne knjige, obrazuju klubove, sakupljaju se i razgovaraju bez prisustva činovnika, dva puta dnevno jedu meso i ribu, pri tom hleb ad libitum, imaju vodu s ledom u svakoj radnoj prostoriji, tekuću svežu vodu u svakoj ćeliji, ćelije ukrašene slikama itd., gde ljudi odeveni kao obični radnici, gledaju čoveku slobodno u lice, bez onog hang-dog look² običnog prestupnika-zatvorenika – to se nigde u Evropi ne može videti, za to Evropejci, kao što sam i rekao upravniku, nisu bold enough³. A on je odgovorio kao pravi Amerikanac, well, we try make it pay and it does pay⁴. Tamo me je ispunilo veliko poštovanje prema Amerikancima.

Konkord je divan, izgrađen s mnogo ukusa, što se ne bi moglo očekivati posle Njujorka, pa čak i Bostona, ali je to mestašće sjajno da čoveka u njemu zakopaju, samo ne živog! Ja bih tamo za 4 nedelje propao ili poludeo.

Moj nećak Willie Burns je sjajan momak, pametan, energičan, dušom i telom odan pokretu. Dobro živi, radi u Boston and Providence RR⁵ (sada Old Colony), ima 12 dolara nedeljno, zgodnu ženu (doveo je iz Mančestera) i troje dece. On se ni po koju cenu ne bi vratio u Englesku; to je baš mladić za takvu zemlju kakva je Amerika.

Izgleda da su Rosenbergov odlazak i neobična debata o listu »Sozialist« u »V[olks]z[eitung]«-u simptomi sloma.^[95]

O Evropi saznajemo ovde samo malo stvari i retko, samo preko »N[ew]-Y[ork] World« i »Herald«⁶.

Danas će Aveling završiti sav svoj posao u Americi i preostalo

¹ »New Yorker Volkszeitung« od 28. avgusta 1888. – ² pogleda krivca – ³ dovoljno hrabri – ⁴ pa, mi probamo da li se to isplati, i isplati se – ⁵ železničkom društvu – ⁶ »Boston Herald«

vreme je slobodan. Još nije sigurno da li ćemo ići u Čikago, za ostali program imamo dovoljno vremena.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od svih nas, a naročito od

tvog
F. Engelsa

47

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga^[94]

Boston, 31. avg. 1888.

Dragi Liebknecht,

Upravo smo, u 9.30 h jutros, pročitali u listu »Boston Herald« o tvom izboru u Berlinu sa više od 10 000 glasova apsolutne većine^[40] i od srca ti na tome čestitamo – ja, Schorlemmer i oboje Avelingovih.

Bili smo 7 dana u Njujorku odnosno u Hobokenu (kod Sorgea); od ponedjeljka¹ smo ovde, sutra idemo na Nijagaru, ako bude moguće i u Čikago, inače u Oil Regions² i preko Toronta, Montreala, jezera Čemplejn, Adirondeka, Olbenija, down Hudson³ nazad u Njujork, odakle putujemo 18/19. septembra brodom »City of New York« nazad u Liverpool. Vrlo lep put, mnogo smo naučili; najzad smo se i valjano oznojili, što nam se ovog leta s te strane okeana nije dogodilo. Pozdravi svoju suprugu, Bebela i Singera.

Tvoj

F. E.

¹ 27. avgusta – ² oblasti nafte – ³ niz Hadson

48

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken¹⁹⁶

[Nijagarini vodopadi N. J.] 4. sept. 1888.

Dragi Sorge,

Ovde smo od nedelje¹ ujutru i vrlo lepo se zabavljamo; priroda je vrlo lepa, vazduh odličan, jelo izvanredno, nigger waiters² zabavna; – šta bi još čovek mogao više poželeti po lepom vremenu? Moskiti se takođe dosad nisu pojavili, uprkos obilju vode. Digli smo ruke od putovanja u Oil Regions – a da li ćemo ići u Čikago, verovatno ćemo danas odlučiti; ne verujem. Ako ne odem tamo, biće tačno ostvaren tvoj plan putovanja.

To što me je Jonas otkrio još je jedan razlog da što više odugovlačim povratak u Njujork. Međutim, ako mi i *sada* pošalje svog Cunoa, ništa ne smeta; ja sam završio putovanje, i on me može gnjaviti najviše pola časa.

Srdačni pozdravi od svih nas tvojoj supruzi i tebi.

Tvoj
F. E.

¹ 2. septembra – ² crnačka posluga

The Spencer House is the only First-Class Hotel at Niagara Falls open summer and winter, and combines all the elegance of a modern Palace with the quietness and comfort of a home. The table has always been distinguished for its excellence, and the apartments are the best ventilated and most commodious at Niagara.

Spencer House, Niagara Falls, N. Y.

9. September 87

Lieber Sorge

Wie find seit Sonntag Menge Fisch amerikanisch und
 der geht, der haben ist schiffen für die Luft angesetzt, ob
 them nachtraffen, die Schiffer werden aufhören - und will man bei
 dem Prozess weiter nach nach? That hat sich ein bei jähle
 nicht, tut dem vielen besser. Die Tour nach dem bei Reines
 ist aufgegeben - es wir nach Giesse können wird bei woffe für die
 nachhören - in Gauden nicht. In der wir auch für die wir die
 die Programm nicht befolgt.

Dies sind für die meisten Sachen ist ein Giesse
 nach die Reinklage nach My. Solange wir möglich aufgeführt, und
 wenn es möglich wird können Giesse für die so manly ob ges nicht sind,
 in der die die Giesse mit der so kann mich gefasst die Reinklage
 Giesse für die wir nicht allen an die für die ob die nicht

Dein
 J.C.

49

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[97]

Montreal, 10. septembra 1888.

Dragi Sorge,

Juče smo stigli ovamo, pošto smo između Toronta i Kingstona morali da okrenemo zbog bure (bio je to zaista gadan vetar) i da se zaustavimo u Port Houpu. Tako se 2 dana od Toronta dovde prevtorilo u *tri*. Reka Lorens i brzaci su vrlo lepi. Kanada je bogatija srušenim kućama nego ijedna druga zemlja, izuzimajući Irsku. Ovde se trudimo da razumemo kanadski francuski, that language beats Yankee English hollow¹. Večeras idemo u Platsburg, pa onda u Adirondeks i, ako je moguće, u Ketskils, tako da ćemo teško moći da budemo u Njujorku pre nedelje². Pošto u utorak³ uveče moramo biti na brodu i imamo da vidimo još mnoge stvari u Njujorku, i pošto upravo ovih poslednjih dana moramo biti više zajedno nego što je obično potrebno, Sch[orlemmer] i ja ovog puta nećemo moći da pređemo tebi u Hoboken, ma koliko nam to žao bilo, već ćemo morati da idemo sa A[velingovima] u St. Nikolas. U svakom slučaju, doći ćemo da te potražimo čim tamo stignemo. Čudan je prelaz iz Sjedinjenih Država u Kanadu. Prvo se čoveku učini da je opet u Evropi, a zatim pomisli da je u nekoj zemlji koja sigurno stagnira i propada. Tu se pokazuje koliko je za brzi razvoj neke nove zemlje neophodan grozničavi špekulantski duh Amerikanaca (uzimajući za pretpostavku kapitalističku proizvodnju kao bazu), i kroz deset godina će ova sanjiva Kanada biti zrela za aneksiju – farmeri u Manitobi itd. sami će je tada zahtevati. Zemlja je ionako već napola anektirana u socijalnom pogledu – hoteli, novne, reklame itd., sve je po američkom uzoru. I oni se mogu kočoperiti i kostrešiti koliko im volja; ekonomska nužnost infuzije krvi Jenkija nametnuće se i ukoloniti ovu smešnu graničnu liniju – i kad vreme za to bude došlo, Džon Bul će to prihvatiti i blagosloviti.

Tvoj

F. E.

¹ taj jezik zasenjuje engleski Jenkija – ² 16. septembra – ³ 18. septembra

50

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken^[98]

[Platsburg, N. J.] utorak, 11. septembra 1888.

Dragi Sorge,

Ovde smo srećno prispeli. Sad odmah u 1 h po podne, idemo u Adirondeks, sutra uveče se vraćamo, pa onda plovimo jezerima do Hadsona. Nadam se da smo u subotu¹ uveče u Njujorku.

Ako si dobio pisma za mene, molim te, pošalji mi ih u Olbeni, Hotel Narragansatt, ali ona treba da stignu tamo najkasnije do petka uveče.

Nadam se da si dobio moje pismo iz Montreala. Grlo ti je valjda u redu?

Da li ćemo tvog sina videti u Njujorku pre našeg odlaska?

Želim vam da budete zdravi i veseli. Mnogo pozdrava od svih tebi i tvojoj supruzi.

Tvoj
F. Engels

¹ 15. septembra

51

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken^[98]

Platsburg, 12. septembra 1888.

Dragi Sorge,
Večeras smo se vratili sa jezera Plejsid, a sutra idemo niz jezero Čemplejn.
Mislim da sam u poslednjem pismu zaboravio da te zamolim da nam nabaviš još 150 komada onih cigara, sasvim smo švorc.
Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. Engels

Engels Florence Kelly-Wischnewetzkoj
u Njujork^[99]

Njujork, 18. septembra 1888.

Poštovana gospodo Wischnewetzky,

Vratili smo se u subotu¹ uveče s puta u Boston, na Nijagaru, na reku St. Lorens, u planine Adirondeks, na jezera Čemplejn i Džordž, niz reku Hadson nazad u Njujork; uživali smo vrlo mnogo, i svako od nas je poneo kući zalihu ponovo nakupljene snage, koja će nam, nadam se, biti dovoljna za zimu. Sutra popodne odlazimo brodom »City of New York« i željno očekujemo neko malo uzbuđenje, kvarove na mašinama i slično, ali se nadamo da ćemo, uprkos svemu, stići u London kroz 8 do 10 dana. Ne mogu napustiti Ameriku a da ponovo ne izrazim žaljenje što su me nepovoljne okolnosti sprečile da vas vidim više od jedan put i to samo na nekoliko trenutaka. Ima toliko stvari o kojima je trebalo da porazgovaramo, ali tu nema pomoći i moraću da se ukrcam na brod ne oprostivši se s vama lično. U svakom slučaju nadam se da će neprilike koje ste preživeli^[64] u poslednje vreme biti poslednje, da će vaše zdravlje i zdravlje dr Wischnewetzskog i dece biti onakvo kako vi to želite. Radovaću se da uskoro opet dobijem vesti od vas, i svim vašim željama pokloniću najveću pažnju.

Primio sam od gospode Sorge nekoliko primeraka brošure², veoma je ukusno opremljena i do sada sam otkrio samo dve štamparske greške. Molim vas, javite mi koliko ćete primeraka poslati meni u Englesku i koliko mogu da razdelim štampi; verujem da bi je trebalo poslati *svim* glavnim dnevnim i nedeljnim listovima u Londonu i nekoliko u provinciju, a takođe i mesečnicima. Razume se, ukoliko ne stignu protivna uputstva, poveriću prodaju Reevesu. A pošto je on prihvatio zastupništvo za vaše američke publikacije uopšte, njegovo ime bi se moglo staviti na naslovnu stranu; moraće da odštampa novu naslovnu stranu i da pošalje račun za to.

U nadi da ću videti dr Wischnewetzskog u Londonu po njegovom povratku, ostajem, draga gospodo Wischnewetzky, uvek vaš odani

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ 15. septembra – ² Karl Marx, *Govor o slobodnoj trgovini*

53

Engels uredništvu lista »New Yorker Volkszeitung«^[100]

(koncept)

336, Washington Street
Hoboken, 18. 9. 1888.

Privatno saopštenje

Uredništvu lista »N[ew] Y[orker] V[olks]z[eitung]« (»Der Sozialist«)

Na završetku svog kratkog putovanja po Americi nameravao sam da lično navratim u vašu redakciju. Međutim, vreme mog boravka u Njujorku do odlaska brodom »City of New York« bilo je tako kratko da mi, na žalost, nije bilo moguće da ostvarim tu svoju nameru. Molim da za to primite moje najiskrenije izvinjenje.

Odani vam
F. E.

54

Engels uredništvu lista »Chicagoer Arbeiter-Zeitung«

(koncept)

[Hoboken, 18. septembra 1888]

Privatno saopštenje

Listu »Chic[agoer] Arb[eiter]-Z[eit]ung«

Na kratkom putovanju po Americi nije mi, na žalost, uspelo da dođem u Čikago i da vas lično potražim u vašoj redakciji. Slobodan sam da ovim putem izrazim svoje žaljenje zbog toga i ostajem

najiskrenije vaš

Engels Hermannu Engelsu
u Engelskirhen

Brod »City of New York«
četvrtak, 27. sept. 1888.

Dragi Hermanne,

Pišem ti u teškim uslovima, jer naš brod se užasno ljulja i polovina ljudi pati od morske bolesti. Putovanje nam je bilo veoma prijatno, interesantno i poučno; stigli smo posle vrlo dobre plovidbe – samo jedna stvarno valjana bura – 17. avgusta u Njujork; tamo smo ostali oko 8 dana, zatim 7 dana u Bostonu, pa 5 dana na Nijagarinim vodopadima, zatim jezerom Ontario u pravcu reke Lorens, pa niz nju parobrodom u Montreal, otuda nazad u Sjedinjene Države, u Platsburg, na izlet u brda Adirondek, koja su vrlo lepa, zatim parobrodom jezerom Čemplejn i jezerom Džordž (kao jezero Komo u malom, ali sasvim divlje) u Olbeni i, najzad niz Hadson parobrodom opet u Njujork. Na nesreću, mi smo rezervisali mesta na novom brodu »City of New York«, najvećem putničkom preookeanskom brodu, 10 500 tona, koji je trebalo da prelazi 500 morskih milja dnevno. Ali to mu je tek četvrta plovidba, mašine otkazuju, jedna je posustala i radi jedva s polovinom kapaciteta, a druga je prinuđena da se teško napreže i svakog trenutka je treba popravljati. Srećom, stigli smo dovde bez nekog naročitog udesa sa mašinama, a sad smo otprilike na 51. stepenu severne širine i 21. zapadne dužine po Griniču, i nadamo se da ćemo sutra posle podne biti u Kvinstaunu i u subotu uveče u Londonu. Plovidba je bila prilično teška, dve valjane bure i, s izuzetkom dva prva dana, stalno nemirno more. Od našeg malog društva niko nije imao ni najmanje simptome morske bolesti, neprekidno smo jeli, pili i pušili i baš sada, u 11 h pre podne, naređuju mi da dođem na jutarnju čašu piva.

Putovanje mi je neobično prijalo, osećam se bar 5 godina mlađi, sve moje sitne boljke povukle su se, bolje su mi i oči, i svakom ko je slabotinja ili loman preporučujem putovanje preko okeana sa 14 dana ili 3 nedelje na Nijagari i isto toliko vremena u brdima Adirondeka, 2000 stopa nadmorske visine. Tamo je vazduh vanredan, uz to lombardijsko avgustovsko sunce i dašak svežeg vazduha u oktobru kod nas na Rajni. Već sad želim da iduće godine opet odem tamo preko okeana, ako opet nađem društvo. Razmisli malo, tebi i Rudolfu¹ bi takvo okrepljenje sigurno bilo potrebno. Put uopšte nije zamoran, jelo je

¹ Rudolfu Engelsu

u dobrim hotelima svuda stvarno dobro, nemačko pivo, tj. pivo spravljeno na nemački način je svuda vrlo dobro, samo je vino skupo, ali za 1 dolar do 1 dolar i 50 centi dobićeš svuda flašu dobrog rajnskog vina, a američko vino uopšte nije loše, samo ga je, na žalost, u hotelima nemoguće dobiti. Na brodu imamo 24 flaše i ispijamo ih sa zadovoljstvom – ohajsko vino (rizling i šampanjac) i kalifornijski rizling, koji je vrlo ukusan, ali nema aromu.

Srdačni pozdravi Emmi² i deci, kao i svoj braći i sestrama.

Tvoj stari
Friedrich

Petak ujutru 10 h

Od jutros rano plovimo duž irske obale, u 12 h ćemo biti u Kvins-taunu, gde ću ovo predati; sutra rano u Liverpulu, uveče u Londonu.

Još jednom mnogo pozdrava!

² Emma Engels

56

Engels Conradu Schmidtu
u Berlin

London, 8. oktobra 1888.

Veoma poštovani gospodine doktore,

Na Vaše pismo od 2. februara odgovorio bih odavno da sam znao u koje mesto da pišem; očekivao sam svakog dana vest o Vašoj uspešnoj habilitaciji u Švajcarskoj i, prema tome, o preseljenju u Cirihi ili Bern. Najzad sam pismo poneo sobom u Ameriku, gde sam avgust i septembar proveo u društvu dr Avelinga, njegove žene i Schorlemmera, ali na putovanju takođe nisam stigao da odgovorim i sad, po povratku, nalazim još jedno Vaše pismo, od 23. avgusta (onog dana kad sam se u Njujorku tukao s moskitosima, koji su mnogo opasniji protivnici nego svi nemački profesori ekonomije).

Priča o Vašoj avanturi sa habilitacijom opet mi je potpuno pokazala bedu nemačkih univerziteta. I tako nešto se naziva slobodom nauke! To je stara priča kao ona sa Brunom Bauerom četrdesetih godina^[101], samo što smo sada otišli dalje i što postoje, ne samo teološki i politički, već i ekonomski jeretici. Pa, nadam se da će se Tukidid ponašati čovečno i da Vam u Lajpcigu neće praviti ozbiljnije poteškoće.^[102]

Bilo mi je vrlo interesantno saznanje da u Nemačkoj još postoji i »konfesionalni« univerzitet.^[103] Kakve sve neobične stvari skriva »preporođena« otadžbina!

Veoma sam radoznao da vidim Vaš rad. Osim Vas, još je i Lexis pokušao da reši ono pitanje na koje sam obavezan da se vratim u predgovoru III tomu *Kapitala*.^[104] Uopšte se ne čudim što ste u toku svojih proučavanja najzad došli na Marxovo stanovište; mislim da će se to dogoditi svakome ko se te stvari prihvati temeljno i bez preubedenja. Zar i danas mnoge profesore ne staje mnogo truda da se, već po običaju koristeći Marxa, koliko-toliko pristojno izvuku od zaključaka nužno povezanih s onim što su usvojili, i zar drugi ne moraju, što dokazuje ono mesto iz našeg Tukidida koje ste Vi citirali^[105], pričati čiste detinjarije samo da bi mogli da odgovore!

Ako moje oči izdrže, čemu se nadam – moj kratak put po Americi izvanredno mi je dobro činio – III tom¹ će ove zime biti gotov za štampu i kroz godinu dana će se kao bomba sručiti na to društvo. Prekinuo sam sve druge poslove, ili sam ih odložio, da bih konačno s tim završio; stvarno mi gori pod nogama. Najveći deo je skoro gotov

¹ *Kapitala*

za štampu, ali dva-tri odeljka, od sedam, potrebno je dobro doraditi, naročito prvi, za koji postoje dve varijante.

Amerika me je veoma zainteresovala; u stvari, treba videti sopstvenim očima tu zemlju, čija istorija ne dopire dublje u prošlost od robne proizvodnje i koja predstavlja obećanu zemlju kapitalističke proizvodnje. Naše uobičajene predstave o njoj su isto toliko pogrešne koliko i predstave nekog nemačkog učenika o Francuskoj. Uživali smo u mnogim prirodnim lepotama, na Nijagari, na Lorencovoj reci, u Adirondeku i tamošnjim malim jezerima.

Pročitao sam Platterovu kritiku G. Cohna; početak je vrlo duhovit i dobar, a posle je dobar Platter slab.

Ovde je sve po starom, samo što su prispela ona četiri izgnanika iz Ciriha^[66], i Aveling sad piše pozorišne komade koji nailaze na vrlo dobar prijem kod gospodarâ scene; slali su ga u Ameriku da tamo postavi 3 svoja komada.

Imam da odgovorim još na čitavo brdo pisama i ako propustim ovu poštu, bojim se da ću biti prekinut; zato bolje da odmah završim. Ostajte zdravo i javite se uskoro opet, nadajmo se kao punopravni docent!

Najiskrenije Vaš

F. Engels

57

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 10. oktobra 1888.

Dragi Sorge,

Konačno smo prošle subote¹, pre 8 dana, stigli ovamo i otada sam ti poslao 2 broja časopisa »To-Day«, gomilu brojeva nedeljnika »Commonweal« i danas gomilu brojeva lista »Gleichheit« sa još 2 preostala broja nedeljnika »Commonweal«. Nedostaje jedan broj lista »Gleichheit«; Ede Bernstein ga je uzeo i još ga nije vratio.

Ovde se malo-šta izmenilo; idući broj lista »Soz[ial] demokr[at]« će ovde biti štampan.^[66] Inače, čini se da se ovde ništa nije dogodilo.

»City of New York« je prevara; kad je voda mirna i on je miran, ali kad počne da se ljuđa, niko ga tako lako ne umiri. Pri tom, mašine su u bednom stanju, jedna je radila jedva s pola kapaciteta, a i druga je svaki čas popuštala usled prenaprezanja. Nijednog dana nismo se kretali većom brzinom od 370 čvorova, a jednom samo 313.

Koliko se može videti politička situacija, mi smo je tamo preko okeana sasvim tačno ocenili. Bismarck je toliko ubeđivao ovog glupog momka Wilhelma² da je on veći od starog Fritza³, da je taj klippan to sada shvatio ozbiljno i hoće da bude »car i kancelar u jednoj osobi«. Sada mu Bismarck pušta na volju, da bi se ozbiljno izbrukao, pa da posle on može da uskoči kao genije-spasitelj; u međuvremenu je tom balavom klippanu pridao svog Herberta⁴ kao špijuna i nadziratelja. Neće proći dugo, a između njih dvojice izbiće kavga, i tada će tek biti veselo.

U Francuskoj se radikali^[66] brukaju u vladi više nego što se očekivalo. U odnosu na radnike oni se odriču celog svog starog programa i istupaju kao čisti oportunisti^[61]; za oportuniste vade kestenje iz vatre, rade za njih prijave poslove. To bi bilo odlično da nema Boulanger-a i da mu oni skoro silom ne nagone mase u naručje. Taj čovek nije lično naročito opasan, ali ta popularnost u masama dovešće mu svu armiju i tu leži ozbiljna opasnost – momentano uzdizanje ovog avanturiste i, kao izlaz iz neprilike, rat.

Jonas se, dakle, ipak sasvim vešto izvukao i intervju se javlja u obliku koji ne mogu lako da demantujem.^[106]

Majka Wischnew[etzk]y je besna što sam »10 dana bio u Nju-jorku i nisam našao vremena da preduzmem two hours easy railway

¹ 29. septembra – ² Wilhelma II – ³ Friedricha II. – ⁴ Herberta von Bismarcka

journey⁵ do nje; imala je da razgovara o toliko stvari sa mnom. Da, da nisam bio nazebao i patio od lošeg varenja, i da sam uopšte bio 10 uzastopnih dana u Njujorku!

Srdačni pozdravi tvojoj supruzi.

Tvoj stari

F. Engels

⁵ dvočasovno udobno putovanje železnicom

58

Engels Louisi Kautsky

u Beč

(koncept)

London, 11. 10. 1888.

Moja draga, draga Louise,

Vaše pismo je dospelo Tussy u ruke odmah po našem povratku, pa je onda bilo predato Schor[lemmer]u, od koga sam ga tek danas dobio. Otuda zakašnjenje mog odgovora.

Vest koju je Ede već bio saopštio Nim pogodila nas je sve kao grom iz vedra neba. Ali tek kad sam pročitao Vaše pismo, stala mi je pamet. Vi znate da Vas ja, od kad Vas poznajem, sve više poštujem i sve više volim. Ali šta je to sve prema divljenju koje je pobudilo Vaše herojsko i neizrecivo širokogrudno pismo – ne samo kod mene, već i kod svih koji su ga pročitali, Nim, Tussy, Schor[lemmer]a? U trenutku kad Vam je zadat najjači udarac koji se uopšte može zadati ženi, u tom trenutku Vi ste toliko prisebni da nalazite opravdanje za čoveka čija Vam je ruka i nanela taj udarac. I posle pet godina ostaviti takvu velikodušnu ženu! – stvarno mi pamet staje.

Vi kažete da ne može biti ni govora o nekakvoj Karlovoj¹ krivici. U redu, to Vi možete najbolje da prosudite. Ali to nama drugima ne daje pravo da prema Vama budemo nepravedni. Govorite o rastavi kao jedino ispravnom rešenju kada su posredi vaši karakteri. Ali da se vaši karakteri stvarno uzajamno nisu mogli podnositi, mi bismo to ipak morali primetiti, pa bismo rastavu odavno očekivali kao nešto prirodno, neizbežno. Ali, pretpostavimo da je posredi stvarna netrpeljivost. Karl Vas je dobio uprkos borbi sa svojom i Vašom porodicom, znao je šta ste Vi za njega žrtvovali i, koliko mi znamo, pet godina je sa Vama živeo srećno. Zato ga nije smelo zavesti nikakvo trenutno neraspoloženje, da upotrebim Vaš izraz. I ako ga je na taj krajnji korak naterala neka nova, iznenada probudena strast, ipak nije smeo da prenegli, a pre svega je morao izbeći i najmanji privid da to čini pod uticajem onih ljudi kojima nije bila po volji njegova veza s Vama i koji Vam možda ni do danas nisu oprostili što ste postali njegova žena.

Za Karla kažete: Njegova priroda propada bez ljubavi, bez strasti. Ako se ta priroda ispoljava u tome što mu je svakih nekoliko godina potrebna nova ljubav, onda će ipak i sam morati da prizna da se u da-

¹ Karla Kautskog

našnjim uslovima takva priroda mora ili obuzdati, ili će ona njega i druge nužno dovesti u neizmerno tragične konflikte.

Smatrao sam se obaveznim da Vam to kažem, draga Louise. Uostalom, naši društveni odnosi su takve prirode da se muškarcu formalno olakšava da ženi nanese neku tešku nepravdu, i koliko se muškaraca može naći koji mogu za sebe kazati da uopšte ne snose takvu krivicu? Idite, niste dostojni žena! – rekao je jedan od najvećih ljudi, koji je to najbolje znao iz sopstvenog iskustva. I to sam morao da ponovim kad sam pročitao Vaše pismo.

I nikako da mi izađe iz glave ta stvar. Nim i ja stalno o tome pričamo kao o nečem neshvatljivom, nemogućem. Rekoh joj: Karl će se jednog jutra probuditi kao iz kakvog dubokog sna i videti da je počinio najveću glupost u svom životu. I čini se da se to i ostvaruje ako ga je, kako on piše Edeu, njegova nova ljubljena napustila i već u prvih pet dana se zaljubila u njegovog brata Hansa i verila se s njim.

Svi smo se toliko radovali što ćemo Vas opet ovde videti i bilo nam je toliko žao kad smo u Njujorku dobili vest od Percy da ćete Vi i Karl u toku zime ostati u Beču. A to da Vaše drago lice više nikad nećemo videti ovde kod nas, to Nim i meni uopšte ne ide u glavu. I ko zna šta će se desiti, ko zna da li ipak nećete jednog dana opet sedeti u ovoj staroj stolici u kojoj ste toliko puta sedeli. Ali što god da se desi, siguran sam u ovo: Vaša hrabrost će Vam pomoći da uspešno isplivate iz svih teškoća, iz svih sukoba. Pratiće Vas moje i Nimine najsrdačnije želje. Ono što za Vas budemo mogli da učinimo, učinićemo s radošću – raspoložite bezuslovno nama i, ako Vas sudbina ikad opet dovede ovamo, smatrajte u svakom slučaju da je naš dom i Vaš.

Od sveg srca Vaši

59

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 13. oktobra 1888.

Draga moja Laura,

Napokon! Kako je Paul i predviđao, ovdje me je dočekala hrpa pisama; doista je bilo strašno mnogo pošte, najveći dio je već likvidiran i sada mogu sjesti da ti napišem nekoliko riječi.

Najprije malo trača. Kada smo stigli, prva novost koju nam je Nim saopćila bila je da se Kautskyjevi razvode, da se K[autsky] zaljubio u neku djevojku u salcburškim Alpama, da je to javio svojoj ženi i da mu je Louisa dala slobodu, što se nje tiče. Bili smo kao gromom pogođeni. Međutim, pismo koje sam primio od Louise – stvarno herojsko pismo – potvrdilo je tu vijest, i plemenitošću iznad svake pohvale, ona oslobađa K[autskog] svake krivice. Svi smo mi ovdje mnogo voljeli Louisu i nismo mogli shvatiti kako je K[autsky] mogao biti tako lud – i tako bijedan; osim toga, u pozadini je bila spletku koju su skovale njegova majka i sestra (koje mrze Louisu), i on je pao u zamku. Izgleda, zaista, da je baš tako bilo, prema onom što smo mogli saznati. Ta djevojka je kćerka nekog Bezirksrichtera¹, koja očito čezne za mužem, a naročito za mužem koji će je odvesti u Beč. K[autsky] joj se udvarao dok mu je supruga boravila u Beču radi njegovanja svoje bolesne majke; i jednog divnog jutra otkriše da jedno bez drugog ne mogu živjeti – sestra je, razumije se, iza kulisa upravljala lutkama, dok se majka *pretvarala* da ništa ne vidi. No K[autsky] je došao ovamo, ispričao to Bernsteinu, prodao svoj namještaj, uzeo svoje knjige i vratio se sa svojim mlađim bratom Hansom u St. Gilgen, blizu Salcburga, na poprište ove drame. Kada je mlada Bella (to je njeno ime) vidjela podjednako mladog Hansa, flotter strammer Bursch², odmah je otkrila da je ona u Karlu stvarno voljela jedino Hansa, a Hans je brzo odgovorio na njenu ljubav, kao što i dolikuje mladom Bečlijci; poslije pet dana vjerali su se, a Karl se našao između dvije stolice koje je bio sam postavio. Karl im je oboma velikodušno oprostio, ali stara majka bjesni i prijeti da će zabraniti mladoj supruzi da dolazi u kuću, a to baca posebno svjetlo ili, tačnije, sjenu na njenu tobožnju nevinost u toj stvari.

Naravno, sada Kautsky odjednom otkriva da je nesretno živio s Louisom posljednjih 12 mjeseci (to jest otkad su njegova majka i sestra bile ovdje i s njima provele mjesec dana na ostrvu Wight), i Ede Bern-

¹ kotarskog sudije – ² veselog, kršnog momka

stein je, naravno, isto tako opazio izvjesno neslaganje kad je došao iz Švajcarske. Što je još zanimljivije, u isto vrijeme dok se nije mogao s njom slagati, mi smo je svi sve više voljeli što smo je duže poznavali; to je dokaz da ona nije samo herojska žena – to je ona bez sumnje (a takve žene sigurno nisu uvijek najbolje za domaćinstvo) – već i žena s kojom se razumni ljudi mogu sporazumijevati. No, mislim da sam Nim rekao: to je najveća Dummheit³, što je K[autsky] počinio u svom životu, i nimalo mu ne zavidim na moralnom mamurluku s kojim će se sve to završiti (sans calembour!⁴).

Taj događaj drži se dosad u tajnosti. Jedino Ede Bernstein i njegova žena, Nim i Schorl[emmer] za nj znaju, kao i Tussy i Edward, i vjerovatno jedan ili dva zajednička prijatelja Louise i Tussy. Ne znam kako će se sve to svršiti, ali pretpostavljam da bi K[autsky] volio da je sve to san.

Sada o poslovima. U prilogu – obračun za *Kapital* za 12 posljednjih mjeseci, prema kome ti dugujem 2 funte, 8 šilinga i 9 penija, a budući da sada sigurno nemaš dosta novca, dodajem 15 funti – ček je, dakle, ukupno na 17 funti, 8 šilinga i 9 penija.

Nim mi javlja da je večera gotova, stoga prekidam i koristim ostatak stranice za obračun. Srdačne pozdrave od Nim i

tvog starog
Generala

Primljeno od S. Sonnenscheina & Co na ime autorskih prava od jula 1887. do juna 1888.

		f. st. 12.3.9.
$\frac{1}{5}$ za Longuetovu djecu	f. st. 2.8.9.	
$\frac{1}{5}$ Laura Lafargue	f. st. 2.8.9.	
$\frac{1}{5}$ Tussy	f. st. 2.8.9.	
	f. st. 7.6.3.	
Ostatak $\frac{2}{5}$		
za prevodioce	<u>4.17.6</u>	<u>12.3.9.</u>
od toga Sam Mooreu $\frac{3}{5}$	2.18.6.	
E. Aveling $\frac{2}{5}$	<u>1.19</u>	
	<u>4.17.6.</u>	

Od Meißnera još nisam primio račun.

Prevod s engleskog

³ glupost – ⁴ bez kalambural

Engels Nikolaju Franceviču Danijeljsonu
u Petrograd

London, 15. oktobra 1888.

Dragi gospodine,

Bio sam sprečen da odgovorim na Vaša ljubazna pisma od 8 (20) januara i 3 (15) juna – kao i na mnoga druga pisma – prvo, zbog oboljenja očiju, koje mi je onemogućilo da pišem više od dva sata dnevno, te me tako prinudilo da gotovo potpuno zanemarim posao i prepisku, i drugo, zbog putovanja u Ameriku, u toku avgusta i septembra, odakle sam se upravo vratio. Sa očima sam bolje, ali kako ću se sada latiti III toma¹ i završiti ga, ipak moram biti obazriv da ih ne premorim i stoga moji prijatelji treba da izvine ako mi pisma nisu suviše duga i suviše česta.

Rasuđivanja u Vašem prvom pismu o odnosu između stope viška vrednosti i stope dobiti neobično su zanimljiva i, bez sumnje, velike vrednosti za grupisanje statističkog materijala; no naš autor² ne pristupa problemu na taj način. Vi u svojoj formuli polazite od pretpostavke da svaki fabrikant zadržava ceo višak vrednosti koji prisvaja iz prve ruke. Ali, po toj pretpostavci, trgovački kapital i bankarski kapital bili bi nemogući, jer ne bi donosili nikakvu dobit. Prema tome, dobit jednog fabrikanta ne može biti *ceo* višak vrednosti koji on izvlači iz svojih radnika.

S druge strane, Vaša formula *može* poslužiti za približno izračunavanje sastava raznih kapitala u raznim granama industrije, pod uslovom zajedničke i podjednake stope dobiti. Kažem *može*, jer u ovom trenutku nemam pri ruci građu iz koje bih proverio teorijsku formulu koju ste izveli.

Vi se čudite što je u Engleskoj politička ekonomija u tako bednom stanju. Isto je svuda; čak i klasična ekonomija, pa i najvulgarniji Hausierburschen³ slobodne trgovine nailaze na prezir još vulgarnijih »viših« biča, koja zauzimaju univerzitetske katedre političke ekonomije. To je greška našeg autora u velikom stepenu; on je učio ljude da vide opasne posledice klasične ekonomije; oni nalaze da je sigurnije, bar na ovom polju, uopšte nemati *nikakvu* nauku. I njima je u tolikoj meri pošlo za rukom da zaslepe obične filistre, da u ovom trenutku u Londonu postoje četiri čoveka koji sebe nazivaju »socijalistima«^[107] i koji tvrde da su potpuno opovrgli našeg autora suprotstavljajući njegovoj teoriji – teoriju Stanleja Jevonsa.^[8]

¹ *Kapitala* – ² Karl Marx – ³ torbari

Pariski prijatelji uporno govore da Mr. Mutual nije umro;^[10] nemam nikakvih mogućnosti da proverim njihove vesti.

Čitao sam s velikim interesovanjem Vaša fiziološka zapažanja o iscrpljenosti usled dugotrajnog radnog vremena i o količini potencijalne energije u obliku hrane potrebne da se nadomesti iscrpljenost. U pogledu Rankeove^[108] postavke koju navodite moram napraviti malu ogradu: ako 1 000 000 kilogrammetara u hrani samo zamenjuje količinu toplote i obavljenog mehaničkog rada, ta hrana će još uvek biti nedovoljna, jer ona ne zamenjuje trošenje mišića i nerava; za ovo je potrebna ne samo hrana koja proizvodi toplotu nego i *belančevine*, koje se ne mogu meriti jedino u kilogrammetrima, pošto organizam živog bića nije sposoban da ih stvara iz elemenata.

Nisu mi poznate te dve knjige Ed. Younga i Phil. Bevana, ali mora biti da postoji neka greška u njihovom podatku da prelci i tkači u pamučnoj industriji u Americi primaju 90 do 120 dolara godišnje. To znači 2 dolara nedeljno, što je nominalno ravno 8 šilinga, a, u stvari, po kupovnoj moći to je manje od 5 šilinga u Engleskoj. Na osnovu svega što sam čuo, plate prelaca i tkača u Americi su nominalno veće, a u stvari su potpuno jednake s platama u Engleskoj; one bi iznosile oko 5 do 6 dolara nedeljno, što odgovara svoti od 12 do 16 šilinga u Engleskoj. Imajte na umu da su prelci i tkači sada samo žene i dečaci od 15 do 18 godina. Što se tiče tvrđenja Kautskog, on je načinio grešku uzimajući dolare za funte sterlinga; da bi ih sveo na marke, on ih je pomnožio sa 20 umesto sa 5, i tako dobio učetvorostručen tačan iznos. Brojke iz popisa (»Compendium of the 10th census of the U. S., 1880«, Vašington, 1883,^[109] str. 1125; Odeljak: Industrija pamučnih tkanina) glase:

Radnici i službenici	174 659
Odbitak: knjigovode, upravitelji i itd.	2 115
Sami radnici	172 544
Od njih: muškarci (preko 16 godina).....	59 685
dečaci (ispod 16 godina)	15 107
žene (preko 15 godina)	84 539
devojčice (ispod 15 godina)	13 213
	172 544

Ukupno 172 544 radnika primaju u svemu 42 040 510 dolara plate ili 243,06 dolara godišnje po glavi, što se slaže sa mojom gore navedenom procenom, pošto će se ono što muškarci dobiju više izravnati s onim što devojčice i dečaci dobiju manje.

Da bi vam dokazao do kakvih je dubina degradacije pala ekonomska nauka, Lujo Brentano je objavio predavanje o *Klasičnoj političkoj ekonomiji* (Lajpcig, 1888), u kome obznanjuje: Opšta ili teorijska ekonomija ne vredi ništa, dok sva vrednost leži u specijalnoj ili prak-

tičnoj ekonomiji. Kao i u prirodnim naukama (!), mi se moramo ograničiti na *opisivanje* činjenica; takva opisivanja su beskraino dragocenija od svih apriornih zaključivanja. »Kao i u prirodnim naukama! To je *kolosalno* u veku Darwina, Mayera, Joule-a i Clausiusa, u veku pretvaranja energije!

Hvala Vam na broju lista »Русскія Вѣдомости« sa zanimljivim člankom o mešanju u statistički rad zemstava. Bila bi velika šteta da se ovaj dragoceni posao prekine.

Iskreno Vaš

P. W. R[osher]^[11]

Prevod s engleskog

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 17. oktobra 1888.

Dragi Kautsky,

Odgovor na tvoje pismo mogu započeti samo onako kako sam pisao i Louisi¹: staje mi pamet kad čujem šta se zbilo među vama. Da je postojao neki ozbiljan nesklad, to bi se moralo ovde sigurno primetiti, makar i u najmanjoj meri kada ste s Avelingovima bili u Dodvelu. Ali niko nije ništa primetio – osim Ede.

Ti i sam kažeš da ni Louise neće to da prizna, a, s obzirom na zapanjuću velikodušnost koju pokazuje u celoj ovoj stvari, bezuslovno smatram da ona govori ono što oseća i u šta veruje. Ali moguće je da oboje imate pravo. Kako ti kažeš, tvoje nezadovoljstvo je počelo pre više od godinu dana. To znači otprilike posle Ventnora. Tvoji rođaci nisu bili zadovoljni vašim brakom. Znam iz iskustva, iz svoje sopstvene porodice, koliko je roditeljima teško, i ponekad nemoguće, da budu pravedni prema snahi ili zetu koji su protiv njihove volje ušli u porodicu. Pri svemu tom, roditelji su ubeđeni da imaju najbolje namere, ali rezultat tih najboljih namera većinom je samo to da se stvara pakao snahi ili zetu, a indirektno – i sopstvenom detetu. Svaki muž ima ponešto da prigovori svojoj ženi, i obrnuto; to je u redu. Ali dobronamernim mešanjem drugih ovaj kritički odnos može se pretvoriti u zlovolju i trajno neslaganje. Ako je to slučaj kod vas, onda ste oboje u pravu: Louise u tome što tvrdi da među vama nema razloga za neslaganje; ti u tome što tvrdiš da je odnos faktički poremećen.

A ako je neslaganje bilo toliko – svejedno iz kog razloga – da si ti ozbiljno nameravao da se razvedeš, onda je, po mom mišljenju, trebalo, pre svega, proceniti razliku u položaju žene i muškarca u današnjim uslovima. Muškarcu razvod ne nanosi apsolutno nikakvu štetu u društvu, on potpuno zadržava svoj položaj, samo što opet postaje neženja. Žena potpuno gubi svoj položaj, mora da počinje ispočetka, i to pod otežanim okolnostima. Zato, ako žena govori o razvodu, muškarac može da čini sve, da moli i preklinje, a da se time ne ponižava; naprotiv, ako muškarac napravi makar i najmanju aluziju o razvodu, žena koja sebe ceni skoro je prinuđena da bukvalno shvati njegove reči. Odatle sledi da muškarac sme da učini ovaj krajnji korak samo u krajnjem slučaju, samo posle zrelog razmišljanja,

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 58.

samo kad je sasvim načisto s tim da je to neophodna stvar; pa i onda samo u najdelikatnijoj formi.

Dalje: Dubokog neslaganja nema ako ga ne osećaju oba partnera. A ti dovoljno poznaješ Louisa i možeš znati da bi u tom slučaju ona prva bila za to da oslobodi sebe i tebe. Ali, ako si ipak hteo da učiniš prvi korak, onda je Louise zaista zaslužila od tebe da ga učiniš kad si sasvim pri sebi, a ne u zanosu u kome si bio u St. Gilgenu i kome je bilo suđeno da tako brzo iščezne.

Toliko. Kako rekoh, za nas sve, osim za Edea, ta stvar je potpuno neshvatljiva. Dok si ti bio nezadovoljan sa Louisom, ona je ovde stitala sve više prijatelja, svi smo je mi zavoleli, zavideli ti na njoj. I ja oscajem pri tome da si učinio najgluplji potez u svom životu.

Kažeš da misliš da moraš ostati u Beču. Ti to, naravno, najbolje znaš. Da sam ja na tvom mestu, osećao bih potrebu da, pre svega, potpuno sam, daleko od svih učesnika, razjasnim samom sebi karakter i dalekosežnost onoga što se dogodilo.

I ovim da završim tu temu. Tvoje vesti o položaju partije u Austriji nisu mnogo utešne, mada nisu neočekivane. Nacionalistički razdor još uvek je i suviše duboko u krvi mase radnika da bi bio moguć opšti uspeh; za to je potrebno vreme. Od 3 grupe koje si pomenuo, Alpijci gotovo da ne dolaze u obzir, s izuzetkom Beča, koji ne računam u to. Brnjani imaju tu veliku prednost što su internacionalna grupa. Najzad, rasprave oko vodstva su ipak samo, baš kao i ovde, dokaz da široke mase još nisu spremne za stvaranje partije, da to ide polako i da stoga krivicu za to prebacuju svi jedni na druge, pa se više uspeha očekuje od ovog ili onog čarobnog sredstva.^[110] Tu može pomoći samo strpljenje i milo mi je što ne moram da se mešam u to.

Sad moram da prilegnem na III tom². Inače bih ti napisao za »N[eue] Z[eit]« ponešto o svojim iskustvima iz Amerike;^[111] ali teško da ću naći vremena – već 14 dana izgubio sam na prepisku, čitanje prispelih stvari itd. Trenutno su mi oči u boljem stanju, ali kako će biti kad opet budem morao da prionem, videću. Sutra opet idem oćnom lekaru.

Tvoj
F. Engels

² Kapitala

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 25. oktobra 1888.

Dragi Bebel,

Preko Schlütera sam ti poslao »Der Hülferuf der deutschen Jugend« zajedno sa nastavkom: »Die junge Generation« – Weitlingov časopis iz četrdesetih godina. Ono drugo ima Schlüter i poslao ti je: *Garantien, Evangelium des armen Sünders* itd.^[112]

Po mom mišljenju, bolje je razdvojiti ta 3 pravca nemačkog pokreta četrdesetih godina. Oni se samo malo dodiruju, naročito je W[eitling]ov komunizam^[113] ostao odvojen sve dok nije izumro, ili su njegove pristalice prešle k nama – faza koja nije predstavljena u literaturi. Za istoriju »istinskog socijalizma«^[114] (Heß delimično, Grün i izvestan broj drugih beletrista) materijal Arhiva^[24] nije još ni izdaleka potpun i, osim toga, trebalo bi koristiti Marxove i moje stare rukopise, ali ih ja ni pod kakvim uslovima ne mogu dati iz ruke. Tu se ne može zaobići ni ponešto što se zbilo iza kulisa, naročito otuđenje Heßa od nas, a što se ne može izneti tek tako u nekoliko redi, – ja bih za to morao sam da pregledam sve te stare stvari. Najzad, što se tiče trećeg pravca – našeg, tok razvoja se može proučiti u starim rukopisima, a spoljnu istoriju dao sam u uvodu¹ za *Kom[unistički] proces*². Naprotiv, W[eitling]ov komunizam je nešto završeno i dato u štampanim radovima.

Sada mi pade na um da moraš imati i Kuhlmannovu knjigu – religiju proroka, koja se pojavila odmah posle Weitlinga u Švajcarskoj, i privukla na svoju stranu mnoge njegove pristalice. Sasvim sam zaboravio da je dam S[chlüter]u.

Prilažem ti jedno Weitlingovo pismo Heßu (iz Arhiva). Na sednici malog društva bliskih drugova došlo je do raskida između W[eitling]a i nas.^[115] (Tu istu sednicu opisao je i prisutni Rus Anjenkov, i to je štampano u »Neue Zeit«-u pre nekoliko godina.)^[116] Slučaj se dogodio ovako: Heß je bio u Vestfaliji (Bilefeld itd.) i rekao je da su tamošnji ljudi – Lüning, Rempel i drugi – spremni da pribave sredstva za izdavanje naših radova.^[117] Onda se javio W[eitling] i pozeleo da tamo odmah štampa radove o svom utopističkom sistemu i ostala velika dela (među njima i jednu novu gramatiku u kojoj se ukida dativ kao izum aristokrata^[118]) – stvari koje bismo morali kri-

¹ Prilog istoriji Saveza komunista – ² Karl Marx, *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*

tikovati i pobijati onog trenutka čim bi se plan ostvario. Pismo pokazuje kako su se naši argumenti naopako reflektovali u W[eitling]ovoj glavi. On je svuda video samo profesionalnu zavist, samo pokušaj da se potisne njegov genije, da se on »odvoji od novčanih izvora«. Ali u tačkama 5. i 6. njegovog rezimea^[119] jasno se ispoljava principijelna razlika između njega i nas, i to je glavna stvar.

Na str. 3, red 10 - 12: odnosi se na to što smo mi hteli da izdamo velike utopiste u nemačkom prevodu i *sa kritičkim uvodima i napomenama* – nasuprot budalastim izlaganjima Lorenza Steina, Grüna^[120] i drugih. Nesrećni W[eitling] u tome vidi samo nepravednu konkurenciju *svome* sistemu.

Str. 3 dole: E. – znači Ewerbeck iz Pariza.

Notabene: najzad se pokazalo da nam je Moses³ prečutao glavnu stvar, naime da su Vestfalci samo ponudili da za eventualne *gubitke* na našim radovima *preuzmu garantije pred drugim izdavačima*; Moses nam je napričao da oni, Vestfalci, žele da *sami* preuzmu izdavanje. Čim smo saznali kako stoje stvari, razume se da smo odmah sve prekinuli; nije nam ni na um palo da budemo pisci čiji su garanti Vestfalci.

Afera sa Kautskim sve nas je zapanjila. Louise se u celoj toj stvari ponela s retkom hrabrošću. K[autsky] je bio u potpunom zanosu, ali se gorko otrezno kad ga je njegova nova ljubljena ostavila posle 5 dana i verila se s njegovim bratom Hansom. Sada oboje hoće da pričekaju da vide šta će biti; ali najčudnije je to što se sad Louise žali da smo svi mi nepravedni prema Karlu! Pisao sam Kautskom da mu je to bio najgluplji potez u životu, a ako Louise smatra da je to i suviše strogo, moraću svakako da uvučem mač u korice.

Sada radim na III tomu *Kapitala*. Još treba da čuvam oči, ne smem da radim više od 2 sata dnevno, i to samo pri dnevnoj svetlosti. Onda ću morati stvarno mnogo da skrešem svoju prepisku.

Pozdrav Singeru.

Tvoj
F. E.

³ Moses Heß

Engels Lauri Lafargue u Le Pere

London, 24. novembra 88.

Draga moja Laura,

Upravo sam namjeravao da napišem Paulu nekoliko redaka, kada je stiglo tvoje pismo. Bio sam zauzet vrlo važnim poglavljem u III knjizi koje sam u cjelini morao preraditi jer su svi materijali koje je ostavio Mohr bili samo u konceptu, a budući da je to matematičko poglavlje, bilo je potrebno mnogo pažnje.^[121] A kada liječnik dopušta da radite samo dvaput dnevno po sat i pol, za stvar koja bi inače mogla biti gotova u 14 dana potrebno je preko šest sedmica – i stoga sam odlučio da to dovršim prije nego što sebi dozvolim ikakav prekid radi dopisivanja. No, glavni dio je danas dovršen, te tako mogu napisati riječ-dvije Paulu da ga zamolim da mi javi, kao obično, kada će mu biti potreban novac, i ja ću učiniti što mogu.

Čim se konačno riješim ovog poglavlja, opet ću pisati – dužan sam odgovor na masu pisama. Međutim, nadam se da ću večeras primiti »Figaro« koji do sada nije stigao. Situacija u Francuskoj izgleda zaista vrlo zanimljiva. Naši su prijatelji, obuzeti mržnjom prema radikalima^[86], premalo uzeli Boulanger-a au serieux¹, a sada otkrivaju da on predstavlja opasnost. U svakom slučaju na njegovoj su strani niži kadrovi u vojsci, a ta se snaga ne smije potcjenjivati. Ma šta se desilo, zbog načina na koji taj veseljak ne samo prihvata, nego čak zagovara podršku monarhista, zaslužuje u mojim očima veći prezir nego sami radikali. Nadajmo se da će nesvjesna logika francuske historije nadvladati svjesne pogreške logike koje su počinile sve stranke; ali pri tom ne treba zaboraviti da je oblik svih nesvjesnih razvitaka Negation der Negation², kretanje u suprotnostima, i da to u Francuskoj znači – republikanizam (odnosno socijalizam) i bonapartizam (ili bulanzizam) i da bi avènement³ Boulanger-a značio izbijanje evropskog rata – stvarno ono čega se treba najviše bojati. Uvek tvoj

F. Engels

Pumpsin sin morao je da bude preobraćen u Jevreja prošle srijede – neka Paul blagoslovi njegovu omiljenu operaciju!^[122] Mladiću je već bolje. Nim je bila jako nahladena; blizu tri sedmice je morala ostati u kući.

Prevod s engleskog

¹ ozbiljno – ² negacija negacije – ³ dolazak na čelo vlade

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 4. decembra 1888.

Dragi moj Lafargue,

Upravo sam završio redigovanje jedne veoma važne glave III toma, koju je Marx ostavio nezavršenu – glave još odozgo i matematičke^[121]; da bih je okončao, morao sam da odložim svaki drugi posao, naročito svaku prepisku. To je bio uzrok mog ćutanja.

Bernstein je poslao Vaš članak Bebelu da bi saznao njegovo mišljenje.^[123] Što se mene tiče, savetovao bih Vam da ga povučete. Stvari o kojima govorite u istorijskom uvodu poznate su i svi se sa njima slažemo. Ali, kad prelazite na posibiliste,^[17] Vi ih naprosto nazivate ljudima koji su se prodali vladi, ne navodeći ni najmanji dokaz, nikakvu pojedinost. Ako nemate ništa drugo da kažete o njima, bolje bi bilo ne reći ništa. Da ste ispričali o svim prljavštinama za koje kažete da su ih radili u opštinskom veću, kao i o aferama na Berzi rada,^[124] i najzad, da ste dali činjenice i razlog u prilog tvrđenju da su se prodali, to bi više vredelo. Međutim, jednostavno tvrđenje da su se prodali nema nikakvo dejstvo.

Nemojte zaboraviti da će ta gospoda odgovoriti da ste se Vi prodali balanžistima. Ne može se poricati, da Vam je Vaš stav prema balanžizmu naneo ogromnu štetu u očima socijalista izvan Francuske. Koketirali ste, udvarali ste se balanžistima iz mržnje prema radikalima,^[86] dok ste lako mogli napadati i jedne i druge, ne dopuštajući pri tom da ma kakva dvosmislenost lebdi nad Vašim nezavisnim stavom prema obema partijama. Niste bili prinuđeni da birate između ove dve gluposti, mogli ste da se rugate kako jednoj, tako i drugoj. Umesto toga Vi ste mazili balanžiste, čak ste govorili o zajedničkoj listi sa njima na budućim izborima, sa saveznicima bonapartista i rojalista, koji svakako vrede koliko i radikalski saveznici g. Brousse-a! Ako Vas je zavelo držanje blankista, tih čistunaca, koji takođe štede Boulanger-a zbog novca dobijenog od Rochefort-a, morali ste poznavati »čistunce« pošto smo sa njima imali posla u Londonu.

Kažete da narod mora svoje težnje da personifikuje; – kad bi to bilo istina, Francuzi bi se rodili kao bonapartisti, a onda nam ne ostaje ništa drugo već da zatvorimo dućan u Parizu. No, čak i kad biste to verovali, je li to razlog da uzmete bonapartizam pod svoju zaštitu?

Boulanger, kažete Vi, neće rat. Kao da se radi o tome šta hoće taj jadnik! Hteo ne hteo, on mora da postupa onako kako mu okolnosti nalažu: Kad jednom dođe na vlast, postaće rob svog šovinističkog programa, jedinog koji ima osim programa svog dolaska na vlast.

Za manje od šest nedelja Bismarck će ga spetljati nizom komplikacija, provokacija, graničnih incidenata itd., te će Boulanger *morati* da objavi rat, ili da podnese ostavku; zar sumnjate kako će se opredeliti? Boulanger, to znači rat, ovo je gotovo apsolutno izvesno. I kakav rat? Francuska u savezu s Rusijom; prema tome, lišena mogućnosti da izvrši revoluciju; u slučaju najmanjeg nemira u Parizu car¹ bi se dogovorio sa Bismarckom da jednom zauvek uguši to ognjište revolucije; još gore: ako bi rat otpočeo, car bi postao apsolutni gospodar Francuske i darovao bi vam vladu kakvu bi hteo. Na taj način, baciti se iz mržnje prema radikalima u naručje Boulanger-a potpuno je isto što i baciti se u naručje carevo iz mržnje prema Bismarcku. Zar je tako teško reći da oni obojica zaudaraju, kako je kazala kraljica Blanka kod Heinea?

Ne znam šta je mogao da uradi Liebk[necht] u pogledu posibilista. U svakom slučaju ubeđen sam da bi se naša partija u Nemačkoj jedino vrlo teško rešila da ide na kongres posibilista^[125], a ako bi to učinila, to bi se moglo desiti samo usled grubih grešaka s vaše strane. Ali, nemojte zaboraviti da su posibilisti uspeali da istupe kao zvanični predstavnici francuskog socijalizma; da su ih kao takve priznali Englezi, Amerikanci, Belgijanci; da su se bratimili na Londonskom kongresu^[126] s Holandanima i Dancima zato što vi niste bili zastupljeni, zato što ste odustali. Ako ne preduzmete ništa da se najavi i pripremi vaš kongres 1889. godine,^[127] svi će otići na kongres brusista, jer se ne trči za onima koji se povlače. Najavite stoga vaš kongres, dignite malo buke u socijalističkoj štampi svih zemalja da drugi primete da ste još uvek tu. A ako vaš kongres u Troau^[128] uspe – treba da uspe, inače je gotovo sa vašom partijom – zvonite na sva zvana, stvorite centralni komitet koji će delati i kome će biti moguće obraćati se, i ako možete, organizujte mali nedeljni list koji bi pokazivao svetu da postojite. *I ogradite se odlučno od bulanžista; bez toga vam niko neće doći.*

Lieb[knecht] će održati svoj kongres, ako postoji mogućnost, i svedjedno mu je kakav kongres, samo da se on lično tamo nalazi. A ako mu se bude činilo da mu vaš kongres pruža malo izgleda na uspeh, on će prići posibilistima. Učiniću sve da i drugi budu upozoreni; Bebel je već upozorio Bernstein, koji će i sam pisati o posibilistima u »Sozialdemokrat«-u. Ali, on nema moći da obaveže partiju.

Da li vam se Liebknecht obraćao i šta ste mu odgovorili? To bih morao znati da bih delovao sa poznavanjem činjenica.

Prošle nedelje su me posetili Anseele i Van Beveren, i ko ih je pratio? Adolphe Smith-Headingly! Prirodno, brzo sam mu pokazao vrata. Predstavite sebi tu drskost!

Ovde Percyjevi poslovi idu dosta loše; pre kraja godine neću moći da vidim kako će se to završiti, ali godina 1889. mogla je zaista

¹ Aleksandar III

postati prilično revolucionarna u pogledu mojih finansija. U očekivanju šaljem vam ček na 15 funti sterlinga da vam pomognem da se održite.

Mnogo pozdrava Lauri. Nim je imala bronhitis, ali je posle tri nedelje najzad iščezao.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

Na brzinu: Reci, bogati, Speyeru da je Leßner našao svoju svas-
tiku. Ti ljudi još stanuju u staroj kući; žena je obećala da će odmah
pisati Speyerovima, ali ipak nisam hteo da propustim da pošaljem ovo
obaveštenje.

III tom¹ zadaje više posla nego što sam mislio. Jednu glavu sam
morao potpuno da preradim na osnovu materijala, a drugu, za koju
postoji samo naslov, moram sam da izradim.^[129] Ipak, posao odmiče
i veoma će začuditi gospodu ekonomiste. Oči su mi sad bolje – kao
da sam pet godina mladi nego prošlog jula. Pozdrav tvojoj supruzi.

Tvoj
F. E.

[London] 15. dec. 1888.

¹ *Kapitala*

66

Engels F. Walteru
u London

[London] 21. dec. 1888.

Gospodin F. Walter,
47, Marshallstr. Golden Sq. W.
Poštovani gospodine Walter,

Kad ste mi prvi put pisali, bili ste mi potpuno nepoznati i zato nisam mogao obratiti više pažnje na Vaše pismo nego na mnoga pisma slične sadržine koja dobijam od nepoznatih.

Sad se pozivate na Mosta, odakle zaključujem da sigurno spadate u anarhiste. A dokle god se anarhisti daleko više bore protiv naše partije koja bije bitku u Nemačkoj nego protiv zajedničkog neprijatelja, moja sredstva pripadaju žrtvama progona nemačkih vlada, pa se ne može tražiti da ja pomažem ljude koji neprijateljski istupaju protiv mojih prijatelja i partijskih drugova u Nemačkoj i drugde.

Ni pod kakvim uslovima nisam u stanju da Vam izbacim brokera¹ iz kuće.

Ali ako se varam u pogledu Vaše partijske orijentacije, onda se lako možete legitimisati kod mog starog prijatelja Leßnera, 12 Fitzroystr., pa ću ja onda rado učiniti nešto za *pravog* partijskog druga, mada otplata duga, koliki je Vaš, daleko premaša moje mogućnosti.

S poštovanjem

¹ sudskog izvršitelja

1889.

67

Engels Lauri Lafargue
u Le Pere

London, 2. januara 89.

Draga moja Laura,

Sve naše najljepše želje za Novu godinu tebi i Paulu! Novu godinu smo započeli na vrlo neobičan način – kao obično, pošli smo fija-kerom do Pumps; magla je bila sve gušća – u Belsize Roadu se nismo mogli kretati – kočijaš je morao voditi konja; uskoro ni to nije pomoglo; jedan čovjek s fenjerom držao je konja i vodio ga; poslije više od jednog sata vožnje po pomrčini i hladnoći stigli smo kod Pumps, gdje smo našli Sama Moore-a, Tussy i Schlüterove (Edward nije uopće došao) i Tauschera. Večera je, naravno, kasnila jedan sat zbog naše pustolovine. Ali, bilo je sve mračnije, a kad je nastupila Nova godina, zrak je bio gust kao kaša od graška. Nikakva izgleda za povratak; naš kočijaš, poručen za jedan sat, nije uopće dolazio i tako je cijelo društvo moralo tamo ostati. Zato smo nastavili piti, pjevati, igrati karte i smijati se do pet i pol. Tada je Percy otpratio Sama i Tussy do željezničke stanice i oni su prvi krenuli vozom; oko sedam sati otišli su ostali i malo se razvedrilo; Nim je spavala s Pumps, Schorl[emmer] i ja u pomoćnom krevetu, Percy u dječjoj sobi (bilo je prošlo 7 sati kad smo pošli na spavanje) i ustali smo oko 12 ili 1 sat, da nastavimo sa plzenskim pivom i dr.; sunce je sjalo svim svojim sjajem na divno smrznutu zemlju. Veselje nam je začudo svima pri-jalo i niko se ne osjeća loše zbog ovog bančenja. Ostali su pili kavu oko četiri i pol, ali ja sam ostao vjeran crvenom vinu do 7 sati.

Radujem se vijesti da je bulanžitis bio lična Paulova sklonost, iako »Parti ouvrier« tvrdi da su njegovim stopama pošli Guesde i De-ville.^[130] Potpuno se slažem s onim što ti kažeš o posibilitistima^[17], ali ja sam bio dužan da upozorim tebe i Paula da predusretljivo držanje na koje su bulanžisti nesumnjivo naišli s naše strane može poslu-žiti Lieb[knechtu] i drugima – na primer Belgijancima – kao opravdanje za njihov stav. Jedino na čemu sam insistirao od početka, i jedino što je Paul odbijao, bilo je jasno i nesumnjivo uvjerenje da bulan-žiste treba tretirati tačno kao kadetiste^[131], kao buržuje-neprijatelje. Jer ja ni u kom slučaju ne bih mogao nagovarati naše njemačke prija-

telje da prisustvuju jednom kongresu čiji su sazivači zaboravili staru tradicionalnu politiku proletarijata u tolikoj mjeri da koketiraju s jednom buržoaskom strankom, et encore un parti tel que les boulangistes¹.

Ali skori izbori u Parizu sigurno će opametiti naše drugove – to je bila moja prva misao poslije Hude-ove smrti^[132], i stvarno je kongres u Troau učinio bar jedan korak u pravom smjeru proklamirajući neophodnost jedne nezavisne socijalističke kandidature^[133] (jedino Vaillant-ova kandidatura može da privuče izvjestan broj glasova, jer mi se čini da naši drugovi sada nemaju nikakav izgleda). Ali nijedan list ne piše koje je još rezolucije Kongres donio; bilo je pojedinačnih antibulanžističkih izjava (iako nijedna Paulova, kako vidim), ali ništa zvanično od strane Kongresa osim gornje rezolucije.

Liebk[necht] će doći u Pariz sredinom januara^[134], pa treba da pišem Bebelu za nekoliko dana. Stoga, ako Paul želi da radim u interesu njihova kongresa, mora da mi omogući jasnom i nedvosmislenom izjavom šta naši prijatelji mogu očekivati od njega i drugih u odnosu na bulanžističku maniju. I što prije, to bolje, jer nema mnogo vremena za gubljenje.

Nikad nisam sumnjao u istinsku antišoviniističku orijentaciju marksisista, ali baš zbog toga ne mogu shvatiti kako su oni mogli misliti na otvoreni ili prikriveni savez sa strankom koja svu svoju snagu crpe skoro isključivo iz šovinizma. Nikada nisam tražio više osim otvorenog priznanja da kadetisti i bulanžisti podjednako zaudaraju; zacijelo, samo po sebi razumljivo, već sam to odavno morao dobiti! Isto tako, potrebne su mi i rezolucije iz Troaa.

Ako je iskrsla ideja da pošaljete neke naše drugove u narodnu skupštinu stavljajući ih na bulanžističku listu, to bi bilo gore nego da niko ne uđe u skupštinu. Uostalom, da se jedni stari »Socialiste« održao u životu na ovaj ili onaj način, vjerujem da bismo bili u boljem položaju.

Cunninghame Graham bio je ovdje prošle nedjelje – zgodan je momak, ali uvijek osjeća potrebu da se njime rukovodi, inače ludo je hrabar; sve u svemu, mnogo liči na engleskog blankistu.

Srdačan pozdrav od Nim, Schorl[ammera] i mene.

Uvijek srdačno tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ a naročito s takvom strankom kao što je bulanžistička

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 5. jan. 1889.

Dragi Bebel,

Pre svega, srdačno uzvraćam vaše prijateljske novogodišnje čestitke!

Ako mi magla dozvoli, treba da ti danas napišem o dve delikatne stvari, kako je to od mene traženo. Oba puta je izražena bojazan da bi L[iebnecht] na svom najavljenom putovanju ovamo i u Pariz^[134] mogao da angažuje partiju za neke nepoželjne stvari (naime, ako *sám* dode), a kako je on podložan uticaju trenutnih raspoloženja (koja opet često počivaju na samoobmani), ne mogu a da ne priznam da su oni u tome u pravu.

U Parizu se radi o kongresu ili o dva kongresa – posibilističkom i našem međunarodnom kongresu, o čijem je sazivanju doneta odluka na kongresu sindikata u Bordou u novembru^[135] i sad opet na socijalističkom kongresu u Troau^[133]. Lafargue se plaši da se L[iebnecht] povezao s posibilistima i da postoji mogućnost da vi pošaljete delegate na *njihov* kongres. Pisao sam L[afargue]u¹ da je to, po mom mišljenju, za vas apsolutno nemoguće. Posibilisti su se s našima, takozvanim marksistima, borili na život i smrt, nametnuli se kao crkva izvan koje nema spasa, koja apsolutno zabranjuje svaku vezu, svaku saradnju sa drugima – kako marksistima tako i blankistima – i sa ovdašnjom crkvom izvan koje nema spasa (Social Democratic Federation^[73]) zaključili su savez kome je jedan od glavnih ciljeva da svuda djeluje protiv nemačke partije sve dok se ona ne priključi tom čestitom savezu i ne odrekne svakog udruživanja sa Francuzima i Englezima. Uz to, posibilisti su se prodali sadašnjoj vladi, njihovi putni troškovi, troškovi kongresa, novine, plaćaju se iz tajnih fondova, i to sve pod izgovorom da se vodi borba protiv Boulanger-a i da se brani republika, pa, prema tome, i oportunistički eksploatatori Francuske, takvi kao što je Ferry itd., njihovi sadašnji saveznici. Oni brane sadašnju radikalnu vladu, koja je, da bi ostala na vlasti, prinuđena da oportunistima^[81] čini svakakve prljave usluge, koja je na Eudes-ovoj sahrani^[136] naredila da se puca u narod, a u Bordou i Troau, baš kao i u Parizu, gnevnije nego ijedna vlada pre nje istupila je protiv crvene zastave. Vezati se s tom bandom za vas bi značilo odreći se cele vaše dosadašnje spoljne politike. To društvo je pre 2 godine u Parizu, zajedno s prodanim eng-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 64.

leskim tređunionima, istupilo protiv socijalističkih zahteva^[137], a razlog za to što su ovdje u novembru istupili drukčije^[126] bio je samo to što se drukčije nije moglo. Uz to, oni su jaki samo u Parizu, a u provinciji su nula. Dokaz: u Parizu ne mogu da održe kongres jer bi delegati provincije izostali, ili bi se pokazali kao neprijatelji. A ni u provinciji ga ne mogu održati. Pre 2 godine išli su u neko zabačeno mesto u Ardenima^[138], ove godine su mislili da se smeste u Troa, gde su neki radnici-gradski većnici posle izbora izdali svoju klasu i pridružili im se. Ali ovi nisu ponovo izabrani, a komitet – njihov sopstveni komitet – pozvao je *sve* francuske socijaliste. Otuda užasnutost u pariskom taboru; uzaludan je pokušaj da se to opozove. I tako nisu otišli na sopstveni kongres, kojim su ovladali naši marksisti i održali ga sjajno. Šta o njima misle provincijski sindikati, pokazuje priložena odluka sindikalnog kongresa u Bordou, u novembru. – Oni imaju u Parizu 9 predstavnika u gradskom veću, kojima je glavni cilj da pod raznim izgovorima dejstvuju protiv Vaillant-ove socijalističke delatnosti, da izdaju radnike i da u naknadu za to dobijaju za sebe i svoje pristalice novac i monopol na berzi rada.^[124]

Marksisti, koji vladaju provincijom, predstavljaju *jednu* antišovinističku partiju u Francuskoj; istupajući u korist nemačkog radničkog pokreta postali su nepopularni u Parizu, pa bi stoga slanje delegata na kongres u Parizu, neprijateljski raspoložen prema njima, bio šamar koji biste opalili sami sebi. Pravilan je i njihov metod borbe protiv Boulanger-a, koji je predstavnik opšteg nezadovoljstva u Francuskoj. Kada je B[oulanger] hteo da održi banket u Monlisonu, naši ljudi su uzeli 300 karata da bi mu preko Dormoy-a – vrlo valjanog momčića – postavili vrlo kategorična pitanja o njegovom stavu prema radničkom pokretu itd. Kada je čestiti general to saznao, otkazao je ceo banket!

Magla ne dozvoljava više za danas. Pisaću opet za koji dan.

Tvoj
F. E.

69

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

London, 10. januara 1889.

Dragi Kugelmann,
Uzvracam srdačne novogodišnje čestitke tebi, tvojoj supruzi i kćeri!

Soetbeerova mudrost^[139] će me razgaliti ako budeš tako dobar da mi je pošalješ; marginalne primedbe su beznačajne za *ovdašnju* poštu, ona zabranjuje samo anything in the nature of a letter¹.

Istoriju francuskog seljaštva treba uzeti cum grano salis². Što se tiče *veličine površine, obrada* parcela bila je pravilo u Francuskoj, kao i u Nemačkoj i Istočnoj Evropi, dok je relativni izuzetak bila obrada krupnog poseda sa korišćenjem kuluka. Zahvaljujući revoluciji, seljak je *postepeno* postajao vlasnik svojih parcela, pošto je često još izvesno vreme bio bar nominalno zakupac (ali većinom nije plaćao zakup). O tome šta je bilo sa nacionalnim dobrima (od kojih su Napoleon i restauracija mnoga vratila plemstvu, dok je druga pokupovala plemstvo posle 1826. posluživši se emigrantskom milijardom^[140]) i kako je do 1830. sitnoseljački posed dostigao vrhunac razvoja, – o tome govore Avelenov *Lundis Revolutionnaires* i Balzacov roman *Les Paysans*. Taine ne vredni mnogo. Schweichelov članak nisam pročitao.

Treći tom³ polako napreduje.

Zdravlje mi se sjajno oporavilo zahvaljujući mom kratkom putovanju po Americi, ali s očima još nije u redu – lak hronični konjunktivitis i jačanje miopije levog oka usled povlačenja zadnjeg zida sclerotica kao rezultat prenaprezanja. Mirovanje je prva građanska dužnost.

Tvoj
F. Engels

¹ tako nešto u formi pisma – ² s izvesnom rezervom – ³ *Kapitala*

70

Engels Conradu Schmidtu
u Cirih

London, 11. januara 1889.

Vrlo poštovani gospodine,

Dobio sam oba Vaša pisma od 5. novembra i 28/31. decembra i s velikim interesovanjem sam pratio razvoj Vaših eksperimenata s nemačkim univerzitetima.^[141] Vladavina udruženih junkera i buržuja razlikuje se od vladavine udruženih junkera i birokrata pre 1848. samo po tome što ima širu osnovu. Tada je ponašanje prema Brunu Baueru^[101] izazvalo opšte negodovanje među filistrima; danas se isto tako ponašaju prema Dühringu^[142], a kad Vama vrata svih univerziteta zatvaraju pred nosom, ti isti filistri smatraju da je to sasvim u redu.

Vama, u stvari, neće preostati ništa drugo već da se odate literarnom radu, i za to je, naravno, Berlin najpogodnije mesto u nemačkoj državi. Drago mi je što više ne govorite o svojim planovima u vezi s Amerikom (u Vašem 2. pismu); tamo preko Okeana doživeli biste veliko razočaranje. Shvatam da je, pod vladavinom zakona o izuzeću^[15], moguće smatrati da je američko-nemačka socijalistička štampa dobra, naročito sa stanovišta novinara. U stvarnosti ona ne vredi mnogo ni sa teorijskog, ni sa lokalno-američkog stanovišta. Najbolji je »Philad[elphia] Tag[e]blatt«; dobronameran ali slab – »St. Louis Tag[e]blatt«; poslovno dobro vođen, ali pre svega upravo poslovan – »New Yorker Volkszeitung«; vrlo loš – »Sozialist« (Njujork), zvanični organ nemačke partije^[19]. Zasad u Americi ima malo mesta za teorijske umove. Nemci – bar u svojoj zvaničnoj organizaciji – insistiraju na tome da ostanu filijala partije iz Nemačke, gledaju s čisto lasalovskom ohološću s visine na Amerikance »neznalice«, zahtevaju da se oni priključe njihovoj nemačkoj partiji, tj. da se stave pod nemačko vodstvo, ukratko, ponašaju se sektaški uskogrudo i sitničarski. U unutrašnjosti je bolje, ali Njujorčani ipak zadržavaju premoć. »Chicagoer Arbeiter-Zeitung« (sad je njegov urednik Christensen) retko čitam. Ukratko, u Americi se može raditi samo u dnevnoj štampi, a u tom slučaju tamo treba biti bar godinu dana da bi se steklo neophodno poznavanje ljudi i sigurnost; zatim, treba se povinovati tamošnjim pogledima, koji su često još ograničeniji zato što tamo među Nemcima još ima predstavnika zanatstva iskorenjenog u Nemačkoj zahvaljujući krupnoj industriji (to je ono što je interesantno u Americi, naime pored najnovijih i najrevolucionarnijih stvari spokojno i dalje živi ono što je starinsko i zastarelo). Kroz nekoliko godina možda će, i svakako će, biti bolje,

ali onaj ko želi da pomogne daljem razvoju nauke naći će ovde, u Evropi, mnogo pripremljeniju publiku.

Uostalom, i u spisateljskoj karijeri naći ćete dosta mogućnosti za dragocene radove. Braunov »Archiv«, Conradovi »Jahrbücher etc.« i Schmollerova »Sammlung von Darstellungen«^[143] sigurno će Vam biti na raspolaganju. Neki rad, na primer o sistemu eksploatacije putem posrednika (sweating system), koji vlada u Berlinu svakako isto koliko i u Londonu itd. u konfekcijskoj grani, bio bi sigurno vrlo koristan kao paralela engleskom izveštaju odbora Gornjeg doma^[144] – ako želite, rado ću Vam poslati taj izveštaj. Tako treba ispitati i prikazati još neki drugi niz ekonomskih prilika u Nemačkoj, a da i ne govorimo o čisto teorijskim radovima koji bi Vas privremeno odvucli od aktuelnog literarnog rada. O tome možemo još govoriti kad već budete u Berlinu i prihvatite se posla.

Ako Vaši doživljaji (koje bi svakako vredelo objaviti) podsećaju na doba Friedricha W[ilhelm]a IV, iskustva s Hochom direktno mirišu na najgora vremena demagoga^[145]. Pa, posle 1835. još se nije desilo da se ljudima uskraćuje imatrikulacija zbog njihovih političkih pogleda.

Od III toma¹ spreman je za štampu I odeljak (od njih sedam), radim na II i III i nadam se da ću ih uskoro završiti. Rad mi oduzima više vremena nego što sam mislio, a sa ovakvim očima kakve su moje moram se dobro pripaziti. Strašna magla u decembru odmah mi je pogoršala stanje, ali sad ide na bolje. Na dočeku Nove godine bili smo kod Pumps, mi, Schorlemmer, Sam Moore, Tussy i nekoliko ljudi iz lista »S[ozialdemokrat]«. Do nje ima 2 engleske milje; usled magle bilo nam je potrebno više od sat vremena da tamo stignemo. Posle je bilo tako strašno da niko nije mogao da krene. Tako je celo društvo nolens volens moralo da banči sve do bele (ili crne) zore, što se i dogodilo uz veliko veselje; oko pet časova je nekolicina mogla da se odveze prvim vozom u grad, a mi ostali smo legli oko sedam u improvizovane krevete, i spavali smo do prvog podneva u novoj godini. Voilà la vie de Londres².

Uz mnogo pozdrava

iskreno Vaš

F. Engels

¹ Kapitala – ² Takav je život u Londonu.

71

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 12. januara 1889.

Dragi Sorge,

Od sveg srca želim srećnu Novu godinu tebi i tvojoj supruzi!

Dobio sam pismo od 29. decembra. Žao mi je što čujem da tebi i tvojoj supruzi postaje teško da radite. Ali nadam se da je to samo privremeno i da ćete se privići. Ja sam dobro, samo mi se stanje očiju opet nešto pogoršalo za vreme strašnih decembarških magli. Toga sam se prilično oslobodio češćim kretanjem i boravkom na svežem vazduhu.

Znak pod kojim se evropski socijalizam trenutno nalazi zove se: kavga. U Francuskoj su se posibilisti^[17] prodali vladi, i sredstvima iz tajnih fondova pomažu svoje listove koji nemaju prođu; na izborima 27. glasaće za buržuja Jacques-a, dok su naši i blankisti istakli kao kandidata Bouléa^[146], za koga L[afargue] misli da će dobiti samo 16 - 20 hiljada glasova, i u tome oni vide poraz. Nasuprot tome, u provinciji je bolje. Posibilisti su zakazali svoj kongres u Troau, ali su ga otkazali kad su tamošnji organizatori pozvali sve socijaliste.^[128] Tako su došli samo naši i oni su tamo pokazali da, ako u Parizu vladaju posibilisti, provincija pripada nama. Ove godine će biti u Parizu 2 kongresa (međunarodna), kongres naših i posibilista. Nemci verovatno neće ići ni na jedan.

Ovde u Londonu i dalje traje tuck¹ vojske oficira bez vojnika. To je kao kolona Roberta Bluma iz 1849: jedan pukovnik, 11 oficira, 1 trubač i 1 vojnik. Pred publikom, spolja gledano, trpe se međusobno, ali utoliko je veće potajno spletkarenje. S vremena na vreme izbije ipak javna svada. Tako je Champion, izbačen iz Socijaldemokratske federacije^[73], osnovao jedan list² (njegov prvi broj ti šaljem ove nedelje) i sad napada Hyndmana, a naročito njegovog saveznika Adolpha Smitha Headingleya, jednog Franko-Engleza, koji se kune u posibiliste i glavni je posrednik saveza između Hyndmana i posibilista. Taj momak je u periodu posle Komune ovde bio jedna od ništarija iz branche française^[147], koja nas je obasipala psovkama i lažima; zatim je bio u pseudo-generalnom veću^[148] Junga, Hales-a i komp., i još i sad sipa laži o nama, za šta imam dokaze. Taj bednik-tumač na ovdšnjem međunarodnom kongresu tređuniona drznuo se da pod zaštitom Anseelea i Van Beverna jedne nedelje dođe u moju kuću. Kad dođe Schlüter, neka ti ispriča kako sam ga izbacio.

¹ bitka - ² The Labour Electors

Čim se radnička klasa, koja sada daje još samo znake života, ovde stvarno pokrene, svaki od ovdašnje gospode uputiće se na nivo i mesto koje mu pripada, neki u pokretu, neki izvan njega. To je stadijum dečjih bolesti.

U redakciji »Soz[ial]demokrat«-a vlada takođe svada. O tome ti može pričati Sch[lüter]. Uostalom, i on pripada jednoj stranki i ume da prećuti ono što mu ne odgovara. Kad vidim kako se naopako radi ovde u centru lista, još više se divim našim radnicima koji sve to umeju da isprave i neutrališu.

Majka Wischnewetzky je vrlo uvređena što je nisam posetio u Long Branču, umesto što sam se kod tebe lečio i oporavljao za put. Čini se da je uvređena zbog povrede etikecije i nedostatka galantnosti prema damama. Ali damicama koje se bore za women's-rights³ ne dozvoljavam da od nas traže galantnost: ako hoće muška prava, neka dopuste da se prema njima i odnosimo kao prema muškarcima. Ali, ona će se već umiriti.

Novu godinu smo dočekali kod Pumps i zbog magle morali smo da probančimo celu noć. Tussy je otišla prvim vozom tek u 5 ujutru; sad će u Kornvolu ostati nekoliko nedelja.

Bismarck je dobio dva dobra šamara od Geffckena i Moriera.^[149] Što vrhovni državni sud još nije stigao dotle da prihvati njegovu studentsku interpretaciju krivičnog zakona, posledica je toga što se mladi Wilhelm⁴ prema toj gospodi nedavno u Lajpcigu poneo sa posebnim prezirom.

Diplomatsko intrigiranje je dostiglo vrhunac. Rusi su dobili 20 miliona funti^[150], Prusi će dobiti u aprilu svoju novu 8-milimetarsku pušku (ona od 11 mm – izmenjeni mauzer – bila je apsolutno neupotrebljiva za rat), Austrijanci se hvališu kao ljudi da su prêts et archi-prêts⁵, što dokazuje da im opet treba batina, a u Francuskoj može doći na vlast Boulanger. Jedini cilj Bismarckovih manevara sa Salisburyjem u istočnoj Africi^[151] jeste da Englesku toliko uvuče u zajedničke operacije s Nemačkom, da ona ni pod Gladstone-om neće moći natrag. Aferu sa Morier-om je zato Wilhelm inscenirao sasvim protiv njegove volje, ali ona pogađa njega. Ukratko, situacija se zaoštava i može dovesti do rata u proleće.

Tvoj
F. E.

Od III toma⁶ gotov je Odeljak I, u radu su II i III. Ukupno sedam odeljaka.

³ ženska prava – ⁴ Wilhelm II – ⁵ spremni i prespremni – ⁶ Kapitala

72

Engels Florence Kelly-Wischnewetzkoj
u Njujork

London, 12. januara 1889.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Bez sumnje ste razočarani što sam otputovao iz Amerike, a nisam došao da Vas posetim u Vašem odmorištu na obali mora. Ali, za vreme boravka u Njujorku zaista sam se osećao suviše rdavo da bih preduzeo ma kakav izlet; kao što Vam je poznato, stigao sam sa jakim nazebom, za koji je dr Wischnewetzky ustanovio da je bronhitis. Bilo mi je sve gore umesto bolje, a pored toga ozbiljno sam poremetio želudac, kao da sam na suhu dobio morskú bolest od koje nisam patio na okeanu. Pod tim okolnostima, i sa dugim putem po nepoznatim krajevima pred sobom, bio sam prinuđen da odmah pristupim lečenju i da sve drugo potčinim ovome – zbog toga sam se poverio materinskoj nezi g-de Sorge, danima nisam napuštao Hoboken i najzad sam se oporavio – otprilike u vreme kad je trebalo da odemo iz Njujorka. Da nije bilo toga, svakako bih došao da provedem jedan dan s vama; kako je stvar stajala, morao sam da biram između potpunog odmora u Hobokenu i izleta, koji bi gotovo sigurno izazvao kod mene poremećaj u toku celog puta, a možda bi me i oborio u postelju negde daleko u provinciji.

Stiglo je 500 primeraka¹ od Leea i Shepada – ali suviše kasno da bi se mogli rasturiti pre Božića, kad publiku zanima samo praznična literatura – zbog toga sam ih do sada zadržao kod sebe. U ponedeljak će otići primerci za štampu, a ostalo ću predati Reevesu. Pošto je bojkot londonskih socijalista² u odnosu na Marxa i mene (tačno poput bojkota engleskih preistorijskih izlapelih tikvana u odnosu na Morgana)^[152] izgleda još na snazi, radoznao sam šta će iz toga ispasti.

S najlepšim željama za Novu godinu, iskreno Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Karl Marx, *Govor o slobodi trgovine* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 26.

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 14. januara 89.

Dragi moj Lafargue,

Odgovor L[iebknechta] i B[ebela] poslije konzultovanja obojice^[153]. Vidi se da nikad nije postojala namjera da se bez daljega ide na kongres posibilista^[125] ostavljajući vas po strani. Ali,

1. budući da je Londonski kongres^[126] odlučio da sazove Kongres u Parizu i zadužio posibiliste da ga pripreme, dobili su izvjesno pravo, naročito u pogledu nacionalnosti zastupljenih u Londonu koje su sudjelovale prilikom donošenja te odluke (Zašto ste se vi potpuno povukli i prepustili poprište posibilistima?);

2. Holandani izričito traže da posibilisti budu pozvani da učestvuju na Kongresu, kao uslov bez kojeg oni (Holandani) neće doći;

3. i u tome L[iebknecht] ima pravo; Nijemci se ne mogu izložiti riziku da ih u Parizu napadnu francuski *radnici* – riziku, kaže on, protiv kojeg im vi ne možete dati nikakve garancije.

Čini se, dakle, da je odlučeno da se sazove preliminarna konferencija u Nansiju^[154] – sa po jednim delegatom svake strane narodnosti i po jednim delegatom svake od triju francuskih partija: vas, blankista i posibilista, i da se predloži da na kongresu riječ bude oduzeta svakom govorniku koji bi govorio o internim poslovima tih triju partija i o njihovim razmiricama, tako da se održi samo jedan kongres kome bi svi prisustvovali.

Ne vidim da biste to mogli odbiti. Ako se tada ustanovi da ste spremni da saradujete zajedno sa svima i da vas posibilisti hoće isključiti, onda će to biti dovoljno da se posibilisti okrive pred Holandanima i Belgijancima (Flamanci su dobri, ali je njihova spoljna politika pod utjecajem briselskih izdajnika, koje poznajete); naprotiv, ako prihvatite, biće vaša greška ukoliko ne budete znali dokazati svijetu da francuski socijalizam predstavljate vi, a ne oni.

Evo što L[iebknecht] kaže doslovno: Ich richtete also am Dienstag 8. Januar nach Besprechung mit Bebel eine formelle Einladung an das Blatt¹ (der Possibilisten). Kommt *kein* Delegierter derselben (zur Konferenz), so haben wir freie Hand. Kommt einer oder kommen mehrere, so werden wir schon mit ihnen fertig werden. Fügen sie sich, dann gut. Fügen sie sich nicht, dann sind sie isoliert und werden von uns tot gemacht... In jedem Fall sichert die Konferenz das

¹ •Le Parti Ouvrier•

Gelingen des Kongresses und die Lahmlegung der Broussisten.«²

Ako je sve to tačno, ne vidim da biste imali razloga da se žalite; naprotiv, to bi bila lijepa prilika da vežete ruke posibilistima. Međutim, prije nego što odgovorim, želim provjeriti činjenice i čuti šta vi kažete. Pišite mi, dakle, poslije savjetovanja s prijateljima i isto tako pošto čujete mišljenja blankista, šta Vi o svemu mislite; brzo, hitno je.

Poljubite Lauru umjesto Nim i mene.

Prijateljski, Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

² «Zato sam poslije razgovora s Bebelom uputio, u utorak 8. januara, formalan poziv (posibilističkom) listu. Ako oni ne pošalju *nijednog* delegata (na konferenciju), imamo slobodne ruke. Ako dođe jedan ili više, s njima ćemo već izaći na kraj. Ako se pokore, dobro je. Ako se ne pokore, biće izolirani i mi ćemo ih uništiti... U svakom slučaju konferencija osigurava uspjeh kongresa i neutralizaciju brusista.»

74

Engels Karlu Kautskom
u Beč

Ne mogu održati nameravano savetovanje sa Tussy i Edwardom, pošto su oboje u Kornvolu i vратиće se tek iduće nedelje ili kasnije. U međuvremenu je Tussy već pisala tvojoj supruzi o tom pitanju ono što je sama znala. Ali, kako bilo da bilo, morate opet doći ovamo; i, ovako ili onako, to će do proleća valjda biti moguće. Sada se moram opet prihvatiti svojih rukopisa¹, kojih se nisam prihvatao već mesec dana - usled magle i razne prepiske o pariskim i londonskim kav-gama. Srdačan pozdrav Louisi.

Tvoj stari
General

London, 18. januara 1889.

¹ trećeg toma *Kapitala*

75

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 28. januara 1889.

Dragi Kautsky,

Danas ću ti predložiti nešto što su odobrili Ede, Gina¹ i Tussy.

Predviđam da ću u najpovoljnijem slučaju još vrlo dugo morati da štedim oči da bih se oporavio. Time se bar za nekoliko godina isključuje mogućnost da ja sâm nekome diktiram rukopis IV knjige *Kapitala*.¹⁵⁵

S druge strane, moram misliti na to da se ne samo taj, već i drugi Marxovi rukopisi mogu koristiti i bez mene. To će biti moguće samo ako ja obučim tim hijeroglifima ljude koji me u slučaju potrebe mogu zameniti i u međuvremenu svakako pomoći mi u izdavanju. A za to mogu da koristim samo tebe i Edea. Dakle, pre svega predlažem da nas troje to uradimo.

Sada je IV knjiga prva stvar koje se treba prihvatiti, a Ede je suviše zauzet u redakciji »Sozialdemokrat«-a i mnogim teškoćama i razdorima povezanim sa ovdašnjim shop². Mislim da ti imaš toliko slobodnog vremena da uz izvesnu obuku, praksu i uz pomoć svoje žene u toku, recimo, dve godine prevedesh na čitak rukopis oko 750 strana originala (od kojih će verovatno dobar deo otpasti pošto je ušao u III knjigu³). Kad budeš u stanju da unekoliko čitaš rukopis, možeš diktirati svojoj ženi, pa će onda ići brzo.

Ja računam ovako: Ako bih mogao, kao ranije, diktirati Eisen-gartenu po 5 časova dnevno, onda bi mi to - uračunavši i smetnje - oduzelo oko godinu dana. Za to bih morao platiti Eiseng[arten]u po 2 funte nedeljno, što iznosi 100 funti. Tu sumu bih svakako utrošio, pa ako ti hoćeš da preuzmeš taj posao, ja ću je platiti tebi. Podeljeno na 2 godine, bio bi to dodatak od 50 funti godišnje; ako bude išlo brže, taj dodatak ćeš dobiti za kraće vreme. Mi ovde mislimo da se vi možda pod tim okolnostima nećete dvoumiti da opet dođete ovamo. Ja bih predložio da ti novac isplaćujem unapred i u tromesečnim ratama po 12,10 funti, jer pošto će na početku ići sporije, a kasnije brže, bila bi besmislica od početka odmeravati sumu prema obavljenom poslu.

I Ede gori od želje da bude posvećen u hijeroglif; za njega imam druge rukopise i obučiću ga takode, ali, naravno, rekao sam mu da mogu da plaćam samo jednog, i on se sa tim potpuno slaže.

¹ Regina Bernstein - ² poslom - ³ *Kapitala*

Ovde se konačno radi i o tome da se jednom kasnije – što možda neće biti moguće za moga života – izdaju celokupna Marxova i moja dela, i upravo zato bih hteo ovako da se pobrinem. To sam pomenuo i Tussy, i s njene strane možemo očekivati svu moguću podršku. Čim budem uspeo da naučim vas dvoje da dobro čitate Marxov rukopis, rešiću se velike brige, a za to vreme mogu da štedim svoje oči, ne prenebregavajući glavnu obavezu, jer tada ti rukopisi bar za dva čoveka neće biti knjiga sa sedam pečata.

Dosada za moj plan znaju, osim Lenchen, samo Edeovi i Ave-lingovi, a ako ti pristaneš, nema potrebe da osim vas iko drugi zna detalje te stvari. Pri tom će se i za Louisu naći posao koji joj odgovara.

Dakle, razmislite o toj stvari i, ako se slažete, dođite što pre možete. Schlüterov nameštaj ćete dobiti jeftino, i istovremeno lep, bar privremeni stan. Louise će verovatno hteti prvo da završi svoj kurs i ispite^[156]; kako se to može uskladiti – o tome ćete vi moći bolje da procenite nego mi ovde.

Boulanger-ov izbor^[146] dovešće do krize u Francuskoj. Žureći se da dođu na vlast, radikali^[86] su se pretvorili u sluge oportunizma^[61] i korupcije i time su formalno negovali bulanžizam. A za Pariz nije dobar znak to što se iz besa bacio u naručje slabo prikrivenom bonapartizmu. Zasad u tome ne mogu da vidim ništa drugo osim da se Pariz odriče svoje tradicionalne revolucionarne misije. Srećom, provincija je bolja. Najgore je to što opasnost od rata znatno raste, pa sad Bismarck može početi rat kad god hoće. Treba samo da zapodene neku šnebelovštinu^[157], koju Boulanger neće moći da otrpi kao Ferry.

Srdačan pozdrav Louisi od Nimi i mene.

Tvoj
F. E.

Pozdravi mi one koji mi uvek čestitaju Novu godinu, a posebno Frankela. Čini se da su tamo kod vas stvari opet krenule.

76

Engels Hermannu Schlüтеру
u London

[London] 31. januara 1889.

Dragi Schlüter,

Nadao sam se da ćete ti i tvoja supruga juče doći k meni. Da li je došla i gospođa B[ernstein]? Ako jeste, nadam se da ću jedne večeri nju i vas videti ovde kod sebe, najkasnije u nedelju.

Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. Engels

Engels Lauri Lafargue u Le Pere

London, 4. februara 89.

Draga moja Laura,

Novost koja se odnosi na »L'Egalité« (zloslutan naziv: nadam se da to neće biti égalité devant la mort!¹) zaista je dobra i nestrpljivo očekujem ishod.^[158] Da će blankisti postati svjesni granica svojih žurnalističkih sposobnosti, bilo je dosta jasno; ali još jasnije je bilo da će taj neizbježni pokušaj progutati sva potrebna sredstva za novine. Ali dobro je što se pojavio drugi preduzimljivi bailleur de fonds.² Da naši ljudi mogu s listom postići uspjeh, dokazali su s listovima »Le Citoyen« i »Le Cri«. U oba slučaja mutivode su pokušali da iskoriste njihov uspjeh, ali su propali. I sastav komiteta je povoljan za naše ljude; blankisti im osiguravaju većinu u ekonomskim pitanjima, a Hovelacque-ovi ljudi pomoći će im da sprečavaju lude prohtjeve blankista. Ali dokle će biti zajedno ti različiti elementi? Kako god bilo, pričekajmo dok sve krene.

Na izbor Boulanger-a^[146] ne mogu drukčije gledati nego kao na izrazito ponovno buđenje bonapartističkog elementa u karakteru Parižana. Godine 1799³, 1848, kao i 1889. to buđenje je izazvano nezadovoljstvom buržoaskom republikom, ali je specifičan pravac – poklič za spasiocem društva – koji je poprimila, bio isključivo posljedica šovinističkog strujanja. A što je još gore: 1799³ godine Napoleon je morao izvršiti coup d'état⁴ da bi osvojio one Parižane koje je strijeljao u vandemjeru; 1889. godine sami Parižani biraju krvnika Komune. Blago rečeno, Pariz se, bar privremeno, odrekao imena revolucionarnog grada; odrekao, ne pred pobjedničkim državnim udarom i usred rata, kao 1799³ godine; ne šest mjeseci poslije golemog poraza, kao u decembru 1848^[159], nego usred mira, 18 godina poslije Komune i u *predvečerje moguće revolucije*. I niko ne može reći Bebelu da nije u pravu kad kaže u bečkom listu »Gleichheit«: »Die Pariser Arbeiter haben sich in ihrer Mehrheit einfach erbärmlich benommen – mit ihrer sozialistischen und klassenbewussten Gesinnung muss es sehr traurig stehn, wenn nur 17 000 Stimmen auf einen sozialistischen Kandidaten fallen und ein Hanswurst und Demagog wie Boulanger 244 000 Stimmen erhält«⁵.

¹ jednakost pred smrt – ² finansijer (Jules Roques) – ³ u rukopisu: 1798 – ⁴ državni udar – ⁵ »Pariški radnici ponijeli su se u većini *posve bijedno* – njihova socijalistička i klasna svijest mora da je u zalosnom stanju kada je samo 17 000 glasova dobio jedan socijalistički kandidat, dok lakrdijaš i demagog, kao Boulanger, dobija 244 000 glasova.«

Opći je utisak u našoj partiji: ako je Floquet pretrpio strašan poraz, *pretrpjeli smo ga i mi*. Seći nos samom sebi da bi se nagrdilo sopstveno lice bez sumnje je neka vrsta politike, ali pitanje je: kakve?

No, Boulanger je sada siguran da je gospodar Francuske, ukoliko ne poćini neku strahovitu glupost zbog koje bi Parižanima dojadio. Ako sve prođe bez rata, bit će nešto dobijeno, ali opasnost je velika. Bismarck ima puno razloga da iz čista mira zametne kavgu, jer Wilhelm⁶ čini sve što može da uništi njemačku vojsku postavljajući svoje ljubimce na položaje starih generala, i ako mu dopuste da produži, Nijemcima će od sada za pet godina komandovati glupaci i uobraženi zvekani! Nije mi jasno kako će Boulanger, kada jednom dođe na vlast, moći preživjeti opće razočarenje, koje će neizbježno izazvati, a da ne uđe u rat.

U svoj toj zbrci mršava je to utjeha što su se posibilisti^[17] diskreditovali nešto brže nego što bi inače učinili. Ali budući da je tako, uživajmo u tome. Šaljem ti dva primjerka »Recht voor Allen«, u kojima ćeš vidjeti kako ih tretira ona ista masa koja je zahtijevala njihovo prisustvo na kongresu.^[100] Bernstein im je isto tako dao nešto ovog tjedna u »S[ozial]-D[emokrat]-u«, pa čak ni Hyndman nema hrabrosti da se za njih zauzme u listu »Justice«. Za uzvrat, on piše u pismu Baxu da je Paul radio za Boulanger-a. Paul bi mogao Baxu pisati (5 Canning Road, Croydon) i pitati ga, šta je on, Bax, rekao o tome u kancelariji »Sozial Demokrat«-a-i što mi je juče ponovio Joos (jedan od urednika). To bi me vrlo zanimalo, jer je i Bax juče bio ovdje, a ni riječi *mi o tome* nije spomenuo. To sam saznao poslije njegova odlaska. On može reći Baxu, da sam mu ja to rekao.

Ali, nadam se da će se novi list pojaviti; situaciju moramo uzeti onakvom kakva jest i učiniti sve što se može. Kada Paul bude opet radio u listu, pripremiće se za borbu i neće više malodušno govoriti: *il n'y a pas à aller contre le courant?* Niko od njega ne traži da *zaustavi* struju, ali ako se mi ne okrenemo *protiv* opšte struje trenutne gluposti, šta je do vruga onda naš zadatak? Stanovnici Ville lumière⁸ dokazali su da su dva miliona »većinom glupaka«, kako reče Carlyle, ali to nije razlog da i mi budemo glupaci. Neka se Parižani preobrate u reakcionare ako drukčije ne mogu biti sretni – socijalna revolucija će usprkos njima ići dalje i kada bude ostvarena, oni će moći da uzviknu: »Ah, tiens! c'est faite – et sans nous – qui l'aurait imagine!⁹ Srdačan pozdrav od Nim!

Uvek Tvoj

F. E.

Zar Paulu nije potreban novac?

Prevod s engleskog

⁶ Wilhelm II – ⁷ ne može se protiv struje – ⁸ grada svetlosti – ⁹ »Ah, gle! gotovo je – i bez nas – tko bi to mislio!

78

Engels Karlu Kautskom
u Beč

S rukopisom¹ ne treba *žuriti*². Dakle, upravljajte se prema onome što vam najviše odgovara. Zasad ću biti još dugo potpuno zauzet III³ (dosad je gotovo oko 1/3). Danas će u Parizu početi da izlazi »L'Egalité« kao naslednik lista »Le Cri du Peuple«, *svakodnevno*; osim Vaillant-a i njegove frakcije saradivaće Laf[argue], Guesde, Deville, a možda i neki drugi. Verovatno će morati da preuzmu i Malona.^[158] O svemu drugom – idući put; danas sam samo hteo da ti odmah odgovorim na tvoje glavno pitanje. Srdačni pozdravi Louisi, takođe od Nim.

Tvoj
F. E.

[London] 7. februara 1889.

¹ Karl Marx, *Teorije o višku vrednosti* (četvrti tom *Kapitala*) – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 75. – ³ tomom *Kapitala*

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 11. februara 89.

Draga moja Laura,

Ova »Egalité« u svakom slučaju znači olakšanje poslije onog dragog smrtno dosadnog »Cri du peuple« (ennuyeux). Nekoliko posljednjih brojeva tog pokojnog lista bili su zaista nesnosni. Jadni Vaillant može pisati vrlo dobre članke kad dođe u kritičan period, ali on je posljednji čovjek na svijetu od koga se može zahtijevati da piše iz dana u dan – sama si ga vidjela kako se preznojava na svom svakodnevnom poslu; bio je to očajan prizor. Longuet-ova zapletanja, okretanja i preokretanja u nastojanjima da se izravna (u isto doba loše) sa svojim bivšim prijateljima – radikalima,^[86] bar su zanimljiva i vješto učinjena.^[161] Paulov *Noćni rad*^[162] stvarno je dobar, iako je mogao u peu plus dur tape¹ po Boulanger-u. Danas nisam primio »L'Egalité« – možda je list zbog snijega zakasnio. Kod nas je sloj snijega debeo šest coli.

Juče sam pročitao Tussy tvoj ukor; izjavljuje da je kriva. Ne mogu znati, dokle će o tome voditi računa.

Nim je prošle sedmice bila bolesna – neka vrsta crijevnih poremećaja, ali sad joj je bolje.

Juče sam završio IV odjeljak trećeg toma *Kapitala* – oko trećine cijele mase rukopisa.

U »Dispatch«-u, koji ti šaljem, pogledaj što na strani 2. kaže A. Smith – puno laži kao obično. Ali to pokazuje šta posibilisti^[17] smjeraju. Reći da će Nijemci ići na njihov kongres^[125] – bestidna je laž, a da će Danci, Holandani i dr. takode doći – vjerovatno je isto tako laž. Bax je ispričao Tussy da je Hyndman pokušao da ga ispita šta Nijemci u tom pogledu namjeravaju da čine, a Bax ga je zapitao da li je on predstavnik posibilista u Londonu? H[yndman] je odgovorio da *jest* i da u tom svojstvu želi da bude informiran. Na to mu je Bax rekao: Onda je najbolje da mi napišete pismo koje ću moći predati Engelsu i Bernsteinu. Tako stvar sada stoji. Po tome vidiš kako su revnosni.

Da li Paul ide u Hag 28. o.m. (na konferenciju)?^[163] Bebel i L[ie]bk[necht] idu; odavde možda ide Bernstein, na njega vršim pritisak da ide.

¹ malo jače udariti

U pogledu novca - prilažem ček od 20 funti sterlinga; nadam se da će umiriti gospodina Vautoura.

Uvek tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

80

Engels Johnu Lincolnu Mahonu
u London

Koliko mi je poznato, G. J. H[arney] je još uvek u Engleskoj. Sigurno ću Vam javiti čim budem mogao i nastojaću odmah da mu pišem i da dokučim njegovo mesto boravka. Ako budem u stanju da ma u čemu koristim g. Atherleyu Jonesu, biće mi milo da ga vidim; kod kuće sam gotovo svako veče.^[164]

Još nisam imao vremena da vaš program^[165] proučim dovoljno da bih dao mišljenje; po naređenju lekara čitanje pri gasnom osvetljenju sam sveo na minimum.

Vaš odani

F. Engels

[London], 14. februara 1889.

Prevod s engleskog

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 20. februara 1889.

Dragi Kautsky,

Ovim ti ujedno vraćam članke iz »N[eue] Z[eit]«^[186] s nekoliko marginalnih primedaba. Glavni nedostatak je odsustvo dobrog materijala – tj. nisu dovoljni Taine i Tocqueville^[187], koje obožavaju filistri. Da si taj rad pisao *ovde*, našao bi sasvim drugi materijal iz *prve* ruke. Osim toga, najbolji rad o seljacima – od Karejeva – napisan je na ruskom. Ali ako tamo možeš dobiti:

Moreau de Jonnès, *Etat écon[omique] et social de la France depuis Henri IV jusqu'a Louis XIV*, Pariz 1867. koristiće ti da je pročitash.

Odeljak II, str. 3. Tu nema jasnog prikaza *kako* izrasta apsolutna monarhija kao prirodni kompromis između plemstva i buržoazije i kako je ona zato prinuđena da štiti interese obeju strana, da prema obema pokazuje naklonost. Pri tom, politički umirovljenom plemstvu zapada u deo pljačkanje seljaka, državne blagajne i indirektan politički uticaj preko dvora, vojske, crkve i visoke uprave, a buržoaziji zapada u deo zaštita pomoću carina, monopola i *relativno* sredena uprava i sudstvo. Ako počneš time, mnoge stvari će biti jasnije i lakše.

U ovom odeljku nema ni pomena o pravničkom plemstvu (noblesse de robe) i pravnicima – la robe – uopšte, koji su faktički takođe obrazovali privilegovani stalež i u parlamentima imali veliku moć – u odnosu na krunu; u svojoj *političkoj* delatnosti istupali su kao zaštitnici institucija koje ograničavaju vlast krune, dakle pokazivali su se na strani naroda, ali su u svojstvu sudija bili ovaploćenje korupcije (uporedi *Mémoires de Beaumarchais-a*). Nedovoljno je ono što ti kasnije govoriš o ovoj bandi.

III. Str. 49. Uporedi primedbu I iz Karejeva u prilogu.^[188]

Str. 50. »*ova vrsta* buržoazije« iznenada se pretvara u »*buržujas*« par excellence, što je suprotno onome što govoriš o rastočavanju buržoaske klase. Uopšte, i suviše uopštavaš i zato često apsolutizuješ tako gde je potrebna najveća relativnost.

IV. Str. 54. Ovde bi trebalo ipak nekako spomenuti kako su ovi plebejci – koji stoje *izvan* staleškog poretka pa su zato relativno bespravni, stavljeni *izvan* zakona – tek u toku revolucije postepeno došli do onoga što ti nazivaš »sankilotizam« (opet jedan izam!), a i kakvu su oni ulogu igrali. Tada ćeš savladati teškoće koje na str. 53. bombarduješ neodređenim izrazima i tajanstvenim nagoveštajima o novom načinu proizvodnje. Tada će se prosto pokazati da su buržuji tu, kao

i uvek, bili i suviše velike kukavice da bi jemčili za svoje sopstvene interese, da je, počev od Bastilje, plebs morao za njih da obavlja sve, da bi, da se on nije umešao 14. jula, 5/6. oktobra do 10. avgusta, 2. septembra itd., buržoazija svaki put podlegla onom ancien régime, da bi koalicija u savezu sa dvorom ugušila revoluciju, i da su, prema tome, samo ovi plebejci sproveli revoluciju^[169]; ali da toga ne bi bilo, da ovi plebejci nisu revolucionarnim zahtevima buržoazije dali takav smisao koji oni nisu imali, da jednakost i bratstvo nisu proglasili krajnjim konsekvencama, koje su okrenule potpuno na glavu buržoaski smisao tih parola, zato što se ovaj smisao, doveden do krajnosti, pretvarao upravo u svoju suprotnost; da su ta *plebejska* jednakost i bratstvo morali biti samo san u vreme kad se radilo o tome da se stvori nešto što je *upravo suprotno*, i da je, kao i uvek – ironijom sudbine – ovo *plebejsko* shvatanje revolucionarnih parola postalo najmoćnija poluga pomoću koje se ostvaruje ta suprotnost – *buržoaska* jednakost – pred zakonom – i bratstvo – u eksploataciji.

Ja bih mnogo manje govorio o novom načinu proizvodnje. On je uvek ogromnim rastojanjem odvojen od *činjenica* o kojima ti govoriš i *tako* neoposredovan javlja se kao *čista apstrakcija* koja ne razjašnjava, već pre zamagljuje stvar.

Što se tiče terora, on je bio u suštini *ratna mera* sve dok je imao smisla. Klasa ili frakcija klase koja je jedina mogla obezbediti pobjedu revolucije, ne samo da se time održavala na vlasti (posle pobjede nad ustanicima to je bilo lako), već je sebi obezbeđivala slobodu dejstva, elbow-room, mogućnost koncentrisanja snaga na odlučujućoj tački, na granici. Krajem 1793. granica je bila već prilično obezbeđena, 1794. počela je dobro, francuska armija je skoro svuda napredovala. Komuna^[170] sa svojim ekstremnim pravcem postala je suvišna; njena propaganda revolucije postala je smetnja za Robesp[ierre]-a kao i za Dantona, koji su obojica – samo svako na svoj način – želeli mir. U tom konfliktu triju elemenata pobedio je Robespierre, ali je *tada za njega teror postao sredstvo samoodržanja*, a time i apsurdan: 26. juna kod Flerisa^[171] – Jourdan je položio celu Belgiju pred noge Republike, čime je teror postao neodrživ: 27. jula pao je Robespierre i započela je buržoaska orgija.

»Blagostanje za sve na osnovu rada« – to je već i suviše određen izraz za aspiracije tadašnjeg plebejskog *fraternité*. Niko nije mogao reći šta su oni hteli sve dok, dugo vremena posle pada Komune, Babeuf nije tome dao određenu formu. Ako se Komuna sa svojim težnjama ka bratstvu pojavila previše rano, Babeuf se, opet, pojavio prekasno.

Str. 100. Prosjaci – vidi primedbu II iz Karejeva.

Odeljak o seljacima najviše pati od nedostatka svih izvora, osim onih najobičnijih.

Ono o Rankeovim greškama^[172] je dobro! Na žalost, kod Sybela^[173] nisi koristio austrijske prigovore, otuda bi se moglo uzeti

još štošta o II podeli Poljske¹⁷⁴¹, i pošto se zasnivaju na *arhivskim dokumentima*, treba ih bezuslovno koristiti.

Što se tiče Rudolfa¹, istorija dokazuje da i u Austriji *feudalna* azvratnost, s kojom vladar i njegova porodica *ukazuju čast* ženama svojih podanika stupajući u telesnu vezu s njima, mora ustupiti mesto *buržoaskoj* razvratnosti, kod koje onaj što je ukazao čast mora na dvo-boju, ili na divorce court² odgovarati suprugu počašćene, ili njenom bratu itd.

Pozdravi srdačno Louisu, a i Frankela, Adlera itd. Šta radi Bar-dorf? O njemu se više ništa ne čuje.

Hyndman pokušava preko Baxa da namami Edea u savez s njim i posibilistima.¹⁷⁷ Taj magarac pretpostavlja da kod nas stvari stoje kao u ovdašnjoj literarnoj kliki, gde se savezi sklapaju i krše po čefu, upravo zato što niko ne stoji iza njih.

Kako ti se dopada roman o Rudolfu u listu »Egalité»?

Tvoj
F. E.

Primedba I. Četvrti stalež.

Predstava o četvrtom staležu pored I, II i III nastala je vrlo rano u revoluciji. Odmah na početku izašlo je delo Dufournyja de Villiers-a, *Cahier du 4e ordre, celui des pauvres journaliers, des infirmes, des indigents etc., l'ordre des infortunes – 25 avril 1789*. Ali pod 4. staležom se podrazumeva većinom seljak. Na primer, Noilliac, *Le plus fort des pamphlets. L'ordre des paysans aux Etats-généraux. 26. fevr[er] 1789*, str. 9: »Prenons de la constitution suédoise les quatre ordres.«³ — Vartout, *Lettre d'un paysan à son curé, sur une nouvelle manière de tenir les Etats-généraux*, Sartrouville 1789, str. 7: J'avons entendu dire que dans un pays qui est au Nord... on admettait aux Etats assemblés l'ordre des paysans.«⁴ – Postoje i neka druga tumačenja 4. staleža: u jednoj brošuri se pod 4. staležom podrazumevaju *trgovci*, a u jednoj drugoj stalež *magistrata* itd.

Po Karejevu, *Seljaci i seljačko pitanje u Francuskoj u poslednjoj četvrti 18. veka*, Moskva 1879, str. 327.

Primedba II. Prosjaci.

»Karakteristično je da je broj osiromašenih (nišćih, nišći je siromašan kao prosjak) bio najveći u provincijama koje su važile za najplodnije, a do toga je došlo zato što je u ovim oblastima bilo samo vrlo malo seljaka-zemljoposjednika.

Ali pustimo brojeve da govore. U Aržantreu (Bretanja) od 2300 stanovnika koji ne žive od industrije i trgovine više od polovine njih

¹ Rudolfa Franza Karla Josepha – * sudu za brakorazvodne parnice –

³ »Uzećemo iz švedskog ustava četiri staleža« – ⁴ »Čuo sam da su u nekoj severnoj zemlji... na skupštine staleža puštali stalež seljaka.«

živi mukotrpno, a više od 500 ljudi dovedeni su do prosjačkog štapa. U Denvilu (Artua) na 130 porodica dolaze 60 siromašnih. Normandija: u Sen-Patrisu od 1500 stanovnika žive od milostinje 400, u Sen-Loranu od 500 stanovnika tri četvrtine njih (Taine). Iz Cahiers⁵ sudskog distrikta Due saznajemo da na primer u jednom selu od 332 porodice polovina živi od milostinje (parohija Buvinji), u jednom drugom su, od 143 porodice, 65 siromašnih (parohija Eks), u trećem od 413 njih oko 100 je sasvim siromašno (parohija Landi), itd. U Senešose Pui-an-Vels, prema Cahier-u tamošnjeg duhovništva, od 120 000 stanovnika njih 58 897 nisu u stanju da plate ni najmanji porez bilo koje vrste (*Archives Parlementaires de 1787 à 1860*, vol. V, p. 467). U selima okruga Kare izgledalo je ovako: Frerogan: 10 imućnih (dosta točnih, onih koji imaju dovoljno) porodica, 10 osiromašenih, 10 siromašnih kao prosjaci. Motref: 47 imućnih porodica, 74 manje imućnih, 64 siromašnih i nadničara. – Pol: 200 domaćinstava, od kojih najveći deo zaslužuje naziv prebivališta prosjaka. (*Archives Nationales*, BA, IV, 17) – Cahier parohije Marbef žali se da su od 500 njenih stanovnika njih oko 100 prosjaci (Boivin-Champeaux, *Notice historique sur la Révolution dans le département de l'Eure*, 1872, str. 83). Seljaci sela Arvil kažu da je zbog nezaposlenosti trećina njih na prosjačkom štapu. (*Requête des habitants de la Commune d'Harville*⁶, Archives Nationales.)

U gradovima nije bilo nimalo bolje. U Lionu je pauperizovano 30 000 radnika 1787. godine. U Parizu se na 650 000 stanovnika našlo 118 784 indigents⁷ (Taine I. 507). U Renu je $\frac{1}{3}$ stanovnika živela od milostinje i još $\frac{1}{3}$ je bila u stalnoj opasnosti od pauperizacije (Du-chatellier, *L'agriculture en Bretagne*, Paris, 1863, str. 178). Jurski gradić Lon-le-Sonije bio je toliko pauperizovan da su, kad je Konstituanta^[176] uvela izborni cenzus, od 6518 stanovnika mogli biti navedeni kao aktivni građani samo njih 728 (Sommier, *Histoire de la révolution dans le Jura*, Paris 1846, str. 33). Shvatljivo je da je u vreme revolucije bilo nekoliko miliona ljudi koji su živeli od milostinje. Tako se u jednoj klerikalnoj brošuri od 1791. kaže da u Francuskoj postoji 6 miliona paupera (indigents) (*Avis aux Pauvres sur la révolution présente et sur les biens du clergé*, str. 15), što je ipak malo preterano; ali broj od 1 200 000 paupera, dat za 1774. godinu, možda nije ispod stvarnog broja (Duval, *Cahiers de la Marche*, Paris 1873, 116).⁸

(Mislio sam da će te interesovati nekoliko stvarnih primera.)

Karejev, str. 211 - 213.

(Molim te da sažetost mojih primedaba protumačiš nedostatkom vremena i uskim marginama na papiru. Nisam imao vremena ni da savnim izvore, sve sam morao da pišem po sećanju, zato neke stvari nisu tačne onoliko koliko bih ja to želeo.)

⁵ spomenica – ⁶ Molba stanovnika opštine Arvil – ⁷ siromašnih

82

Engels Johnu Lincolnu Mahonu
u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 21. februara 1889.

Dragi Mahon,

Dobio sam pismo od Harneya. On je još uvek u Macclesfieldu (58 Brigde St.) i tako strašno pati od svoje stare boljke, reumatične kostobolje, da je morao da *diktira* pismo. Kaže da u sadašnjem stanju »nije raspoložen da se susreće sa ljudima« i »kao što vidite, gotovo sam nesposoban da pišem makar i kratko. Ali ne mislim da bih ma u čemu mogao koristiti g. Atherleyu Jonesu u njegovoj pohvalnoj težnji i veoma uzornoj sinovljoj dužnosti – da sakupi dela svog oca radi ponovnog izdavanja«.

Prema tome, prinuđen sam da prepustim vama i g. Jonesu da postupite kako smatrate da je najpogodnije u odnosu na Harneya.

Možda imam nekoliko rasparenih brojeva nedeljnika »The People's Paper«, no i u tom slučaju neću biti kadar da dođem do njih dok god ne nađem vremena da sredim svoju zbirku starih novina, brošura itd.^[184]

Iskreno Vaš
F. Engels

Prevod s engleskog

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 23. februara 1889.

Dragi Sorge,

Dobio sam dopisnicu od 19. januara i pismo od 10. februara. »Labor Standard« dobijam i dajem članke Wischnewetzke - Tussy, koja će ih iskoristiti za eventualno novo izdanje lista »Labour Mov[ement]«. U njima je materijal, karakterističan za Ameriku. Takvo zanemarivanje sigurnosti od požara itd. u Evropi se prosto ne bi isplatilo. Ali kod vas je to kao i sa železnicama i svim drugim; samo kad *postoje*, bez obzira kako, i to je već dovoljno.

Hvala za belešku o Appletonu.^[176] Sonnenschein je na pitanje odgovorio da je 500 primeraka jevtinog izdanja prodao Appl[eton]u.

»Der Arme Teufel« nisam čitao. To je Mottelerova omiljena lektira i na njoj mu niko ne zavidi. Ono što se tamo govori o Avelingu, prosto je laž i ništa drugo.^[177]

Kautskom ću napisati ono što kažeš za Rappap[ort]ja.^[178] Nedostatak materijala i želja za raznovrsnošću omogućavaju pristup nekima kojima tamo nije mesto. K[autsky] je od jula u Beču i do idućeg jula neće se vraćati.

Poslao sam ti *preporučeno* paket sa knjigama, koji sadrži, osim nekih francuskih radova, i *Svetu porodicu*. *Ali ne smeš reći Schlüteru da sam ti je poslao*; skoro sam mu obećao za Arhiv^[24] svoj rezervni primerak, još pre nego što sam otišao u Ameriku, ali ti imaš prednost. On će svakako doći u martu ili aprilu.

Dalje, u paketu – sve je otišlo današnjom poštom – ima, osim lista »Commonweal« i »Gleichheit«, još i nekih francuskih radova. Ovde se više ne mogu dobiti Lafargue-ova i Deville-ova predavanja^[179], a od pisaca nema odgovora. Ali ja ih stalno opsedam.

Sigurno si dobio onaj broj lista »Egalité«. Blankisti nisu imali sreće sa svojim »Le Cri du Peuple«, bili su smrtno dosadni pa su smatrali da su prinuđeni (što je Vaillant hteo od početka, ali je bio preglasan) da saraduju sa Guesde-om, Laf[argue]-om itd. Priključili su se i neki nezadovoljni radikali. Dosad se ta družina dobro slaže – nadajmo se da će tako i ostati. Idući put poslaću opet nekoliko brojeva.

Na poslednjim izborima u Parizu posibilisti^[17] su se strašno obrukali radeći za oportunistu Jacques-a.^[146] Sada radnici prestaju da im budu odani. U provinciji, koja je mnogo bolja nego Pariz, oni su izgubili sve pristalice. Sramno propada pokušaj da se uz pomoć engleskih tredjuniona i Hyndmana, njihovog ovdašnjeg vernog savez-

nika, održi međunarodni kongres u Parizu^[125] bez naših Francuza, ali sa Belgijancima, Dancima, Holandanima i, kako se oni nadaju, Nemcima. Nemci objavljuju da neće ići ni na jedan kongres ako se u Parizu budu održavala dva. I obe partije su pozvane za 28. na konferenciju u Hagu^[163], gde će od Nemaca biti Liebk[necht], Bebel i Bernstein, a zatim i Holandani i Belgijanci. Laf[argue] će ići. Tamo će oni morati ili malo da popuste, ili će sve okrenuti protiv sebe.

U Nemačkoj se stvari sve više zamršuju. Filistar više nema poverenja u vlastodršce; otkako je umro stari Wilhelm¹ i Bismarckovo mesto se klima. Mlada, sujetna budala², drugi, veći stari Fritz³ (pour rire⁴), hoće sam da bude i car i kancelar; arhireakcionari, popovi i junkeri na dvoru čine sve da ga nahuškaju protiv Bism[arck]a i da izazovu konflikt – i mali Wilhelmchen penzionise u međuvremenu sve stare generale i na njihovo mesto postavlja sve svoje ljubimce. Još tri godine, pa će sva komandna mesta biti u rukama balavih gizadačaca, i armija će biti zrela za Jenu.^[180] To vidi Bism[arck], i to bi ga moglo nagnati na brzi rat, posebno ako ovo ništavilo Boulanger dođe na vlast. To će biti lepo: savez Francuske s Rusijom koji Francuzima zabranjuje svaku revoluciju, pošto će se Rusija okrenuti protiv nje. Ali, nadam se da će nas to mimoići.

Srdačni pozdravi tvojoj supruzi.

Tvoj
F. E.

¹ Wilhelm I – ² Wilhelm II – ³ Friedrich II – ⁴ smejurija

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 12. marta 89.

Dragi moj Lafargue,

Posibilisti^[17] su se ponijeli kako odgovara – njima i nama.^[181] Bojao sam se da će prihvatiti – s rezervom, na izgled beznačajnom, ali i to bi im bilo dovoljno da zamrse cijelu stvar. Na sreću, bili su vrlo zauzeti već izabranim putem finansijskog iskorištavanja svog položaja u Gradskom vijeću. Ovog puta zadali su sebi konačan udarac.

Što se tiče 50 000 franaka Gradskog vijeća, vjerovatno će ih dobiti, vi ih nećete spriječiti. Neka održe svoj kongres^[125] s tim novcem, nije važno – sav novac pariskog Gradskog vijeća neće biti dovoljan da se isfabricira socijalistički kongres, već samo da se oni izvrgnu smijehu.

Nijemci su učinili dosta ustupaka; teško da će ih činiti i dalje. Holanđane su posibilisti napali direktno, Švajcarci i Danci idu s Nijemcima, a Belgijanci su podijeljeni, jer, ako su Briselci, kako vi kažete, posibilisti u duši, Flamanci su mnogo bolji; potrebno ih je samo izvući ispod utjecaja briselskog kruga. Dosad su posve prepustili svoju vanjsku politiku Briselcima, ovog puta moglo bi se to promijeniti.

Velika je nesreća što nemate list u ovom odlučnom času. Gospodin Roques je glupan koji baca svoj novac. Njegova sadašnja redakcija stajat će ga deset puta po 35 franaka na dan zato što je pustio da ode jedina redakcija koja je mogla uspješno voditi njegov list.^[182] Ali ne smeta što je ta afera izbila u najnezgodnijem trenutku.

Greška je ako na konferenciju^[163] pozivate Ligu^[74], a ne zovete ovdašnju Federaciju^[73], kao što zaključujem iz vašeg pisma. Trebalo je obje ostaviti po strani, ili ih obje pozvati. Ponajprije, Federacija je sigurno značajnija od Lige, a zatim – to im pruža izgovor da kažu kako je cijela konferencija pripremljena bez njihova znanja. Hyndman ne bi mogao da vam nanese štetu, naprotiv; premda se ovdje izdaje za predstavnika posibilista za *stvari kongresa*, ipak se nije usudio da ih ovih dana brani u svom listu; čak ih je grdio, iako dosta blago^[183], a Bernstein, koji sve to zna, zadržao ga je u razumnim granicama. Ali bila je stvar Nijemaca da sazovu konferenciju, a Liebk[necht] je, kao i uvijek, radio, ili propustio da uradi, podstreknut nekom momentanom pobudom.

Šaljem Vaše pismo Bernsteinu da ga iskoristi za broj lista¹ koji

¹ Der Sozialdemokrat

će izaći u četvrtak. Treba još, ovom poštom, da pišem i Liebk[nechtu] – zbog toga završavam. Dostavljam Vam u prilogu ček od 20 funti – koji će Vas, nadam se, momentano izvući iz stiske.

Poljubite Lauru umjesto mene. Nadam se da joj je prošla prehlada.

Srdačno vaš

F. E.

Prevod s francuskog

85

Engels Conradu Schmidtu

u Berlin

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 12. marta 1889.

Poštovani gospodine doktore,

Oprostite što tek danas odgovaram na Vaše pismo od 5. om. Bila mi je u poseti jedna porodica iz Nemačke i nisam imao nijedan slobodan trenutak.

Dakle, posle avantura sa univerzitetom, avantura sa izdavačima^[184]. To je baš kao i 1842 - 1845, i sad možete da zamislite kako je nama tada bilo. Ipak, danas smo otišli nešto dalje i smicalice oficijelnih krugova, iako su isto tako pakosne kao i onda, ne mogu dopreti tako daleko.

Ako se obratite Meißneru, pozovite se direktno na mene, a ako on bude mene pitao, rado ću učiniti sve što je u mojoj moći. Samo, znam da on u principu odbija brošure i ne bih se začudio ako bi se on koristio tim razlogom.

A ja ću Vam predložiti nešto drugo: Napišite Karlu Kautskom, koga ste ovde upoznali - Igelgasse 13/I, Wien IV - i zamolite ga da posreduje da Ditz iz Štutgarta uzme taj rad. Ili još dr H. Braunu, u Minhen, da Vam navede ime nekog izdavača.

Ako želite preporuku od mene Bebelu, Liebknechtu ili Singeru za vreme zasedanja Rajhstaga, stojim Vam rado na raspolaganju.

Ako rad nije i suviše dugačak, možda bi ga Kautsky uzeo za »Neue Zeit«.

Dakle, i Vi stanujete u Dorotheenstraße; - i ja sam tamo stanovao 1841^[185], na južnoj strani, malo istočno od Friedrichstraße - to se sad sigurno sve mnogo promenilo.

Imao sam zadovoljstvo da svojevremeno primim i Vaše pismo od 18. januara. Nadam se da se ostvaruju planovi za literarnu delatnost koje ste mi tamo nagovestili.

Naravno, morate se prvo malo snaći u tom novom svetu, i ako su novinari tamo istog kova kakvog su ovde, teško ćete mimoići neka neizbežna, ali ne baš poželjna poznanstva.

Pogledao sam izveštaj sweating-committee^[144] - to su dve debele knjige velikog formata (sa iskazima svedoka), i ne verujem da će Vas privući da ih proradite. A ako hoćete da se s njima ovlaš upoznate, naći ćete ih u biblioteci Rajhstaga; može Vam ih pribaviti bilo koji poslanik, pa ako onda osetite želju da izbliza upoznate stvar, poslaću Vam ih sa zadovoljstvom.

U međuvremenu, s iskrenim pozdravima i s molbom da mi se povremeno javljate, ostajem

Vaš
F. Engels

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

[London] 21. marta 89.

Dragi moj Lafargue,

Imali ste pravo obojica, Vi i Bebel, stvar je vrlo jednostavna.

U Hagu⁽¹⁶³⁾ je odlučeno da u slučaju da posibilisti⁽¹⁷⁾ ne prihvate postavljene uslove Belgijanci i Švajcarci *uzmu inicijativu* za sazivanje kongresa u Parizu, i da se načini *zajednička izjava* protiv posibilista; kongres bi se održao potkraj septembra.

To je bilo odlučeno, ako ste bili odsutni, u prisustvu Bonnier-a, koji je bio vaš prevodilac za njemački i koji to sigurno zna. Belgijanci su se izrično saglasili.

Sada, ako Belgijanci i Švajcarci uzmu inicijativu, *vaša organizacija će biti zadužena za organiziranje i sve pripreme*, tako da ćete imati sve što zahtijevate, ali ipak budite malo strpljivi.

Ako su vaše grupe isto tako nerazborite kao posibilisti, vi ćete snositi krivicu ako sve završi uspjehom posibilista.

Radi se na tome da ne uspije kongres posibilista⁽¹²⁵⁾. Na dobrom je putu, ako vaše nestrpljenje sve ne pokvari.

Posibilisti su pred svijetom proglašeni krivim. Sada pazite da ne budete i vi krivi ostavljajući utisak da želite zapovijedati socijalistima ostalih nacija.

Belgijanci sada treba da djeluju, ili će biti proglašeni krivima. Molim vas da im ne date dobar izgovor da se izvuku iz škripca.

Ako Belgijanci ništa ne preduzmu, posljednja riječ još nije rečena – bar ja tako mislim; samo da ne pokvarite svoju vlastitu stvar radeći nepromišljeno. Sigurno je da se vaš kongres neće moći održati 14. jula, ili ćete ga držati posve sami. Ne govorim o podesnosti ovog ili onog datuma, ali ipak mi se čini da je to odlučeno u Hagu, i vi to nećete moći da izmijenite, bilo šta činili.

U pregovorima čovjek ne može postići sve što želi. I Nijemci su morali učiniti ustupke u mnogim tačkama da bi osigurali zajedničku akciju. Uzmite, dakle, što vam se pruža, to je uglavnom sve što imate pravo da tražite, i to će, ako ne učinite grešku, dovesti do međunarodnog isključenja posibilista, i vi ćete biti priznati kao jedini francuski socijalisti s kojima se održavaju veze.

Učinjena je greška što Vam službeno nije dat primjerak rezolu-

cije koja je u tom smislu donesena u Hagu. Ali Vi znate da to nije prvi put da se nemarno radi na međunarodnim konferencijama.

Srdačno Vaš

F. E.

Prilažem »Justice«.

Mi pripremamo odgovor u kome će Englezima biti prikazane intrige posibilista.^[186] Vidite da činimo sve što možemo, ali sve će to ostati bez rezultata ako budete svojehlavi kao i posibilisti.

Prevod s francuskog

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 23. marta 89.

Dragi moj Lafargue,

Izvesno je da je u Hagu postignuta saglasnost da će Belgijanci i Švajcarci, dvije neutralne nacije, u slučaju da se posibilisti ne pokrenu, sazvati kongres; *da će biti objavljena zajednička izjava protiv posibilista* i da će kongres biti sazvan krajem septembra u Parizu.

Bernstein mi kaže da Vam je to rekao, a uostalom čini mi se nemoguće da se mogla dogoditi tako važna stvar a da Vi uopće o njoj nemate pojma. A Bonnier je, reče mi Bernstein, bio prisutan, ako Vi niste.

Sada, ako želimo stvar dobro završiti, apsolutno je potrebno da se *svi* potčine onom što je odlučeno.

Vi možete vrlo sigurno prepustiti inicijativu u sazivanju kongresa Belgijancima i Švajcarcima; *međunarodni kongres* može se vrlo dobro održati a da ga ne sazivaju *socijalisti zemlje* u kome se on održava. Sigurno je da će stvarni posao, organizacija i priprema biti u vašim rukama, i to vam mora biti dovoljno. Ako zahtijevate više, vi nećete uopće imati kongres, a posibilisti će izaći iz borbe kao pobjednici, i pred cijelom Evropom održat će *svoj kongres*^[125], koji će na taj način biti *jedini međunarodni radnički kongres ove godine*.

Da je stvar još za diskusiju, ja bih se priklonio Vašem mišljenju da se kongres drži pored posibilističkog, čak uz opasnost da dođe do borbe s njima. Ali smatralo se da ga treba održati u septembru, i tako je odlučeno. Nema vraćanja na to, a ako vi insistirate, održat ćete kongres za sebe same, na podsmijeh Evrope i veliku radost posibilista.

S druge strane, pisao sam Bebelu^[187] da nema pravo da vam postavlja ultimatum i da kaže: ako Belgijanci ne održe zadatu riječ, mi smo slobodni i nećemo doći na kongres; da su i oni – Nijemci – suviše angažirani da bi se mogli povući i da povlačenje Belgijanaca, *ako dođe do njega*, što mi ne znamo, ne bi ostale oslobodilo njihovih međusobnih obaveza. Bebel je čovjek s puno zdravog smisla i imam puno razloga da vjerujem da će se predomisлити, ukoliko vi ne stvorite nove teškoće i ukoliko nastojite da se pomirite sa zaključcima jednom donesenim u Hagu.

Stvar je na najboljem putu i *samo je vi možete pokvariti*.

Pretpostavimo čak da se Belgijanci povuku; tada bi sami Švajcarci sazvali kongres, a budući da bi djelovali kao organ drugih nacionalnosti, uspjeh bi bio osiguran.

Ali postoji samo jedan način da se oslobode Belgijanci ili da im se pruži izgovor da ne održe riječ, a to je da vi Francuzi radite suprotno haškim zaključcima i da budete prvi koji ih se ne pridržavaju. Ako ih prihvatite, gotovo sam siguran da će se Belgijanci povinovati, a *tada su posibilisti izolirani* – što je, konačno, glavni cilj koji treba postići.

Štampan je naš odgovor na napade »Justice«-a¹⁸⁶) (neophodan otkako je »Sozialdemokrat« u Londonu); šaljem Vam istom poštom 6 primjeraka kao štampanu stvar; od toga po jedan za Lauru, Longuet-a i Vaillant-a. U ponedjeljak će biti razaslan po cijelom Londonu i raspodijeljen na svim socijalističkim zborovima, i poslan u provinciju. Gospoda posibilisti i gospodin Hyndman, nadam se, sjećat će ga se. Sigurno imate napad »Justice«-a, vjerujem da sam ga poslao u svom posljednjem pismu.

Sada ponavljam: budite pametni, izvršavajte ono što je odlučeno, ne činite ništa što bi vašim najboljim prijateljima onemogućilo da vas podrže, »give and take«¹, uzimajte poziciju stečenu u Hagu za polaznu tačku, kao prvu poziciju izvojevanu nad neprijateljem i kao temelj budućeg uspjeha. But do not force down the throat of the other nationalities things which they certainly will not swallow.² Velim vam, bitku ste napola već dobili; ako je sada izgubite, biće to jedino vaša greška.

Srdačno Vaš

F. E.

Prevod s francuskog

¹ dajte i uzimajte – ² Ali ne prisiljavajte ostale nacionalnosti da gutaju ono što sigurno neće progutati.

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 25. marta 89.

Dragi moj Lafargue,

Govorite mi o kongresu u *avgustu*. Međutim, Vi znate da je konferencija⁽¹⁶³⁾ odlučila da se on održi *potkraj septembra*. Ponavljam Vam: ako odstupite za milioniti dio od onog u čemu su se svi složili u Hagu, pružićete izgovor Belgijancima da se povuku, i tada je, kao što vam je rekao Bebel, sve dovedeno u pitanje. Ja ću zahtijevati od Nijemaca da pritisnu Belgijance, ali ću to učiniti tek onog časa kada pozitivno saznam da vi Francuzi, isto kao i drugi, prihvatate bez prigovora odluku konferencije. Inače će mi s pravom reći: kako možeš od nas tražiti da se zauzimamo za ljude koji ne poštuju preuzete obaveze?

Dakle: ili ćete imati onakav kongres kako je odlučeno u Hagu, ili ga uopće nećete imati. A istoga dana kada budem uvjeren da vi, Parižani, iskreno i bez rezerve prihvatate preuzete zaključke, toga istoga dana moći ću djelovati,¹ i djelovat ću.

Nije stvar u tome šta bi bilo bolje, avgust ili septembar – pitanje je riješeno, i njegovo ponovno postavljanje značilo bi da su posibilisti⁽¹⁷⁾ pobjedili.

Što se tiče Boulanger-a, gotovo sam posve siguran da ćete morati trpiti, i da će se taj glupan Rochefort, ako ne postane potpuna mizerija, kao nagradu za svoje usluge moći ponovo naći u Kaledoniji¹. Francuzi imaju, s vremena na vrijeme, bonapartističke periode, a ovaj je još burniji od prošlog. Moraće da snose posljedice svojih vlastitih djela, to je zakon historije, i snosit će ih vjerovatno do stogodišnjice njihove velike revolucije. To je ironija historije. Lijepa predstava koja se prikazuje svijetu – da vidi Francusku kako slavi godišnjicu revolucije klečeći pred tim avanturistom!

Bez sumnje, on će odrati finansijsku aristokraciju, ali samo da plati dugove svoje kampanje i svoju ličnu moć, i da nagradi svoju bandu. A novac finansijske aristokracije neće biti dovoljan. Kao što je Marx rekao o Bustrapi⁽⁵⁸⁾, on će morati krasti novac od cijele Francuske da bi s tim novcem kupovao cijelu Francusku.⁽¹⁸⁸⁾ I vas će uništiti.

Rat je za mene najstrašnja mogućnost. Inače ne bih mnogo mario za kaprise gospode Francuske. Ali me užasava rat u kome će biti 10

¹ Novoj Kaledoniji

do 15 miliona boraca; a da bi se ti borci ishranili, doći će do pustošenja kakvih još nikada nije bilo; rat koji će dovesti do pojačane i opšte zabrane našeg pokreta, do pojačanja šovinizma u svim zemljama i, na kraju, do deset puta gore iznemoglosti nego poslije 1815. godine; nastaće period reakcije kao posledica iscrpljenosti svih iskrvavljenih naroda – a sve će se to dogoditi zbog malih izgleda da će iz tog ogorčenog rata izbiti revolucija. Strašno bi bilo naročito za naš pokret u Njemačkoj, koji bi bio poražen, uništen, slomljen silom, dok nam mir pruža gotovo sigurnu pobjedu.

A Francuska neće moći izvršiti revoluciju za vrijeme tog rata a da ne baci svog jedinog saveznika, Rusiju, u naručje Bizmarcka, i da je ne razbije koalicija. Najmanji revolucionarni pokret bio bi izdaja domovine.

Kako će se smijati ruska diplomacija!

Srdačno Vaš

F. E.

Prevod s francuskog

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 27. marta 89.

Dragi moj Lafargue,

Vi znate šta je rekao Hegel: sve što je bilo upropašteno, upropašteno je s dobrim razlozima.^[189] A vaši Parižani se iz petnih žila trude da to dokažu. Evo kako izgleda situacija:

Poslije nestanka lista »Le Socialiste« vaša partija je iščezla s međunarodne pozornice.^[91] Bili ste se povukli, bili ste mrtvi za ostale socijalističke partije u inostranstvu. Za to su odgovorni jedino vaši radnici koji nisu htjeli da čitaju i da pomažu jedan od najboljih listova koje je ikada imala partija. Ali pošto su uništili vaš organ za povezivanje s ostalim socijalističkim partijama, oni neće moći izbjeći prirodne posljedice svojih postupaka.

Posibilisti, ostavši sami na bojnopolju, koristili su situaciju koju ste im vi stvorili; našli su prijatelje – Briselce i Londonce – pomoću kojih su se prikazali pred svijetom kao jedini predstavnici francuskih socijalista. Uspjeli su da na svoj kongres privuku Dance, Holandane i Flamance. A poznate su Vam teškoće koje smo imali da obezvrijedimo uspjehe koje su oni postigli.

Sada vam Nijemci pružaju priliku ne samo da se slavno vratite na pozornicu već i da budete priznati od *svih organizovanih partija Evrope* kao jedini francuski socijalisti s kojima žele da održavaju bratske veze. Pruža vam se prilika da jednim udarcem zbrišete posljedice svih počinjenih grešaka, svih pretrpljenih poraza, da se rehabilitirate na položaju koji zaslužuje vaš teorijski um, ali koji je kompromitirala vaša pogrešna taktika; nudi vam se kongres na kome će se pojaviti sve istinske radničke partije, *čak i Belgijanci*; pruža vam se prilika da se *izoliraju posibilisti*, tako da će se oni morati ograničiti na *bogus-Congress*¹. Napokon, s obzirom na situaciju kakvu ste stvorili, pruža vam se mnogo više nego što biste imali pravo da se nadate. Da li vi to objeručke prihvaćate? Nipošto; vi postupate kao razmaženko, cjenkate se, tražite više, i kad se naposljetku uspije da prihvatite ono s čime su se svi složili, vi istupate sa zahtjevima koji dovode u opasnost sve što je za vas bilo izvojevano.

Za vas je važno samo da se *održi kongres* – i to u Parizu – na kome će vas svi priznati kao jedinu francusku socijalističku partiju i to sa međunarodnim značajem; i da je, naprotiv, *posibilistički kongres bo-*

¹ prividan kongres

gus-Congres, usprkos svom sjaju koji će mu moći dati 14. juli ^[190] i tajni fondovi². Sve ostalo je sporedno, i više nego sporedno. Da biste opet stali na noge, potrebno je da se vaš kongres održi, i potpuno je nevažno što to u očima buržoaske javnosti može da izgleda kao neuspjeh. Da biste ponovo zadobili svoj položaj u Francuskoj, vama je u prvom redu potrebno međunarodno priznanje i međunarodna osuda posibilista. Vama se to nudi – a vi se durite. *Belgians Liberator*.

Rekao sam Vam da vjerujem da je u tu svrhu u *Francuskoj* pogodniji vaš datum. Ali to je trebalo izložiti u Hagu.^[163] Nisu drugi krivi što ste Vi u odlučnom času otišli u susjednu prostoriju i što se sve svršilo bez Vas. Ja sam savjesno iznio Bebelu Vaše argumente, moleći ga da ih ozbiljno razmotri; ali sam morao dodati da po mom mišljenju održavanje kongresa, bez obzira kojeg datuma, mora biti osigurano, i da bi svaki korak koji bi doveo u opasnost sazivanje značio grešku. Ne zaboravite da bi ponovnim pokretanjem pitanja datuma došlo do beskrajnih diskusija i rasprava i da će vjerovatno potkraj oktobra biti izgleda da se svi glasovi slože da to bude 14. jula, ako se uopšte slože za bilo koji drugi novi datum bez nove konferencije, koja sigurno neće nikada biti održana.

I tada mi Vi pišete s posve pariskom naivnošću: Ljudi nestrpljivo očekuju *određivanje datuma* međunarodnog kongresa! Ali datum je *bio određen* za kraj septembra i isti »ljudi« (koji »očekuju« itd . . .) – ti isti »ljudi« hoće da promijene taj datum i započnu novu raspru! »Ljudi« će morati da čekaju dok se ostali upoznaju s novim prijedlozima tih istih »ljudi«, prodiskutiraju ih, i slože se s njima, ako, uopće, takva saglasnost bude moguća!

»Očekuje se i protest Belgijanaca«. Ali ne protestiraju samo Belgijanci; svi su odlučili da zajednički protestiraju³. Taj protest se vjerovatno već priprema, ako vi niste sve doveli u pitanje zahtjevom za izmjenu datuma. I ukoliko se s tim ne slože, neće biti ništa.

Prihvatite, dakle, ono što vam se nudi, jer radi se o nečem vrlo presudnom: o *pobjedi nad posibilistima*. Ne dovodite u opasnost saziv kongresa, ne dajte izgovor Briselcima da se iz toga izvuku, da izvrđavaju i spletkare – ne zapetljavajte opet sve što je za vas postignuto. Vi ne možete imati sve što želite, ali možete izvojevati pobjedu. Ne tjerajte Nijemce, koji za vas sve čine, u situaciju da napuste svaku nadu da će s vama zajedno raditi. Povucite svoj zahtjev o izmjeni datuma, radite kao ljudi, a ne kao razmažena djeca who want to eat their cake and to have it⁴ – bez toga, bojim se, neće biti kongresa, i posibilisti će vas s pravom ismijati.

Prijateljski Vaš

F. E.

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 84. – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 86.
– ⁴ koja žele da pojedu svoj kolač i da ga imaju

Naravno, pisao sam Bebelu da *prihvata* sve haške odluke, ali će on reći da vi poslije svega opet sve dovodite u pitanje.

Bernst[eina] nisam našao, stoga Vam tek sutra mogu poslati švajcarske adrese.

Naša brošura^[186] ovdje počinje djelovati.

Prevod s francuskog

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 1. aprila
(Dan sv. Bismarcka¹) 1889.

Dragi moj Lafargue,

Ako u ovoj aferi s kongresom ima išta dobra, onda je to za mene izvrsna proba strpljenja, vrline kojom se ja malo odlikujem. Tek što nam je uspelo da otklonimo jednu teškoću, Vi pravite novu i ljutite se zbog tričarija. Ja sam ponovo pitao Bernsteina, na čiju se riječ mogu potpuno osloniti, i on me opet uvjerava da nijedna odluka nije potajno *donesena* u Vašem odsustvu. Apsurdno je povjerovati da se htjelo od Vas nešto sakriti. Ako ste Vi slučajno bili odsutni, tamo je bio Bonnier koji je, osim toga, također razumio sve što se govorilo na njemačkom. I do daljeg moram vjerovati da je bio dovoljno obaviješten da Vas može informirati; inače, koga je davola tamo radio? Pa ja sam Vas više puta upozorio da je B[onnier] o toj stvari potpuno informiran, ili je to morao biti, a Vi nikad niste odgovorili, još manje proturječili.

Čemu vode sve te svade oko trica ako ne tome da se onemogućí svaki kongres i da se gospoda Brousse i komp. pobjednički šepure pred cijelim svijetom.

Posve shvaćam da se Nijemci ne žele izložiti sukobu u kome bi se obračunavali pesnicama i štapovima s posibilistima^[17], koje štiti i pomaže policija, i da ih isprebijaju kao Pruse i bismarkovce pariski tikvani, koji su hrabri kao i tikvani svih velikih gradova kada ih je deseterica prema jednom. Iz iskustva znamo, iz vremena lasalovaca, kako malo koristi borba prsa u prsa sa suparničkom strankom kada je ta stranka povezana s policijom i vladom – a to se dešavalo na našem vlastitom terenu. Sigurno im ne možete zamjeriti što oklijevaju prije nego se angažiraju u takvoj borbi na terenu gdje bi samo jedan povik o pruskom ili bismarkovom agentu bio dovoljan da protiv njih uzbuni neuku gomilu koja je nezasićna u dokazivanju svog jevtinog patriotizma. No, iako ja lično vjerujem da bi učinak kongresa, održanog *u julu*, bio daleko veći nego nekog drugog datuma, nemam prava da kažem L[iebknechtu] ili B[ebel], da ne bi bili izvrgnuti toj opasnosti kada bi na nj pristali.

U svakom slučaju vidite da je nemoguće održavanje vašeg kongresa u julu. Ukoliko više insistirate, utoliko ćete manje postići. Protiv vas je većina, i ako želite da s njom saradujete, morate joj se po-

¹ Bismarckov rođendan – i dan podvaljivanja

koriti. Vi tražite sve, a nećete dobiti ništa. Qui trop embrasse, mal étreint². Mislite na to da Nijemci, Holandani i Danci mogu vrlo lako biti bez kongresa, ali vi to ne možete. Potreban vam je taj kongres da se ne izložite opasnosti da godinama nestanete s međunarodne pozornice.

Kada biste imali bar najmanji organ koji bi davao znaka života! Najslabija partija u drugim zemljama ima svoj tjedni organ, a vi nemate ništa što bi pokazalo da bar postojite, što bi vas redovno povezivalo s ostalima. Potreban bi vam bio dnevni list, ili uopće ništa. Hoćete li ponoviti istu grešku povodom kongresa? Imati sve, ili ništa? Onda nećete imati ništa i niko više neće o vama govoriti i od danas za šest mjeseci Boulanger se brine za ostalo – uništava vas, vas i posibiliste.

Ne znam da je Antoine ikad učinio nešto drugo u Reichstag-u³, osim što je protestirao. Sa svoga gledišta, drugačije nije ni mogao raditi.

Radikali⁽⁸⁶⁾ su ljudi. Htjeli uništiti Boul[anger]-a procesom⁽¹⁹¹⁾, vjerovati da će kao posljedica političke osude biti izmijenjen rezultat općeg glasanja, ma koliko da je glupo – vrhunac je gluposti. Vi ćete ipak imati tog dobrog, finog, Boulanger-a koji vam treba, i socijalisti će biti prve žrtve. Jer prvi konzul mora biti nepristrastan, i za svako puštanje krvi koje će nametnuti berzi on će, da bi održao ravnotežu, ponovo pritegnuti proletarijat. Kad to ne bi vodilo ratu, ta nova faza bila bi vrlo zabavna; ne bi dugo trajala i imali bismo čemu da se smijemo.

Najsrdacnije Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

² Ko puno hvata, malo zahvata – ³ u rukopisu na njemačkom

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Borsdorfu kod Lajpciga

London, 4. aprila 1889.

Dragi Liebknecht,

Osim tvog pisma meni, preda mnogom leže i pisma Bonnier-u i Edeu.

Iz njih vidim da se mi, kao i obično, vrlo mnogo razilazimo kad dođe do akcije.

Kod Engleza ti bi sad bio samo ismejan sa svojom »učtivošću« post festum.

Razume se da je tvoj savet Francuzima, eventualno d'arriver à un arrangement quelconque avec les broussistes¹, tj. da posebno odu i podmetnu stražnjicu da bi dobili nogu u nju, – razbesneo ljude. Taj savet i tvoja srdžba izazvana time što smo mi – jer brošura je napisana na moju inicijativu i ja sam je skoro celu redigovao^[186] – posibiliste^[17] prikazali onakvima kakvi i jesu – kao plaćenike iz reptilskog fonda^[192] oportunist^[61], tj. haute finance – i što smo time velikom broju Engleza otvorili oči za stvari koje su od njih namerno prikrivane – mogu se razumeti samo u tom slučaju ako si hteo sebi da ostaviš mogućnost da, čak i kad dobijete udarac od posibilista, središ još neki poslić na račun i rizik nemačke partije. Ako bi to bio slučaj, uopšte mi nije žao što sam te u tome malo omeo.

Sve to kao i tvoje mišljenje da je trebalo da Ede odgovori listu »Justice« u ime redakcije, tj. u listu »Soz[ialdem]okrat«, tj. na nemačkom jeziku, što bi bilo nerazumljivo i nedostupno Englezima, dokazuje da ti uopšte ne poznaješ ni francuske ni engleske uslove, da računaš sa zastarelim podacima i izmišljenim situacijama. Nešto drugo se ne može ni očekivati pošto ti tamo i ne dobijaš dotične listove niti se redovno dopisuješ sa nekom značajnom ličnošću u Engleskoj i Francuskoj (mislim, naravno, od socijalističkih partija). Sa svim tim stvarima Ede se mnogo bolje upoznao nego ti, i bolje bi bilo da od njega tražiš obaveštenje, umesto da mu popuješ o stvarima koje on zna i mora da zna mnogo bolje nego ti.

Nadam se da ću, ako ne tebi, ono Singeru, kad dođete, moći da objasnim da je brošura bila ne samo najveća usluga koju smo vam mogli učiniti, već i apsolutna nužnost.

Sigurno je da ćete sledeći kongres moći da držite sami, ja se neću mešati.

¹ da dođu do bilo kakvog sporazuma sa brusistima

Rezoluciju iz Haga poslao mi je Laf[argue] izričito zato da je objavim, i ona je i bila apsolutno nužna pošto su vas posibilisti s prezirom odbili.¹⁸³ Tu me nije ni briga za etikeciju i spokojno čekam da vidim da li će se osim tebe još neko potužiti na to.

Što se tiče datuma kongresa, svaka izmena onoga što je već odlučeno donosi nove teškoće u sporazumevanju, pošto će svako predložiti drugi datum, pa će se npr. tek 10. oktobra složiti da to bude 10. avgusta. Ne вреди predlagati vam nešto u vezi s tim, a nadam se da će posle svih tih kubura – već 4 nedelje zbog te proklete stvari nisam mogao ni taći III tom² – ipak ispasti nešto pristojno.

Pozdravi srdačno svoju suprugu i druge kad ih vidiš.

Tvoj
F. E.

Potpuno shvatam, a rekao sam to sasvim jasno i Laf[argue]-u³, da vi želite da izbegnete kavgu s posibilistima, do koje bi notabene došlo uz odobrenje s najvišeg mesta i uz policijsku zaštitu posibilista, kojom prilikom biste vi, prema tome, u znak zahvalnosti za svoju naklonost prema Francuskoj, ispoljavanu još od 1870, dobili od Francuza batine kao prussiens⁴.

¹ *Kapitala* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 90. – ⁴ Prusi

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 5. aprila 1889.

Dragi Liebknecht,

Kad sam ti juče pisao, nisam očekivao da ću već danas moći da ti pružim dokaz da sam u pravu.

Naša brošura^[186] – rasturena u 2000 primeraka u Londonu i u 1000 u provinciji i, zahvaljujući Tussy, na pravom mestu – delovala je kao bomba i otvorila je ogromnu brešu u intrigama Hyndmana i Brouse-a, to na presudnom mestu. Ljudi ovde, kojima je iznenada otkriveno pravo stanje stvari, osećaju da ih je Hyndman sramno lagao o kongresu, o francuskim socijalističkim partijama, o Nemcima i o haškoj istoriji^[163], i da je od njih prikrio najvažnije stvari. Buntovni, napredni elementi tredjuniona^[194], koje je Hyndman upravo name-ravao da namami, obraćaju se sada Edeu i svi hoće nova objašnjenja. I u svom sopstvenom taboru, Social Democratic Federation^[73], H[yndman] je naišao na opoziciju, tako da je naša brošura pokolebala jedine sigurne saveznike posibilista^[17], Social Democratic Federation. Posledica je priloženi Hyndmanov odgovor u »Justice«,^[195] kojim se priprema povlačenje i koji deluje prosto *pokislo* nasuprot njegovom ranije drskom tonu. H[yndman] se još nikad nije tako sramno povukao, i taj članak će nam doneti nove uspehe. »Soz[ial] d[emokrat]« je jed-nim udarcem osvojio uvaženo mesto u Londonu, za šta bi mu inače bile potrebne godine. I umesto da nas grde, sada nas formalno *mole* da onemogućimo održavanje dva kongresa.

I tako, Ede će odgovoriti da može da govori samo u svoje ime, ali da veruje da može reći da, ako posibilisti i sad još, ali neodložno, bezuslovno prihvate haške odluke, možda još neće biti suviše kasno za ujedinjenje i da će on rado sudelovati u tome.

Pošto posibilisti dobijaju loše vesti i iz Španije – njihovog agenta Gélyja u Madridu, gde je sve u našim rukama, prosto su oterali i on ima nekih izgleda za jedan tredjunion samo u Barseloni – i pošto se čini da se Belgijanci drže upornije nego što su to očekivali oni, posi-bilisti, vrlo je moguće da će ih smekšati ovaj poslednji udarac, koji će pokolebati njihovu glavnu rezervu. Pošto se gvožđe kuje dok je vruće, bilo bi dobro da ti, *ako je moguće bukvalno*, prepišeš priloženo pismo Edeu i da mu ga *obratnom poštom* pošalješ.^[196] Poslaću ga i Bebelu, sa istom molbom.^[197] Ali, *ako je moguće bukvalno*, jer bi nam čak i jedan jedini izraz, nepodesan za ovdašnju situaciju, onemogu-ćio da upotrebimo pismo. Možda će pisma kasnije biti objavljena.

Radi se o tome da se H[yndman] natera da na posibiliste deluje u našem duhu; ako tako bude, oni će sigurno malo popustiti, i mi ćemo spasiti jedan kongres.

O svemu ovome danas smo se dogovorili Ede i ja.

A sad možeš, i u vezi s mojim jučerašnjim pismom, opet reći da sam ja najveći grubijan u Evropi.

Tvoj
F. E.

Dragi Ede,

Vrlo se radujem što čujem da se Social Democratic Federation pokazuje pomirljivijom. Ali, posibilističkim odbacivanjem haških odluka prinuđeni smo da samostalno istupamo i da sazovemo kongres na koji će svi imati pristupa i koji će suvereno rešavati svoja sopstvena pitanja. Pripreme za njega su u toku i ne mogu se prekinuti.

Ako Social Democratic Federation najozbiljnije želi ujedinjenje, možda još i sada može tome doprineti. Možda još nije suviše kasno. Možda do ovog ujedinjenja može i doći ako posibilisti *proprement et simplement*¹ prihvate haške odluke – ali odmah, jer već posle jednog odbacivanja ne možemo više odlagati stvar.

Ovde ne mogu da govorim u ime nemačke partije, pošto se frakcija nije skupila, a još manje u ime ostalih grupa zastupljenih u Hagu. Ali ovo mogu da obećam: ukoliko bi posibilisti najkasnije do 20. aprila o. g. predali u ruke belgijskih delagata Voldersa i Anseele-a pismenu izjavu o безусловnom prihvatanju haških odluka, od kojih mi ne možemo odstupati ni za dlaku, učiniću sve što je u mojoj moći da omogućim ujedinjenje i pojavu svih na kongresu koji će sazvati posibilisti, pridržavajući se haških odluka.

Tvoj
W. L.

Datum 20. april je važan – jer se odluka mora doneti *pre belgijskog nacionalnog kongresa* 21. o. m.^[198]

Prilog je takode iz lista »Sozialist«^[199] – Amerikanci se tu potpuno slažu sa Edeom.

Više od svega drugog ovde je uticalo upravo objavljivanje haške rezolucije^[193], o kojoj je Hyndman širio same laži i koja je ostavila snažan utisak time što se ograničila na zahtevanje stvari koje su odista po sebi razumljive.

¹ bez rezerve

93

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 10. aprila 89.

Dragi moj Lafargue,

Upravo sam došao od Bonnier-a, raspravljali smo o situaciji.

Kao što sam očekivao, vaš zahtjev da se promijeni datum kongresa izazvao je svuda zbrku. Liebk[necht] izjavljuje berlinskoj štampi da nema uopće nade da se kongres ove godine održi u Parizu, i da bi bilo bolje da se održi slijedeće godine u Švajcarskoj. Švajcarska štampa oduševljeno je prihvatila tu ideju. Bebel je, čini se, toliko sit teškoća i spreman je da sve prepusti Liebknechtu. A Belgijanci ne odgovaraju ni B[ebelu] ni L[iebknechtu].

Srećom, mi znamo tajnu Belgijanaca. Anseele, koji je pošten, pisao je Bernsteinu: oni će iznijeti Haške odluke^[163] pred svoj nacionalni kongres u Žolimonu, 22. aprila, i njihov nacionalni savjet će djelovati tek poslije opunomoćenja od strane kongresa.^[168] Eto kako ti dobri Briselci shvaćaju međunarodnu akciju.

Stvar je providna. Briselski posibilisti na taj način dobijaju mjesec dana za pogađanje i spletkarenje s pariskim posibilistima^[17]; na kongresu u Žolimonu podnijee prijedlog Brousse-a i komp., nudeći nekoliko ustupaka manje-više smiješnih (prema trenutnoj situaciji), Belgijanci će prihvatiti i preporučiti ostalima da se zadovolje tim velikim i plemenitim ustupcima. Budući da je masa uvijek za pomirenje i budući da mali narodi ludo žele kongrese, Holandani, Danci, čak i Švajcarci, Amerikanci i ko zna, možda i Liebk[necht], izjasniće se u prilog jedinstva i kongresa u Parizu 1889, što ne isključuje mogućnost da iznova raspravljaju do iznemoglosti u Švajcarskoj, 1890. Jer jedno je sigurno: ako prevlada ideja da je pariski antiposibilistički kongres 1889. napušten, posibilisti su dobili igru i svi će ići k njima, vjerovatno izuzimajući samo Nijemce.

To sam Vam rekao već na početku. Htjeli ste sve, a izlazete se opasnosti da ne dobijete ništa.

Postoji još jedna mogućnost da se spasi situacija i mi smo je odlučno prihvatili.

Naša brošura^[186] je imala ovdje ogromno dejstvo, kako sam i predviđao. Vi ste zacijelo primili pismo komiteta tredjunionističkih pobunjenika^[194], koji su se obratili Bernsteinu i ostalima. Iako naginju posibilističkom kongresu, još sumnjaju. I u Social Demokratskoj Federaciji^[73] ima buntovnih elemenata; inače Hyndman ne bi na-

pisao onaj članak od prošle subote.^[195] Mi smo, dakle, pokolebali rezervu posibilista i to treba iskoristiti.

Zato je Bernstein pisao »Justice«-u da on, imajući u vidu pomirljiviji ton toga lista, izjavljuje – svakako u svoje lično ime – da možda nije još suviše kasno da se postigne sporazum; ako »Justice« toliko želi taj sporazum, treba samo da izvrši pritisak na posibiliste *da bez pogovora i odmah usvoje* haške odluke; a što se tiče ovih dviju tačaka: prihvatanja svih sa istim pravima, pod uslovom da ih potvrdi kongres, i priznanja suverenosti kongresa, nikakvi ustupci nisu mogući; ili će prihvatiti, ili odbiti; ali ako posibilisti odmah prihvate, da će on učiniti sve što može da olakša opći sporazum.

On i Tussy posjetili su Hyndmana u ponedjeljak uveče da mu uruče taj odgovor, koji će biti objavljen. Iskoristili su priliku da mu daju na znanje da poznaju situaciju u inostranstvu bolje nego on, a u Engleskoj isto tako dobro kao i on, i da je besciljno da ih vuče za nos svojim uobičajenim marifetlucima. Rekli su mu, ako budu dva kongresa, na našem će biti pored Nijemaca, Holandana, Belgijanaca, Švajcaraca još i Austrijanci, Danci, Švedani, Norvežani, Rumuni, Amerikanci, i Rusi i Poljaci koji žive na Zapadu. Objasnili su mu da savršeno znaju koliko je njegov vlastiti položaj ovdje potkopan našim razotkrivanjem laži koje je on sam širio o situaciji u Francuskoj itd. Stekli su utisak da su ga prevarili sami njegovi prijatelji posibilisti u više stvari, i otišli su uvjereni da će on učiniti sve što može da utiče na posibiliste da popuste.

Dobili smo takođe pismo od Liebk[nechta]¹, u kome se on obavezuje da će raditi na izmirenju pod uvjetom da posibilisti prhvate Haške odluke bezuvjetno do 20. aprila. Očekujem pismo i od Bebela i tada ćemo se njime koristiti. Rečeno je da ni u kom slučaju nećemo popustiti ni milimetra u ove dvije glavne tačke.

Hyndman je rekao da se posibilisti boje da će biti najureni sa svog vlastitog kongresa, *hinc illae lacrimae!*²

Na taj način mi osujećujemo briselsku spletku: stavljamo na znanje u samom početku da nisu moguće nikakve nagodbe. Ili će posibilisti prihvatiti, i tada smo nad njima izvojevali najpotpuniju pobjedu, potkopali njihov položaj, natjerali ih da nam jedu *humble-pie*³, a njihov zahtjev da igraju ulogu isključive i jedino priznate francuske socijalističke stranke zauvijek osujećen, i vi tada imate sve što vam je potrebno, a kongres će učiniti ostalo, ako možete, kako nam reče Bonnier, dovesti masu delegata iz provincije. Ili, ako oni odbiju, mi ćemo imati prednost što smo pred svijetom učinili sve što se moglo da se postigne pomirenje; svi neodlučni će biti na našoj strani, održat ćemo na jesen kongres u Parizu usprkos Liebknechtu, jer tada neće biti otezanja ni s koje strane.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 92. – ² otud one suze – ³ iz ruke

Šaljem Vam dva lista s člancima o kongresu, iz kojih ćete vidjeti kako se mi krećemo.

Konačno, ako uspijemo da uništimo posibiliste njihovim vlastitim kongresom, bit će to bolje od svega ostalog.

Liebk[necht] je uobražavao da može da za sebe veže posibiliste usprkos Brousse-u, protiv Brousse-a i mimo Brousse-a! Ideja da se iz Borsdorfa vlada svijetom kao iz prestonice!

Poljubite Lauru! Što ona radi; da nije bolesna?

Najsrdahnije Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 17. aprila 1889.

Dragi Liebknecht,

Nikad nisam sumnjao u to da ste vi, borsdorfski divljaci, bolji ljudi – gotovo bih rekao bolji do nepopravljivosti.

Vaša haška konferencija⁽¹⁶³⁾ sve je smešnija. O toj jednoj rezoluciji – o tome šta treba da se dogodi ako posibilisti⁽¹⁷⁾ odbiju – Lafargue i Bonnier (koji je ovde) ne znaju ništa, a o toj drugoj, radi čuvanja tajne, ne znaju ništa Laf[argue], Bonnier i Ede. Mora da je to bilo neko svojevršno predstavništvo i čudan sekretarijat, uz koje se tako nešto moglo desiti. Dakle, ono što nismo znali nismo ni mogli da čuvamo kao tajnu.

Bilo je po sebi razumljivo držati jezik za zubima sve do odbijanja posibilista, a tako je i bilo. Ali posle toga trebalo je odmah istupiti. A ako si i onda, kao i obično, bio baksuz pa su te omele nepredvidljive okolnosti i niko od vas nije napravio tu omašku, te mi je Laf[argue] poslao rezoluciju⁽¹⁹³⁾ upravo zato da se ona objavi, onda je, do đavola, naša dužnost bila da tu odgovornost uzmemo na sebe i tako strašno prekršimo etikaciju, posebno u ovdašnjim prilikama.

Vaš zajednički protest¹ delovao bi, svakako, sasvim drukčije nego naša brošura⁽¹⁸⁶⁾ – naravno, da se uopšte pojavio. Zašto njega još nema? Ko vas, do đavola, sputava? Ti znaš isto toliko koliko i ja, da će se on pojaviti ili nikada, ili šest meseci post festum.

Tvoj mali plan da posibiliste razbiješ moralnim opomenama iz Borsdorfa i da se preko Brousse-ove glave sporazumeš s njima, detinjasta je himera, u čijem te ostvarivanju, uostalom, ne može sprečiti naša »grdnja« na račun posibilista. Možeš iz petnih žila uveravati tu gospodu u svoju nevinost. Dokle god gospoda s kojom se ti dopisuješ plove pod Brousse-ovom zastavom, i ona snose odgovornost za njegove intrige i, ako se one prikažu u pravoj svetlosti, moglo bi se pretpostaviti da će ti to biti samo od pomoći. Ako je sve što radite po Brousse-ovom nagovoru dobro i lepo, vi i nemate razloga da istupate protiv njega.

Ako Ede, koji u brošuri govori apsolutno u svoje ime i ne istupa drukčije nego u samom listu², na taj način navodi vodu na vodenicu državnih tužilaca, onda je sam list za vas mnogo opasniji nego brošura. Onda, za ime sveta, pišite ljudima ovde da vas ili napadnu umesto

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 86. – ² »Der Sozialdemokrat«

što vas brane, ili, još bolje, zatvore dućan. I ako vam je tlo pod nogama tako nesigurno, onda ne dirajte, pre svega, ni u jedan međunarodni kongres, itd.

Što se tiče priče sa Schlesingerom^[200], govorićemo još o tome usmeno. Još te nisam video, ali ne može ostati *pri tome* da se tako nešto – makar i reklamni oglas – pojavi pod tvojim pokroviteljstvom bez tvog protesta. Naravno, od sadržaja same te petljanije zavisi šta ću biti prinuđen da učinim u toj stvari.

Schorl[emmer] je ovde od subote. Pozdrav od njega i od Lenchen.

Tvoj
F. E.

Tvoje pismo Edeu³ *neće* biti *iskorišćeno*. Mnogo je bolje ako ti napišeš u tom smislu Leeu.

Za razonodu: Prošlog petka Ede je bio na jednoj socijalističkoj večeri ovdašnjih obrazovanih socijalista.^[201] Tada mu je gospodin Sidney Webb, profesor političke ekonomije na Working Men's College, koji je opovrgavao i Marxovu teoriju o vrednosti, rekao: We are only 2000 socialists in England but we are doing more than all the 700 000 socialists in Germany⁴.

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 92. – ⁴ U Engleskoj nas ima samo 2000 socijalista, ali mi postižemo više nego svih 700 000 socijalista u Nemačkoj.

95

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 20. aprila 1889.

Dragi Kautsky,

O Schles[inger]-u^[200] ću govoriti sa Liebk[necht]om kad bude došao ovamo – kroz nekih 14 dana. Već sam mu ukazao na najnužnije. Ali, budi tako dobar i pošalji mi tu stvar – ovde se ne mogu dobiti takve stvari, a ja ne bih želeo da budem u situaciji da sve tvrdnje prihvatam kao neosporne.

Što se tiče Schmidta, savetovao sam mu da ti pošalje rukopis¹ i vidi da li ga ti možeš udomiti. Schmidt se polako razvio u marksistu i usled toga izgubio sve izgleda na univerzitetsku karijeru, pošto je u Haleu odbijen kao disident^[103] – taj plemeniti univerzitet je profesionalan! – i u Lajpcigu kao socijalist^[141], a Švajcarci su ga preklinjali da ih poštedi. Sada pokušava da štampa svoju disertaciju, a katedarski socijalisti^[202] kažu da je ona i suviše marksistička, da tako ne može, a i izdavača ima malo. Schmidt je potpuno samoinicijativno prišao nama, bez ikakvih podsticanja, čak i uprkos mnogim indirektnim opomenama s moje strane, i to prosto zato što nije mogao da odoli istini. U današnjim uslovima to treba smatrati njegovom velikom zaslugom, i on se pri tom poneo vrlo hrabro.

Stvar je sad u tome što upravo ja *ne smem* da pročitam i ocenim rukopis. On pokušava da odgovori na pitanje koje sam ja postavio u predgovoru II tomu.^[104] Ali ja ne smem pre vremena da istrčavam sa sadržajem III toma, i to me sputava da direktno učinim nešto u toj stvari. Prema tome, ovog puta ti ne mogu pomoći.

On – Schmidt – bacio se u Berlinu na žurnalistiku, ne znam šta će od toga biti. U svakom slučaju, on se poneo sa više razuma i energije nego što sam ja očekivao od njega. Za žurnalistu je izuzetno spor, ali, na kraju krajeva, to u Nemačkoj nije mnogo važno.

Nadam se da će Louise uspešno prebroditi tih svojih poslednjih šest nedelja i da će se tada odmoriti.^[156] Oko tog prokletog pariskog kongresa stalno imam kubure. To ti je haos! Ede i ja se uzajamno pomažemo kad možemo; Tussy nam pomaže obojici, inače bi bio putpuni darmar.

Tvoj poručnik² još nije došao. Zato je ovde Schor[emmer]. Vreme

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 85. – ² Fritz Kautsky

je sjajno. Nim i ja smo bili danas na Hajgejtu – tri sata smo švrljali. Ali, sad je vreme obeda i vreme kad se odnosi pošta, 5.30 h.

Mnogo pozdrava Louisi i tebi od svih nas.

Tvoj
F. E.

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 30. aprila 1889.

Dragi moj Lafargue,

Vidim da se Père Duchesne jutros đavolski razgnevio i da sve naziva budalama^[203], čak i za postupke koje nisu učinili. Taj čova bi bolje uradio da se dobro obazre oko sebe i da se upita kakvo ime zaslužuju ljudi koji su dozvolili da umru tri »Egalité«-a^[204] i jedan »Socialiste«^[31], i tako uništili međunarodni život vaše partije, jer partija koja ne može da se obraća drugim partijama i da pruža dokaza o svom postojanju, prestaje za njih da postoji.

No ostavimo to. Zar vi ne vidite da vam postupak Belgijanaca^[198] vraća slobodu akcije? Da možete sada, ako vam je do toga toliko stalo, da sazovete svoj kongres za dan koji vam se čini pogodnim, 1. jul, 14. jul ili 1. avgust? Da uopšte nije suviše kasno delovati u tom smislu, ako budete delovali odmah i ako, što se samo po sebi razume, imate za sobom partiju koja je spremna da snosi neophodne troškove?

Pisao sam Bebelu da više neću uzimati na sebe da vam savetujem neaktivnost, da ste bili u pravu što ste se žalili, pošto su greške činjene na sve strane.^[205] To je bilo juče, a danas on meni piše da Holandani hoće da slede primer Belgijanaca i pošalju delegate na oba kongresa. Da Nemci neće ići na kongres posibilista, uprkos glasovima Auera i Schippela, koji su se izjasnili u suprotnom smislu (Bonnier je odgovorio obojici^[206]); da je on, Bebel, za slanje delegacije na vaš kongres, čije održavanje predlaže za avgust; ali da je za donošenje konačne odluke potrebno da se sastanu poslanici, a to nije moguće pre saziva Rajhstaga, 7. maja.^[207]

Do sada ste dosta dugo čekali, i ne možete da čekate 7. maj, jer je ishod neizvestan. Pisaću stoga B[ebe]lu da ćete sada verovatno postupiti prema sopstvenom nahođenju i zamoliću ga da spreči pre-nagljerne odluke u slučaju da im datum koji izaberete ne odgovara potpuno.

Uzdržanost Nemaca ima jedan veoma bitan razlog. Za nekoliko dana održaće se monstr-proces protiv 128 socijalista Barmena-Elberfelda^[208], a u optužnici tužilac najavljuje da se sprema da posle osude ovih 128 socijalista, i posle zaključenja saziva Rajhstaga, optuži sve poslanike partije da su centralni komitet ogromnog tajnog socijalističkog društva u Nemačkoj. To je najopasniji udarac koji je do sada ikad zamišljen protiv nas. Jedan od dokaza optužnice je sazivanje kongresa u Videnu^[209] i St. Galenu^[210]. Saznali smo to već pre 5 - 6

nedelja, i bojazan da ćemo pružiti nov materijal za tu optužbu paralizovala je B[ebelovu] delatnost.

Što se tiče akcije Holandana, stvar mi izgleda malo sumnjiva s obzirom na ponašanje Nieuwenhuisa u Hagu.^[211]

Bernstein smatra da će biti dovoljno da dva kongresa zasedaju u isto vreme, pa da se stvori atmosfera, naročito kod stranih delegata, za ubrzanje ujedinjenja oba kongresa. Ocenicete sami da li je ovo gledište ispravno; u svakom slučaju, pod pretpostavkom da se to dogodi, vaš kongres bi vrlo lepo mogao da se prisajedini onom drugom, na poziv čitavog sastava tog kongresa i posle verifikacije mandata od strane svakog kongresa posebno. Ako dobrovoljno pristanete na glasanje po principu nacionalnosti, suverenitet kongresa bi bio spasen.

Bernstein mi je takođe rekao da će za propagandu vašeg kongresa u Nemačkoj »Der Soz[ial]dem[okrat]« učiniti sve što može, bez obzira na gospodu poslanike; on kaže: od mene su tako često tražili da vodim nezavisnu politiku – koja bi im dopustila da dezavuišu »Der S[ozial]-d[emokrat]«, pošto on važi kao njihov organ – da ću im ovoga puta učiniti to zadovoljstvo. Prirodna stvar, ovo bi moglo dovesti do zvanične zamerke poslanika, ali do toga je daleko!

Prema tome, moje mišljenje je: sakupite svoj komitet^[212], sazovite kongres, utvrdite datum koji će vam izgledati najpogodniji pod ovim okolnostima, sastavite proglas o sazivu koji bi Laura prevela na engleski, a ja bih ga sa zadovoljstvom preveo na nemački. Za sve to biće potrebno da radimo do sledeće sedmice; ako u međuvremenu bude drugih vesti koje bi mogle povući za sobom promenu u pojedinostima, još ćemo imati vremena. Tako bi vaš proglas bio štampan na francuskom jeziku pred kraj iduće sedmice i istovremeno razaslan. Poslaću vam neophodne adrese. Štampanje na engleskom i nemačkom obavilo bi se ovde. Kad jednom vaš kongres bude sazvan utvrđenog datuma, debata će ponovo oživeti i mi ćemo je raspirati.

U svom proglasu o sazivanju kongresa morali biste podvući suverenitet kongresa i čisto privremeni karakter dnevnog reda koji ste predložili. Trebalo bi takođe predložiti osnovicu predstavnništva, recimo po jedan delegat na mesnu grupu – razume se, pod uslovom da to potvrdi kongres. Oni drugi to pitanje drže otvorenim da bi imali tri ili četiri delegata za parisku grupu u slučaju da vi tamo budete zastupljeni sa po jednim delegatom na svaku pokrajinsku grupu. Predlažući određenu bazu, prinudicete one druge da se izjasne.

A sad na posao! Imate dobra dva meseca pred sobom, i to mora biti dovoljno za sve. I neka vaš proglas o sazivanju kongresa bude pomirljiv – posibilisti neće štedeti med i mleko, i što ih više i vi budete koristili, utoliko bolje. Imate puno pravo da kažete da ste se potčinjavali svim zahtevima drugih, dok god je bilo nade, ali da je sada vaš zadatak da preuzmete inicijativu. Dotaknite se izdajstva Belgijanca što je moguće blaže – da ne biste dali posibilistima povoda da

likuju. Uostalom, jedna je stvar sigurna: ovog puta Belgijanci su se ugruvali. Oni više nikog neće obmanuti u budućnosti.

Prijateljski Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 1. maja 89.

Dragi moj Lafargue,

Poslije mog jučerašnjeg pisma, Bernst[ein] je primio od Lieb-
k[necht]a^[213] slijedeće pismo:

»U sadašnjoj situaciji kongres može spasiti jedino intervencija Francuza, koja će sve staviti pred svršen čin; neka oni, dakle, sazovu kongres zbog toga što belgijska rezolucija^[198] onemogućava zajedničku akciju učesnika Haške konferencije^[163], uz naknadni pristanak Nijemaca, Austrijanaca, Švajcaraca (Danaca i dr.), jer se on ranije nije mogao osigurati zbog kratkoće vremena.

Kongres mora biti sazvan za isti datum kada i kongres posibilista (14. jula), prema tačno dogovorenim uslovima u Hagu, i valja dati objašnjenje s izričitim obrazloženjem da datum 14. jul nipošto ne znači konkurenciju drugom kongresu, već da postoji duboka nada da će osjećaj solidarnosti prisiliti oba kongresa da zajednički zasjedaju.« (To bi bilo glupo; mi očekujemo da će biti takav rezultat, ali to izjaviti, značilo bi dati argumenat posibilistima koji bi tada diktirali uslove. Možda biste mogli reći da će oba kongresa, zasjedajući jedan pored drugog, moći sami da riješe sporna pitanja.)

»Trebalo bi, naravno, u isto vrijeme ukratko prikazati situaciju, posljednje događaje (kongres u Troau^[128], Bordou^[135], pregovore o ujedinjenju, o konferenciji itd.), ali bez ikakve polemike protiv posibilista.

Zatim je neophodno reći: molimo radničke i socijalističke grupe drugih zemalja da svojim potpisima ispod našeg proglašenja o sazivu kongresa dadu svoj pristanak, jer nismo imali vremena da unapred pribavimo tu saglasnost.

Ako ih ne stavimo pred taj svršeni čin, neće biti kongresa, i belgijska rezolucija daje slobodu inicijative našim francuskim prijateljima. Čim budu stavljeni pred svršeni čin, doći će na kongres.«

Eto, to je pravi Liebknecht! Sposoban je za smjelo odluku, ali jedino pošto je stvar sam tako zapetljao da inače nema drugog izlaza.

Uostalom, slažem se s onim što piše – izuzev gore navedenog. Vi ne možete biti suviše ljubazni prilikom pozivanja na kongres; to vas ne sprečava da kažete da je razlog za sazivanje vašeg kongresa – odbijanje posibilista da priznaju puni i potpuni suverenitet kongresa.

Poslije ovog Liebk[nechtova] pisma nema više ni najmanje razloga za oklijevanje. Sada radite, držite svoje nacionalne kongrese i, ako je

moгуće, dovedite sve sakupljene delegate na međunarodni kongres koji treba da se, poslije njih održi.

Čim se pojavi vaša okružnica⁽²¹⁴⁾, mi ćemo najprije početi agitaciju za vaš kongres, a onda za to da se delegatima koje ne možemo spriječiti da idu na kongres posibilista – Belgijancima i dr. – sugerira da zahtijevaju ujedinjenje oba kongresa.

A pošto sada imate odriježene ruke, ne oklevajte, ne gubite ni dana; ako dobijemo vašu okružnicu u ponedjeljak, ili čak u utorak ujutro, izaći će u listovima »Sozialdemokrat« i »Labour Elector«. Čim bude tačno određen datum vašeg kongresa, možda će se ovdje moći još nešto učiniti, iako nam je podlost Belgijanaca nanijela mnogo zla.

Prijateljski Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

98

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 2. maja 89.

Dragi moj Lafargue,

Sada je stvar krenula. Evo što mi piše Bebel:

»Liebk[necht] i ja smo odlučili da zamolimo Lafargue-a i njegove prijatelje da odmah sazovu kongres za 14. jul. Mi tako postupamo uvjereni da oba kongresa, pošto se sastanu istog dana, neće moći odvojeno održavati sjednice i da će se ujediniti mimo volje posibilističkih vođa.

Mislim da ćete i vi sada biti zadovoljni. Čim Francuzi objave okružnicu o sazivu kongresa, uputićemo otvoreni proglas Nijemcima da izaberu delegate za kongres i objasnit ćemo im u kakvoj se formi to može učiniti« (s obzirom na njemačke zakone). »Pisao sam u istom smislu Austrijancima, a Danci i Švajcarci biće također obaviješteni. Tako ćemo, nadam se, uspjeti da ekspropriremo posibiliste – u svakom slučaju njihov plan će biti iz temelja srušen.«

Sati je 4.30 popodne. Vratio sam se od Bernsteina, nisam ga našao. On je dobio od Liebk[nehta] dopisnicu u kojoj mu ovaj kaže da se vi možete slobodno služiti »njihovim imenima« kao učesnicima vašeg kongresa. »Njihova imena« vjerovatno će značiti B[ebel] i L[iebknecht], jer *zvanično* još nemaju pravo da govore u ime njemačke partije. Nisam vidio dopisnicu, ali je Bonnier, koji je ovdje bio u mom odsustvu, rekao to isto Nim.

Nadam se da ću sutra ujutro od Vas dobiti nekoliko redaka, kako bih mogao ponovo podbosti Bebela javljajući mu da upravo stupate u akciju.

Zbilja, ne zaboravite mi vratiti – sa dešifracijom – pismo iz Li-ona.^[215] Ne mogu ostaviti te radnike bez odgovora.

Sada, kad imate više provincijskih listova, odaberite jedan kao svoj zvanični list za vrijeme kongresa i starajte se da ga sa svim vašim publikacijama šaljete raznim partijama.^[216] Dolje vam navodim nekoliko adresa, ostale ću kasnije.

Poljubite Lauru umjesto mene. Pisaću joj čim mi prokleti kongres ostavi slobodnu desnicu.

Prijateljski Vaš

F. E.

A. Bebel; Hohenstrasse 22, Dresden-Plauen, Allemagne
W. Liebknecht, Borsdorf – Leipzig, Allemagne

Redaktion »Social-Demokraten«, Rømersgade 22, Copenhagen, Danemark.

F. Domela Nieuwenhuis, 96 Malakkastraat, La Haye, Hollande

Redaktion »Recht voor Allen«, Roggeveenstraat 54, La Haye

Redaktion »Arbejderen«, Nansensgade 28 A, Copenhagen, Danemark

Redaktion »Gleichheit«, Gumpendorfer Straße 79, Vienne VI, Autriche

Redaktion »Municipitorul«, 38 Strada Sarariei, Jassy, Roumanie

Editor »Justice«, 181 Queen Victoria st., E.C., London

Editor »Labour Elector«, 13, Paternoster Row, E.C. London

Editor »Commonweal«, 13 Farrington Road, E.C., London

Avocat A. Reichel, Berne, Suisse

Avocat Henri Scherrer, St, Gall, Suisse } obojica delegati u Hagu

Redaktion »Socialdemokrat«, 114, Kentish Town Road, N.W., London

Redaktion »Volkszeitung«, Box 3560, New York City, U.S.A.

Redaktion »Sozialist«, 25 East 4th st., New York City, U.S.A.

(Nastavak slijedi.)

Amerikanci (Nijemci)^[19], iako obrađivani od posibilista i Hyndmana, izjasnili su se samo za Vas, a protiv posibilista. Ako im naša okružnica stigne na vrijeme, ne sumnjam u njihov pristanak, ali će oni ići na *bilo koji kongres*.

»Arbejderen« je list radikalne opozicije Petersena (koji je upoznao Rouanet-a i Malona u Parizu, ali se od tada mnogo promijenio) i Trierera, prevodioca moga *Porijekla porodice*. Dobro ćete učiniti iz taktičkih razloga ako im ništa ne šaljete što nije u isto vrijeme poslano »Sozialdemokratenu«, organu umjerene većine.^[217]

Adresa P. Christensena, delegata iz Londona^[126] (dobar) jest: 9 Rømersgade, Copenhagen.

Belgijanci: »Vooruit« (Redakcija), Marché au fil, Gand. Ista je adresa Anseele (E). Predstavnici Gana su izjavili na kongresu u Žolimonu^[198] da neće ići na kongres posibilista sve dok oni budu ustrajni u svojim zahtjevima. Izvještaj objavljen u listu »Prolétariat«^[218] pun je posibilističkih laži.

Prevod sa francuskog

Engels Lauri Lafargue u Le Pere

London, 7. maja 1889.

Draga moja Laura,

Neobično sam se obradovao što sam jutros primio poziv za Kongres.^[214] Kao što kažeš, nema vremena za gubljenje, i Paul, koji, čini se, kipti od blagorodnog gneva, naveo me je da strahujem od beskonačnog niza birokratskih teškoća i odlaganja. Sada je sve dobro, kada se radi tako brzo i tako odlučno. Poziv je kratak i dobar, sadrži samo nužno i ništa više; jedini nedostatak koji mogu u njemu vidjeti jest, da bi bilo bolje da je u *samom tekstu* navedeno da slijedi druga okružnica, na kojoj će biti potpisi stranih predstavnika, a koje nisu mogli dobiti zbog kratkoće vremena. Uostalom, nadam se da je saopćenje da je Socijalistička liga^[74] unaprijed prihvatila Haške odluke^[163] zasnovano na činjenici, a ne na nesporazumu, jer bi poricanje, s njene strane, stvorilo neprijatnu situaciju. Da bismo dobili njen potpis, trebalo nas je informirati o sadržaju Morrisova odgovora Paulu, tako da ne ostanemo potpuno neobaviješteni.

Da li bi ti sada htjela pripremiti engleski prevod, gdje bi se na kraju Paul potpisao: »Za engleski prevod, Paul Laf[argue]« – i da li će me ovlastiti da učinim isto s njemačkim prevodom? Tada bismo ih ovdje odmah štampali i rasturali na hiljade; poslaćemo onoliko primjeraka koliko vam je potrebno.

Za gubitak vremena kriv je isključivo Liebk[necht], koji sebe smatra, ili bi htio da ga smatraju, glavnom ličnošću međunarodnog pokreta i koji je, potpuno siguran u ostvarenje jedinstva, dopustio da ga Belgijanci vuku za nos šest ili osam tjedana. Čak i sada je uvjeren, ako se *on* sam pojavi na pariskoj pozornici, da će doći do jedinstva. Budući da još nije suviše kasno, izgubljeno vrijeme nije u stvari izgubljeno. To je omogućilo da datum koji su željeli Francuzi prihvatiti masa stranaca koji su se u početku protivili i koji bi sigurno apstinirali da je datum bio određen bez tih pripremnih radova i protiv njihove želje. Niko u stvari ne trpi zbog L[ie]bk[necht]ova postupka, osim nas ovdje, jer smo poslije vanredno uspješnog početka naše kampanje bili posve prepušteni svojim vlastitim sredstvima; na sva pisma što su ih odavde uputili radnici koje smo podstakli protiv posibilističkog kongresa, dolazili su sasvim neodređeni i magloviti odgovori Danaca, Holandana, Belgijanaca i Nijemaca; niko im nije mogao dati bilo kakvo obavještenje o drugom kongresu, i zbog toga su pali u ruke

Smith Headingleya i Hyndmana. No, čim se objavi poziv za kongres na engleskom, opet ćemo početi, i, nadam se, s više uspjeha.

Ali Paul se strašno vara ako misli da mi ovdje u Engleskoj možemo ljudima utviti u glavu tu *fictio juris*¹ da posibilisti nisu socijalisti, da njihovog kongresa uopće nema, ili da nije važan. On veli da je Bonnier-ovo pismo, objavljeno u listu »Labour Elector«⁽²¹⁹⁾ bêtise², jer ne polazi s tog gledišta. No, ja sam odgovoran za tu bêtise, jer sam ja napisao pismo, a B[onnier] ga je samo potpisao. Posibilisti su možda svi onakvi kako kaže Paul, i ja mu to vjerujem, ali ako on hoće da to javno kažemo, trebalo je da on to najprije javno dokaže, i to prije nego što je bilo i riječi o kongresu. Umjesto toga, naši prijatelji su sklopili zavjeru du silence³ protiv sebe samih, prepuštajući potpuno publicitet posibilistima, koje su prošle jeseni u Londonu⁽¹²⁰⁾ priznali kao socijaliste – Belgijanci, Holandani i Danci, a prošle jeseni i neki Englezi; a dekret o isključenju koji je donela partija koja čak ni sada nema svog lista u Parizu preko koga bi se o njoj čulo, ne mogu i neće da prihvate ostali bez daljeg dokaza. Mi moramo ovdje da govorimo ljudima jezikom koji oni razumiju, a kada bismo govorili kako bi Paul htio, postali bismo smiješni i pokazali bi nam vrata u svim londonskim redakcijama. Paul zna vrlo dobro da posibilisti u Parizu predstavljaju snagu; pa iako to može biti vrlo dobro što ih naši pariski prijatelji ignoriraju, mi ne možemo činiti tako, niti poricati činjenicu da će se 14. jula održati dva suparnička kongresa. A ako bismo ovdašnjim ljudima rekli da na našem kongresu »ce sont les ouvrier et les socialistes de France sans distinction de parti qui convoquent le congrès«⁴ – to ne bi bila samo bêtise, nego i gruba neistina, jer Paul vrlo dobro zna da su pariski *ouvriers*⁵, ukoliko su uopće socijalisti, većinom posibilisti.

Svakako, mi ćemo ovdje nastaviti da radimo za kongres na svojoj način i nećemo se obazirati na cjepidlačenje. Nisam do sada učinio ni jednu jedinu stvar u pripremama, a da se nije našao neko da mi prigovori. Ali sam navikao na te stvari i nastaviću da radim, kako mislim da je pravilno.

Najljepše od svega je što će tri mjeseca nakon ta dva kongresa Boulanger, po svojoj prilici, biti diktator Francuske, što će ukinuti parlamentarizam, pročistiti sudstvo pod izgovorom korupcije, imati vladu à poigne⁶ i chambre pour rire⁷, da će zdrobiti sve zajedno – markiste, blankiste i posibiliste. A onda – ma belle France tu l'as voulu!⁸

Šest mjeseci kasnije mogli bismo imati rat – to potpuno zavisi od Rusije; ona je sada upletena u velike financijske operacije da povrati povjerenje i ne može ući u sukob dok to ne dovrši.⁽²²⁰⁾ U tom ratu neutralnost Belgije i Švajcarske biće najprije pogažena, a ako rat

¹ pravničku fikciju – ² glupost – ³ ćutanja – ⁴ francuski radnici i socijalisti bez razlike na partijsku pripadnost sazivaju kongres – ⁵ radnici – ⁶ jake ruke – ⁷ skupštinu za podsmijeh – ⁸ Lijepa moja Francuska – sama si to htjela!

stvarno postane opasan, naš jedini izlaz je da *Rusi* budu poraženi i tada izvrše revoluciju. Francuzi je ne mogu izvršiti dok su saveznici cara – to bi bila veleizdaja! Ali ako nijedna revolucija ne prekine rat, ako mu se pusti da ide svojim tokom, tada će pobijediti ona strana kojoj se priključi Engleska, ukoliko Engleska uopće uđe u rat. Jer onda će ta strana moći, uz pomoć Engleske, izgladnjeti drugu stranu presijecajući dovoz žita iz inostranstva, koje je danas potrebno cijeloj zapadnoj Evropi.

Sutra će poći jedna delegacija (Bax, Tussy, Edward) u »Star« da protestira protiv članka o kongresu objavljenog prošle subote; članak su vjerovatno proturili Hyndman i Smith H[eadingley] u odsustvu Massinghama.^[221]

Srdačan pozdrav od Nim i od tvog

F. E.

Prevod s engleskog

100

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 11. maja 1889.

Dragi Sorge,

Od piskaranja i trčkaranja u vezi s tim prokletim kongresom nemam vremena ni za šta drugo. To ti je đavolska kubura; sve sami nesporazumi, svađe i nezadovoljstvo sa svih strana, i pri tom od čitave stvari konačno neće ispasti ništa.

Učesnici haške konferencije^[163] dozvolili su da ih Belgijanci smatraju budalama. Umesto da, kao što je bilo odlučeno, posle odbijanja posibilista^[17] odmah istupe s protestom i sazivanjem kontrakongresa (što je trebalo da zajednički učine Švajcarci i Belgijanci), Belgijanci nisu učinili ništa, nisu odgovarali ni na jedno pismo, i najzad su se pojavili s bednim izgovorom: moraju da iznesu stvar pred svoj nacionalni kongres – 21/22. aprila!^[198] Posle toga drugi nisu baš ništa učinili (jer je Liebk[necht] preko Švajcaraca šurovao s nekim posibilistima, pošto je baš *on* taj kome mora poći za rukom ujedinjenje), i tako su posibilisti svojim proklamacijama uzaptili celu javnost, dok su naši ne samo ćutali, već su i na pitanja nekih sumnjičavih Engleza kako stoji stvar sa kontrakongresom davali prazne odgovore. Ta lukava politika dovela je konačno do toga da su se čak i u Nemačkoj ljudi pobunili, pa su Auer i Schippel zahtevali da se ide na kongres posibilista.^[206] To je konačno otvorilo oči L[ie]b[k[necht]u i tada je – pošto smo ja i Ede Bernstein rekli Francuzima da su oni slobodni i da mogu da sazovu kongres i za 14. jul¹, kao što su prvobitno nameravali – i on [Liebknecht] to isto napisao Francuzima. Tako se ispunila volja Francuza, ali oni se s pravom ljute zbog odugovlačenja i L[ie]b[k[necht]-ovog šurovanja, za koje okrivljuju sve Nemce.

Međutim, ovde od tog L[ie]b[k[necht]ovog pametovanja najviše stradammo mi. Naša brošura^[186] je delovala kao grom, dokazala je da su Hyndman i komp. lažovi i varalice; za nas je sve bilo povoljno, i da je L[ie]b[k[necht], što mu je stvarno i bila dužnost, sproveo brzu akciju kod Belgijanaca, ili ih se manuo, sam *pregovarao* sa ostalima i sazvaio kongres za bilo koji datum, ili prepustio Francuzima da ga sazovu – onda bi nama ovde prišle mase, i Social Democratic Federation^[73] bi napustila Hyndmana. Ali ovako nije bilo ničeg osim zaravanja obećanjima; trebalo je čekati; i pošto je ovde glavni spor u tredjunionima vođen oko toga da li ne treba poslati delegate na kon-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 96.

gres, kao što su to vode htele, ili ih ipak treba poslati, protiv volje vođa – pri čemu je kvalitet kongresa bio sasvim sekundaran, a posredi je bilo stupanje ili nestupanje u međunarodni pokret – bilo je jasno da su se ljudi pridružili onima koji su znali šta hoće, a ne onima koji to nisu znali. I tako smo opet izgubili sjajnu, upravo osvojenu poziciju i, ako se neko čudo ne desi, na naš kongres neće doći nijedan Englez vredan pomena.

Upravo je Bernstein bio ovde, zadržao me je do vremena kada se pošta zatvara, pa zato moram da završim.

Wisch[newetzky]² nije bio kod mene, ne znam šta ti ljudi hoće.

Tvoj
F. E.

² Lazar Wischnewetzky

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 11. maja 89.

Dragi moj Lafargue,

Mi vas nikad nismo zvali drukčije nego »the so-called Marxists«¹ i ja ne bih znao kako drugačije da vas nazovem. Ako imate neko drugo ime podjednako kratko, recite – i mi ćemo ga upotrebljavati rado i bez ustručavanja. Ali mi ne možemo reći: agglomeration⁽²²²⁾, što ovdje niko ne razumije, ni antiposibilisti, što se isto tako ne bi sviđalo i što ne bi bilo tačno, budući da ima široko značenje.

Tussy Vam je morala vratiti Vaše pismo upućeno listu »The Star«. Budući da je »The Star« dan ranije dobio tekst poziva na kongres, preveden od Tussy, Vaše prepričavanje tog dokumenta nije imalo ni najmanje izgleda za uvrštenje.

Nama su potrebna pisma iz Pariza, *direktno slana listu »The Star«,* sa poštanskim žigom Pariza, u kojima će biti opovrgavane posibilističke klevete u brojevima od subote i utorka⁽²²³⁾ da je Boulé⁽¹⁴⁶⁾ izabran *bulanžističkim* novcem, da je Vaillant djelovao kao *bulanžistički saveznik itd.* Čini mi se da vi to možete vrlo dobro činiti, a da se ne vrijeđa vaše novo dostojanstvo pravovjernog i isključivog naučavanja u pitanjima francuskog socijalizma.

»The Star« je dnevni list koji najviše čitaju radnici, jedini list koji nam je bar malo otvoren. Massinghamov vodič i prevodilac u Parizu bio je A. Smith, koji ga je odveo Brousse-u i komp.; kad su ga se ovi dočepali, nisu ga ispuštali iz ruku, napijali su ga likerom od pelina i vermutom i tako su uspjeli da pridobiju »The Star« za svoj kongres i da onda guta njihove laži. Ako želite da vam ovdje budemo korisni, pomozite nam da ponovo zadobijemo malo utjecaja u listu »The Star« dokazujući mu da se opredijelio u opasnom pravcu, da su ga Brousse i komp. naveli da objavljuje laži. A za to nema drugog načina nego protestna pisma protiv tih članaka, *direktno upućena iz Pariza.* Inače će nam stalno odgovarati: niko u Parizu nije protestirao, to je, dakle, istina.

Osim »Star«-a imamo samo »The Labour Elector«, vrlo nepoznat i vrlo mutan list, koji živi od novca koji dolazi iz tajnih izvora, i prema tome je vrlo sumnjiv. Sigurno je za vas važno da se malo popularizirate ovdje u Engleskoj, stoga bombardirajte »Star« protestima – vi, Vaillant, Longuet, Deville, Guesde i tutti quanti². Ali, ako nas osta-

¹ »stakozvani marksisti« – ² svi ostali

vite bez pomoći, ne žalite se što nijedan list ne piše o vašem kongresu i što ovdje posibiliste^[17] smatraju jedinim francuskim socijalistima, a vas kao neznatnu kliku spletkaša i zvekana.

Već tri mjeseca Tussy i ja nismo radili gotovo ništa drugo osim što djelujemo u vašem interesu; dobili smo prvu bitku s Bernsteinovom brošurom^[186] kad smo zbog neaktivnosti i kolebanja Liebk[nehta] gubili jednu za drugom sve stečene pozicije. Sada kad smo natjerani na defanzivu i u opasnosti da izgubimo čak i pozicije koje smo imali ranije, nama je vrlo teško, jer vidimo da su nas napustili i Francuzi, dok bi nekoliko pisama, od nekoliko redaka svako, u pogodnom času, moglo imati tako velik učinak. Ali, ako mislite da izgubite svaku mogućnost da vas čuju u javnosti ovdje u Engleskoj baš u času kad je to za vas najvažnije, mi tu ne možemo ništa; dabome, to će meni biti pouka, vratit ću se mome III tomu³, napuštenom već tri mjeseca, i preboljeti ako kongres ne dovede ni do čega.

Jako je dobro što se brinete za smještaj delegata i za restorane – Bebel mi je o tome pisao; i budući da je Pariz u julu pravi mravinjak – to je neobično važno.

Mi ćemo dati da se štampa Laurin engleski prevod. »S[ozialdemokrat]« ima jedan njemački prevod, u kome je Bernstein izmijenio^[214] jednu rečenicu pri kraju (br. 3 vašeg poziva), vrlo opasnu za Nijemce. Pošaljite *francuski tekst* poziva, koji treba svi da potpišu, B[ebel]u i L[iebknecht]u, da vam oni naznače dijelove koje ne mogu potpisati a da se ne kompromitiraju pred zakonom – bez toga ste izloženi opasnosti da ne dobijete njemačke potpise. Čekaću vijesti od Bebela prije nego što ovdje štampam njemački prevod i unaprijed ću vam saopštiti izmjene koje on predloži.

Već neko vrijeme ne vidim Labusquière-ovo ime u posibilističkim novinama – da li se i on nalazi u redovima nezadovoljnika?^[224] Početak rasula među posibilistima sigurno je za nas ugodna činjenica¹ ali napadi s naše strane, i kongres, mogli bi pomoći da se ostvari je-, dinstvo. U svakom slučaju, rasulo nije još toliko odmaklo da se utiče na vanjske saveznike posibilista.

Prilažem ček od 20 f. st. Ferryjev državni udar^[225] mogao je da ne uspije, jer je običan vojnik mnogo više bulanzist u 1889. godini nego što je bio republikanac u vrijeme kad je doveo do brodoloma Mac-Mahonov^[226] državni udar. Dobri Boulanger nije tako glup da izazove oružanu pobunu zbog neprilika na Vrhovnom sudu, ali to ne dokazuje ništa za slučaj direktne povrede ustava. Čvrsto sam uvjeren da Ferry neće ispustiti direktnu ili indirektnu vlast bez borbe. Ali to je opasno.

Prijateljski Vaš

F. E.

Prevod s francuskog

³ Kapitala

102

Engels Eleanori Marx-Aveling
u London

[London, oko 13. maja 1889]

Pošto je Laura poslala svoje pismo tebi u *otvorenom* kovertu, prilažem ovo.^[227] Videćemo se večeras kod Sama.

Prevod s engleskog

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 14. maja 89.

Draga moja Laura,

Zar vaši ljudi u Parizu ne bi mogli da gledaju s manje nerveze na ono što nastojimo da učinimo da bismo im pomogli sada kada se stvari popravljaju i idu glatko? Njih niko nije molio da uđu u polemiku sa listom »The Star«, niti da pišu duga opovrgavanja. Kako bi bilo kad bi Vaillant napisao »Star«-u: »U Vašem broju . . . Vi pišete, na osnovu tvrdnji koje su Vam dostavili posibilisti, da sam ja . . . (učinio to i to, »The Star«, 7. maja¹). Niti ja imam vremena, niti Vi imate prostora za detaljno opovrgavanje takve besmislice. Zbog toga Vas molim samo to da mi dozvolite da izjavim u Vašem prvom narednom broju da je to bezočna kleveta« (ili tako nešto slično).

Pa onda, kad bi blagajnik, predsjednik, ili sekretar Bouléova komiteta pisao: »U Vašem broju, itd. Vi kažete da je izbor Bouléa^[146] financiran bilanžističkim novcem¹. Kao predsjednik (ili nešto drugo) Bouleovog Komiteta, znam odakle je došao mršavi novčani iznos kojim smo mogli raspolagati – jedino od priloga radnika. Stoga izjavljujem da je iznesena tvrdnja koju su Vam dali posibilisti^[17] – bestidna laž« itd.

I u istom duhu još nekoliko pisama od raznih ljudi. To bi mnogo ojačalo naš uticaj na list »The Star«.

Naročito u ovom momentu. Jutros je »The Star« objavio Paulov poziv^[228] – bojim se – samo zbog toga da ima izgovor da ne objavi zvanični poziv na kome su *svi potpisali*. Ipak će Bernstein za dan ili dva ponovo s time kod njega² pokušati s priloženim primerkom. Edward i Bonnier posjetili su ga jutros i on je obećao da će sutra objaviti Bonnier-ovo pismo i pozvao je Bonnier-a na ručak slijedećeg ponedjeljka. Bonnier tada mora da pokuša da na njega utiče. Vidiš da se gvožđe još nije sasvim ohladilo i moglo bi se iskovati samo kad bismo bili podržani s nekoliko udaraca iz Pariza. Ako sada ne udarimo, uskoro će biti prekasno.

Ti kažeš da će pariski Komitet^[212] djelovati pomoću svojih brojnih proglašenja i da je to bolje nego slati pisma redakciji. Neosporno, ali pisma redakciji imaju svrhu da utiču na nju da *objavljuje proglašenja kada dođu*. Čemu svi proglašenja ako ih ne možemo objaviti ni u jednom

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 101. – ² Henryja Wiliama Massinghama

listu, osim u »Labour Elector«, što možda može nanijeti više štete nego koristi ako je to *jedini* list koji se na njih osvrće.

Budući da se dio razgovora s Massinghamom vodio na engleskom, jeziku koji B[onnier] ne razumije, još ne znam što se sve dogodilo. U svakom slučaju, nadam se da ćeš vidjeti da je naš plan kampanje – zadržati pozicije koje smo imali u početku i sačuvati stranice »Star«-a otvorene za naša saopćenja – bio jedino moguć i da nije bio tako apsurdan kako izgleda da misle naši pariski prijatelji. *Mi znamo* da se u redakciji »Star«-a pridaje veliki značaj takvim bombardovanjima s pismima od strane javnosti, a u ovom slučaju to je utoliko važnije kao što i sama znaš, što posibilisti, Smith H[eadingley] i Hyndman, svi jednoglasno trube M[assinghamu] u uši da je cijela stvar lična stvar Marxove porodice i ništa više.

Pisao sam Bebelu⁽²²⁹⁾ da piše Dancima i Austrijancima da požure sa slanjem svojih potpisa, a preko Danaca da utječe na Švedane i Norvežane. Također sam umirio njegova strahovanja da neće biti stanova i hrane u Parizu u slijedećim prazničnim danima. Bebel, koji nije nikad vidio ništa veće od Berlina (jer je ovdje bio samo nekoliko dana, i to pod dobrom paskom), u tim stvarima je malo kleinstädtisch³.

Ukoliko se prije okružnica pojavi sa *svim* potpisima, utoliko bolje³ to će imati najviše utjecaja na ovdašnje ljude.

Siguran sam da vaši pariski prijatelji imaju mnogo razloga da budu zadovoljni. Dobili su što su željeli, a ostaje dosta vremena da se sve učini. Zašto, dakle, moraju biti tako nesigurni pa se podjednako svetiti kako svojim prijateljima tako i neprijateljima, loše dočekivati svaki prijedlog koji im se podnosi, nastojati da pronađu poteškoće i tamo gdje ih nema i gundati poput Johna Bulla? Valjda toute la gaité française ne s'est pas évanouie⁴ – neka opet postanu Francuzi, put pobjede pred njima se otvara; mi, ovdje, pretrpjeli smo poraz, ali to nije presudno, i, kao što vidiš, nastavljamo da se borimo što bolje možemo.

Uvek tvoj

F. E.

Prevod s engleskog

³ provincijalan – ⁴ nije iščezla sva francuska veselost

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 16. maja 89.

Dragi moj Lafargue,

Evo mojih primjedbi na vaš nacrt proglaš^[230], koji sam pretresao s Bernsteinom. Uostalom, ako kažete da je na Kongresu u Troau^[128] bila zastupljena čitava francuska radnička klasa, vi padate u očiglednu protivrječnost s činjenicama i izlažete se prigovorima i protestima stranih delegata, i to bez ikakve potrebe. Vaši dekreti neće dovesti do iščezavanja posibilista i njihove pariske većine.

Poslao sam englesku okružnicu nedjeljnoj štampi, a sutra ide dnevnoj štampi, londonskim radikalnim klubovima^[45], socijalističkim organizacijama i utjecajnim ličnostima koje se za nju interesuju. To će biti oko hiljadu primjeraka okružnice; Tussy će raspolagati sa još 500, a K[eir] Hardy u Škotskoj isto tako sa 500. Adrese i paketi su gotovi; sve će otići sutra, tako da će sve biti podijeljeno u subotu na večer za vrijeme sastanaka klubova, tredjuniona itd.

«The Star» je objavio Bonnier-ovo pismo.

Klara Cetkin je napisala izvrstan članak listu «Berliner [Volks-] Tribüne»; mnogo bi nam vrijedilo da smo prije tri mjeseca imali tako jasan prikaz činjenica. Bernstein će sutra posjetiti Massinghama i učiniće sve što može. I događaj od 13-og^[224], čiju važnost nije istakao članak u listu «L' Egalité», Bernstein će iskoristiti, jer je od nje¹ dobio sve podatke o tom događaju.

Vrlo je ispravno što u Parizu ne drži sastanak Nacionalnog vijeća – budući da ste jaki u provinciji pa zbog toga tamo i treba da bude zvanično rukovodstvo, a ne u Parizu.

Sutra je premijera novog Avelingovog komada; iako nije osvojio publiku u prvom jurišu, kritika se njime bavi, čak i ljudi koji dosao o njemu nisu izustili ni riječi.

Štrajk rudara u mojoj domovini (oblast uglja počinje na dvije ili tri milje od Barmena) neobično je važan događaj.^[231] Bez obzira kako će se završiti, on nam otvara dosad zatvoreno područje i odsad nam nosi 40 - 50 hiljada glasova više na izborima. Vlada se strašno boji jer svaki pokušaj s energičnom akcijom ili, kako se danas kaže u Pruskoj, «schneidiges Handeln»² (riječ je, uostalom, austrijska), mogao bi izazvati krvavu nedjelju, kao u Parizu [18]71^[232]. Od sada rudari pripadaju nama na cijeloj površini Njemačke – a to je sila.

¹ Klare Cetkin – ² oštrim postupanjem

Što se tiče Boulanger-a, nadamo se da imate pravo i da je lakrdijaš izgubio igru. Ali . . .
Post-time³.

Prijateljski Vaš
F. E.

Pisaću D[anijeljsonu]⁴.

*Međunarodni socijalistički radnički kongres
od 14. do 21. jula 1889*

Radnici i socijalisti Evrope i Amerike!

Kongres u Bordou, na kome su učestvovali delegati iz preko 200 francuskih⁵ sindikalnih saveza iz raznih industrijskih centara Francuske, i kongres u Troau, na kome su učestvovali delegati 300 radničkih i⁶ socijalističkih grupa predstavnika čitave radnike klase i revolucionarnog socijalizma Francuske⁵, odlučili su da sazovu u Parizu, za vrijeme svjetske izložbe, međunarodni kongres na kome bi mogli da učestvuju radnici cijelog svijeta. Ovu rezoluciju radosno su pozdravili socijalisti Evrope i Amerike, zadovoljni što u predvečerje ozbiljnih događaja koji prijete civilizovanim nacijama mogu da se okupe i sporazumeju.

Kapitalisti su pozvali na svjetsku izložbu bogate i moćne da vide i da se dive ostvarenjima radnika osuđenih na bijedu i pored ogromnog bogatstva, kakvo nikada nije imalo ni jedno ljudsko društvo.

Mi socijalisti, koji se zalažemo za oslobođenje radnika, za ukidanje najamnog ropstva i za uspostavljanje društvenog uređenja u kome će svi, bez razlike na pol i nacionalnost, imati pravo na bogatstvo koje su oni stvorili zajedničkim radom – pozivamo prave proizvođače da se s nama sastanu 14. jula u Parizu.

Mi ih pozivamo da *zaključe pakt*⁷ bratstva koji će dati veću snagu borbi proletarijata svih zemalja i tako ubrzati početak novog svijeta.

Radnici svih zemalja ujedinite se!

ako *zaključe pakt* moglo bi da stvori teškoće. Nijemcima je zabranjeno da imaju bilo kakvu organizaciju i ako bi, uprkos zakonu, imali neku, to bi se smatralo tajnim udruženjem. Dakle, zbog toga treba izbjegavati svaki izraz koji bi podrazumijevao pojam formalne organizacije. Pozovite ih da izraze svoju solidarnost, da javno manifestuju svoja bratska osjećanja, na sve što vam je drago, ali samo ne na stvaranje formalne organizacije, ili words to that effect⁸, kao što kažu engleski pravnici.

Čini mi se da nedostaje još jedna do dvije rečenice da bi zaključak bio dobar.

Mogli biste da obavijestite socijaliste raznih zemalja koji će pot-

³ vrijeme odlaska pošte – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 117. – ⁵ Engels je ovu reč dodao i stavio znak pitanja – ⁶ Engels podvukao i stavio znak pitanja – ⁷ podvukao Engels – ⁸ riječi koje stvaraju taj utisak

pisati dokumenat, da će pojedinosti o mjestu, itd. saopćiti kasnije Pariski komitet^[212]. Poslije toliko retorike, malo proze neće biti na odmet. To je više businesslike⁹.

Prevod s francuskog

⁹ poslovno

105

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 17. maja 89.

Dragi moj Lafargue,
Evo 25 engleskih okružnica.^[214]

Kada ćete mi vratiti pismo iz Liona – dešifrirano?^[215] Ne bih htio da izgleda da sam nebržljiv i neučtiv prema francuskim radnicima.

Budući da su berlinski listovi »S[ozialdemokrat]« i »Berliner Volksblatt« objavili njemački prevod, ovdje više nema potrebe za posebno štampanim izdanjem. Osim toga, koji bi tekst trebalo uzeti:

1. Francuski tekst: *Socialist League*^[74] Engleske i danski socijalisti izjavljuju da ... unaprijed prihvataju odluke koje će se usvojiti.

2. Engleski tekst: *W. Morris iz Socialist League i Danci*, itd., itd.

3. Njemački tekst u berlinskom prevodu (vjеровatno Liebknechta): dok su se *Socialist League* i danski socijalisti izvinili, *Socialist League* je unaprijed odobrila odluke itd. (prema tom tekstu, Danci nisu prihvatili).

Budući da posibilisti imaju njemačkih prijatelja u Parizu i engleskih ovdje, nije isključeno da su obaviješteni o tim odstupanjima. To bi bilo vrlo neugodno i nadajmo se da se to neće dogoditi, ali i vi vidite do čega bi dovela nova okružnica^[230] u kojoj biste vi izjavili da govorite u ime »cijelokupne francuske radničke klase« – prevodi bi opet bili različiti, jer možete biti sigurni da bi to L[iebknecht] promijenio u njemačkom tekstu.

Sutra će biti poslano u Ameriku sto okružnica na engleskom jeziku.

»The Star« još nije objavio okružnicu. Bernstein nije jučer našao Mass[ingham].

Avelingov komad primljen je bolje nego što sam očekivao – to je vrlo dobra skica, koja završava, po ugledu na Ibsena, bez rješenja, a ovdašnja publika nije na to navikla. Prije ovog komada prikazan je drugi od *Baby Rose* i još nekoga – vrlo slobodna engleska verzija Echegarayeva^[233] dela *Conflicto entre dos deberes*. Budući da je ovaj posljednji bio jako začinjen emocijama, vrlo dobro je primljen, iako je težak i nezgrapčan i za engleski ukus.

Prijateljski Vaš
F. E.

106

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 20. maja 89.

Dragi moj Lafargue,

Šaljem Vam dva lista: 1. »Reynolds's« koji je na Tussynu molbu objavio okružnicu^[214], ali *bez potpisá*. To je divna prilika da mu pišete: The Commission of organisation is very much obliged to you for publishing in your paper our circular of convocation for the International Working Men's and Socialist's Congress at Paris to be opened on July 14th, but as you have not giveu any address, will you allow me to state, through your columns that all communications from abroad are to be sent to the undersigned foreign Secretary to the Commission. Yours etc . . . P. L[afargue]¹.

Le Pere, Pariz, Banlije, Me itd., ili tome nešto slično.

2. »The Sun«, novi radikalni Weekly², s jednim člančićem^[234], za koji također treba zahvaliti utjecaju Tussy. Vidjet ćemo da li ima mogućnosti da se kasnije koristi taj list, ali bi nam utjecaj »Stare-a mogao štetiti.

U listu »Justice« – poslat ću Vam ga čim dobijem primjerke – Hyndman slavodobitno kliče^[235], vjerujući da su nam sa »Star«-om zatvorene sve mogućnosti objavljivanja u londonskoj štampi. On piše da ste Vi, čovjek ljubazan i štovanja dostojan, postali smiješni, a isto tako i Bebel, Liebknecht i Bernstein; i nada se da ćemo mi napokon prestati s našim bespomoćnim spletkarenjem itd.

Da li ste čitali »Le Prol[étariat]« (ili »Parti ouvrier«?), u kome posibilisti kažu da su sigurni u Dance?^[236] Bernst[ein] je pisao u Njemačku da sazna šta je na stvari.

Čim nema više tlo bulevara pod nogama, Rochefort postaje smiješan – u Ženevi u svadi sa starim Beckerom, ovdje – vadeći svoj revolver u Regent Streetu, nakon dobijenog šamara^[237]. Ta zgoda će

¹ Organizaciona komisija jako Vam je zahvalna zbog objavljivanja u Vašem listu naše okružnice o pozivu Međunarodnog radničkog i socijalističkog kongresa, koji će se održati u Parizu 14. jula; ali bućući da niste objavili nikakve adrese, hoćete li nam dozvoliti da na stupcima Vašeg lista izjavimo da sva saopćenja iz inostranstva moraju biti adresirana na potpisanog sekretara za spoljne veze. Vaš, itd. P. [Lafargue] – ² tjednik

danas biti raspravljena u Police Court³ za prekršaje; poslaću Vam novine.

Prijateljski Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

³ policijskom sudu

Engels Karlu Kautskom
u Beč

London, 21. maja 1889.

Dragi Kautsky,

Najzad imam nekoliko slobodnih minuta da ti pišem. Taj prokleti kongres i sve što je s njim u vezi već 3 meseca mi oduzima sve vreme; to ti je piskaranje tamo i ovamo, trčkanje, davolsko secanje, a rezultat svega – samo nerviranje, neprijatnosti i svađa. Valjani Nemci su u St. Galenu^[210] i posle njega uobrazili da treba samo da sazovu kongres i tu je: jehi or, vajahi or¹ (neka ti to Adler objasni). Oni su uobrazili da, otkad *su* izgledali svoj unutrašnji razdor, u celom socijalističkom svetu vladaju ljubav i prijateljstvo, mir i sloga, a nisu ni pojma imali da sazivanje kongresa znači – ili potčinjavanje savezu Brousse-Hyndman, ili borbu s njim. Čini se da im to ni sada, kad su stekli dovoljno iskustva, nije sasvim jasno; oni se uljuljukuju iluzijama o ujedinjenju *oba* kongresa čim se oni sastanu i odbacuju pri tom jedino sredstvo za borbu koje bi to omogućilo: pokazati zube Brousse-Hyndmanu. Onaj ko donekle poznaje ove ljude dobro zna da oni uzmiču samo pred silom i da svaki ustupak smatraju znakom slabosti. Umesto toga, L[ie]bk[necht] zahteva da oni budu pošteđeni, da se s njima ophodi ne samo u rukavicama već da se bezmalo nose na rukama. L[ie]bk[necht] je zabrljao celu stvar. Haška konferencija, koju je Hyndman ovde nazvao caucus^[238], zato što *on* nije bio pozvan (što je već po sebi glupost), mogla je dobiti u značaju, postati nešto drugo, a ne caucus – pošto su posibilisti^[17] izostali – tek kada su se naknadno pribavili potpisi drugih, Austrijanaca, Skandinavaca itd. To bi uticalo i na Belgijance. Tako nešto se nije desilo – uopšte ništa se nije desilo; haška istorija, koja je bila dobar početak, bila je i *kraj*. Sad, posle odbijanja posibilista, Belgijanci otežu stvar, ne odgovaraju, najzad izjavljuju da odluku prepuštaju *svom* kongresu 21. aprila^[198]. Umesto da se pošalje neko ko će prisiliti Belgijance da kažu odmah da ili ne, pa da se potom pripremi akcija drugih, dopušta se da ide kako ide. L[ie]bk[necht] drži svečane govore u Švajcarskoj^[239], a kad mi ovde – u trenutku koji je odlučujući za ovdašnje prilike – pokrećemo stvar, on počinje da nas obasipa prekorima da smo pogazili odluku o pridržavanju haških odluka^[193] u tajnosti (a to pridržavanje u tajnosti bila je čista besmislica i, povrh toga, mi za njega *nismo znali*), da smo mu pokvarili plan da posibiliste preko Brousse-ove glave itd. (!) pre-

¹ neka bude svetlost, i bi svetlost

vede na našu stranu, itd. I kad su Englezi – koje *smo mi* razdrnali – discontented² Trades Unionists^[194] – postavili pitanje Belgiji, Holandiji, Nemačkoj, Danskoj: kako stoji stvar s *našim* kongresom, dobili su prazne, neodređene odgovore i odlučili se, naravno, za ljude koji su znali šta hoće, za posibiliste. Tako se mesecima koprčalo i odugovlačilo, dok su posibilisti preplavljivali svet svojim cirkularima, sve dok konačno i u nemačkom taboru ljudi nisu izgubili strpljenje i zahtevali da se ode na kongres posibilista.^[206] To je imalo efekta, i 24 časa posle trenutka kad smo mi ovde rekli Francuzima da su oni, u skladu s odlukama belgijskog kongresa slobodni da čine šta hoće i da i svoj kongres mogu sazvati za 14. jul³, 24 časa posle toga pojavio se i L[ie]bk[necht] s tim planom, protiv kojeg se tako žestoko borio. On prosto mora prvo da nasedne, da bi tek onda bio kadar da donese smelu odluku.

Ali sada je za mnoge stvari kasno. *Ovde* je bitka izgubljena na celom frontu zato što smo u odlučujućem trenutku ostavljeni na cedilu. Ljudi koji osećaju simpatije prema nama morali su se zadovoljiti time što su izabrani – za *drugi*, posibilistički kongres. U Belgiji su posibilisti faktički pobeđeni, zahvaljujući briselskim intrigantima; čini se da Anseele, koji je inače bio dobar, ne želi da dovede do raskida sa Briselcima. Čini se da se čak i Danci kolebaju, a njihov primer slede Švedani i Norvežani, koji, istina, još nisu naročito značajni, ali ipak predstavljaju 2 nacije. Prosto da poludiš kad vidiš kako je L[ie]bk[necht] potpuno kompromitovao, i možda delimično uništio, sjajan položaj Nemaca u međunarodnom pokretu.

U čvrstom savezu s Austrijancima, Amerikanci – unekoliko samo filijala nemačke partije; Danci, Švedani, Norvežani, Švajcarci – tako reći, potomci Nemaca; Holandani – pouzdana karika sa Zapadom; uz to, svuda nemačke kolonije i Francuzi koji ne pripadaju posibilistima i na koje je nemački savez gotovo direktno upućen; slovenske kolonije i izbeglice na Zapadu, koji posle blamaže anarhizma gravitiraju takođe prema Nemačkoj – kakav sjajan položaj! I sve to poljuljano L[ie]bk[necht]ovom iluzijom da on treba samo da otvori usta i da će cela Evropa zaigrati kako on svira i, ako on ne bude naredio marš, ni neprijatelj neće učiniti ništa. A zahvaljujući pojmljivom Bebelovom nepoznavanju inostranih pitanja, što je za žaljenje, L[ie]bk[necht] ima prilično odrešene ruke. Ako stvar pođe naopako, on će biti kriv što nije delao (osim što je stvarao klike) i zato što nije javno istupao u vreme posibilističkog odbijanja, od početka marta do belgijskog kongresa 22. aprila.

Ali, ja mislim da se još sve može popraviti ako se svi složno prihvate posla. Pridobijemo li Dance, stvar je dobijena – ali na njih se može uticati upravo samo iz Nemačke, tj. preko L[ie]bk[necht]a. A, prosto je strašno što je uopšte nastala takva sumnjiva situacija u vreme

² nezadovoljni – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 97.

kad je brzo delanje u martu i početkom aprila trebalo da privuče na našu stranu celu Evropu. Posibilisti su delali, dok L[iebknecht] ne samo da ništa nije radio, nego je i svim drugima onemogućio delanje: Francuzi se, naravno, nisu smeli ni maći, doneti neku odluku, izdati neki cirkular, sazvati kongres, sve dok L[iebknecht] konačno nije primetio da su ga Briselci šest nedelja vukli za nos i da su mu pod uticajem posibilističke akcije, nasuprot njegovoj masterly inactivity⁴, njegovi sopstveni Nemci konačno okrenuli leđa. Uz to, još i istorija s onim dripcem Schlesingerom.^[200] On, L[iebknecht], apeluje na osećanje: najmanji korak u javnosti može, kaže on, da ga upropasti, da mu natovari 6000 maraka duga, da ga primora na iseljenje u Ameriku. Pod tim okolnostima sačekacu – bar sad tako mislim – da cela ta stvar izađe, pa ću onda videti šta da radim. Ali ta istorija je za njega vrlo sramna, i ako on uobražava da može lako da se oslobodi toga što mu ime stoji na takvoj svinjariji, onda se vara. Budi tako dobar pa mi pošalji sledeće sveske. Drska arogancija tog klipana⁵ može se uporediti samo s njegovim potpunim neznanjem. Sasvim si u pravu, da na tome ne stoji L[iebknecht]ovo ime, to bi bilo samo smešno.

Šta radi Louise? Da li se još onako vredno bavi pitanjem razmnožavanja čovečanstva? Nadam se da je dobro i zdrava i da je prebrodila svoj poslednji ispit.^[156] Pozdravi je srdačno od Nim i mene, sad se valjda ipak može malo i odmoriti.

Morao sam se odreći pušenja jer ono loše utiče na nerve, naročito na srce, koje je inače sasvim zdravo. Isto tako sam morao mnogo da ograničim upotrebu alkohola, pošto on, kad su nervi ovako rastrojani, deluje jače nego inače. Uzimam sulfonal za spavanje i dosta izlazim na svež vazduh gore na Hempstedu i Hajgejtu. To oduzima i vreme. Samo da prođe taj prokleti kongres, pa da ne moram da rijem po tolikim novinama, više ništa ne stižem; kad najzad dođem do neke razumne knjige, oči su mi tako umorne da moram da radim nešto drugo. Lekar kaže da se moje oči nikad neće sasvim izlečiti, ali da to nije ništa ozbiljno, samo stalna neprijatnost – tj. ograničavanje vremena za pisanje i čitanje.

Tussy sad piše po pisačkoj klavijaturi.

Srdačni pozdravi od Nim i

tvog
F. E.

⁴ majstorskoj neaktivnosti – ⁵ Maximiliana Schlesingera

108

Engels A. F. Robinsonu
u London

122, Regent's Park Road, N.W.
[London] 21. maja 1889.

Mr. A. F. Robinson
47, Little George St. Hampstead Rd.

Gospodine,

Obavešten sam da sada imate dobar položaj i da ste u mogućnosti da mi postepeno vratite 25 sh. koje sam Vam pozajmio, a pošto je gospodin Lahr, vaš sused, nezaposlen, molim Vas da taj novac isplatite njemu, u nedeljnim ratama koje ćete sami međusobno odrediti. Ja ću njihove – gospodina i gospođe Lahr – novčane priznanice primiti kao svoje sopstvene.

S osobitim poštovanjem Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 24. maja 89.

Dragi moj Lafargue,

Za ime sveta objavite što prije okružnicu s potpisima predstavnika stranih partija!^[230] Ona nam je ovdje i svuda neobično važna. Nije važno ako je sadržaj blijed i bez krupnih riječi – potpisi čine muziku. Ako ga primimo za 8 - 10 dana, ovdje smo pobedili, a ako je ne dobijemo izgubićemo i po drugi put bitku, i to krivicom Parižana. Zar je tako teško sastaviti okružnicu koju mogu svi potpisati!

Prilažem »Justice« s manifestom^[240], čiji bijes i bestidne laži vrlo dobro pokazuju kakav je ovdje utisak izazvalo upravo sada sazivanje kongresa^[214]. Kao što vidite, Social Democratic Federation^[73], ili tačnije Hyndman, savršeno znaju da se radi o njihovom položaju ovdje, jednako kao i o položaju posibilista u Francuskoj. Naravno, odgovorićemo. Ali djestvo bi bilo ogromno kada bismo mogli dodati na kraju našeg letka poziv za kongres s potpisima stranih predstavnika.

Poziv je objavio »Commonweal« i Morris se otvoreno izjašnjava za naš kongres. U listu »The Labour Elector« W. Parnell, delegat na Londonskom kongresu^[126], vrlo odvažan i sposoban mladić – radnik – izjavljuje da ima primjeraka poziva za kongres za one koji ih žele. Vrlo dobra prinova. Za sutra je Tussy pripremila sastanak na kome će se Bernstein (mi ga ovdje zovemo *Ede*; ako tako napišem, znaćete na koga se odnosi) sastati sa Burnsom, Tomom Mannom i drugim utjecajnim radnicima. Burnsa je izabrala njegova sekcija za posibilistički kongres, vrlo je dobro da bude takvih ljudi na posibilističkom kongresu, ako ih već ne možemo imati na našem.

»Star« još nije objavio pismo Okeckija¹, ali je objavio *Baxovo* o Vaillant-u. Podsjetićemo ga² na ono drugo. Budući da on želi da poveća prodaju svog lista u Parizu, upoznaćemo ga s radikalnim socijalistima u Gradskom vijeću – Longuet-om, Daumas-om i dr. Šta sadrži pismo Ok[eckog]? Pobija li odlučno optužbu da je Boulé dobio novac od bilanžista? Vi ne znate koliko je važan za nas – i za vas – taj dnevni list ovdje, i koliko bi se isplatilo da ga otmemo Hyndmanu.

U Manifestu »Justice« rečeno je da je *Farjat glasao za posibilistički kongres (na Londonskom kongresu)*. To ne može biti istina! Molim ga, da mi istom poštom pošalje pismo koje ćemo moći objaviti.^[241] Međutim, nemam njegovu adresu, a čovjek na koga sam mislio je

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 103. – ² Henryja Williama Massinghama

Fréjac iz Komantrija, a ne Farjat. Vi ćete nam stoga učiniti veliku uslugu ako nam pribavite to pismo, i to brzo, jer ovdje ne treba gubiti vrijeme; inače, gubimo svoju publiku.

Pisao sam u Dansku da saznam uzrok oklijevanja^[242], ali moj korespondent³ pripada radikalnoj opoziciji, a ne umjerenjacima koji rukovode partijom. Također smo pisali Bebelu da je vrlo važno da imamo Dance, za kojima će poći Šveđani i Norvežani; predložili smo mu da jedan Nijemac pođe lično k njima, ako ne ide drukcije.

Sada, dragi moj Lafargue, požurite s pozivom za kongres koji su svi potpisali. To je jedino efikasno sredstvo za raskrinkavanje svih kleveta i laži ostalih i za zemlje koje se još nisu odlučile vrlo je važno da stigne prije nego što donesu odluku. Zbog L[ie]bk[necht]love neodlučnosti i oklijevanja izgubili smo dosta pozicija; nemojte slijediti njegov primjer, jer vas uvjeravam, ako zbog vašeg odlaganja, koje ovdje niko ne razumije, izgubimo još jednu bitku, onda i mi ovdje imamo puno pravo da izgubimo strpljenje i da vas prepustimo *shift for yourselves*⁴. Nemoguće je pomoći ljudima ako oni ne žele sami sebi malo da pomognu. Pošaljite, dakle, bez ikakva odlaganja, bilo kakvu okružnicu, ali takvu da ne može izazvati nikakvo protivljenje inostranih partija, prikupite potpise i štampajte, ili je nama pošaljite u tu svrhu – s Laurinim engleskim prevodom – da se ne gubi vrijeme. Izgledi su dobri ako se svi vi složite da prvo postavite glavnu i važnu stvar, a ostavite po strani sva neznatna rivalstva i sitnice. Ne nanosite štetu svom vlastitom kongresu, ne budite veći Nijemci od samih Nijemaca.

Srdačno Vaš i Laurin
F. E.

Šaljem Vam »Justice« i »Commonweal«.

Prevod s francuskog

³ Gerson Trier – ⁴ da se sami snalazite

110

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 25. maja 89.

Dragi moj Lafargue,

Vidim iz Guesde-ova pisma Bonnier-u da se poziv na kongres sa potpisima stranih predstavnika^[230] nalazi u štampi. Možete još dodati:

R. Cunninghame-Graham, član engleskog parlamenta i, ako do *ponedjeljka* ne primite brzogav kojim se to opoziva, također:

W. Parnell }
Tom Mann } delegati na Londonskom kongresu 1888. godine^[126].

Mi nemamo *formalni* pristanak dvojice posljednjih. Bernstein ih je jutros posjetio, kao i Grahama i Burnsa. Ovaj posljednji kaže da će se sasvim odvojiti od Socijaldemokratske Federacije^[73], da mu je dosta Hyndmanovih spleta, koji je upropastio udruženje, da je tiraž lista »Justice« pao s 4000 na 1400 primjeraka, itd. Iako ga je njegova sekcija izabrala za posibilistički kongres, on će djelovati u našem duhu; pregovori o načinu kako da se to sprovede još su u toku.

Pošaljite primjerak poziva za kongres što prije.

Srdačno Vaš
F. E.

Kasnije ćemo vjerovatno imati još neke potpise.

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

[London] 27. maja 89.

Dragi moj Lafargue,
Šaljem Vam ovom poštom izvještaj o *Alijansi*¹. Hoćete li i *tobožnji rascjep*²

Pošaljite mi članak za ruski časopis^[243], poslaću ga D[anijeljonu]³.
Buduci da se Lavrov ustručava, obratite se na:

N. Axelrod, Kephir-Anstalt,
Hirschengraben, Zürich -

i zamolite ga da vam pribavi potpis Vere Zasulič (čiju adresu nemate), njegov sopstveni, G. Plehanova i ostalih ruskih marksista. To će iznenaditi našeg hrabrog eklektičara.

Engleski tekst poziva^[230] već je kod štampara; sutra ću dobiti otiske, a prekosutra će biti razdijeljeni.

Parnell nam je odbio svoj lični potpis, ali ga daje kao počasni sekretar Labour Electoral Association^[244].

Budući da ste primili taj potpis zajedno s potpisima ostalih članova (Championa, Manna, Batemana), nisam slao brzopjav, jer, naravno, vi ćete uzeti potpise onako kako su vam direktno poslati, a ne prema pismu.

Razlog je to što je Parnella na posibilistički kongres delegirala njegova tredjunionistička sekcija (umjetnih stolara), gdje će on i Burns djelovati u našem duhu. Moguće je čak, ako se posibilisti suprotstave njihovom prijedlogu o ujedinjenju, da se od njih odvoje i pridu nama. Ali to je još muzika budućnosti.

Požurivao sam Vas zbog protivrječnih vijesti iz Pariza i zbog toga što nisam znao da li je postignuta saglasnost o tekstu saziva. A sada je i ovdje krenulo. To će biti kao udar groma.

Vaša taktika je najbolja, naročito zato što nemate lista, i u Francuskoj se svako već opredijelio. Ovdje, gdje ima ne samo neodlučnih ljudi nego treba pokolebati one koji su već prišli neprijatelju - a to je moguće - treba napadati.

Nadam se da ću sutra, napokon, moći malo poraditi protiv Hyndmana^[245]; danas mi je cijeli dan otišao na engleski tekst poziva na kongres i na razna trčkaranja.

¹ Karl Marx/Friedrich Engels, *Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika* - ² Karl Marx/Friedrich Engels, *Tobožnji rascjep u Internacionali* - ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 117.

Pismo iz Liona bilo je priloženo u omotu; poslao sam Vam ga da mi dešifirate adresu i potpis.^[215] Od mene traže primjerke mojih spisa. Vi ste, međutim, primili moje popratno pismo u kome sam molio to objašnjenje.

U žurbi, srdačno Vaš

F. E.

Apsolutno nam je neophodno da znamo da li je Farjat – za ili protiv; možda je otišao prije onog glasanja?^[214]

Prevod s francuskog

27 mai 89

Mon cher Lafargue

Par ce Courrier j'vous adresse
le rapport sur l'Alliance. Voulez-vous aussi
les prétendues critiques?

Envoyez-moi l'article pour la revue
russe, j'vous l'envoierai à D.

Puisque Laroff fait des ennuis-
oleries, adressez-vous à

St. Axelrod, Nephew-Anstalt

Hirschengraben Zürich

et priez-le de vous procurer les signatures
de Wera Zaimontsch (dont vous n'avez pas
l'adresse), avec la sienne propre, celle de
J. Mechnoff, et autres marxistes russes,
Cela étonnera notre brave ecclésiastique.

La convocation anglaise est déjà entre
les mains de l'imprimeur; demain j'aurai
les épreuves, après demain distribution.

Parnell nous refuse sa signature comme
~~homme~~ pour individu, mais il la donne
comme Hon. Sec. de la Labour El. Assoc.

112

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 8. juna 1889.

Dragi Sorge,

Gotovo da mi je žao što si Wisch[newetzke] shvatio toliko ozbiljno da si s njima prekinuo odnose. Ja sam im ostavio satisfakciju da mi time što *on* nije došao pokažu *svoje* najveće nezadovoljstvo; ipak, pretpostavljam da te je on na to primorao neotesanim ponašanjem prema tebi.

Raspoloženje u kome si napisao svoje pismo o kongresu držalo je i mene od sredine marta skoro do sredine maja. Pravim čudom sad je sve spaseno, kao što si video iz dobijenog drugog cirkulara o sazivanju kongresa sa potpisima iz gotovo cele Evrope^[230] (dopunjenog u prilogu Bernsteinovom br. II^[245], danas poslatom).

Prvu brošuru, koju je potpisao Bernstein^[186], redigovao sam ja, kao i sve što je o tome objavljeno *na engleskom*. Ono zbog čega me ti možeš prekorevati bilo je neophodno sa ovdašnjeg stanovišta. Naročito razjašnjenja o posibilistima^[17] koja će se tebi učiniti kao napad. Ali, najnužnije je bilo objavljivanje haških odluka^[193], koje su mudraci u Hagu odlučili da drže *u tajnosti*, i to in infinitum. Srećom, ovde i u Parizu niko nije znao za tu mudru odluku i tako smo mi pokrenuli stvar, pošto su se posibilisti i njihove ovdašnje pristalice svakodnevno koristili baš ovim odlukama, pričali o njima najveće laži, itd.

Naravno, posle odbijanja posibilista moralo se brzo delati. Ali Belgijanci, koji je trebalo da sa Švajcarcima sazovu kongres, nisu se ni pokrenuli – hteli su da stvar otežu do svog kongresa na Uskrs u Žolimonu^[198] i da se prikriju iza odluka koje tamo budu donete. I od Švajcaraca je Scherrer bio malko lenj, pod izgovorom da će s L[ie]bk[necht]ovim dopuštenjem privoleti *masu* posibilista da pređu na našu stranu »preko glava Brousse-a i komp.«! Ali L[ie]bk[necht] je držao svečane govore u Švajcarskoj^[239], a Bebel je premalo poznavao teren da bi u njegovom odsustvu mogao da istupa samostalno.

Stvarno poprište borbe je bilo *ovde*. Bernsteinova brošura br. I delovala je ovde kao grom. Ljudi su videli da su ih Hyndman i komp. sramno lagali. Da je naš kongres odmah sazvan, svi bi oni bili s nama, a Hyndman i Brousse bi bili sami. Ovdašnji nezadovoljnici iz tredjuniona^[194] obračali su se nama, Nemcima, Holanđanima, Belgijancima, Dancima. Ali niko im nije dao obaveštenje o *našem* kongresu, kada će se održati, gde i kako. A za njih je glavna stvar bilo slanje

delegata na bilo koji kongres, u znak opozicije Broadhurstu, Shiptonu i komp., pa su se tako opredelili za kongres koji je već bio *sazvan*.

Tako smo ovde, korak po korak, izgubili teren, i naš foothold¹ u ovdašnjoj radikalnoj štampi bio je veoma poljuljan, a na kraju je došla i odluka belgijskog kongresa: na *oba* kongresa poslati po jednog delegata. I čak i u nemačkoj partijskoj štampi Auer i Schippel su se zalagali za to da se mora otići posibilistima^[206] već i radi toga da bi se dokazalo da ne postoji neprijateljsko-šovinistički odnos prema Francuzima. Ukratko, smatrao sam da je stvar propala, bar kad je posredi Engleska.

i Ali, odmah sam napisao Francuzima² (koji su od samog početka insistirali da se kongres održi 14/21. jula *istovremeno sa posibilističkim*, inače nije vredno ni sazivati ga) da ih belgijska odluka oslobađa obaveze i da sad odmah treba da zakažu kongres u to vreme. I gospodin Liebk[necht], kome su Auerovi i Schippelovi članci potprašili tur, odjednom je sad otkrio da je dovoljno odugovlačio stvar i da se sad mora delati brzo – taj isti savet dao je i on Francuzima³. Usledilo je sazivanje kongresa – efekat je bio preko svakog očekivanja dobar, izjave o pristupanju su počele da pritiču i još pristižu. I čak i ovde imamo nešto više od succès d'estime⁴, i objavljivanje potpisa još ovde ima efekta. Čak i ovde je uz nas sve što je izvan (veoma propale) Social Democratic Federation^[73], pa i deo onih koji su još u njoj pruža nam moralnu podršku. Jer, John Burns, socijalistički većnik London County Council-a^[246], sa celom Battersea Branch^[247] verovatno će se od nje odvojiti, ili je to već učinio. On i Parnell (koji se potpisao na našem cirkularu) već su izabrani kao delegati za kongres posibilista i tamo će dejstvovati u našu korist.

Osim Social Democratic Federation, posibilisti *nemaju ni jednu jedinu socijalističku organizaciju u celoj Evropi*. Zato se oni moraju vratiti na nesocijalističke tredjunione i dali bi sve kad bi mogli ovde dobiti stare tredjunione, Broadhursta i drugove, ali njima je dosta ono što je bilo u novembru ovde u Londonu.^[126] Iz Amerike dobiće jednog iz Knights of Labor.^[248]

Pri tome je glavna stvar bila – i za mene je to bio razlog da tako prionem na posao – što se stari rascep u Internacionali, stara borba iz Haga^[249], opet ovde javlja. Protivnici su isti, samo što je zastava anarhista zamenjena zastavom posibilista: prodaja principa buržoaziji u naknadu za dobro plaćene položaje za vođe (gradsko veće, berza rada^[124] itd.). I taktika je potpuno ista. Manifest Social Democratic Federation^[241], koji je očigledno napisao Brousse, novo je izdanje cirkulara iz Sonvilijea^[250]. I Brousse to takođe zna: on još tim istim lažima i klevetama napada le marxisme autoritaire, a Hyndman ga podražava – njegovi glavni izvori o Internacionali i o Marxovoj poli-

¹ položaj – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 96. – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 98. – ⁴ uspeha u uvažanju

tičkoj delatnosti jesu ovdašnji nezadovoljnici iz Generalnog veća, Ecarius, Jung i komp.

Savez posibilista i Social Democratic Federation trebalo je da čini jezgro nove Internacionale, koju je trebalo osnovati u Parizu: s Nemcima, ako bi se pridružili kao treći u savezu, ili protiv njih. Otuda mnogi mali kongresi koji slede jedan za drugim, otuda isključivost s kojom se saveznici odnose prema svim drugim francuskim i engleskim pravcima kao nepostojećim; otuda intrigiranje, naročito s malim nacijama, na koje se oslanjao i Bakunjin. Ali postalo je teško praviti ovakve ujdurme otkad su Nemci, posle odluke u Sankt Gallenu^[77] sasvim naivno – potpuno neobavešteni šta se napolju zbiva – stupili i u pokret za kongres. I pošto su ti mali ljudi više voleli da idu protiv Nemaca nego da idu s njima – njih su smatrali potpuno marksiziranim – borba je postala neizbežna. A ti nemaš pojma koliko su Nemci naivni. Stajalo me je neizmerno mnogo truda da objasnim čak i Bebelu o čemu se tu u stvari radi, mada posibilisti to vrlo dobro znaju i svakodnevno proklamuju. S obzirom na sve te greške, malo sam se nadao da će stvari ići dobro, da će već sada pobediti imanentni razum koji se u toku ove istorije postepeno razvija do svesti o sebi samom. Utoliko me više raduje dokaz da su danas ipak nemoguće onakve stvari kao 1873. i 1874. Intriganti su već sada potučeni, i značaj kongresa – bilo da za sobom povuče drugi ili ne – sastoji se u tome što se jednodušnost socijalističkih partija Evrope pokazuje pred celim svetom, a ono nekoliko intriganata, ako se ne smire, ostaće na cedilu.

Inače, kongres ima malo značaja. Ja, naravno, neću tamo ići, ne mogu se opet trajno baciti na agitaciju. Ali, eto, ljudi *hoće* malo da se poigraju kongresa i zato je bolje da im ne rukovode Brousse i Hyndman. Taman je bilo vreme da im se stane na put.

Radoznalo očekujem efekat Bernsteinove brošure br. II. Nadam se da je to poslednji dokumenat u toj stvari.

Uostalom, ovde stvari stoje i ovako i onako. Morao sam da prestanem da pušim zbog uticaja duvana na nerve; to me staje neobično malo napora, svaka 2-3 dana popušim još po trećinu cigarete, ali mislim da ću iduće godine ipak opet početi. Sam Moore odlazi kao vrhovni sudija u oblast Nigera u Afriku. Iduće subote će otputovati iz Liverpula, kroz 18 meseci vratiće se na pola godine, tamo će prevesti III tom⁵. Srdačni pozdravi tvojoj ženi.

Tvoj
F. Engels

Engels Lauri Lafargue
u Le Pere

London, 11. juna 89.

Draga moja Laura,

Konačno sam našao nekoliko minuta da mirno s tobom proćaskam. Najprije ti zahvaljujem na ljubaznom pozivu da dođem u Le Pere za vrijeme kongresa. Međutim, bojim se da ću to opet morati odgoditi. Dvije stvari načelno izbjegavam da posjećujem i tamo idem jedino silom: to su kongresi i izložbe. Buka i vreva vašeg »World's fair«¹, da govorim slengom poštovanih Britanaca, nisu za mene privlačne, a u svakom slučaju moram da budem daleko od kongresa; to bi me bacilo u novu agitacionu kampanju i vratio bih se s morem zadataka koje bih morao obaviti u korist raznih nacionalnosti, što bi mi oduzelo nekoliko godina. Te se stvari ne mogu odbiti na jednom kongresu, a ipak to moram učiniti ako treći tom² treba da ugleda svjetlo dana. Više od tri mjeseca nisam ga mogao ni pogledati, a sada je suviše kasno da počnem prije godišnjeg odmora, koji namjeravam uzeti; uostalom, nisam siguran da su potpuno prošle moje kongresne brige. Ako, dakle, ne dođem u Le Pere ove godine, aufgeschoben ist nicht aufgehoben³. Ovog ljeta ću provesti malo odmora u nekom mirnom mjestancu na morskoj obali i nastojati da opet ojačam da bih mogao steći kondiciju da pušim cigaru, što nisam učinio već preko dva mjeseca; gram duvana svaki drugi dan – to je sve što mogu podnijeti – no opet spavam, a kad umjereno pijem, više nemam neprijatnih posljedica.

Evo nekoliko novosti za Paula: Sam Moore priređuje večeras oproštajnu večeru; u subotu otploviće za Niger, gdje će, u Asabi, u unutrašnjosti Afrike, biti vrhovni sudac teritorija Kraljevske kompanije Nigera, privilegirane i s ograničenim jamstvom; imat će šest mjeseci godišnjeg odmora u Evropi svake druge godine, dobru plaću, i nadu da će se vratiti za 8 godina, ili otprilike toliko, kao nezavisan čovjek. Uglavnom, u Paulovu čast je pristao da bude vrhovni sudac nigerskih crnaca, najveće elite nigritskih⁴ nigerskih crnaca. Svi smo tužni što ga gubimo, ali on već više od godine dana traži nešto slično, a to je izvrstan položaj. Svoje imenovanje ne zahvaljuje samo svojim pravničkim kvalifikacijama, nego mnogo više tome što je sposoban geolog i botaničar i bivši dobrovoljački oficir – sve odlike, vrlo drago-

¹ Svjetske izložbe – ² *Kapitala* – ³ odlaganje ne znači odustajanje – ⁴ crno afričkih

cjene u nepoznatoj zemlji. Imaće botanički vrt i uspostaviće meteorološku stanicu; njegova pravnička dužnost sastojat će se uglavnom u kažnjavanju njemačkih krijumčara, koji krijumčare od krumpira pravljjen špirit »Bismarck«, oružje i municiju. Klima je daleko bolja nego što se govori, i liječnički pregled bio je veoma zadovoljavajući; liječnik mu je rekao da će imati bolje mogućnosti nego mladići koji se od prave dosade ubijaju – viskijem i u crnom haremu. Kada izade treći tom, bar će jedan dio biti preveden u Africi, jer ću mu poslati prve otiske.

Vratimo se našem dragom kongresu. Mislim da su ti kongresi neizbježno zlo pokreta; ljudi će nastojati da igraju neku ulogu na kongresu, ali premda su kongresi, s jedne strane, korisne manifestacije i dobri što okupljaju ljude raznih zemalja, pitanje je da li le jeu vaut la chandelle⁵, ako postoje ozbiljna razmimoilaženja. Ali ustrajni napori posibilista^[17] i hajndmanista da se uvuku u vodstvo nove Internacionale pomoću svojih kongresa, nametnuli su nam neizbježnu borbu, a jedina je stvar u kojoj se slažem s Brousse-om: da je to opet stari rascjep u Internacionali, koji sada goni ljude u dva suprotna tabora. Na jednoj strani, Bakunjinove pristalice, pod drugom zastavom, ali sa svom starom opremom i taktikom, grupa spletkara i varalica koji pokušavaju da »podvrgnu« pokret radničke klase svojim ličnim ciljevima; s druge strane, istinski pokret radničke klase. I to, jedino to, nagnalo me je da tako ozbiljno uzmem stvar u ruke. Rasprave o zakonodavnim pojedinostima ne zanimaju me u takvoj mjeri. Ali položaj koji smo izvojevali nad anarhistima poslije 1873. godine danas napadaju njihovi nasljednici i stoga nemam nikakva izbora. Sada smo pobjednici, dokazali smo svijetu da su gotovo svi evropski socijalisti »marksisti« (biće bijesni što su nam dali to ime!) i prepušteni su Hyndmanu da ih tješi. I sada se nadam da više neće biti potrebne moje usluge.

Budući da nemaju nikoga, obraćaju se nesocijalističkim i polusocijalističkim sindikatima i, prema tome, *njihov će kongres imati sasvim drukčiji karakter od našeg*. Zbog toga je sporedno pitanje spajanja kongresa; *takva dva kongresa mogu bez skandala zasjedati jedan pored drugog*.

Draga Laura, htio sam ti mnogo više pisati, ali više gotovo ne vidim, tako je maglovito, i stoga moram prestati dok se ne razvedri; sad je vrijeme pošte. Stoga samo mogu još samo priložiti ček na 20 f. st., o kome piše Paul.

U pogledu novca za kongres Nijemci treba nešto da učine – ako budem mogao, pišaću Paulu o tome sutra.

Uvek tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

⁵ da li se isplate

114

Engels Conradu Schmidtu
u Berlin122, Regent's Park Road, N. W.
London, 12. juna 1889.

Vrlo poštovani gospodine,

Hiljadu puta Vas molim da mi oprostite što sam ostavio bez ikakvog odgovora Vaše pismo od 15. aprila. Upao sam – iako mi to nije bila namera – u debatu o međunarodnom kongresu i time sebi natovarivao na vrat hrpu poslova, prepiske, trčkanje itd., zbog čega sam, na žalost, zanemario masu drugih obaveza; među njima i mnoštvo pisama koja su ostala bez odgovora.

Da više ni trenutak ne biste čekali, saopštavam Vam da dotičnu brošuru^[251], otkako je izašla u Kelnu, više nisam video i da se, koliko ja znam, nijedan njen primerak ne nalazi ni u Marxovoj zaostavštini. Brošura je izašla kratko vreme pre početka procesa i nikad nisam ništa čuo za neku njenu drugu svesku. Takva sveska bi svakako bila najavljena i u »N[eue] Rh[einische] Z[eitun]g«, ali tamo je prvo, 9. jula 1848. izašao oglas samo za brošuru u jednoj svesci, a 5. avgusta je počeo proces; u brojevima koji su izašli u međuvremenu nije najavljena nikakva druga sveska i sigurno nije ni izašla. *Posle* oslobođenja, Lassalle nije imao nikakvog razloga da nastavi kritiku koja je upravo trebalo da doprinese da se izdejstvuje ovo oslobođenje.^[252]

S velikim interesovanjem čekam Vaš spis, koji je sad konačno srećno uplovio u luku. Članak iz »Vossische« o Kantu moći ću da pročitam tek posle zatvaranja današnje pošte, pa Vam se zasad mogu samo najlepše zahvaliti na njemu.

Ako uđete u redakciju »Vossische« i tamo Vam daju da krčmite Istok, skrećem Vam pažnju samo na »Standard«, koji od svih london-skih, a možda i od svih evropskih listova (s izuzetkom nekih mađarskih) sadrži najbolje izveštaje o Istoku u onoj meri u kojoj on interesuje Rusiju. Tako je pre nekoliko dana doneo, pre svega, 1. vest o malom ruskom planu za velikosrpsku državu pod vlašću crnogorskog kneza, tom malom planu koji se opet pojavio i čije ostvarenje ruska vlada privremeno prepušta panslavističkom komitetu, da bi ga se, zavisno od okolnosti, sama prihvatila, ili ga opet za neko vreme odložila; 2. vest o tajnom sporazumu cara¹ i šaha², po kome Persija neće davati nikakve koncesije za gradnju željeznica, plovidbu i dr. bez dozvole Rusije, a u slučaju rata staviće Rusima na raspolaganje Korasan (tj.

¹ Aleksandra III – ² Nasr-ed-Dina

omogućiće im strateško opkoljavanje Avganistana). Ponekad prođu meseci a da se tako nešto ne pojavi u listu »St[andard]«, ali onda se jave većinom krupna otkrića. Ruski protivnici iz konzervativne partije, armije i indijske birokratije snabdevaju time »Standard«.

Bojim se da će – čim Rusija konvertira svoj dug^[220] i time dobije takav položaj u kreditnim poslovima kakav ranije još nikad nije imala – panslavistička partija, s jedne strane, i nužnost da se zaposli armija (čiji su mlađi obrazovani oficiri svi odreda konstitucionalisti^[253], dakle daleko su odmakli od Prusa) i time odvrti od političkih konspiracija, s druge strane, nagnati rusku vladu na rat. Niko ne može da predskáže šta će tada biti, to je kao u starom delfijskom proročanstvu:

Κροῖσος ἄλλον διάβαζ, μεγάλην δύναμιν διαλύσει³.

Pri tom će svakako vrlo mnogo propasti, možda i nemačka armija, ako se izvesnom uobraženom mladom klipanu⁴ ostavi vremena da je dezorganizuje.

U međuvremenu je štrajk u ugljenokopima^[231] bio takođe vrlo lep događaj i osvetlio je kao munja čitav položaj. Tri armijska korpusa su prešla na našu stranu.

I tako, do sledećeg puta!

Uz mnogo pozdrava

Vaš odani

F. Engels

³ Ako pređe Hal, Krez će razoriti jedno veliko carstvo. – ⁴ Wilhelmu II

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 15. juna 1889.

Dragi moj Lafargue,

Pisao sam Bebelu^[245] da vaše uplate pristižu dosta sporo, da oskudevate u novcu potrebnom za kongres itd., objasnio sam mu uzrok toga (vaša malobrojnost u Parizu, neophodnost da provincijalci čuvaju sredstva za delegacije, uobičajena sporost Francuza u plaćanju članarine itd.) i sugerisao mu da se tu pruža podesna prilika za subvenciju od strane nemačke partije *as a good international investment*¹. Dobro biste uradili da malo zagrejte Liebk[nehta] za samu tu subvenciju, moći ćete da mu izložite svoj položaj bolje od mene i da mu kažete da sam Vam ja savetovao da mu pišete u vezi s ovim.

Saljem Vam »Justice« s odgovorom Hyndmana. To je eksplozija nemoćnog besa čoveka koji se oseća potučen do nogu. Ono što govori o Parnellu i Stepnjaku obična je laž. Pri ruci mi je St[epnjakovo] pismo, koje je on pisao juče Tussy čim je pročitao »Justice«, i u kome kaže da je to neistina i da će odmah pisati listu »J[ustice]«. ^[255] Što se tiče Parnella, njegovo ime nam je *zvanično* dalo Labour Electoral Association^[244] i dok ne da ostavku na funkcije sekretara ovog udruženja, on ne može osporavati važnost potpisa². Odbio je da potpiše *u svoje lično ime*, i mi smo poštovali njegovu skrupuloznost u tom pogledu.

Niko ne poznaje tog Fielda koji se s takvim žarom baca u odbranu našeg kongresa.

Danski list Trierer i Petersena³ otvoreno staje na našu stranu, ali oni su u pravu što ne idu dalje od toga. Predlažući delegaciju za naš kongres, oni bi zvaničnu dansku partiju gurnuli u posibilizam. Zadovoljni smo što se ovi skriveni posibilisti ne usuđuju da idu na kongres drugih.

Pošto su dva kongresa sada potpuno različita po karakteru: naš – kongres ujedinjenih socijalista, drugi – kongres ljudi koji ne idu dalje od tredjunionizma (zato što neće okupiti nikoga osim posibilista^[17] i Social Democratic Federation^[73]), teško da će doći do spajanja. A ako do njega ne dođe, nije velika nesreća. Jer nije tajna da socijalizam još nije okupio pod svoju zastavu celokupnu radničku klasu Evrope, a postojanje dva kongresa, jedan uz drugi, samo bi potvrdilo ovu opšte poznatu činjenicu.

¹ kao valjana međunarodna investicija – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 111.

– ³ »Arbejderens»

S druge strane, pošto je naš kongres napredniji nego njihov, to su nam sada i zadaci različiti. Kada bi ova oba kongresa bila otvoreno socijalistička, mogli bismo učiniti mnoge ustupke u pogledu forme, da bi se izbegao skandal. Međutim, pošto je grupisanje u dva tabora i pod dve razne zastave izvršeno bez nas, moramo braniti čast socijalističke zastave; spajanje, ako se izvrši, neće biti *spajanje*, nego pre *savez*, a onda se mogu dobro pretresti uslovi tog saveza.

U svakom slučaju, treba pogledati kako će stvari ići i ne vezivati se neopozivim odlukama. Suština je uvek u tome da krivica padne na protivnika; treba delati tako da u slučaju raskida, zbog toga njega osuđuju. Možete biti sigurni da se posle onoga što se dogodilo, ni posibilisti, ni Social Democratic Federation neće zanositi bezumnom željom da se ujedine, nego upravo vatrenom žudnjom da na nas svale krivicu zbog raskida, koji oni tajno priželjkuju i koji će im jedini dati privid daljeg postojanja. Učiniti im zadovoljstvo i *izazvati* raskid, značilo bi udahnuti im novi život. Samo usled naših grešaka oni će moći da se oporave od svog poraza, a mi ćemo te greške učiniti ako budemo postupali pod uticajem strasti ili ma kog osećanja. To je stvar proste računice, ništa drugo.

Poljubite Lauru umesto mene i Nim. Jutros je Sam Moore otputovao iz Liverpula u Vašu afričku domovinu.

Prijateljski Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 28. juna 89.

Draga moja Laura,

U pogledu tvog »slobodnog« prevoda mog Aufgeschoben¹ – itd. bojim se da u vrijeme ove tropske vrućine nemam više snage nego tek da ti prepustim svu odgovornost za nj i da postupiš, kao što vele pravnici, ne prejudicirajući. Sve što znam jest to da vam, ako ovo vrijeme potraje, ne zavidim na kongresu; jedini kongres koji me interesuje, jest kongres s Nimom oko dobro rashladene boce piva.

Što se tiče vašeg kongresa, vidim pisma koje si uputila Maggie Harkness da namjeravate da držite administrativne sjednice iza zatvorenih vrata. Moje je čvrsto uvjerenje da to pitanje može riješiti jedino sami kongres i pošto se čuje mišljenje Nijemaca, Austrijanaca i dr. Ali u pitanju dnevnog reda uopće ne vidim potrebu da se traži održavanje tajnih sjednica, a čini se da bi sami Nijemci više voljeli javna zasjedanja od početka do kraja – ukoliko ne bude s izvjesnih strana težnji za obnavljanjem Internacionale, u jednom ili u drugom obliku, čemu bi se Nijemci s pravom suprotstavili i morali suprotstaviti svom snagom. Naši zemljaci i Austrijanci jedini imaju da izdrže pravu bitku i da podnesu stvarne žrtve; stalno sa stotinjak njihovih ljudi u zatvoru, oni sebi ne mogu dopustiti da se poigravaju stvaranjem međunarodnih organizacija, što je danas, koliko nemoguće toliko i nekorisno.

S druge strane, posibilisti⁽¹⁷⁾ i komp. učiniće sve da odjekne njihov kongres; vjerovatno neće uopće držati tajne sjednice poslije vérification des pouvoirs², a možda ih upravo zbog toga neće držati. S obzirom da su prednosti na njihovoj strani, zbog veza koje oni održavaju s buržoaskom štampom u Francuskoj i ovdje, i s obzirom da smo mi u jako nepovoljnom položaju, oni će nas imati u rukama ukoliko mi ne budemo djelovali smjelo i ne utječemo na štampu što je moguće češće.

Iz svega toga zaključujem da bi bilo najbolje da i nemamo neko utvrđeno stanovište o ovom ili onom pitanju, vezanom za kongres, već da čekamo da drugi govore i da tek zatim izvedemo zaključke. Isto tako postupio bih u vezi s onim što piše Paul o nemogućnosti spajanja oba kongresa. Čini mi se da će onda kada se pitanje postavi, nastati toliko praktičnih teškoća, da po svojoj prilici iz toga neće izaći ništa, sem ako posibilisti popuste u svim tačkama. Ali posibilisti neće

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 113. – ² verificiranje punomoćja

popustiti, a budući da će sa tredjunionima nadoknaditi manjak u socijalistima i da će se uveliko razmetati svojim Francuzima i Englezima (te dvije nacije, kao što znaš, čine po njihovom mišljenju, sav civilizirani svijet) i budući da će imati jednog knight of Labor^[248] koji predstavlja, prema njegovoj vlastitoj izjavi, najmanje 500 000 osoba, i jednog člana American Federation of Labor^[256] koji zastupa 600 000, oni će, na papiru predstavljati ogroman broj radnika, pa očekuju da ćemo činiti ustupke mi jadni socijalisti. U svakom slučaju bojim se da bi oni mogli pokušati da nas nekom smicalicom okrive pred javnošću (u takvu se majstoriju oni razumiju) i da bi Liebk[necht] mogao pasti u zamku. U tom slučaju računam na tebe, Tussy i D. Nieuwenhuisa, da otvorite oči Bebelu i da spriječite zadovoljenje Liebk[necht]-ove Vereinigungswut³.

Tussy je odgovorila na Paulova pitanja o Lavyju; ja nisam bio tamo, ali ona zna sve o tome.^[257]

Po mom mišljenju, oba bi kongresa mogla zasjedati, jedan pored drugoga, bez ikakve štete – suštinski se po karakteru razlikuju: jedan sačinjavaju socijalisti, a drugi uglavnom *kandidati* socijalizma, i ne mislim da će Bebel u tim uslovima biti sklon da se založi za ujedinjenje po svaku cijenu. On mi je pisao da se spajanje može ostvariti samo na temelju potpune jednakosti, a to će bez sumnje biti minimum njegovih uslova. Ali on nije nikad živio izvan Njemačke i slab je poznavalac engleskih ili francuskih životnih uslova ili ideja – i tu L[ie]bk[necht] može postati opasan, utoliko više što je on, na nesreću, zbog pomanjkanja bolje informiranog druga, ministar spoljnih poslova Nijemaca. Bebelu treba da skreneš osobitu pažnju na to da posibilisti i Socijaldemokratska federacija^[73] namjeravaju da iskoriste kongres kao sredstvo za obnovu Internacionale – Nijemci to ne mogu dozvoliti, a da se ne izlože bezbrojnim progonima; i da bi zato Nijemcima bilo bolje da stoje po strani od takvog kongresa.

Čestitam Paulu zbog dvostruke kandidature^[258] – u Avinjonu će svakako pobijediti, c'est la ville de Laure!⁴ Trebalo bi da ima posjetnicu na kojoj piše: »P[aul] L[afargue], candidat, successeur (plus heureux) de Pétrarque⁵. Prepostavljam da si počesto čula u Parizu te loše dosjetke, i bez mene.

Naslučujem da naši pariski prijatelji već pripremaju projekt de règlement⁶ za kongres, što je apsolutno potrebno da se ne gubi vrijeme, a trebalo bi da bude vrlo kratak i da prepusti predsjedniku sve po-jedinosti.

Ako budem imao vremena, poslaću Paulu nekoliko redaka o pitanju nacionalnog naoružanja i o ukidanju stajaće vojske.

Sam je sada vjerovatno negdje u Senegalu ili Gambiji, očekujemo nekoliko riječi iz Madere, za dan-dva.

³ pomame za jedinstvom – ⁴ to je Laurin grad! – ⁵ »P[aul] L[afargue], kandidat, Petrarkin (sretniji) sljedbenik« – ⁶ nacrt poslovnika

Od Schorlemmera ni riječi; Pokušat ću da ga malo prodrmam. Ali možda je tebi pisao; rekao je M[argaret] Harkness da namjerava doći na kongres u Parizu.

Parnell je objavio pismo u listu »The Labour Elector«; potpisao ga je kao počasni sekretar Labour Electoral Association^[244] – o čió basta⁷.

Pozdrav od Nim.

Tvoj
F. E.

5 sati popodne. Upravo sam primio tvoje pismo Tussy i njen odgovor; ona ti šalje pismo, koje prilažem, a tiče se zatvorenih sastanaka. Potpuno se slažem. Pisaću također Bebelu o istoj stvari.

Prevod s engleskog

⁷ a sada dosta

117

Engels Nikolaju Franceviču Danijeljonu
u Petrograd

London, 4. jula 1889.

Poštovani gospodine,

Saopštio sam g. Lafargue-u i g. Kautskom^[259] sve što ste bili tako ljubazni da mi javite u pogledu njihovih članaka objavljenih u časopisu »Northern Review«.^[260] Na osnovu ovoga, g. Lafargue mi je poslao članak o evoluciji svojine sa željom da ga uputim Vama i da Vas zamolim da budete tako dobri da ga ponudite uredniku časopisa »Northern Review«¹ pod uobičajenim uslovima honorara itd.^[261] Šaljem Vam ga danas *preporučeno*, kao štampanu stvar.

Vesti koje ste mogli da nam date o stanju zdravlja našeg zajedničkog prijatelja veoma su utešne i potpuno se poklapaju s onim što smo čuli iz drugih izvora.^[262] Čovek tako izvanrednog telesnog sastava sigurno će se izvući i možemo se nadati da ćemo ga jednog lepog jutra opet videti ovde oporavljenog, u punom mladalačkom zdravlju.

Treći tom² je ostao nedirnut poslednja tri meseca zbog raznih neizbežnih okolnosti, i kako se u letnje doba retko kad može nešto ozbiljno raditi bojim se da neću biti kadar da nešto uradim na njemu pre septembra ili oktobra. Odeljak o bankama i kreditu predstavlja znatne teškoće. Osnovne postavke su dosta jasno izložene, ali čitav kontekst je takav da pretpostavlja čitaoca dobro upoznatog sa glavnim delima literature iz te oblasti, kao što su dela Tooke-a i Fullartona, a pošto ovo obično nije slučaj, biće potrebno mnogo napomena sa objašnjenjima itd.

Uzgred rečeno, imam dva primerka Fullartonove knjige *Regulation of Currencies*, najvažnijeg dela o tom pitanju; ukoliko nemate tu knjigu, biće mi neobično milo ako mi dopustite da Vam je pošaljem.

Poslednje poglavlje »O zemljišnoj renti« zahtevaće, koliko se sećam, samo formalan pregled, tako da kad bude završeno poglavlje o bankama i kreditu (to čini jednu trećinu celog toma), rad na poslednjoj trećini (renta i različite vrste dohotka) neće trajati dugo. Međutim, pošto je ovaj završni tom tako sjajno i potpuno neosporno delo, smatram se obaveznim da ga objavim u obliku u kome će se čitav lanac argumenata jasno i reljefno isticati. A pri sadašnjem stanju ovog rukopisa – samo prva skica, često isprekidana i nezavršena – to nije tako lako.

¹ Ani Mihailovnoj Jevreinovnoj – ² *Kapitala*

Pokušavam da se dogovorim sa dva kompetentna lica³ da mi prepišu one delove rukopisa četvrtog toma^[155] čije mi diktiranje jedva dozvoljava stanje mojih očiju. Ako uspem u tome, izvežbaću ih i u dešifrovanju ovih rukopisa, koji su sada knjiga sa sedam pečata za svakog osim za mene, naviknutog na rukopis i skraćivanja, i na taj način će ostali autorovi⁴ rukopisi postati dostupni, sasvim nezavisno od mog života ili smrti. Očekujem da će se i ovi dogovori okončati iduće jeseni.

Vaš veoma odani

P. W. R[osher]^[11]

Engleski prevodilac većeg dela I toma, g. Moore, upravo je otputovao u Afriku, pošto je naimenovan za glavnog sudiju na teritoriji Nigerske kompanije. Tako će III tom biti preveden, bar delimično, na obalama Nigera!

Prevod s engleskog

³ Karlom Kauckim i Eduardom Bernsteinom – ⁴ Karla Marxa

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 5. jula 89.

Dragi moj Lafargue,

Savršeno shvatam da kongres delegata nekog udruženja održava zatvorene sjednice, na kojima pretresa stvari koje se odnose samo na njegove članove; to je, uopće uzevši, čak i obavezno. Ali da kongres radničkih i socijalističkih delegata, sazvan radi pretresanja općih pitanja, kao što su osmosatni radni dan, zakonodavstvo o radu žena i djece, ukidanje stajaće vojske itd. – da takav kongres zatvori svoja vrata javnosti i zasjeda na tajnim sjednicama, za to po mom mišljenju nema nikakva razloga. Nije važno da li će pariska javnost doći na kongres ili ne, iako bi interesovanje koje je za taj kongres pokazala vaša partija trebalo biti dovoljno da mu osigura izvjestan auditorij. Ali javnim zasjedanjima, po mome mišljenju, neće nikako biti nanesena šteta ako na njima obični tikvani budu blistali svojom odsutnošću. Potrebno je da štampa o njemu mnogo piše, i zato treba da je kongres javan; štampa se može baviti samo onim događajima kojima može da prisustvuje. A deklamatorska večernja zasjedanja na kojima je obavezan francuski jezik, jedini koji publika razumije, slabo će privlačiti delegate koji francuski ne govore. Poslije valjanog poslijepodnevnog ili jutarnjeg zasjedanja, oni će htjeti da razgledaju Pariz, umjesto da slušaju nerazumljive govore. To vas ne sprečava da održite jednu ili dvije večernje sjednice u nekoj velikoj dvorani; ali zatvarati vrata iz straha da se ne kaže da je dvorana bila samo upola puna, izgleda mi kao pridavanje suviše velike važnosti pariskoj publici. Kongres se održava u korist čitavog svijeta, a odsutnost ili prisustvo nekoliko Parižana ne znači ništa. Vi, koji stalno govorite da su posibillisti^[17] bez uticaja, da vi predstavljate francuski proletarijat, bojite se sada da bi oni mogli imati veći auditorij od vas!

Osim toga, Bebel mi je pisao da *za njih* ne dolaze u obzir tajne sjednice, da je javnost zasjedanja za Nijemce jedino jamstvo protiv novih optužbi o stvaranju tajnih društava. Pred tim argumentom vjerovatno će morati ustuknuti drugostepeni razlozi koji se odnose na parisku publiku i njenu moguću apstinenciju.

Uostalom, on kaže da će vjerovatno doći oko 60 njemačkih delegata. Izgleda da je u Njemačkoj oduševljenje beskrajno.

Social Democratic Federation^[73] dobrano se uvalila u g . . . Šta mislite, ko treba da joj priskoči u pomoć? Jadni H. Jung, koji je ove sedmice u jednom pismu izjavio da naš kongres ne znači uopće ništa,

da je to *happy family*¹ neprijatelja, da Longuet nije socijalist, da Jacard nije socijalist, da je Liebk[necht] glasao za Bismarckovu kolonijalnu politiku (što je laž) itd. Bijednici, u beznadnom su položaju.

Vi vjerovatno znate da će D. Nieuwenhuis podnijeti prijedlog o spajanju »s obzirom na to da je dnevni red oba kongresa isti«. Kako dnevni red nije isti, ne vidim ko bi mogao glasati za taj prijedlog. Za svaki slučaj pisao sam Bebelu^[263] i skrenuo mu pažnju da stvar više nije onakva kakva je bila u Hagu^[163], da su vas oni poslije toga ovladali da sazovete svoj kongres; da mu se pridružila sva socijalistička Evropa i da, prema tome, vi imate pravo da postavite nove uslove za eventualno spajanje; da želja za ujedinjenjem može gurnuti ujedinjenje na put na kome bi se na kraju našli ujedinjeni sa svojim neprijateljima, a odvojeni od svojih prijatelja i saveznika; napokon, da će biti mnoštvo sitnih teškoća. U stvari, po mome mišljenju, ujedinjenje ne bi bilo ni od kakve koristi ako komiteti oba kongresa ne bi podrobno razradili uslove, prodiskutovali ih i prihvatili. Bez toga, ujedinjenje ne bi potrajalo ni dva sata. A da bi se došlo do neke odluke, treba vremena, tako da će se spajanje moći ostvariti tek pri kraju, ako uza sve to do njega uopće dođe.

Vaš članak poslan je juče *registered*² u Rusiju³. Vrlo je interesantno ono što mi pišete o vinogradarima Šampanje – sa razvitkom kapitalizma upropašćavanje seljaka ide sada brzo.

Veoma je dobro što će Liebk[necht] odsjesti kod Vaillant-a; ozbiljno sumnjam da on još hoće, kao u martu i aprilu, da se ujedini sa »dobrim elementima« posibilista i »mimo Brousse-ove volje«.

Poljubite Lauru u moje i Nimino ime.

Prijateljski Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ sretna porodica – ² preporučeno – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 117.

119

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevent

London, 9. jula 1889.

Dragi prijatelju,

Kad sam dobio Vaše pismo od 7. juna, trebalo je da iz njega zaključim da možda već nećete biti na slobodi kad tamo stigne moj odgovor. Da mi pismo ne dospe u pogrešne ruke i da Vam najzad i ono ne nanese štetu, nisam uopšte pisao. Vaše pismo od 6. o.m. umirilo me je u tom pogledu.

Teška sudbina koja Vas je *nezasluženo* – u šta ne sumnjam – zadesila¹, izazvala je u meni potpuno i iskreno saučešće. Dozvolite mi da Vam, u trenutku kad je uništena sva Vaša dosadašnja egzistencija, ponudim još jedan mali zajam u vidu priložene poštanske uputnice na pet funti sterlinga.

U *sadašnjim* okolnostima potpuno verujem da Vaša porodica ima pravo u vezi sa Buenos Airesom i taj plan bi trebalo odmah početi ostvarivati.

Ali, u sadašnjoj situaciji može Vam naškoditi moja i najmanja, čak i nehотиčna indiskrecija. Pošta nije nigde pouzdana. Zato, više volim da ništa ne kažem dok opet ne budemo mogli da se dopisujemo sasvim bezbedno.

S iskrenim saosećanjem

Vaš
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 163.

120

Engels Nikolaju Franceviču Danijeljsonu
u Petrograd

London, 15. jula 1889.

Cenjeni gospodine,
Izvinite što Vam usled smešne zaboravnosti nisam javio adresu
g. Lafargue-a. Ona glasi:

P. Lafargue
60, Avenue des Champs Elysées
Le Perreux
Seine – France.

Pomenutu knjigu – i još jedan značajan rad o istom pitanju od
Tooke-a^[264], koji takođe slučajno imam u dva primerka, poslaću Vam
sutra.

Iskreno Vaš
P. W. R[osher]^[111]

Prevod s engleskog

121

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 17. jula 1889.

Dragi Sorge,

Naš kongres zaseda sa sjajnim uspehom.^[265] Do prekjuče je bilo 358 delegata i još dolaze novi. Više od polovine su stranci, među njima 81 Nemač iz svih država i državnica i pokrajina, izuzev Poznanja. Prva prostorija je već prvog dana bila i suviše mala, druga već drugog dana i potražena je treća. Sednice su sasvim javne, uprkos prigovorima pojedinih Francuza (oni su mislili da bi u Parizu posibilisti^[17] imali više publike i da bi zato bilo bolje održavati zatvorena zasedanja), i na jednodušan zahtev Nemaca, kao jedino obezbeđenje od mou-chards¹. Zastupljena je cela Evropa. Sledećom poštom će »Soz[ial]-dem[okrat]« doneti u Ameriku podatke o brojevima. Škotski i nemački rudari iz ugljenih basena tamo se prvi put sastaju radi zajedničkog savetovanja.^[266]

Posibilisti imaju 80 stranaca (42 Britanca, od toga 15 iz Social Democratic Federation^[73], 17 iz tredjuniona), 7 iz Austro-Ugarske (ne može biti ništa drugo već podvala, tamo je ceo stvarni pokret s nama), 7 Španaca, 7 Italijana (3 predstavnika italijanskih društava u inostranstvu), 7 Belgijanaca, 4 Amerikanca (2 od njih, Bowen i Georgei iz Vašingtona D.C., bili su kod mene), 2 Portugalca, 1 Švajcarac (nommé par luimeme²), 1 Poljak. Skoro sve tredjunionisti. Pored toga, 477 Francuza, koji predstavljaju samo 136 chambres syndicales³ i 77 cercles d'études socialistes⁴, naimе svaka mala klika može da pošalje 3 delegata, dok naših 180 Francuza svi predstavljaju po *jedno* posebno društvo.

Naravno, špekulisanje sa spajanjem vrlo je veliko kod oba kongresa; stranci žele spajanje, a Francuzi u oba slučaja to koče. Spajanje pod racionalnim uslovima sasvim je dobra stvar, ali špekulisanje se sastoji u povici nekih naših za spajanjem kongresâ po svaku cenu.

Upravo sam saznao iz lista »S[ozialdemokrat]« da je Liebk[necht]ov predlog za spajanje stvarno prihvaćen sa velikom većinom. U čemu se sastoji, da li znači stvarno spajanje na osnovu privatnih pregovora ili samo apstraktnu želju koja treba da dovede do takvih pregovora – to se, na žalost, iz dopisa ne može videti. Nemačka dobroćudnost je iznad takvih sitnica, pa ipak činjenica da su Francuzi prihvatili taj

¹ policijskih špijuna – ² koji je sam sebe delegirao – ³ sindikalnih komora –
⁴ socijalističkih grupa

predlog za mene je dovoljna garancija da se nećemo osramotiti pred posibilistima. Dalje vesti moći ću da saznam tek kad ode pošta, verovatno tek sutra.

Uostalom, ti verovatno saznaješ bitne stvari kad i ja, pošto su se Avelingovi sa pariskim dopisnikom lista »N[ew-] Y[ork] Herald« dogovorili o cabling⁵. Danas ti šaljem »Reynolds's«⁶ od subote i »Star« od ponedeljka – sve bitno što se ovde dosad pojavilo u štampi. Dalje u subotu.

U svakom slučaju, intriga posibilista i Social Democratic Federation da sebi lukavstvom obezbede vodeće mesto u Francuskoj i Engleskoj totalno je propala, a još više njihove pretenzije na međunarodno rukovodstvo. Ako bi uporedno održavanje ta dva kongresa poslužilo samo tom cilju da se postroje ubojne snage – ovde posiblističke i londonskih intriganata, tamo evropskih socijalista (koji zahvaljujući ovim prvima figuriraju kao *marksisti*) – i da se tako pokaže svetu gde je koncentrisan stvarni pokret, a gde obmana – onda je to dovoljno. Naravno, stvarno spajanje, ako do njega dođe, nikako neće sprečiti svađu u Engleskoj i Francuskoj – naprotiv. Ono će samo značiti impozantnu demonstraciju za široku buržoasku publiku, radnički kongres sa više od 900 ljudi, i od najpitomijih tredjuniona i najrevolucionarnijih komunista. I ono će jednom zauvek stati na put intrigantima kad budu održavani idući kongresi, jer oni su ovog puta videli gde leži stvarna moć, da smo u Francuskoj već dorasli njima, da smo nadmoćni na celom Kontinentu i da je njihov položaj i u Engleskoj znatno poljuljan.

Dobio sam Schlüterovo pismo i uskoro ću mu odgovoriti. Nadam se da mu posao dobro ide i da američka klima prija njegovoj ženi.

Srdačan pozdrav tvojoj ženi. Schorl[emmer] će doći večeras. Iduće nedelje iz Pariza dolazi Adler⁷ iz Beča.

Tvoj
F. E.

⁵ telegrafskom izveštavanju – ⁶ »Reynolds's Newspapers« – ⁷ Victor Adler

122

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Maunt-Dezert

London, 20. jula 1889.

Dragi Sorge,

U svom poslednjem pismu sam zaboravio da te zamolim da, ako je moguće, pribaviš obaveštenja od Hartmana u vezi sa člankom iz »Evening News and Post«. Možemo li dobiti nekoliko redova, napisanih njegovom rukom, da je ta priča laž i da on nije bio u Evropi – to bi za nas ovde bilo važno.^[267] Naime,

1. Bismarck pokušava da cara¹ veže za sebe otkrivajući tobožnje zavere protiv njegovog života.

2. Takve zavere su dosad pripremane u Švajcarskoj, ali pošto je Švajcarska izgnala sve moguće zaverenike, sedište se moralo premestiti u London.

3. Za tu svrhu služi mouchard² Carl Theodor Reuß, koji je još ranije ubacio u »Evening News« svoje laži o dinamitu.

4. Ova nova rojsijada telegrafski je iz *Berlina* dostavljena svim nemačkim listovima.

Kad bismo mogli direktno da razobličimo tu priču, bio bi to ovde lep skandal.

Sinoć sam dobio tvoje pismo od 7. Ja od Wischnewetzskog ne tražim nikakvu posebnu satisfakciju za to što me nije posetio – to mene ne vređa. Dakle, ako se on kod *tebe* izvinjava, i meni je to dovoljno. Nisam bio kod žene³, ona je uvređena, zato on mene nije posetio, i time je stvar izglađena. Ako oni na to tako gledaju, ja sam zadovoljan. Naravno, ako traže nešto *više*, ne mogu im izići u susret. Ali, pošto ću s tom ženom morati da ostanem u poslovnim odnosima, bolje je da bar budemo on speaking terms⁴; u tešnje odnose s njima više ne bih ulazio, toliko ih već sad poznajem. To su dve sujetne budale.

Puf! mehur pomirenja u Parizu je prsnuo. Kakva sreća što su posibilisti i Social Democratic Federation, pravilno shvativši svoj položaj, bili više voljni da naše špijuniraju, čime je učinjen kraj toj obmani. Stvar je bila pripremljena de longue main⁵, što dokazuje čitav niz sada razumljivih manevara i izjava ove gospode već od pre 2 meseca. Tu je i stara bakunjinistička kleveta o Haškom kongresu^[249], itd. da smo mi stalno operisali lažnim mandatima. Ovu staru klevetu

¹ Aleksandra III – ² policijski špijun – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 52.
⁴ da govorimo – ⁵ odavno

koju je od 1883. Brousse stalno podgrevaio, morali su ovde opet istaći čim su videli da su ih napustili svi socijalisti i da su se mogli spasti samo uz pomoć tredjuniona.^[268] Kakvi su *njihovi* mandati, pokazaće se svakako u toku žestoke polemike koja se sada rasplamsava. Na žalost, to staro đubre, koje nije imalo efekta već 1873, pogotovo danas nema baš nikakvog efekta; ali bilo je nužno pronaći nešto da se prikrije strašna sramota koju su doživela ta gospoda. A naša sentimentalna pomirljiva braća su i zaslužila da za sve svoje zakletve o prijateljstvu dobiju žestok udarac po stražnjici. To će ih valjda izlečiti za neko vreme.

Nove listove mogu ti poslati tek sledećom poštom (nedeljne listove za koje piše Aveling, ali koji stižu tek večeras ili sutra), a iz Pariza još od utorka nisam dobio nijedno pismo.

Čestitam na dobijenoj svoti u vezi sa Lingenuem.^[269] Za to je bio kriv samo L[ie]bk[necht], Bebel je uredan i tačan u takvim stvarima. Maunt-Dezert će ti sigurno dobro činiti; ja ću takođe uskoro na more.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i Schlüterovima.

Tvoj
F. E.

Schorlemmer, koji je od prekjuče ovde, pozdravlja vas oboje srdačno.

123

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevent

London, 20. jula 1889.

Dragi prijatelju Martignetti,

Na Vaše pismo od 14. ovog meseca mogu Vam odgovoriti samo to da su moja sredstva za pružanje pomoći vrlo ograničena i da, uz to, na njih mnogi pretenduju. Ako se ostvari plan sa Buenos Airesom, ja neću moći da preuzmem obavezu da Vam jamčim za egzistenciju dok je Vi sebi ponovo ne obezbedite. Iskreno ću Vam reći šta još mogu da učinim. Mogu Vam staviti na raspolaganje još pet funti sterlinga i, ako se radi o nekoj *veoma važnoj* stvari, pokušaću da Vam pošaljem još pet, dakle *ukupno deset* funti. Ali, time bi se za duže vreme iscrpela moja sredstva i ne bih bio kadar da nešto više učinim za Vas

Nadam se da ćete u apelacionoj instanciji naći pravdu i ostajem

najiskrenije Vaš

F. Engels

124

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Maunt-Dezert

4, Cavendish Place
Eastbourne, 17. avgusta 1889.

Dragi Sorge,

Pismo od 1. avgusta sam dobio. Dakle, mi smo obojica na letovanju, koje ovde prolazi na prilično svežoj kiši.

Listove ne mogu da pošaljem, njih mi iz Londona ovamo šalju sasvim neredovno. Samo »The Labour Elector«. Taj list postaje sad značajan. Naime, osnovao ga je Champion protiv Hyndmana, ali se izdržavao sumnjivim novcem (liberal-unionista^[270]) i zato je i ljuti neprijatelj torijevaca i glupo antiirski raspoložen, pa se prema njemu trebalo veoma obazrivo odnositi; bio je sumnjiv i već toliko izvikan kao list tori-socijalista^[271], da ga više niko nije kupovao. Ali, to je dovelo do revolucije. Čini se da je potrošen sav torijevski novac i tako je Champion – au fond¹ isto toliko nepouzdan momak koliko i Hyndman – bio prisiljen, posle dugog opiranja, da prihvati ponude jednog komiteta (Burns, Bateman (tipograf), Mann (inženjer), Cunninghame-Graham), na osnovu kojih je ovaj komitet postao vlasnik, a Ch[ampion] njegov smenjivi urednik. Imena članova komiteta jamče za raskid svih veza sa drugim partijama i njihovim novcem i list vidno napreduje, kažu da već sam podmiruje svoje troškove. Prestale su da izlaze torijevske i antiirske gluposti, dok je nama taj list učinio izvanredne usluge u istoriji sa kongresom.^[265]

Plan bande Hyndman i komp. bio je da osumnjiči mandate za marksistički kongres kao falsifikovane, pa otuda njihov neprihvatljiv uslov za fuziju.^[268] Bila je to stara bakunjinistička taktika od davnina i specijalno smišljena za Englesku. Bilo je jasno da ta stvar neće imati efekta na Kontinentu, ali njima je to bilo nevažno; ako bi imala efekta ovde u Engleskoj, njihov položaj bi bio osiguran za neko vreme – a ovde su imali sve šanse. Ali naša energična ofanziva naglo je okončala tu stvar – Burns i moji članci^[272] (o austrijskim mandatima) u »The Labour Elector« oduzeli su im, mislim, svaku volju da pribegavaju sumnjičenju mandata; posibilisti su se poneli tako glupo da se nešto bolje ne može ni pozeleti.

Sad postoje izgledi da se ovde formira jedna vitalna socijalistička organizacija, koja će Social Democratic Federation^[73] postepeno oduzeti tlo ili će je apsorbovati. Sa Ligom^[74] se ne može učiniti ništa,

¹ u osnovni

to su sve sami anarhisti i Morris je njihova marioneta. Plan se sastoji u tome da se u demokratskim i radikalnim klubovima¹ – our recruiting ground here² – i u tredjunionima sprovede agitacija za osmočasovni radni dan i da se organizuju demonstracije 1. maja 1890. Kako je odluka o ovom poslednjem doneta na našem kongresu, Social Democratic Federation će morati ili da se priključi – tj. da se potčini našim odlukama – ili da se suprotstavi i da time uništi sebe. Kao što vidiš iz lista »The L[abour] E[lector]«, pokret se konačno razvio među tredjunionima; čini se da će Broadhurst, Shipton i komp. ubrzo biti gotovi. Verujemo da ćemo do idućeg proleća ovde postići veoma veliki napredak.

Rusi neprekidno prave velike intrige. Prvo jermenska atrocities³, pa zverstva na srpskoj granici. Zatim velikosrpska država, prikazana Srbima pod laterna magica, i nagoveštavanje srpske vojne konvencije s Rusijom. A sada rusvaj na Kritu, koji je, začudo, počeo time što su kritski hrišćani ubijali jedni druge sve dok ruski konzul nije uspeo da ih sjedini u masakriranju Turaka. I glupa turska vlada šalje na Krit Šakir-pašu, koji je 8 godina bio turski poslanik u Petrogradu i tamo ga Rusi potkupili! Cilj cele ove priče s Kritom je između ostalog i to da se Englezi spreče da sklope savez sa Pruskom.¹⁵¹ Zato je ona i počela upravo onda kad je *Wilhelm došao ovamo*²⁷³ – da bi Gladstone opet mogao da izigrava helenofila i da bi se liberali mogli oduševljavati kritskim ovnokraticama. Mali Wilhelm je hteo da bude »iznad« Rusa, da Grcima prišljamči Krit u vidu svadbenog poklona svojoj sestri²⁷⁴, da svojim čudotvornim prisustvom prinudi sultana⁴ na odstupanje; ali Rusi su mu opet pokazali da je on u poređenju s njima prosto glup momak: ako Grčka dobije Krit, to će biti po mišlosti *Rusije*.

Hvala za obaveštenje o Hartmanu. Vrlo je poželjno da saznam podrobnosti, hteo bih da uništim to prusko leglo laži u »Evening News«-u²⁶⁷.

Vrlo je razumno što tvoj sin hoće da prihvati službu; voleo bih kad bi i mog nećaka Roshera⁵ bilo moguće na to nagovoriti. Sva ta mlada gospoda veruju da su pare posute po svetu, a mi stari smo i suviše glupi pa ne znamo kako da ih pokupimo. A mnogo stoji dok oni nauče da shvate stanje stvari.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi. Schorl[emmer] je u sredu otputovao odavle u Nemačku.

Tvoj
F. E.

¹ tlu na kome mi ovde vrbujemo – ³ zverstva – ⁴ Abdul-Hamida II –

⁵ Percy Roschera

125

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Borsdorf kod Lajpciga

4, Cavendish Place, Eastbourne
17. avgusta 1889.

Dragi Liebknecht,

Odgovor na tvoje pismo od 19. 4. odložio sam dok se ne održi kongres, jer se prethodno nije ni moglo računati na odgovor; svi naši putevi su se razišli. Ja i sada prelazim preko svih tvojih pokušaja da svoje propuste svališ na druge ljude.

Kažeš: prigovor da sam »kao i obično« i u pitanju kongresa »nepredviđenim okolnostima« sprečen da izvršim svoju dužnost, jeste više nego grubost – to je teška uvreda itd.

Moje reči možeš smatrati uvredom samo ako im izvrneš smisao, ako pasiv – da ti se obično događaju izvesne stvari – okreneš u aktiv – da se ti namerno privikavaš na te izvesne stvari. Time ćeš prigovor zbog slabosti pretvoriti u prigovor zbog zlonamernosti i uspeti da dobiješ uvredu.

Ali ipak, konačno bi morao i sam primetiti da ti se obično događa da te ljudi ne mogu naći kad treba da održiš reč ili kad od tebe traže nešto što se u stvari samo po sebi razume. Kako je bilo sa pričom o Avelingovima u Americi?^[46] Na početku, neposredno pod utiskom prostačkog postupka njujorške egzekutive, ti si napisao: »Njujorčani duguju Avelingovima izvinjenje, ja ću ga zahtevati od njih, a ako se oni uzjogune, javno ću istupiti protiv njih.« Ali kasnije kad je trebalo održati reč, to je izgledalo sasvim drukčije: Napisao si izjavu koja nit smrdi nit miriše i koja nije ni pomogla Avelingovima, ni naudila Njujorčanima – nepredviđene okolnosti! I tek si pod blagim pritiskom s moje strane dao izjavu koja je sadržavala bar delimično ono što si obećao.

Čak i tvoje pismo od 19. 4. može da posluži kao nov dokaz za to. Tvoj zet¹ izdaje zbornik radova, krijući se iza tvog imena kao izdavača. Iako ga znaš, poveravaš mu izbor, redakciju, ukratko, potpuno rukovodstvo. Događa se ono što je neizbežno. *Skrivajući se iza tvog imena*, izlazi šund jednog više nego dvosmislenog nitkova, prava svinjarija u kojoj se ta nitkovska neznanica postavlja kao popraviljač Marxa.^[200] *Tvoje ime* kao izdavača na naslovnoj strani biće za nemačke radnike preporuka da ovu svinjariju prihvate kao obrazovnu lektiru u duhu naše partije. Naravno, to što neka takva svinjarija negde izlazi sasvim

¹ Bruno Geiser

je nevažno i ne bi zasluživalo ni da se pominje. Ali to što si je *ti* izdao, što je izišla pod *tvojim* pokroviteljstvom, kao nešto što si *ti* odobrio i preporučio (jer šta inače znači tvoje ime na njoj?) – to je nepodnošljivo. Naravno, tvoj zet te je prevario, ti to nikad ne bi učinio namerno. Ali sad kad je tvoja prva dužnost da odbaciš tu svinjariju, da izjaviš da si sramno obmanut i da pod tvojim imenom više neće izići ni tabak tog izdanja – šta sad? Sad mi pišeš celu stranicu o nepredviđenim okolnostima koje te sputavaju u tome.

Zašto onda moralno negodovanje zato što ja to što se obično događa konačno nazivam pravim imenom? Ja ionako nisam jedini koji je to zapazio? I, ako je ovde neko uvređen, onda sam ja to mnogo pre nego ti.

Dosad ne znam ništa o tome koje si korake dalje preduzeo u Schlesingerovoj stvari. Ali jedno znam: ako obustaviš izdavanje te Schlesingerove svinjarije, mogu i ja da zaboravim na tu stvar. Ali ako izide nastavak odnosno završetak *pod tvojim imenom*, dugujem Marxu to da javno protestujem protiv toga. Nadam se da nećeš dozvoliti da dotle dođe; uveren sam da se i tebi smučilo to natureno podmeće. A i sam ćeš valjda uvideti da gospodinu Geiseru ne možeš da dozvoliš da ceo tvoj položaj u partiji, plod četrdesetogodišnjeg rada, proda za činiju sočiva.

Ovde sam 14 dana i verovatno ću ovde ostati još i prvu nedelju dana u septembru – u istoj kući gde sam bio kad si ti išao u Ameriku^[275].

Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. E.

126

Engels Eduardu Bernsteinu
u London^[276]

4, Cavendish Place
Eastbourne, 22. avgusta 1889.

Dragi Ede,

Ko je Paul Fischer? On hoće da prevede za »B[erliner] V[olks-]Tribüne« moj stari članak iz lista »Progress«¹. Pošto bih ja morao da sastavim primedbe uz njega, prema tome da se pojavim kao direktan saradnik »V[olks-]Tr[ibüne]«, dvoumim se, pa odgovor odlažem do svog povratka.

Trebalo bi da se u sledećem broju² pozabaviš štrajkom dock labourers^[277]. Ta stvar je za nas od najveće važnosti. East End se dosad pasivno gušio u glibu bede – njegova odlika bilo je odsustvo otpora ljudi slomljenih gladu, apsolutno beznadežnih. Ko se tu zaglibio, propao je i fizički i moralno. Tu je prošle godine bio pobedonosni štrajk matchgirls.^[278] A sad ovaj gigantski štrajk najugnjetenijih među ugnjetenima, dock labourers, ne stalnih, jakih, obučenih, relativno dobro plaćenih i redovno zaposlenih, već slučajno vezanih za dokove, nesrećnika koji su u svim drugim granama pretrpeli brodolom, kojima je glad postala profesija – te mase slomljenih egzistencija koje idu u susret potpunoj propasti i za koje bi se na kapijama dokova mogle napisati Danteove reči: lasciate ogni speranza, voi che' entrate!³ I ta masa, otupela od očajanja, koja svako jutro prilikom otvaranja kapija dokova bukvalno vodi bitke da bi se probila do momka koji angažuje radnike – bukvalno vodi bitke u međusobnoj konkurentskoj borbi prekobrojnih radnika – ta slučajno sakupljena masa koja se menja svakodneвно, uspeva da održi zajedno 40 000 ljudi, da sačuva disciplinu ida utera strah u kosti moćnim lučkim kompanijama. Radujem se što sam to doživeo. Ako je *taj* sloj sposoban da se organizuje, onda je to značajna činjenica. Kako god se završio taj štrajk – u tim stvarima nikad nisam sanguin⁴ unapred – s lučkim radnicima u pokret ulazi najniži sloj radnika iz East Enda, pa će oni viši slojevi morati da slede primer. U East Endu je najveća masa nekvalifikovanih radnika u Engleskoj, onih čiji rad ne zahteva nikakvu, ili skoro nikakvu umešnost. Ako se organizuju svi slojevi londonskog proletarijata prema kojima su se tredjuinoni *nekvalifikovanih* radnika dosad odnosili s prezirom, to će biti prmer za provinciju.

¹ *Knjiga otkrovenja* – ² »Der Sozialdemokrat« – ³ vi koji ulazite ostavite svaku nadu – ⁴ uveren u uspeh, optimista

Još više: usled odsustva organizacije, usled pasivnog životarenja pravih radnika East Enda, tamo je dosad glavnu reč vodio lumpen-proletarijat, koji se ponašao i *važio* kao tipični predstavnik miliona gladnih iz East Enda. Sad će tome doći kraj. Preprodavac i njemu slični biće potisnuti u pozadinu; radnik iz East Enda moći će da izgradi svoj sopstveni tip i da mu uz pomoć organizacije pribavi važnost, a to je od ogromnog značaja za pokret. Tada neće više biti moguće scene kakva se dogodila prilikom Hyndmanovog prolaska kroz Pall Mall i Picadilly⁽²⁷⁹⁾ i biće prosto ubijen nitkov koji poželi da se iskali na nekome.

Ukratko, to je događaj. I kako se čak i podli »Daily News« odnosi prema toj stvari! Po tome se može videti efekat kao udar groma. To je isto što je za nas bio štrajk rudara⁽²³¹⁾: jedan novi sloj stupa u pokret, jedan novi armijski korpus. I buržuj, koji bi još pre 5 godina proklinjao i psovao, mora sada obeshrabreno da aplaudira, dok mu, i zato što mu srce silazi u pete. Ura!

Jedino pravilno je ono što ti kažeš u članku o anarhistima povodom parlamentarizma i njegove propasti. Veoma sam se obradovao.

Ovde je i ovako i onako – nestabilno vreme – usled prekomernog hodanja opet sam nešto iznemogao i zato teetotal⁵ uprkos Juliusu⁶ – ali ni čaj ne smem uveče da pijem zbog nerava, tako da *ipak* umesto čaja popijem po čašu piva – iz teetotalisma!

Pozdravi svoju ženu i decu i sve prijatelje.

Tvoj
F. E.

⁵ apstinent – ⁶ verovatno Juliusu Motteleru

127

Engels Hermannu Engelsu
u Engelskirhen

4, Cavendish place
Eastbourne, 22. avgusta 1889.

Dragi Hermanne,
Izvod iz tekućeg računa sam dobio i zahvaljujem ti; valjda je tačan.

Budi tako dobar pa pošalji priloženo pismo mladom, ili sigurno sad već starom Casparu¹; ne znam gde on stanuje, u Krefeldu ili Barmenu. Kako čujem od R. Blanka, koga sam ovde sreo pre 8 dana, ti ljudi nisu u nekoj naročitoj finansijskoj situaciji, a to bi me vrlo ožalostilo.

Ovde sam već 14 dana, ali, na žalost, kiša pada više nego što meni treba. Otkako Englezi u avgustu održavaju manevre flote, vreme u avgustu se sasvim pokvarilo, i juče su se ovde obistinile one reči iz stare pesme:

Upravo 21. avgusta
Dođe špijun *po buri i kiši*,
Zakle se princu i prokaza itd.^[280]

Usled toga su i jutros ovuda prošla tri velika ratna broda, a mi još čekamo slavnju morskju bitku koja pred našim očima treba da se odigra u Kanalu.

Ostaću ovde još sigurno 14 dana do 3 nedelje, ukoliko ne bude previše kiše, jer

Kući takođe ne mogu, naime, tamo su beljari, tapetari, moleri i drugi svet, koji onemogućuje stanovanje na tri četvrtine površine, i kad ti uđu u kuću, čovek nikad ne zna kada će ih se osloboditi. To dolazi otuda što je u Engleskoj krupna industrija upropastila zanat, a nije umela ničim da ga zameni. Nemci već odavno ne uživaju sami tu privilegiju da za valjan novac isporučuju lošu robu; Londonci su to sjajno naučili. A u Americi je to sasvim drukčije. Mislim da je za običan, svakodnevnj poslovni promet, u koji ne ulazi nikakva špekulacija, Amerika najsolidnija zemlja na svetu, jedina u kojoj se još dobija »dobar rad«.

Nadam se da ste svi vi dobro. Srdačno pozdravi Emmu² i decu i unučiče, kao i ostale u Engelskirhenu.

Tvoj stari
Friedrich

¹ Casparu Engelsu – ² Emmu Engels

128

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

4. Cavendish Place,
Eastbourne, 27. avgusta 89.

Draga moja Laura,

Mislio sam da već odavno znaš da je gotovo nemoguće pisanje pisama na moru. A kada me, kao što je moj slučaj, gomila ljudi koje nikad nisam vidio, kao da su se zavjerali, zasipa pismima, posjetama, pitanjima, svakovrsnim zahtjevima, ta nemogućnost postaje apsolutna činjenica. Austrijski studentski klubovi, jedan Bečanin u potrazi za »istinom«, koji bi htio znati ne bi li bilo bolje da je progutao Hegela (bolje ne, odgovorio sam), jedan rumunski socijalist in propria persona¹, neki nepoznati čovjek iz Berlina sada na prolazu kroz London, itd. itd. – svi su odjednom na mene nasrnuli i očekuju da ću ih odmah saslušati. Tako mi, dakle, uz šest osoba oko mene u ovoj sobi, gdje se zbog kiše tako često sklanjaju, ne ostaje ništa drugo nego da se, s vremena na vrijeme, povučem u svoju spavaću sobu i da je pretvorim u »kancelariju«.

Ti si imala zgrade sa Séraphinom, a Nim sa Ellen. Iskusni ljudi već odavno sumnjičavo gledaju pomenutu Ellen, a jednog lijepog dana liječnik je izjavio da ima već šest mjeseci otkako je pošla putem kojim se mora proći da bi živo biće došlo na svijet, i stoga je morala otići mjesec dana prije nego što smo krenuli ovamo. Kad se vratimo, uzet ćemo neku drugu, možda još goru.

Drago mi je što je Paul krenuo na svoju izbornu turneju⁽²⁸¹¹⁾ i povrh svega sredstvima svoje majke. Od tri kandidata, postavljena u Marseju, jedan ili možda dva imaju izgleda da budu izabrani; nadam se da će Paul biti jedan od njih. Ali to je svakako vidan korak naprijed što je postavljen kao kandidat partije, jer će to olakšati dalje korake; naročito ako je u pitanju partija koja napreduje, kao što, bez sumnje u ovom času napreduje naša partija u Francuskoj; kad ona jednom ima kandidata, to općenito znači da će ga stalno imati.

Nadam se da će bulanzizam doživjeti slom na slijedećim izborima. Ništa nam se gore ne bi moglo dogoditi nego succès d'estime² toga lakrdijaša, koji bi mogao, u najmanju ruku, dovesti do produženja lažne dileme: ili Boulanger ili Ferry – dileme koja jedina daje životnu snagu svakoj od ove dvije hulje. Kad bi Boulanger primio dobre batine i kad bi se njegove pristaše svele manje-više na bonapartiste, to

¹ lično – ² priličan uspjeh

bi bio dokaz da bonapartistička crta u francuskom karakteru – objašnjena nasljedstvom velike revolucije – postepeno nestaje. A s uklanjanjem toga utjecaja normalni tok francuskog republikanskog razvoja bi mogao reprendre son cours³; radikali^[86] bi se, s Millerand-om, svojim novim utjelovljenjem, postepeno diskreditirali isto kao i sa svojim utjelovljenjem Clemenceau-om, i najbolji njihovi bi ljudi prišli nama; oportunisti^[61] bi izgubili posljednji izgovor za svoje političko postojanje, naime, da su barem branioci republike protiv pretendena; slobode što bi ih izvojevali socijalisti ne bi bile samo održane nego bi postepeno bile proširene, tako da bi naša partija bila u boljem položaju za nastavljnje borbe bilo gdje na Kontinentu; i bila bi otklonjena najveća ratna opasnost. Vjerovati, kao što čine bulanžo-blankisti^[282], da bi se podržavanjem Boulanger-a moglo dobiti nekoliko mjesta u parlamentu, dostojno je onih *purs*⁴ koji bi zapalili selo da bi ispekli jagnje. Treba se nadati da će to iskustvo koristiti Vaillant-u. On odlično zna kakvi su ti blankisti u svojoj većini, i njegovim iluzijama o mogućem radu s takvim materijalom nanesen je oštar udarac.

Izgleda da je doživjela potpun neuspjeh Hyndmanova kampanja za diskreditiranje valjanosti punomoćja marksističkih delegata.^[268] Burnsova otkrića bila su vješt udarac, a naša ostala otkrića, naročito u pogledu punomoćja austrijskih posibilista^[272], učinila su svoje. Ti ljudi uopće ne znaju u kakvom stakleniku žive. I budući da u Francuskoj izgleda da su posibilisti mirni u tom pogledu (ti momci sa svojim sitnim mjerilima su mnogo mudriji od Hyndmana i komp.) – pa neće imati razloga da teže za pobjedom, ukoliko ne dođe do novih pokušaja. Čitava smicalica je namijenjena britanskom tržištu, i na njemu je propala – cela *suffit*⁵. Tu je zatim rezolucija o manifestacijama 1. maja. To je najbolja stvar koju je naš kongres donio. U Engleskoj će imati ogromno značenje i Hyndmanova banda *se usuđuje da joj se suprotstavi*; ako to učini, sama će sebe upropastiti; ako ne učini, moraće krenuti našim stopama; neka biraju.

Drugi krupan događaj je štrajk dokera.^[277] To su, kao što znaš, najbjedniji od svih *bijednih* u East Endu, bjedniji nego u bilo kojoj profesiji, najniži sloj ispred lumpenproletarijata. Da ta bijedna, izglednjela, propala stvorenja, koja se među sobom tuku svako jutro da bi dobila posao, organiziraju otpor, i da u štrajk stupi 40 - 50 tisuća ljudi, da za sobom u štrajk povuku sve zaposlene East Enda koji su na bilo koji način povezani s utovarom brodova, da se drže preko tjedan dana i da zaplaše bogate i moćne dokerske kompanije – eto buđenja, i ponosan sam da sam ga doživio. Na njihovoj strani je čak i buržoasko mišljenje – trgovci, koji jako stradaju zbog prekida parobrodarske plovidbe, ne krive radnike, već tvrdoglavost dokerske kompanije. Stvari stoje tako da su gotovo sigurni u pobjedu ako izdrže još nedjelju dana.

³ ponovo krenuti svojim pravcem – ⁴ pametnjakovića – ⁵ to je dovoljno

Cijeli štrajk organiziraju i vode *naši* ljudi, Burns i Mann, a hyndmanista nema uopće.

Draga Laura, gotovo sam siguran da vam je potrebno nešto novca i ja bih priložio ček ovom pismu da i sâm nisam ostao bez para. Moj saldo u banci spao je na najniže grane; dividende od neke 33 funte, koje obično stižu oko 18. avgusta, nisu još uplaćene; Edward je pozajmio 18 funti do kraja mjeseca, jer je bio u velikoj neprilici. Dakle, nemam mnogo mogućnosti, ali poslaću čim primim novac; najkasnije slijedećeg ponedjeljka, nadam se i prije.

Domela⁶ postaje posve zagonetan. Možda on i nije Isus Krist, već Jan van Leiden, *le prophète* de Meyerbeer⁷. Čini se da vegetarijanstvo i samica mogu u krajnjoj liniji dovesti do čudnih posljedica.

Edward i Tussy će ići u Dandi da podnesu izvještaj kongresu tredjuniona, a za to vrijeme djeca⁸ će biti kod nas.

Uvijek tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ Domela Nieuwenhuis – ⁷ Meyerberov prorok – ⁸ Jean i Edgar Longuet

129

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

[Eastbourne] 1. sept. 1889, nedjelja

Draga moja Laura,

Juče, kasno uveče, obavijestila me je moja banka da su dugo očekivane dividende, 36 funti, uplaćene i zato žurim da vam pošaljem ček na 30 funti. – Od toga, 10 funti je polovina iznosa koji sam obećao Paulu za njegove izborne troškove^[281], a o čemu mi on piše u pismu iz Seta, koje sam primio prošlog petka. Čini mi se da su njegovi izgledi dobri u tom gradu, ali Set je sasvim mali grad i seoski glasovi će biti presudni; nadam se da ću više od njega čuti za nekoliko dana. Nadajmo se najboljem.

Ne mogu mnogo pisati jer je nedjelja, a naši stalno ulaze i izlaze; uz to treba da pišem Tussy o štrajku^[277], koji je jučer došao u ozbiljnu krizu. Budući da su direktori dokova ostali uporni, naši ljudi su bili navedeni na vrlo glupu odluku. Brzo su iscrpli sredstva iz pomoći i objavili su da u subotu neće moći biti data nikakva pomoć štrajkašima. A da bi se to prihvatilo – bar ja to tako shvaćam – izjavili su da će se u ponedjeljak održati generalni štrajk ako direktori dokova ne popuste do subote u podne – računajući, uglavnom, s pretpostavkom da će plinare zbog nedostatka uglja, radne snage, ili i jednog i drugog, prestati da rade i da će London ostati u mraku. Ta prijetnja trebalo je da primora sve da prihvate zahtjeve radnika.

To bi značilo igru va banque¹, stavljanje na kocku 1000 funti da bi se možda dobilo 10 funti; značilo bi više prijetiti nego što se može ostvariti; značilo bi stvaranje miliona gladnih usta samo zato što nisu mogli prehraniti nekih deset hiljada ljudi koje su imali na brizi; značilo bi dobrovoljno odbaciti sve simpatije trgovaca, i čak velikog dijela buržoazije, koji su listom mrzeli brodogradilišne monopoliste i koji bi se sad odmah okrenuli protiv radnika; zaista, postojala je takva proklamacija očaja i takva očajnička igra, da sam odmah pisao Tussy^[284]: ako ne popuste, dokerske kompanije treba samo da izdrže do srijede i one će pobijediti.

Srećom su se predomislili. Ne samo da su »privremeno« povukli prijetnju nego su čak pristali na zahtjeve vlasnika kejava (u izvjesnom smislu konkurenata brodogradilišta), smanjili svoje zahtjeve za povećanjem nadnica, a *to su opet odbacile* brodogradilišne kompanije. To će im, vjerujem, osigurati pobjedu. Prijetnja generalnim štrajkom sada

¹ na sve ili ništa .

će imati spasonosni učinak, a velikodušnost radnika, istovremeno zbog povlačenja prijete i prihvatanja kompromisa, osiguraće im nove simpatije i pomoć.

U petak se vraćamo u London. Schorl[emmer] je otputovao prije dva tjedna u Njemačku, gdje je i sada; ne znam šta radi i kakve su mu namjere!

Boulanger je otkrio svoju slabost u izbornoj taktici – uzima Pariz, a monarhistima ostavlja čitavu provinciju. To mora da otvori oči njegovim najupornijim pristalicama ako još žele da budu republikanci. Paul mi je pisao da mu je neki bulanžist iz Marseja saopćio da je B[oulanger] primio 15 miliona od ruske vlade. To objašnjava čitavu smicalicu. Ruska dinastija, koja je sada u srodstvu s Orléanima preko Danske^[285], želi restauraciju Orléana, *koje bi na vlast dovela Rusija*; jer bi tada Orléani bili njeni robovi. A jedino s monarhističkom Francuskom car² može sklopiti pouzdan savez; takav savez on traži radi vođenja dugotrajnog rata sa sumnjivim izgledima. Da bi se to postiglo, B[oulanger] treba da posluži kao sredstvo. Ako mu pođe za rukom da odigra ulogu odskočne daske za monarhiju, otarasit će ga se u pogodnom času ili tako što će ga kupiti, ili će ga u slučaju potrebe ukloniti s puta, jer ruska vlada u takvom slučaju neće imati skrupula koje imaju naši socijalisti; »denn die abzumurksen, ist uns Wurscht«³ – takva je njena deviza. U pogledu Millerand-a, mislim da si u pravu. U njegovom se listu⁴ osjeća, uprkos svim radikalnim pokušajima, prizvuk slabosti, malodušnosti i, iznad svega, takva količina mlijeka milosrđa (iako je odstajalo, u njemu nema dovoljno tvari da se ukiseli) da to upoređeno čak i sa listom »La Justice«, onakvim kakvim sam ga nekad znao, izaziva u meni sažaljenje, pomiješano s kapljom prezira. I to su sljedbenici starih francuskih republikanaca^[56], les fils des héros de la rue Saint-Méry!⁵

Uvek tvoj

F. E.

Srdačni pozdrav od Nim i svih ovdje.

Prevod s engleskog

² Aleksandar III – ³ mučki ubiti – to je za nas sitnica – ⁴ »La Voix« – ⁵ sinovi heroja iz Ulice Saint-Méry

130

Engels Lauri Lafargue
u Le Pere

London, 9. septembra 89.

Draga moja Laura,

Danas imam ugodnu dužnost da ti pošaljem ček na 14 funti, 6 šilinga i 8 penija, to jest trećinu od 43 funte koje je doznačio Meißner; obračun slijedi. Četvrto izdanje I sveske¹ nalazi se u pripremi; možda ćemo ga početi štampati prije Nove godine.

Tussy je juče bila ovdje s Liebknechtom, njegovim sinom i kćerkom, Gertrudom, Singerom, Bernsteinom, Fisherom itd. itd. Ona još uvijek ima previše posla oko štrajka^[277]. Prijedlozi gradonačelnika², kardinala Manninga i londonskog biskupa³ bili su tako smiješno blagonakloni prema brodogradilišnim kompanijama da nije bilo nikakva izgleda da budu prihvaćeni. Sada je vrijeme najvećeg posla, od Božića do aprila nema gotovo nikakva rada u brodogradilištima, tako da bi odgađanje povišice plata do januara u stvari značilo odgađanje do aprila.

Tebe će Lieb[necht] posjetiti u Parizu otprilike za nedjelju dana, to jest ako još budeš tamo. I njegova žena, i jedan ili dva druga člana porodice.

Čini se da Domela⁴ i njegovi Holanđani ostaju čvrsto pri svom novom stavu. Još jedan dokaz da male nacije mogu igrati samo sporednu ulogu u razvitku socijalizma, a očekuju da im se da rukovođenje. Belgijanci neće nikad odbaciti ideju da im njihov centralni položaj i njihova neutralnost daju nesumnjivo pravo na vodeće mjesto u budućoj Internacionali. Švajcarci jesu i uvijek su bili filistri i sitni buržuji, Danci su postali slični, i treba da se vidi da li će ih Trier, Petersen i komp. moći pokrenuti iz sadašnjeg mrtvila. I sada Holanđani kreću istim putem. Ni jedni ni drugi ne mogu i neće zaboraviti da su u Parizu^[265] vodili Nijemci i Francuzi i da im nije bilo dopušteno da oduzimaju vrijeme kongresu sa svojim sitnim zanovijetanjima. Ništa za to, porasla je nada za zajedničko nastupanje Francuza, Nijemaca i Engleza, a ako male bebe postanu tvrdoglave, nous en ferons cadeau aux possibilistes⁵.

Lieb[necht] je sada strašno antiposibilistički raspoložen; kaže da su postali spletkari i izdajnici i da je nemoguće s njima raditi. Odgovorio sam mu da smo mi to znali i prije šest mjeseci i da smo to rekli

¹ Kapitala - ² Henryja Arona Issaca - ³ Johna Lubbocka - ⁴ Domela Nieuwenhuis - ⁵ darovat ćemo ih posibilistima

njima – njemu i njegovoj partiji – ali da su oni bili pametniji od svih. To je progutao mirno. On nije uopće tako siguran u svoju nepogrešivost kao što je bio svojevremeno – a ukoliko je drukčije, on to ne pokazuje. Inače je on lično sušta suprotnost onome šta je u prepisci – to je stari, veseli, lako pristupačni Liebknecht.

No moram završiti. Kod mene su dva dječaka⁶ koje je oduševilo pismo malog Marcela⁷. Bili su u zoološkom vrtu i hoće da pišu svom cher⁸ Papa⁹, a treba da ih otjeram od pisaćeg stola.

Želim Paulu mnogo uspjeha u Šeru – očekivao sam njegov poraz u Setu, suviše malom gradu da ga ne bi nadglasala 74 zaseoka, koja sačinjavaju circonscription¹⁰.^[281]

Pozdrav od Nim!

Srdačno tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

⁶ Jean i Edgar Longuet – ⁷ Marcela Longuet-a – ⁸ dragom – ⁹ Charles-u Longuet-u – ¹⁰ izborni okrug

131

Engels Karlu Kautskom
u Beč

London, 15. septembra 1889.
122, Regent's Park Road, N.W.

Dragi Kautsky,

Koristim nedelju ujutru da ti pišem, što je odavno trebalo da učinim – ali bilo je smetnji! Prvo kongres^[265] i ono što je trebalo posle njega uraditi, zatim Istbern, gde su me posledice kongresa proganjale u vidu pisama svake vrste, pri tom, šestoro ljudi u jednoj sobi; niti imaš mira, niti možeš da se pribereš. Onda sam se vratio ovamo i našao Paula¹ i vojnika² sa dvoje dece³, pa štrajk lučkih radnika^[277] itd. Najzad, jutros malko mira, dva Longuet-ova dečaka⁴, koji su kod mene, ne smetaju mi.

Nama svima, Nim, Tussy, Edwardu i meni neizmerno je žao što su se tvoji odnosi sa Louise tako loše završili. Ali, tu se ništa ne može. Vas dvoje ste jedini kompetentni i ono što vi smatrate ispravnim mi drugi moramo prihvatiti. Ali, ono što ja ne shvatam – a ja ne shvatam baš ništa u toj stvari – jeste to što ti sad odjednom govoriš o »sazaljenju«, o tome da prema Louisi osećaš još samo »sazaljenje«. U celoj toj stvari Louise se ponela tako herojski i tako ženstveno da joj se mi svi ovde još divimo. Ako je u toj stvari neko i dostojan žaljenja, onda to sigurno nije Louise. Ostajem pri tom da si učinio nešto zbog čega ćeš se jednog dana kajati.

Kao što sam već rekao Adleru⁵, ovakav obrt u vašim odnosima ne menja nimalo moj predlog tebi u vezi sa rukopisom IV toma⁶.^[155] Taj posao se mora obaviti, a ti i Ede ste jedini kojima ga mogu poveriti. Stvar sa Arhivom^[24] je, kako mi reče Paul, sad takođe sređena, pa ćeš zimus sigurno opet doći ovamo, te ćemo se dogovoriti o daljim koracima i početi rad. Zbog tog prokletog kongresa nisam mogao od februara da radim na III tomu⁷, a sada mi je iskrslo i to da je neophodno 4. izdanje I toma i moram prvo njega da spremim. To nije neki velik posao, ali kad čovek sme da radi samo 3 sata dnevno za pisaćim stolom, stvar se prilično oteže. I, uz to, predstoje 2 meseca večite noći i magle.

Iz Petrograda su mi pisali da su u »Revue du Nord«⁸ (»Sjevernoje obozrenie«?) prevedene tvoje *Klasne suprotnosti u Francuskoj* i da su

¹ Paula Singera – ² Wilhelma Liebknechta – ³ Gertrudom i Theodorom Liebknechtom – ⁴ Jean i Edgar Longuet – ⁵ Victoru Adleru – ⁶ Vidi u ovom tomu, pi-smo br. 75. – ⁷ *Kapitala* – ⁸ »Sjeverni vesnik«

izazvale pravu senzaciju. Kad dođeš ovamo, daću ti neke savete kako ćeš, možda, u Rusiji izvući novac za taj članak.

Tvoji članci o rudarima u Tiringenu su najbolje što si dosad napisao, prava studija koja iscrpno govori o odlučujućim pitanjima, i to usmerena na prosto istraživanje činjenica, a ne na potvrđivanje nekog predubeđenja, kao što je bilo u slučaju istorije stanovništva i prvobitne porodice. Zato je odatle i ispalo nešto stvarno. Taj rad razjašnjava bitan period nemačke istorije, tu i tamo u lancu razvitka ima nekih malih praznina, ali to nije bitno. Tek tu mi je postalo jasno (ono što sam kod Soetbeera^[286] nejasno i neodređeno nazreo) koliko je proizvodnja zlata i srebra u Nemačkoj (i Mađarskoj, čiji je plemeniti metal preko Nemačke išao u sve zemlje Zapada) bila poslednji pogonski faktor koji je Nemačku 1470 - 1530. doveo u ekonomskom pogledu na čelo Evrope i tako je učinio središtem prve građanske revolucije, pod religioznom maskom takozvane reformacije. To je bio *poslednji* faktor u tom smislu što je došlo do relativno visokog stepena razvoja esnafskog zanatstva i posredničke trgovine, što je, opet, Nemačkoj donelo prednost pred Italijom, Francuskom, Engleskom.

L[ie]bk[necht] je *sad* uvideo da se od posibilista ne može ništa očekivati. Kad se s njim govori, ne izgleda više ni izdaleka tako samouveren kao što je inače bio - a naročito kad piše. Sreća je što su posibilisti odbili predlog, jer bi spajanje oba kongresa dovelo do batina, do borbe na život i smrt, i bruka bi bila strašna. Kampanja posibilista i Social Democratic Federation in puncto izazivanja sumnje u ispravnost naših mandata bedno je propala,^[268] ne samo zato što su Adle-rova otkrića o austrougarskim posibilistima^[287] bila porazna (ovde u »Labour Elector«), već i zbog onoga što je ovde imalo još više efekta - ti magarci su dopustili da Burns uđe u komisiju za ispitivanje mandata, a ovaj je u »L[abour] E[lector]« nemilosrdno sasekao mandate Social Democratic Federation.^[272] Hyndman je predstavljao 28 ljudi! Cela federacija navodno samo 1925 ljudi, a u stvari ni polovinu!

Kongres tredjuniona^[283] bio je poslednja Broadhurstova pobjeda. Štrajk lučkih radnika zadržao je ovde Burnsa, Manna i Batemana - jedine koji su tačno znali za optužbe protiv Broadh[ursta]; to je išlo u korist Broadh[ursta]. A kongres je bio pripremljen, sve je učinjeno da tamo budu samo tredjunionisti starog kova, i to je ovog puta bilo još moguće. Uprkos tome, bilo je jakih simptoma raspadanja starog.

U Danskoj se staro partijsko rukovodstvo silno izbrukalo na pitanju kongresa, i opozicija, Trier, Petersen itd., sigurno osvaja teren.^[217] Trebalo bi da tog Triera angažujete kao dopisnika za »A[rbeiter]-Z[ei]tung«: Gerson Trier, Ahlefeldtgade 16, Kopenhagen.

Štrajk lučkih radnika je pobedio. To je najveći događaj u Engleskoj posle poslednjeg Reformbill-a,^[288] početak potpune revolucije u East Endu. Opšte simpatije štampe i samih filistara mogu se objasniti 1. mržnjom prema lučkim monopolistima, koji - umesto da otpišu svoj proćerdani, nepostojeći kapital - gule brodovlasnike, trgovce i rad-

nike, da bi sebi tako omogućili dividende; 2. svešču o tome *da su lučki radnici birači* i da im se treba ulagivati ako se želi da opet bude izabrano 16 - 18 deputata liberalnog i konzervativnog kova iz East Enda (što im se neće desiti, jer će ovog puta biti izabrani radnički deputati). Pobjedu je donelo onih 14 000 funti iz Australije: time su se australijski radnici spasili iznenadnog masovnog uvoza engleskih radnika. Burns, Champion, Mann, Tillett stekli su lovorove vence, a Social Democratic Federation nije bilo nowhere⁹. Taj štrajk je za Englesku bio ono što je štrajk ugljara^[231] bio za Nemačku: ulazak nove smene, džinovske armije, u radnički pokret. Ako sad izbegnemo rat, uskoro će možda biti veselo.

Guesde je kandidat u Marseju, Lafargue u Sent-Amanu (Šer). Srdačni pozdravi Adleru.

Tvoj
F. Engels

Pošto ne znam da li još stanuješ u svojoj ježevoj jazbini^[289], ovo ću poslati Adleru, čija je adresa sigurnija. od »Arb[eiter-]Z[eit-]t[ung]-a« dobio sam br. 1 i br. 4. Je li taj list još živ? Dobijate li vi »Labour Elector«? Poslaću ti jedan broj.

⁹ nigde

132

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[290]

Hvala za »V[olks]z[eitung]« itd. Revolucija u čaši vode, koja je izbila kod vas, vrlo je zabavna.^[291] Možda je to početak poboljšanja. Nemezida korača polako ali sigurno, a ironija istorije je u tome što iste one ljude koji su se, ustajući protiv mase u partiji, naročito Zapada, stalno oslanjali na Njujorčane, svrgli upravo ti Njujorčani.

O onom Rusu nisam ništa čuo. Njegovu dopisnicu poslaću sledećom poštom.^[267]

Pišem samo dopisnicu zato što imam mnogo posla. Kad sam se iz Istberna vratio ovamo, sačekala me je vest da je neophodno 4. izdanje 1. toma *Kapitala*. Za to su neophodne malobrojne izmene i dopunske beleške, ali njih treba utoliko brižljivije odabrati i obraditi i pažljivo pregledati štampani tekst, da ne promakne neki izvrnuti smisao. Sad se moraju precizirati i ukazivanja na III tom.

Štrajk lučkih radnika^[277] bio je veličanstven. Tussy je aktivno učestvovala u njemu, i već se tu i tamo javlja zavist zbog mesta koje je time sebi osvojila. Šaljem ti Harneyev članak, citiran u listu »The Labour Elector«.^[292] Taj starac živi 12 milja odavde, u avgustu je bio na samrti, ali sad je bolje. Lenchen se zahvaljuje za »Kalendar«¹ i pozdravlja vas. U Francuskoj Guesde ima šanse na užim izborima.^[281] Na žalost, još nemam tačne vesti o izborima. Srdačni pozdravi tvojoj ženi i Schlüterovima.

Tvoj

F. E.

[London] 26. 9. 1889.

Dobio sam one nacionalne novine² iz Bostona. (br. 1 - 5) i zahvaljujem ti. To su ovdašnji »fabijevci«.^[293]

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 3. oktobra 89.

Dragi moj Lafargue,

Poslije svega, naša partija je jedina partija koja je pokazala porast snaga na izborima.^[281] Mi imamo – naši podaci su nepotpuni – 60 000 glasova datih za naše kandidate, tj. za grupe zastupljene na našem kongresu^[265], i preko 19 000 koji nam vjerovatno pripadaju (za kandidate koji nisu ni posibilisti, ni »radikalsocijalisti«), ali koje ne smijemo prisvojiti dok ne dobijemo novi izvještaj.

Ali kako da se objasni to što smo mi ovdje ostavljeni bez ostalih statističkih izbornih podataka, osim onih u buržoaskim novinama, iz kojih nam je nemoguće razabrati položaj svih tih nepoznatih kandidata? Kako da znamo koliki broj glasova pripada nama kad novine razvrstavaju kandidate na najneodređeniji način? Čini mi se, međutim, da njemački i engleski socijalisti zaslužuju da budu u toku vaših djelatnosti, jer nemate novina koje bi ih o tome obavještavale. A vi znate da smo svi mi ovdje spremni da radimo u interesu vaše partije i da smo to uvijek činili, i to svim našim snagama; ali, ako gospoda Francuzi neće da se potrude i da nas obavještavaju o *cosas de Francia*¹, mi smo nemoćni i mnogi od nas će izgubiti volju da rade, ako ih oni, za koje rade, tako malo cene.

Pošaljite nam zato, čim bude moguće, poslije użih izbora, potpunu listu socijalističkih kandidata koji pripadaju grupama zastupljenim na našem kongresu i ostalih socijalista (ako ih ima), koji nisu ni posibilisti, ni radikalsocijalisti, s brojem dobijenih glasova za svakoga u prvom i drugom glasanju. Mi se ovdje ne možemo izložiti opasnosti da raspoložemo činjenicama koje osporavaju Hyndman i komp., a to bi se dogodilo ako bismo morali ponovo da se ograničimo na svoje vlastite izvore informacija.

Vi ste, na kongresu, formirali Nacionalno vijeće^[294], koje je donijelo neka rešenja. Niko od vas nije smatrao potrebnim da nam i riječ o tome kaže; da ih nisam slučajno zapazio u madridskom listu »*Soc[ialista]*«, ne bi bile objavljene ni u njemačkom listu »*Soz[ial]dem[okrat]*«, niti u listu »*The Labour Elector*«, čak ni dva mjeseca poslije samog događaja.

I sami morate uvidjeti da takvim postupcima olakšavate posao posibilista i njihovih ovdašnjih prijatelja.

¹ francuskim stvarima

Pisao sam Bebelu da pošalje nešto novca za Guesde-ove izbore, čiju važnost odlično shvaćam.^[295] Nadam se da će to biti odobreno, ali treba imati u vidu da su Nijemci već dali 500 franaka za kongres, 1000 za Sent-Etjen,^[296] 900 za kongresni izvještaj^[297] (prva pošiljka ne služi puno na čast onima koji su je poslali, i koji su se, reklo bi se, pretjerano namučili da osakate imena), 2500 za švajcarske novine², za koje, osim toga, rezerviraju preko 3500 franaka. To iznosi 8400 fr. odobrenih u međunarodne svrhe, i to uoči njihovih vlastitih općih izbora!^[298] I poslije svih tih žrtava g. Jaclard ih bez razloga vrijeđa u listu »La Voix«, nazivajući ih mašinama koje glasaju po komandi!^[299] Kao da su Nijemci krivi što su pariski radnici posibilisti, ili radikalni kadeti^[311] ili bulanžisti, ili baš ništa! Čini se da u očima g. Jaclarda sposobnost Nijemaca da prihvate zaključak većine i da djeluju zajedno već sama po sebi predstavlja uvredu za gg. Parizane, te ako Pariz tapka na mjestu, da je zabranjeno drugima da idu ispred njih.

Ali, ako se dobro sjećam, g. Jaclard je blankist i, prema tome, treba da smatra Pariz kao sveti grad, Jerusalem i Rim u isto vrijeme.

Da se vratimo izborima. Ako je tačno da Guesde i Thivrier imaju izgleda i ako budu izabrani, mi ćemo u Skupštini imati više mjesta od posibilista. – Baudin izgleda siguran, zatim tu su Cluseret, Boyer, Basly – od njih će jedan ili dvojica uspjeti, i sa 4 ili 5 od njih Guesde bi mogao da formira grupu koja se neće samo dojmiti Skupštine i javnosti, već će također dovesti posibiliste u smiješan položaj. Upravo je koegzistencija – u Reichstagu, naših i lasalovskih poslanika – više nego ijedna druga okolnost, prisilila ove dvije grupe na ujedinjenje, to jest na kapitulaciju lasalovaca.^[300] Isto tako, naša bi grupa bila najjača i svršilo bi se time da Dumayi i Joffrini budu privučeni u njenu sferu uticaja, tako da bi vođe posibilista mogle birati: da kapituliraju, ili da podnesu ostavke.

Za sada, to je još muzika budućnosti. Međutim, sigurno je da se bulanžizam nalazi *in extremis*³. A to mi izgleda vrlo važno. To je bio treći napad bonapartističke groznice; prvi je bio – s pravim i velikim Bonapartom; drugi – s lažnim Bonapartom⁴; treći – sa čovjekom koji ne samo što nije bio lažni Bonaparta, nego naprosto lažni heroj, lažni general, u svemu lažan, a najvažnije kod njega bio je njegov crni konj. Štaviše, s tim šarlatanom, pustolovom, stvar je bila opasna, vi to znate bolje od mene; ali oštar napad i kriza su prošli, te se možemo nadati da francuski narod neće više imati one cezarske groznice. To je dokaz da je njegov ustav dobar, mnogo čvršći nego 1848. godine. Ali, Skupština je izabrana protiv bulanžizma, i to će se tek osjetiti; to negativno obilježje biće nerazdvojno od nje, i sumnjam da će biti sposobna da živi od svog prirodnog završetka. Ukoliko se većina ne uvjeri u nužnost izmjene ustava, uskoro će je zamijeniti nova skupština s revizionističkom, ali antibulanžističkom većinom. Vi,

² »Arbeitstag: Der achtstündige Arbeitstag« – ³ *na izdisaju* – ⁴ Napoleon III

koji treba da poznate bolje ljude nove većine, moći ćete mi reći da li se varam. Ali vjerujem, da nije bilo bulanžističke epizode, već bi postojala većina, ili bar jaka revizionistička republikanska manjina.

Tako će sve to biti ako ne bude rata. Poraz šarlatana s Portland Place-a^[301] bar će ga odgoditi; ali s druge strane, porast naoružanja svih sila goni na rat. A ako izbije rat, zbogom socijalistički pokrete za izvjesno vrijeme. Svuda ćemo biti smrvljeni, dezorganizirani, lišeni slobode. Francuska, privezana za kola Rusije, neće se moći ni pomaknuti, moraće se odreći svojih revolucionarnih zahtjeva pod prijetnjom da će njen saveznik prijeći u drugi tabor; gotovo podjednake snage na obje strane, a Engleska bi bila jezičak na vagi. To važi za slijedeće dvije ili tri godine; ali, ako rat izbije kasnije, kladim se da će Nijemci biti sasvim potučeni, jer će za tri do četiri godine mladi Wilhelm⁵ zamijeniti sve sposobne generale svojim ljubimcima, glupanima, ili sumnjivim genijima, kao što su bili oni koji su rukovodili Austrijancima i Rusima kod Austerlica^[302] i koji u svom džepu nose recepte za postizanje vojničkih čuda. A taj se rod sada bujno množi u Berlinu i ima mnogo izgleda da uspije, jer se tamo nalazi sam mladi Wilhelm.

Poljubite Lauru umjesto Nim i mene. Uskoro ću joj pisati.

Prijateljski Vaš
F. E.

Prevod sa francuskog

⁵ Wilhelm II

134

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

(koncept)

[London] 3. oktobra 1889.

Dragi L[iebknecht],

Bebel sam pisao na brzinu, čim sam se uverio da je Guesde u užem izboru^[281], tj. pre 8 dana.^[303] Ne znam kakva je odluka.

Što se tiče tvog pisma iz Pariza, u odnosu na tvoje ponašanje u vezi sa kongresom u martu i aprilu¹ ostajem čvrsto pri svom mišljenju kao što ti ostaješ pri svome. Dakle, nema koristi svadati se zbog onoga što je prošlo.

Što se tiče šlezingerijade^[200], *veoma* ću se radovati ako uspeš da je se oslobodiš. U međuvremenu si uvideo da ta stvar ipak nije za zataškavanje i morao si da daš izjavu kojoj se veoma radujem.^[304] Da si je odmah dao, obojici bi nam uštedeo ovu neprijatnu prepisku. Znam dobro kao što i ti znaš da nikako nismo samo Kautsky i ja smatrali da je skandal to što je tvoje ime poslužilo kao pokriće takvom delu jednog ništavila.

U svakom slučaju, tvoja izjava me lišava obaveze da sam podvrgnem kritici taj bezvredni rad. Ali, nužno je oceniti ga i tako će i biti, upravo *zato* što se tvoje ime na nesreću našlo na njemu, i to ne samo kao ime izdavača, već i *urednika*.

I ja smatram da je Guesde-ov izbor veoma važan. Za nas su, što se tiče broja glasova, izbori ispali vrlo povoljno; računam da nam je 60 000 (predstavljenih na našem kongresu) osigurano, i još 18 000, koji su *verovatno* naši, prema nekih 43 000 posibilističkih glasova u celoj Francuskoj. Čini se da je izbor Baudina siguran, zatim Boyer-a, Cluseret-a i Ferroula, a pored njih ima ih još nekoliko sa dobrim izgledima. Ako se tu priključi i Guesde, on će imati samo da ih sve grupiše oko sebe. Tada će posibilisti Joffrin i Dumay doći u situaciju u kojoj su 1874. bili lasalovci u Rajhstagu, i *tada*, ali samo *tada*, može biti govora o tome da se s njima postupi kao što se postupilo sa lasalovcima u Nemačkoj; a uslov za uspeh je to da se oni dotle tretiraju kao neprijatelji i da im se naterlja nos, da bi naučili da poštuju *moć* naših.

U svakom slučaju, bilanžizam je propao i verovatno će mu na užim izborima zadati još više udaraca, ukoliko mu neukusno anuli-

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 91 i 94.

ranje glasanja u Monmartru¹, bar u Parizu, ne donese nove pristalice. I ako tada ne stigne ruski novac, le brave général² preseliće s Portland Place-a u Soho, ili će morati da iznajmi nekoliko soba kod Leßnera.

Pozdravi ženu i Theodora³.

Tvoj

¹ hrabri general – ³ Theodora Liebknechta

Engels Lauri Lafargue u Le Pere

London, 8. oktobra 89.

Draga moja Laura,

Kako li su melanholični naši francuski prijatelji! Budući da Paul i Guesde nisu uspjeli, čini se da gube nadu u sve, i Paul misli da je utoliko bolje što se manje govori o tim izborima! Ja smatram da izborni rezultat nije *déroute*¹, već relativan uspjeh koji treba zabilježiti i u Engleskoj, i u Njemačkoj. Na prvom glasanju smo imali između 60 i 80 hiljada glasova, što je sasvim dovoljno da pokaže da smo gotovo dva puta jači od posibilista¹⁷¹, i dok su oni imali samo dvojicu² izabranih (od kojih je jedan na umoru³), mi imamo Baudina, Thivrier-a, Lachize-a, i zatim Cluseret-a i Ferroula, koji moraju udružiti svoju sudbinu sa sudbinom prve trojice; to znači, pet prema dva, i to će biti dovoljno, ako se vješto postupa, da se obojica posibilista dovedu u sasvim nemoguć položaj. Ali, ni u Engleskoj ni u Njemačkoj neće biti impresionirani brojem sjedišta, već brojem *dobijenih glasova*. Stoga te molim, postaraj se da dobijemo što prije, u ponedjeljak ujutro *najkasnije*, a ako je moguće i ranije, pojedinosti o glasovima koje su dobili naši kandidati na prvom i drugom glasanju – za »Labour Elector« i »S[ozialdemokrat]«. Po svoj prilici Paul neće tjerati »droit à la parresse«³⁰⁶ tako daleko, da odbije da nam učini tu sitnicu.

Naravno, poraz Guesde-a je neuspjeh, ali i kad sam smatrao da je nužno učiniti sve da se to spriječi, nisam mnogo vjerovao u njegov uspjeh poslije njegovih 1445 glasova au *premier tour*⁴. S onim što ne možemo izmijeniti moramo se pomiriti. Za nas je daleko veća korist što smo se oslobodili la Boulange⁵. *Bulanžizam* u Francuskoj i irsko pitanje u Engleskoj su dvije velike prepreke na našem putu, dva sporedna pitanja koja sprečavaju formiranje nezavisne radničke partije. Sada je Boulanger zbrisan, put je slobodan u Francuskoj. U isto vrijeme propao je monarhistički napad na Republiku. To za monarhizam znači postepeni prelazak sa tla praktične politike na tlo politike koja je prožeta sentimentima, zaokret monarhista k oportunističkom⁶¹¹, formiranje nove konzervativne stranke iz dviju bivših, i borba te buržoasko-konzervativne stranke protiv sitnih buržuja i seljaka (radikala⁸⁶¹) i protiv radničke klase; borba, u kojoj će socijalisti iz radničke klase uskoro nadjačati radikale, naročito otkako su se oni sami diskrediti-

¹ poraz – ² Jean-Baptiste Dumay-a i Jules-François-Alexandre-a Joffrina
– ³ Joffrin – ⁴ na prvom glasanju – ⁵ *bulanžizma*

rali. Ne očekujem da će se sve zbivati u ovoj jednostavnoj i klasičnoj formi, ali unutrašnja logika razvitka u Francuskoj sigurno će nadjačati sve utjecaje i prepreke, naročito kad su dva zastarjela oblika reakcije (koji nisu samo buržoaski) – bulanžizam i monarhizam – tako uspješno potučena. I sve što možemo tražiti je to da se odstrane svi ti utjecaji i da poprište bude slobodno za borbu između tri velike grupe francuskog društva: bourgeois, petits bourgeois et paysans, ouvrier⁶. Mislim, da ćemo to postići.

Oslobodili smo se Ferryja, i mislim da majka Crawford ima pravo kada smatra da je on čak smetnja i za svoju sopstvenu partiju.⁽³⁰⁷⁾ Kolonijalne avanture neće više zatvarati put, niti će formiranje nove buržoaske stranke biti sputavano nužnošću poštivanja tradicija ferryizma.

Stoga uopće ne očajavam; naprotiv, ja vidim očigledan napredak u rezultatima izbora, eine sehr bestimmte Klärung der Lage⁷. Naravno, u početku ćete imati konzervativnu vladu, ali ne kao što je bilo ranije – vladu samo *odredenog* sloja buržoazije. Oportunisti su bili samo jedan dio francuske buržoazije, isto što su bili satisfaits⁽³⁰⁸⁾ u doba Louis-Philippe-a i Guizot-a: oni prvi su predstavljali haute finance⁸, a ostali – sloj koji je nastojao da postane haute finance. Sada, po prvi put, vi ćete dobiti pravu vladu *čitave* buržoazije. U 1849 - 1851. godini Rue de Poitiers⁽³⁰⁹⁾ pod Thiersom, također je formirala vladu cijele buržoaske klase; ali to se desilo zahvaljujući primirju između dvije opozicione monarhističke partije, te je po samoj svojoj prirodi bila *passager*⁹. Sada ćete dobiti vladu zasnovanu na beznadežnosti da obori republiku, priznatu kao neizbježno pis aller¹⁰; i samim tim buržoasku vladu koja ima tu osobinu da opstane do svog konačnog uništenja.

Cijepanje francuske buržoazije na mnoge grupe, frakcije i partije tako je često zavaravalo narod. Oborite jednu grupu, recimo haute finance, i vjerujete da ste oborili cijelu buržoaziju; ali, doveli ste na vlast drugu grupu buržoazije. Postoje: 1) legitimistički ili, uglavnom, monarhistički zemljišni posjednici; 2) *stara* haute finance iz doba Louis-Philippe-a; 3) druga garnitura haute finance iz Drugog carstva; 4) oportunisti, koji najvećim dijelom moraju tek da se obogate; 5) industrijska i trgovačka buržoazija, naročito u provinciji, koja je obično privjesak praktično svake grupe na vlasti, jer je ona sama raspršena i bez zajedničkog centra. Sad će one sve morati da se ujedine kao »umjereni« i »konzervativci«; moraće napustiti svoje lozinke i stranačke parole koje su ih razdvajale, a da po prvi put djeluju kao une et indivisible¹¹ buržoazija. Ta concentration bourgeoise¹² biće stvarni smisao svih concentrations republicaines et autres¹³, o kojima se toliko

⁶ buržuja, sitnih buržuja i seljaka, radnika – ⁷ vrlo izrazito razbistravanje situacije – ⁸ finansijsku aristokratiju – ⁹ prolazna – ¹⁰ nužno zlo – ¹¹ jedna i nedjeljiva – ¹² koncentracija buržoazije – ¹³ koncentracija republikanaca i ostalih

govorilo u posljednje vrijeme, i značice velik napredak, jer će postepeno dovesti do razbijanja radikala i stvarne koncentracije socijalista.

Ah! Dosta o toj proklesoj stvari. Večeras očekujem posjetu Longuet-a i slušajući njega naučiću nešto pametno. Žao mi je što je poražen, jer je to za njega lično bilo vrlo važno.

Nikakvih novosti od Sam Moore-a otkako je prešao Siera Leone. Tussy je pokušala da nađe njegova brata, ali ga nije našla kod kuće. Tako ne znamo da li njegova porodica ima od njega vijesti.

Nim je cijelo ljeto sanjarila o tvome vrtu, povrću i voću. Posebno mi je zapovijedila da ti pišem da nestrpljivo očekuje ono što ona zove svoj dio krušaka, grožđa i ostalih dobrih stvari koje će uskoro prispjeti.

Hoćeš li dati Paulu ovaj ček na 20 funti?

Uvijek tvoj stari

F. Engels

Prevod s engleskog

136

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[290]

U prilogu su, kao i obično, »Labour Elector« i »Commonweal«. Kažu da se »International Review« već ugasila; Hyndman ju je tako brzo upropastio. Zato Bax vodi pregovore u vezi sa jednom drugom revijom¹; ako je dobije. Aveling će mu verovatno biti pomoćnik urednika. Njujorška revolucija^[291] postaje sve zabavnija, pokušaji Rosenb[erg]a i komp. da se à tout prix održe na vrhu smešni su, ali srećom i beskorisni. Obradovala me je tvoja prepiska sa nacionalistima u »W[orkmen's] A[dvocate]«^[310] prvo, zato što se tu na deset milja prepoznaje onaj stari Sorge, i, drugo, zato što si ti opet *javno* pokazao znake života.

Ne znam da li sam ti pisao da je Sam Moore u junu otišao u Asabu na Nigeru (Afrika) kao vrhovni sudija na teritoriji engleske kompanije na Nigeru. Juče sam otuda dobio prvo pismo; on smatra da je klima vrlo dobra i, izgleda, zdrava, da žega nije velika, 75°F. izjutra, 81 - 83° popodne. Dakle, sveže je u poređenju sa Njujorkom. Tako će 3. tom *Kapitala* verovatno u Africi biti preveden na engleski. Ja radim na 4. izdanju 1. toma, sve citate treba revidirati prema engleskom izdanju, drukčije se ne može. Zatim ću navaliti na 3. tom.

Longuet je juče došao da uzme svoja 2 starija dečaka², koji su kod Tussy. Zato što su se oportunisti^[61] uzdržali od glasanja dobio je 800 glasova manje. Od naših je izabrano njih 6; na žalost, ne i Guesde³.

Tvoj
F. E.

[London] 12. oktobra 1889.

¹ »Time« - ² Jeana i Edgara Longuet-a - ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 135.

137

Engels Lauri Lafargue
u Le Pere

London, 17. oktobra 89.

Draga moja Laura,

Velika hvala od Nim i mene za sjajnu korpu voća koja je stigla u odličnom stanju i u kojoj smo već načinili veliku rupu. Držim se svoje američke navike da jedem voće svakog jutra prije doručka, pa možete zamisliti s kakvim tempom nestaju proizvodi tvoga vrta. Tussy i Pumps isto tako traže svoj dio – u stvari već im je i odvojen.

Otkako je izbio štrajk dokera^[277] Tussy je postala pravi žitelj East Enda, gdje organizira tredjunione i pruža podršku štrajkovima; prošle nedjelje nismo je nikako vidjeli, jer je morala da drži govore danju i noću. Ti novi tredjunioni, sastavljeni od nekvalificiranih radnika i radnica, posve su drukčiji od bivših organizacija radničke aristokratije i ne mogu zapasti u iste konzervativne navike; suviše su siromašni, suviše nesigurni i sastavljeni od suviše nepostojanih elemenata; svaki taj nekvalificirani čovjek može promijeniti posao svakog dana. I organizirani su u sasvim drukčijim prilikama – svi rukovodeći ljudi i žene su socijalisti, i uz to još i socijalistički agitatori. U njima vidim stvarni početak pokreta ovdje.

Federacija^[73] je zasad odigrala svoje – iznenada su prestali žestoki napadi »Justice« na Championa, Burnsa i dr; ustupili su mjesto nekoj vrsti skrivene i sramežljive čežnje za nekom vrstom općeg bratstva; u posljednjem izvještaju o francuskim izborima^[311], na primjer, navedeni su i naši rezultati, i to bez prljavih aluzija i primjedbi; reklo bi se da se velik deo članstva pobunio. Ako naši ovdašnji ljudi – posebno mislim na Championa – ne počine greške, uskoro će im moći nametnuti svoju volju. Ali priznajem da ne mogu imati puno povjerenje u toga čovjeka – suviše je neuhvatljiv. Nekada je posjećivao vjerske kongrese i na njima propovijedao socijalizam, a sada je formirao komitet da bi organizirao žene East Enda s grupom sitnoburžoaskih filantropa, koji su održali miting pod predsjedništvom bedfordskog biskupa; naravno, uveliko su se pobrinuli da Tussy ostane po strani! No, to mi se ne sviđa, i ako tako produže, uskoro ću ih prepustiti sebi samima. Burns i suviše voli popularnost da bi se mogao oduprijeti takvim stvarima i ide sa Championom. Kad ga jednom vidim nasamo, govoriću s njime.

Longuet nam je kazao da si rekla da ćeš doći za Božić. Biće nam vrlo drago da te ovdje vidimo i mazimo, ukoliko ne bi više voljela da dođeš u ljepše godišnje doba, kao što si rekla Nim. Ali, zaista, koje

je godišnje doba ovdje lijepo? Poslije vanredno lijepog ljeta, koje smo imali (i još imamo, jer je sada pravi rheinischer Altweibersommer¹) možda ćemo imati cijelu godinu kišnu.

Sam Moore je stigao u Asabu i čim je stao na tlo Afrike, osudio je kapetana broda (Crnca) na devet mjeseci prisilnog rada zbog pokušaja silovanja. Veli, da je klima veoma dobra, 23°C ujutro, 26° ili 29°C u tr popodne (u julu i avgustu!) i da je, prema svemu sudeći, zdrava. Obećao nam je poslati opširnije novosti, ali na žalost – između Akase i Asabe (oba mjesta su na Nigeru) čini se da nema redovne pošte i umjesto poštanske marke iz Akase nalazi se pečat kompanije Niger s datumom natopljenim mastilom!

Srdačan pozdrav od Nim!

Radnička biblioteka

Uvek Tvoj

F. E.

Prevod s engleskog

¹ rajnsko bablje ljeto

138

Engels Conradu Schmidtu
u Berlin

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 17. oktobra 1889.

Dragi Schmidte,

Vaš spis, koji ste mi poslali, na čemu Vam se najlepše zahvaljujem, toliko nas je zbližio da ne mogu da nateram sebe da, kad ste Vi posređi, upotrebljavam tradicionalne zvanične forme obraćanja, i, ako hoćete da mi učinite nešto prijatno, odnosite se prema meni na isti način.

Iako ne mogu da kažem da ste rešili problem koji je u pitanju^[104], ipak tok Vaših misli i tok misli u III tomu *Kapitala* dodiruju se u nekim, i to čak važnim tačkama, tako da će za Vas čitanje tog III toma biti posebno zadovoljstvo. Iz očiglednih razloga zasad mi je nemoguće da dam neku detaljnu kritiku Vašeg rada; ona će biti data u predgovoru III tomu¹. Biće mi posebno zadovoljstvo da tamo Vašem spisu odam puno priznanje koje on i zaslužuje. Dakle, molim Vas strpite se dotle. Ali, već sad je sigurno to da ste Vi ovim radom osvojili sebi takvo mesto u ekonomskoj literaturi na kome Vam mogu zavideti svi gospoda profesori.

Mene lično Vaš spis je posebno obradovao time što dokazuje da se opet pojavio čovek koji ume teorijski da misli. Broj takvih ljudi je neobično mali u mlađim generacijama u Nemačkoj. Bebel, koji ima sjajan teorijski um, sprečen je praktičnim partijskim radom da ovu svoju najbolju osobinu pokazuje i na drugi način a ne samo u primeni teorije na praktične slučajeve. Tako su Bernstein i Kautsky dosad bili jedini, a Bernstein je i suviše zauzet praktičnom delatnošću da bi mogao da se bavi teorijom i da se u njoj usavršava onako kako bi to on sigurno želeo i mogao. A u oblasti teorije treba uraditi još tolike stvari, naročito na polju ekonomske istorije i njene povezanosti sa političkom istorijom, istorijom prava, religije, literature i kulture uopšte, gde samo jasan teorijski pogled može pokazati pravi put u lavirintu činjenica. Prema tome, možete zamisliti kako sam sebi čestitao na novom saradniku.

Vrlo je dobro što za »N[eue] Z[it]« obrađujete Knappovo *Bauernbefreiung*. Odlična građa za to je Wolffova *Schlesische Milliarde* iz »Neue Rhein[ische] Z[eit]ung« iz 1849, preštampana kao br. VI prvog toma »Sozialdemokratische Bibliothek«. Poslaću Vam je u podvo-

¹ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 16 - 17.

jenim tabacima, umetnutu u engleske novine; čini se da je ovo sasvim siguran put. Kautsky će se takođe radovati što je opet našao valjanog saradnika – on mora da uzima šund.

Treći tom nisam mogao ni da pipnem od februara. Taj prokleti pariski kongres^[265] natovario mi je takvu masu prepiske sa svim delovima sveta da je sve drugo nužno otišlo u drugi plan. Ljudi su svuda izgubili internacionalno osećanje i usled toga su iznosili najnešvatljivije planove; kao rezultat čiste dobre volje i nedovoljnog poznavanja osoba, stvari i odnosa, izbijala bi najgora tuča, svuda bi se prijatelji pretvarali u neprijatelje, a nije se mirilo sa neprijateljima. Sad je to, srećom, prebrođeno – kad odjednom dođe vest da je neophodno 4. izdanje I toma². I pošto je u međuvremenu izišlo englesko izdanje i gospoda Aveling uporedila sa originalima sve citate, pri čemu su se tu i tamo pokazala *formalna* odstupanja, ali još više greške u pisanju i štamparske greške u dokazima, – nemoguće mi je da dozvolim da iziđe 4. izdanje, a da to ne ispravim. Sve to oduzima vreme, zatim i korektura – ali za nekih 14 dana prihvaćiću se opet III toma, a tad više neću dopustiti nikakvo, ama baš nikakvo prekidanje. Verujem da sam prebrodio najteže delove.

Srdačni pozdravi od odanog Vam

F. Engelsa

² Kapitala

139

Engels Maxu Hildebrandu
u Berlin

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 22. oktobra 1889.

Vrlo poštovani gospodine,

U odgovoru na Vaše pismo od 19-og^[312] saopštavam Vam da sam Stirnera upoznao početkom 1842. u Berlinu^[185], družeći se sa E. Meyenom, Buhlom, Edgarom i, kasnije, Brunom Bauerom i drugima. Tačno je da se on zvao Schmidt; nadimak Stirner dobio je po svom neobično visokom čelu¹. Verovatno nije bio odavno u tom krugu jer nije poznao Marxa koji je napustio Berlin, mislim, nepunu godinu pre toga^[313] i uživao veliko poštovanje kod tih ljudi. Mislim da tad više nije bio gimnazijski profesor ili je uskoro potom prestao da bude. Osim gore pomenutih, tu su se vidali još i neki von Leitner, Austrijanac, K. F. Köppen, gimnazijski profesor i Marxov blizak prijatelj, Mussak, njegov kolega, knjižar Cornelius (koji se javlja u »Festungstid« Fritza Reutera), Mügge, dr J. Klein, dramatičar i dramaturg, neki Wachenhusen, dr Zabel, kasnije saradnik u listu »National-Zeitung«, Rutenberg, koji je ubrzo otišao u Keln za saradnika prvih »Rheinische Zeitung«, izvesni Waldeck² (ne onaj pravnik i član vrhovnog suda³) i drugi, kojih ne mogu da se setim; u stvari, bilo je više grupa koje su se sastajale i mešale zavisno od vremena i prilike. Jangnitz, Szeliga, Faucher došli su tek kad sam ja novembra 1842. odslužio svoj vojni rok i napustio Berlin. Nalazili smo se kod Stehelyja, uveče u raznim bavarskim pivnicama Fridrihsštadta i, ako smo bili pri parama, u jednom vinskom podrumu Poshsštadta, u kome je Köppen bio stalni gost. Poznao sam dobro Stirnera, bili smo na »ti«, bio je dobar momak, ni izdaleka tako loš kakvim se pokazuje u svom »*Jedinstvenom*«, pomalo pedant, što mu je ostalo iz vremena kad je bio profesor. Mnogo smo diskutovali o Hegelovoj filozofiji; on je tada otkrio da Hegelova logika počinje jednom greškom: *Biće*, koje se pokazuje kao *Ništa* i tako stupa u suprotnost sa samim sobom, ne može biti početak; početak mora biti nešto što je već samo po sebi neposredno, prirodno dato jedinstvo Bića i Ništa i iz čega se tek razvija ova suprotnost. A to je, po Stirneru, bilo – ono »Es« (*es schneit, es regnet*⁴), nešto što postoji i ujedno je Ništa. – Čini se da je posle ipak shvatio da od tog Es ne ispada ništa, kao ni iz Bića i Ništa.

¹ Stirn na nemačkom: čelo – ² Julius Waldeck – ³ Benedikt Waldeck – ⁴ Es – to, ono; es je i subjekt bezličnih rečenica: es schneit – pada sneg, es regnet – pada kiša.

U toku poslednjeg mog boravka u Berlinu ređe sam video Stirnera; verovatno su se već tada kod njega počeli da razvijaju oni misaoni tokovi koji su posle doveli do njegovog glavnog dela. Kad je ono objavljeno, naši putevi su se već bili razišli; dve godine koje sam proveo u Mančesteru izvršile su jedan naročiti uticaj na mene.^[314] Kad smo zatim u Briselu Marx i ja osetili potrebu da se razračunamo sa epigonima Hegelove škole^[315], podvrgli smo kritici, između ostalih, i Stirnera – ta kritika je obimna koliko i sama knjiga. Rukopis koji nikad nije štampan nalazi se kod mene, ukoliko ga miševi nisu pojeli.

Stirner je doživeo preporod zahvaljujući Bakunjinu, koji je, uostalom, u to doba takođe bio u Berlinu i na Werderovim predavanjima iz logike sedeo sa još 4 - 5 Rusa u klupi ispred mene (1841/42). Bezazlena, čisto etimološka anarhija (tj. odsustvo državne vlasti) Proudhonova nikad ne bi dovela do savremenih anarhističkih doktrina da Bakunjin nije u nju uneo dobar deo Stirnerove »pobune«.^[316] Usled toga su anarhisti i postali sve sami »Jedinstveni«, tako jedinstveni da se ni dvojica od njih ne mogu uzajamno podneti.

Inače, o Stirneru ne znam ništa, više ništa nisam saznao o njegovoj kasnijoj sudbini, osim što mi je Marx pričao da je on skoro bukvalno umro od gladi; ne znam odakle je to saznao.

Ženu⁵ sam mu jednom ovde video, vezala se ovde sa – ah, que j'aime le militaire!⁶ – bivšim poručnikom Techowom i, ako se ne varam, otišla s njim u Australiju.

Ako ikad kasnije budem imao vremena, možda ću i dati neku sliku tog na svoj način veoma interesantnog vremena.

S poštovanjem i odanošću

F. Engels

⁵ Marie Dähnhardt – ⁶ ah, kako volim vojsku!

140

Engels O. A. Ellissenu
u Ajnbek

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 22. oktobra 1889.

Veoma poštovani gospodine,

U odgovoru na Vaš cirkular^[317], na žalost, moram Vam saopštiti da pisma koja posedujem nisu sređivana već 20 godina i da mi je zato nemoguće da u toj gomili nađem tih nekoliko pisama F. A. Langea sve dok ne budem našao 3 - 4 nedelje slobodnog vremena da to sve sredim. Čim završim konačnu redakciju III toma Markovog *Kapitala* – u toku proleća – a moram obaviti taj posao, koji se više ne može odlagati, sa zadovoljstvom ću Vam staviti na raspolaganje gore pomenuta pisma.

Moja pisma Langeu možete, zavisno od okolnosti, štampati u celini ili samo delove, ali u ovom drugom slučaju molim Vas da budete dobri i dotična mesta *date u kontekstu*.

S poštovanjem
Fr. Engels

Gospodinu dr. O. A. Ellissenu
profesoru gimnazije
Ajnbek

Prema kopiji pisanoj na mašini.

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 29. oktobra 89.

Draga moja Laura,

Moram ti izručiti svečanu zahvalnost zbog nove hrpe krušaka koje si poslala po Edwardu i koje smo pojeli u prošlu nedjelju s porto vinom. Bile su izvrsne, a što je ostalo, sazreće do slijedeće nedjelje.

Priču o tvom božićnom putovanju objasnio je i Edward¹ – da je mali Marcel² izazvao pometnju u Longuet-ovoj glavi. Bilo kako bilo, kad budeš spremna da dođeš, bićemo pripremljeni za tvoj doček.

Mora biti da sam se izrazio prilično nejasno o budućoj vladavini francuske buržoazije kao klase³. Mislio sam da će *zunächst*⁴ masa rojalista i bonapartista – postupno prijeći u redove umjerenih republikanaca i da će napustiti, kao godine 1851 – kad je veći deo republikanaca i rojalista prišao Bonaparti – one svoje vođe koji su ostali vjerni zastarjelim parolama svoje stranke. To bi značilo jačanje umjerenih republikanaca (ako ne i obavezno jačanje spekulantskih klika à la Ferry i Léon Say), ali će u isto vrijeme, jednom za svagda, dokrajčiti moć stare radikalske parole: *la république en danger!*⁵ Tada, i samo tada, radikali⁶ će moći da istupe kao »najvjernija opozicija Njenog veličanstva Republike«, i tada će biti stvoreni stvarni uslovi za vladavinu cijele buržoaske klase, parlamentarizma u najvećem procvatu: dvije partije, koje se bore za većinu i koje izmjenjuju uloge vlade i opozicije. Ovdje, u Engleskoj, vlada cijela buržoaska klasa; ali to ne znači, da se konzervativci i radikali ujedinjuju; naprotiv, jedni druge smjenjuju. Ako stvari moraju ići svojim laganim, klasičnim tokom, tada bi ih uspon proleterske partije, bez sumnje, konačno prisilio, da se ujedine protiv nove i neparlamentarne opozicije. Ali nije vjerovatno da će se tako dogoditi; doći će do burnijeg ubrzanja razvoja.

Po mome mišljenju, napredak se sastoji u bezizglednosti borbe protiv republike; pa prema tome, i u postepenom odumiranju svih protivrepublikanskih stranaka, što znači da sve grupe buržoazije učestvuju u vladi – bilo u samoj vladi, bilo u opoziciji, pri čemu se vlada sada sastoji od većine »umjerenih«, a opozicija od radikala. Jedni izbori ne mogu odmah sve riješiti; budimo zadovoljni da ovi izbori raščiste teren.

Što se tiče poraza socijalista, sasvim se slažemo. Ja sam to i oče-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 137. – ² Marcel Longuet – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 135. – ⁴ prije svega – ⁵ republika u opasnosti

kivao – i još daleko gore – a naši su pariski prijatelji očekivali čuda, koja se, naravno, nisu dogodila. Potpuno sam zadovoljan rezultatom – u tim okolnostima. Mi smo izabrali šest ili sedam kandidata *protiv kadetista*^[131] ili *protiv bulanžista*, i dobili nešto oko 120 000 glasova – više nego što sam očekivao.

Što se tiče politike prema ljudima koji su izabrani pod Boulanger-ovom zastavom, pre sam Vaillant-ova i Guesde-ova mišljenja nego Paulova. Ako prihvatite bulanžiste, morate prihvatiti i kadetiste – Joffrina i Dumaya. Ali, s druge strane, poslije sramnog ponašanja bulanžo-blankista^[282] prema Vaillant-u u njegovu circonscription⁶ i načina na koji su doveli do njegovog poraza, mislim da mi ne treba da imamo bilo šta s njima. Štaviše, mi nemamo nimalo interesa da uspostavljamo *kao takvu* blankističku frakciju u raspadu. Mi znamo koje je ona naročito »zdrave« elemente uvijek imala. Granger je maloumni chauvin⁷ – što smo se njega otarasili, to mi se čini kao blagodat. Što se tiče Jourde-a (čini mi se da je to onaj koga Paul stvarno želi da veže), možda bi se mogao navesti da kasnije pride, ako vaut la peine, ce que j'ignore⁸ i ako odlučno prekine s bulanžistima. Ali ne varajmo se, Paulove stare bulanžističke simpatije nanijele su nam ogromnu štetu, a sada ih koristi Liebknecht da mi ih nabija na nos.

Kako stvari stoje, teško će biti rukovoditi novom socijalističkom frakcijom, i što se bude manje uvećavao njen broj sumnjivim elementima (još sumnjivijim), to će biti bolje. Utoliko više, što Guesde nije izabran. Ako se utvrdi da sve ide dobro, tada bi svježja pojačanja u spomenutom soju možda mogla biti manje štetna, i to bi se moglo razmotriti; tada bi trebalo da novoobraćenici učine javnu pokoru, inače će francuska partija izgledati kao korumpirana u očima Nijemaca, Švajcaraca, Holandana, i čak Belgijanaca. Kako bi posibilisti^[17] likovali da mogu ukazati na otvorene bulanžiste u našim redovima! I kako bi meni bilo teško objasniti Nijemcima postupke naše francuske partije!

A sad nešto drugo. Percy je potpuno propao. Da bi izbjegli zapljenu u svojoj kući, zaključali su je i svi se nalaze kod nas. U toku su pregovori s njegovim ocem i njegovom braćom da se izbjegne otvoreni bankrot, ali niko ne može reći kako će to završiti, pa ako se ne dogodi nešto nepredviđeno, on će morati da izjavi da je pod stečajem prije kraja sedmice. Stari Rosher je napola poblesavio, nepopravljivo je spetljao svoje stvari – predao je svoje poduzeće dvojici svojih mladih sinova i rekao da on nema ni para ni kredita (što je on sam gotovo namjerno izazvao). Imao sam neki dan razgovore s njegovom majkom – sve u svemu to je užasna zbrka. Ma kako se završilo, sigurno će me stajati mnogo para.

Kautsky još nije ovdje.

⁶ izbornom okrugu – ⁷ šovinista – ⁸ vrijedi truda, što ne znam

Svi su se ovdje duboko ražalostili kad su čuli da je Diana pobjegla ili ukradena.

Srdačan pozdrav od Nim, voli te tvoji

F. Engels

Prevod s engleskog

142

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Borsdorf kod Lajpciga

London, 29. oktobra 1889.

Dragi Liebknecht,

O proroku Gottschalku mogu ti reći vrlo malo; tu zverku sam odavno zaboravio. Moses Heß ga je primio u Savez^[318] pre 1848. i opisao ga kao pravo čudo. Prvih martovskih dana 1848. on je u Kelnu izigravao radničkog vođu.^[319] Bio je – za *tadašnje* prilike – savršen demagog, koji je laskao tek probuđenim masama, prihvatao sve njihove tradicionalne predrasude; inače je bio sasvim šupljoglav, kako to i pristaje proroku, i zato je sebe i smatrao za proroka. Pri tom je, kao pravi prorok, bio bez ikakvih skrupula i zato sposoban za svaku podlost. Sumnjam da je ikad rekao to što si ti naveo^[320]; on je sistematski fabrikovao legende o samom sebi. Ukratko, on je igrao izvesnu ulogu u Kelnu u prvim martovskim danima i imao je skroz-naskroz šašave planove, čije sam pojedinosti zaboravio, ali koji su bili takvi da je trebalo preko noći da naprave čudo. Sve to je bilo pre nas. Kad smo u aprilu došli u Keln, njegova slava je već bila počela da tamni, a kad smo se tamo opet sastali radi konačnog izdavanja novina¹, ona se bila već skoro ugasila. Novine i naše radničko udruženje^[321] stavili su ga pred dilemu: ili da ide s nama, ili protiv nas. Na njegovu sreću, on i Anneke su uhapšeni početkom jula, mislim zbog nekih priča; krajem 1848. ili početkom 1849. pušteni su (uzalud sam u »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]« tražio datum itd. i moram prestati da tražim da bih poslao pismo). Tada je prorok Gottschalk dobrovoljno otišao u izgnanstvo u Pariz, očekujući da će ga masovnim demonstracijama pozvati nazad. Ali niko nije ni prstom maknuo. Kad smo mi otišli, G[ottschalk] se vratio u Keln (možda i nešto pre našeg odlaska) i pošto je svoju nekadašnju popularnost stekao na osnovu prakse kao lekar za sirotinju, on je pri pojavi kolere opet prionuo na besplatno lečenje pacijenata-proletera, zarazio se kolerom i umro.

To je sve što znam.

Čini se da su stvari u Parizu opet u redu. Lafargue nije ni približno tako loš kako ga ti prikazuješ; Jourde nije balanžist, već se u Bordou, s odobrenjem tamošnjih partijskih drugova, poslužio maskom balanžista, što ja, naravno, odlučno osuđujem. Taj čovek je napravio grešku i zato će morati da ispašta, bar u prvo vreme; ali, ako je inače dobar, što ja ne znam, može mu se kasnije i oprostiti.

¹ »Neue Rheinische Zeitung«

Vrlo mi je žao što si imao takve gubitke sa »Volks-Bibliothek«. [322] Ali s obzirom na tvoje nedovoljno iskustvo u poslovima, ipak je unapred trebalo predvideti da će te Geiser nasamariti. Loši spisi koje je on izdao nisu postali bolji zato što je na njih stavljeno tvoje ime, a, zatim, šlezingerijada^[200] je nužno sasvim upropastila stvar. Mislim da se sve to može sasvim prirodno objasniti i da nema potrebe da razlog tražiš u rdavoj nameri drugih. Ne možeš tražiti od partije da mašta o *toj* »Narodnoj biblioteci«.

I kod mene stvari loše stoje. Percy je bankrot, cela porodica stanuje kod mene da bi izbegla egzekuciju u svojoj kući; stvar još nije svršena, vode se pregovori sa starim², ali on tvrdi da je i sam u sosu, a i prilično je zaglupavio. Ukratko, Augustin je u sosu, ah dragi Augustine, sve je propalo. Ne znam kako će se to završiti.

Srdačni pozdravi od Lenchen i tvog

F. E.

² o čemu Percyja Roshera

143

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevent

London, 9. novembra 1889.

Dragi prijatelju,

Ne mogu Vam dati nikakav određen savet u Vašoj teškoj situaciji; za to bih morao da budem na licu mesta, izdaleka se o tome ne može dati merodavan sud.

Samo jedno Vam mogu sasvim pouzdano reći: ni ovde, niti bilo gde u Evropi, ne može se naći nešto za Vas. U slučaju najmanjeg udaljavanja, svuda bi zahtevali Vašu ekstradiciju, i ni jednog trenutka ne biste bili sigurni.

Apsolutno je nemoguće naći za Vas makar i neko, samo privremeno zaposlenje. Njega Vam ne bismo mogli obezbediti ni ja, ni moji prijatelji ovde; činjenica da ste osuđeni ne bi se mogla prikriti. Nemoguće je smestiti Vas u redakciju lista »S[ozialdemokrat]«. I, uz to, ubrzo bi stigao zahtev za ekstradiciju. S one strane Okeana to izgleda malo drukčije.

Dakle, ostaje Vam samo izbor između zatvora i Buenos Airesa. A ako na kraju i u poslednjoj instanciji budete osuđeni i odete u zatvor, onog dana kad iz njega izađete teško ćete imati neki drugi izbor osim Buenos Airesa, jer u Evropi jedva da biste mogli naći neko zaposlenje. Zato, po mom mišljenju, za Vas je pitanje samo: otići sada, ili otići tek posle tri-četiri godine provedene u zatvoru?

Ako se odlučite da sad odete, mogu Vam staviti na raspolaganje 200 franaka kao prilog za Vaše putne troškove. *Ali to je i poslednje što mogu učiniti za Vas.* Trenutno moram da hranim *dve porodice* mojih sopstvenih rođaka, pa sam i sam ponekad u neprilici kako da nabavim novac za to.

Žao mi je što ne mogu učiniti više za Vas. Ali, moja sredstva za pružanje pomoći su ograničena, a ja sam nemoćan protiv italijanskih sudija. Vrlo dobro shvatam Vaš očajan položaj i iskreno saosećam s Vama, ali izvan mojih moći je da Vam pomognem više od onoga što sam već rekao.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 15. novembra 1889.

Dragi Bebel,

Dobio sam tvoje pismo od 17. oktobra usred najrevnosnijeg rada na 4. izdanju *Kapitala*¹, a taj posao nije bio mali, jer je trebalo ponovo uporediti sve citate koje je Tussy proverila za englesko izdanje i ispraviti mnoge greške u pisanju, kao i štamparske greške. Tek što sam to završio, morao sam se opet latiti III toma, koji sad mora što pre izići, jer delo malog Schmidta iz Berlina o prosečnoj profitnoj stopi pokazuje da je taj momak već iščeprkao više nego što treba – to mu stvarno služi na čast. Vidiš da već zbog toga imam pune ruke posla, a uz to je nužno pratiti i međunarodnu partijsku štampu i pregledati ekonomsku literaturu koja se odnosi na III tom i mestimično je iznova pročitati. – Vidiš da ne mogu ni da se maknem, pa ćeš me izviniti što s tobom ne pričam onoliko često koliko bih ja to želeo.

Što se tiče Francuza, kad bi duže boravio među njima i bolje poznao efekat njihovog svojevrsnog načina delovanja, sigurno bi blaže sudio o njima. Partija^[31] je tamo bila u situaciji koja je za Francusku nečuvana, ali je, u stvari, u *krajnjem ishodu* bila povoljna: bila je u provinciji jaka, a u Parizu slaba. Posredi je, dakle, bila pobeda stabilne provincije nad obesnim, naviknutim na dominaciju, uobraženim i delimično korumpiranim Parizom (korupciju dokazuje 1. tamošnja dominacija korumpiranih posibilističkih vođa; 2. okolnost da je opozicija u Parizu mogla uspeti *samo u formi bulanžizma*). Uz to, u provinciji su postojala 2 rukovodstva: jedno za tredjunione u Bordou, i za socijalističke grupe organizovane *kao takve* u Troau.^[323] Dakle, nedostajalo je ne samo tradicionalno parisko rukovodstvo (i mogućnost njegovog postojanja) već i jedinstveno rukovodstvo za provinciju, odnosno rukovodstvo koje poseduje umne sposobnosti i uživa opšte priznanje.

Jasno mi je da vam se u takvom interegnumu situacija činila krajnje zamršenom i nezadovoljavajućom. Ali to je samo privremeno. To što su Francuzi u *toj* dezorganizovanosti svoje sopstvene partije, i čineći grešku za greškom, ipak sazvali kongres u Parizu^[265], na kome se sve to moralo pokazati pred Evropom – i to je bilo čisto francuski. Oni su s pravom mislili da će se za tu sramotu sasvim iskupiti činjenicom što je na *njihovom* kongresu zastupljena Evropa, a na kongresu posibilista^[268] samo nekoliko sekta.

¹ prvi tom

To što se tamo obaziru na trenutani efekat u javnosti više nego kod tebe, kod mene i kod većine nemačke partije – to nije samo francuski nedostatak. Ovde i u Americi je isto tako. To je posledica slobodnijeg i ustaljenijeg političkog života. Ne samo da Liebk[necht] u Nemačkoj čini upravo to isto (što je jedan od glavnih razloga naših stalnih svađa), nego – ukini sutra zakon protiv socijalista^[15], pa ćeš videti kakvom se brzinom nameće taj sumnjivi obzir.

Mislim da se varaš i kad na osnovu svog iskustva sa pariskim kongresom zaključuješ da su radnike potisnuli u pozadinu takozvani literati. Možda je to tako i izgledalo na pariskom kongresu, i to je utoliko pre što je tamo radnike potisnula u pozadinu nemogućnost da se sporazumevaju na stranim jezicima. U stvari, francuski radnici mnogo više drže do potpune i upravo formalne jednakosti sa literatima i buržujima nego radnici bilo koje druge nacije i, da si pročitao izveštaje koje sam ja dobio o agitaciji Guesde-a, Lafargue-a itd. u vreme poslednjih izbora, sigurno bi drukčije sudio.

Što Guesde nije izabran u Marseju treba zahvaliti samo tom Protot-u (vidi priloženu proklamaciju).^[324] U Francuskoj vlada opšte pravilo da se u slučaju 2 kandidature jedne iste partije povlači onaj kandidat koji je na prvom izboru imao manje glasova (jer na užim izborima nije ograničen broj kandidata, ali je zato odlučujuća *relativna* većina). Protot je bio u toj situaciji, ali je ostao kandidat i širio naj-sramnije klevete o Guesde-u. Obojica su bili pridošlice u Marseju, ali je P[rotot] bio stari član Komune i imao podršku pristalica hvalisavca Pyat-a – bivšeg deputata Marseja. Shvatljivo je to što je on na užim izborima dobio onih 900 glasova koji bi Guesde-a doveli u skupštinu. Najbolji marsejski okrug je izabrao Boyer-a, koji je i ranije bio tamo izabran, pa je i sad prošao.

Dakle, sad imamo 7 ljudi, ni u kom slučaju najboljih. Oni su Guesde-a izabrali za svog sekretara i fabrikanta govora. U gradskom veću Vaillant, Longuet i drugi takođe čine separatnu grupu. Obe grupe će privući Lafargue-a, Deville-a itd. i zatim obrazovati centralni komitet ujedinjenih (ili udruženih u savez) blankista i marksista.^[345] Tako će se postepeno obrazovati organizacija.

Osim ovih, izabrana su 3 socijalista kao bulanzisti i 2 kao posiblisti, ali oni će, naravno, ostati isključeni, pa neka vide kako će.

Žao mi je takođe što sa Auerom tako loše stoje stvari, ali ovamo stižu opet bolje vesti. I ja mislim da je fatalna relativna slabost mladog pokolenja, i u teorijskom pogledu. Ali, javlja nam se taj mladi Schmidt, koji je ovde bio godinu dana a ja nisam uspeo da vidim šta se u njemu krije. Ako ostane tako skroman kakav je dosad – manija veličine je danas najfatalnija i najrasprostranjenija bolest – on može da postigne odlične rezultate.

Ovde se stvari razvijaju vrlo dobro. Ali nikako ne onim prostim, pravim putem, svojstvenim Nemcima. Za to je potreban narod koji ima upravo takvu sklonost za teoriju. Ovde će biti još mnogo grešaka.

Ali nije važno, mase *su* sada u pokretu i svaka nova greška biće za njih nova lekcija. Dakle, led se topi, kako kažu u Donjoj Saksonskoj. Šta ti radi žena i buduća supruga doktora medicine?²

Tvoj
F. E.

² Frieda Bebel

145

Engels firmi John Henry Johnson, Son and Ellis

u London

(koncept)

[London, 15. novembra, 1889]

Poštovana gospodo,

Primio sam i razmotrio vaše pismo od 7. o. m.

Prilično čudno mi izgleda da očekujete od mene da smatram vaša raspitivanja kao »poverljiva«, a uopšte ne predlažete da isti način postupanja primenite na moj odgovor. Razume se, ja ne mogu uzeti na sebe takvu jednostranu obavezu.

Ako sam vas pravilno razumeo, treba da vas izvestim o svim ocenama koje sam mogao čuti na brodu od putnika, oficira ili mornara, ukoliko su omalovažavale cirkulacione pumpe na [brodu] »*City of New York*«, pa i da imenujem lica koja su ove ocene izrekla. Takva saopštenja, ako ih je i bilo, mogla su mi biti data samo u očekivanju da ću ih tretirati kao džentlmen i da neću dovesti one koji su ih dali u težak položaj, čak i pod pretpostavkom da su upotrebili jednu-dve neoprezne reči. Postupiti drukčije značilo bi, po mom mišljenju, pretvoriti se u običnog potkaziča. Ukoliko nisam pogrešno protumačio ono što mi se čini kao jasno značenje vašeg predloga, stvar se svodi na to; a u tom slučaju *naiivnost* predloga ravna je samo zanimljivoj hladnokrvnosti s kojom je on upućen.

Međutim, da bih vas umirio, reći ću vam da se ne sećam da je iko u mom prisustvu bacio ma i najmanju mrlju na besprekorne cirkulacione pumpe, koje vi imate čast da zastupate i da niti znam, niti me je briga ko ih je proizveo.

Neću se spustiti dotle da vas zamolim da ovo pismo smatrate poverljivim. Ako neki evropski ili američki pravnik ili poslovan čovek pročita ovu prepisku, mogao bi izvući iz nje nekoliko dragocenih uputstava u pogledu načina kako treba vršiti slična ispitivanja.

Prevod s engleskog

146

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 16. novembra 89.

Dragi moj Lafargue,

Ne raspravljajmo o Vašim naklonostima prema bulanžizmu, koje su srećom prevaziđene. Zašto da sada ponovo čitamo Vaša nekadašnja pisma? Uostalom, hrabri general se nije upropastio samo time što nije ostao na bojnopolju, nego, što je još gore, svojim vezama s rojalistima i bonapartistima; on to sada vidi, i želio bi da povрати svoju republikansku nevinost, ali to je kao ono sa lijepom Eugenijom:

Ako ove večeri on (Bonaparta, prve braćne noći) zatekne djevičanstvo,

To znači da ih je ljepotica imala dva.

Niko ne sumnja da nezadovoljstvo, koje se osjeća u srži bulanžizma, nije opravdano, ali to je upravo *forma* koju je uzelo to nezadovoljstvo, koje dokazuje da su pariski radnici, u većini, isto tako malo svjesni svoga položaja, kao i 1848. i 1851. godine. I tada je nezadovoljstvo bilo opravdano; forma koju je ono poprimilo – bonapartizam – stajala vas je 18 godina carstva, i to kakvog carstva! I tada se dobar dio pariskih radnika borio protiv, ali 1889. godine oni su više voljeli da proslave stogodišnjicu 1789. bacajući se pred noge jednoj običnoj hulji. Poslije toga, vi od drugih tražite da se pred Parižanima klanjaju s istim poštovanjem kao što su rado činili pred njihovim precima!

Drago mi je što su bulanžisti – lažni ili pravi – odstranjeni iz partije, isto kao i posibilisti^[17]. Da su primljeni takvi kakvi su, ne bih znao što da kažem Englezima, Dancima, Nijemcima itd. Već dva-deset godina propovijedamo stvaranje posebne partije, nasuprot svim buržoaskim strankama, a pridruživanje ljudi izabranih pod Boulanger-ovom zastavom, koja je štitila monarhiste na tim istim izborima i koju su oni odbacili – značilo bi propast naše francuske partije u očima drugih nacionalnih partija. Kako bi trijumfirali Hyndman i Smith!

Vi velite da bi napadi na Bouléa doveli do toga da mu se otvore stupci lista »L'Intransigeant« i da mu se omogući da postane kandidat za gradskog vijećnika – to jest da se otvoreno izjasni kao bulanžist, da ide s tom bandom, da primi nagradu za svoju izdaju.^[326] Hvala!

Vaš je plan vrlo dobar ako se može ostvariti, to jest ako provincija prihvati rukovodstvo toga komiteta.¹

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 144.

Stalno mi govorite o vašim provincijskim listovima, ali mi ih gotovo i ne šaljete. Dobijao sam neke od Bonnier-a, ali sada ih jedva ponekad vidim. Sve što ćete mi poslati ili dati da mi se pošalje, doneće plodove, jer ih koristim da obavještavam Bebela, a on je deset puta važniji od Liebk[nechta]; osim toga, ako znam šta se dešava, mogu utjecati na Edea i na »Š[ozialdemokrat]«. Svi vaši listovi učinili bi dobro da uspostave razmjenu sa listovima »Š[ozialdemokrat]« i »Labour Elector«, 13, Paternoster Row, E.C. u svakoj drugoj zemlji to se događa as a matter of course², ali gospoda Francuzi traže da ih molimo – i katkad uzalud molimo – da nam pruže mogućnost da radimo u njihovu interesu. Ako takvi postupci prevrše izvjesnu granicu, mi drugi mogli bismo da izgubimo volju. Je li, dakle, nemoguće stvoriti sasvim malo reda i organizacije?

No, dosta o tome. Ja Vas toliko branim od drugih i s toliko žustrine, da bi zbog uspostavljanja ravnoteže trebalo da Vas odlučno gradim. U ovom času nemam mogućnosti da ispitam »*Da li znate . . . ?*« gospodina De Paepe^[327]. Bečki »Arbeiter-Zeitung« primio je potvrdu iz Petrograda o njegovoj smrti. S obzirom na laži ruske vlade i na priče o ruskim revolucionarima, sve može biti istina i sve može biti laž.

Sada pišem Lauri.

Najsrdacnije Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

² kao nešto prirodno

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 16. novembra 1889.

Draga moja Laura,

Pošto sam završio pismo Paulu, koje prilazem, otišao sam u kuhinju i popio plzensko pivo s Nim i Pumps, donekle iz ljubavi prema plzenskom pivu a donekle i zato što smijem da pišem jedino s prekidima. Budući da sam prije toga bio u banci da naplatim Sonnenscheinov ček, jer sebi ne mogu dozvoliti da se izlažem opasnosti da ga, čuvajući, izgubim, nećeš se iznenaditi kad saznaš da je sada blizu četiri sata popodne, a kako ne smijem pisati uz plinsko svjetlo, vrijeme mi je, kako vidiš, prilično ograničeno.

U svakom slučaju, s engleskim prevodom *Senatora*^[328] učinila si nešto vanredno, jer je to jedan od najtežih tekstova za prevod na engleski. Ne samo što si to učinila sa svom potrebnom slobodom, nego si se čak jako približila istančanosti originala. Uspjela si, iako predmet i metar nisu pogodni za prevod, a senator Prvog carstva je ovdje nepoznata veličina. Da si dječak, rekao bih: molodetz¹, ali nisam dovoljno verziran u ruskom jeziku da bih znao da li taj atribut (otprilike jednak engleskom: you're a brick²), može imati ženski oblik: molodétza!

Odsjaj Thivrier-ove bluze dopro je na stranice engleske štampe i svjetlio je za jedan trenutak.^[329] Ako je makar i malo pocijepa, čitavo fino društvo Velike Britanije kukat će nad lošim manirima tih Francuza. Izuzev staru mamu Crawford, koja je Irkinja i koja je, usprkos svim svojim mušicama, znatno iznad ostalih, jer stvarno ide naprijed – ostali britanski novinari u Parizu po glupostima do nogu tuku vaše francuske novinare. Čini mi se da su ti mudraci iz Seta ravni našim Krähwinklerima³ i Schildbürgerima⁴. Da se Sénégas povukao, Paul bi bio poslanik. Da oni nisu predložili Sénégas-a – oni u gradu i oni izvan grada – Sénégas (koji je, izgleda, dostojan potomak Seneke) ne bi nikad bio u mogućnosti da se povuče.

Drago mi je što čujem da se opet penje temperatura kod naših francuskih prijatelja; – sigurno je da će se penjati i više nego što treba. Ali mi smo na to navikli i ne možemo to izbjeći; na koji bi je još način mogli svesti na pravu mjeru?

Kautsky je u Londonu i Paulovo pismo itd. je kod njega već petnaest dana; sutra ću mu reći da Paul od njega očekuje vijesti.

Tvoje kruške polako nestaju, ali ih pobožno čuvamo dok ne saz-

¹ momak i po – ² sjajan si momak – ³ tunjavcima – ⁴ tikvanima

riju i tada ja uzimam gotovo sve sebi za doručak. Nim je upravo otkrila da se duge ovog oblika ovdje danas prodaju po 5 penija

po komadu. Nim ima ono što je moja pokojna žena⁵ nazivala »a gammy leg«⁶: reumatizam (zglobni), koji se šeta od koljena do kuka, i nazad. Intenzitet boli je, naravno, vrlo različit, a na nesreću nije une quantité négligeable⁷. Astma će popustiti čim mi vrijeme dopusti da je malo odvedem u Hampsted. Gumpert joj je rekao da će se to popraviti čim se bude malo penjala uz brdo, i to je istina.

Pumps i komp. još su ovdje; ako danas dođe do nagodbe⁸, u ponedjeljak će se vratiti u Kilbern. Percyjeva porodica bila je prisiljena da iscijedi malo novca, ali neke će taj pothvat stajati najmanje 60 funti; a pored toga, još i polovina za njihovo izdržavanje. Percy radi za svog brata Charlie-a, koji se igra nekakvim pronalascima, a oni, izgleda, sada odgovaraju britanskim filistrima; ali nagrada je beznačajna, i sve je to neizvjesno.

Četvrto izdanje I toma⁹ nalazi se u štampi i ja sam se vratio na moj treći tom⁹. Posao nije lak, ali »mun be done«¹⁰, kako vele u Lan-kaširu.

Tussy ima pune ruke posla – sutra je nećemo uopće vidjeti jer će govoriti na dva zbora, poslije podne i uveče; stoga će ček dobiti tek u ponedjeljak. Tvoj ček prilazem, kao i obračun; tvoj dio, na žalost, iznosi samo 1 funtu, 17 šilinga i 6 penija, ali to u francima izgleda mnogo više.

Dobili smo drugu mamu Schack u osobi gđice Harkness. Ali ovaj put smo je pritegli i vidjet će s kim ima posla.

Uvijek tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

⁵ Lizzy Burns – ⁶ »glupa noga« – ⁷ tako mala da se na nju ne treba obazirati – ⁸ Vidi u ovom tomu, pismo br. 141. – ⁹ Kapitala – ¹⁰ mora da se uradi

148

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 18. novembra 89.

Dragi moj Lafargue,
U prilogu je ček na 20 f. st.

Ako urednici vaših novina ne razumiju strane jezike, opravdano bi bilo da šalju *svoje* listove, a da ostali, stranci, nisu obavezni da im šalju ono što Francuzima izgleda kao čudnovat, nemušti jezik. Ali ne vidim da je to razlog što Francuzi ne šalju svoje listove ljudima koji ih razumiju i koji imaju najbolju volju da ih koriste za interese francuske partije.

Pumpsovi su još ovdje, nadamo se da će se to danas urediti.

Sinoć sam prijateljima pročitao Laurin prevod *Senatora*.^[328] Svi su bili oduševljeni. That ought to be printed¹, reče Aveling. But where? – upitah. In the »Pall Mall Gazette?«² – Avelingovo lice se gotovo neograničeno izdužilo.

Ako Laura počinje prevoditi Heineove stvari, moći će ih, slijedeći put kad dođe ovamo, u Britanskom muzeju uporediti s prevodima koji su već objavljeni, i izabrati nešto novo – možda će se ovdje nešto moći učiniti. Heine je sada u modi – a prevodi su tako britanski! Poljubite Lauru umjesto Nim i mene, Nim je dosta dobro.

Prijateljski Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

¹ To bi trebalo štampati – ² ali gdje? . . . – u »Pall Mall Gazette«?

149

Engels Jules-u Guesde-u
u Pariz

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 20. novembra 1889.

Dragi građanine Guesde,

Dobio sam ovog trenutka pismo od gđe Aveling, koja me moli da Vam pišem ako znam Vašu adresu. Pošto mi je, srećom, ovu Bonnier dao, ne gubim ni časka. Evo o čemu se radi:

U Silvertaunu, predgrađu Londona, održava se pod rukovodstvom gđe Aveling štrajk u fabrici gumenih proizvoda itd. koja pripada gg. Silver^[330]; štrajk traje već 10 nedelja, obuhvata 3000 radnika i radnica i ima vrlo dobre izgleda da uspe. Njegov povoljan ishod je važan da se ne prekine dug lanac radničkih uspeha, počev od štrajka na dokovima^[277], i da se tako jednom pobedom engleske gospode poslodavaca ne vrati već gotovo iščezlo njihovo samopouzdanje.

Pre nekoliko dana firma Silver je dobila vrlo hitne porudžbine koje ne može da izvrši dokle god od 3500 radnika više od 3000 štrajkuje. Osim toga, treba raspodeliti veliku porudžbinu podmorskih kablova između četiri fabrike; jedna od njih je firma Silver; ona će izgubiti ovu mogućnost ako se štrajk nastavi. Ona je uputila zavodljive ponude nekolicini štrajkača, ali bez rezultata. Tada je pribegla svom poslednjem sredstvu.

Firma Silver (pod tim imenom radi jedno akcionarsko društvo) ima slično preduzeće u Bomon-Persanu blizu Pariza, gde francuski radnici rade pod vođstvom engleskih nadzornika. Njih su doveli u Englesku. Sigurno je da je 70 radnika i radnica iz Bomona stiglo na ovdašnji dok; ne znamo još da li su ih odveli u fabricu u Silvertaunu. Sada se radi o tome da se ovome učini kraj. Verovatno su ih doveli ovamo pod lažnim izgovorima, krijući od njih da se održava štrajk.

Gospođa Aveling je odmah telegrafisala Lafargue-u i Vaillant-u, a kako je stvar hitna, obraćamo se i Vama; molimo Vas da učinite što je u Vašoj moći da se spreče francuski radnici da dolaze kao zamena štrajkačima u Silvertaunu, da ih upoznate sa pravim stanjem i da apelujete na klasnu svest Vaših radnika. Bilo bi strašno ako bi se zbog dolaska izvesnog broja francuskih štrajkbrehera skršio otpor štrajkača, što bi ponovo izazvalo stare nacionalne mržnje, koje se ne bi mogle ugušiti. Već četiri meseca radnici londonskog East Enda ne samo da su dušom i telom stupili u pokret, nego su i svojim drugovima svih zemalja pružili primer discipline, samopregora, hrabrosti i istrajnosti, s kojima se može uporediti samo držanje Parižana za vreme pruske

opsade^[331]. Zamislite sada kako će delovati ako u jeku ove borbe oni vide da se francuski radnici bore pod zastavom engleske buržoazije! Ne, to je nemoguće, treba samo da se u Francuskoj sazna pravo stanje stvari i desiće se obrnuto: zahvaljujući akciji francuskih proletera, engleski štrajkači će izvojevati pobeđu.

Kada je za vreme štrajka dokera upućen telegram Anseele-u da poslodavci vrbuju belgijske radnike, Anseele je odmah preduzeo potrebne mere, i njegova pisma i telegrami su mnogo doprineli da ponovo oživi hrabrost boraca koja je ponekad popuštala.

Ako možete, uputite slična ohrabrenja ljudima Silvertauna, pišite direktno gđi Aveling, 65 Chancery Lane, W.C., London i postići ćete vanredan efekat.

Od Bonnier-a čujem da ste mnogo bolje sa zdravljem, da Vas je marsejska kampanja^[332] ojačala a ne oslabila, i to me je mnogo obradovalo, jer su nam potrebne sve Vaše snage. Veoma sam zadovoljan što je pomoću Vašeg gesla »ni Ferry, ni Boulanger« socijalistička radnička partija^[31] zatvorila vrata skupštine renegatima i izdajnicima *oba tabora*.

Srdačno Vam stežem ruku

F. Engels

Prevod s francuskog

semblable à Beaumont. Par sa prise Paris,
où les ouvriers français travaillaient sous des contri-
nâtes anglais. Il en ont fait venir en
Angleterre. Il est sûr que 70 ouvriers français
de Beaumont sont arrivés au dock ici, nous
ne savons pas encore s'ils ont été introduit
dans l'usine de Silvertown. Et l'agit-maître
de mettre un barreau à cela. Probablement on
les a fait venir avec de faux prétextes, en
leur disant qu'il leur était d'une grâce.

Mme Lovell a de toute l'agitation à
Lafayette et à l'air, mais comme il y
a urgence nous vous adressons à vous
aussi, nous vous prions de faire ce qui est
en votre pouvoir pour empêcher des ouvriers
français de venir prendre la place des
grévistes de Silvertown, de faire connaître
la vraie situation et de faire appel au
sentiment de classe de vos ouvriers. Ce
serait terrible si par l'arrivée d'un nombre
de blacklegs français, la résistance des grévistes
était brisée. Il y aurait une menace
des riches, leurs actions qu'il n'y aurait
pas moyen de réprimer. Depuis quatre mois

Druga strana Engelsovog pisma Jules-u
Guesde-u od 20. novembra 1889.

150

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevent

London, 30. novembra 1889.

Dragi prijatelju,

Ovim Vas, na brzinu, samo obaveštavam da sam odmah po prijemu Vašeg pisma pisao Lafargue-u u vezi sa Labr[iolom].^[333] Lafargue mi danas javlja da je već pisao Labrioli u vezi sa Vašom stvari i da ga je zamolio da za Vas učini sve što može; prema tome, nepotrebno je da mu i ja pišem.

Nadam se da će ovi koraci biti uspešni.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

151

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 4. decembra 1889.

Dragi Adler,

Cloots od Avenela preporučio sam ti za *obradu* iz sledećih razloga:

Po mom (i Marxovom) mišljenju, ta knjiga sadrži prvi, na proučavanju arhiva zasnovan, tačan prikaz posebno *kritične epohe francuske revolucije*, naime vremena od 10. avgusta do 9. termidora^[334].

Pariska komuna^[170] i Cloots videli su u propagandnom ratu jedino sredstvo spasenja, dok se Comité de salut public^[335] ponašao *državnički*, plašio se evropske koalicije^[336], pokušavao da zaključi mir izazivanjem *razdora* među članovima koalicije. Danton je želeo mir sa Engleskom, to jest sa Foxom i engleskom opozicijom koja se nadala da će na izborima doći na vlast. Robespierre je u Bazelu šurovao s Austrijom i Pruskom i hteo je da se dogovori s *njima*. Obojica su se zajednički borili protiv Komune, pre svega zato da bi svrgli ljude koji su hteli propagandni rat, republikanizovanje Evrope. U tome su uspeli, Komuna (Hébert, Cloots i dr.) je giljotinirana. Ali otada je postao nemoguć mir među onima koji su hteli da zaključe mir samo sa Engleskom i onima koji su hteli da zaključe mir samo sa nemačkim državama. Engleski izbori su ispali povoljni za Pitta, Fox je za nekoliko godina bio udaljen s vlasti, i to je uništilo Dantonov položaj, Robespierre je pobedio i giljotinirao ga. Ali – a ovu tačku Avenel *nije dovoljno* istakao – dok je vladavina terora dostigla bezumne razmere zato što je bila nužna da bi Robespierre-a održala na vlasti u postojećim unutrašnjim uslovima, ona je postala totalno suvišna posle pobeде kod Flerisa, 26. juna 1794^[171], koja je donela ne samo oslobođenje granica već i predaju Belgije i, indirektno, leve obale Rajne Francuskoj, pa je tada i Robespierre postao suvišan i pao 28. jula.

Cela francuska revolucija je pod potpunim uticajem rata protiv koalicije; svaki otkucaj njenog bila zavisi od njega. Kad armija koalicije prođe u Francusku, onda prevlada vagus, srce kuca jako, nastaje revolucionarna kriza. Ako se armija udalji, prevlada simpatikus, srce kuca sporije, reakcionarni elementi probijaju se opet u prvi plan, urazumljuju se i dovode se u red plebejci, začeci kasnijeg proletarijata, čija je energija jedino i spasla revoluciju.

Tragedija je u tome što je partija rata à outrance¹, rata za oslobođenje naroda, bila u pravu i što je republika izišla na kraj sa celom Ev-

¹ na život i smrt

ropom, ali tek kad je i sama ova partija već odavno bila giljotinirana i, umesto propagandnog rata, nastupio je bazelski mir^[337] i buržoaska orgija Direktorijuma^[338].

Knjigu treba potpuno preraditi i skratiti, treba izbaciti deklamacije, dopuniti i jasno istaći činjenice iz običnih istorijskih knjiga. Pri tom se Cloots može sasvim potisnuti u pozadinu; iz *Lundis r[évolutionnaires]*^[339] mogu se uneti najvažnije stvari – tako se može dobiti delo o revoluciji kakvog dosada nije bilo.

Tumačenje kako je bitka kod Flerisa srušila vladavinu terora dao je 1842. u (prvim) »*Rheinische Zeitung*» C. F. Köppen u odličnoj kritici *Istorije francuske revolucije* od H. Lea.

Mnogo pozdravi ženu i Louise K[autsky].

Tvoj
F. E.

Prema: Victor Adler,
Aufsätze, Reden und Briefe,
sveska 1, Beč 1922.

152

Engels Nikolaju Franceviču Danijeljsonu
u Petrograd

11, Burton Road Kilburn, N.W.
London, 5. decembra 1889.

Dragi gospodine,

Odmah po prijemu Vašeg pisma od 14 (26) novembra obavestio sam g. Lafargue-a o njegovoj sadržini.^[340] On je odgovorio da Vam je smesta pisao da nikad nije dobio nikakvo pismo od urednice¹ »N[orthern] R[evue]« i da joj stavlja na raspolaganje 5 članaka ili ma koji od njih; što se tiče skraćanja nekih mesta članka o kome je sada reč, on ništa ne piše *meni*, ali, ako je propustio da tu stvar pomene, čini mi se jasno da se u vezi s njom urednici mora ostaviti sloboda odlučivanja. Njegova adresa je:

P. Lafargue,
60, Avenue des Champs Elysées
Le Perreux
Seine, France

Šaljem Vam sada *preporučeno* primerak knjige Th. Tooke-a *On the Currency Principle*, London, 1844. To je primerak koji sam kupio antikvarno, on sadrži neke olovkom unesene napomene ranijeg vlasnika, većinom zbrkane; šaljem Vam isto tako dva stara novinska isečka, od kojih se jedan odnosi na krizu 1847. godine i prilično je zanimljiv.

U međuvremenu sam pripremio 4. izdanje I toma², koji je sada u štampi; tu su dve-tri nove dopune iz francuskog izdanja; citati su provereni po engleskom izdanju, a dodao sam i nekoliko sopstvenih napomena, naročito jednu o bimetalizmu³. Čim izađe, poslaću Vam primerak.

Iskreno Vaš

P. W. Rosher^[11]

Prevod s engleskog

¹ Ane Mihailovne Jevrejinove – ² *Kapitala* – ³ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 133 - 134.

153

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 7. decembra 1889.

Dragi Sorge,

Hvala ti za pisma od 8. i 29. oktobra, koja sam dobio. Stvari ne stoje toliko dobro da bi »Socijalistička radnička partija«⁽¹⁹⁾ mogla da bude likvidirana. Osim Schewitscha, Rosenberg ima još masu drugih naslednika i tamošnji uobraženi doktrinarni Nemci sigurno nisu voljni da se odreknu uloge učitelja koju su sebi prisvojili kod »nezrelih« Amerikanaca. Inače, oni bi bili niko i ništa.

Ovde se pokazuje da nije tako prosto doktrinarnski i dogmatski uliti nešto u glavu jednoj velikoj naciji, čak i kad se raspoláže najboljom teorijom, koja je izrasla iz sopstvenih životnih uslova, i relativno boljim učiteljima nego što ih ima Socijalistička radnička partija. Pokret je sada konačno u toku i, verujem, for good¹. Ali, on nije direktno socijalistički, i izvan njega su oni Englezi koji najbolje shvataju našu teoriju: Hyndman, zato što je nepopravljivi intrigant i zavidljivac; Bax, zato što je kabinetски naučnik. Pokret je formalno, pre svega, tredjunionistički pokret, ali potpuno različit od pokreta *starih* tredjuniona, skilled labourers², radničke aristokratije. Ljudi sad drukčije pristupaju stvari, uvode u borbu daleko veće mase, mnogo dublje potresaju društvo, postavljaju mnogo veće zahteve: osmočasovni radni dan, opšta federacija svih organizacija, potpuna solidarnost. Gas Workers' and General Labourers' Union⁽³⁴¹⁾ prvi put je, zahvaljujući Tussy, dobila womens branches³. Pri tom, ovi ljudi smatraju svoje trenutne zahteve samo privremenim, mada još ni sami ne znaju kome konačnom cilju teže. Ali ta nejasna predstava leži dovoljno duboko u njima da bi ih podsticala na to da za vođe biraju samo one koji su opšte poznati kao socijalisti. Kao i svi drugi, i oni se moraju učiti na sopstvenom iskustvu, na posledicama svojih sopstvenih grešaka. Ali pošto oni, nasuprot starim tredjunionima, s podrugljivim osmehom primaju svaki nagoveštaj o identičnosti interesa kapitala i rada – to neće dugo potrajati. Nadam se da će se sledeći opšti izbori odlagati još dobre 3 godine: 1. da se u vreme najveće opasnosti od rata na vlasti ne bi našao ruski sluga Gladstone, što bi već bio dovoljan razlog za cara⁴ da isprovocira rat; 2. da bi antikonzervativna većina toliko porasla da stvarni homerule za Irsku⁽³⁸⁾ postane neophodnost, inače će Gladstone opet nasamariti Irce, i ta prepreka – irsko pitanje – neće biti

¹ zauvek – ² kvalifikovanih radnika – ³ ženske sekcije – ⁴ Aleksandra III

uklonjena; 3. a radnički pokret da bi se još više razvio i možda brže sazreo, zahvaljujući tome što će se posle sadašnjeg prosperiteta sigurno vratiti period lošeg poslovanja. Tada će idući parlament morati da broji 20 - 40 radničkih predstavnika, i to drugog kova nego što su Potter, Cremer i komp.

Ono što je ovde najodvratnije, to je buržoaska »respectability«⁵ koja je ušla u krv radnicima. Socijalna raslojenost društva na bezbrojne, bespogovorno priznate stupnjeve, od kojih svaki ima svoj sopstveni ponos, ali i urođeno poštovanje pred »betters«⁶ i »superiors«⁷, toliko je stara i duboko ukorenjena, da je za buržuje još uvek prilično lako da namamljuju radnike. Na primer, ja uopšte nisam siguran da se John Burns potajno ne ponosi više svojom popularnošću kod kardinala Manninga, Lord Mayora⁸ i uopšte kod buržuja, nego popularnošću kod svoje sopstvene klase. I Champion - ekspotporučnik - šurovao je oduvek sa buržoaskim, naročito konzervativnim elementima, na popovskom Church Congress⁹ propovedao socijalizam itd. Čak i Tom Mann, koga smatram najčestitijim, voli da priča o tome kako će ručati sa predsednikom opštine. Ako se uporede s Francuzima, može se zapaziti čemu koristi revolucija. Uostalom, buržuji će imati malo koristi od toga ako uspeju da u svoju mrežu namame neke od vođa. Dotle će pokret toliko ojačati, da će takve stvari prebroditi.

Četvrto izdanje¹⁰ je gotovo i u štampi je.

Rappaport je poslat Kautskom.^[342] Kad čovek ima tako užasno ime može biti sposoban za svaku budalaštinu.

Hepnerchen je tako pametan, u svojim sopstvenim očima tako nepristrastan^[343], a pri tom potpuno nepraktičan čovečuljak (kakve Jevreji nazivaju Šlemilom - rođenim baksuzom), da se čudim kako on već odavno tamo nije has come to grief¹¹. Šteta je za tog mladića, ali tu se ništa ne može promeniti.

Sad je Bax kupio »Time«, i mislim da je sve sredeno sa Avelingom¹². Ali, sve zavisi od toga šta će Bax od toga napraviti. I pored svega njegovog talenta i dobre volje, u Baxa se čovek ne može pouzdati - to je kabinetski naučnik koji se bacio na žurnalistiku i usled toga malo izgubio ravnotežu. Uz to, opsednut je i čudnom idejom da žene danas ugnjetavaju muškarce.

Tvoj spisak Marxovih članaka u »Tribune« verovatno se skriva pod brdom nesređenih pisama. Izreske članaka iz »Tribune« imam^[344], ali trenutno ne mogu reći da li su oni potpuni. Pronašao sam ih tek jesenas.

Samo među nama! Tek sad sam čuo da je Schlüterova žena pre svog odlaska odavde rekla da je Kautsky istisnuo Schl[üter]a s njegovog mesta. Ako nešto slično priča i *tamo*, to je potpuna laž. Schl[ü-

⁵ »pristojnost«, »čestitost« - ⁶ »boljima« - ⁷ »višima« - ⁸ predsednika opštine (Henryja Aarona Isaacs) - ⁹ crkvenom kongresu - ¹⁰ prvog toma *Kapitala* - ¹¹ naseo - ¹² Vidi u ovom tomu, pismo br. 136.

ter] je *svojevoljno ovde dao otkaz*, i taj otkaz je prihvatila frakcija u Nemačkoj^[207]. On se lično posvađao sa Mottelerom, s kojim se ne može složiti niko živ, ali koji je, zahvaljujući svojoj opšte priznatoj apsolutnoj pouzdanosti u novčanim pitanjima, za partijsko rukovodstvo veoma dragocena osoba. Ako ga pri tome Ede Bernstein nije podržao u onoj meri u kojoj je on verovao da podršku može očekivati, onda je to delimično Edeova, a delimično *Schl[üter]ova sopstvena krivica*. Na Kaütskog, kao zamenu za Schl[üter]a, u Arhivu^[24] reflektiralo se tek *pošto je Schlüter dao otkaz*. Ne bih te gnjavio s ovim intrigama, ali mislim da sad moram.

Pre 14 dana dobio sam dugačko pismo od Sama Moore-a. On smatra da je okolina zdrava, položaj mesta vrlo lep, društvo podnošljivo, poručuje masu listova, ali čini se da se ipak već raduje šestomesečnom odmoru u Evropi 1891.

U Nemačkoj stvari idu sjajno; mali Wilhelm¹³ je još bolji agitator od Bismarcka; rurski ugljari su sigurno naši, sarski takođe; elberfeldski proces sa svojim raskrinkavanjem policijskih agenata takođe je od koristi^[345]. U Francuskoj naša parlamentarna frakcija sada ima 8 ljudi, među njima 5 delegata pariskog kongresa marksista^[265]; Guesde im je sekretar i sprema im govore. Opet ima izgleda da se pojavi jedan dnevni list. Odluke kongresa frakcija će podneti kao predlog. Svuda se vrše pripreme za 1. maj 1890. – U Austriji stvari takođe idu vrlo dobro^[110], Adler¹⁴ je sjajno sredio stanje, tamo su anarhisti uništeni.

Ja sam takođe dobro, oči su mi bolje, i ako tako nastavi do kraja januara, dok prođe period magle i kratkih dana, opet ću moći brže da radim. Tussy mnogo radi na štrajku u Silvertaunu^[330], koji bi se odavno završio da ga Burns i komp. nisu zanemarili.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

154

Engels Conradu Schmidtu

u Berlin

London, 9. decembra 1889.

Dragi Schmidt,

Najlepša hvala za Vaše pismo od 10. 11. Radujem se što čujem da tako brzo napredujete u svojoj karijeri kao žurnalista; postarajte se samo za dobru platu, inače je od toga samo polovična korist. Žurnalistika je, naročito za nas, Nemce – nekako nespretne po prirodu (zbog čega su Jevreji i u tome »iznad« nas) – veoma korisna škola; postaje se elastičniji u svakom pogledu, bolje se upoznaju i ocenjuju sopstvene snage i, pre svega, nauči se da se jedan određen posao završi u određeno vreme. Ali, s druge strane, žurnalistika dovodi i do površnosti, jer se čovek navikava na to da, usled nedostatka vremena, prelama preko kolena stvari za koje zna da još nije potpuno ovladao njima. Ali onaj ko, kao Vi, ima sklonosti prema nauci, sačuvaće pri tom i sposobnost da razlikuje vešto obavljen, sjajan rad, ali sračunato pripremljen za taj trenutak i samo uz pomoć najbližih izvora, od naučnog rada, mukotrpnog obavljenog i spolja možda manje sjajnog; mada je obično i tu plaćanje u obrnutoj srazmeri sa stvarnom vrednošću.

Kad osvojite mesto u žurnalistici, treba da pokušate da uspostavite veze koje će Vam omogućiti da opet dođete na nekoliko godina u London. Za ekonomske studije to je ipak gotovo jedino valjano mesto. Koliko god da se naša nemačka industrija, srećom, razvila za poslednjih 25 godina, mi ipak i tu, kao i obično, kaskamo za drugima. U artiklima krupne industrije prednjači Engleska, a u artiklima za stvari ukusa – Francuska; naša industrija se mogla – za izvoz – baciti skoro samo na artikle koji, kako sam jednom rekao u jednom članku za pariski »Egalité«, »étaient trop mesquins pour les Anglais ou trop vilains pour les Français«¹.^[346] Otuda i neobična pojava da se trenutni polet industrije kod nas pokazuje naročito u tome što izvoz *opada*, dok pri porastu unutrašnje potrošnje fabrikanti mogu da prodaju više robe u zemlji po zaštitnim monopolskim cenama, dakle manje moraju prodavati u bescenje u inostranstvu. Otuda sve ekonomske pojave kod nas nastupaju, prvo, u sekundarnoj formi i, drugo, u formi iskvarenoj sistemom zaštitnih carina; dakle, one su stalno specijalni slučajevi i, kao primer za opšte zakone i faze razvitka kapitalističke proizvodnje, mogu se koristiti samo izuzetno i pošto se prethodno

¹ »su za Engleze bili suviše sitni ili za Francuze suviše grubii«

znatno očiste od sporednih elemenata. Slobodna trgovina čini Englesku danas više nego ikad klasičnim tлом na kome treba studirati ove zakone, i to utoliko pre što Engleska, iako još uvek apsolutno uvećava proizvodnju, ipak relativno, u poređenju sa drugim zemljama, stagnira i brzo ide putem Holandije. Ali, po mom mišljenju, opadanje engleske industrije poklapa se sa haosom kapitalističke proizvodnje uopšte. Iako je skoro nesumnjivo da će Nemačka biti tlo na kome će se okončati bitka, ipak će ishod verovatno zavisiti od Engleske.

Zato i jeste sjajno što je upravo sada i ovde pokret počeo da se razvija ozbiljno i, verujem, nezadrživo. Radnički slojevi, koji sada u njega ulaze, neizmerno su brojniji, energičniji, svesniji od starih tredjuniona, koji su predstavljali samo aristokratiju radničke klase. Tu vlada sasvim drukčiji duh. Dok stari još veruju u »harmoniju«, mladi ismejavaju svakog ko govori o identičnosti interesa kapitala i rada. Dok stari odbacuju svakog socijalistu, mladi odlučno ne žele nikakve druge vođe osim priznatih socijalista. O tome imam sjajnog izveštaja u Tussy, koja je do guše u tom pokretu.

Kako rekoh, postarajte se da opet dođete ovamo. Sa nekoliko dopisa i radova za »Die N[eu]e Z[eit]«, Braunov »Archiv« i nekoliko drugih časopisa, možete rizikovati. Svi mi, a ja posebno, veoma ćemo se radovati da Vas ponovo vidimo ovde.

Sam Moore je u Africi, u Asabi na Nigeru, vrhovni sudija za oblast kompanije Niger. Otišao je sredinom juna, piše da je sasvim zadovoljan, smatra da je okolina zdrava i društvo podnošljivo. Nadam se da slatko spava u naručju neke crkinje.

Inače, ovde je skoro sve po starom. Čini se da Aveling napreduje sa svojim dramaturškim eksperimentima, poslednji komad pre 14 dana dopao se mnogima. Švajcarski izgnanici^[66] postepeno se ovde privikavaju. Od 1. januara počće da izlazi mesečni časopis »Time« sa Baxom kao urednikom.

Srdačni pozdravi.

Vaš
F. Engels

155

Engels Gersonu Trieru

u Kopenhagen

(koncept)

London, 18. decembra 1889.

Dragi gospodine Trier,

Najlepša hvala za interesantna saopštenja od 8.

Ako već treba da Vam iznesem svoje mišljenje o poslednjoj kopenhagenskoj predstavi^[217], čija ste žrtva Vi postali, počecu od tačke na kojoj se *ne* slažem s Vama.

Vi u principu odbacujete svako, čak i kratkotrajno zajedničko istupanje sa drugim partijama. Ja sam dovoljno revolucionar da sebi ne uskraćujem apsolutno čak i ovo sredstvo u okolnostima kad je ono korisnije ili najmanje štetno.

Slažemo se u tome da proletarijat ne može bez nasilne revolucije osvojiti sebi političku vlast, jedini ulaz u novo društvo. Da bi presudnog dana proletarijat bio dovoljno jak da pobedi, nužno je – i M[arx], i ja smo to zastupali još od 1847 – da on obrazuje posebnu partiju odvojenu od svih drugih i suprotnu njima, samosvesnu klasnu partiju

Ali to ne znači da ta partija ne može privremeno da koristi za svoje ciljeve druge partije. I isto tako ne znači da ona druge partije ne može privremeno da podržava u sprovođenju onih mera koje su, ili neposredno korisne za proletarijat ili predstavljaju napredak u smislu ekonomskog razvitka ili političke slobode. Onoga ko se u Nemačkoj stvarno bori za ukidanje majorata i drugih ostataka feudalizma, za ukidanje birokratije, zaštitnih carina, zakona protiv socijalista^[15], protiv ograničenja prava zbora i dogovora – toga ću ja podržavati. Da je naša nemačka partija naprednjaka^[69] ili Vaša danska Venstre^[347] stvarno radikalno-buržoaska partija, a da to nisu obični bedni frazeri koji se skrivaju na prvu Bismarckovu ili Estrupovu pretnju, ja ni u kom slučaju ne bih *bezuslovno* bio i protiv svakog privremenog zajedničkog istupanja sa njima za postizanje određenih ciljeva. Kad naši poslanici glasaju za neki predlog koji podnosi druga strana – a oni to često moraju da čine – onda je već i to zajedničko istupanje. Ali ja sam za to samo u slučaju kad je korist neosporna i vredna truda bilo za nas direktno, bilo za istorijski razvitak zemlje u pravcu ekonomske i političke revolucije. I pod pretpostavkom da se time ne dovedu u pitanje proleterski klasni karakter partije. To je za mene apsolutna granica. Ovu politiku možete naći izloženu već 1847. u *Komfu-*

nističkom] manifestu, mi smo je sprovodili 1848, u Internacionali, svuda.

Ako apstrahujemo pitanje morala – o tom predmetu se ovde ne radi pa ga zato ostavljam po strani – meni kao revolucionaru odgovara svako sredstvo koje dovodi do cilja: najveće nasilje, ali i prividno najblaže sredstvo.

Takva politika zahteva uvid i karakter, ali koja politika to ne zahteva? Ona nas izlaže opasnosti od korupcije, kažu anarhisti i prijatelj Morris. Da, ako je radnička klasa društvo glupaka i slabića i lako potkupljivih nitkova, onda bolje da odmah kupimo svoje prnje, onda ni proletarijat ni mi svi nemamo šta da radimo na političkoj sceni. Proletarijat se, kao i sve druge partije, uči najbolje na svojim sopstvenim greškama i tih grešaka niko ga ne može potpuno poštediti.

Dakle, po mom mišljenju, niste u pravu kad jedno, pre svega, čisto taktičko pitanje podižete na nivo principijelnog. A za mene tu, pre svega, postoji samo taktičko pitanje. Ali, taktička greška se pod izvesnim okolnostima takođe može završiti kršenjem principa.

I tu ste Vi, koliko ja mogu da procenim, u pravu kad istupate protiv taktike Hovedbestyrelsen¹. Danska levica već godinama igra nedostojnu komediju opozicije i ne prestaje da svetu neprekidno pokazuje svoju nemoć. Odavno je propustila priliku – ako je uopšte i imala – da s oružjem u ruci kazni povredu ustava^[348] i čini se da sve veći deo te levice teži izmirenju sa Estrupom. Čini mi se da sa takvom partijom stvarno proleterska partija nikako ne može zajednički da istupa a da trajno ne izgubi svoj sopstveni klasni karakter kao radnička partija. Dakle, ukoliko nasuprot ovoj politici ističete klasni karakter pokreta – u tome se mogu samo saglasiti s Vama.

Što se tiče postupka Hovedbestyrelsen prema Vama i Vašim prijateljima, takvog sumarnog isključenja opozicije iz partije bilo je, u stvari, u tajnim društvima od 1840 - [18]51; za tajnu organizaciju je to isključenje bilo neizbežno. Dalje, njega je bilo, i to vrlo često, kod engleskih čartista pristalica fizičke sile^[349], pod diktaturom O'Connora. Ali čartisti su bili partija organizovana za direktan napad, kao što pokazuje i samo ime, pa su zato bili pod diktaturom, i isključenje je bilo vojna mera. Naprotiv, u mirno doba poznat mi je sličan samovoljan postupak samo kod lasalovaca iz »stroge organizacije« J. B. von Schweitzera; za von Schweitzera je to bilo nužno zbog njegovih sumnjivih veza sa berlinskom policijom i on je time samo ubrzao dezorganizovanje Opšteg nemačkog radničkog saveza^[350]. Od današnjih socijalističkih radničkih partija teško da bi i jednoj jedinjoj palo na um – pošto je gospodin Rosenberg u Americi samog sebe uspešno uklonio^[201] – da se po danskom uzoru ophodi sa opozicijom koja izrasta u njenom sopstvenom krilu. U život i napredovanje svake partije spada i to da se u njenom krilu razvijaju i međusobno bore umereniji i eks-

¹ Glavnog odbora [partije]

tremniji pravci, i onaj ko po kratkom postupku isključuje one ekstremnije time samo pomaže njihov porast. Radnički pokret se zasniva na najoštrijoj kritici postojećeg društva, kritika je sastavni deo njegovog života, kako onda da on sam izbegava kritiku, da teži da zabrani debate? Tražimo li mi od drugih slobodu govora za nas samo zato da bismo je opet ukinuli u našim sopstvenim redovima?

Ako poželite da ovo pismo objavite *u celini*, nemam ništa protiv toga.

Iskreno Vaš

156

Engels Nataliji Liebknecht
u Lajpcig

London, 24. decembra 1889.

Draga gospodo Liebknecht,

Pre svega, srdačno Vam zahvaljujem za Vašu i Vašeg gospodina sina¹ prijateljsku čestitku povodom mog poslednjeg rođendana, koji smo vrlo veselo proveli; morali smo da ostanemo na okupu sve do posle 12 h, da bismo ubili dve muve jednim udarcem, jer je sledeći dan Avelingov rođendan, pa smo i njega odmah proslavili.

Obradovalo nas je kad smo čuli da ste svi vi zdravi. I mi smo svi sasvim dobro, Nim je prebrodila neke jake prehlade i reumatske napade, ali to se pri ovdašnjoj klimi ne može potpuno izbeći, i na to se niko i ne žali, ukoliko nije baš strašno.

I kod Rosherovih su svi dobro, samo je papa Percy prošle nedelje navukao neku jaku prehladu, koja umalo da se ne pretvori u zapaljenu pluća; ali sad je bolje, samo što mu je bolest mnogo pokvarila božićne praznike i sutra neće moći da izađe iz kuće. Uz to, Pumps trenutno nema služavku; poslednja joj je pobjegla pre 14 dana kad je Pumps s decom bila izišla, a kad se Pumps vratila, kuća je bila zaključana i u njoj nije bilo nikog; a pošto nije imala ključ, celo društvo je došlo k meni da tu sačeka Percyja; dotle nisu mogli da uđu u kuću. Vidite da se i ovde događaju svakakve petites misères².

Sutra uveče okupiće se kod nas veliko društvo, ako bude mogla da dođe Pumps s decom; osim toga, doći će Mottelerovi, Fischerovi i Bernsteinovi, a naravno i Avelingovi, a, onda, ovde je od juče i Schorlemmer. Biće ih taman toliko koliko ih kod nas može sesti, ako se malo stisnemo: Nim već sada kuva i peče, puding od šljiva spremljen je još pre 8 dana. To je strahovit trud, i to sve samo zato da čovek pokvari želudac! Ali, takav je običaj, i treba ga se pridržavati; a biće veselo kad se drugog dana praznika javi mamurluk.

Tussy je do guše zaposlena u štrajkačkom pokretu, počev od štrajka dokera^[277], gde je i danju i noću radila u komitetu – pravi organizatorski posao obavljale su 3 žene. Istovremeno sa lučkim štrajkom rasplamsao se jedan mali štrajk u Silvertaunu^[330], na krajnjem delu East Enda, koji je obuhvatio nekih 3000 ljudi; tu je ona bila u centru, organizovala strukovno udruženje devojaka, svakog jutra je morala da ide tamo, ali se posle 12 nedelja taj štrajk završio porazom. Sad ona učestvuje u štrajku plinskih radnika^[351] u južnom delu; u nedelju

¹ Theodora Liebknechta – ² sitne neprijatnosti

ujutru držala je govor u Hajd-parku, ali to je ipak manje naporno, i ona sad ima više vremena. Ona i Aveling rade kao pomoćnici urednika jednog mesečnog časopisa³, koji je E. B. Bax preuzeo od 1. januara; i tu ima dosta posla. Uz to, ona je sekretar dva ženska strukovna udruženja.

Juče sam dobio i jedno pismo od Liebk[necht]a pa mu, molim Vas, zahvalite na njemu u moje ime. On će verovatno sutra biti kod Vas. Mi ovde, puni bola, očekujemo presudu na elberfeldskom procesu^[345]; ja sam odavno izgubio i ono malo poverenja u pruske sudije. Samo da i Bebela ne osude!

Čini se da će Parižani opet dobiti jedan dnevni list, ali toliko sam se puta prevario u tim svojim nadama da prosto ne verujem u to dok ne vidim. Naša francuska frakcija, njih osmorica⁴, dosad se nije ponašala loše, a pokazuje i neobično jaku disciplinu, kad se uzme u obzir da su ti ljudi došli iz raznih krajeva Francuske i da se većina međusobno ne poznaje.

A sada, draga gospodo Liebknecht, želim Vam vesele praznike i srećnu novu godinu Vama, Liebknechtu, Theodoru i svoj drugoj deci, a ne zaboravite ni gospođu Geiser. Od Schlüterovih sam juče dobio pismo, čini se da su dosta dobro.

Srdačni pozdravi od Nim, Rosherovih i mene.

Iskreno Vaš
F. Engels

³ *Time* - ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 144.

157

Engels Ludwigu Kugelmannu

u Hanover^[352]

Dragi Kugelmann,
Srećna ti Nova godina!

Hvala ti za recept za oči, ali on je bio i suviše slab za mene. Prošle godine i do avgusta ove upotrebljavao sam kokain, a pošto je on počeo da deluje slabije (usled navike), počeo sam da upotrebljavam $ZnCl_2$, koji vrlo dobro deluje. Ako dobro prebrodim ove sadašnje kratke dane – poslednji dan je ovde bio 28. decembar, od juče ujutru ovde je neprekidna noć – prošao sam najgore.

Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. E.

[London] 30. 12. 1889.

1890.

158

Engels gospođi Zadek

u London

(koncept)

[London, početkom januara 1890]

Vrlo poštovana gospođo Z[adek],

Vi ste nas oboje, Lenchen i mene, neočekivano, mnogo obradovali lepim ručnim radovima koje ste nam poslali. U stvari, od Vas, sa Vašim bolesnim očima (a šta to znači ja dobro znam iz sopstvenog iskustva), previše je i to što ste seli i toliko se namučili da izradite te stvari. Zato ih mi utoliko više cenimo. Lenchen je izvan sebe od radosti zbog lepe tople suknje, a, iako ste malo više polaskali mojoj nozi pripisujući joj manji broj, ipak sam siguran da ćemo ove patike i ja, kad se bolje upoznamo, postati vrlo bliski prijatelji. Oboje Vam od srca zahvaljujemo.

Nadam se da ste svoj 70. rođendan proslavili zdravo i veselo u krugu svojih; dozvolite nam da Vam ovako naknadno čestitamo. Lenchen i meni ta čast tek predstoji, meni čak još ove godine. Decenija u koju se posle toga stupa osobita je decenija.

Sa srdačnim pozdravima Vama i gospodinu dr Z[adek]u i sa izuzetnim poštovanjem

Vaš odani

F. E.

159

Engels Sergeju Mihailoviču Kravčinskom (Stepnjaku)
u London

[London], 3. januara 1890.¹

Dragi Stepnjak,

Pošto ne znam ženevsku adresu, moram poslati svoj članak^[353] Vama. Molim Vas, gledajte da mi se nemački original vrati što pre, kako bih mogao da napišem drugi članak.

U kojim će vremenskim razmacima izlaziti Vaš časopis²?

Srećna Nova godina Vama, gđi S[tepnjak] i svima prijateljima.

Uvek Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ U originalu pogrešno: «89» – ² «Социаль-Демократъ»

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 8. januara 90.

Draga moja Laura,

Prosit Neujahr¹ avant tout!² Et puis après,³ pošto ne mogu podnijeti misao da prevodiš Waltera von der Vogelweide prema modernom tekstu, šaljem ti primjerak originala. Potpuno si u pravu; metar i rima originala moraju biti sačuvani u svakom pjesničkom prevodu, ili treba ga preraditi kao što čine Francuzi i odmah sve prenijeti u prozu.

Nadam se da je prošla tvoja influenza. Ovdje ona isto tako vlada i dosta je jaka, ali je još niko u našoj bližjoj okolici nije dobio. Percy se osjeća bolje, ali Pumps leži zbog bronhijalnog katara i plućne kongestije; međutim, uskoro će se pridići. Charley R[oesgen] je jedini od mojih poznanika koji se može pohvaliti da ima influencu.

Stari Harney leži u Enfildu zbog kroničnog bronhitisa; treba da ga posjetim jednog dana ovog tjedna. Jadni čovjek! Ali je sretan u jednome – *što nije u Americi!* Vrlo je zabavno gledati kako Amerika budi patriotizam u svim Englezima; čak ni Edward nije bio od tog posve izuzet. A sve na račun svađe o »ponašanju« i »vaspitanju«! A i sami Jenki gotovo izazovnim načinom pitaju, kako vam se sviđa njihova zemlja, što o njoj mislite i, naravno, očekuju provalu oduševljenja. Jednom starom Harneyu se stoga tako ogadila »zemlja slobode« da jedino želi da se vrati u »preživjelu monarhiju« i da se nikad ne povrati u zemlju Jenkija. Bojim se da će se njegova želja ostvariti; *fizički* je vrlo mnogo ostario; to nije čudno poslije osam godina pretrpljenih muka od reumatične kostobolje. Ali duhovno je ostao stari okorjeli šaljivčina, pun humora.

Bilo mi je toliko drago kada sam primio pismo od Paula o novom listu – da sam iznio Bonnier-u svoje mišljenje da bi *tebe* trebalo zvanično *zadužiti* u redakciji za njemački dio.^[354] Tako će vidjeti da nisam imao pojma o situaciji i da sam istovremeno smatrao, kao nešto samo po sebi razumljivo, da svako treba da bude plaćen. On mi nije ponovo pisao, nego je pisao Tussy, javljajući da će list izaći 11. januara i tražeći od nje da napiše članak, i da ona zamoli Burnsa itd. da to isto učine.

Doista vjerujem da si ti gotovo jedina ličnost koja u Parizu može očuvati hladnokrvnost i bistru glavu, jer izgleda da taj grad izluduje

¹ Sretna Nova godina – ² prije svega! – ³ A odmah zatim

ljude. Uzmi, na primjer, Bonnier-a; bio je dosta razuman dok je boravio ovdje, a sada je, najednom, pomahnitao kao i Guesde zbog toga nemogućeg lista. Dnevni list, koji ne plaća ni svoju redakciju, ni svoje dopisnike, nikoga – to znači propast na samom početku, opasnost da ćeš biti izbačen iz lista koji si stvorio, čim zatražiš plaću za svoj rad! On mi može zaista pisati que la partie internationale doit être écrasante⁴, dok partie parisienne⁵ na početku, tako reći, ne postoji. Kako očekivati da ljudi odavdje pišu à jour fixe⁶ redovne dopise, tako da stvar može biti najavljena la veille⁷. To znači da on stvarno očekuje od nas sviju, od Burnsa do bogzna koga još – a sve to zbog časti, zbog časti po sebi, što imamo da govorimo stanovnicima de la ville lumière qui se fichent pas mal de nous tous⁸.

Čini mi se da će ta stvar završiti svakakvim zbrkama, ako ne i svadom među samim našim ljudima, u času kada se činilo da će sve biti dobro.

U svakom slučaju, bio bih ti veoma zahvalan, i svima nama bi bilo korisno ako bi nas ti ili Paul redovno obavještavali o toj stvari; jer sigurno će nas salijetati svim mogućim pitanjima kad jednom list izađe, a iskustvo pokazuje da se »u interesu stvari« od nas sakriva pola činjenica. Naravno, mi ćemo se veoma oprezno angažirati, i u isto vrijeme bilo bi bolje da vas ne moramo u svakom slučaju najprije pitati kako doista stoji stvar.

Ne shvaćam kako Guesde može tako postupati na svoju vlastitu ruku i dati slobodnog maha svojoj južnjačkoj mašti, bez saglasnosti Paula, Deville-a i ostalih. Iz Bonnier-ova pisma stiže se utisak da ti ljudi uobražavaju da je cijeli svijet dokon, da ne zna šta bi sa svojim vremenom i da nestrpljivo očekuje pojavu francuskog lista u kome će moći besplatno saradivati! Takve stvari ne bi trpjeli u njemačkoj ili nekoj drugoj partiji; ne bi dopustili da jedan čovjek preuzme odgovornost za sve, a da nije specijalno ovlašten; da djeluje zanesen iluzijama u pogledu pronalaženja dopisnika u inostranstvu, iluzijama koje su kod tebe i Paula bile odmah uništene; ili, ako ste imali mogućnosti da mu razbijete takve iluzije, da taj čovjek radi ne vodeći računa o vašem mišljenju, zasnovanom na velikom iskustvu. Doista, budu li naše prijatelje vodile samo njihove iluzije i mašta, niko ih ne može spriječiti da ne nastradaju.

Zovu me iznenada i treba da završim.

Uvijek Tvoj

F. Engels

Under der linden
an der heide,
dâ unser zweier bette was,

⁴ da međunarodni dio mora biti golem – ⁵ pariski dio – ⁶ u određen dan –
⁷ prethodnog dana – ⁸ grada svjetlosti, koji nimalo ne mari ni za koga od nas

dá muget⁹ ir vinden
 schöne beide
 gebrochen bluomen unde gras.
 vor dem walde in einem tal,
 tandaradei,
 schöne sanc diu nahtegal.

Ich kam gegangen
 zuo der ouwe:
 dô was mîn friedel komen ê.
 dá¹⁰ wart ich enpfangen,
 hêre frouwe,
 da3 ich bin sællic iemer mê.
 kuster mich? wol tûsentstunt:
 tandaradei,
 sent wie rô^t mir ist der munt.¹¹

Dô het er gemachet
 alsô rîche
 von bluomen eine bettestat:
 des wirt noch gelachet
 inneclîche,
 kumt iemen an da3 selbe pfat.
 bî den rôsen er wol mac,
 tandaradei,
 merken wâ mir3 houbet lac.

Da3 er bî mir læge¹²,
 wesse3 iemen
 * (nu enwelle got!), sô schamt ich mich.
 wes er mit mir pflæge,
 niemer niemen
 bevinde da3, wan er unt ich,
 unt ein kleine3 vogellîn –
 tandaradei,
 da3 mac wol getriuwe sîn.

* enwelle + wolle nicht.

Izgovor:

ie, iu, uo, naglasak na prvom samoglasniku: fe, fu, úo. ei = ei na portugalskom, italijanskom, danskom, ruskom itd. e + i, ne a + i kao u novovisokonemačkom.

sch = s + ch kao na holandskom i grčkom.

⁹ Kod Engelsa: mugent – ¹⁰ kod Engelsa: dô – ¹¹ kod Engelsa: sêht wie rô^t ist mir der munt. – ¹² kod Engelsa: gelæge

h na kraju sloga ili ispred suglasnika = švajcarskom ch,
nahtegal, seht = nachtegal, secht.

z = ts, ʒ = ss.

Samoglasnici sa znakom sirkumfleks su dugi, *svi ostali su kratki*:
tal, nije tâl, schamt, nije schâmt.

Diftonzi su, razume se, dugi.

Prevod s engleskog

Engels Hermannu Engelsu
u Engelskirhen

London, 9. januara 1890.

Dragi Hermanne,

Srdačno ti zahvaljujem za tvoje čestitke koje vam svima najiskrenije uzvraćam. Radujem se što čujem da ste svi vi dobro, a ni ja ne mogu da se požalim. U toku poslednje godine opet sam se ugojio i sad opet imam 168 engleskih funti, što je otprilike moj maksimum, a sve su to zdravi, čvrsti mišići, nema mekog sala. I oči mi se popravljaju, obično je vreme magle i najkraćih dana kritičan period, kad mi se stanje stalno pogoršavalo; ove godine sam bolje prebrodio ovo vreme nego ranijih godina, pa mogu da se nadam da ću uskoro opet smeti da radim puno vreme. Čak mi ni lekari ne veruju kad im kažem da mi je sedamdeseta godina; tvrde da izgledam deset do petnaest godina mladi. Naravno, sve je to samo spoljni utisak, a on vara, pa i kod mene, jer pod tim se skrivaju svakakvi sitni nedostaci, koji su se s vremenom prilično nagomilali. Samo, sve u svemu, ne mogu da se požalim, i kad vidim kako mnogi ljudi ni za šta, prosto bez ikakvog osnova, zagorčavaju sebi život, smatram sebe još uvek srećnim što sam sačuvao svoje vedro raspoloženje i što mogu da se smejem svim tim glupostima.

A sad si, verovatno, dosta čuo o mojoj mnogo cenjenog ličnosti, pa mislim da je krajnje vreme da prekinem priču o tome.

Cirkular o mladima dobio sam na vreme i sam sam odmah valjano nazdravio novim asociés^[355]. Sasvim je razumljivo što si mladiće učinio svojim asociés; pa oni su i obavljali glavni posao i snosili najveću odgovornost, kad nikog od vas nije bilo u Engelskirhenu, a imaće i sasvim drukčiji stimulans za rad ako i njihov položaj u firmi odgovara tome. Sad savetujem tebi i Rudolfu¹ da potpuno zasluženu doalicu iskoristite da se što više krećete na čistom vazduhu, a leto za putovanje (sigurno nećete zaboraviti lov u jesen), pa ćete videti kako će vas to obodriti.

O tome da je umro Fritz Boelling, htedoh reći *August B[oe]lling*], saznao sam iz cirkulara, a mislim i za Fritza Osterrotha. Taj August B[oe]lling] bio je prilično slabunjav momčić, a doterao je do 80, samo što u poslednje vreme nije više sebi smeo dozvoliti mnogo štošta. To i uspeva takvim ljudima, a mi zdraviji i pod stare dane još mnogo radimo, uhvatimo neku gadnu boljku i ona nas slomi. Ali i to nije loše, a ima i svoje prednosti. U svakom slučaju, ti si u prednosti zato

¹ Rudolfu Engelsu

što ćeš za 2 do 3 godine podići svog ličnog doktora², pa onda svoje telo možeš podvrći njegovom nadzoru, i u tom pogledu skinuti sa sebe svaku odgovornost.

Nadam se da Emmi³ prijaju novogodišnje pogačice onako kao što su meni prijali onoliki nemački kolači, koje sam jeo u toku 3 nedelje, povrh i pored obaveznog pudinga od šljiva, mince pies⁴ itd. Naime, mi sada imamo plinski štednjak, pošto naš stari više ne vuče, a landlord⁵ nije postavio novi, i taj prelazak sa teškog na lako kuvanje nadahnuo je moju staru domaćicu⁶ pravim oduševljenjem za kuvanje, pa ja moram da pojedem sve njegove plodove.

Takozvana influenza, koja je, kažu, nešto sasvim drukčije od našeg starog dobro poznatog gripa, sada se širi i ovde; veći broj mojih poznanika već ju je dobio. Prošle nedelje ručao je kod mene jedan Englez koji iz straha uvek nosi u džepu flašu kinina s amonijakom, pa je za vreme obeda pio iz nje! Nek mu je na zdravlje, ali ja više volim da dobijem grip nego da u pauzi između mesa i povrća ločem tu gorku, smrdljivu tečnost i kvarim sebi ukus dobrog vina!

Dakle, ostajte svi zdravi i veseli.

Srdačni pozdravi Emmi, deci, Rudolfu i tebi lično.

Tvoj stari
Friedrich

² Waltera Engelsa – ³ Emmi Engels – ⁴ paštete sa mesom – ⁵ kućevlasnik –
⁶ Helenu Demuth

162

Engels Hermannu Schlüтеру
u Njujork

London, 11. januara 1890.

Dragi Schlüter,

Srdačno zahvaljujem na tvojim i tvoje supruge prijateljskim čestitkama, koje mi svi ovde najiskrenije uzvraćamo. Tvoje pismo od 1. jula takođe sam dobio svojevremeno, a isto tako i »Commonwealth« sa Marxom kao džinovskim drvetom i stanovnicima novog, komunističkog Jerusalema oko njega. Dobio sam i članak o G. Weerthu, ali samo br. 1, a kraj, na žalost, ne.

Što se tiče Reida, tvoje pismo sam poslao Tussy i zamolio da ona upita Championa (»Labour Elector«), ali do danas nemam odgovora.^[356] Ovde su ljudi strašne javašnije u svemu što ih ne interesuje neposredno, i uz to imaju pune ruke posla; moguće je da sutra saznam nešto od Tussy, pa ću te o tome onda obavestiti sledećom poštom.

Ta stvar sa putovanjem Johna Burnsa k vama čini mi se veoma sumnjiva; teško da on odavde može otići a da ne napravi mesto konkurentima, a mora prisustvovati i zasedanju County Council-a^[246], pošto on jedini tamo zastupa radnike.

Burna reka pokreta od prošlog leta malo se zaustavila. I, što je najbolje, splasnula je i nepromišljena simpatija buržoaske baraberije prema radničkom pokretu, koja je izbila prilikom štrajka lučkih radnika^[277], i počinje da ustupa mesto daleko prirodnijem osećanju nepoverenja i zebnje. Prilikom štrajka plinskih radnika u južnom delu Londona^[351], koji je radnicima nasilno nametnula Gas Company, radnike su opet sasvim napustile sve čifte. To je vrlo dobro, i ja samo želim da i sam Burns jednom to iskusim na štrajku kojim će on lično rukovoditi; on ima svakakve iluzije.

Pri tom, postoje svakakva trvenja, npr. među radnicima plinskih postrojenja i lučkim radnicima – ali drugo se nije moglo ni očekivati. Međutim, mase su uprkos svemu tome u pokretu, i to se više ne može zaustaviti. Što se brana duže drži, to će silniji biti proboj, kad do njega dođe. A ovi unskilled¹ su sasvim različiti momci od onih pedanata iz starih tredjuniona; nema ni traga od onog starog duha cepidlačenja, npr. od esnafskog kod Engineers^[357]; naprotiv, čuje se opšti poziv za organizovanjem svih tredjuniona u jedno bratstvo i za direktnu borbu protiv kapitala. Na primer, prilikom štrajka lučkih radnika tri mehaničara na Commercial Docks održavali su rad parne mašine. Od

¹ nekvalifikovani

Burnsa i Manna je zatraženo – obojica su i sami mehaničari i Burns je u Izvršnom odboru Amalgamated Engineers Trades Unions – da nagovore tu trojicu da prekinu rad, jer onda ne bi mogla da radi nijedna dizalica i lučka kompanija bi morala da popusti. Ta tri engineers odbila su to; Izvršni odbor engineers nije se umešao i zato se štrajk odužio! Dalje, u Silvertown Rubber Works – 12 nedelja štrajka^[330] – štrajk je propao zbog engineers koji nisu učestvovali u njemu, i čak su obavljali i labourers' work², protivno pravilima svoga strukovnog saveza! A zašto? Te budale su, da bi »ograničili priliv radnika« zaveli zakon da u njihov savez imaju pristupa samo oni koji su prošli redovnu obuku. Time su stvorili armiju svojih konkurenata, takozvane black legs³, koji su isto toliko sposobni koliko i oni sami, koji bi rado ušli u savez, ali su prinuđeni da ostanu black legs zato što moraju ostati izvan njega usled pedanterije koja je danas izgubila svaki smisao. I zato što su znali da bi na njihovo mesto na Commercial Docks kao i u Silvertaunu odmah došli ovi black legs, oni su i ostali i tako i sami postali black legs u odnosu na štrajkače. Eto ti razlike: novi savezi istupaju zajedno, prilikom sadašnjeg štrajka plinskih radnika istupaju zajedno svi: sailors i (steamers') firemen, lightermen, coal carters⁴ itd., naravno, engineers opet ne s njima; oni nastavljaju da rade!

Ipak, ovim starim hvalisavim velikim tredjunionima uskoro će doći kraj; njihovu glavnu potporu, London Trades Council^[358], sve više preuzimaju novi, i najduže za 2 - 3 godine revolucionisaće se i Trades Union Congress^[75]. Već sledeći put Broadhurstovi će doživeti čudo nevideno.

U vašoj revoluciji u američko-socijalističkom samovaru glavna stvar je to što ste učitali Rosenberga i komp.^[291] Nemačka partija tamo preko Okeana, kao takva, mora propasti; ona postaje najteža prepreka, američki radnici već prilaze, ali i oni, kao i engleski, odlaze svojim sopstvenim putem. Oni se ne mogu od samog početka kljukati teorijom, već će ih njihovo sopstveno iskustvo i njihove sopstvene greške i štetne posledice navesti da se spotaknu o teoriju, i tad će biti all right⁵. Samostalni narodi idu svojim sopstvenim putem, a od svih su ipak najsamostalniji Englezi i njihovi potomci. Jogunasta tvrdo glavost, svojstvena ostrvljanima, može čoveka često i da naljuti, ali ona je i jemstvo za to da će ono što jednom započne biti sprovedeno do kraja.

Ja sam uglavnom dobro, najzad mi se popravilo stanje očiju, ali ipak ne smem da pišem više od 3 sata (pri dnevnom svetlu) dnevno. Nim je takođe dobro. Kod Rosherovih se prvo razboleo Percy, pa onda Pumps, Aveling ima influencu. U Kentish Town-u^[359] sve je kao i obično, sa obaveznim prekorima iz Nemačke. – Edeovi su se sasvim privikli, a i Fischerovi.

² posao nekvalifikovanih radnika – ³ štrajkbrehere – ⁴ mornari i (brodski) ložači, dereglijaši, vozači uglja – ⁵ sve u redu

Reci Sorgeu da će ovih dana dobiti pismo, ali ti si toliko čekao, pa si prvi bio na redu. Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi lično od Nim i

tvog
F. Engelsa

163

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevent^[360]

London, 13. januara 1890.

Dragi prijatelju,

Razmislio sam o preporuci za Buenos Aires. Ne mogu da obmanjem drugove o tome šta se dogodilo. Ukoliko uživam poverenje kod radnika, ono se zasniva na pretpostavci da im u svim okolnostima govorim istinu, i samo istinu.

Ja bih, na Vašem mestu, radije išao bez takve preporuke. Čim jedan čovek bude znao za Vašu presudu, znaće i stotine njih, i to baš oni koji neće pročitati moj iskaz, ili koji mu neće pridati nikakav značaj. A, u tom slučaju, ni tamo Vam neće biti bolje nego što Vam je bilo kod kuće; ta presuda će Vas proganjati svuda. Bolje je – nov život i novo ime. Mladi ste, sudeći po Vašoj fotografiji, snažni – samo hrabro!

Ali, za svaki slučaj, prilažem Vam jednu pismenu izjavu u kojoj iznosim u prilog Vama ono što mogu i smem izneti a da mi savest ostane mirna. Samo, još jednom Vam savetujem da je ne koristite. Možda će Vam prvih dana zbog toga borba biti teža, ali će Vam sigurno ubuduće tu borbu olakšati potpuni raskid s prošlošću.

Sami morate znati šta treba da činite. Ali, nadam se da je sve ovo suvišno, i da će Vam kasacioni sud dati za pravo.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

Adrese

»Vorwärts«, redakcija; Calle Reconquista 650 nuevo
(ulice imaju *stare* i *nove* brojeve)
Udruženje Vorwärts^[361], Calle Comercio 880.

Gospodin Pasquale Martignetti iz Beneventa (Italija) redovno se dopisivao sa mnom nekih šest godina. U vrlo teškim uslovima i velikom istrajnošću učio je nemački da bi svojim zemljacima prevodima približio nemački naučni socijalizam. Zatim je preveo na italijanski moj *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* i, kasnije, moje *Poreklo porodice itd.*, i objavio ove prevode koje sam ja pregledao. Štampanje

njegovog prevoda Marxovog *Kapitala i najamnog rada* sprečile su nepovoljne okolnosti¹.

Gospodin Martignetti je bio zaposlen u kraljevskom beležničkom birou – sudskoj ustanovi – u Beneventu, kao pisar. Tu je protiv njega podignuta optužba za utaju novca, i to, kako se meni čini, prosto zato da mu se osvete što je radio kao socijalistički pisac; i gospodina Martignettija su, konačno, italijanske sudije u dve instancije osudile na zatvor. Nisam čitao ni sudska akta, ni izveštaj sa sudskih pretresa, već samo odbranu optuženog. Ali ja verujem da je on nevino osuđen, i to iz sledećih razloga:

1. zato što je optužen kao običan saučesnik glavnog optuženog; taj glavni optuženi je oslobođen, dok je gospodin Martignetti, koji je, navodno, bio samo njegov saučesnik, osuđen;

2. zato što se navodno utajena suma, za koju se na početku navodilo da iznosi više od 10 000 franaka, u toku procesa stalno smanjivala i na kraju je iznosila, navodno, samo još nekih 500 franaka;

3. zato što je prefekt Beneventa, visoki kraljevski činovnik, toliko bio uveren u njegovu nevinost, da ga je zaposlio u svom birou, pošto je bio otpušten iz beležničkog ureda, čak i za vreme trajanja procesa;

4. i zato što mu, kao običnom pisaru, kroz ruke uopšte nije prolazio sudski novac, pa ga on, prema tome, nije ni mogao utajiti.

Kako god da se završi njegov proces, gospodin Martignetti će verovatno želeti da napusti Italiju i sebi potraži novu domovinu. U takvom slučaju dozvoljavam mu da ovaj moj iskaz upotrebi na svaki način koji mu se čini pogodnim. Ukoliko igde nađe nemačke drugove koji nisu ravnodušni prema mom mišljenju, ja ih molim da budu uvereni da je ovo gore rečeno potpuno verodostojno i da apsolutno ništa nisam prećutao. Ukoliko budu mogli da mu pomognu da nađe sebi mesto na kome će moći pošteno da zarađuje sebi za život i da zasnuje novu egzistenciju, to će biti pomoć čoveku koji je, po mom mišljenju, proganjan samo zbog svog rada u službi međunarodnog radničkog pokreta.

122, Regent's Park Road, N.W. London, 13. januara 1890.

Friedrich Engels

¹ U konceptu sledi rečenica: Ovim radom gospodin Martignetti je stekao neosporne zasluge za radnički pokret, naročito za uzajamno razumevanje italijanskih i nemačkih socijalista.

164

Engels Eleanori Marx-Aveling
u London

[London, 14. januara 1890]

Upravo sam primio ovo pismo – u utorak u 9.30 uveče.^[362] Šaljem ga tebi. Ne mislim da zahteva dug odgovor; u svakom slučaju nemam vremena da ga pišem. Molim te vrati mi pismo.

Nadam se da je Edwardu bolje. Šta kaže lekar?

Tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

165

Engels Hermannu Schlüтеру

u Njujork^[363]

Burns nam javlja da dotičnog¹ ne poznaje, pa je to u svakom slučaju sumnjiva ličnost².

Ovde vlada grip, mi smo dosad pošteđeni. Inače, ništa novo.

Tvoj
F. E.

[London] 15. 1. 1890.

¹ George-a W. Reida – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 162.

166

Engels Charlesu Rosheru

u London

(koncept)

[London, pre 19. januara 1891]

Dragi Charles,

U toku ona dva meseca dok ste držali Percyja u službi, pisali ste mi, tražeći zajam, i to izrazima koji bi jedva mogli ostaviti ma kakvu sumnju u pogledu Vaše namere da okončate to zaposlenje ukoliko ja ne izađem u susret vašoj želji. I čim sam Vam odgovorio negativno, Vi ste ga stvarno okončali. Ako ste nameravali da izrazite misao da je ovo zaposlenje čisti preduslov za dobijanje zajma, onda teško možete poricati da biste to mogli bolje učiniti. No Vi sada kažete da između ove dve stvari nije bilo nikakve veze, i, naravno, ja sam dužan da Vam verujem.

Iskreno Vaš

F. E.

Prevod s engleskog

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 23. januara 1890.

Dragi Bebel,

Čestitam ti na oslobođenju u Elberfeldu^[345] i ne manje i na tvom briljantnom vođenju procesa, koje se jasno moglo videti čak i iz loših izveštaja. Nije bila malenkost probiti se na taj način s pratnjom od 90 optuženih, među kojima je i jedan Röllinghoff i sigurno još neki loši elementi; ali, ne verujem da će gospodin Pinoff ikada više poželeti da te vidi pred sobom na optuženičkoj klupi. A taj momak je najveći domet prusko-nemačkog državnog tužilaštva. On tumači zakon tačno onako kao Bismarck ustav, to jest kao što član studentske družine u krčmi tumači običaj ispijanja piva: što luđe, to bolje. Francuskim pravnicima – da i ne pominjem engleske – pri tome bi se digla kosa na glavi.

Danas se valjda u Berlinu opet pretresa zakon protiv socijalista.^[364] Mislim da imaš pravo (u »Arb[eiter]-[Z[eit]ung«^[365]), ono što Bismarck ne dobije od ovog Rajhstaga dobiće od sledećeg; rastuća plima naših glasova slomiće kičmu svakoj buržoaskoj opoziciji. U tome se ne slažem sa Edeom. On i Kautsky – oni obojica imaju izvesnu sklonost ka »visokoj politici« – misle da se na sledećim izborima mora težiti dobijanju antivladine većine. Kao da tako nešto još postoji među buržoaskim partijama u Nemačkoj! Naprednjaci^[69] će iščeznuti kad prestane da važi zakon protiv socijalista; buržoaski elementi među njima prići će nacional-liberalima^[366], a sitnoburžoaski elementi i radnici nama. Zato će oni odstupati uvek kad zapreti opasnost da padne zakon protiv socijalista. A i u ostalim pitanjima Bismarck će uvek dobiti većinu; ako se u prvoj godini još pomalo budu prenemagali i kostrešili, u 2. godini on će ih pridobiti, jer oni su 5 godina sigurni od svojih birača! Ali, nestane li B[ismarck], ili postane nekako neupotrebljiv, onda je skoro svedjedno koji ljudi sede u Rajhstagu (mislim buržuji, ne junkeri); oni su svi podjednako sposobni da pljuju na svoje jučerašnje bogove ako vetar promeni pravac. Dakle, ne vidim nikakav razlog da ovog puta naprednjacima *ne* platimo za njihovo sramno ponašanje u 1887.^[367] i da im pokažemo da oni zavise samo od naše milosti. Upravo je Parnellova odluka 1886. da Irci svuda u Engleskoj glasaju protiv liberala a za torijejce, dakle da prvi put posle 1800. ne istupaju više kao glasačka marva liberala – za 6 nedelja pretvorila Gladstone-a i liberalne lidere u pristalice homerule-a.^[368] I *ako* se sa naprednjacima išta može postići, onda će se postići samo time što

ćemo im ad oculos¹ pokazati njihovu zavisnost od nas – na užim izborima.

Samim izborima^[369] silno se radujem. Tada će naši nemački radnici još jednom pokazati svetu od kakvog su sjajno prekaljenog čelika sazdani. Mogućno je da ćete vi dobiti u Rajhstagu novi element: radničke predstavnike koji još nisu postali socijalisti. Pokret među rudarima^[231] pruža vam primer *kako* se ovde razvija pokret: dosad indifirentan, agitaciji većinom nedostupan sloj radničke klase budi se iz letargije borbom za svoje neposredne interese, buržoazija i vlada ga direktno guraju u pokret, a to znači – kako danas stvari stoje i ako mi ne budemo težili da silom ubrzamo stvar – guraju ga nama u naručje. Ovde stvari baš tako stoje: samo što ovde, umesto jedne moćne socijalističke partije, iza radnika, kao oslonac, stoje samo male klike, koje se u sebi raspadaju i kojima većinom upravljaju literarni karijeristi ili poetski zanesenjaci. Ali stvar se ni ovde više ne može zadržati, upravo te mase koje nam prilaze uskoro će okončati sa tim klikama i stvoriti neophodno jedinstvo. – Kod nas taj novi element čini izbore dvostruko interesantnim.

Upravo sam dobio tvoj hamburški govor^[370], ali mogu ga pročitati tek posle obeda.

Francuzi skupljaju novac za vaše izbore; sumnjam da će se tu sakupiti mnogo, ali glavna stvar je međunarodna demonstracija.

Ako ne iskrсне nešto nepredviđeno, čini se da je mir obezbeđen za ovu godinu – zahvaljujući džinovskom napretku tehnike, koji svaki novi tip puške, svaku novu vrstu baruta itd. izbacuje iz upotrebe još pre nego što ih je moguće uvesti makar samo u *jednoj* armiji; i zahvaljujući opštem strahu od ovih ogromnih ljudskih masa i razornih snaga koje se sada oslobađaju i za koje niko živi ne može reći kako će deštvovati u praksi. A zahvaljujući i Francuzima, koji su okrenuli leđa Boulanger-u, korumpiranom od Rusije (stavljeno mu je na raspolaganje 15 miliona franaka), i time uklonili i poslednje izgleda za restauraciju monarhije (jer Boulanger je trebalo da posluži samo za to). Car² i ruska diplomatija ne vole da se upuštaju u stvari u koje nisu sigurni; za njih je i suviše nesiguran savez sa republikom, orleanisti su za to pogodniji. A ni antiturska kampanja, koju je Gladstone pokrenuo u korist ruskih prijatelja, ovde ne uspeva^[371], i pošto Gladstone još nije na vlasti, a torijevska vlada je raspoložena odlučno nemačko-austrofilski i antiruski, bačuška će morati da se strpi. Ali, istina, mi živimo na nabijenoj mini i dovoljna je jedna varnica da je raznese.

Pariski dnevni list naših ljudi, koji je L[iebknecht] već najavio u nemačkim listovima, još nije rođen, još traju porođajni bolovi. U toku 14 dana do 3 nedelje stvar će se valjda rešiti. U svakom slučaju, otkako imamo frakciju u skupštini, stvari teku daleko povoljnije i vre-

¹ očigledno – * Aleksandar III

menom će valjda opet u Parizu biti potučeni posibilisti^[17] i bulanžisti. U provinciji od svih socijalista mi smo jedini prisutni.

I od Amerike teško da ćete dobiti mnogo novca. To je au fond³ dobro. Jedna *prava* američka partija mnogo je korisnija za vas i za svet nego onih nekoliko groša koje biste dobili, upravo *zato što* tamošnja takozvana partija i nije bila neka partija već sekta i, uz to, čisto nemačka sekta, izdanak nemačke partije na tuđem tlu, i to posebno njenih specifično lasalovskih zastarelih elemenata. Ali sada je svrgnuta Rosenbergova^[291] klika i time uklonjena najveća prepreka razvitku i izrastanju u stvarno američku partiju.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

³ u osnovi

168

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 8. februara 1890.

Dragi Sorge,

Dobio sam tvoje pismo od 14. i dve dopisnice u vezi sa H. Schl[ü-
ter]om.

Po mom mišljenju, mi skoro i ne gubimo ništa značajno prelaskom tamošnjih zvaničnih socijalista u nacionaliste.^[293] Ako bi se na taj način raspala cela *nemačka* Socijalistička radnička partija^[19], to bi za nas bio dobitak, ali teško da će sve ispasti tako dobro. Stvarno upotreb-
ljivi elementi na kraju će se ponovo sjediniti, i to utoliko pre ukoliko se šljam sam po sebi više odvoji, i biće sposobni da, u trenutku kad sami događaji pokrenu napred američki proletarijat, preuzmu ruko-
vodeću ulogu na osnovu svoje nadmoćnosti u teoriji i iskustvu, pa ćeš onda videti da vaš dugogodišnji rad nije bio uzaludan.

Kao ni ovde, a sad više ni u ugljenim basenima Nemačke, pokret se ni tamo ne može stvarati samo propovedima. Činjenice se moraju utuviti ljudima u glavu, a onda ide brzo, najbrže tamo gde već postoji organizovan i teorijski obrazovan deo proletarijata, kao što je u Nemačkoj. Rudari u ugljenokopima su danas potencijalno naši, i to je neizbežno: u rurskoj oblasti taj proces brzo teče, za njom slede ahenski i sarski basen, zatim Saksonija, pa Donja Šlezija, najzad »Wasserpolaken« iz Gornje Šlezije. S obzirom na položaj naše partije u Nemačkoj, tu je potreban samo podstrek koji potiče iz uslova života samih rudara u ugljenokopima, pa će to izazvati pojavu nezadrživog pokreta.

Ovde stvari stoje slično. Pokret koji sada smatram neugušivim potekao je iz lučkog štrajka^[277], čisto iz apsolutne neophodnosti odbrane. Ali i tu je raznim agitacijama u toku poslednjih osam godina tlo bilo toliko pripremljeno, da su ljudi, iako nisu socijalisti, želeli da im vođe budu samo socijalisti. Sad, i ne primećujući to, oni stupaju na teorijski ispravan put, they drift into it¹, i pokret je tako jak da verujem da će bez znatne štete prebroditi neizbežne greške i njihove posledice, trvenja raznih tredjuniona i voda. O tome više u daljem tekstu.

Mislim da tako stoji stvar i kod vas u Americi. Šlezvig-Holštajnani i njihovi potomci u Engleskoj i Americi ne mogu se ubediti poukama; ta tvrdoglava i uobražena družina mora sve osetiti na svojoj koži. A to im se i događa sve više, iz godine u godinu; samo što su oni arhi-

¹ oni nasrću

konzervativni upravo *zato što* je Amerika tako čisto buržoaska, nema čak ni feudalnu prošlost i zato se ponosi svojom čisto buržoaskom organizacijom – i stoga će se oni samo zahvaljujući praksi osloboditi starih tradicionalnih tričavih ideja. Dakle, da bi nastao masovan pokret, nužno je započeti sa tredjunionima itd., a porazi će im nametnuti sve dalje korake. Ali kad bude učinjen prvi korak izvan granica buržoaskog pogleda na svet, tad će ići brzo, kao i sve u Americi, pa će prirodna, rastuća brzina razvoja pokreta valjano potprašiti inače tako spore šlezvig-holštajnske Anglosaksonce, a onda će se i strani elemenat u naciji probiti zahvaljujući svojoj većoj pokretljivosti. Za mene je prava sreća propast specifično nemačke partije sa njenim smešnim teorijskim nejasnoćama, sa uobraženošću koja odgovara tome i sa njenom odanošću lasalovstvu. Tek kad budu uklonjeni ti sektaši, opet će se pokazati plodovi vašeg rada. Zakon protiv socijalista^[15] bio je nesreća, ne za Nemačku, već za Ameriku, kojoj je poslao poslednje kalfe. Tamo kod vas često sam se čudio što susrećem tolike fizionomije pravih kalfi kakve su u Nemačkoj iščezle, a tamo uspevaju.

Ovde je opet bura u čaši vode. Verovatno si u »Labour Elector«-u video svađu u vezi sa Parke-om^[372] pomoćnikom urednika lista »The Stars«, koji je u jednom lokalnom listu direktno optužio lorda Eustona za pederastiju, u vezi sa bugger-skandalima² među ovdašnjom aristokratijom. Taj članak je bio sraman, ali čisto ličan; teško da je imao politički značaj. Ali, on je izazvao veliki skandal; »The Stars« ga je napao, direktno je isprovocirao Burnsa, i Burns je – umesto da se posavetuje sa komitetom – direktno dezavuisao Championa u »Stars«-u. U komitetu u »Labour Elector«-u podigla se velika bura, svi su ustali protiv Championa, ali svaki od tih ljudi želi da uđe u parlament i zato ima posebne interese; tako nije doneta nikakva odluka, možda i zato što oni nemaju moć (Champion je prošle jeseni objasnio Tussy da list pripada komitetu, a on je samo smenjiv urednik; ali neće biti da je takav slučaj), – ukratko, Burns i Bateman istupili su iz komiteta zbog te stvari, a Burns još posebno i zbog šovinističkog članka o portugalskoj gužvi^[373], i ove nedelje je ceo komitet iščezao sa stranica lista. Sad je i Tussy otkazala Ch[ampion]u, kome je dosad davala međunarodne beleške o Francuskoj, Nemačkoj, Belgiji, Holandiji i Skandinaviji – (one gluposti o Španiji, Portugaliji, Meksiku itd. su od Cunninghame-Grahama, vrlo valjanog, vrlo hrabrog, ali vrlo konfuznog ex-ranchmana³).

Taj slučaj mi samo dokazuje da je Champion, u stvari, uzimao torijevski novac i da je sad bio prinuđen da prilikom otvaranja parlamenta učini nešto za value received⁴. Kažu da je autor samog članka naš nekadašnji prijatelj iz Haga, Maltman Barry, koji ovde važi za torijevskog agenta i o kome Jung, Hyndman itd. pričaju čudesne, ali skroz izmišljene priče. Ali sva ta gospoda postupaju glupo, jer Cham-

² homoseksualnim skandalima – ³ bivšeg rančera – ⁴ dobijenu vrednost, sumu

pion se time potpuno upropašćuje, pa su ga na jednom skupu njegove sopstvene Labour Electoral Association⁽²⁴⁴⁾ povlicima oterali sa tribina i 2 policajca su morala da ga zaštite. Naravno, time se navrće voda na Hyndmanovu vodenicu, ali ja verujem da će tu i jedan i drugi gospodin propasti. Videćemo kako će to dalje ići. Međutim, pokret neće zbog toga propasti, kao što nije propao ni zbog poraza plinskih radnika u južnom Londonu⁽³⁵¹⁾. Ljudi su bili i suviše cocky⁵, sve im je išlo i suviše lako, sad ne može naneti štetu nekoliko checks⁶.

U Parizu naši ljudi još uvek pokušavaju da stvore jedan daily⁷.⁽³⁵⁴⁾ Posibilistički »Parti Ouvrier«, dnevni list koji je držala vlada, ukinut je, on n'a plus besoin de ces messieurs⁸.

Baxov »Time« je sasvim običan buržoaski časopis, i on umire od straha da ga ne učini socijalističkim. To tako dalje ne može, ali za neki čisto socijalistički mesečni časopis, naročito ako je jedna sveska 1 šiling, ovde još nema mesta. Čim u njemu bude nečeg interesantnog, poslaću ti ga.

I mi ovde imamo svoje nacionaliste, fabijevce⁽¹⁰⁷⁾, dobronamernu družinu obrazovanih buržuja koji su opovrgavali Marxa bednom vulgarnom ekonomijom Jevonsa, a ona je toliko vulgarna da se od nje može napraviti sve, čak i socijalizam. Njen glavni cilj je, kao i tamo preko Okeana, da buržuja preobrati u socijalistu i da tako socijalizam zavede peacefully i constitutionally⁹. Oni su o tome objavili debelu knjigu sedmorice autora.⁽³⁷⁴⁾

Nadam se da te zdravlje služi i da ti navika olakšava rad.

S Percy Rosherom ja prolazim kao ti s Adolphom¹⁰, čak i gore. Taj momak je zbog svoje manije da špekuliše potpuno nadrljao, njegova porodica i ja morali smo se nekako nagoditi sa poveriocima i sad on ovde sedi i mora da nade negde neko zaposlenje. Ali, bolje nemoj to da ispričaš Schlüterovima, da opet ne bi nešto otuda stiglo ovamo.

Čini se da mi se vid popravlja; ugojio sam se 10 funti; zato sam morao zbog nesanice skoro potpuno da prestanem da pušim i sad otkrivam da i alkohol s vremena na vreme za mene ima slično nepovoljno dejstvo. Stvarno bi bila gorka ironija kada bih pod stare dane morao da postanem teetotaller¹¹.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

Ni Schorlemmer ne sme ništa da pije.

⁵ nadmeni – ⁶ smetnji, teškoća – ⁷ dnevni list – ⁸ ta gospoda više nisu potrebna – ⁹ mirnim i ustavnim putem – ¹⁰ Adolphom Sorgeom – ¹¹ trezvenjak

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 17. februara 1890.

Dragi. Bebel,

K. K[autsky] reče da nameravate da mi 20. uveče telegrafišete o rezultatima koje saznate⁽³⁶⁹⁾ pa sam hteo da te izvestim o ovdašnjim propisima o noćnoj dostavi, da ne biste napravili omašku usled njihovog nepoznavanja, pa da mi taj telegram dobijemo tek sledećeg jutra. Ede, Fischer i K[autsky] smatraju da je najbolje da telegrafišete *meni*; oni će u četvrtak uveče svi biti ovde, a nadam se i Julius¹. O pojedinoštima napisaću kasnije, pošto još čekam obaveštenje.

Inače, mogu vam slati samo čestitku za čestitkom. Prvo tebi zbog tvog finog nosa, kojim si u svom poslednjem pismu u Beč nanjušio ukaze mladog Wilhelma pre nego što su oni izišli⁽³⁷⁵⁾; vama svima na sjajnoj situaciji koju su vam stvorili naši protivnici – tako povoljni uslovi nisu nikad bili uoči izbora – i na novoj situaciji koja se, izgleda, počinje da stvara u Nemačkoj.

Od samog početka mi se činilo da je od »plemenitog«² Friedricha² (čiju sam fotografiju, uostalom, ovde video i na kojoj se vidi da je nasledio one lukave oči Hohenzollernovih kakve je imao njegov stric Willich, sin princa Augusta, brata »F[riedrich]a W[ilhelm]a III) mladi Wilhelm³ podesniji da – svojom silnom potrebom za delanjem, kao nova metla koja dobro mete, i svojom vladarskom voljom, koja će ga uskoro nužno dovesti u sukob s Bismarckom – poljulja prividno stabilan sistem u Nemačkoj, da pokoleba veru filistra u vladu i stabilnost i da uopšte u sve unese pometnju i nesigurnost. Ali nisam se ni nadao da će on to obaviti tako brzo i sjajno. Taj čovek nam vredi zlata koliko je težak; on ne treba da se boji atentata; ubiti njega bio bi ne samo zločin, već i velika glupost. U slučaju potrebe trebalo bi da mu postavimo gardu da ga zaštiti od anarhističkih gluposti.

Čini mi se da stvar ovako stoji: Hrišćansko-konzervativno-socijalni elementi imaju premoć kod malog Wilhelma, i Bismarck, pošto to ne može da spreči, pušta mladiću uzde da bi se ovaj dobro zatrčao, pa da onda on, Bismarck, može da priskoči kao spasilac i da se obezbedi ubuduće od ponavljanja ovakvih slučajeva. Zato B[ismarck] želi *što gori* Rajstag, koji će uskoro biti zreo za raspuštanje, pa će on onda opet moći da apeluje na strah filistra od pretećeg radničkog pokreta.

Pri tom, B[ismarck] zaboravlja samo jedno: da od onog trenutka

¹ Julius Motteler – ² Friedricha III – ³ Wilhelm II

kad filistar primeti neslogu između starog B[ismarck]a i mladog W[ilhelm]a, on više ne može da računa na tog istog filistra. Filistar će se uvek plašiti, još i više nego sada, upravo zato što ne zna koga da se drži. Strah više neće prouzrokovati *sakupljanje*, već *rasturanje* strašljivog stada. *Poverenje je iščezlo i takvo* kako je bilo dosad više nikad neće biti.

Sva B[ismarck]ova pomoćna sredstva nužno će odsada postajati sve neupotrebljivija. On želi da se osveti nacional-liberalima za odbacivanje progonstva.^[376] Time on slama i poslednji oslonac. On želi da na svoju stranu privuče Centar^[377] i time rastura taj centar. Katolički junkeri gore od želje da se povežu s pruskim junkerima; ali onog dana kad se taj savez ostvari, katolički seljaci i radnici (na Rajni je buržoazija većinom protestantska) otkazaće svoje usluge. Ovo razbijanje Centra nikom više ne koristi nego nama, ono je, u malom, za Nemačku isto ono što je, u većim razmerama, za Austriju sporazum među raznim nacionalnostima: uklanjanje poslednje partijske organizacije koja ne počiva na čisto ekonomskoj bazi, dakle bitan momenat u prosvetivanju, oslobađanje onih radničkih elemenata koji su dotle bili ideološki zastranili.

Filistar više ne može verovati mladom Wilhelmu jer ovaj čini stvari koje filistar nužno smatra glupim potezima; on više ne može verovati Bismarcku jer vidi da je njegova svemoć otišla do davola.

S obzirom na kukavičluk naše buržoazije, ne može se reći šta će ispasti od ove zbrke. U svakom slučaju, staro je propalo zauvek i više se ne može uspostaviti, kao ni izumrla životinjska vrsta. Opet je sve oživelo, to je sve što nam je potrebno. U prvo vreme za vas će biti bolje, ali pitanje je da neće, konačno, Puttkamer uspeti s tim *velikim* opasnim stanjem^[378]. I to bi bio neki napredak: poslednje, krajnje sredstvo spasenja – veoma fatalno za vas sve dok traje, ali presudno predvečerje naše pobeđe. Ali, dotle će još mnogo vode proteći.

U tako neočekivano povoljnim uslovima izbora bojim se samo toga da ćemo dobiti *preveliki broj mesta*. Svakoј drugoj partiji je dozvoljeno da u Rajhstagu ima onoliko magaraca i da uz njihovu pomoć počini onoliko gluposti koliko može da plati, i to niko i ne zarezuje. Mi treba da imamo sve same genije i heroje, inače će smatrati da smo se obrukali. Ali, eto, mi postajemo velika partija i moramo snositi posledice toga.

U Parizu su bulanžisti opet pobedili. To je dobro. Pariz je iskvaren luksuznim životom mnogih stranaca željnih uživanja i šovinizmom zasnovanim na velikoj prošlosti ovog grada (ne samo opštefrancuskim, već i specijalno pariskim šovinizmom); radnici su ili posibilisti^[17], ili bulanžisti, ili radikali; što se više podiže provincija, a to se događa u poređenju s Parizom, utoliko je to bolje za dalji razvitak. Provincija je upropastila mnoge pokrete koji su započeli u Parizu; Pariz nikad neće upropastiti pokret koji je potekao iz provincije.

Dakle, u vezi sa telegrafisanjem: napisaću ovdašnjoj centralnoj

pošti da mi se *ove nedelje* svi telegrami u *svako* doba noći donose kući. Ali, da bi vaši telegrami postigli svoj cilj, nužno je da ovde stignu pre 1 sat po ponoći. Dakle, ako u četvrtak uveče telegrafišete do 11 sati i 30 minuta, onda za predaju ostaje oko $2\frac{1}{4}$ sata, s obzirom na razliku u vremenu; a telegrafisati kasnije bilo bi beskorisno. Dakle, najkasnije u 11.30 h, u četvrtak uveče. Ede moli da se ovamo telegrafiše iz Berlina, Hamburga, Elberfelda.

Ali, ako do 11.30 h, u četvrtak nemate rezultate koje možete da telegrafišete, onda to radije učinite u petak oko 12 h, ili u 1 h u podne, kad već budete sigurno nešto znali, i možda *još jednom* u petak uveče, oko 10 h ili 11 h; ovo poslednje je poželjno u svakom slučaju.

Dalje: samo *imena* gradova u kojima smo pobedili odnosno ulazimo u uže izbore. Tamo gde ima više izbornih okruga u jednom gradu, najbolje učinite ovako: *Hamburg*, tj. Hbg., sva 3 mesta; Hamburg jedan dva, tj. Hbg. I i II izborni okrug. Zatim: pre svega, sve pobeđe, potom sve uže izbore u koje smo ušli; dakle, npr. pobeđa Berlin četiri, pet, šest, Hamburg, Breslava jedan, Kemnic, Lajpcig-seosko područje itd.; uži izbori Berlin tri, Breslava dva, Drezden jedan, Lajpcig-grad itd. Ako je to predugačko, onda: petnaest pobeđa, sedamnaest uži izbori itd. I u *drugom* telegramu: *ukupno* toliko i toliko pobeđa i toliko i toliko uži izbori.

Tako će se uštedeti u novcu i u vremenu.

Srdačni pozdravi i želim vam 1 200 000 glasova.

Tvoj
F. E.

Engels Lauri Lafargue
u Le Pere

London, 26. februara 90.

Draga moja Laura,

Od prošlog četvrtka naveče, kada su učestalo stizali brzjavici sa vjestima o pobjedi, stalno smo opijeni slavljem, koje je, bar privremeno, jutros doseglo vrhunac kad je stigla vijest da smo dobili 1 341 500 glasova, 587 000 više nego prije tri godine. A uz to, slijedeće subote^[379] može opet početi to orgijanje, jer je zaprepaštenje cijele Njemačke zbog našeg uspjeha tako ogromno, mržnja protiv kartelskih varalica^[67] tako snažna, a vrijeme za razmišljanje tako kratko, da su novi uspjesi, neočekivani kao i uspjesi prošlog četvrtka, sasvim mogući, iako ne očekujem mnogo od njih.

Dvadeseti februar 1890. je prvi dan njemačke revolucije. Možda će proći još nekoliko godina prije nego što doživimo presudnu krizu, i moguće je da pretrpimo privremeni i oštar poraz. Ali nekadašnja stabilnost zauvijek je iščezla. Ta stabilnost je počivala na predrasudi da je trijumvirat Bismarck, Moltke i Wilhelm¹ nepobjediv i premudar. Sada je Wilhelm nestao i ustupio mjesto hvalisavom gardijskom poručniku²; Moltke je penzionisan, a Bismarck je vrlo nesiguran na svom položaju. Čak uoči ovih izbora, on i mladi Wilhelm su se sporječkali zbog Wilhelmova prohtjeva da se pokaže kao prijatelj radnika; Bismarck je morao popustiti, i pobrinuo se da filistri saznaju da je on tako učinio; sam je očito želio »loše« izbore, da bi dao lekciju svome gospodarstvu. Ali, dobio je više nego što je očekivao, pa su se njih dvojica do daljega opet pomirili. Ipak, to neće trajati. »Fritz broj 2, samo veći« ne može i neće dozvoliti da ga kancelar vodi za ruku; »in Preußen muß der König regieren«³ – to on uzima au serieux⁴ i što vreme bude kritičnije, sve više će se razilaziti gledišta ove dvojice suparnika. Filistru je jedno izvjesno: čovjek u koga on može imati povjerenje upravo gubi vlast, a čovjek koji drži vlast ne može imati njegovo povjerenje. Nestalo je povjerenja i kod buržoazije.

Pogledajmo sada položaj stranaka. Kartel je izgubio milion glasova; dobio je dva i po miliona, a četiri i po miliona ima protiv sebe. Slomljena je ta glavna nada Bismarckove parlamentarne moći, and all the King's horses and all the King's men cannot put Humpty Dumpty together again^[380]. Da bi se stvorila vladina većina, postoje samo dvije stranke: katolici (centar)^[377] i Freisinnige^[381]. Ovi

¹ Wilhelm I – ² Wilhelmu II – ³ u Pruskoj mora kralj vladati – ⁴ ozbiljno

posljednji, iako već gore od želje da formiraju novi kartel, ne mogu to učiniti – bar za sada – s konzervativcima, nego samo s nacional-liberalima¹³⁶⁶], a to nije većina. Centar? Bismarck s njime računa, a katolički junkeri iz te stranke gore od želje da se ujedine sa starim pruskim junkerima. Ali jedini *raison d'être*⁵ Centra je – *mržnja prema Pruskoj*, i sad samo pokušajte da od toga stvorite prusku vladinu stranku! Čim Centar postane nešto slično tome, katoličko seljaštvo – njegova glavna snaga – će se odvojiti, dok Centar ima 100 000 glasova manje (prema 1887. godini), koje smo mi oduzeli u katoličkim gradovima, na primjer u Minhenu, Kelnu, Majncu itd.

Prema tome, s ovim Rajhstagom se ne može vladati. Posljednje Bismarckovo sredstvo – raspuštanje parlamenta, teško da će mu pomoći. Pošto je nestalo povjerenja u stabilnost poretka, sada je presudni faktor nezadovoljstvo izazvano ogromnim porezima i stalnim povećanjem životnih troškova. To je neposredna posljedica poreske i ekonomske politike za ovih posljednjih jedanaest godina; i time je Bismarck gurnuo narod pravo nama u ruke. I Michel ustaje protiv te politike. Na taj način budući Rajhstag bi mogao biti čak i gori.

Osim ako Bismarck i njegov gospodar – u tom se oni uvijek slažu – ne izazovu pobunu i borbu, i ne slome nas prije nego što budemo dovoljno jaki, i tada da izmijene ustav. Jasno je u kom pravcu treba da idemo – to jest, da izbjegnemo glavne opasnosti. Kao što si vidjela, naši se ljudi drže izvrsno, vanredno su disciplinirani, ali možda ćemo biti prisiljeni na borbu prije nego što za to budemo posve spremni; i u tome je opasnost. Ali ako bi do toga došlo, onda će nam opet druge okolnosti ići u prilog.

Nim zvoni za večeru – i do videnja za danas – više o tvojim psima u mirnije vrijeme, kao i o Paulovim člancima.

En attendant, vive la révolution allemande!⁶

Uvek Tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

⁶ smisao – ⁶ Dotle, živjela njemačka revolucija!

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 7. marta 90.

Dragi moj Lafargue,

Napokon je prošao izborni period. Nemoguće je ma šta raditi za vrijeme tog uzbuđenja, tog kretanja tamo-amo, tog vječnog trčkanja. Ali, najzad, ovog puta vrijedilo se pomučiti. Naši su radnici postigli da se njemački car¹ uzalud trudi i da reporter lista »Gaulois« ode u Le Pere^[382].

Čestiti Wilhelm je prije svega car. Čovjeka kao što je Bismarck nije tako jednostavno odstraniti, kao što Vi mislite. Dajte vremena da se ta svada produbi. Niti se Wilhelm može tako naglo odvojiti od čovjeka koji je primorao njegovu djeda² da postane veliki čovjek, niti se Bismarck može odvojiti od Wilhelma koga je on sam navikao da sebe smatra Friedrichom II na kvadrat.³ Oni će se sporazumjeti samo u jednoj jedinjoj stvari: da prvom prilikom otvore vatru na socijaliste. U svim drugim stvarima – razmimoilaženje mišljenja, a kasnije i otvorena svada.

Dvadeseti februar je dan početka revolucije u Njemačkoj; zato je naša dužnost da se ne damo slomiti prije vremena. Uz nas je samo jedan vojnik od četiri ili pet, a u ratnom stanju možda jedan vojnik od trojice. Mi prodiremo u sela, to su pokazali izbori u Šlezvig-Holštajnu, a naročito u Meklenburgu, kao i u istočnim oblastima Pruske. Za 3 - 4 godine uz nas će biti težaci i poljoprivredni nadničari, tj. najčvršći oslo-nac status quo-a, a tada više neće biti Pruske. Eto zašto se momentano moramo zalagati za legalno djelovanje, ne odgovarati na provokacije s kojima će nas obasipati. Jer bez prolijevanja krvi, i to vrlo velikog, nema više spasa ni Bismarcku, ni Wilhelmu.

Ta su dva valjana momka, govori se, zaprepaštena; oni nemaju čvrstoga plana, a B[ismarck] ima dosta posla da osujeti dvorske spletke, kojih ima mnogo protiv njega.

Buržoaskе stranke će se okupiti na zajedničkom terenu iz straha pred socijalistima. Ali to više nisu iste stranke. Led je probijen, doći će uskoro do sloma.

Rusiji će biti potrebno još mnogo francuskih miliona prije nego što bude u stanju da vodi rat. Naoružanje njene armije sasvim je zastarjelo, i još nije jasno da li je uputno dati repetirku ruskom vojniku. Rusi su vanredno snažni kad se bore u masi, ali toga više nema; kao strijelci ništa ne vrijede, nedostaje im lične inicijative. A pored toga,

¹ Wilhelm II – ² Wilhelma I – ³ u rukopisu: (Friedrich II)³

gdje da se nadu oficiri za tolike ljude u zemlji bez buržoazije?

U časopisima »Neue Zeit« i »Time« za april i maj biće objavljeni članci koje pišem o ruskoj spoljnoj politici⁴. Mi ovdje nastojimo da odvojimo engleske liberalne od Gladstone-ova rusofilstva; momenat je dobar; nečuvane okrutnosti protiv političkih zatvorenika u Sibiru⁽³⁸³⁾ gotovo su onemogućile liberalne da nastave tim putem. Da li se u Francuskoj o tome govori? Ali kod vas je buržoazija postala gotovo isto tako glupa i podla kao i u Njemačkoj.

»Time« nije socijalistički časopis: naprotiv – Bax se boji da tamo izusti riječ socijalizam. Ne odgovarajući na njegov brzoglav sa »plaćenim odgovorom«, navukli su na sebe njegovu neograničenu nemilost. Ali niste u pravu kada oponašate njegov način ljutnje. »Time« ne može suviše često objavljivati članke s potpisom Lafargue, a nemoguće mu je isto tako da štampa članak koji je objavljen u »La Nouvelle Revue«⁽³⁸⁴⁾, kao što ga ni gđa Adam ne bi uzela da je već bio objavljen u »Time«-u. A da li bi gđa Adam bila spremna na sporazum koji bi dozvolio istovremeno objavljivanje? Budite razumni, članak je kod nje štampan i s njom će običi cio svijet.

Aveling i Tussy namjeravaju da svakog mjeseca objavljuju jedan članak od nekoga iz inostranstva; toliko najviše mogu dati engleskoj publici; pošto ste objavili članak u februarском broju⁽³⁸⁵⁾, Bax je našao izgovor da odbije Vaš napis; utoliko prije što za nekoliko mjeseci niko više neće govoriti o Huxleyevu napadu na Rousseau-a. A sve zbog toga što niste poslali »plaćeni odgovor!« To je nisko, ali to je Bax.

Jadna Laura! Nadajmo se da više neće imati posla s Castelarom. Taj mi je čovjek odvratan, kao što mi je 1848. godine bio odvratan lijepi Simon von Trier, čiji su svi govori bili sastavljeni od *scrap*⁵ iz Schillera, a u koga su bili zaljubljeni svi frankfurtski stari i mladi Židovi. Hvala za Iglesiasovo pismo, vratiću ga slijedeći put – taj Back je njemački Rus iz baltičkih oblasti, koji u Ženevi približno deset godina objavljuje baltički časopis (na njemačkom) i koga je stari Becker⁶, u nedostatku boljega, nastojao pridobiti za socijalizam. On je poslao i jedan članak Kautskom o španskoj partiji, koju je sam izmislio, ali K[autsky] mi je poslao rukopis, a nije ga štampao. Kakva drskost od tog lažnog baltičkog Rusa – da se stavlja na čelo španske partije, koju sačinjavaju tri oficira bez vojnika!

Zelio bih još nešto napisati o Laurinim psima, ali, eto, pet je sati i novi *gong* (Avelingov dar) najavljuje večeru. Između Laure i Nim, mali sukob između dvije obaveze; moj želudac se opredjeljuje i odlučuje. Nim me može grditi, a Laura je daleko!

Vama oboma sve dobro

F. E.

Prevod s francuskog

⁴ Spoljna politika ruskog carizma – ⁵ odlomaka – ⁶ Johann Philipp Becker

172

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Dresden

London, 9. marta 1890.

Dragi Liebknecht,

Čestitam ti na 42 000 glasova koji te pretvaraju u premier élu de l'Allemagne^[386]. Ako ti sad opet upadne u reč neki Kardorf, Helldorf ili bilo kakav Junkerdorf, možeš mu odgovoriti: nosite se u . . . , ja predstavljam onoliko birača koliko predstavlja tuce takvih kao što ste vi?

Mi se ovde postepeno unekoliko treznimo, ali bez mamurluka, posle duge opijenosti pobedom. Ja sam se nadao da će biti 1 200 000 glasova, a svuda su me proglašavali za prevelikog optimistu – sada se pokazuje da sam bio i previše skroman. Naši momci sjajno su se držali, ali to je samo početak; njima predstoje teške borbe. Naši uspjesi u Šlezvig-Holštajnu, Meklenburgu i Pomeraniji jemče nam sada ogromne uspehe među poljoprivrednim radnicima na istoku. Sad kad su gradovi naši i kad glas o našim pobedama prodire do najudaljenijih plemićkih dobara, na selu možemo zapaliti sasvim drukčiji požar od onog kratkotrajnog pre 12 godina. Za tri godine možemo pridobiti poljoprivredne radnike, a onda će naši biti glavni pukovi pruske armije. A to može sprečiti samo jedno sredstvo, i to što ga treba bezobzirno primeniti jedina je tačka u kojoj se slažu mali Wilhelm² i Bismarck: naime, brza paljba i obavezan akutan teror. Za to će oni koristiti svaki izgovor, i tek kad Puttkamerovi »topovi«^[378] pripućaju na ulicama nekih velikih gradova, u celoj Nemačkoj biće zavedeno opsadno stanje, filistar će se opet vratiti u ispravno stanje i glasaće slepo po propisu, a mi ćemo za mnogo godina biti paralisani.

To moramo sprečiti. Ne smemo dozvoliti da budemo zavedeni na svom pobeđničkom putu, ne smemo upropastiti svoju sopstvenu igru, ne smemo sprečiti neprijatelje da rade za nas. Prema tome, ja se s tobom slažem u tome da *zasad* moramo istupati što miroljubivije i u skladu sa zakonom i izbegavati svaki izgovor za sukobe. Istina, tvoje filipike protiv nasilja u svakoj formi i u svim okolnostima smatram neumesnim, prvo, zato što ti nijedan protivnik neće verovati – toliko glupi ipak nisu – i, drugo, zato što bismo Marx i ja po tvojoj teoriji bili anarhisti, pošto nikad nismo bili spremni da, kao dobri kvekeri, podmetnemo i levi obraz ukoliko bi nas neko udario po desnom. Ovog puta si apsolutno prekardašio.

¹ prvog izabranika Nemačke – ² Wilhelm II

Smatram da Nieuwenhuis nije kriv za članak na koji ti odgovaraš^[387]; po onome što nam pišu, Croll je ta drtina koja te ne ostavlja na miru; kažu da je on prvorazredni intrigant. Ti pripadnici malih država su naš maler u međunarodnim stvarima – imaju ogromne pretenzije, traže da se s njima uvek ophodi u rukavicama, ali sebi lično dozvoljavaju sve grubosti; uvek se smatraju zapostavljenim, zato što ne mogu uvek da sviraju prvu violinu; sve pakosti i sve neprilike na prošlom kongresu, pre njega i za vreme njegovog održavanja, njihovo su delo; prvo, Švajcaraca koji žive u iluziji da mogu primamiti posibiliste^[17], zatim Briselaca, pa Holandana. Valjda će ih sad naša pobeda u Nemačkoj vratiti u kolosek, i nama dozvoliti da budemo velikodušni.

Budi dobar pa me malo ranije izvesti kad ćeš k nama preko Kanala. Slobodna nam je samo jedna soba, a i nju u proleće ponekad zauzmu – tako, oko Uskrsa, Schorl[emmer], možda će doći i Lafargue-ovi ili Louise Kautsky; zato je potrebno malo management³ da je sačuvamo slobodnu za tebe.

Pošto navodiš *specijalnu dredzensku* adresu, smatram da me time opominješ da ti na nju pišem.

»19. Century« je pored »Contemporary R[evie]w« sada najugledniji časopis ovde – ali, pošto ta dva stalno brkam, pojedinosti ću ti napisati tek kad Avelingovi dođu ovamo. Zasad samo ovo: 1. traži da ti *dobro* plate; 2. po ovdašnjem pravu, članak *pripada* časopisu i redakcija može na njemu po svojoj volji vršiti bilo kakve izmene, ukoliko se ti unapred ne sporazumeš o suprotnom. U takvom slučaju ja postavljam sledeće uslove: 1. that the copyright remains vested in me; 2. that no alterations are made without my express consent⁴.

Veče. »19. Century« pripada gospodinu Knowlesu; Gladstone piše povremeno u njemu i u »Contemporary«, koji pripada Percyju Buntingu, kome te je vodila Schackova. Inače, nemam šta da dodam onome što sam već rekao. Knowles je potpuno poslovan čovek – dakle, budi oprezan.

Pozdravi od Nim, Avelingovih, Edeovih, dr Zadeka i gospođe Romm-Zadek, a i od Pumps i Percyja, koji su ovde.

Tvoj
F. E.

³ pripreme – ⁴ da autorsko pravo ostane moje, 2. da se ne vrše nikakve izmene bez moje izričite saglasnosti

173

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 14. marta¹ 1890.

Draga moja Laura,

Sinoć je u posetu dolazio Bernstein. Mislimo da je najbolje da ti pišeš Bebelu i da ga zamoliš za neka obaveštenja. On ima almanah parlamenta koji mi nemamo, i sekretara koji bi mogao prepisati nekoliko izvoda. Možeš reći da smo ti Bernst[ein] i ja ovo predložili.

Ako hoćeš, možeš takođe da pišeš direktno

Carlu Grillenbergeru, Weizenstraße 14, Nürnberg,

G. von Vollmaru, Schwabing bei München,

J. H. W. Dietzu, Furthbachstraße 12, Stuttgart,

F. Kunertu, uredniku lista »Breslauer Nachrichten« Breslau i da im zatražiš pojedinosti o licima, koje će ti oni, bez sumnje sa zadovoljstvom dati. Drugih adresa nemamo.

Pitaću Tussy o onoj Mohrovoj nećaki o kojoj je pisao Paul. Nisam ništa čuo o njoj. Bilo bi zabavno ako bi se ispostavilo da ste u srodstvu sa malim Abrahamom, vulgo² Alexanderom, Weillom!

U Nemačkoj stvari postaju ozbiljne. Ultrakonzervativni »Kreuz-Zeitung« izjavljuje da je zakon protiv socijalista^[15] beskoristan i loš! Ono, verovatno ćemo ga se rešiti, ali će se tada obistinuti Puttkamerove reči: umesto malog opsadnog stanja imaćemo veliko, a umesto progonstva – topove^[378]. Stvari idu tako dobro za nas; nikada se nismo smeli nadati ni polovini tolikog uspeha, ali nastaće burna vremena i sve zavisi od toga da li će naši ljudi dopustiti da ih isprovociraju na pobune. Kroz tri godine možda će se na našoj strani naći poljoprivredni radnik, glavni oslonac Pruske, a *onda* – feu!³

Uvek tvoj

F. E.

Danas smo išli na Highgate. Tussy je tamo bila već ujutru, zasadila je na grobu Mohra i vaše mame šafrane, jagorčevinu, zumbule itd. veoma lepo. Da je Mohr živ da vidi ovo!

Prevod s engleskog

¹ U rukopisu: februara. – ² drukčije – ³ paljba!

174

Engels Antoniju Labrioli

u Rim

(koncept)

London, 30. marta 1890. Labriola. Vrlo poštovani gospodine prof. – Dozvolite mi da Vam izrazim zahvalnost za brošure koje ste mi poslali. Prvu: *Del socialismo*, pročitao sam s velikim interesovanjem; drugu, o filozofiji istorije^[388] brižljivo ću proraditi iduće nedelje, kad budem imao, nadam se, malo više vremena. To je tema za koju smo se Marx i ja oduvek posebno interesovali; nov prilog iz otadžbine Vicoa i od naučnika koji dobro poznaje i naše nemačke filozofe – može pretendovati na moju punu pažnju. Slobodan sam da Vam za uzvrat pošaljem moj mali rad o Feuerbachu¹.

Dugujem Vam zahvalnost i za Vaš prijateljski trud u vezi sa P. Martignettijem, koji je, srećom, već krunisan prvim velikim uspehom. Od 1884. dopisujem se sa gospodinom M[artignettijem] i duboko u sebi sam uveren da on nije kriv za dela za koja ga okrivljuju i da je postao žrtva neke podle intrige. Molim Vas, izrazite zgodnom prilikom zahvalnost i gospodinu avv.² Lolliniju za njegovu dragovoljnu, talentovanu i uspešno izvedenu odbranu Martignettija. Nadam se da će, zahvaljujući velikodušnom posredovanju vas dvojice, on biti pošteđen nezaslužene sramote i propasti.

Oprostite što Vam pišem nemački. Ali, ovih poslednjih godina imao sam, na žalost, tako malo prilike da se vežbam u upotrebi Vašeg lepog jezika, da se ne usuđujem da natucam italijanski pred majstorskom ovog jezika.

S poštovanjem

Vaš odani
F. E.

¹ Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije – ² advokatu

175

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevent^[389]

London, 30. marta 1890.

Dragi prijatelju,

Prilažem pismo Labrioli koje ste želeli.

Što se tiče njegove terra libera^[390], najveći zahtev koji se može postaviti današnjoj italijanskoj vladi, u stvari je to da zemlju razdeli sitnim seljacima u kolonijama, da je sami obrađuju, a ne monopolištima, pojedincima ili kompanijama. Sitna seljačka privreda je prirodno i najbolje stanje za kolonije koje je sada osnovala buržoaska vlada, u vezi sa čim treba pogledati Marxov *Kapital*, I tom, poslednju glavu, Moderno kolonizovanje¹. Prema tome, mi socijalisti možemo mirne savesti podržati uvođenje sitnog seljačkog gazdinstva u već osnovanim kolonijama. A drugo je pitanje, da li će to biti i sprovedeno. Sve današnje vlade su i suviše korumpirane od finansijera i berze, i potčinjene njima, a da se finansijski špekulanti ne bi dočepali kolonija da ih eksploatišu; to će se verovatno desiti sa Eritrejom. Ali protiv toga se može boriti, pa i u toj formi što će se zahtevati da italijanskim seljacima, koji se tamo iseljavaju, vlada obezbedi iste prednosti koje oni traže, i većinom nalaze, u Buenos Airesu.

Da li Labriola sa svojim zahtevom povezuje još i druge pretenzije: državni kredit za iseljenike u Eritreju, kooperativno-zadružna naselja itd. – to ne mogu da vidim iz članka u listu »Messaggero«.

Na žalost, trenutno nemam nimalo vremena za reviziju prevoda *Najamnog rada i kapitala*^[29]; morao sam da obavim neke sitne poslove i sad odmah moram da se vratim III tomu *Kapitala*, pre nego što događaji u Nemačkoj dobiju revolucionarni karakter, što je vrlo moguće.

Iskreno Vaš

F. Engels

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 674 - 682.

176

Engels Karlu Kautskom
u Štutgart

London, 1. aprila 1890.

Dragi Kautsky,

Upravo sam dobio ruski »Sozial-Demokrat« i pročitao svoj članak^[353], uporedivši ga sa »N[eue] Z[eit]«^[391]. Vidim da je gospodin Dietz bio toliko drzak da je i, ne pitajući nas, izmenio razna mesta, koja *čak nije ni obeležio crvenom olovkom*. Nijedno od tih mesta ne može se napasti sa stanovišta krivičnog zakona, niti zakona protiv socijalista, ali ona su bila prejaka za filistarsku dušu.

Ja sam se poneo lojalno koliko je to uopšte bilo moguće, dao sam članku najbezopasniju moguću formu. Ali takvu cenzuru iza mojih leđa ne dozvoljavam nijednom izdavaču. Prema tome, pisacu D[ietz]u i *izričito mu zabraniti* da ostali deo članka štampa drukčije nego što stoji u korekturi koju sam ja pregledao, i to *bukvalno*. A šta ću inače učiniti, videće se. Ali u svakom slučaju, gospodin Dietz mi onemogućava da i dalje saradujem u časopisu gde je čovek izložen takvom postupku.

Tvoj
F. Engels

177

Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu
u Štuttgart

London, 1. aprila 1890.

Gospodinu J. H. W. Dietzu, u Štuttgart

Upravo sam video da ste, bez moje saglasnosti ili saglasnosti redakcije, dozvolili sebi da izvršite razne izmene u mom članku o ruskoj politici¹³⁹¹¹, izmene koje ni na koji način nije zahtevao ni krivični zakonik, ni zakon protiv socijalista.

Ja sam se prema Vama u ovoj stvari poneo na najlojalniji mogući način. Zamolio sam Kautskog da Vam prepusti da prilikom korekture obeležite sva mesta za koja Vam se čini da ih treba izbaciti; zatim sam izmenio mnoga od tih obeleženih mesta i poručio Vam da nam, ako Vam se čini uputnim da se izvrše još neke izmene, to javite, navodeći razloge za to. Pošto daljih reklamacija nije bilo, računao sam sigurno na neizmenjeni štampani tekst.

Namesto toga, Vi menjate mesta koja niste ni obeležili.

Pošto nisam navikao da se izdavači tako odnose prema meni, *ovim Vam zabranjujem štampanje ostalog dela članka, osim ako je on doslovno onakav kakav je u korekturi koju sam ja izmenio*, i zadržavam sebi pravo da preduzmem sve druge korake koji mi se učine potrebnim.

Po sebi se razume da ću se ja ubuduće čuvati toga da ponovo pišem za časopis gde je čovek izložen takvim stvarima.

S poštovanjem

F. Engels

Engels Veri Ivanovnoj Zasulič
u Morne (Francuska)

London, 3. aprila 1890.

Veoma poštovana građanko,

Čim sam primio Vaše pismo^[392], predao sam Stepnjaku kraj članka¹ (korekturu) i pošto je jedan deo korekture malo oštećen, dodao sam i odgovarajući deo rukopisa radi provere. Nadam se da ste ga već dobili.

Stepnjak mi je takođe predao primerak časopisa, na kome Vam zahvaljujem; očekujem veliko zadovoljstvo od čitanja Vašeg članka i članka Plehanova.^[393]

Bezuslovno ste u pravu: za takvu publikaciju potrebno je da svaki broj sadrži samo članke od kojih svaki čini celinu, nezavisnu od ma kakvog nastavka u sledećem broju. Stoga bih tako i radio da nisam bio u vremenskom škripcu.

Potpuno se slažem s Vama da je neophodno boriti se svuda protiv народничества² – nemačkog, francuskog, engleskog, ili ruskog. Ali to ne menja moje mišljenje da bi bilo bolje da je stvari koje sam morao reći, rekao neko od Rusa. Uostalom, priznajem da, na primer, podela Poljske izgleda sasvim drukčije sa ruskog stanovišta nego s poljskog, koje je postalo stanovište zapadnjaka. Ali, na kraju krajeva, dugujem obzire podjednako i Poljacima. Ako Poljaci polažu pravo na teritorije koje Rusi, uopšte uzev, smatraju stečenim za uvek i ruskim po nacionalnosti stanovništva, nije moje da o tome odlučujem. Sve što mogu reći je to da će, kako mi se čini, stanovništvu o kome je reč pripadati pravo da samo odlučuje o svojoj sudbini, isto kao što će Alzašani sami morati da biraju između Nemačke i Francuske. Na žalost, pišući o ruskoj diplomatiji i njenom delovanju na Evropu, bilo mi je nemoguće da ne govorim o stvarima koje savremeno pokolenje u Rusiji smatra kao внутреннѣ дѣла³; a nezgoda se, bar na prvi pogled, sastoji u tome što stranac, a ne Rus, o ovome govori tako. Međutim, ovo je bilo neizbežno.

Ako verujete da je korisno da u moje ime napravite u tom smislu malu napomenu, molim Vas da to učinite tamo gde nalazite da je najumesnije.

Nadam se da će objavljivanje mog članka na engleskom jeziku ostaviti izvestan utisak. U ovom trenutku vera liberala i oslobodilački

¹ F. Engels, *Spoljna politika ruskog carizma* – ² ideologije narodnjaštva –

³ unutrašnje poslove

žar carev⁴ snažno su poljuljani vestima iz Sibira, knjigom Kennana^[383] i poslednjim studentskim nemirima u Rusiji^[394]. Zbog toga sam i žurio s objavljivanjem, da bih kovao gvožđe dok je vruće. Petrogradska diplomatija je za svoj budući pohod na Istoku računala sa dolaskom na vlast carofila Gladstone-a, tog obožavaoca »divine figure of the North«⁵, kako je on nazivao A[leksandra] III. Hrišćani i Jermeni su bili gurnuti u borbu, mogla bi uslediti diverzija u Makedoniji; sa Francuskom, carevim robom, i blagonaklonom Engleskom, možda bi se mogao rizikovati nov korak napred, pa čak i osvojiti Carigrad bez rata s Nemačkom, koja se ne bi usudila da ratuje pod tako nepovoljnim okolnostima. A kad bi Carigrad jednom bio osvojen, moguće je očekivati dug period šovinističkog pijanstva, kakvo smo imali u Nemačkoj posle 1866. i 1870. godine^[71]. Evo zašto meni anticaristički pokret, koji oživljava među engleskim liberalima, izgleda vrlo važan za našu stvar; velika je sreća što je St[epnjak] ovde i što je kadar da ga raspiri.^[395]

Otkako postoji revolucionarni pokret u samoj Rusiji, ništa više ne polazi za rukom toj diplomatiji, nekada nepobedivoj. I to je vrlo dobro, jer je ova diplomatija naš najopasniji neprijatelj, i vaš i naš. To je jedina snaga, do sada nepokolebljiva u Rusiji, gde i sama armija izmiče iz ruku careva, o čemu svedoče mnogobrojna hapšenja među oficirima, koja dokazuju da ruski oficiri, kako po opštoj inteligenciji tako i po karakteru, vrede beskrajno više od pruskih. I čim budete imali pristalice i pouzdane ljude u redovima diplomatije – vi ili prosto konstitucionalisti^[253] – vaša stvar je dobijena.

Prijateljski pozdravi Plehanovu.

Vaš veoma odani

F. Engels

Prevod s francuskog

⁴ Aleksandra III – ⁵ »severnog božanstva«

179

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken^[290]

Na brzinu ti šaljem »Time« s mojim člankom¹. *Opominjem* da se ne prešampava na nemačkom u »Neue Zeite«; sramno je falsifikovan.^[391] U majskom broju biće opet štampan *kakav stvarno jest*; molim te, obavesti Schl[ütera] da se tamo u listu »V[olkszeitung]« ili drugde ne bi možda iskoristio u falsifikovanom vidu. U Nemačkoj postaje veselo, débâcle² je počeo, i mali Wilhelm³ će se već pobrinuti da opet ne nastupi zatišje. Sch[orl][emmer] je ovde i srdačno pozdravlja tebe i tvoju ženu, a ja mu se pridružujem.

[London] 4. 4. 1890.

¹ Spoljna politika ruskog carizma – ² slom – ³ Wilhelm II

180

Engels Ferdinandu Domeli Nieuwenhuisu
u Hag

London, 9. aprila 1890.

Poštovani druže,

Bojim se da se za Vašeg sina ovde neće moći naći nikakvo mesto šegrta u nekoj mehaničarskoj radionici. Pre 30 - 40 godina fabrikanti mašina primali su takve šegrte; tako je moj brat¹ radio godinu dana u Beriju kod Mančesteru. Morao je da plaća 100 funti sterlinga za obuku, a kao učenik je bio upisan u *tredjunion engineers*⁽³⁵⁷⁾ i posle izvesnog vremena dobio je nedeljnu platu od 15 šilinga. Ali otkad kontinentalci, i posebno Nemci, konkurišu Englezima u proizvodnji mašina, ovde po pravilu više ne uzimaju *nijednog stranca* kao učenika. Ja ću se još jednom raspitati u Mančesteru i, ukoliko dobijem povoljnije vesti, odmah ću Vam pisati.

Radujem se što čujem da i kod Vas stvari brzo napreduju; ovde je, posle uzbuđenja prošlog leta, opet nastupilo izvesno zatišje; pri tom, za Englesku neizbežna lična, lokalna i druga trvenja opet cvetaju više nego što je poželjno. Ali, tako praktičan narod kao što su Englezi, koji se upravo zato i kreću *terre à terre*², mora se prosto naučiti pameti na svojim sopstvenim greškama; drukčije se ovde ne može ništa učiniti, a, zatim, pokret je ipak sada prodro u suviše široke radničke slojeve, pa sve te svađe mogu samo dovesti do privremenog usporavanja.

Treći deo *Kapitala* pritiska mi savest; neki delovi su u takvom stanju da se ne mogu objaviti bez precizne revizije i delimičnog razmeštanja materije, i Vi shvatate da tako nešto kod jednog tako grandioznog dela ne mogu da učinim bez najzrelijeg razmišljanja. Tek kad budem gotov sa 5. odeljkom, dva sledeća će zahtevati manje posla, a prva četiri su konačno pregledana i gotova za štampu. Kad bih za godinu dana mogao potpuno da iziđem iz tekućeg međunarodnog pokreta, da ne čitam novine, ne pišem pisma, ne mešam se ni u šta, lako bih završio posao.

S prijateljskim pozdravom.

Vaš
F. Engels

¹ Emil Engels - ² na tlu činjenica

Engels Karlu Kautskom
u Beč

London, 11. aprila 1890.

Dragi Kautsky,

Na brzinu nekoliko redaka pre zatvaranja pošte. Pre svega, moje srdačne čestitke povodom tvoje veridbe. Prošao si kroz težak period; tvoja vest je za mene znak da si to prebrodio, ostavio za sobom. Želim ti da budeš srećan kako ti očekuješ.

Schorlemmer i Nim takođe ti najiskrenije žele sreću.

Dobio sam tvoje pismo iz Štukarta i zahvaljujem ti, a juče sam dobio jedno od Dietza, kome sam odmah odgovorio^[396] da sam dobio potpunu satisfakciju i zatim mu potvrdio da sam, kao što sam ti već ranije saopštio, saglasan sa novim izdavanjem *Porekla itd.*¹ u »Internacionalnoj biblioteci«, i da ću dati neke dopune.

Što se tiče Dietzovog plana da te povuče u Štukart, to je u stvari tačka o kojoj se vas dvojica morate sporazumeti. Sch[orlemmer] i ja bili smo danas u Kentish Town-u,^[359] ali Edea nismo zatekli, i tako najverovatnije neću moći da se konsultujem s njim pre nedelje. Ja lično mogu reći samo to da bih mnogo više voleo da si ti ovde, ali ako je tvoje prisustvo u Štuttgartu stvarno potrebno i možeš da dođeš ovamo na koji mesec godišnje, a ja moraću hteo-ne hteo da se zadovoljim time. »N[eue] Z[eit]« je postao tako moćan, da je vredno truda čuvati ga do kraja; i uticaj na celokupnu izdavačku kuću D[ietz], koja će odsada postati još značajnija poluga u životu partije nego što je bila u vreme pritiska, takođe je à considération². Naturalizovanje i obezbeđenje u Nemačkoj je mač sa dve oštrice, pošto znači mogućnost izbacivanja iz Austrije. A ti poznaješ i taj dragi Štukart i uživanja u njemu. Još ću malo razmisliti o tome da se iza te stvari ne krije još negde neka druga začkoljica, koja se ne vidi na prvi pogled, i porazgovaraću sa Edeom o tome u nedelju.

Ali ovih nekoliko redaka želeo sam odmah da ti napišem. A sada je 5.25 h, dakle vreme zatvaranja pošte.

Tvoj
F. E.

¹ *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ² nešto što treba uzeti u obzir

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 12. aprila 1890.

Dragi Sorge,

Dobio sam pismo od 3 - 6. marta i zahvaljujem ti. Ta stvar sa Miquelovim pismima⁽³⁹⁷⁾ vrlo je škakljiva. »Wilhelm«¹ bi takođe želeo da ih ima, da bi ih izbacio kao bombu u nevreme i tako nas zauvek oslobodio sredstva pritiska na Miquela. Jer, kad skandal prođe, M[i-quel]a će baš biti briga za nas. A meni je mnogo važnije da ovim sredstvom pritiska u neku ruku držimo tog momka u šaci, nego da dignemo beskorisnu galamu, koja bi mu donela olakšanje, pa bi on povrh svega bio srećan što je tu stvar prebrodio. Ionako, ceo svet zna da je on bio član Saveza.

A, uz to, sa američkom žurnalistikom sam imao i suviše sjajna iskustva² da bih tu zagrizao. Kada bi u »V[olks]z[ei]tung«-u saznali da su ta pisma u Americi, senzacionalisti se ne bi smirili dok ih ne bi dobili - a ja nikog ne želim da izlažem iskušenju i mučenju. Osim toga, ko mi jemči dokle će S[chlüter] ostati u »V[olks]z[ei]tung«-u i da mu možda upravo iznošenje ovih pisama u javnost nisu postavili kao uslov za ostanak?

Ukratko, nemoguće mi je da se upustim u taj posao.

U Nemačkoj sve premašuje i najveća očekivanja. Mladi Wilhelm³ je sigurno *poludeo*; on je kao stvoren da potpuno rastroj stari sistem, da poljulja i poslednje ostatke poverenja svih imućnih - junjera i građana, i da nam pripremi tle onako kako čak ni liberalni Friedrich III nije mogao. Njegove simpatije prema radnicima - čisto bonapartističko-demagoške, ali isprepletene sa konfuznim snovima o božanskoj misiji vladara - kod naših ljudi nemaju baš nikakvog uticaja. To je posledica zakona o socijalistima.⁽¹⁵⁾ Godine 1878. time bi se još nešto i moglo postići; mogao bi se uneti izvestan nered u naše redove, ali sada je to nemoguće. Naši ljudi su i suviše osetili prusku pesnicu. Neki slabići, kao na primer gospodin Blos, pa i neki od 700 000 ljudi koji su nam prišli za poslednje 3 godine, možda se i mogu donekle pokolebati u ovom pogledu, ali oni će biti nadglasani, i još pre isteka godine Wilhelm će se najdublje razočarati u svoju vlast nad radnicima, pa će se ljubav pretvoriti u bes, milovanje u proganjanje. Zato je naša politika sada - izbegavati svaku galamu do isteka zakona protiv socijalista 30. septembra; jer neće se moći doneti neki novi zakon o izuzeću u Rajhstagu koji će tada biti u raspadanju. A čim opet budemo

¹ Wilhelm Liebknecht - ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 57. - ³ Wilhelm II

imali obična buržoaska prava, videćeš novu ekspanziju koja će baciti u zasenak onu na dan 20. februara.^[369]

Pošto se simpatije malog Wilhelma prema radnicima dopunjavaju željom za vojnom diktaturom (vidiš kako sva današnja vladarska fukara nolens volens postaje bonapartistička), i on će u slučaju najmanjeg otpora sve postreljati, a mi se moramo pobrinuti da on ne nađe za to priliku. Na izborima smo videli da smo imali ogromne uspehe na selu, naročito tamo gde postoji krupan zemljoposed i uz to u krajnjem slučaju *krupni* seljaci, dakle na istoku. U Meklenburgu 3 uža izbora, u Pomeraniji 2! Svih onih 85 000 glasova između prvog zvaničnog prebrojavanja (1 342 000) i drugog (1 427 000) dolaze iz seoskih okruga, a mislilo se da nam tamo apsolutno niko neće pokloniti glasove. Dakle, eto još jednog razloga da sada uskoro osvojimo seoski proletarijat u istočnim pokrajinama, a time i vojnike pruskih »glavnih pukova«. Tad će se srušiti ceo stari sistem i mi ćemo zavladati. Ali, pruski generali bi morali biti veći magarci nego što mogu i da zamislim kad to ne bi znali isto tako dobro kao i mi, i zato oni *sigurno* gore od želje da nas svečano priređenom pucnjavom za neko vreme učukaju. Dakle, eto još jednog razloga da se spolja ponašamo mirno.

Treći razlog je to što je masama – naročito nedavno pridobijenim – udario u glavu uspeh na izborima, pa veruju da sad na juriš mogu *sve* postići. Ako ne budu obuzdane, dogodiće se mnoštvo gluposti. A buržuji – pogledaj samo vlasnike rudnika uglja – čine sve da omoguće i provociraju sve gluposti i, osim starih razloga, imaju i nove za to da se nadaju da će time učiniti kraj »simpatijama prema radnicima« koje pokazuje mali Wilhelm.

Molim te da mesta koja su označena na margini *ne* prenosiš Schl[üter]u. On je obuzet silnom potrebom za delanjem, a, zatim, ja poznajem ljude iz »V[olks]z[ei]tung«-a, koji bezobzirno koriste za novine sve što se može koristiti. A ove stvari *ne* smeju u štampu, ni tamo ni ovamo, bar ne u nemačku, a ponajmanje kao nešto što dolazi od mene.

Dakle, ako se naša partija u Nemačkoj u najskorije vreme, čak i u odnosu na 1. maj, bude prividno staloženije ponašala, znaćeš razloge za to. Mi znamo da bi generali 1. maj želeli da iskoriste kao povod za pucjavu. Ta ista namera postoji u Beču i u Parizu.

U »Arb[eiter]-Z[ei]t[un]g«-u (bečkom) važni su naročito Bebelovi dopisi iz Nemačke. U pogledu taktike nemačke partije ne donosim odluku ni o jednoj tački dok o tome ne pročitam B[ebel]-ovo mišljenje u »A[rbeiter]-Z[ei]tung«-u ili u pismima. On ima vanredno fini nos. Šteta što na osnovu ličnog posmatranja poznaje samo Nemačku. Od njega je i onaj članak: »Nemačka bez Bismarcka«.

Verovatno si već dobio »Time« s mojim prvim člankom o ruskoj politici⁴ (poslat je pre 8 dana).

⁴ Spoljna politika ruskog carizma

Nervi su mi se popravili otkako sam postao skoro teetotal⁵, moraću da se pridržavam tog ograničenja još do jeseni. Schorl[emmer] je još potpuni trezvenjak. On i ja srdačno pozdravljamo tebe i tvoju ženu; on je ovde bio za Uskrs, u ponedjeljak ide opet u Mančester. Samu Moore-u je dobro u Africi, kroz godinu dana će doći ovamo na šestomesečni odmor.

Tvoj
F. E.

⁵ trezvenjak

183

Engels Conradu Schmidtu

u Berlin

London, 12. aprila 1890.

Dragi Schmidt,

Na Vaša pisma od 25. 2. i 1. 4. danas mogu odgovoriti samo kratko, zbog toga što nemam vremena; ali pošto drugo pismo zahteva brz odgovor^[398], moram pisati danas.

Još pre godinu dana bilo mi je jasno da mi je potrebna pomoć za rad na Marxovim rukopisima^[155], pa sam zato Edeu, tj. Bernsteinu, i Kautskom predložio da mi u tome pomognu, naravno ne besplatno¹, i obojica su to prihvatila. Tako sam od Kautskog dosada dobio prepisan jedan deo rukopisa za IV knjigu, pomenutog u predgovoru II tomu²; on se sasvim lepo izvežbao u čitanju rukopisa i još se time bavi u slobodnim časovima. Istina, moguće je da on definitivno tj. bar na nekoliko godina napusti London, ali tada bi, u skladu sa dosadašnjim dogovorima, sigurno Ede zauzeo njegovo mesto, utoliko pre što će se njegov položaj možda izmeniti u slučaju da istekne, a da ne bude obnovljen, rok važenja zakona protiv socijalista^[15], čak i ako mu se ne pruži mogućnost da se vrati u Nemačku. Dakle, kako sada stoje stvari, mogu Vam pružiti male izgleda da ćete se baviti tim poslom; ali, za šest meseci se tu ponešto može i izmeniti, i ja ću upamtiti Vašu prijateljsku ponudu utoliko pre, što mi je stalo da se što više ljudi sa dobrim obrazovanjem upozna sa Marxovim rukopisom, što ne ide bez nastavnika, a to sam jedino ja. Jer, kad jednom zaglavim, što se može desiti svakog dana, ti rukopisi će inače ostati knjiga sa sedam pečata, u koju će svako imati više stvari da doda nego što će u njoj moći tačno da pročita. Prema tome, ako nastupi takva situacija da izgubim svoje dosadašnje saradnike ili da u tom pogledu dobijem određene ruke, javiću Vam se odmah i nadam se da ćete i tada biti skloni da to prihvatite; možda ćete i bez toga uspeti da dođete ovamo, a kad budete ovde, lako se izvode mnoge stvari koje iz daleka izgledaju teške.

Naša pobeda na izborima^[369] bila je, u stvari, zapanjujuća, a uspeh u spoljnjem svetu bio je takođe veličanstven. Bismarckovi uspesi su nama, tj. Nemcima uopšte, doneli uvaženje kao vojnicima, ali su uvaženje prema našem ličnom karakteru qua³ Nemcima pre umanjili; ostalo je učinio gmizavački stav buržoazije: Nemci se dobro tuku kad im dobro komanduju, ali njima se mora komandovati; samo-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 75. – ² Friedrich Engels, *Predgovor [drugom tomu »Kapitala«, od Karla Marxa]* – ³ kao

stalnost, karakter, sposobnost da se pruži otpor tiraniji – o tome kod njih nema ni govora. To je posle izbora drukčije. Ljudi su videli da nemački buržuji i junkeri ne čine nemačku naciju; sjajna pobeda radnika posle desetogodišnjeg pritiska, i *pod* pritiskom, imponovala je više nego Keningrec^[399] i Sedan^[70]; svet zna da smo mi srušili Bismarcka, i socijalisti svih zemalja sada osećaju – bilo im to pravo ili ne – da je težište pokreta premešteno u Nemačku. Na osnovu svojih iskustava, sad osećam bojazan da se naši radnici neće pokazati dorasli ovom novom položaju. Novopridošli elementi neće biti sasvim sigurni u izboru ispravne taktike, ali to će im brzo doći, i ono što stariji ratni drugovi ne učine, za to će se vlada postarati u svojoj mudrosti. Stav čitave naše štampe prema slavnim ukazima^[375] dokazuje kako je zakon protiv socijalista izvršio pripremu za to. Koga su guje ujedale taj se i guštera plaši, i ono što bi 1878. mogla za izvesno vreme biti smetnja, sad više nema apsolutno nikakvog značaja. Ja znam dobro da postoje ljudi, čak i u novoj frakciji, koji bi radije pomirljivo prihvatili simpatije koje se prema radnicima pokazuju odozgo, ali ti ljudi bivaju preglasani čim otvore usta. Puttkamer je bio sasvim u pravu u tome da je zakon protiv socijalista imao ogroman »vaspitni značaj, ali na drugi način nego što je to on uobražavao.

Da li ste u Conradovim »Jahrbücher«⁴ videli prikaz Vaše knjige od Achille Loria iz Sijene? Poslali su mi ga iz Italije – verovatno, neposredno sam Loria. Poznajem tog Loru, bio je ovde, dopisivao se i s Marxom, govori nemački, piše na nemačkom tako kakav mu je i članak, naime loše, i jedan je od najpotpunijih karijerista koje sam ikad sreo. Tada je spasenje sveta video u sitnom seljačkom zemljoposjedniku, ne znam da li je tako i sada. Piše knjigu za knjigom i plagira tako sramno kako to nije moguće nigde osim u Italiji, pa čak ni u Nemačkoj. Tako je pre nekoliko godina bilo sa jednom knjižicom u kojoj je Marxovo materijalističko shvatanje istorije rastrubio kao *svoje* najnovije otkriće i poslao *meni* tu stvar! Posle Marxove smrti napisao je i poslao mi članak u kome je tvrdio 1. da je Marx svoju teoriju o vrednosti zasnovao na sofizmu, koji je sam spoznao kao takav (un sofisma consaputo⁵); i 2. da M[arx] nikad nije napisao III knjigu *Kapitala*, čak da nikad nije ni hteo da je napiše, već je na nju ukazao samo da bi se nasmejao ljudima, dobro znajući da su obećana rešenja nemoguća!^[400] Uprkos svim odbijanjima i grubosti⁶, nisam siguran da me neće opet skoliti s pismima ili pošiljkama, jer bestidnosti toga stvarjenja nema granica.

Srdačan pozdrav.

Vaš
F. Engels

⁴ »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik« – ⁵ poznati sofizam –

⁶ Vidi u 43. tomu ovog izdanja, pismo br. 12.

184

Engels Lauri Lafargue
u Le Pere

London, 16. aprila 90.

Draga moja Laura,

Napokon! — slobodan čas da ti napišem nekoliko redova. Već sam do iznemoglosti izmučen pismima, usmenim i svakojakim drugim molbama i želio bih da se mogu zatvoriti mjesec dana ili više, jer nemam mogućnosti da odgovorim na sva pisma, a još manje da ma što ozbiljno radim.

Velika hvala za ljubazne želje izražene u tvojoj pjesmi, ali bojim se da će se svevišnji na nebu i svevišnji u paklu jednoga dana obračunati sa mnom i negdje mi naći mjesto. Ali time ne treba da se za sada mučimo.

A sada malo poslovno:

1. Hoćeš li mi javiti Longuet-ovu adresu?
2. Da li bi mi Paul mogao pronaći naziv, ime itd. izdavača džepnog izdanja (jevtinog) Code Napoléon^[401] koji je sada na snazi – za Sama Moore-a? (Les cinq codes suffiront: civil, procédure civile, pénal, procédure criminelle, de commerce¹). Naznačite cijenu.

3. U prilogu je račun, naden u posljednjem paketu francuskih novina.

Pariski radnici se stvarno ponašaju kao da imaju samo jedan cilj u životu, da dokažu do kojeg je stepena sasvim neopravdan njihov revolucionarni ugled. Lepo je od Paula što neprekidno ponavlja da su oni balanžisti iz čiste opozicije prema buržoaziji, ali takvi su bili i oni koji su glasali za Louis-a Bonapartu; a što bi rekli naši Parižani kada bi se njemački radnici, iz prkosa Bismarcku i buržoaziji, slijepo bacili u naručje mladom Wilhelmu?² To ne znači ništa drugo nego »pljuni gadu, pa na svoju bradu«, i sve što ostaje Parižanima od njihovog nekadašnjeg duha, poslužiće im taman da podrže najgoru moguću stvar najboljim mogućim razlozima!

Ne, dublji je razlog prožetosti balanžizmom. To je šovinizam. Poslije 1871. francuski chauvins³ odlučili su da historija miruje sve dok Alzas ne bude ponovo osvojen. Sve je tome podređeno. A naši prijatelji nikad nisu imali hrabrosti da ustanu protiv te besmislenosti. Bilo je takvih ljudi u listovima »Citoyen« i »Cri«, koji su s masom urlali protiv svega njemačkog, bez obzira o čemu se radi, a naši prijatelji

¹ Dovoljno će biti pet zakona: građanski, o građanskom postupku, kazneni, o krivičnom postupku, trgovački. – ² Wilhelmu II – ³ šovinisti

su to dopuštali. Posljedice su tu. *Jedini* izgovor za bulanžizam je la revanche, ponovno osvajanje Alzasa. Tome se ne usuđeje suprotstaviti nijedna stranka u Parizu – i zar je onda čudnovato što su se pariski radnici za to prilijepili kao za evandjelje?

Ali usprkos francuskim rodoljubima, historija ne stoji – samo Francuska stoji poslije pada Mac-Mahona.^[226] A logična je posljedica te francuske patriotske zablude da su sada francuski radnici saveznici cara⁴, ne samo protiv Njemačke nego i protiv ruskih radnika i revolucionara! Da bi se osigurala Parizu uloga revolucionarnog centra, treba slomiti revoluciju u Rusiji, jer kako da se ponovo, bez pomoći cara, zadobije vodeća uloga koja po pravu pripada Parizu?

Ne treba se čuditi ako masovno prilazjenje francuskih ili, tačnije, pariskih radnika Boulanger-u dovede dotle da ih socijalisti u drugim zemljama smatraju potpuno déchus⁵. Šta drugo i mogu očekivati?

Svakako ne bi trebalo da tako brzo sudim. To momentano zastranjivanje ne bi me navelo na takav zaključak. Ali već treći put poslije 1789. dolazi do takvog zastranjivanja; – prvi put Napolen I, drugi put Nap[oleon] III, koga su u tom valu zastranjivanja uzdizali, i sada još gore stvorenje od ona dva prethodna; – ali srećom, snaga tog vala je ukročena. U svakom slučaju izgleda da moramo zaključiti da je negativna strana revolucionarnog karaktera Parižana – šovinistički bonapartizam – isto tako nužna kao i njena pozitivna strana i da poslije svake velike revolucionarne borbe možemo da doživimo povratak bonapartizma, pozivanje spasioca koji treba da uništi odvratne buržuje qui ont escamoté la révolution et la république⁶ i u čiju su zamku pali naïfs ouvriers⁷. Budući da su Parižani, oni sve znaju, od rođenja i po pravu rođenja, i ne treba da uče kao obični smrtnici.

Pozdraviću zbog toga svaki revolucionarni polet kojim nas Parižani mogu obdariti, ali poslije toga ću očekivati da opet budu volés⁸ i da opet pojure čudotvornom spasiocu. Nadam se i vjerujem da su Parižani sposobni za *akciju*, kao i u prošlosti, ali, ako zahtijevaju *idejno* vodstvo – reći ću im hvala.

Tim povodom – Boulanger je pao tako nisko, da mu je neki dan Frank Rosher, koji je poslovno išao u Džersi – dvadeset dvogodišnji momak i najtaštiji snob u Londonu – bio u posjeti, bio ljubazno primljen, i da su oni jedan drugog uvjerali u bienveillance et protection!⁹

Nadam se da 1. maj neće razočarati očekivanja naših francuskih prijatelja. Ako se održi s uspjehom u Parizu, biće to težak udarac posibilitistima^[17], i može označiti početak odvajanja od bulanžizma. Rezolucija od 1. maja najbolja je koju je donio naš kongres^[265]. Ona pokazuje našu snagu u cijelom svijetu i znači više za oživljavanje Internacionale nego sva formalna nastojanja da se reorganizuje, i još jednom pokazuje koji je od ta dva kongresa bio značajniji.

⁴ Aleksandra III – ⁵ izgubljenim – ⁶ koji su smundali revoluciju i republiku – ⁷ naivni radnici – ⁸ prevareni – ⁹ blagonaklonost i zaštitu

Bojim se da neću moći uzeti nijednog od tvoja dva psa. Jedno je ženka, a Nim odlučno odbacuje mogućnost da opet mora da ubija nevine, a drugi je prepeličar, to jest lovački pas, a ovdje su sasvim besmisleni zakoni o lovačkim psima; ne bih ga mogao dovesti u Hampsted da me ne zaustavi policija kao eventualnog zvjerokradicu; zato se prepeličari, lovački psi, seteri i dr. drže samo za lov, a nikada, kao kod vas na Kontinentu, za lično zadovoljstvo. Voilà c'est que de vivre dans un pays aristocratique¹⁰.

U Njemačkoj ćemo morati proslaviti 1. maj što mirnije. Vojska ima strogo naređenje da odmah intervenira i da ne čeka zahtjev od civilnih vlasti, a politička policija – koja bi inače ostala bez kruha – čini sve da izazove sukob. U stvari, ona je već na djelu, ako je tačno što javlja »Reuter«, već je pronašla i nekoliko anarhista da izazovu »izgrede«.

Nim veli da ne može doći, jer su prošli njeni vrtlarski dani. Ona ima reumatizam u zglobu kuka – nije ozbiljan, ali ne popušta.

Apropos izgleda da se naši pariski prijatelji rasturaju. Postoji »Le Parti socialiste«, list koji ima da pripremi općinske izbore, što mogu priznati kao razumno. Ali postoji i Okeckijeva »L'Autonomie«, a zatim dnevnik »Combat« u Boyer-ovim rukama, i sada Guesde hoće da organizira litografsku korespondenciju, što izgleda kao rasipnički poduhvat; svi vape za dnevnim listom, a sada kad ga imaju, čini se da ga ne koriste, ili je sve zbrkano? Ne mogu to shvatiti.

Uvek tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹⁰ Eto, šta znači živjeti u aristokratskoj zemlji.

185

Engels Veri Ivanovnoj Zasulič

u Morne

London, 122 Regent's Park Road
N. W., 17. aprila 1890.

Mnogo poštovana građanko,

Kad sam čitao Bekov članak, imao sam predosećanje da ćete se Vi i Vaši prijatelji zbog njega ljutiti, te sam rekao Bernsteinu da na njegovom mestu ne bih štampao sličnu besmislicu. Ali on mi je odgovorio da ne veruje da je u pravu da izostavi članak koji, na kraju krajeva, izražava mišljenje izvesnog dela ruske omladine, ljudi koji nemaju drugi organ da pred čitaocima časopisa »S[ozialdemokrat]« odgovore na ranije objavljeni članak, i da je njegova glavna misao bila da vam pruži priliku da odgovorite na ove kritike; da će, naravno, s najvećim zadovoljstvom štampati svaki odgovor koji mu budete uputili.^[402]

Stav časopisa »S[ozialdemokrat]« prema Rusima koji žive u Zapadnoj Evropi dosta je tugaljiv. Samo se po sebi razume da vas tamo smatraju *saveznicima i posebnim prijateljima nemačkog pokreta*. Ali i druge socijalističke frakcije imaju takođe pravo na izvesne obzire. Da bi govorile nemačkim radnicima, one su gotovo prinudene da se obraćaju listu »S[ozialdemokrat]«; treba li im otkazati svako gostoprinstvo? Bilo bi to mešanje u unutrašnje poslove Rusa, a upravo ovo treba izbegavati po svaku cenu. Uzmite unutrašnje borbe francuskih i danskih socijalista; »S[ozialdemokrat]« je čuvao neutralnost u odnosu na posibiliste^[17] dok god je to bilo moguće, to jest dok i samog njega nisu upleli, a u odnosu na dve danske partije on i dalje čuva neutralnost iako su sve njegove simpatije na strani »revolucionara«^[217]. Isto tako i u odnosu na Ruse. Kod Bernsteina nema ni najmanjeg traga zle volje prema vama; to Vam jamčim. Ali, kod njega je suviše razvijeno osećanje za pravo i pravičnost, i on će pre učiniti *deset* nepravdi svojim prijateljima i saveznicima nego *jednu* nepravdu neprijatelju ili čoveku koji mu nije simpatičan; svi njegovi prijatelji mu zameraju zbog ove preterane nepristrasnosti koja na kraju postaje pristrasnost protiv saveznika. Upravo zbog te crte on je u spornim slučajevima uvek sklon neprijatelju.

Dodajte tome da smo svi mi vrlo slabo obavешteni o dosta promjenljivim grupisanjima među Rusima koji žive u Zapadnoj Evropi, te da smo, prema tome, svakog trenutka izloženi mogućnosti da nasednemo. Bernstein o njima zna znatno više nego ja jer je bar nešto

video izbliza u Cirihi; ja, naprotiv, nisam znao čak ni ime ni za postojanje listova koje mi Vi pominjete.^[403] B[ernstein] mi kaže da je u Bekovom pismu video izraz stavova Lavrovljevih pristalica; ne znam da li je u pravu ili ne, ali to je jedan od razloga koji su ga naveli da štampa pismo.

Još mi je rekao da je zatražio da mu se pošalje iz Pariza prevod predgovora Plehanova da bi ga štampao u celini; dobio ga je i ubaciće ga čim bude moguće; sve je on to uredio odmah po prijemu Bekovog pisma i ovo Vam mora poslužiti kao dokaz da je hteo da izvuče korist od objavljivanja ovog pisma da bi ponovo dao reč Plehanovu. Sada Vam stavljam u zadatak da sastavite odgovor Beku, ako više volite, na francuskom, i da ga pošaljete ili meni ili direktno listu »S[ozialdemokrat]« (B[ernstein]ova adresa je: 4 Corinne Road, Tufnell Park, London N.); jer Vi poznajete tog gospodina Beka; izvan ruske sredine njega ne poznaju, i mada smatrate da Vam je donekle ispod časti da stupate u polemiku s njim, to je jedna od neprijatnosti na koje suviše često moramo pristajati; meni je to i te kako poznato.

Znam iz iskustva kakav je to pokret u malenoj ruskoj koloniji u Zapadnoj Evropi. Svi se poznaju, stoje u ličnim prijateljskim ili neprijateljskim odnosima, prema tome, ceo razvoj, obavezno praćen razmimoilaženjima, cepanjima, polemikama, stiče prevashodno lični karakter. To je svojstveno svakoj političkoj emigraciji, i mi smo imali dosta toga od 1849. do 1860. godine. Ali ja sam tada takođe naučio da partija koja ima moralnu snagu da se prva izdigne iznad ove lične atmosfere, da se ne poda uticaju svih raspri, stiče samim tim veliko preimućstvo nad ostalim partijama. Što budete manje osetljivi na ove ubode čiodom, sačuvaćete više snage i vremena za veliku borbu. Zar Vam nije svejedno, na koncu konca, što se članak Beka, ili nekog drugog, pojavio u listu »S[ozialdemokrat]« kad ste sigurni da možete otvoreno odgovoriti na njega? Ipak će biti nemoguće zatvoriti čitavu zapadnoevropsku socijalističku štampu za vaše ruske protivnike; i zar sam ruski pokret ne bi dobio kad bi se malo više razvijao pred širokom zapadnoevropskom javnošću umesto što se krije u malim kružicama, odvojenim od sveta, pogodujući time intrigama i spletkama? Najjače i najčešće primenivano Marxovo sredstvo, čim bi se suočio s tajnim intrigama, sastojalo se u tome da izvuče svoje protivnike napolje, na svetlost dana i da ih napadne pred javnošću.

Za vas je najbolji način da svojim protivnicima oduzmete svaku želju da poziraju pred nemačkim socijalistima – aktivna saradnja u »S[ozialdemokrat]«-u i u »Neue Zeit«. Kad se jednom ustanovi i prizna istovetnost vaših principa sa principima Nemaca, drugi neka govore šta im je volja, niko na to neće obraćati pažnju. Uveren sam da će se vaša saopštenja primati raširenih ruku, i za mene je bilo iznenađenje kad sam čuo da će članak Pl[ehanova] *Чернишевский* štampati »Die Neue Zeite«.

Srdačni pozdravi Plehanovu, a ništa manje Vama lično.

Vaš odani
F. Engels

Bernstein je vanredan momak, kako po duhu tako i po karakteru, ali kod njega je neobično to što mu kao merilo uvažavanja prema čoveku služi broj napada koje on dopušta drugima protiv tog čoveka u listu »S[ozialdemokrat]«; što Vas više poštuje, utoliko mu je više stalo da izgleda nepristrasan u odnosu na Vas.

Prevod s francuskog

186

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 19. aprila 1890.

Dragi Sorge,

»Nationalist« dobijam redovno; na žalost, u njemu nema mnogo šta da se čita. To je kopija ovdašnjih fabijevaca.^[293] Plitak i ustajao kao Dismal Swamp^[404], ali uobražen zbog izvanredne velikodušnosti, s kojom se oni, obrazovani buržuji, spuštaju do emancipacije radnika, a zauzvrat ovi poslednji ne smeju ni da pisnu i dužni su da najpokornije slušaju obrazovane cranks¹ i njihove »ism«-e. Treba im dopustiti to kratkotrajno zadovoljstvo; jednog lepog dana pokret će sve to zbrisati. Tu smo mi, kontinentalci, u preimućtvu, jer smo sasvim drukčije osetili uticaj francuske revolucije, pa kod nas tako nešto nije moguće.

Danas ti šaljem i »The People's Press«, koji je, u izveštajima o novim tredjunionima, zamenio »Labour Elector«. Ovaj poslednji, kao što si valjda već video, ne donosi više nikakav faktički materijal, jer radnici prosto ne žele više da imaju s njim posla. To ne smeta Burnsu, Mannu i drugima (naročito među dokerima) da potajno još održavaju jake veze sa Championom i da se podvrgavaju njegovom uticaju. »P[people's] Press« uređuje Dell, fabijevac, mlad kao rosa; druga glavna ličnost je pop Morris; za obojicu se priča da su sasvim pristojni ljudi i vrlo predusretljivi prema radnicima plinara. Vođa plinskih radnika je (potajno) Tussy, i čini se da je taj savez, u svakom slučaju, daleko najbolji.^[341] Dokere je pokvarila pomoć filistara i oni ne žele da pokvare svoje odnose sa buržoaskom publikom. Zato je njihov sekretar Tillet smrtni neprijatelj radnika plinara, čiji je sekretar uzalud pokušavao da postane. U stvari, dokeri i plinski radnici su vrlo povezani, mnoštvo njih su leti dokeri, a zimi plinski radnici; zato su ovi poslednji predložili sporazum po kome onoga ko je član jednog od ova dva saveza ne treba primoravati da pri promeni posla stupa u onaj drugi. To su dosad odbijali dokeri, koji zahtevaju da plinski radnik koji u proleće postaje doker mora i kod njih plaćati upisninu i članarinu. Otuda mnoge neprijatnosti. Uopšte, dokeri strašno mnogo dozvoljavaju svojoj egzekutivi. Plinski radnici i manuelni radnici primaju sve unskilled², a u Irskoj sad zahtevaju prijem i zemljoradnici-nadničari; otuda nezadovoljstvo Davitta, koji nije otišao dalje od Henryja George-a i u tome vidi opasnost za svoju irsku lokalnu politiku, mada bez ikakvog razloga. Ovde u Londonu, južno od Temze, plinski rad-

¹ varalice – ² nekvalifikovane

nici iz South Metropolitan Gas Co. pretrpeli su veliki poraz.^[351] To je bilo vrlo dobro; postali su neumereni, verovali su da sve mogu osvojiti na juriš; isto tako su prošli u Mančesteru, a sad su se umirili, počeli da jačaju organizaciju i da pune kasu. Tussy zastupa u savezu žene i devojke iz Silvertauna (India Rubber etc. Works), čijim je štrajkom rukovodila^[330], i verovatno će u najskorije vreme postati njihov predstavnik u londonskom Trades Council.^[358]

U zemlji u kojoj politički i radnički pokret postoji odavno, uvek postoji i ogromna gomila tradicionalnog rubbish³, koja se postepeno mora uklanjati. Tu su predrasude skilled Unions-engineers, bricklayers, carpenters, joiners, type compositers⁴ itd., koje treba srušiti, surevnjivost među pojedinim granama koja se u radu i glavama vođa zaoštava do direktnog neprijateljstva i potajne borbe; tu su ambicije i intrige vođa koje se međusobno ukrštaju, onaj hoće u parlament, drugi takođe, ovaj u County Council^[246], ili schoolboard⁵, onaj hoće da stvori opštu centralizovanu organizaciju svih radnika, jedan hoće da osnuje list, drugi klub, itd. itd., – ukratko, trvenje za trvenjem. Među njima je Socialist League^[74], koja s visine gleda na sve što nije direktno revolucionarno (to znači ovde u Engleskoj, kao i kod vas: ono što se ne ograničava na pravljenje fraza i neaktivnost), i Federacija^[73], koja se još uvek ponaša kao da su svi, osim nje, samo magarci i murdari, mada je ona upravo zahvaljujući novom pravcu u pokretu uspela da opet stekne neke pristalice. Ukratko, ko na stvar gleda samo površno, rekao bi da je sve to zbrka i lična svađa. Ali pokret produžava da se razvija ispod te površine, zahvata sve šire slojeve, i upravo većinom u masama koje se nalaze na najnižem stupnju i dosad su stagnirale, i više nije daleko dan kad će ta masa odjednom naći samu sebe, kad će joj postati jasno da je ona ta ogromna masa koja se kreće, a toga dana će se brzo okončati sa svim tim gadostima i svađom.

Naravno, gore navedeni detalji o ličnostima i trenutnim razdorama su samo informacija za tebe i ni po koju cenu ne smeju u »V[olks]z[eitung]«. Ovo jednom za svagda – naime, ovde sam se već uverio da se Schlüter prema ovim stvarima odnosi katkad sasvim lakomisleno.

Vrlo nestrpljivo čekam 1. maj. U Nemačkoj je dužnost frakcije Rajhstaga da se suprotstavlja preteranim prohtevima. Buržuji, politička policija, kod koje se »radi o hlebu nasušnom«, gospoda oficiri – svi oni bi želeli da krenu u napad i da otvore paljbu, pa traže bilo kakav izgovor da dokažu mladom Wilhelmu⁶ da nije kadar da dovoljno brzo izda naredbu za otvaranje vatre. Ali, to bi upropastilo svu našu igru. Prvo se moramo osloboditi zakona protiv socijalista^[15], tj. prebroditi 30. septembar. A onda će stvari u Nemačkoj za nas dobiti tako sjajan obrt, da to ne smemo upropastiti radi čistog hvalisanja. Uostalom, proklamacija frakcije^[405] je loša, nju je sastavio Liebknecht,

³ šljama – ⁴ sindikata kvalifikovanih mehaničara, zidara, drvodelja, stolara, slovoslagača – ⁵ školski odbor – ⁶ Wilhelmu II

i budalaština o »opštem štrajku« sasvim je suvišna. Ali bilo kako bilo, ljude je tako poneo 20. februar³⁶⁹, da je potrebno unekoliko obuzdati ih da ne bi počinili gluposti.

U Francuskoj 1. maj *može* postati prekretnica, bar za Pariz, ukoliko pomogne da se urazumi velika masa radnika koji su prebegli u tabor bulanžista. Za to su krivi sami naši ljudi. Nikad nisu imali hrabrosti da se suprotstave povici protiv Nemaca kao Nemaca, i sad u Parizu podležu šovinizmu. Srećom, u provinciji stvari stoje bolje. Ali, inostranstvo gleda samo Pariz.

Kad bi mi Francuzi poslali svoje stvari, ja bih ti ih poslao. Ali mislim da se oni i sami stide njih. Well, it's in the French nature⁷, ne mogu da podnesu poraze. Čim budu doživeli malo uspeha, odmah će sve biti drukčije.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi lično, a i Schlüterovima.

Tvoj
F. E.

Schor[emmer] se prošlog ponedeljka vratio u Mančester. Mi smo obojica prinudno strogi trezvenjaci. Quelle horreur!⁸

⁷ Pa, to je u prirodi Francuza – ⁸ Kakav užas!

187

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[406]

London, 30. aprila 1890.

Dragi Sorge,

Ako se ovdje, u Londonu, iduće nedelje održi džinovska demonstracija za osmočasovni radni dan, to treba da zahvalimo jedino Tussy i Avelingu. Radnice Silvertauna delegirale su Tussy za veće Gasworkers' and General Labourers' Union^[341], i ona je u tom veću tako popularna da je i ne zovu drukčije nego our mother¹. Plinski radnici – najbolji od novih saveza – bili su odlučno za održavanje demonstracija za osmočasovni radni dan, pošto su, ne samo izborili sebi pravo na osmočasovni radni dan, već i praktično osetili koliko je bila nesigurna jedna takva tekovina koju su kapitalisti srušili prvom prilikom; za njih, kao i za miners², glavna stvar je *zakonsko* ustanovljenje.

Dakle, Gasworkers i Bloomsbury Socialist Society^[407] (najbolja sekcija, koja je pre 2 godine istupila iz Socialist League, i u kojoj su Leßner, Tussy i Aveling) pokrenuli su stvar i dobili jaku podršku kod manjih tredjuniona i Radical Clubs^[45], koji se sve više cepaju na socijalističke radničke i buržoaskogledstonovske klubove. Postupajući sasvim pošteno, oni su predložili londonskom Trades Council-u^[358] da učestvuje u planiranoj demonstraciji u Hyde Parku. Ovaj, koji se sastoji pretežno od predstavnika *starih skilled*³ tredjuniona (iduće godine ćemo osvojiti i njega), videvši da se ta stvar više ne može izbeći, pokušao je da je nekom vrstom državnog udara uzme u svoje ruke.

Sporazumeo se sa Social Democratic Federation^[73] (Hyndman) i kod Commissioner of Works⁴ obezbedio za sebe Hyde Park za 4. maj, što drugi još nisu učinili. Naime, svaki veći miting koji se održava u Parku mora se prethodno najaviti tom Commissioner of Works, i ovaj određuje broj tribina koje treba podići itd. Pošto propis osim toga određuje da se istog dana u isto vreme ne sme održati *neki drugi* miting, gospoda su mislili da sada gospodare situacijom i da, pošto su monopolizovali Park, mogu da naređuju prvobitnom comité.^[408] Zauzeli su 7 tribina i od njih dve ustupili Social Democratic Federation, da bi se, po njihovom mišljenju, sačuvao *privid* nepristrasnosti u odnosu na socijaliste i osim toga pridobio neki saveznik među njima.

Oni su odlučili, dakle, da se *samo* Trades Societies⁵ *pojave sa zastavama u povorci i istaknu govornike*, a ne i politička udruženja

¹ naša majka – ² rudare – ³ kvalifikovanih – ⁴ ministra za javne radove –

⁵ strukovni savezi

(dakle, isključili su klubove). Izredigovali su rezoluciju u kojoj je izbrisan zahtev za *legal 8 Hours Day*⁶ i pominjao se samo osmočasovni radni dan koji treba da se izbori akcijom tredjuniona. Uredili su povorku, odredili maršrute itd., i tek tada su sazvali skup delegata – samo iz Trades Societies. Kad je do skupa došlo, 1. pristup nisu dozvolili Tussy, navodno, zato što ona lično ne radi u grani koju zastupa! (ni gospodin Sipton, predsednik Trades Council-a, već 15 - 16 godina nije pokrenuo ni prst u svojoj struci!!); 2. nisu dopustili da se glasa, niti da se diskutuje o amandmanu kojim bi se ponovo uneo u rezoluciju *legal 8 Hours Day* – *pod izgovorom da je to već rešeno!* 3. delegatima je jasno dato na znanje da je Trades Council the man in possession⁷, da Park pripada njemu za 4. maj, and if they did not like it they could leave it alone⁸.

Veliki gnev i pometnja među delegatima prvobitnog komiteta. Ali, sledećeg dana promenila se situacija. Aveling je otišao do Commissioner of Works i objasnio da će nastati rusvaj ako se prvobitnom komitetu takođe *istovremeno* ne odobri dovoljan broj tribina; srećom, na vlasti su torijevci (liberali bi se izvukli lažima i ništa ne bi dozvolili), a oni nisu u takvoj situaciji da mogu stvarati još više neprijatelja među radnicima; – Aveling je dobio odobrenje za sedam tribina, i tad je došao red na gospodu iz Trades Council-a da popuste, jer tek *sad* bi sukob stvarno pokazao koliko su oni slabi.

Naš komitet je istupio energično, razradio je detaljno svoje planove i maršrute i objavio ih odmah, tako da je bio prvi; juče su se sastali Aveling i Sipton i sredili sve, tako da ne može doći do kolizije, pa će taj miting u nedelju biti jedan od najvećih koji je ikad ovde održan.

Ovo možeš dati da se objavi u »Volksz[eitung]«-u, pa i u »Workmen's Ad[vocate]«; bio bih vrlo zadovoljan kada bi gospoda to opet dobila *na engleskom jeziku iz Amerike*.

Šaljem ti sad nekoliko brojeva lista »Star«, koje ćeš razumeti posle ovog što je gore rečeno (NB, u svakom članku su obično, kako vesti s naše, tako i s drugih strana, a uz to i vesti dobijene od reportera, i to sve jedno uz drugo, nerazdvojeno).

Zatim, šaljem ti »Time« za maj. I paket s »Combats« (pripada nama, glavni urednik je Guesde), a među njima bečki »Arb[eiter-]Z[eitun]g«. Pretnje izbacivanjem, sadržane u Bebelovim dopisima^[409], odnose se na Schippela – glavnog intriganta, ali vrlo iskusnog varalicu, koga je Liebk[necht] pre nekoliko godina otkrio i uveo u partiju, a sada ga iz dna duše mrzi. Sch[ippel] je, srećom, *kukavica* kao i Hyndman.

Ovo je *naša prva velika pobeda u Londonu* i ona dokazuje da *mi* sada i ovde za sobom imamo mase. *S nama maršuju 4 jake grane* Social Democratic Federation, koja ima dve sopstvene tribine, one su zastup-

⁶ zakonski osmočasovni radni dan – ⁷ gospodar – ⁸ i ako im se to ne sviđa, mogu da idu

ljene u našem komitetu. Tako je isto i sa mnogim skilled Trades – stare, tradicionalne vođe idu sa Shiptonom i Trades Council-om, a mase sa nama. Sa nama ide ceo East End. Mase ovde još nisu socijalističke, ali su na putu da to postanu i odmakle su toliko da žele da imaju *samo socijalističke vođe*.

Trades Council je jedina radnička organizacija vredna pomena koja je još antisocijalistička, ali i tu već postoji socijalistička manjina, i čim uđu plinski radnici – koje su dosad svakakvim sitnim trikovima držali na rastojanju – stvar će ići brzo. Uveren sam da će *posle 4. maja* ovdašnji pokret dobiti sasvim drugi karakter, pa ćeš tada u javnosti čuti više o radu Tussy. Intrigantima iz Trades Council-a i Social Democratic Federation pokazali smo da smo dorasli njihovim trikovima i lukavstvu, i koliko god da nas taj svet mrzi, neće moći ništa protiv činjenica. Izgleda da sada konačno engleski proletarijat masovno stupa u pokret i, ukoliko je stvarno tako, za godinu dana će svim sitnim intrigantima, varalicama i hvalisavcima biti ili pokazano mesto koje im pripada, ili će ih odneti bujica.

Novo izdanje *Manifesta* je u štampi; pre nego što istekne rok zakonu protiv socijalista^[15], želimo da prebacimo u Nemačku još 5000 primeraka.

Divan prolećni dan. Za 8 dana pojaviće se karanfili, beli i crveni glog, zanovet i procvetaće jabuka; trešnja cveta već 5 dana.

Želim zdravlje i tebi i ženi – srdačni pozdravi obadvoma.

Tvoj
F. E.

Ti znaš da je »Labour Elector« propao; za vreme štrajka lučkih radnika^[277] imao je tiraž 23 000, ali torijevski novac⁹ ga je upropastio!

⁹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 124 i 168.

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 9. maja 1890.

Dragi Bebel,

Hvala ti za tvoje obavještenje iz Ciriha – radujem se što smo i u ovom pitanju došli do istog mišljenja.^[410] Za mene je *tvoja* potvrda bila posebno značajna; u takvim stvarima ljudi kao što smo mi, toliko su upućeni na donošenje zaključaka bez dovoljno osnova, da se nerado služe takvim nesigurnim zaključcima kao osnovom za dalje izvođenje zaključaka, i još manje akcija, bez potvrde sa kompetentne strane.

Moje srdačne čestitke tebi i tvojoj ženi povodom veridbe tvoje kćeri. Za vas je sigurno vrlo teško što će to dovesti kasnije do prese-ljenja u Ameriku, ali za mene bi to moglo imati jednu prijatnu posledicu, naime da nas dvojica jednom zajedno otputujemo parobrodom u Ameriku. Šta misliš? Čvrsto sam ubeđen da bi se ti posle 2 - 3 dana izlečio od morske bolesti i to, verovatno, zauvek. A za oporavak od napora takvo putovanje morem ima neocenjivu vrednost; – ja još osećam blagotvorno dejstvo mog kratkog putovanja od pre skoro dve godine. Uz to, Zadek tvrdi da ima sigurno sredstvo protiv morske bolesti (kažu da je antipirin vrlo dobar), i, prema podacima lekara, samo 2 - 3 procenta ljudi nisu sposobni da se za 2 do 3 dana naviknu na ljuljanje. Dakle, razmisli o toj stvari.

Ako u mom članku¹ primetiš odsustvo logike, onda je to više moja sopstvena krivica nego Blosova. Teško je izložiti tako dugu i komplikovanu stvar na manje od 2 štamparska tabaka, i ja sam svestan da tu ima dosta mesta gde je veza nejasna, a motivacija nedovoljna. Za kas-niju, nešto opširniju obradu te teme – koja za nas ima najveću važ-nost – bile bi za mene vrlo poželjne tvoje kritičke primedbe – samo kratki nagoveštaji *gde* i *kako* smatraš da je nit izlaganja prekinuta ili završena.

Buržoazija celog sveta imala je dovoljno vremena da se povrati od straha koji je preživela pre 1. maja i da opere svoj veš isprljan tom prilikom. Berlinski dopisnik lista »Daily News«, jedan od najvećih bukača, žalio se 1. maja što su radnici napravili prvoaprilsku šalu sa celim svetom, i tek posle 4 dana se setio da su radnici, istina, još pret-hodno neprekidno izjavljivali da hoće da prirede samo *mirnu* demon-straciju, ali da im niko nije poverovao!

Bili ste potpuno u pravu što ste stvar sredili tako da su sukobi

¹ *Spoljna politika ruskog carizma*

bili nemogući. Posle 20. februara^[369] nemački radnici nemaju više potrebe da dižu galamu. Pod ovim okolnostima Nemačka je 1. maja *morala* istupiti skromnije od drugih, i to vam niko nije zamerio ni ovde, ni u Francuskoj. Ali iz šipelovštine^[411] mogli biste, mislim, da izvučete *neku* pouku: sledeći put se pobrinite da u periodu interegnuma između novih izbora i okupljanja Rajhstaga, rukovodstvo frakcije ili dobije nalog da produži rad, ili da izričito za period interegnuma dobije potvrdu svoje funkcije od novoizabranih. Tad može sigurno da interveniše i dejstvuje gde bude potrebno, i gospodi iz Berlina, koja bi volela da na pariski način igraju ulogu *prirodnih* partijskih vođa, neće pružiti priliku da se prave važni. I to sve pod pretpostavkom da posle 1. oktobra^[412] organizacija ostane kakva je sada.

Ovde je demonstracija 4. maja bila *silna*, i to mora priznati čak i cela buržoaska štampa. Ja sam bio na četvrtoj tribini (velikim teretnim kolima) i mogao sam da vidim samo jedan deo – $\frac{1}{5}$ do $\frac{1}{8}$ — mase, ali to je bilo more glava sve dok oko dopire. Bilo je 250 do 300 hiljada ljudi, a od toga više od $\frac{3}{4}$ radnika-demonstranata. Aveling, Lafargue i Stepnjak govorili su sa moje tribine – ja sam bio samo posmatrač. Laf[argue] je dobio stvarno buran aplauz sa svojim vrlo dobrim engleskim jezikom, ali sa jakim francuskim akcentom, i sa svojom južnjačkom živahnošću. Isto tako i Stepnjak; na sjajan prijem je naišao i Ede na tribini na kojoj je bila Tussy. Svih 7 tribina bilo je na međusobnoj razdaljini od po 150 metara, poslednjih 150 metara od ivice Parka², što znači da je *naš* miting (za zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana u internacionalnim okvirima) zauzimao prostor od preko 1200 metara u dužinu i sigurno 400 – 500 metara u širinu; i sve je bilo apsolutno puno, a s druge strane bilo je 6 tribina za Trades Council^[358] i 2 za Social Democratic Federation^[73], ali tamo jedva da je bila i polovina publike od one koju smo mi imali. Sve u svemu, to je najgrandiozniji skup od svih koji su ovde ikad održani.

Pri tom, to je sjajna pobeda, specijalno za *nas*. Detalje si verovatno već video iz Edeovog dopisa za »Volksbl[att]«. Trades Council i Social Democratic Federation poverovali su da su nam ukrali Park za taj dan, ali su se nasamarili. Aveling je naveo ministra za javne radove da nama odobri u Parku takođe 7 tribina, *što je, u stvari, nepropisno*. Ali, srećom, na vlasti su torijevci i pošlo mu je za rukom da ih uplaši: rečeno je da će naši ljudi u protivnom slučaju na juriš osvojiti tribine drugih. I naš miting je bio najveći, najbolje organizovan, najoduševljeniji. Sada su ovde već široke mase za *zakon* o osmočasovnom radnom danu. Aveling i posebno Tussy sredili su celu tu stvar i otada ovde u pokretu imaju sasvim drukčije mesto nego ranije. »Savez plinskih i manuelnih radnika«^[341] – daleko najbolji od novih strukovnih saveza – valjano ih je podržao i bez njega bi to bilo nemoguće. Sad treba održati na okupu komitet koji je organizovao naš miting – dele-

² Hyde Parka

gati tredjuniona, radikalnih i socijalističkih klubova – i učiniti ga jezgrom ovdašnjeg pokreta.^[408] To će se verovatno večeras pokrenuti. Sigurno je ovo: radnici, buržuji, šefovi starih trulih tredjuniona i mnogih političkih i socijalnih sekta i sektica, karijeristi, lovci na položaje i literate koji žele da iskoriste pokret, dobro znaju da je *stvarni socijalistički masovni pokret započeo 4. maja*. Sad su konačno mase pokrenute i, posle izvesnih borbi i malo kolebanja, učiniće kraj političkim ambicijama, koristoljubivim težnjama karijerista, rivalstvima sekta, isto onako kao što se to svojevremeno dogodilo u Nemačkoj, i svakom će pokazati gde mu je pravo mesto. I pošto se pri tom jako razvija internacionalni duh, uskoro ćete videti kakve ste saveznike dobili. Po načinu svog delanja, agitovanja i organizovanja, Englezi su nam mnogo bliži od Francuza, i kad ovde pode sve pravilnim tokom i prebrode se neizbežna prva unutrašnja trvenja, ovi ljudi će sa vama sjajno ići ukorak. Šta bih sve dao da je Marx mogao da doživi ovo buđenje, on koji je tako pomno pratio pojavu i najmanjeg simptoma, upravo ovde u Engleskoj! Ne možete ni zamisliti kakvo sam zadovoljstvo doživeo za ovih poslednjih 14 dana. Redaju se uspesi. Prvo, Nemačka u februaru, zatim, 1. maj u Evropi i u Americi, pa ova nedelja, kad je posle 40 godina prvi put opet odjeknuo glas engleskog proletarijata. Kad sam sišao sa stare tribine, visoko sam podigao glavu.

Pozdrav tvojoj ženi i Singeru. ~~Radnička biblioteka~~

Tvoj

F. E.

189

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 10. maja 1890.

Draga moja Laura,

Samo nekoliko redaka ove subote, pune posla – strašno sam u zaostatku s prepiskom – da ti zahvalim za tvoju dopisnu kartu i da priložim ček od 20 £, što sam obećao Paulu. Takođe ti šaljem »The People's Press« s izvještajem od prošle nedjelje. Bilo je strašno. Engleska se najzad pokrenula, i to bez ikakve sumnje. Bila je to sjajna pobjeda za nas, za Tussy i Avelinga, koji su, uz pomoć radnika plinarâ (daleko najboljeg tredjuniona među novoformiranim)^[341], sve to učinili. U svojoj naiveti, bili su pozvali Trades Council^[358], a da prethodno za sebe nisu osigurali mjesto u Parku¹.

Trades Council, udruživši se sa Hyndmanom i komp., preduhitrio ih je i obratio se Office of Works² da mu za nedjelju osigura govornice; i dobio ih je, nadajući se da će tako moći da nas isključi i da nam nametne svoju volju; odmah su pokušali da nas uplaše, ali Edward je otišao u Office of Works i za nas dobio sedam govornica; da su liberali na vladi, nikad ih ne bismo dobili. To je odmah one druge stišalo i postali su vrlo ljubazni. Mogu te uvjeriti da sam se osjetio dva palca višim kad sam silazio sa starih rasklimanih teretnih kola, koja su nam služila kao govornica – pošto sam opet čuo, prvi put poslije četrdeset godina, jasni glas engleskog proletarijata. Taj glas čuli su i buržuji – sva londonska i provincijska štampa to potvrđuje.

Paul je vrlo dobro govorio, usprkos izvjesnom sanjarenju o generalnom štrajku, toj besmislici koju je Guesde sačuvao iz svojih anarhističkih vremena (kada budemo u položaju da pokušamo generalni štrajk, tada ćemo moći da postignemo izravno ono što zahtijevamo, bez zaobilaznog puta s generalnim štrajkom). Ali ipak, govorio je vrlo dobro i izvanrednim engleskim jezikom, mnogo boljim nego u običnom razgovoru. Najbolje je od svih dočekan; na kraju je bio pozdravljen s više oduševljenja nego iko drugi. Njegovo prisustvo bilo je vrlo svrsihodno, jer su za našom govornicom bila dva ili tri filistarska govornika qui faisaient dormir debout leurs auditeurs³, tako da je Paul bio prisiljen da ih razbudi.

Ogroman je napredak postignut u Engleskoj za poslednjih 10 - 15

¹ Hyde Park – ² Ministarstvo za javne radove – ³ koji su postigli da im slušaoci stojeći zaspe

mjeseci. Zahtjev za osmosatnim radnim danom ne bi privukao maja prošle godine u Hyde Park ni toliko *hiljada* ljudi koliko je sada privukao *stotina hiljada*. A najpozitivnije je to što je iz borbe koja je prethodila manifestacijama izniklo reprezentativno tijelo, koje će poslužiti kao jezgro pokreta en dehors de tout secte⁴: Centralni komitet^[408], formiran od delegata radnika u plinarama i mnogih drugih tredjuniona – većinom malih, koje sačinjavaju *nekvalificirani* radnici i koji stoga prezire bahati Trades Council, sastavljen od radničke aristokratije – i radikalskih klubova^[45] u kojima je posljednje dvije godine radila Tussy. Edward je predsjednik tog Komiteta. Komitet će nastaviti da djeluje i pozvaće sva druga tredjunionistička politička i socijalistička društva da pošalju delegate; postepeno će se proširiti u centralni organ ne samo za zakon o osmosatnom radnom danu nego i za postavljanje svih ostalih zahtjeva – recimo na, primjer, da najprije počne s ostalim pariskim rezolucijama^[413] itd. Komitet je brojčano dovoljno jak da ga ne mogu preplaviti novopridošli i tako će se sekte uskoro naći pred dilemom – ili da se stope s njim i općim pokretom, ili da nestanu. To je *East End*, a on se danas nalazi na čelu pokreta i taj novi elemenat, koji nije korumpirala »velika liberalna partija«, pokazuje moć shvaćanja kakvu su imali – zaista se ne znam bolje izraziti – njemački radnici koji isto tako nisu bili pokvareni. Oni neće nikakve vode osim socijalista.

Ali, sada odluči i uredi svoju kuću tako da ovamo dođeš prije kraja mjeseca. Javi nam kada ti najbolje odgovara. Nadamo se samo da će prestati ovo rdavo vrijeme. Jučer je vatra gorjela čitav dan!

Uvijek tvoj
F. Engels

Srdačni pozdrav od Nim.

Prevod s engleskog

⁴ van svake sekte

190

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 21. maja 1890.

Dragi moj Lafargue,

Hvala za pojediniosti o Morganovoj knjizi.^[414]

Evo kopije D[anijeljsanovog] pisma^[415] iz Petrograda: »The present writer and publisher of the ‚Northern Review‘, Mrs. Jewreinow, has sold it. She has tried more than once to publish the article of Mr. Laf[argue] but in vain: our censors are too severe . . . Excuse me that I send you per next post the Ms; I do not send it direct to the author since I am not sure that he receives my letters. I have written to him twice, in March and in April, in answer to his kind sending.«¹

Da li ste primili njegovo pismo? Poslaću Vam rukopis čim ga dobijem. Bolje bi bilo da mu date neku drugu adresu u Parizu, koja nije sumnjiva, kuda će slati pisma za Vas, i da svoja pisma ne potpisujete svojim imenom. Ja to činim i naša prepiska se nije nikada prekidala zbog sličnih nezgodnih slučajeva.

Dobro je što vaš komitet za osmočasovni radni dan nastavlja delatnost – ovde se radi isto, upravo se obrazuje Liga borbe za zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana; centralni komitet^[408] će i dalje funkcionisati, a priključuju mu se nova društva (pored ostalih i sekcije dokera). Ovo čisto praktično i elementarno pitanje možda će Vam pomoći da vratite pristalice koje su pre dve godine dezertirale u tabor Boulanger-a. Čudna ironija istorije! Parižani, pošto su poremetili varjenje šupljim frazama zvanim »ideje«, sada su prinudeni da jedu samo »hranu za odojčad dr Ridgesa« – osmočasovni radni dan i druge lako svarljive stvari!

Kraj balanzističke kuhinje veoma je zabavan. Pošto je hrabri general dobio udarac nogom od opšteg biračkog prava, on ga prenosi na svoj »komitet«^[416] da ne bi više imao posrednika između sebe i opšteg biračkog prava!

Ovde pričaju da je poslednji udarac za njega bila poseta Franka Roshera². Posle toga, nije mogao niže pasti.

¹ »Sadašnji urednik i izdavač časopisa »Northern Review«, g-da Jevrejinova, prodala je časopis. Pokušala je više puta da objavi članak g. Lafargue-a, ali uzalud; naši cenzori su suviše strogi . . . Izvinite što Vam sledećom poštom šaljem rukopis; ne šaljem ga neposredno autoru pošto nisam siguran da dobija moja pisma. Pisao sam mu dva puta, u martu i u aprilu, u odgovor na njegovu ljubaznu pošiljku. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 184.

Da li Laura vrši pripreme za dolazak? Mesec se bliži kraju. Poljubite je u ime Nim i u moje ime.

Srdačan pozdrav

F. E.

Martignetti je *osloboden optužbe*.

Prevod s francuskog

191

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevent⁽⁴¹⁷⁾

[Najlepše] čestitke za Vaše konačno oslobođenje!

Kakva radost za Vas i Vašu [porodicu koja] je pretrpela bar isto toliko [koliko i Vi sami]! A. L[abrioli] sam odmah napisao nekoliko [redaka u] znak zahvalnosti, a preko njega sam zahvalio i Lolliniju.

Sada za Vas počinje novi život, bolji i s više nade nego što biste ga započeli s one strane Okeana.

S najprijateljskijim pozdravom

Vaš

F. E.

[London] 24. 5. 1890.

192

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 29. maja 1890.

Dragi Sorge,

Dobio sam pisma od 30. aprila i 15. maja, a i »V[olkszeitung]« s onim mestom iz moga pisma¹. Tvoja izjava je izašla u »S[ozialdemokrat]«-u⁽⁴¹⁸⁾, ali kad sam juče otišao u redakciju s vašom izjavom, ona je već bila tamo, odštampana u »Berl[iner] Volksblatt«-u, što znači da ju je Schl[üter] već ranije poslao. To je ono što ja nazivam Schl[üter]ovom žedu za akcijom, a što te dovodi u nepriliku kad se pojaviš u redakciji sa rukopisom kao nečim *savim novim*, a onda se pokaže da je ta stvar već negde odštampana. Otkad je u Americi, ne mogu se požaliti na druge indiskrecije s njegove strane, ali ja ga poznajem od ranije.

Sada moram da te malo gnjavim sa još nekim tračevima o Schl[üter]u koje inače ne bih smatrao vrednim pažnje. Međutim, Motteler, Schlüterov smrtni neprijatelj, koji je i kriv za Schl[üter]ov odlazak odavde, ispričao je *svoju* verziju te stvari *Jonasu*, pa je nužno da bar ti saznaš kako je stvar doista tekla.

Motteler je drtina prvog reda s kojom je teško izići na kraj, faux bonhomme², Švaba, nepriznati genije, koji se oseća degradiranim zato što je ranije on *sam* upravljao listom »S[ozial]dem[okrat]« i odnosima Partije sa inostranstvom, ali kad su se poslovi proširili, dobio je i druge da mu pomažu. Međutim, u pitanjima novca on ne samo što je apsolutno pouzdan, već, što još više vredi, uživa *priznanje* ce.e Partije zbog te osobine, i niko se ne usuđuje da u njega posumnja! Tako je on na mestu partijskog blagajnika za odnose sa inostranstvom vrlo dragocen čovek, i drugi mogu biti srećni što ih je on već toliko vremena oslobodio te odgovornosti. Ali dođe li neko ko mu se ne sviđa, počinju večne svađe, neprekidno proganjanje. Tako je i bilo prvo sa Derossijem, zatim sa Schlüterom, i obojicu je naterao da odu. Protiv Schl[üter]a on iznosi dve stvari: prvo, Schl[üter] je utajio novac. Za to nema apsolutno nikakvih dokaza osim što je M[otteler] u jednom računu, koji je tada već bio star više od godinu dana i *odobren od strane revizora*, otkrio stavku na 150 maraka za koju Schl[üter] nije priložio potvrdu o izdavanju – dakle, bez priznanice primaoca. Toj stvari ne bi nijedan čovek, ni ovde, ni u Nemačkoj, osim M[otteler]a, pridavao značaj, jer priča se da rashode samog M[otteler]a overava često samo

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 187. – ² lažna poštenjačina

on lično svojim knjiženjem, a poslovanje tih ljudi je, istina, užasno pedantno, kao i sve što M[otteler] radi, ali nikako nije sasvim pravilno i tačno. Može biti da je Schl[üter] bio neuredan i napravio neke sitne omaške – i stvar uredio tako da on nigde pri tom nije pretrpeo štetu. Ali više od toga ne može se tvrditi. – A drugo, Schl[üter] večno juri žene, i to voli da ih menja, i čini se da je zaista utvrđeno da se jednoj ili dvema knjigovezačicama koje su zaposlili u Cirihi udvarao i obradio ih. Ali pošto ovde u redakciji nema devojaka, to otpada, pa, znači, nije bilo nikakvog razloga da se započinje svađa sa Schl[üter]om, osim M[otteler]ove neiskorenjive antipatije prema njemu. To je cela priča, i da je Schl[üter] M[otteler]u pokazao zube, možda bi se postepeno sve dovelo u red. Mi ostali tome nismo pridali nikakav značaj pošto je ona priča sa devojkama odavno bila završena; M[otteler] je sam odbio da se o njoj objasni lično sa Schl[üter]om pred partijskim revizorima, a ona se *ovde* nije mogla ponoviti.

Dakle, ukoliko bi Jonas širio ovaj trač, sad znaš kakve su stvarne činjenice.

Jonas je dolazio i meni, malo zbunjen, ali je zatekao Tussy i Edwarda Avelinga (to je bilo neposredno posle mitinga u Hyjde Parku^[419]), koji su ga vrlo hladno primili (Aveling mu je još u Central Committee^[408]), gde je J[onas] dolazio po novinarsku ulaznicu za miting, rekao: he hoped the »V[olkszeitung]« would be more truthful in its reports than heretofore³⁾[420] i vrlo brzo je otišao, pošto su i Bernsteinovi morali da pođu zbog dece. Što se taj čovek pokušava lepše odenuti, to izgleda prostije.

A sad još jedna stvar. Za novo izdanje *Porekla itd.*⁴ potrebno mi je poslednje Morganovo delo^[414], ne mogu ovde u Britanskom muzeju od ranog jutra da se borim za mesto sa čitaocima romana. Zato ti prilažem pismo za dotično odeljenje i dva primerka moje knjige. Pitanje je samo kako poslati ove stvari – pismo i 1 primerak – direktno tom odeljenju, ili preko nekog trećeg ko bi me preporučio? Aveling misli da bi Ely iz Baltimora to rado učinio. Ti bolje poznaješ toga čoveka, pa zato tebi prepuštam odluku o tome kako je najbolje postupiti. Za slučaj da izabereš posrednika, prilažem za njega drugi primerak. Prilažem i nekoliko redaka za Elyja u slučaju da ti smatraš da je korisno da se poslužiš njegovim posredstvom.

Vrlo mi je milo što su »V[olkszeitung]« i »Workm[an's] Adv[ocate]« izneli pripreme za miting u Hayjde Parku; time su oni omogućili ponovno zbliženje Avelinga i Amerikanaca. Čak se i gospodin Jonas ovde sigurno dovoljno uverio koliko je grešku napravio onda kad je tek tako zapevao Izvršnom komitetu protiv Avelinga.

Uostalom, stvar se ovde ne završava mitingom. Sigurno si već video u poslednjem broju »People's Press«-a da Central Comité ostaje

³ da se on nada da će izveštaji u »V[olkszeitung]« biti istinitiji nego dotle

– ⁴ Friedrich Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*

i osniva Legal Eight Hours and International Labour League. Napravljen je nacrt statuta i biće podnet 22. juna na skupu delegata, na koji su pozvane *sve* londonske radničke organizacije, radikalski klubovi^[45] itd. Taj statut zahteva: 1. sprovođenje odluka pariskog kongresa^[265] ukoliko još nisu postale zakon u Engleskoj; 2. takve dalje mere za ostvarenje potpune emancipacije radnika kakve donosi asocijacija, 3. osnivanje posebne radničke partije sa sopstvenim kandidatima za sva izborna mesta gde postoje šanse. Ovo možeš objaviti.

U bečkom »Arb[eiter-]Z[eit[un]g«-u (sledeća pošta!) imam jedan poduži članak⁵ o ovdašnjim događajima.

Srdačan pozdrav tvojoj ženi

Tvoj
F. Engels

⁵ Četvrti maj u Londonu

193

Engels Paulu Ernstu

u Berlin^[421]

(koncept)

London, 5. juna 1890.

Vrlo poštovani gospodine,

Na žalost, ne mogu da ispunim Vašu želju i da Vam napišem pismo koje biste iskoristili protiv gospodina Baha.^[422] To bi me uplelo u javnu polemiku s njime, a za to bih morao bukvalno da kradem od sebe vreme. Stoga je ono što Vam pišem samo za Vašu ličnu informaciju.

Uz to, meni je potpuno nepoznato to što Vi nazivate nordijskim ženskim pokretom; poznajem samo nekoliko Ibsenovih drama i apsolutno ne znam da li i u kojoj meri Ibsena treba smatrati odgovornim za više-manje histerične lukubracije buržoaskih i čiftinskih karijeristkinja.

A i oblast koja se obično naziva ženskim pitanjem toliko je opširna, da se u okviru jednog pisma ne može o njoj reći ništa iscrpno ili bar unekoliko zadovoljavajuće. Samo jedno je sigurno, naime da Marx nije nikad mogao »da se postavi« tako kako mu to pripisuje Bahr. Toliko lud nije bio.

Što se tiče Vašeg pokušaja da tu stvar obradite sa materijalističkog stanovišta, moram Vam pre svega reći da se materijalistička metoda pretvara u svoju suprotnost ako se ne koristi kao vodilja prilikom istorijskog proučavanja, već kao gotov šablon, po kome se kroje istorijske činjenice. I ako gospodin Bahr veruje da će Vas uhvatiti u toj grešci, čini mi se da je tu malčice u pravu.

Svu Norvešku i sve što se tamo događa Vi podvodite pod jednu kategoriju: čiftinstvo, i tom norveškom čiftinstvu bez dvoumljenja poturate svoje shvatanje o nemačkom čiftinstvu. Tu su se isprečile ove činjenice.

Prvo: kad se celoj Evropi pobjeda nad Napoleonom pokazala kao pobjeda reakcije nad revolucijom i kad je revolucija samo u svojoj otadžbini, Francuskoj, ulivala još toliki strah da je ponovo uspostavljena legitimnost bila prinudena da dozvoli buržoasko-liberalni ustav – Norveška je našla priliku da za sebe osvoji mnogo demokratskiji ustav nego ijedan u Evropi.

I drugo, Norveška je u poslednjih 20 godina doživela takav uspon u literaturi, kakvim se, osim Rusije, u to vreme ne može pohvaliti nijedna druga zemlja. Čifte ili ne, ali ti ljudi postižu veće uspehe od

drugih, pa i drugim literaturama udaraju svoj pečat, a ništa manje i nemačkoj.

Kako ja vidim stvari, ove činjenice nameću nužnost da se unekoliko ispituju osobenosti norveškog čifinstva.

I tu ćete, verovatno, otkriti da postoji vrlo bitna razlika. U Nemačkoj je čifinstvo plod propale revolucije, prekinutog, potisnutog razvitka i ima sasvim svojevrstan, nenormalno izgrađen karakter kuka- vičluka, borniranosti, bespomoćnosti i nesposobnosti za svaku inicijativu, očuvan zahvaljujući tridesetogodišnjem ratu i vremenu koje je usledilo za njim – kad su se upravo svi veliki narodi uzdigli. Ovaj karakter se očuvao i onda kad je Nemačka opet bila zahvaćena istorijskim razvitkom; on je bio dovoljno jak da svoj pečat udari i svim drugim nemačkim društvenim klasama, stvorivši više-manje opštenemački tip, sve dok konačno naša radnička klasa nije srušila te uske okvire. Nemački radnici su potpuno »bez otadžbine« upravo u tome što su se sasvim otnesli čifinske nemačke borniranosti.

Dakle, nemačko čifinstvo nije nikakva normalna istorijska faza, već karikatura dovedena do krajnosti, deo degeneracije, isto onako kao što je poljski Jevrejin karikatura Jevreja. Engleski, francuski itd. malograđanin ne stoji niukoliko na istom nivou sa nemačkim.

Nasuprot tome, u Norveškoj je sitno seljaštvo i sitna buržoazija sa izvesnom neznatnom primesom srednje buržoazije – kao što je to postojalo recimo u Engleskoj i Francuskoj u 17. veku – normalno stanje društva već više stoleća. Tu se ne radi o nasilnom odbacivanju nazad u zastarele prilike, uslovljenom propalim velikim pokretom i tridesetogodišnjim ratom. Zemlja je zaostala usled izolovanosti i prirodnih uslova, ali stanje u njoj potpuno odgovara njenim uslovima proizvodnje i zato je normalno. Tek u poslednje vreme u zemlji se sporadično javlja nešto malo krupne industrije, ali tu nema mesta za najjaču polugu koncentracije kapitala, za berzu, a, zatim, upravo moćan razvoj pomorske trgovine deluje u smislu konzerviranja. Jer, dok svuda parobrod potiskuje jedrenjake, Norveška u velikoj meri jača plovību jedrenjacima, i ima, ako ne najveću, ono sigurno u svetu drugu po jačini flotu jedrenjaka, koju većinom poseduju mali i srednji brodovlasnici, kao što je to bilo u Engleskoj, recimo, oko 1720. Ali ipak, u tu staru egzistenciju u zastoju ušao je pokret i taj pokret nalazi svoj izraz i u poletu u literaturi.

Norveški seljak *nikad nije bio kmet*, i to daje celom razvoju, slično kao i u Kastiliji, sasvim drukčiju pozadinu. Norveški sitni buržuj je sin slobodnog seljaka i pod ovim okolnostima on je *čovjek* u poređenju sa propalim nemačkim čifom. A isto tako i norveška sitna buržujka razlikuje se kao nebo od zemlje od supruge nemačkog čifte. I kakvi god da su nedostaci, na primer, Ibsenovih drama, one nam odražavaju jedan – istina sitnoburžoaski i srednjoburžoaski – svet, ali svet koji se od nemačkog razlikuje kao nebo od zemlje, svet u kome ljudi još imaju karakter i inicijativu i delaju samostalno, iako, možda, za poj-

move stranaca, često čudno. Tako nešto više volim da temeljno upoznam pre nego što donesem sud.

I da se vratim opet na ono o čemu sam počeo da govorim, naime na gospodina Bahra; čudim se koliko se u Nemačkoj ljudi užasno svečano odnose jedni prema drugima. Izgleda da su duhovitost i humor zabranjeni više nego ikad i da je to sada postala građanska dužnost. Inače biste Vi sigurno malo bliže pogledali »ženu« gospodina Bahra, lišenu svega »što je postalo istorijsko«. Istorijska je postala njena koža, jer ona mora biti ili bela, ili crna, žuta, mrka ili crvena – dakle, ona ne može imati ljudsku kožu. Istorijska je postala njena kosa, b ilo kovrdžava i talasasta, loknasta, prava, crna, crvena ili plava. Dakle, zabranjena joj je ljudska kosa. Pa šta ostaje onda kad je lišite onoga što je postalo istorijsko zajedno sa kožom i kosom i kad se »pojavi sama ta žena«, šta se vidi? Prosto majmunica, anthropopithecica, pa neka nju gospodin Bahr uzme sebi u postelju »čisto opipljivu i providnu« zajedno sa njenim »prirodnim nagonima«.

194

Engels Nikolaju Franceviču Danijeljsonu
u Petrograd

London, 10. juna 1890.

Dragi gospodine,

Dobio sam Vaša ljubazna pisma od 18. decembra, 22. januara, 24. februara i 17. maja, kao i članak g. L[afargue]-a koji mu vraća redakcija, a koji mu je već poslat. Javio sam mu da ste mu pisali dva puta, u martu i aprilu, ali još nemam nikakav određeni odgovor da li je primio ta dva pisma. Njegova supruga, koja se sada nalazi ovde, ne može po sećanju da kaže ništa određeno. Ona veoma žali zbog promene vlasništva u časopisu »Northern Review« i izrazila je želju da Vam zahvalim u ime njenog muža i njeno za Vaše ljubazne napore u njihovom interesu.

Što se tiče 4. izdanja *K[apital]*¹, sada čitam korekturane tabake 39 - 42, biće ih ukupno manje od 50, pošto su slova sada, iako krupnija, zbijenija. Čim knjiga izađe iz štampe, ja ću Vam je poslati.

Dao sam da se prekucaju pisma našeg autora² koja ste mi tako ljubazno stavili na raspolaganje (prekucala ih je autorova najmlađa kći³) i sada ću Vam ih vratiti preporučenim pismom ukoliko mi ne date suprotna uputstva.

Hvala Vam mnogo za stalna i zanimljiva obaveštenja o ekonomskom stanju vaše velike zemlje. Pod glatkom površinom političkog spokojstva u njoj se vrši isto tako krupan i značajan ekonomski prevrat kao i u svakoj drugoj evropskoj zemlji, koji je krajnje interesantan za posmatranje. Posledice ovog ekonomskog prevrata moraju se ranije ili kasnije razviti i u drugim oblastima.

Čuli smo ovde o smrti H. G. Č.⁴ i primili tu vest sa dubokom tugom i saučešćem. Ali, možda je tako i bolje.

Veoma Vam zahvaljujem za Vaše čestitke od 24. februara^[423]; - one su me obradovale više nego ma koje druge.

Bio sam preterano zaposlen, a moje oči, iako se popravljaju, još uvek se mnogo zamaraju pri čitanju ruskog teksta, te ipak nisam kadar da pročitam članak u »Ежегоднику«^[424], ali učiniću to čim nađem neki slobodan trenutak. Pogrešna upotreba ekonomskih termina na koju ukazujete, veoma je uobičajen nedostatak u svim literaturama. Ovde, u Engleskoj, izraz *renta* se primenjuje kako za plaćanje engleskog kapitalističkog zakupca veleposedniku, tako i za plaćanje irskog

¹ prvi tom - ² Karla Marxa - ³ Eleanor Marx-Aveling - ⁴ Nikolaja Gavriloviča Černiševskog

siromašnog farmera, koji plaća pravi namet, u koji ulaze uglavnom odbici od njegovih sredstava za izdržavanje stečenih sopstvenim radom, a samo u maloj meri prava renta. Tako su Englezi u Indiji pretvorili u »rentu« zemljarinu koju plaća rajot (seljak) državi, i otuda, bar u Bengalu, faktički pretvorili zemindara (skupljača poreza ranijeg indijskog kneza) u veleposednika koji drži imanje na osnovu titularnog feudalnog prava zakupa od krune, baš kao i u Engleskoj, gde je kruna titularni sopstvenik celokupne zemlje, a visoki plemići – stvarni vlasnici – smatraju se na osnovu pravne fikcije feudalnim zakupnicima krune. Slično se dogodilo u Severnoj Irskoj kad je ona početkom 17. veka potpala pod neposredno englesko gospodstvo. Engleski pravnik ser John Davies je našao tamo seosku opštinu sa zajedničkom svojinom zemlje, koja se periodično delila među članovima klana, a ovi su plaćali izvestan namet poglavici klana; Davies je ovaj namet odmah proglasio »rentom«.^[425] Na taj način su škotski lerdī – poglavice klanova – posle ustanka 1745. godine^[426] iskoristili ovu pravnu zbrku, mešanje nameta koji njima plaćaju članovi klana sa »rentom« za zemlju koju oni drže, da bi celokupnu zemlju klana, zajedničku svojinu klana, pretvorili u svoje vlasništvo, privatnu svojinu lerdova; jer – govorili su pravnici – ako ne bi bili zemljoposednici, kako bi mogli dobijati rentu za tu zemlju? I tako je ovo mešanje nameta sa rentom poslužilo kao osnov za konfiskaciju svih zemljišta u škotskim brdima u korist nekolicine poglavica klanova, koji su vrlo brzo posle toga isterali nekadašnje članove klana i zamenili ih ovcama, kako je to opisano u *K[apitalu]*, glava 24, 2 (str. 754, 3. izdanje⁵).

S prijateljskim pozdravima, Vaš veoma odani

P. W. Rosher^[11]

Prevod s engleskog

⁵ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 643 - 645.

195

Engels Hermannu Schlüтеру
u Njujork

London, 14. juna 1890.

Dragi Schlüter,

Na brzinu ti saopštavam da ti rado dajem saglasnost da štampaš Marxovu biografiju, ali ja nemam vremena da je dovršim. Materijal možeš naći, između ostalog, u nekrologu o M[arx]u od marta 1883, u listu »S[ozialdemokrat]«¹.

Čestitam na postavljenju za »šefa«.^[427]

Ovde dosad sve ide dobro; u Nemačkoj takođe, mali Wilhelm² preti ukidanjem opšteg prava glasa; ništa bolje nam se ne bi moglo ni desiti! Mi ionako dovoljno brzo idemo u susret ili svetskom ratu, ili svetskoj revoluciji – ili i jednom i drugom.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi – radujem se što je zdravija nego što je bila ovde.

Tvoj
F. E.

¹ Friedrich Engels, *Pogreb Karla Marxa* – ² Wilhelm II

196

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Berlin

London, 19. juna 1890.

Dragi Liebknecht,

Svakog trenutka changement de décoration¹. Schorl[emmer] me poziva na putovanje po moru u julu – postoje razni planovi među kojima treba napraviti izbor. Moj lekar kaže da treba što pre da otputujem i da ovo leto iskoristim za svoje lečenje, da bih u zimu opet stao na noge. Ja i sam primećujem da me nesnica ometa u radu i da moram što pre prekinuti. Zato ne mogu tek tako da odbacim taj plan.

S druge strane, Laura navaljuje na Lenchen da ova pode s njom na 14 dana u Pariz, što bi bilo sasvim prihvatljivo dok sam ja odsutan, a starici bi vrlo dobro činilo.

Uz to, vaš Rajhstag još zaseda i ne može se znati 14 dana unapred da li će i kada biti raspušten.

Dakle, moguće je da ja kroz 10 dana iščeznem odavde na 3 nedelje. U svakom slučaju, do 25 - 26. jula vratiću se ovamo, a Lenchen valjda, nekoliko dana ranije. Prema tome, ako bi ti mogao da svoj put urediš tako da ovamo stigneš *posle*, recimo, 21. ili 22. juna, za tebe bi bilo sve spremno, a nekoliko dana kasnije i ja bih ponovo bio na mestu.

Naravno, sve ovo je zasad još privremeno, a nešto određeno mogu ti javiti tek kroz nekoliko dana, ali mislim da je bolje da te o svom planu, koji je iskrsao u međuvremenu, obavestim odmah. Prilično je sigurno *da* ću ići, ali pojedinosti su još neizvesne. Sigurno je samo to da ću se ja vratiti u London *pre* kraja jula, a Lenchen *pre* mene. Ni jedan od planova neće me zadržati duže od 26-og.

Znači, Helgoland treba da postane nemački.^[428] Već se radujem povicama čestitih Helgolandana, koji će se iz petnih žila odupirati uključivanju u veliku kasarnsku otadžbinu. A imaju i razloga; čim bude izvršena aneksija, njihovo ostrvo biće pretvoreno u veliku tvrđavu za gospodarenje nad sidrištem koje leži severoistočno od njega, a oni, jadnici, podleći će eviction², kao da su obični irski zakupci ili škotske ovce koje ustupaju mesto jelenima. O ne, o ne, njegova otadžbina mora biti veća^[429], ali nijedan Nemač izvan Nemačke ne želi u nju. Šlezvig-holštajnski Elzas na moru! Još je samo to nedostajalo za nemačku državnu komediju.

Tvoj
F. E.¹ promena plana – ² izbacivanju

197

Engels Nataliji Liebknecht u Berlin^[430]

London, 19. juna 1890.

Vrlo poštovana gospodo Liebknecht,

Kad sam se pozvao na Vaše izjave da ste u Lajpcigu izolovani i skoro prognani, to je bilo sasvim prirodno. Odatle sam morao da zaključim da je Lajpcig za Vas nepodnošljiv, pa se radujem što čujem da uopšte nije tako.

Inače, upuštati se u neko poređenje preimućstava Lajpciga i neprijatnih strana Berlina ne mogu već i zato što te prve uopšte ne poznajem, a ove druge su mi samo stare uspomene, a od toga doba se Berlin, navodno, izvanredno prolepšao, kako kažu Berlinci. Ipak, sasvim Vam verujem da za sve što je vezano za život u kući Lajpcig pruža neizmerno više nego metropola brandenburške Sahare¹.

Sve sam to pisao Singeru i Liebk[necht]u^[431]; sve su to stvari koje svako mora da raspravi sa sobom, svojom porodicom i Partijom, a mi, spolja, moramo se uzdržati od mešanja. Ali ja mogu reći samo to da je i po mom dubokom uverenju Liebk[necht]u mesto u Berlinu, ako rukovodstvo Partije i partijski organ budu premešteni tamo. *Da li će se to desiti ili neće* – o tome ja ne mogu odlučivati, već samo izreći svoje nemerodavno mišljenje. Ali *ako* bi se to desilo, a L[iebknecht] ostao u Lajpcigu, on bi sam sebe degradirao na nivo drugorazrednog partijskog vođe, otišao bi, tako reći, u penziju, došao u situaciju da ga u važnim pitanjima ne bi mogli konsultovati, niti bi on mogao reći svoje – ukratko, načinio bi prvi korak ka abdikaciji, a Vi to, nadam se, ne želite.

Politika baca ovakve kao što smo mi na vrlo čudan način. Kad je Lassalle 1858. u Berlinu hteo da pokrene jedan list sa Marxom i sa mnom, mi nismo mogli reći »ne« i bili smo spremni da se preselimo u pešćanu metropolu; srećom pregovori su prekinuti.^[432] A za mene bi to bilo istupanje iz poslovnih ugovora, i za nas obojicu bilo bi to sasvim drukčije preseljenje nego preseljenje iz Lajpciga u Berlin. Dakle, budu li nastupili preduslovi u kojima bi Vaše preseljenje u državni sanduk sa peskom bilo neizbežno, Vi ćete sigurno umeti da se utešite, a i naći ćete utehu ne samo kad kasnije otkrijete da se konačno i tamo ipak može izdržati, već i kad se uverite da je Liebknecht, zahvaljujući tome, zauzeo mesto koje mu u Partiji s pravom pripada

¹ Brandenburška marka, čiji je centar bio Berlin, nazivana je pešćarom germanskog carstva.

i da je na položaju na kome može potpuno ispunjavati svoju obavezu.

U svakom slučaju, ova stvar će se uskoro rešiti, pa se nadam da ćete se Vi, ma kakva odluka pala, trajno pomiriti s tim.

Srdačni pozdravi od Nim, gospode Lafargue, Roshera i

prijateljski odanog Vam

F. Engelsa

198

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

Najlepše ti zahvaljujem za mnoge pošiljke; trudio sam se da dobijem onaj broj lista »Daily Telegraph«^[433], ali mi to nije pošlo za rukom, pošto nisam mogao reći ljudima koga dana je izišao taj članak, a oni mi rekoše da je taj broj verovatno rasprodat. Ovde se od trgovaca ne može dobiti obaveštenje kad se radi o poslu koji staje jedan peni!

Tvoj
F. E.

[London] 30. juna 1890.

199

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Berlin^[434]

Odgovor koji bih ja napisao u tvoje ime samo bi isprovocirao gospodina H[yndman]a da odgovori: ne želimo da čujemo mišljenje gospodina E[ngels]a, već svedočanstvo samog Liebk[necht]a – a tako nešto je i sasvim protivno ovdašnjem običaju. Ti vidiš da je gospodin F. G[illes] uzeo tu stvar da bi na tome stekao kapital. Dakle, ako ne želiš direktno da pišeš na »J[ustice]«, daj odgovor u »The People's Press« (urednik Robert¹ Dell), 1, Hare Place, Fleet street, London, E. C., čiji ti poslednji broj šaljem.^[435]

Tražiti stan u Berlinu mora da je, zaista, prijatna stvar!

Tvoj
F. E.

[London] 30. 6. 1890.

¹ U rukopisu: Richard

200

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

[Ode] petak, 4. jula 1890.

Draga moja Laura,

Nadam se da si dobro stigla u Pariz, kao i mi u Norvešku. Putovanje po moru bilo je vrlo mirno, premda su mnogi imali morsku bolest; norvešku obalu ugledali smo juče poslije podne i oko šest sati bili smo usred otoka i stijena. Prošli smo fjord Hardanger, koji vodi pravo u srce zemlje i sada smo na najudaljenijoj tački, u Odeu, gdje ostajemo do sutra. Jutros smo se provozali dolinom, i sad smo se vratili; malo je padala kiša, ali ne toliko da bi pokvarila veličanstveni pejzaž. Juče je sunce zašlo u 10 sati, i nije bilo prave noći, već samo dosta jak sumrak, i crveno nebo na sjeveru. Ljudi su vrlo jednostavni, zdrava, jaka i lijepa rasa; razumiju moj danski jezik, ali ja ne razumijem nimalo njihov norveški. Uljezi koji su stigli ovamo ovim istim brodom ostavili su ovo mjesto bez norveškog novca u zamjenu za engleski; a iz pošte su odnijeli sve poštanske marke.

Sutra odavde plovimo, a u ponedjeljak ćemo stići u Trondhajn, znatno bliže sjeveru. Ako pejzaž ne bude gori od ovog današnjeg, biću sasvim zadovoljan. U izvjesnom smislu sličan je švajcarskom, ali je u drugom opet sasvim drukčiji. Dosad pivo nije bilo onakvo kakvo bi se moglo poželjeti, ali ću pričekati s izricanjem suda dok ne posjetim gradove. U ovom mjestu Ode ima oko dvadeset kuća, uključivši crkvu, hotel, poštu i skolehus.¹ Sve je sagrađeno od drveta, iako ima oko 1 000 000 puta više kamena nego drveta.

Nadam se da se Nim dobro zabavlja; a isto tako ti i Paul. Kad bi Mémé bila ovdje, imala bi mnogo šta da vam ispriča o mom nosu – sunce ga je tako dobro spržilo da se raspucao na sve strane.

A sada vas sve srdačno pozdravljam i dobro se zabavljajte.

Uvijek vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ školu

201

Engels Hermannu Engelsu
u Engelskirhen

Spremajući se da otplovim za Nordkap, ne želim da propustim priliku da ti se javim iz Trondhajma. Upravo sam jeo najboljeg jastoga kojeg sam ikad dobio; zalio sam ga zaista dobrim pivom, video sam i jedan veliki vodopad, i u 9 h otploviću prvo za Tromse, zatim za Nordkap, pa nazad u neke norveške fjordove, i do 26. o. m. biću opet na Temzi. Vreme je dosad bilo sasvim lepo, samo što je juče bilo dosta vlage; danas je opet lepo. Ljudi mi se veoma dopadaju, devojke nose maramu na glavi kao i kod nas, pa se čoveku čini da ih je već sreo negde u Zibengebirge ili Ajfelu. Samo, pero je odvratno i ovo sam naškrabao s mukom.

Mnogo pozdrava Emmi i tvojoj deci, Rudolfu, Mathildi, Hedwigi itd.

Tvoj
Friedrich

Trondhajm, 8. jula 1890.

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

Parna jahta »Cejlon«
Bergenska luka, 22. jula 1890.

Dragi Liebknecht,

Vrativši se srećno u civilizovane širine sa svog putovanja na Nordkap – Schorlemmer i ja odvezli smo se gore navedenim brodom 1. o. m. iz Londona – žurim da ti javim da se nadamo da ćemo u subotu 26. o. m. stići u London i da se radujemo da te što pre vidimo kod nas. Ako ti odgovara, dođi odmah, jer ćemo sigurno uskoro otputovati na more, pa mislimo da i tebe nagovorimo da pođeš s nama; tada bi ti ostalo još vremena da u Londonu obaviš potrebne stvari.

Prva vest koja nam je došla iz velikog sveta i danas se pročula na brodu jeste: The German Social Democracy will reorganize on October 1th and is preparing a plan of organization to be discussed and adopted at a Congress in October¹.^[436] Inače, ništa što bi imalo neki značaj – ali zabavno je naići prvo na *ovu* vest.

Pošto je mladi Wilhelm² istovremeno s nama usrećio Norvešku svojom posetom, držao sam svoj plan putovanja što više u tajnosti da bih izbegao policijske šikane. U međuvremenu, sreli smo u Moldeu flotu na povratku, ali tu nije bio »young hopeful«³; otišao je da se prošetata na torpednom čamcu i prošao je sasvim neprimetno pored nas kod Gajranger fjorda, što je izazvalo veliki gnev družine engleskih buržuja na našem brodu, koji bi voleli da pozdrave sa »živeo« jednog live emperor⁴.

Sa te flote mornari su sjajni momci, mladi oficiri i aspiranti – prava garda; zastavnici govore svim narečjima za koje se zna od pamtiveka; stariji oficiri, koje smo u hotelu susretali u građanskom odelu, bili su sasvim drukčiji, ničim se nisu razlikovali od običnih civila. Preovladuje staropruski dijalekat. Strašno smešna su bila dva debela admirala, koji su sedeli stisnuti u nekim malim norveškim kolicima (unutra nije bilo mesta ni za jednog) i išli u posete (u Primrose Hill bi se smestila dva cela Moldea), otpozadi se nije videlo ništa osim epoleta i trorogih šešira.

Putovanje je bilo vrlo lepo i vrlo interesantno, i Norvežani su mi se jako sviđali. Gore, u Tromseu, posetili smo Laponce i njihove

¹ Nemačka socijaldemokratija reorganizovaće se 1. oktobra i priprema plan organizacije koji će biti podnet na diskusiju i usvajanje kongresu u oktobru. –

² Wilhelm II – ³ »mladić koji obećava« – ⁴ živog cara

irvase, u Hamerfestu smo videli čitava brda bakalara – prvo sam mislio da su to drva – a na Nordkapu čuveno polarno sunce. Ali, čoveku ništa tako brzo ne dosadi kao to večito dnevno svetlo, kad tako celu nedelju dana stvarno uopšte nema noći i na spavanje se ide po belom danu.

Pivo smo savesno probali do iza 71. stepena geografske širine; dobro je, ali ne tako dobro kao nemačko, i svuda je u flašama. Samo su u Trondhajmu jednom točili pivo iz bureta. Uostalom, ovde se takođe radi na donošenju zakona o umerenoj upotrebi alkohola i Bismarckova rakija će ovde verovatno imati sve manju prođu. Da li u Bergenu postoji neka pivnica u kojoj ćemo dobiti pivo iz bureta – to ćemo valjda danas saznati.

Železnicom od Vosevangena za Bergen vozi se 108 kilometara za 4 $\frac{1}{2}$ sata – 24 km. na sat! Ali, prolazi se i kroz svakakve stene; skoro cela pruga je probijena eksplozivom.

Gore na severu, u Svartisenu, koji je sav jedno ogromno glečersko polje, penjali smo se na jedan glečer odvojen od mora samo niskom stenom, što znači da se spušta do nekih 100 stopa nadmorske visine.

A sada je vreme za doručak, pa zato završavam da bih odmah posle doručka mogao odneti pismo na poštu.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i deci, i tebi lično od Schorl[emmer]ja i

tvoga

F. Engelsa

203

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Maunt-Dezert^[437]

Schorl[emmer] i ja smo se vratili sa našeg vrlo lepog i vrlo interesantnog putovanja za Nordkap i uopšte po Norveškoj, i od nedelje primaću opet pošiljke i rešavati zaostale stvari. Dobio sam Morgana^[414] i mnogo ti hvala, utoliko pre što je izbegnuto posredovanje Elyja. Uvek je neprijatno biti obavezan tako nekom posredniku. Dotična pisma¹ takođe sam dobio nazad i uništio ih.

«People's Press» će takođe verovatno kroz 14 dana propasti. To je bio pokušaj fabijevaca^[107] da se uvuku u rukovodstvo pokreta; uz to, ona dvojica koji su list stvarno pravili² pokazali su mnogo dobre volje, a još više odsustva žurnalističkog i poslovnog iskustva, tako da je sve propalo. Nastupiće neprijatna pauza, ali će ona, nadajmo se, dovesti do osnivanja nekog organa novih strukovnih saveza.

One dve bitke u Lidsu bile su sjajne.^[438] Za nas je to na povratku bila divna vest.

U Bergenu postoji takođe socijaldemokratska organizacija, ali ja nisam imao ni vremena ni mogućnosti da je potražim. Samo sam iz novina video da oni imaju svoj sopstveni lokal i da su podneli molbu da im se dozvoli prodavanje piva.

Naše putovanje nam je sjajno koristilo. Tussy i Edw[ard] putuju iduće nedelje takođe u Norvešku. Pozdrav od Schorl[emmer]a i

tvoga
F. E.

posebno tvojoj ženi.
[London] 30. jula 1890.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 192. – ² Robert Dell i William Morris

204

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 30. jula 1890.

Draga moja Laura,

Vratili smo se iz sjevernih ledenih predjela – po oblačnom vremenu; temperatura je najčešće 10 stepeni; vrlo je toplo kad sunce sija; obično nisu previše dva para donjeg rublja i ogrtač! Putovanje nam je obojici neobično dobro prijalo, i s Nachkur¹ na morskoj obali nadam se da ću se sasvim oporaviti. Nim je silno oduševljena svojim boravkom u Parizu; nikada se nije tako dobro zabavljala i, ako se ne varam, ukoliko ne pripaziš, biće svake godine tvoj gost.

Sreli smo njemačku flotu u Moldeu, ali mladi Wilhelm² nije bio s njom – prestigao je naš parobrod kasnije u Sunelvfjordu na jednom torpednom čamcu – tako smo, budući da nismo mogli nabaviti novine, bili posve izvan la grande politique³. Srećom se nije dogodilo ništa važno – prve vijesti u Bergenu odnosile su se na reorganizaciju njemačke Partije poslije 1. oktobra⁴, a kad smo se ovamo vratili, dočekala nas je divna vijest o dvije borbe u Lidsu^[438], gdje se mladi Will Thorne pokazao kao borbeni vođa, pun hrabrosti i vještine. Taj način *legalnog* otpora možemo posve odobriti, naročito ovdje u Engleskoj – a bio je uspješan.

Priloženo pismo našao sam po povratku i otvorio ga, ali ono je za Mémé.

Zar nam niko u Parizu ne može dati obavještenje o Lavigerie-u, koji se ovdje izdaje kao osoba koju preporučuju Baudin, Ferroul, *Guesde*, cela partija u Narodnoj skupštini i u Conseil Municipal?⁵ Naravno, ako niko od te gospode neće ni da odbaci ni da prizna tog čovjeka, ili da o njemu dade bilo kakvu informaciju, što da rade ljudi ovdje? Sve dok ga se ne odrekne niko od onih na koje se on poziva, ljudi ovdje mogu samo da ga smatraju ispravnim, a ako se poslije pokaže da je to šugava ovca ili da nanosi štetu našim francuskim prijateljima (jer našima ovdje ne može ništa učiniti), sami će za to snositi krivicu.

Sada moram završiti. Ne treba da ti govorim kako sam ovdje našao ogromnu hrpu pisama, novina itd. i da nekoliko dana imam pune ruke posla, zato oprostite što je pismo kratko. Da li si vidjela Paulovu

¹ oporavkom – ² Wilhelm II – ³ krupnih političkih događaja – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 202. – ⁵ Gradskom vijeću

sliku u »Neue Welt Kalenderu«? Veoma je dobra, isto i drugih Francuza.

Pozdrav od Nim i Schorlemmera i

tvoga
F. Engelsa

Prevod s engleskog

205

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Lajpcig^[439]

London, 1. avgusta 1890.

Dragi L[iebknecht],

Na žalost, ovde ne mogu ostati do 15. avgusta – sigurno ćemo krajem iduće nedelje ići na more, a kuda – javiću ti čim to utvrdimo na zadovoljstvo svih zainteresovanih. Tvoja izjava izišla je u »People's Press«,^[435] što ne sprečava »Just[ice]« da produži sa sitnim napadima; ti ljudi su nepopravljivi, oni žele da prisile i vas i mene da se skrušeno odnosimo prema njima i posibilistima^[17], a na to će dugo čekati. Sad imate saveznike u velikom Gilles-u – čestitam!

Tvoj
F. E.

206

Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu
u Štuttgart

London, 5. avgusta 1890.

Veoma poštovani gospodine Dietz,

S Fischerove strane ima novih prigovora na *hitno* novo izdanje *Porekla*¹. Za mene je to au fond² sasvim poželjno, pošto moram da idem na more, gde nema ništa od rada, a ni rad mi sad još ne bi nikako koristio. Prema tome, sačekacu dok se sve to ne sredi na opšte zadovoljstvo.

Molim Vas da se s priloženim pisamcetom K. K[autskom] upoznate pre nego što ga otpremite i da, u slučaju potrebe, preduzmete neophodne mere.

Srdačni pozdravi.

Vaš
F. Engels

¹ Friedrich Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države* - ² u osnovi

207

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 5. avgusta 1890.

Dragi Kautsky,

Tvoje pismo od 3. 7. ležalo je ovde dok smo Schor[lemmer] i ja švrljali po Norveškoj, u svakom slučaju na veliku korist po svoje zdravlje.

Pošto ne znam kuda da pišem, šaljem ovo Dietzu, i to otvoreno, da bi se u prospekt časopisa »Neue Zeit«,^[440] koji mi je Ede pokazao u nedelju, odmah mogle uneti odgovarajuće izmene, ukoliko se to želi.

U moje ime možeš obećati članak *O poslednjim stvarima*, a ja ga obećavam tebi. Imam nameru da održim svoje obećanje i čak sam ga delimično i održao, jer je dobra polovina tog članka već gotova. Ali kada će on biti potpuno gotov, zavisi od okolnosti – možda vrlo skoro, ili će to potrajati – ali, recimo, u prvoj godini novog izdanja.^[441]

Ako Bebel bude davao svoj nedeljni pregled tako dobro kao što je dosad pisao dopise u Victorovom¹ »Arb[eiter-]Z[eit]ung«-u, možete sebi stvarno čestitati. Ja tu, naravno, imam u vidu u prvom redu *Nemačku*.

Sorgeova adresa je: F. A. S[orge], Hoboken, N. J. (tj. New Jersey), SAD. On je za vas najpogodniji čovek. I ja ću mu pisati u vezi s tim². Naravno, u tom slučaju morate *platiti izuzetno visok* honorar, inače će on pre pristati da daje časove muzike. Teško će biti nagovoriti ga na *redovne* izveštaje, a i bolje je drukčije. Ponekad mogu proći čitavi meseci da se ne dogodi ništa značajno, a ponekad će možda imati svake nedelje da piše neke kritičke primedbe.

Na svom istraživačkom putovanju prodrli smo do Nordkapa i tamo smo jeli cod³ koga smo sami uhvatili. Pet dana nije bilo ni noći ni smrkavanja, ali zato su svuda bili Laponci, smešni mali ljudi očigledno vrlo mešane rase, smeđi, čak i svetloplavi i crni – u proseku sa mongoloidnim crtama, ali sa odstupanjima od američkih Indijanaca (samo što su njih šest toliki koliki je jedan Indijanac) do Germana. Ti momčići, koji još $\frac{3}{4}$ žive u kamenom dobu, vrlo su interesantni.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.¹ Victora Adlera – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 213. – ³ bakalar

Engels Conradu Schmidtu
u Berlin^[442]

London, 5. avgusta 1890.

Dragi Schmidt,

Vaše pismo se u mom džepu prošetalo sa mnom do Nordkapa i kroz pola tuceta norveških fjordova; hteo sam na njega da odgovorim za vreme putovanja, ali su uslovi za pisanje na brodu, kojim smo Schorl[emmer] i ja prošli ceo put, bili previše bedni. Zato ću to sad nadoknaditi.

Najlepše Vam hvala za vesti o tome šta radite, što me uvek veoma interesuje. Trebalo bi, ipak, da se potrudite i da napišete članak o Knappu^[443]; to pitanje je veoma važno. Radi se o tome da se pruska tradicija uništi u jednoj od njenih glavnih tačaka i da se pokaže da staro hvalisanje nije ništa drugo već prevara.

Obrađivati engleske Plave knjige^[444] za »Arhiv« teško da može neko ko ne stanuje u Londonu i da na taj način bude u situaciji da lično sudi o teorijskom ili praktičnom značaju pojedinih publikacija. Broj parlamentarnih publikacija je toliki da o tome izlaze posebni mesečni katalogi – pa biste bili prinuđeni da tražite iglu u plastu sena i da se pri tom nabodete na čiodu. Ali, ako ipak želite da se tu i tamo pozabavite nečim iz ove oblasti – to je većinom jeziv posao; a ako hoćete da stvar bude dobra – spreman sam da Vam dam svako obaveštenje. Uostalom, ako Braun želi da za tu stvar ima nekog stalnog, najbolje bi bilo da se obrati E. Bernsteinu, 4, Corinne Road, Tufnell Park, N. Ede B[ernstein] upravo *namerava* da proučava engleske prilike, čim se oslobodi lista »Soz[ial]dem[okrat]«, pa bi to baš odgovaralo. Danas ili sutra on odlazi na nekoliko nedelja na more, pa ga zato ne mogu pitati o toj stvari koja mi je upravo pala na um.

O knjizi Paula Bartha video sam belešku u bečkom časopisu »Deutsche Worte« od onog nesrećnika Moritza Wirtha, i *ta* kritika je na mene ostavila nepovoljan utisak i o samoj knjizi. Pogledaću je, ali moram reći da – ako ga taj mali Moritz tačno citira, i Barth u svim Marxovim delima može da nađe samo jedan primer zavisnosti filozofije itd. od materijalnih uslova postojanja, naime to da Descartes životinje proglašava mašinama – meni je žao čoveka koji tako nešto može da napiše. I, ako taj čovek još nije otkrio da, iako su materijalni uslovi postojanja primum agens, to ne isključuje da idealne oblasti na te uslove vrše reaktivan, ali sekundaran uticaj – onda on nije mogao shvatiti ni predmet o kome piše. Ali, kako rekoh, sve je to iz druge ruke, a mali Moritz je fatalan prijatelj. I materijalističko shvatanje

istorije mnogima danas služi kao izgovor da *ne* proučavaju istoriju. Upravo kao što je Marx rekao za francuske »marksiste« s kraja sedamdesetih godina: »Tout ce que je sais, c'est que je ne suis pas Marxiste!«

I u »Volks-Trib[üne]« vođena je diskusija o raspodeli proizvoda u budućem društvu, da li će se to vršiti prema količini rada ili drukčije.^[445] Toj stvari se prišlo takođe veoma »materijalistički«, nasuprot izvesnim idealističkim frazama o pravednosti. Ali, začudo, nikome nije palo u oči to da način raspodele ipak bitno zavisi od toga *koliko* ima onoga što treba raspodeliti i da se to svakako menja sa napretkom proizvodnje i organizacije društva, pa da se, prema tome, mora menjati i način raspodele. Ali, kod svih učesnika »socijalističko društvo« se ne javlja kao nešto što se neprekidno menja i napreduje, već kao nešto stabilno, što, znači, treba da ima zauvek utvrđeni način raspodele. Ali, ako se racionalno postupa može se samo, 1. pokušati otkriti onaj način raspodele kojim se *počinje*, i 2. potruditi se *da se nađe opšta tendencija* daljeg razvitka. A o tome ne nalazim ni reči u celoj debati.

Uopšte, reč »materijalistički« mnogim mladim piscima u Nemačkoj služi kao prosta fraza kojom se sve i svašta etiketira bez nekog proučavanja, tj. prilepljuje se ta etiketa i veruje da je time rešena stvar. Međutim, naše shvatanje istorije je, pre svega, uputstvo za proučavanje, a ne poluga za konstrukcije à la hegelovstvo. Celu istoriju treba iznova proučiti, treba detaljno ispitati uslove postojanja različitih društvenih formacija, pre nego što se pokušaju izvesti iz njih odgovarajući politički, privatnopravni, estetski, filozofski, religiozni itd. pogledi. U tome pogledu dosad je učinjeno malo jer se samo mali broj njih ozbiljno pozabavio time. Za to će nam biti potrebna velika pomoć; ta oblast je beskrajno velika, i onaj ko hoće ozbiljno da radi, može postići mnogo i istaći se. Ali, umesto toga, fraza istorijskog materijalizma (a *sve* se može pretvoriti u frazu) služi mnogim mladim Nemačima samo za to da svoja relativno oskudna poznavanja istorije – a ekonomska istorija je još u pelenama! – brže-bolje sistematizuju i srede, pa onda sebi izgledaju vrlo veliki. Zato tu i može da se javi nekakav Barth i napadne samu stvar, koja je, u svakom slučaju, u njevoj sredini degradirana na čistu frazu.

Ipak, sve će se to srediti. Mi smo sada u Nemačkoj dovoljno jaki da možemo mnogo podneti. Jedna od najvećih usluga koju nam je učinio zakon protiv socijalista^[15] bilo je to što nas je oslobodio nametljivosti nemačkog studenta nadahnutog socijalističkom mišlju. Mi smo sad dovoljno jaki da podnesemo i tog nemačkog studenta, koji se opet mnogo kočoperi. Vi koji ste stvarno nešto postigli sigurno ste i sami primetili koliko se malo tih mladih literata, koji se vezuju za Partiju, trudi da proučava ekonomiju, istoriju ekonomije, istoriju trgovine, industrije, zemljoradnje, društvenih formacija. Koliko njih zna o Maureru nešto više osim njegovog imena! Naduvenost žurnalista tu je jača

¹ »Znam samo to da ja nisam marksist.«

od svega, pa tako sve i ispada. Ponekad ta gospoda kao da uobražavaju da je za radnike sve dovoljno dobro. Kad bi ta gospoda znala kako je Marx smatrao da ni njegovi najbolji radovi nisu dovoljno dobri za radnike, kako je smatrao za zločin pružiti radnicima nešto što nije najbolje!

U naše radnike, i samo u njih, imam bezuslovno poverenje posle sjajne probe koju su izdržali počev od 1878. Oni će, kao i svaka velika Partija, počiniti greške, možda krupne greške u toku razvitka. Mase se upravo i uče na svojim greškama, na eksperimentima na sopstvenom telu. Ali sve će se to prevazići, i kod nas mnogo lakše nego drugde, zato što su naši momci u stvari čeličnog zdravlja i zato što je Berlin, koji će se samo teško osloboditi svog specifičnog berlinstva, kod nas samo formalni centar, slično Londonu, a ne kao što je Pariz u Francuskoj. Ja sam se počesto ljutio na francuske i engleske radnike – uprkos tome što sam znao za uzroke njihovih grešaka – ali nikada na Nemce posle 1870; istina, ljutio sam se na neke ljude koji su govorili u njihovo ime, ali nikada na mase, koje su sve opet vraćale u kolosek. I kladio bih se da nikad neću doći u situaciju da se na njih ljutim.

Vaš
F. Engels

Šaljem ovo na adresu lista »Volks-Tribüne«, pošto ne znam da li još važi »Pankow«.

209

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Maunt-Dezert

London, 9. avgusta 1890.

Dragi Sorge,

Pre nedelju dana, u sredu, napisao sam ti dopisnicu da ti zahvalim na prijemu Morgana.^[414] Danas nekoliko redaka pre zatvaranja pošte, koliko mi to vreme dozvoli.

Putovanje na Nordkap vrlo mnogo nam je prijalo obojici¹ i ako izdržim još 3 - 4 nedelje dopunskog lečenja na moru – kuda idemo iduće nedelje (ovde su me zadržali svakakvi domaći poslovi) – mislim da ću se sasvim oporaviti. Vrlo dobro izgledam; na našem brodu (jahta na paru od 2200 tona), na kome smo celo vreme plovili tamo-ovamo i po svim norveškim fjordovima, 3 lekara nisu mogla da veruju da ću ove godine napuniti 70. I spavam bez sulfonala, ali koliko će to trajati?

Tussy i Aveling su u sredu takođe otputovali za Norvešku; čudim se da su tako oduševljeni poklonici Ibsena mogli toliko dugo da izdrže da ne vide novu obećanu zemlju. Da li će to opet biti razočaranje, kao u Americi? U svakom slučaju, kao što je Amerika u društvenom pogledu, tako je Norveška po svojoj prirodi temelj onoga što filistar naziva »individualizmom«. Na svake 2 - 3 engleske milje može se naći toliko rastresite zemlje na stenama da bi se tu *možda* mogla prehraniti jedna porodica – i tu i živi po jedna porodica, izolovana od celog sveta. Ljudi su lepi, snažni, čestiti, ograničeni i – fanatično religiozni; tj. na selu. Gradovi su slični malim holandskim ili nemačkim primorskim gradovima. U Bergenu postoji socijaldemokratska zadruža, koja na užas vladajućih trezvenjaka traži za sebe pravo da u svom klubu toči pivo. O tome sam čitao jedan članak u »Bergenposten«, pun gneva.

U Nemačkoj se priprema mala svada u vezi sa kongresom.^[436] Gospodin Schippel – koga je odgajio Liebk[necht] – i drugi literati hoće da napadnu partijsko rukovodstvo i da obrazuju opoziciju.^[446] Posle ukidanja zakona protiv socijalista^[15] to ne bi ni trebalo zabraniti. Partija je toliko velika da je apsolutna sloboda debate u okviru nje postala nužnost. Na drugi način se uopšte ne mogu asimilovati i izgraditi mnogi novi elementi koji su ušli u nju tokom poslednje 3 godine i od kojih su neki sasvim mladi i zeleni. Novom priraštaju od 700 000 ljudi u toku 3 godine (računajući samo birače) ne može

¹ Engelsu i Carlu Schorlemmeru

se utuviti nešto u glavu kao kakvim učenicima; tu je nužna debata i malko rasprave, i to na početku najbolje pomaže. Nema ni najmanje opasnosti od rascepa; to je posledica 12-godišnjeg pritiska. Ali ti uobraženi literati, koji silom hoće da zadovolje svoju strašnu maniju veličine, svim silama intrigiraju i stvaraju klike, i time kod partijskog rukovodstva, kome zadaju neuobičajeno mnogo muke i nevolje, izazivaju veći gnev nego što zaslužuju. Stoga je partijsko rukovodstvo vodilo borbu dosta nevažno. Liebk[necht] se odjednom počeo razmetati pretnjom »izbacivanjem«, pa čak i Bebel – koji je inače jako taktičan – krajnje uzbuđen, dao je da se štampa jedno, ne baš pametno pismo.^[447] Sad gospoda literati dižu dreku o gušenju slobode izražavanja misli itd. Glavni organi nove opozicije su: »Berl[iner] Volks-Tribüne« (Schippel), »Sächs[ische] Arbeiter-Zeitung« (Dresden) i magdeburški »Volksstimme«. Oni nalaze neke pristalice u Berlinu, Magdeburgu itd., naročito među novim članovima, koje je još moguće potkupiti frazama. Sigurno ću ovdje pre kongresa videti Bebelu i Liebk[necht]a i učiniću sve što je u mojoj moći da ih ubedim u nerazumnost svakog izbacivanja koje nije zasnovano na ubedljivim dokazima o *postupcima* štetnim za Partiju, već samo na optužbama za organizovanje opozicije. Najveća partija u Rajhu ne može postojati a da u njoj potpuno ne nađu izraz sve nijanse, pa se mora izbegavati čak i *privid* diktature à la Schweitzer. Sa Bebelom neću imati nikakvih teškoća, ali L[ie]b[necht] je toliko podložan trenutnom raspoloženju da je u stanju da prekrši sva data obećanja, i to, kao i uvek, iz najboljih pobuda.

Ovdje je letnje zatišje; samo me je Hyndman, u odgovoru na moj članak u maju, u bečkom »Arb[eiter]-Z[eit]ung«-u², opet ubio nazvavši me u svom »Justice« velikim lamom sa Regent's Park Road-a.

Laf[argue] piše da su u Francuskoj svi generali u vladi, senatu i skupštini odlučno protiv svakog rata. S pravom. Dođe li do rata, možemo se kladiti na 3 prema 1 da će se Rusija i Pruska posle nekoliko bitaka sporazumeti na račun Austrije i Francuske, tako da bi svaka od njih žrtvovala svog saveznika.

Laf[argue]-ov članak o francuskom pokretu u »Neue Zeit« vrlo je dobar i divno je napisan, ali ja bih više voleo da ga je preveo Ede Bernstein, a ne Kautsky, koji je previše nezgrapan.

Upravo sam dobio primerke novog nemačkog izdanja *M[am]ifesta*; šaljem ti jedan.

Mnogo pozdrava i od Schorl[emmer]a tvojoj ženi i tebi kao i Schlüterovima od

tvoga

F. Engelsa

² Četvrti maj u Londonu

Sozialdemokratische Bibliothek.

XXXIII.

Das
Kommunistische Manifest.

Vierte autorisierte deutsche Ausgabe.

Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels.

Lauri Lafargue
F. Engels
London 9/8/90.

London.
German Cooperative Publishing Co.
114 Kentish Town Road NW.
1890.

Naslovna strana četvrtog izdanja *Komunističkog manifesta* sa Engelsovom posvetom Lauri Lafargue

210

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 10. avgusta 1890.

Dragi Liebknecht,

Ovde sam se zadržao zbog promene vlasnika kuće u kojoj stanujem; kako predviđam, moći ćemo da otputujemo tek u četvrtak, verovatno u Fouksten. Našu adresu ostaviću ovde u pošti, Kentish Town,^[359] a poslaću ti je i u Lajpcig. Nadam se da ćeš odmah, čim prispeš ovamo, doći k nama na more. Pošto pišeš da ne možeš doći pre 15, slobodan sam da – bar po analogiji sa poslednjim odlaganjima – zaključim da nećeš putovati neposredno *posle* 15. Dakle, ako bi došao oko 1. septembra, ili ubrzo potom, mogao bi kod nas ostati još neko vreme, pa se onda vratiti sa nama u London (recimo 11. septembra), kada ti je kod nas obezbeđen smeštaj.

U našem odsustvu kuća će se renovirati, tepihe treba obavezno podići, zatim staviti tapete i okrečiti. Osim toga, neprijatna iskustva in puncto novčani izdaci prinudili su me da služavki dam board wages¹ dok smo mi odsutni, tj. dajem joj nedeljno toliko, a ona se mora sama hraniti – aranžman koji ima tu neprijatnu stranu da isključuje ne samo gostoprimstvo već čak do izvesne mere i moje noćivanje u kući u toku tog utvrđenog roka. Znači, dođeš li ranije, moraćeš svakako da prihvatiš Mottelerov poziv. Ali, mislim da ćeš se upravljati po onome što je gore predloženo.

U svakom slučaju, nadam se da ću te videti pre kongresa. Vaš nacrt^[448] ima razne slabe strane; najslabija od njih, koja, po mom mišljenju, daje sasvim nepotrebno povod za većitu poviku, to je što Glavni odbor *sam* – mada u saglasnosti s frakcijom – utvrđuje sebi platu. Danas sam dobio »Sächs[ische] Arbeiter-Zeitung« u kome gospoda literati^[446] kritikuju taj nacrt. Mnoge stvari su u toj kritici apsolutno detinjaste, ali neke slabe tačke su instinktivno nanjušili. Tako, na primer, da *svaki* izborni okrug može poslati do 3 predstavnika. Znači, tamo neki Bahlmann ili Hönchberg mogao bi, ako bi rizikovao novac, da pošalje po 3 predstavnika iz izbornih okruga u kojima će za nas biti dato jedva 1 000 glasova. Naravno da će, po pravilu, pitanje novca biti *indirektno* regulator sastava delegacije. Međutim, ne čini mi se da je pametno dovesti u zavisnost samo od ovoga proporcionalnost broja delegata sa brojem članova partije koje oni zastupaju.

Dalje, po § 2 može – *bukvalno* – neka družina od tri čoveka u

¹ novac za hranu

nekoj palanci *tebe* da isključi iz Partije dok te Glavni odbor Partije ne rehabilituje. Naprotiv, kongres nikoga ne može da isključi, već može djelovati samo kao apelaciona instanca.

U *svakoj* partiji koja ima predstavnike u parlamentu, frakcija je veoma važna sila. Ona predstavlja tu silu bilo da je to izričito priznato u statutu, ili nije. Dakle, postavlja se pitanje da li je pametno dati joj, osim toga, još neki takav položaj u statutu na osnovu koga će ona apsolutno gospodariti Glavnim odborom, kao što je to učinjeno u § 15 - 18. Nadzor nad Glavnim odborom, all right, ali bolje bi bilo da se optužbe iznose pred jednu nezavisnu komisiju koja bi donosila odluke.

U toku 3 godine dobili ste masu od milion novih pristalica. Ti novi nisu mogli u vreme važenja zakona protiv socijalista^[15] da čitaju dovoljno literaturu i da se bave agitacijom da bi bili na nivou starih članova Partije. Među njima mnogi imaju samo dobru volju i dobre namere, kojima je, kao što je poznato, popločan i put u pakao. Bilo bi čudo kad ne bi u njima bilo vatrenosti svojstvene svim preobraćenima. Tako su oni sasvim podesan materijal za to da ga ulove i zloupotrebe literati i studenti, koji se guraju napred i čine opoziciju protiv vas; kao što se vidi, na primer, i u Magdeburgu. Tu leži opasnost koju ne treba potceniti. Jasno je da ćete vi na *ovom* kongresu lako svršiti s tim. Ali postarajte se da se ne poseje seme za *buduće* teškoće. Ne stvarajte nepotrebne mučenike, pokažite da vlada sloboda kritike, i *ako* je nužno nekoga izbaciti, onda je to samo u slučajevima kada postoje sasvim eklatantne i potpuno dokazive *činjenice* - overt acts² - da je učinjena niskost i izdaja! To je moje mišljenje. Više usmeno.

Tvoj
F. E.

Mnogo pozdrava tvojoj ženi i Theodoru³.

¹ očigledna dela - ³ Theodoru Liebknechtu

211

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig^[439]

Dragi Liebk[necht],

Ovde smo se privremeno smestili u Bellevue Hotel, St. John's Road, Fouksten, i očekujemo vesti od tebe ili, još bolje, tebe lično.

Verovatno ćemo u toku 8, najduže 14 dana naći podesniji smeštaj; u svakom slučaju, ovde ostajemo do idućeg četvrtka, 21, a čim bude sigurno da ćemo promeniti adresu, pisaću ti. Ukoliko dođeš u međuvremenu, ljudi u Kentish Town-u^[359] stalno će biti obavešteni o mojoj whereabouts¹.

Dakle, pojavi se uskoro. Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi od Nim, Pumps i

tvoga
F. E.

Fouksten, 15. 8. 1890.

¹ adresi

Engels Ottu v. Boenigku
u Breslavu

Fouksten kod Dovera, 21. 8. 1890.

Gospodinu Ottu v. Boenigku

Breslava

Veoma poštovani gospodine,

Na Vaša pitanja^[449] mogu odgovoriti samo kratko i uopšteno, a o prvom bih inače morao da napišem čitavu raspravu.

Ad. I. Takozvano »socijalističko društvo« nije, po mom mišljenju, zauvek završena stvar, već ga, kao i sva druga društvena stanja, treba shvatiti kao nešto što se neprekidno menja i preobražava. Kritička razlika u odnosu na sadašnje stanje sastoji se, naravno, u organizaciji proizvodnje na osnovu zajedničke svojine – pre svega, nacije nad svim sredstvima za proizvodnju. U tome da se taj prevrat sutra ostvari – tj. postepeno – ne vidim uopšte nikakve teškoće. Da su naši radnici za to sposobni – dokazuju mnoge njihove proizvodne i distributivne zadruge, kojima se, tamo gde ih policija nije namerno upropašćivala, upravljalo isto tako dobro i daleko časnije nego buržoaskim akcionarskim društvima. Ne shvatam kako možete govoriti o neobrazovanosti masa u Nemačkoj posle sjajnog dokaza političke zrelosti koji su naši radnici dali u pobedonosnoj borbi protiv zakona protiv socijalista^[15]. Čini mi se da je daleko veća smetnja tutorska nadmenost naših takozvanih obrazovanih. Istina, nedostaje nam još tehničara, agronoma, inženjera, hemičara, arhitekata itd., ali mi ih, u najgorem slučaju, možemo kupiti, isto onako kako čine kapitalisti, a ako se nekoliko izdajica – kojih će sigurno biti u tom društvu – kazne kao primer drugima, oni će videti da je u njihovom interesu da nas više ne potkrađaju. Ali, osim takvih stručnjaka, u koje računam i nastavnike, sasvim možemo izići na kraj bez ostalih »obrazovanih«, i, na primer, sadašnja velika navala literata i studenata u Partiju skopčana je sa svakakvim štetama ako se ta gospoda ne drže u pristojnim granicama.

Latifundije junkera istočno od Elbe mogu se bez teškoća, uz potrebno tehničko rukovodstvo, dati u zakup sadašnjim nadničarima, odnosno poslužiti na dobrima, i obrađivati u asocijaciji. Bude li tu nekih izgređa, za to će biti odgovorna gospoda junkeri, koji su dopustili da, nasuprot svem postojećem školskom zakonodavstvu, ti ljudi tako podivljaju.

Najveća smetnja su sitni seljaci i nametljivi superpametni obrazovani, koji se utoliko više prave da sve znaju ukoliko se manje u nešto razumeju.

Dakle, kad budemo imali dovoljan broj pristalica u masama, biće moguće vrlo brzo izvršiti podružtvljenje krupne industrije i krupne zemljoradnje tipa latifundija, čim budemo imali političku vlast. Ostalo će uslediti uskoro potom, brže ili sporije. A sa krupnom proizvodnjom mi ćemo u svojim rukama držati krmu.

Govorite o odsustvu srazmernog uvida. Ono postoji – ali kod obrazovanih koji su potekli iz plemićkih i buržoaskih krugova, i koji nemaju pojma koliko još imaju da uče od radnika.

Ad. II. Gospoda Marx je bila kći vladinog savetnika von Westphalena iz Trijera i mlađa sestra reakcionarnog ministra von Westphalena iz Manteuffelove vlade.

S poštovanjem

F. Engels

213

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[209]

Dobio sam dopisnice od 9. i 13. avgusta. Prilikom našeg odlaska^[450] trebalo je obaviti toliko stvari da je nešto moralo biti propušteno. Uz to, morao sam držati u tajnosti cilj puta, pošto je mladi Wilhelm¹ u to isto vreme bio tamo i nisam imao volje da sebi pokvarim zadovoljstvo policijskim šikanama.

Ko je sada glavni urednik lista »V[olkszeitung]«? Tussy je sreła Schewitscha u Londonu, na nekom mitingu, pa joj je on rekao da je u Njujorku čuo da sam se ja vrlo neprijateljski izrazio o njemu. To je potpuna laž. Da to ne potiče od A. J[onas]a?

Malu studentsku pobunu u Nemačkoj^[411] Bebel je brzo sradio. Ona je imala *vrlo dobre strane*; dokazuje šta možemo očekivati od literata i Berlinaca.

Tvoj
F. E.

Fouksten, 27. avgusta 1890.

»Die N[eue] Zeit« će te pozvati da šalješ dopise o Americi i dobro će platiti².

¹ Wilhelm II – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 207.

214

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Perc

Bellevue Hotel, Fouksten, 27. 8. 90.

Dragi moj Lafargue,

Dabome, mi smo na sea side¹, i što je još čudnovatije, prije Vašeg pisma od 4-og niko mi nije predložio da dodem u Perc, što bih, uostalom, vrlo rado prihvatio iz prilično opravdanih razloga, o kojima sam govorio Lauri i s kojima se ona složila. Ovdje smo već 14 dana, u maloj *public house*². Gazdarica, vrlo lijepa žena, mnogo nas pazi, ali svratište je dosta daleko od mora i nije *first class*³, četvrti krevet nam je u salonu.

Budući da ne znam stvarno stanje mog računa u banci, jer ne mogu uporediti svoje knjige, mogu Vam poslati ček samo na *deset funti*, i prilažem ga.

U njemačkoj Partiji pobunili su se studenti.^[411] Već 2 - 3 godine mnoštvo studenata, književnika i drugih mladih deklariranih buržuja stupilo je u Partiju, i to u pravi čas da zauzmu većinu uredničkih mjesta u novim listovima, koji se brzo množe i, kao obično, buržoaski univerzitet smatraju kao sen-sirsku socijalističku školu, koja im daje pravo da ulaze u redove partije s oficirskim, ako ne i generalskim činom. Ta gospoda svašta čine od marksizma, ali pripadaju sorti koju ste upoznali u Francuskoj prije deset godina i o kojoj je Marx rekao: »Znam jedino to da ja nisam marksist!«. Vjerojatno bi za tu gospodu rekao ono što je Heine rekao o svojim podražavaocima: posijao sam zmajeve, a požnjeo buve.

Te dobričine, čija se nesposobnost može porediti samo s njihovom arogancijom, našle su podršku među novopridošlim u Partiju u Berlinu - specifični berlinizam, pod čime se podrazumevaju: drskost, kukavičluk, razmetljivost, gift of the gab⁴, izgleda da je sve to odjednom izbilo na površinu, to je bio hor gospode studenata.

Oni su napali poslanike »ni zbog čega«, i niko sebi nije mogao objasniti taj iznenadni istup; a sve zbog toga što poslanici, ili većina poslanika, nisu dovoljno marili za te sitne nitkove. Istina, Liebk[necht] je s izuzetnom nesprenošću vodio polemiku u ime poslanika i vodstva Partije. Ali na Bebela su bili upereni njihovi glavni napadi, jer je on na dva skupa, u Drezdenu i Magdeburgu, očitao bukvicu dvama njihovim listovima⁵; sastanak u Berlinu zabranila je policija koja potajno

¹ moru - ² krčmi - ³ prvoklasno - ⁴ blagoglagoljivost - ⁵ »Sächsische Arbeiter-Zeitung« i »Volksstimme«

tera vodu na mlin opozicije.^[451] Ali sve se ipak završilo i teško da će kongres^[436] morati svim tim da se bavi. Neznatni udarac urodio je plodom – pokazalo se, naime, da se Berlincima ne može poveriti vođeća uloga. Da su to bar Parižani – ali dosta nam je i predosta kad vidimo vaše Parižane.

Otkrića lista »Figaro« o Boulanger-u^[452] mora da su ubitačna – možete li mi ih poslati? To je vrlo žalosno za 247 000 ili 274 000 glupaka koji su u januaru 89. dozvolili da ih namami taj lažni velikan.^[146]

U knjizi Kovalevskog ima jedna važna stvar – on stavlja između matrijarhata i komunizma marke (ili mira)⁶ patrijarhalnu kućnu zajednicu, kakva je postojala u Francuskoj (Franche-Comté i Nivernais) do 1789. i koja sada postoji kod Srba i Bugara pod nazivom zadruga. Rekao mi je da je to opće prihvaćeno mišljenje u Rusiji. Ako bi se to potvrdilo, objasnilo bi se više teško razumljivih mesta kod Tacita i drugih, a izazvalo bi i nova pitanja. Velika mana knjige K[ovalevskog] je *pravna iluzija*. O njoj ću govoriti u novom izdanju svoje knjige⁷. Drugi nedostatak (svojtven Rusima koji se bave naukom): pretjerano povjerenje u priznate *autoritete*.

Pozdrav od Nim i Pumps.

Zagrlite Lauru i Mémé umjesto mene.

Prijateljski Vaš

F. E.

Prevod s francuskog

⁶ seoske opštine (мир) – ⁷ Friedrich, Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*

215

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 15. septembra 1890.

Dragi moj Lafargue,
U velikoj žurbi.

Bonnier mi je pisao o održavanju Kongresa 1891. godine i da su ga sazvali Belgijanci.^[453] Odgovorio sam mu¹ i zamolio ga da moje pismo pošalje Guesde-u da ga pretrese s Vama, Deville-om i dr., kao i s našim saveznicima blankistima, i da mi se poslije saopći mišljenje vas sviju.

Belgijanci su nam zaigrali kolo koje sasvim dovodi u opasnost naš kongres. Pozvali su tredjunione iz Liverpula^[454], i ovi su poziv oduševljeno prihvatili. Naravno – mi nismo tamo bili da ih također pozovemo! Zašto se uvijek odlikujemo odsutnošću tamo gdje ima nešto odlučno da se učini! Zašto smo bili tako glupi i prepustili Belgijancima i Švajcercima brigu oko budućeg kongresa!

Tussy i Aveling mi kažu da će Englezi sigurno ići na kongres Belgijanaca, to jest posibilista, i da nema nimalo izgleda da oni shvate da će se održati još jedan kongres, znatno važniji! Ja sam potpuno istog mišljenja i Englezi će ići *masovno* i s oduševljenjem novajlija na prvi međunarodni kongres na koji su pozvani.

Postoji samo jedna mogućnost da se to osujeti – da predložimo spajanje. Ako do toga dođe – neminovni uslovi su: na temelju potpune ravnopravnosti, saziv opunomoćenika *oba* kongresa održana 1889. Kongres 1891. *apsolutni* gospodar svojih akcija, način predlaganja unapred zajednički utvrđen – tada ćemo lako prevladati. Ako do spajanja ne dođe – krivnju će snositi posibilisti, a mi ćemo onda dokazati pred svima radnicima da su oni jedini uzročnici rascjepa, i tada će biti moguće da se ovdje u Engleskoj ponovo s uspjehom započne kampanja.

Ako se Francuzi s time načelno slažu, predložio bih da se na kongresu u Haleu, 12. oktobra, utvrde prethodni dogovori. Idu jedan iiii dva Francuza. D. Nieuwenhuis, Adler² iz Beča, vjerovatno jedan Švajcarac, možda jedan Belgijanac. Tussy bi došla da vam objasni situaciju u Engleskoj. To bi bila čitava konferencija.^[455] Akcioni plan bi mogao biti skiciran, i rad bi mogao započeti.

Radi se o presudnoj prilici, vjerovatno posljednjoj za 5 do 10 godina, da se stvori savez Francuza, Nijemaca i Engleza. Pustimo li da nam to izmakne, ne čudite se ako ovdašnji pokret utone u kolosjek Social Democratic Federation^[73] i posibilista.

¹ Friedrich Engels, *Međunarodni radnički kongres 1891.* – ² Victor Adler

Mi imamo aktivne i lukave suparnike. U tome su uvijek bili iznad nas; mi smo se u međunarodnim poslovima previše koristili pravom na lijenost.^[306] Prestanimo s time, krenimo, radimo!

Čim dobijem od vas sviju saglasnost, pišaću Nijemcima.

Vjerujem da je bilo glupo pisati B[onnier]u u Tampler, umjesto Vama direktno. Ali njegovo pismo me je navelo da se posvetim stvari, i predmet je u mojim rukama rastao dok sam držao pero u ruci.

Poljubite Lauru!

Prijateljski Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

216

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 18. septembra 1890.

Dragi Kautsky,

Dobio sam tvoja pisma od 22. 8. i 8. 9. Odgovorio bih na prvo još iz Foukstena, gde sam bio 4 nedelje, ali sam izgubio iz vida to da si javio da ćeš 25. 8. oputovati u Štuttgart, pa nisam znao kuda da pošaljem pismo.

Mala studentska kavga^[411] brzo je okončana. C. Schmidt je umeo da se drži po strani; Bebel piše da je on all right. Inače, ti o toj stvari znaš bolje od mene.

Ponašaj se kao pravi urednik kad hoćeš da me uvučeš u vašu kritiku programa.^[456] Ali i sam znaš da nemam vremena. Ничего!

S obzirom na mnoge planove koji se sada na silu i na smenu prave u Nemačkoj, ne bi imalo nikakve svrhe da na planove koje si mi saopštio u svom poslednjem pismu odgovorim nešto drugo osim da ja ovde ne znam nikog koga bih ti mogao preporučiti za »N[eue] Z[eit]« i »Schw[äbische] Tagwacht.« Teško da će Schmidt hteti da ode iz Berlina. Zar ti Bebel ne može nikog naći?

U Liverpulu je nanesen žestok udarac.^[454] A ironija istorije je takva da je plemeniti Brentano tom prilikom morao biti na tribini da svojim očima vidi propast tvrdnje koju je objavljivao tako istrajno i patetično: da su engleski tredjunioni najbolja zaštita od socijalizma.^[457]

Borba je sada u punom jeku. Zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana – to je kritična prelomna tačka čijim je prihvatanjem srušeno carstvo starog, konzervativnog radničkog pokreta, koji stoji na tlu kapitalističkih odnosa. Svi priznaju podruštvljavanje zemlje, rudnika, sredstava komunikacije, a znatna manjina je za podruštvljavanje ostalih sredstava za proizvodnju. Ukratko, stvar se kreće, i 1 - 4. maja znatno su doprineli tome. Četvrti maj je bio pronunsijamento¹, a liverpulski kongres – prva bitka.

Belgijanci su iskoristili kongres da Engleze pozovu na međunarodni kongres u Belgiju. Vrlo perfidan manevar; delegati mladih strukovnih saveza u Liverpulu, koji su se odskora oduševili idejom internacionalne akcije, prihvatili su to sa entuzijazmom. Pošto su Belgijanci na svoju ruku dosad mogli pozvati samo na kongres posibilista, to je manevar da se nama vežu ruke. Englezi su ovog puta ozbiljno

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 188.

angažovani, zahvaljujući ludosti naših pariskih odluka o mestu i sazivanju našeg sledećeg kongresa¹453], koje *nas* osuđuju na neaktivnost dok drugi delaju.

Ovde se mora nešto dogoditi; posle razgovora sa ostalima ovde, pisao sam u Francusku, i čim bude moguće nazreti nešto određeno, sigurno ćemo te obavestiti o tome, Ede ili ja. Zasad je nužna *apsolutna diskrecija*, a i oprezan odnos prema belgijskoj akciji (najbolje je zasad samo *registrovati* u štampi), da ne nastanu nepotrebne smetnje. Ideš li u Hale 12. oktobra?

U poslednjem broju lista »Soz[ial]dem[okrat]«² izašao je jedan mo. članak³ koji će naljutiti mnoge tamo kod vas. Ali, ne mogu da udarim⁴ po bandi literata a da ne nanese neki udarac i onom filistarskom elementu u Partiji koji je dao povod za tu svađu. Naravno, indirektno, jer svečani broj nije za napade. Zato mi je bilo milo što su me literati prinudili da se s njima *prethodno* obračunam³.

Od Sama Moore-a neprekidno dobijam dobre vesti iz Afrike. Svakih 6 - 8 nedelja dobija groznicu, to traje 2 - 3 dana, pa prolazi vrlo lako i ne ostavlja nikakve posledice.

Schorl[emmer] je sinoć opet došao ovamo iz Mančestera. Posle putovanja po Nerveškoj imao je zujanje u ušima i ogluveo je, uporan katar ušiju; sad mu je nešto bolje, ali mu je to upropastilo 6 nedelja odmora.

Mladi Wilhelm⁴ je, po mišljenju Engleza, išao u Norvešku samo zato što tamo može da izigrava pomorca a da se ne razboli od morske bolesti. Stvarno, od Skudenesa na jugu do Nordkapa stalno se plovi sasvim mirnim vodama, samo na 2 - 3 mesta može se 2 - 3 sata bolovati od morske bolesti. Pa čak i fjordovi! To je tako mirno da je prema njima i najmanje alpsko jezero kao kakav buran okean. Tu se sigurno može biti suvozemni admiral koliko i na putovanju od Šarlotenburga za Potsdam. Uostalom, taj mladi čovek je u Sunelv fjordu, dolazeći iz Gajranger, fjorda, prošao kraj nas sasvim neprimetno na torpednom čamcu. Kad smo pristali u Moldeu, Sch[orlemmer] i ja popeli smo se na Moldehaj, vidikovac na 1300 stopa visine (onaj isti koji se pominje u Ibsenovoj *Fruen fra Havet* (Žena s mora) koja se odigrava u Moldenu). Gore je bilo pola tuceta mladih potporučnika u civilu sa usidrene flote. Pomislio sam da sam ponovo u Potsdamu. Onaj pravi stari gardijski jezik, stari vicevi zastavnika i potporučnički bezobrazluci. Zato smo posle sreli grupu inženjera, sasvim prijatni, ljudi na svom mestu. I mornari *su bili* momci koji se svuda mogu videti. A admirali, ala su ti nagojeni!

Tvoj
F. E.

² Oprostajno pismo čitaocima lista »Sozialdemokrat« - ³ Odgovor redakciji lista »Sächsische Arbeiter-Zeitung« - ⁴ Wilhelm II

217

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 19. septembra 1890.

Dragi moj Lafargue,

Hvala na dobrim vestima.^[458] Ako stvari tako stoje, bilo bi, s naše strane, u najvećoj meri glupo ne učiniti sve da se može ići na kongres gde treba samo da se pojavimo da bismo dominirali.

Neophodni uslovi za nas su sledeći:

1) Sazivanje zajedničkog kongresa inicijativom opunomoćenika i na osnovu mandata oba kongresa iz 1889.^[453] Ili bi Belgijanci i Švajcarci potpisali samo jedan poziv za kongres, ili bi pak Belgijanci i Švajcarci sazvali kongres na osnovu našeg mandata, a sami Belgijanci na osnovu drugog mandata. To bi se moralo unapred utvrditi, kao i tekst poziva.

2) Da kongres bude svoj apsolutni gospodar. Nijedna odluka pret hodnih kongresa ne bi imala za njega zakonsku snagu. Nikakav komitet, bilo da ga je imenovao jedan od ranijih kongresa ili da je njegovo obrazovanje rezultat pregovora o spajanju, ne bi mogao ni u čemu da ga obavezuje. On će sam doneti svoj poslovnik, dnevni red i sam će odrediti načine proveravanja punomoćja.

3) Unapred će se utvrditi poredak i proporcije u kojima će razna udruženja biti zastupljena na kongresu.

4) Čim se donese odluka o spajanju, jedan međunarodni komitet primiće nacрте poslovnika i dnevnog reda, koje će konačno utvrditi kongres.

Uz tačku 2): apsolutna sloboda kongresa važna je za nas jer ako posibilisti i Belgijanci budu u stanju da se cenčaju o dnevnom redu, poslovniku itd., bili bismo prevareni; naši pregovarači su se uvek pokazali naivnijim od njihovih; a to bi dovelo do beskrajne diskusije, u kojoj niko ne bi video jasno i prema tome, lišili bismo se mogućnosti da odgovornost prebacimo na posibiliste. Reći će se da će kongres gubiti dragoceno vreme; mi ćemo odgovoriti da, pre svega, treba kongres učiniti jedinstvenim, što je mnogo značajnije od svih odluka koje bi on mogao doneti; zatim, da nemamo punomoćje da obavezujemo budući kongres, da bi kongres, jednom okupljen, dozvolio sebi da odbaci sva unapred nametnuta ograničenja itd. I na kraju, ako se stvore povoljne okolnosti, Belgijancima bi se mogli učiniti neki ustupci u tom pitanju.

Sada, ako biste vi, Francuzi, hteli da popravite, dopunite i utanačite ovaj nacrt, učinili biste dobro delo.

To je glavno o čemu sam pisao Bonnier-u¹ – ne brinite, s njim ja nikad ništa ne rešavam konačno. U mom pismu njemu glavni cilj mi je bio da svima vama omogućim da prihvatite ujedinjenje; posle Vašeg pisma, sva ova argumentacija nema više smisla.

Odmah sam pisao Bebelu, i predložio mu da se ovo pitanje pretrese u malom međunarodnom komitetu u Haleu.^[459] Ako nam tamo pode za rukom da sa poluzvaničnim predstavnicima nekih malih nacionalnosti utvrdimo temelje ujedinjenja, tada bi se moglo o tome razgovarati s Belgijancima.^[455] Uostalom, zamolio sam Bebelu, ako je moguće, da udesi tako da bude prisutan i jedan Belgijanac, prvenstveno iz Gana.

Dotle, čekam Vaše vesti o mišljenju Guesde-a, Deville-a itd., a takođe i blankista.

»L'Idée nouvelle« mi šalje spisak za pretplatu – šta da radim? Neki gospodin Ch. Caron, 8 rue du Croissant (dakle, očigledno iz časopisa »L'Idée nouvelle«) poslao mi je prospekt ponovnog izdavanja socijalističkih brošura i moli me za dozvolu da objavi moje radove, kao i Marxove. Sudeći po ovim naporima, reklo bi se da se Francuzi, a naročito Parižani, spremaju da čine čuda. No, da li ovaj čovek ima sredstava da objavi makar i jednu jedinu brošuru? Obavestite me, molim Vas, jer ću morati da mu odgovorim kroz 4 – 5 dana.

Sonnenschein šalje svoj račun na 5 funti i 4 šilinga; od toga $\frac{1}{5}$ za Lauru, tj. 1 funta i 9 penija, $\frac{1}{5}$ za decu², $\frac{1}{5}$ za Tussy i $\frac{2}{5}$ za prevodioce³. Ček za Lauru prilažem. Verovatno će uskoro doći račun od Meißnera, ali ako njime već budu obuhvaćeni izdaci za 4. izdanje⁴, što mi nije poznato, dobiće se malo, ili ništa.

Otkrića o bulanžistima ne mogu biti poučnija⁵. Čestitajte sebi što ste umeli da se oduprete kad su Vas bulanžisti dovodili u iskušenje. Kakvu Vam to sliku daje o političkoj zrelosti pariske publike! Rekao bih da znači biti nasamaren – oduševljavati se pomamno tom običnom huljom, koja daje vojničku reč rojalistima samo da mu plate troškove njegovih pustolovina! Pfu! Teufel!⁶ Sreća što je provincija tu da popravi gluposti Parižana. Neverovatno!

Hyndman slavi besmrtnog Joffrina u listu »Justice« i tvrdi da su upravo on i posibilisti smrvili Boulanger-a i spasli republiku.^[460] On mora znati da je položaj posibilista u Parizu prilično beznađežan; inače ne bi tako bestidno lagao.

Poljubite Lauru umesto mene, Nim i Schorlemmera, koji je stigao prekuže.

Prijateljski Vaš

F. E.

¹ Međunarodni radnički kongres 1891 – ² Za decu Longuet-a – ³ Samuela Moore-a i Edwarda Avelinga – ⁴ prvog toma *Kapitala* – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 214. – ⁶ sramota!

Za nekoliko dana izlazi poslednji broj nedeljnika »Der Sozialdemokrat«. Ede Bernstein ostaje ovde da šalje dopise o Engleskoj, naročito časopisu »Die Neue Zeit«. Fischer ide u Berlin u »Vorwärts«; prvom prilikom će dobiti mandat za Rajhstag. Tauscher odlazi u Štuttgart. Što se tiče velikog Juliusa Mottelera, ovde niko ne zna šta da se radi s njim. To je najveća nedaća Partije – za samog sebe on je nepriznati genije, za sve ostale – priznata nesposobnost.

Uredite da Guesde i Vaillant idu u Hale, Guesde će morati da ima Bonnier-a za prevodioca.

Prevod s francuskog

218

Engels Charles-u Caronu
u Pariz

(koncept)

[London, 20. septembra 1890]

Dragi građanine,

U odgovor na Vaše pismo od 17^[461] javljam da Vam ne bih mogao dati traženu autorizaciju pre nego što dobijem obaveštenja o nizu pitanja.

Pre svega, izgleda mi da bi se svako ponovno izdavanje spisa moralo ostvariti u vidu potpunih i odvojenih brošura, a ne u vidu časopisa čiji bi svaki broj sadržavao mešavinu malih nepovezanih delova iz radova koji najčešće protivreče jedni drugima. Zato bih najpre želeo da budem u stanju da prosudim razloge koji su Vas naveli da pretpostavite ovaj poslednji oblik.

Dalje, zar radnička partija nema nameru da ponovo izda dobar deo tih istih radova u svojoj Socijalističkoj biblioteci? U tom slučaju, poduhvat partije treba da odnese prevagu nad poduhvatom privatnog lica.

Najzad, Vi preduzimate dosta skup posao. Publikovanje samo šest brošura, koje prema Vašoj objavi mora početi u I broju, uzeće Vam 4 do 6 meseci. Ako bi časopis morao prestati da izlazi zbog nedostatka novčanih sredstava usred objavljivanja nekog dela čije bih Vam preštampanje dozvolio, ozbiljna odgovornost bi pala na mene.

Imate li potrebna sredstva?

Postoje i druga pitanja o kojima treba razmisliti.

Za rešavanje ove stvari molim Vas da se obratite građaninu Lafargue-u, kome šaljem kopiju ovog pisma.

Ubuduće bih Vam bio zahvalan ako biste bili tako ljubazni da se obratite meni pre nego što se poslužite mojim imenom u javnosti. Čak i ovog puta zadržavam sebi pravo da pribegnem i koracima u javnosti, ukoliko mi se to učini potrebno.

219

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 20. septembra 1890.

Dragi moj Lafargue,

Hvala na obaveštenjima o Caronu.^[462] Prilažem odgovor tom ljubaznom mladiću koji »nimalo ne sumnja u moj pozitivan odgovor«. Neka mi sada priča ko god hoće o »London assurance«¹ ili o drskosti jenkijevskih novinara. Nemci i Francuzi ih znatno prevazilaze, i to sa izvesnom gospodstvenošću u bezočnosti, koja im divno pristaje. Međutim, nisam siguran da neće pobediti moji dragi zemljaci.

Ovde ništa novo. Aveling Vam je morao pisati o Lavigerie-u². Zaista je ipak smešno da ta osoba raspolaze dokumentom (kopijom) koji su potpisali Lafargue, Guesde, Deville itd., koji objavljuje skorašnji dolazak Guesde-a u London, kao i Coulombeau-vim pismom s pozivom A[velingu] i Tussy u ime Nacionalnog komiteta Radničke partije^[294] na kongres u Lil. Aveling je prošlog ponedeljka morao videti originale svih ovih dokumenata, za koje taj čovek tvrdi da su kod njega – ali ja nisam ništa saznao od nedelje.

Prilažem ček na 20 funti sterlinga.

Prijateljski Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

¹ »Londonskom osiguravajućem društvu« – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 204.

Engels Josephu Blochu
u Kenigsberg

London, 21. septembra 1890.

Veoma poštovani gospodine,

Vaše pismo od 3. poslali su mi u Fouksten; ali pošto tamo nisam imao dotičnu knjigu¹, nisam mogao da odgovorim na njega.^[463] Stigavši 12. opet kući, zatekao sam takvu gomilu hitnog posla da sam tek danas stigao da Vam napišem nekoliko redaka. Ovo kao objašnjenje odlaganja, s molbom za izvinjenje.

Ad I. Prvo, na str. 19 *Porekla*² vidite da se proces razvijanja porodice punalua prikazuje kao toliko postepen da su se čak i u ovom veku u kraljevskoj porodici na Havajima javljali brakovi između braće i sestara (*od jedne majke*). I u celom starom veku nalazimo primere brakova među braćom i sestrama, na primer još kod Ptolemejevića. Ali ovde treba – drugo – praviti razliku između braće i sestara po *majci* ili samo po *ocu*; 'αδελφός, 'αδελφή³ dolaze od δελφός – materica, prema tome prvobitno znače samo braća i sestre po *majci*. I iz perioda matrijarhata još dugo se sačuvao osećaj da su deca od jedne majke, iako imaju različite očeve, međusobno bliža nego deca od jednog oca, ali od raznih majki. Punalua porodica isključuje samo brakove između onih prvih, a nikako između ovih poslednjih, koji po odgovarajućoj predstavi *čak i nisu srodnici* (pošto važi matrijarhat). A koliko znam, slučajevi brakova među braćom i sestrama koji se javljaju u antičkoj Grčkoj svode se na one u kojima supruzi potiču ili od raznih majki, ili na one za koje se to ne zna, dakle nije ni isključeno, pa oni apsolutno nisu u protivrečnosti sa običajem punalua. Vi ste takođe prevideli da je između doba punalua i grčke mitologije došlo do skoka iz matrijarhata u patrijarhat, koji znatno menja stvar.

U Wachsmuthovoj knjizi *Hellen[ische] Alterthümer* u herojsko doba kod Grka nema »ni traga uznemirenosti zbog i suviše bliskog srodstva supružnika, izuzimajući odnos roditelja i dece« (III, str. 157). »Brak sa rođenom sestrom na Kritu nije bio nepristojan« (ib., str. 170). Ovo poslednje je po Strabonu, X knjiga, ali ja ne mogu trenutno da nadem to mesto zato što tekst nije podeljen na poglavlja. – Pod *rođenom* sestrom podrazumevam, dok se ne dokaže suprotno, sestre po *ocu*.

Ad II. Ovako kvalifikujem Vaš prvi glavni stav: Po materijali-

¹ Friedrich Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ² Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 37 - 38. – ³ brat, sestra

stičkom shvatanju istorije, određujući momenat u istoriji jeste *u krajnjoj liniji* proizvodnja i reprodukcija stvarnog života. Više od toga ni Marx ni ja nismo nikad tvrdili. A ako neko to sada izvrne u tom smislu što će reći da je ekonomski momenat *jedino* određujući, onda on pretvara tu rečenicu u apstraktnu, apsurdnu frazu koja ništa ne izražava. Ekonomski položaj je osnova, ali razni momenti nadgradnje – političke forme klasne borbe i njeni rezultati (konstitucije koje pobedničke klase ustanovljuju posle dobijene bitke itd.), pravne forme, pa čak i refleksi svih tih stvarnih borbi u mozgu učesnika, političke, pravne, filozofske teorije, religiozni pogledi i njihov dalji razvitak u sisteme dogmi – vrše takode uticaj na tok istorijskih borbi i u mnogim slučajevima pretežno određuju njihovu *formu*. To je uzajamno dejstvo svih ovih momenata, u kome se ekonomski pokret kao nužnost konačno probija kroz beskonačno mnoštvo slučajnosti (tj. stvari i događaja čija je međusobna unutrašnja povezanost toliko daleka ili tako nedokaziva da smatramo da i ne postoji, da je možemo zanemariti). Inače bi primena teorije na bilo koji istorijski period bila lakša od rešavanja proste jednačine prvog stepena.

Mi sami pravimo svoju istoriju, ali, prvo, pod vrlo određenim pretpostavkama i uslovima. Među njima su one ekonomske konačno odlučujuće. Ali i politički itd. uslovi, čak i tradicija koja se javlja u glavama ljudi, igraju neku ulogu, mada ne i odlučujuću. Pruska država je takode nastala i dalje se razvijala zahvaljujući istorijskim, u krajnjoj liniji, ekonomskim uzrocima. Ali, teško se, bez zapadanja u pedanteriju, može tvrditi da je među mnogim malim državama severne Nemačke baš Brandenburg bio određen da postane velika sila u kojoj su se otelotvorile ekonomske, jezičke, a posle reformacije i religiozne razlike između severa i juga – i da je to bilo uslovljeno ekonomskom nužnošću, a ne i drugim momentima (pre svega time što je Brandenburg, posedujući Prusku, bio upleten u pitanje Poljske i time i u međunarodne političke odnose – koji su odlučujući i u stvaranju moći austrijskog doma). Teško će neko uspeti da, ne učinivši sebe smešnim, ekonomski objasni postojanje svake nemačke male države iz prošlosti i sadašnjosti, ili poreklo pomeranja glasova u visokonemačkom jeziku, koje je geografsku pregradu, što su je obrazovale planine od Sudeta do Taunusa, produbilo u formalni jaz kroz Nemačku.

A, drugo, istorija se stvara na taj način što konačni rezultat stalno proizilazi iz konflikata mnogih pojedinačnih volja, pri čemu svaka od tih volja postaje ono što jest opet zahvaljujući mnoštvu posebnih životnih uslova; dakle, postoji bezbroj sila koje se ukrštaju, beskonačna grupa paralelograma sila, a odatle izlazi rezultanta – istorijski događaj, koji se i sam, opet, može smatrati proizvodom sile koja deluje, kao celina, *nesvesno* i bezvoljno. Jer, ono što svaki pojedinačno želi, sprečava svaki drugi, a ono što odatle proizilazi, nešto je što niko nije želeo. Tako dosadašnja istorija teče kao kakav prirodan proces i podređena je, u suštini, istim zakonima kretanja. Ali na osnovu toga što volje

pojedinaca – od kojih svaki želi ono na šta ga nagoni telesna konstitucija i spoljne, u krajnjoj liniji, ekonomske okolnosti (bilo njegove sopstvene, lične ili opštedruštvene) – ne postižu ono što žele, već se stapaju u opšti prosek, u zajedničku rezultantu – na osnovu toga se ne sme zaključiti da su one 0. Naprotiv, svaka nešto doprinosi rezultanti i utoliko je uključena u nju.

Dalje, molio bih Vas da ovu teoriju proučite na originalnim izvorima, a ne iz druge ruke; to je stvarno mnogo lakše. Marx nije napisao ništa u čemu ona ne igra neku ulogu. A naročito je *Osamnaesti brimer L. Bonaparte* vanredan primer njene primene. Isto tako, u *Kapitalu* ima mnogo upućivanja na nju. Zatim Vas upućujem na svoje radove *Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin E. Dühring* i *L. Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije*, gde sam dao, koliko mi je poznato, najopširnije izlaganje istorijskog materijalizma.

Marx i ja smo delimično sami krivi što mladi pokatkad pridaju ekonomskoj strani veći značaj nego što ona zaslužuje. Mi smo morali, nasuprot protivnicima, naglašavati glavni princip, koji su oni opovrgavali, i nije bilo uvek vremena, mesta ni prilike da se prida dužan značaj ostalim momentima koji učestvuju u tom uzajamnom dejstvu. Ali čim je dolazilo do prikazivanja nekog istorijskog perioda, dakle do praktične primene, stvar se menjala, i tu nije bila moguća pogreška. Na žalost, previše često ljudi veruju da su potpuno shvatili neku novu teoriju i da je bez daljeg mogu primenjivati čim usvoje glavne stavove, a ni to ne čine uvek ispravno. Zbog toga ne mogu pošetediti prigovora ni neke novije »marksiste«; jer, usled takve primene nastala je čudna zbrka.

Ad I našao sam juče (ovo pišem 22. sept.) još i sledeće presudno mesto, koje potpuno potvrđuje moj gore dati prikaz, kod Schoemanna, *Griechische Alterthümer*, Berlin 1855, I, str. 52: »A poznato je da u kasnijoj Grčkoj nisu smatrani za rodoskvrnjenje brakovi među polubračom i polusestrama od raznih majki.«

Nadam se da Vas neće previše uplašiti strašna umetanja koja sam upotrebio radi toga da budem kratak.

Vaš odani
F. Engels

Prema: »Der sozialistische Akademiker«.
1. god., br. 19. Berlin, 1. oktobra 1895.

221

Engels Hermannu Engelsu
u Engelskirhen

Dragi Hermanne,

Kad je stiglo tvoje pismo od 28. 5, upravo mi je predstojala poseta mog dablinskog vinarskog trgovca, pa sam hteo da ga sačekam i da lično porazgovaram. Ali, slučajno je taj čovek došao tek krajem juna, kad sam bio prezauzet zbog svog putovanja^[450], pa sam zaboravio tvoj šeri, dok ga se nisam setio pre nekoliko dana, kad sam opet video tvoje pismo, a podseti me i danas ovo tvoje novo pismo. Time vas nisam oštetio, jer putovanje u vrelo godišnje doba ne bi bilo dobro za vino, a sad će u svakom slučaju doputovati bezbednije. Odmah ću pisati u Dablin i videću šta se može učiniti. Brett će vas sigurno opskrbiti dobrim vinom; ja sam opet uskladištio 50 - 60 tuceta bordo a i porta iz poslednjih dobrih godina; meni ne treba mnogo šerija, ali je taj čovek i u tome pouzdan. Dakle, uskoro podrobnije vesti. Bio sam još 4 nedelje u Foukstenu na Kanalu i osećam se vanredno dobro i krepko; nadam se da će tako potrajati! Mnogo pozdrava tebi i tvojima.

Tvoj stari
Friedrich

[London] 22. 9. 1890.

222

Engels Jakinsu

u London

(koncept)

[London, 23. septembra 1890]

Shodno razgovoru koji sam vodio s Vama, sada izjavljujem da sam voljan da uzmem kuću 122 Regent's Park Road i da sklopim ugovor na tri godine (sličan onome koji sam ranije zaključio sa pokojnim markizom de Rothwellom), za najamninu od 60 funti sterlinga godišnje, pod uslovom da kućevlasnik učini za mene ono što bi morao učiniti za novog stanara.

Osim manjih popravki, kao što je stavljanje novih tapeta i sl., koje bi mogle biti neophodne idućeg proleća, potrebne su po mom mišljenju još dve stvari:

1) sadašnji štednjak koji je služio 20 godina i koji je dosta pohaban mora se zameniti dobrim novim štednjakom;

2) moraju se uvesti solidni uređaji za kadu s toplom i hladnom vodom, pošto sadašnja ima samo slavinu za hladnu vodu.

U nadi da se ovi zahtevi neće smatrati preteranim, ostajem, dragi gospodine, itd.

Prevod s engleskog

223

Engels Struttu i Parkeru

u London

(koncept)

[London] 23. septembra 1890.

Poštovana gospodo,

U vezi sa razgovorom koji sam juče vodio sa g. Jakinsom, napisao sam mu pismo o opravkama i izmenama koje očekujem u kući gde stanujem, pre nego što potpišem novi ugovor na tri godine. On mi je obećao da će vam ovo pismo staviti na uvid.

Pošto se to pitanje ne može valjano rešiti pre predstojećeg roka za plaćanje stanarine, g. Jakins smatra sasvim prirodnim da treba da vam pošaljem otkaz, s tim što ću zaštititi svoje interese. Slobodan sam da priložim svoj otkaz. Međutim, potpuno je razumljivo da sam voljan da otkaz povučem čim na obostrano zadovoljstvo utanačimo uslove i rokove novog ugovora.

Uzdajući se da ovo neće izazvati teškoću, ostajem itd.

Gospodo!

Ovim vas iveštavam da ću se na dan 25. marta iduće godine (1891) iseliti i napustiti korišćenje kuće i dvorišta koje sam iznajmio na imanju preminulog Rich[ar]da R. Rothwella, a koji se nalaze u 122 Regent's Park Road, N. W. u parohiji Sent-Pankras. Napisano ovog, 23. dana septembra 1890.

Prevod s engleskog

224

Engels Jules-u Guesde-u
u Pariz

London, 25. septembra¹ 1890.

Dragi moj Guesde,

Hvala na Vašoj ispravci – stvarno sam pogrešio u pogledu rezolucije kongresa o sazivu.^[464] Ali rezolucija, takva kakva je usvojena, bila je dovoljna da nas osudi na neaktivnost. Dotle su drugi delali.

Pisao sam Bebelu o Švajcarcima.^[465] Predložio sam mu, pošto se on slaže s nama u pogledu konferencije u Haleu^[455], da pozove sve, uključujući i Engleze, da bi se izbegle žalbe do kojih je došlo posle Haga 1889^[163]. Nemci imaju običaj da dosta olako prelaze preko formalnosti, što u međunarodnim poslovima uvek dovodi do nesporazuma, ako ne i do povoda za svađe, i ja sam ih na to podsetio.

Ako bi Vaillant mogao poći s Vama u Hale, to bi bilo veoma korisno, naročito posle onoga što mi je pisao Bonnier, to jest da mora odmah da se vrati u Englesku i da verovatno neće moći da Vas prati.

Nadam se da će ili oboje Avelingovih ili bar g-đa Aveling moći tamo da idu.

Prijateljski Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ U rukopisu omaškom: juna.

225

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 25. septembra 1890.

Draga moja Laura,

Današnji dan, tvoj rođendan, biće dostojno proslavljen s dobrom bocom vina; popićemo ga u tvoje zdravlje s muzičkim počastima – *i te kakvim* muzičkim počastima! Nim, Schorlemmer i ja – tri sjajna muzičara!

Mnogo ti zahvaljujem za kruške koje Nim očekuje sa velikim nestrpljenjem.

Što se tiče vaših »smeđih drugara« mi ćemo ih srediti pre nego što dokuče gdje su, a što se ostatka tiče Nim će se sigurno pobrinuti da njihov

... Lebenslauf
ist angefangen und beschlossen in
Der Santa Casa heiligen Registern.¹

Danas izlazi posljednji broj lista »Sozialdemokrat«. Nedostajće mi taj list gotovo isto kao i »N[eue] Rh[einische] Zeitung«. Ede će ostati ovdje; Thauscher je juče otputovao u Štuttgart; Fischer, najbolji u grupi poslije Edea, smjesticće se u Berlinu; s neizrecivo smušenim Mottelerom i njegovom fino odgojenom gospodom nitko ne zna šta da učini, zato pretpostavljam da će neko vrijeme ostati ovdje, iako bismo bez njih mogli vrlo lako – samo, na žalost, čini se da svi izražavaju isto osjećanje.

Bebel i Liebk[necht] sada su prešli u Berlin. U slučaju da bude neophodno hitno saobraćanje s njima, dajem ti Bebelovu adresu, jedinu koju imam.

A[ugust] B[ebel] Großgörschenstr. 22a, Berlin.

Lijepih li vucibatina u Berlinu među plemstvom. Jedan se ubio u toku svađe s rat du ballet², drugi zbog dugova i prevara, treći je u zatvoru zbog stalnih tuča i delirium tremensa; viši oficir, major iz Unteroffiziersschule³ u Potsdamu ubio se, i čak »Kreuzzeitung«^[466] objavljuje da je plemstvo blizu potopa, koji očekuje samo »après nous«!⁴ Ne može biti bolje!

Uvek tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Tok života počne i završi svetim protokolima Santa Casa. – ² učenicom baleta – ³ podoficirske škole – ⁴ »poslije nas«

226

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 25. septembra 90.

Dragi moj Lafargue,

Bebel mi piše da se s nama slaže u pogledu Belgije¹. Sada sam mu predložio da pošalje pozive za prethodnu konferenciju na kojoj bi se vodila preliminarna diskusija kako bi se izbjeglo da se 1891. ponovi ono što se dogodilo 1889, to jest da se drže dva nezavisna i suparnička radnička kongresa i da pozove sve, Belgijance, Švajcarce, obje danske partije^[217], Švedane, Italijane (imate li adrese?), Špance, i Engleze (Parliamentary Committee^[75] Eight Hours League^[408] Social Democratic Federation^[73] i Socialist League^[74]).

Što se tiče Vašeg prijedloga da se insistira na suverenitetu kongresa samo u tri pitanja – na provjeri mandata, na utvrđivanju dnevnog reda i načinu glasanja, čini mi se da se postavljate na veoma opasan teren. To znači prihvatiti u svim ostalim pitanjima odluke ranijih posibilitističkih kongresa, i izazvati o svakom slučaju koji se pojavi novu raspravu, da bi se oslobodili okova. To znači priznati niz belgijsko-posibilitističkih kongresa, uključivši i karikaturu kongresa – londonski kongres 1888.^[126] kao jedine prave međunarodne predstavnike radnika, i degradirati naš kongres, održan 1889^[265], na akt pobune lišen i osnove i uspjeha.

Razmislite šta bi iz toga izašlo! Vi želite da predložite, bez ikakvih drugih ograda, osim gore navedenih, da se glasa po osobi. I na prošlom posibilitističkom kongresu^[268] prihvaćena su *tri* delegata za svako udruženje. Istina, ta tri delegata imala su jedan glas prilikom glasanja, ali kako da se to provjeri a da se pri tom ne izgubi sve kongresno vrijeme u poimeničnom prozivanju? Ko bi pak spriječio Belgijance da ne pošalju po tri delegata za svako malo udruženje i da ne dominiraju kongresom zahvaljujući Vašem vlastitom prijedlogu? I koliko biste puta morali da prekinete prozivku zbog galame nestrpljivog Kongresa?

Vi se zanosite, čini mi se, slomom posibilitista^[467], ali ne zaboravite da se od danas do septembra 1891. kada će se vjerovatno kongres sastati, može dogoditi mnogo šta. Zašto napustiti važne pozicije koje sada zauzimamo? Do tada bi nam mogle još i te kako trebati. Imajte na umu da posibilitista ima svuda pomalo, i ne najmanje u Belgiji.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 217.

Nisam primio vaš list². Da li je izašao?
Srdačan pozdrav

F. Engels

Prevod s francuskog

227

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 26. septembra 1890.

Draga moja Löhr,

Juče smo proslavili tvoj predstojeći rođendan s bocom dobrog crvenog vina, a danas ćemo popiti, u čast pravog događaja, bocu šampanjca, i želimo da još mnogo puta proslaviš taj sretni dan, u nadi da si tek stigla

nel mezzo del cammin della tua vita¹.

Kao rođendanski dar prilažem tvoj dio Meißnerove novčane pošiljke od 45 £ koja je upravo stigla, u obliku čeka od 15 £; dolazi u zgodan čas!

Posljednji broj lista »S[ozialdemokrat]« ovdje privlači pažnju – Edward je juče iz njega objavio dugi izvod u listu »Daily Chronicle«, i treba da intervjuiše E. Bernsteina za »Star« od ponedjeljka (s fotografijom).^[468]

Meißner još nije poslao obračun; jedino je poslao iznos, a dalje pojedinosti treba odložiti za kasnije.

Pozdrav od Nim i Schorlemmera i tvoga

F. Engelsa

Slijedeći put kad dođeš ovamo imaćeš na raspolaganju toplo kupatilo u kući. Stari markiz² je umro prije izvesnog vremena, a imetak je prešao u ruke drugih upravnika; ja sam stoga posais la question du cabinet³ i upozorio da ću dati otkaz ako se ne uredi nova kuhinja i ne postavi novo kupatilo s toplom vodom. Danas su došli da vide gore navedeno i obavješten sam da će udovoljiti mojim zahtjevima. Naravno, možda će još biti sitnih smetnji, ali prema onom što mi maločas rekoše, vjerujem da sam postigao cilj.

Sanduci s kruškama još nisu stigli danas do tri popodne, ali vjerovatno će ovamo stići prije večere.

Prevod s engleskog

¹ na pola puta svog života (Dante Alighieri, *La Divina Commedia*) – ² de Rothwell – ³ postavio pitanje kabineta

228

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 27. septembra 1890.

Dragi Sorge,

Ovde su oba tvoja pisma od 10.

Danas sam, uz listove koje obično šaljem, priložio i nekoliko primeraka poslednjih brojeva lista »Sozialdemokrat«; možda želiš da imaš još nekoliko primeraka ovog istorijskog broja.

O Schewitschu je tvoje obaveštenje svakako tačno.^[469] Kad je ovuda proputovao, pao je u šake Tussy na nekom mitingu i ispričao joj da su mu rekli da sam se o njemu izrazio vrlo neprijateljski, pa zato više voli da me ne poseti. To sam upisao na raboš plemenitom Jonasu – a može biti i da je to samo izgovor zbog nečiste savesti. To ti je stara priča, tipična za mnoge Ruse: une jeunesse orageuse et une vieillesse blasée¹, kako se izrazio jedan od njih.

Taj Grunzig je beletrist. I buntovni studenti u Nemačkoj su takođe beletristi (više triste nego belle), koji žele da revolucionišu celu literaturu. To objašnjava celu priču sa člankom u »V[olkszeitung]«-u^[470], mutual assurance Co.² ove gospode obuhvata baš i Grunziga. Uostalom, kad neko ima takvo ime kao što je Grunzig ili Greulich³, bolje je da čuti.

Polovinu avgusta i septembra proveo sam u Foukstenu kod Døvera, i to dopunsko lečenje posle putovanja za Nordkap veoma mi je prijalo; opet sam svež i raspoložen, ali imam i užasno mnogo posla – svi se sada obraćaju meni.

Kongresi će sada razjasniti neke stvari: Lil 9. okt., francuska parti ouvrier (naša), Kale 13. okt., isto sindikati^[471]; Hale 12. okt. – biće najvažniji kongres^[436]. Naime, stvar je u ovome (*poverljivo za tebe*, u štampu ne sme apsolutno ništa od toga): Briselci, kojima su posibilisti naložili da sazovu *njihov* kongres u Belgiji^[453], pozvali su liverpulski kongres tredjuniona^[454], koji je oduševljeno prihvatio taj poziv. Time su angažovani Englezi, a mi smo dovedeni u tešku situaciju. Ja sam, posavetovavši se ovde, pozvao prvo Francuze, pa onda Nemce⁴ da pripreme teren za ujedinjenje oba kongresa 1891, ako je moguće postići pristojne uslove: suverenitet kongresa, koji su nam prošli put odbacili posibilisti, sazivanje kongresa preko *oba* man-

¹ burna mladost i prezasićena starost – ² društvo za uzajamno ohrabrivanje – ³ Igra reči: Grunzig od grunzen – grokati; Greulich od Greuel – užas – ⁴ Vidi u ovom tomu, pisma br. 215, 217. i 224.

datora *oba* kongresa 1889, prethodno regulisanje načina na koji se šalju delegati, i još neke sitnice. Francuzi i Nemci su se složili. Pošto u Hale ionako idu razni predstavnici inostranih partija, predložio sam da se tamo održi pripremna konferencija da bi se regulisala prethodna pitanja.^[455] I to ide vrlo dobro. Pretpostavljam da će se, uprkos tome, tamo počinuti svakakve gluposti; Tussy će verovatno biti tamo i sprečiti neke stvari, samo što su ljudi tako gushing in internationalibus⁵ (gde je to baš apsolutno neumesno) da stvar ipak može ići drukčije nego što sam je ja pokrenuo. Ja, bar, računam na to. Ali, mislim da će ipak ići dobro.

Pravo, 1889. našim sopstvenim kongresom smo pokazali malima (Belgijancima, Holandanima itd.) da im nećemo dozvoliti da nam se popnu na glavu, i oni će idući put više pripaziti.

A drugo, čini se da su posibilsti u stanju potpunog rasula.^[467] Brousse, koji rukovodi klikom posibilističkih gradskih većnika i preko njih berzom rada^[124], stoji u otvorenom ratu sa Allemane-om, koji rukovodi pariskim strukovnim savezima i koji je, što je najkarakterističnije, za mir sa našim ljudima. Allemane želi da uđe u skupštinu umesto pokojnog Joffrina, a Brousse želi da tamo uđe Lavy ili Gély. Taj rat je tako strašan da se Brousse nije usudio da se pojavi na Joffrinovom pogrebu, gde je Allemane vodio glavnu reč. I najzad, svojim istupanjem protiv prvomajske demonstracije^[472] naneli su sebi mnogo štete kod Belgijanaca i Holandana. Brousse i Allemane napadaju jedan drugog sasvim otvoreno i u svojim listovima.

Dakle, prilike su tako povoljne – i kad se izuzme ogromna moralna snaga koju su Nemci dobili svojom izbornom pobedom^[369] i njenim posledicama: pad Bismarcka i zakona protiv socijalista^[15], i koja ih je direktno načinila presudnom partijom Evrope – da se možemo nadati pobedi čak i ako taktika bude pogrešna. Ili će uspeti fuzija na racionalnoj osnovi, i tad će nemački i francuski marksisti dominirati kongresom, ili će se tako očevidno pokazati da posibilsti i ono nekoliko njihovih pristalica nisu u pravu, da će ih Englezi (novi tredjunioni) napustiti; jer, *tada* bismo opet mogli ovde da povedemo kampanju kao u proleće 1889. i sa još većim uspehom.

Milo mi je što hoćeš da pišeš za »N[eue] Z[ei]t[ung]«. Ako nisi zadovoljan honorarom – ti, naravno, treba da dobiješ američke honorare – bez ustezanja postavi svoj zahtev i uputi ljude na mene. »N[eue] Z[ei]t[ung]« može postati veoma važan organ. Bernstein će slati dopise odavde, Laf[argue] iz Pariza, Bebel će praviti nedeljni pregled o Nemačkoj – a da on to sjajno čini, pokazao je u bečkom »Arb[eiter-]Zeitung«-u. Nikad ranije nisam imao neko određeno mišljenje o događajima u Nemačkoj dok nisam počeo da čitam B[ebe]l[ov]e dopise o tome. To je bilo majstorski izvedeno, jasno, objektivno tumačenje činjenica, oslobođeno uticaja lične simpatije.

⁵ žustri u internacionalnim pitanjima

»Soz[ial]demokrat« ostavlja za sobom vrlo veliku prazninu. Ipak, neće proći ni 2 godine a kod nas će doći do otvorenog sukoba sa malim Wilhelmom⁶, i tad će biti veselo.

Pozdravi od Schorlemmera, koji je ovde, i od mene tebi i tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

Uskoro očekujem 4. izdanje *Kapitala* I, odmah ćeš dobiti jedan primerak. Predgovor⁷ bi mogao da posluži kao materijal za »Volkszeitung«.

⁶ Wilhelmom II – ⁷ Friedrich Engels, *Predgovor četvrtom izdanju* (prvog toma *Kapitala*).

229

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[290]

U svom poslednjem pismu zaboravio sam da pomenem da sam supruzima Romm dao preporuku za tebe, što ti se može učiniti neu-mesnim. Bilo je to iz čiste zaboravnosti. Ti Rommi – njega lično ne poznajem – održavali su u Berlinu veze s najboljim ljudima iz Partije i uživali puno poverenje, pa će, u svakom slučaju, moći da ti ispri-čaju mnogo interesantnih stvari o tamošnjim prilikama. Kako rekoh, ona je svastika Ede Bernsteina, koji se kao urednik lista »S[ozial-demokrat]« pokazao kao jedan od najboljih iz mlađe generacije, i njen literarni rad kao posrednik između napredne ruske literature i Nemaca zaslužuje mnoga priznanja. – Oni će ti verovatno ispričati sve lične stvari, kako, kuda i zašto su putovali tamo.

»Socialiste« opet izlazi – pisaću Lafargue-u da ti ga oni šalju.

Stvar sa kongresom ide odlično. Među Nemcima i Francuzima potpuna saglasnost. Guesde, Nieuwenhuis, Tussy, jedan Belgijanac i jedan Švajcarac odlaze 12. u Hale^[455] i sigurno će sve srediti. Posi-bilisti su otvoreno u svađi, iduće nedelje kod njih će biti gusto.^[467]

Nim zahvaljuje za »Kalendar«¹; ona, Schorl[emmer] i ja srdačno pozdravljamo vas dvoje.

Tvoj
F. E.

O udarcima koje je pretrpela Tussy mi ovde ne znamo ništa – what does it mean?^[473]

[London] 4. okt. 1890.

¹ »Pionier. Illustrierter Volks-Kalender« – ² šta to znači?

230

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Dragi K[autsky],
Budi ljubazan i postaraj se da mi se pošalje još jedan primerak
»Neue Z[eit]«; to je za našeg prijatelja Sama
»na dalekom, dalekom Nigeru,
gde još lovi lavove, tigrove«,
i ako *odmah* dobijem br. 1, poslaću ga već iduće srede.
To mi se može odbiti od honorara.
Mnogo pozdrava i od Jollymeiera.

Tvoj
F. E.

[London] 5. 10. 1890.

231

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Berlin

London, 7. 10. 1890.

Dragi Liebknecht,
Dobio sam »Volksblatt« 1 - 4 i 7 primeraka od 5^[474], a i pismo, i zahvaljujem ti.

Rado ću saradivati u »Volksbl[att]«-u, ako budem imao vremena i prilike. Ali sada opet moram za izvesno vreme da obustavim svaku žurnalističku aktivnost; III tom¹ treba konačno da se završi.

Kao i kod »N[eue] Z[eit]« i drugde, postavljam dva uslova: 1. da se bez moje saglasnosti ne menja ništa u člancima sa mojim potpisom; 2. da se honorari, if any², plaćaju partijskoj blagajni kao moj prilog.

Iz »Volksbl[att]«-a prvo treba ukloniti ubitačno dosadan ton koji je tamo zavladao. »Hamburger Echo« je, u poređenju s njim, svetski list; tu su suvi samo uvodni članci, inače vlada velegradski, kosmopolitski ton; ali, za »Volksbl[att]« se većinom piše kao u snu, i Lenchen tvrdi da je »Sankt Johann-Saarbrücker Zeitung« interesantniji. »Volksblatt« je oduvek delovao na nas tako uspavljujuće. Zar su to duhoviti Berlinci? Nije valjda!! Dakle, unesite malo života u list, inače će naš »Staatsanzeiger« neloyalno konkurisati prusko-nemačkom³ – ne smemo valjda njega uzeti sebi za ugled.

Osim listova za koje pitaš, poslaću ti još i »Daily Chronicle« sa istinitim opisom poslednjeg gas scares⁴, kad je nekolicina revnosnih generala htela da pošalje 700 vojnika u Bekton (istočno od East Enda na Temzi).^[475] Odatle možeš da vidiš kakav je taj list.

Radujem se što ste se tako brzo privikli na Berlin.

Tussy će verovatno iz Lila doći k vama sa Guesde-om.

Tvoj
F. E.

Srdačni pozdravi ženi i deci.

¹ Kapitala – ² ako ih bude – ³ »Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger« – ⁴ zastrašivanja plinskih radnika

232

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken^[290]

Dragi Sorge,

»Kalendar«¹ je stigao – Lenchen zahvaljuje!

Danas sam ti poslao ceo paket svačega o kongresima. Posibilisti su propali, Allemane, Clément, Failet itd., većina pariskih radnika u partiji isključila je Brousse-a, a Brousse je zauzvrat isključio *njih*. Dakle, rascep.^[467] Brousse ima samo vođe koje zavise od njega (zbog dokumenata o svinjarijama svakog pojedinog od njih), dakle gradske većnike i plaćene činovnike Bourse du travail^[124] i gospodina Hyndmana, koji se, na moje veliko zadovoljstvo, solidarisao sa Br[ousse]-om u poslednjem broju »Justice«.^[476] U svakom slučaju, sada su *obe* frakcije propale i nalaze se u stanju potpunog rasula, koje, nadajmo se, naši ljudi neće omesti svojim mešanjem. Zato su naši kongresi prošli sjajno. Prvo, Lil – francuski »marksisti« kao partija; zatim, Kale, tredjunioni kojima oni diktiraju^[471]; onda, Hale^[436], the crowing of the whole². Tussy je bila u Lilu i Haleu, Aveling u Lilu i Kaleu. Kako su protekla međunarodna većanja u Haleu – o tome još nemam nikakvih vesti. U svakom slučaju, ove cele nedelje mi smo bili *prvovredna velika sila* za štampu celog sveta.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

[London] 18. 10. 1890.

¹ »Pionier. Illustrierter Volks-Kalender« – ² kruna svega

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 19. oktobra 1890.

Draga moja Löhr,

Napokon! Ove sedmice iako nisam bio naročito vrijedan, ipak sam bio »zauzet« i »angažiran« preko glave. Sredio sam oko četiri kubne stope starih Mohrovih¹ pisama (bolje rečeno pisama većinom njemu upućenih) iz vremena 1836 - 64. Prava zbrka u velikoj korpi koje se možda sjećaš. Obrisao sam s njih prašinu, izravnao ih i sredio – trebalo mi je više od nedjelju dana da ih bar donekle dovedem u red. Za sve to vrijeme u mojoj sobi stalno je bio darmar, sve je bilo prepuno papira u raznim stepenima reda i nereda, tako da nisam mogao ni izaći, niti raditi bilo šta drugo. To je bilo br. 1. Zatim su došli kongresi – koji mi istina nisu zadali posla, ali sam zbog njih izgubio vremena sa posjetiocima itd. I konačno, Nim se veoma rdavo osjećala cijele ove sedmice; u četvrtak je sama odlučila da legne i čak je pozvala liječnika koji joj je, međutim, rekao da nema razloga da leži u postelji i da može da ustane bar na nekoliko sati, što ona i čini. On još ne može tačno utvrditi što joj je; postoje simptomi bolesti jetre (žutice), nema apetita i slaba je. Ali od sinoć joj je bolje, i bolje je raspoložena. Nadam se da će joj za nekoliko dana biti dobro.

Nadam se da se Paul oslobodio svog intimnog, unutrašnjeg prijatelja. Ako nije, sam je za to kriv: doza filix mas ili couso i brzo će se osloboditi te napasti. Lijek će otrovati glistu, a njemu neće naškoditi.

Naši kongresi^[477] su sjajno protekli i kad ih uporedimo s posibiliističkim^[467], dobivaju još istaknutije mjesto. *Ta* bijeda uskoro će sama sebe likvidirati. Nadam se ipak da će im naši prijatelji dozvoliti da vršljaju koliko im drago i da se uopće neće mješati, pokušavajući da se zbliže ili na sličan način. Il faut qu'ils cuisent dans leur propre jus². Svaki pokušaj s naše strane da se umiješamo samo bi privremeno zaustavio proces rasula i pourriture³. Mase će svakako postepeno preći na našu stranu. I koliko više pustimo vode da se uzajamno likvidiraju, toliko ćemo ih manje morati preuzeti na dan sjedinjenja. Da se Liebknechtu onda nije toliko žurilo da privuče lasalovce na našu stranu, ne bi morao da preuzme Hasselmana i druge, koji su morali biti izbačeni samo šest mjeseci kasnije.^[300] A danas u Francuskoj, kao nekad u Njemačkoj, svi vodi su do srži pokvareni.

¹ Karla Marxa – ² Neka se kuhaju u svom vlastitom sosu – ³ truljenja

Na moje veliko iznenađenje i olakšanje, Hyndman se u posljednjem broju »Justice« izjasnio za Brousse-a!^[476] Kakve li srećne okolnosti! Počeo sam se bojati da bih mogao dospjeti u položaj da prihvatim Hyndmana kao prijatelja, makar i pasivno, iako 10 000 puta više volim da ga imam kao neprijatelja.

Sada Paul možda ima pravo: posibilisti bi možda ponovo mogli da odustanu od svog vlastitog kongresa.^[478] Čini se da su datum i mjesto bili određeni u Haleu: Brisel 16. avgusta 1891.^[455] To je sve što o tome znam. Sutra ću sve saznati od Tussy, koja je juče krenula iz Halea, toga dana ističe njena povratna karta za Keln.

Drago mi je što je Fischer izabran u Parteivorstand⁴. Ovdje si ga vidjela. On je vrlo inteligentan, vrlo aktivan, revolucionaran, *apsolutno antifilistar* i veći internacionalist po svom držanju od većine Nijemaca. Tussy mi piše da su poslije kongresa u Lilu^[471] njemački poslanici Rajhstaga, bar većim dijelom, ostavili na nju filistarski utisak. To sam i očekivao. Budući da naši poslanici nisu plaćeni, ne možemo uvijek imati najbolje ljude, već moramo prihvatiti *najmanje loše* među onima koji su, manje ili više, u građanskoj poziciji. Zato su naše mase daleko bolje od *frakcije*. Frakcija može biti zadovoljna što u stvari njenu opoziciju sačinjavaju magarci i mračnjaci (mnogi su vjerovatno mouchards⁵). Ako bi se poslanici pobunili protiv Bebela, Singera i Fischera, moraće se protiv njih preduzeti mjere, a uvjeren sam da će Bebel još uvijek biti dovoljno jak da ih smiri.

Paul est bien naïf avec ses questions sur Bebel et le »Gil Blas«. Il connaît Bebel et il connaît le »Gil Blas«; est-ce qu'il ne se connaît-trait plus soi-même?⁶ Svakako ću poslati »G[il] Blas« fortement sou-ligné⁷ Bebelu i savjetovati mu da se distancira.^[479] Tako bestidne laži prelaze svaku mjeru, čak i u »Gil Blas«-u.

Tussy se prosto zaljubila u delegate Lila i oni su stvarno izgledali kao prava elita – pokazali su prave kvalitete. U posljednje vrijeme u Francuskoj je postala moda da se ti kvaliteti kude, jer ih Nijemci imaju u većoj mjeri, premda je do 1870. godine bila normalna stvar da se zahtijevaju disciplina, esprit d'organisation et action combinée⁸ kao des qualités tout ce qu'il y a de plus françaises⁹. Pročitao sam s velikim zanimanjem Paulov izvještaj o tim delegatima^[480], i pobrinuću se da se to objavi u engleskoj i njemačkoj štampi. Velika je prednost Francuza što su rođeni i odrasli u revolucionarnoj sredini. Ni Englezi ni Nijemci nemaju tu prednost i uz to su još odgojeni u religiji buržoazije – protestantizmu. To daje njihovim navikama, vladanju i običajima malograđanski izgled, koga se mogu osloboditi samo ako putuju

⁴ Glavni odbor Partije – ⁵ špijuni – ⁶ Paul je vrlo naivan s tim pitanjima o Bebelu i »Gil Blas«-u. On poznaje Bebela i poznaje »Gil Blas«-a. Zar više ne prepoznaje sam sebe? – ⁷ vrlo naglašeno – ⁸ smisao za organizaciju i kombinovanu akciju – ⁹ izrazito francuska svojstva

u inostranstvo, naročito u Francusku. Uporedi kako su napisane rezolucije kongresa u Lilu i u Haleu!

To je veliki napredak: mi sada ne možemo djelovati bez jedne od te tri nacionalnosti. Jedino bi se vrlo lako mogli lišiti Belgijanaca i Švajcaraca.

Srdačan pozdrav od Nim i tvog odanog

F. E.

Budući da je Paul toliko pisao u »N[eue] Z[eit]«-u o brodovlju koje je Mohr napravio za vas djevojčice dok ste bile male, šaljem mu u prilogu vjerovatno posljednji primjerak Mohrove brodarske arhitekture.

Prévod s engleskog

234

Engels Eduardu Bernsteinu
u London^[481]

[London, 20. oktobra 1890]

20. okt. Tussy se vratila juče ujutru. Adler¹ joj je rekao da se Louise K[autsky] vratila vrlo vesela iz Berhtesgadena, da izgleda 10 godina mlada, da ima sjajne uspehe. T[ussy] je oduševljena kongresom^[436], kaže da su mase sjajne, ali da je frakcija većinom još filistarska – da se Bebel uplašio kad je čuo za izborne pobjede nekih od njih; odmah je pisao tamo da se ovog puta dogodio maler, ali da se to ne sme desiti drugi put. Ipak, sve dok se ta banda bude povinivala Bebelu, još će nekako ići.

Tvoj
F. E.

Šaljem ti ostale izveštaje, među njima i jedan hamburški list, jer ne znam da li već imaš berlinski izveštaj o 14. oktobru^[482].

¹ Victor Adler

235

Engels Wilhelmu Liebkechtu
u Berlin^[483]

Šaljem ti na redakciju današnji broj »Justice« sa člankom A. S. Headingleya (tj. Adolpha Smitha) u kome vas, a naročito tebe, žigošu kao posibiliste. Autor je Englez, rođen u Parizu, literatus vulgarissimus, za vreme Komune bio je u Parizu, zatim je došao ovamo sa moving panorama¹ Pariza i Komune, čiji nam totalni promašaj, kao špekulacije, nikad nije oprostio, zato što je verovao da će mu Generalno veće Internationale za to dobošem skupljati svake večeri publiku. Tako je postao intimus branche française^[147] u kojoj su se sakupili u kliku svi mouchards² i lupeži – Vésinier, Caria itd., i iz francuskih fonds secrets³ izdavali listove sa calomnies ordurières⁴ uperenim protiv Generalnog veća. Već 6 - 8 godina on je Brousse-ov glavni agent ovde i posrednik između njega, Social Democratic Federation^[73] ovde i raznih Belgijanaca (on je stalni tumač na posibilističkim kongresima i međunarodnim kongresima rudara). Sad su ti jasne njegove zle namere, ali i gluposti – ti ljudi apsolutno ne shvataju odluku donetu u Haleu^[455] i veruju da u Nemačkoj mogu spasti posibiliste, koji u Francuskoj sami sebe uništavaju. Poor fellows!⁵

Tvoj
Ф. Э.

London, 25. 10. 1890.

¹ pokretnom panoramom – ² policijski špijuni – ³ tajnih fondova – ⁴ najprljavijim klevetama – ⁵ Jadnici!

236

Engels Conradu Schmidtu
u Berlin^[484]

London, 27. oktobra 1890.

Dragi Schmidt,

Koristim prve slobodne časove da Vam odgovorim. Verujem da biste vrlo dobro postupili kada biste prihvatili mesto u Cirihi.^[485] Iz ekonomije možete tamo još ponešto naučiti, naročito ako imate u vidu da je Cirihi ipak samo trećerazredno novčano tržište i tržište špekulacija, i da su svi utisci koji se tamo javljaju stoga oslabljeni, odnosno namerno pokvareni kao posledica dvostrukog i trostrukog odražavanja. Ali, praktično ćete upoznati taj mehanizam i bićete prinuđeni da pratite berzanske izveštaje iz prve ruke iz Londona, Njujorka, Pariza, Berlina, Beča, pa ćete tada sagledati svetsko tržište – u njegovom odrazu, kao novčano tržište i tržište hartija od vrednosti. Sa ekonomskim, političkim i drugim odrazima isto je kao i sa odrazima u ljudskom oku, oni prolaze kroz sabirno sočivo i zato se predstavljaju obrnuto, naglavačke. Samo što nedostaje nervni aparat koji ih za predstavu postavlja opet na noge. Berzijanac vidi kretanje industrije i svetskog tržišta upravo samo u obrnutom odrazu novčanog tržišta i tržišta hartija od vrednosti i zato za njega posledica postaje uzrok. To sam video već četrdesetih godina u Mančesteru^[314]: londonski berzanski izveštaji bili su apsolutno neupotrebljivi za stvaranje predstave o kretanju industrije i njenim periodičnim maksimumima i minimumima, zato što su ta gospoda htela sve da objasne krizama novčanog tržišta, a one su i same bile većinom samo simptomi. Tada je posredi bilo to da se pokaže da industrijske krize ne proizilaze iz privremene hiperprodukcije, i ta stvar je, dakle, povrh toga imala još i jednu tendencioznu stranu, koja je zahtevala izvrtanja. Sad ova tačka otpada – za nas bar, zauvek, – i, uz to, činjenica je da novčano tržište može imati i svoje sopstvene krize, pri čemu direktne smetnje u industriji igraju samo podređenu, ili čak nikakvu ulogu, a ovde treba utvrditi ili ispitati još ponešto, naročito na polju istorije za poslednjih 20 godina.

Gde postoji podela rada u društvenim razmerama, pojedini procesi rada osamostaljuju se jedan prema drugome. Proizvodnja je u poslednjoj instanci odlučujuća. Ali, čim se trgovina proizvodima osamostali u odnosu na proizvodnju u pravom smislu, ona se kreće tokom koji je uopšte uzevši, pod uticajem proizvodnje, ali u pojedinostima i u okviru ove opšte zavisnosti, ona ipak sledi sopstvene zakone, koji su u prirodi tog novog faktora; taj tok ima svoje sopstvene faze i on se sa svoje strane odražava na tok proizvodnje. Za otkriće Amerike

treba zahvaliti žedi za zlatom, koja je Portugalce već ranije gonila u Afriku (up. Soetbeer, *Edelmetall-Produktion*), jer su u 14. i 15. veku evropska industrija, koja se toliko proširila i njoj odgovarajuća trgovina, zahtevali više razmenskih sredstava, nego što ih je mogla isporučiti Nemačka – ta velika zemlja srebra 1450 - 1550. Osvajanje Indije koje su izvršili Portugalci, Holandani, Englezi 1500 - 1800 imalo je za cilj *uvoz iz Indije*; tamo niko nije ni pomišljao na izvoz. Pa ipak, kakav su ogroman povratni uticaj na industriju izvršila ova otkrića i osvajanja, uslovljena čisto trgovinskim interesima; tek su potrebe *izvoza u te zemlje* stvorile i razvile krupnu industriju.

Tako je i sa novčanim tržištem. Čim se trgovina novcem odvoji od trgovine robom, ona dobija – pod izvesnim uslovima, koje određuju proizvodnja i trgovina robom i u okviru tih granica – sopstveni razvitak, posebne zakone i faze, koje određuje njena sopstvena priroda. Ako se još uz to trgovina novcem u ovom daljem razvitku proširi u trgovinu hartijama od vrednosti, pa ove hartije ne budu samo državne hartije već uz njih dodu i akcije industrijskih i saobraćajnih preduzeća, dakle, ako trgovina novcem osvoji direktnu vlast nad jednim delom proizvodnje, koja u celini dominira njom, – reakcija trgovine novcem na proizvodnju biće još jača i zamršenija. Bankari su sopstvenici i železnica, rudnika, železara itd. Ova sredstva za proizvodnju dobijaju dvostruki vid: njihov rad treba da se upravlja čas prema interesima neposredne proizvodnje, a čas prema potrebama akcionara, ukoliko su oni bankari. Najuverljiviji primer za to: severnoameričke železnice, čiji rad potpuno zavisi od trenutnih berzanskih operacija nekog Jay Goulda, Vanderbitta itd., operacija koje su totalno tuđe toj pojedinoj pruži i njenim interesima qua¹ saobraćajnog sredstva. Čak i ovde, u Engleskoj, posmatrali smo borbe raznih železničkih društava za razgraničavanje teritorija, borbe koje su trajale decenijama i na koje je straćeno mnogo novca, ne u interesu proizvodnje i prometa, već jedino iz rivalstva, čiji je cilj većinom bilo samo to da se omoguće berzanske operacije bankara-posednika akcija.

U ovih nekoliko nagoveštaja mog shvatanja odnosa između proizvodnje robne trgovine i njih dveju prema trgovini novcem, ja sam, u osnovi, već odgovorio na Vaša pitanja o istorijskom materijalizmu uopšte. Ta stvar se najlakše može shvatiti sa stanovišta podele rada. Društvo proizvodi izvesne zajedničke funkcije bez kojih ono ne može da postoji. Ljudi koji su određeni za to obrazuju novu granu podele rada u okviru društva. Time oni stiču posebne interese i u odnosu na one koji su ih ovlastili, osamostaljuju se prema njima, i – eto države. I sad se stvari razvijaju slično kao i kod robne trgovine i kasnije kod novčane trgovine: nova samostalna sila mora, istina, u svemu da sledi kretanje proizvodnje, ali i ona, sa svoje strane, reaguje na uslove i tok proizvodnje, usled sopstvene relativne samostalnosti, tj. samostalnosti

¹ kao

koju je jednom stekla i postepeno se dalje razvijala. To je uzajamno dejstvo dveju nejednakih sila: s jedne strane, ekonomskog kretanja i, s druge strane, nove političke sile, koja teži najvećoj mogućoj samostalnosti, i – zato što je već uspostavljena – obdarena je i sopstvenim kretanjem; ekonomsko kretanje u celini krči sebi put, ali ono mora da trpi i protivdejstvo od strane političkog kretanja, koje je ono samo uspostavilo i dalo mu relativnu samostalnost, kretanja, s jedne strane, državne vlasti i, s druge strane, opozicije koja je stvorena zajedno s njom. Kao što se na novčanom tržištu odražava u celini i, uz gore pomenutu ogradu, ogleda kretanje industrijskog tržišta, i to, naravno, obrnuto, tako se i u borbi između vlade i opozicije ogleda borba klasa, koje su već prethodno postojale i borile se, ali takođe obrnuto, ne više neposredno, već posredno, ne kao klasna borba, već kao borba za političke principe, i to tako obrnuto da je trebalo da prođe hiljadu godina dok smo to dokučili.

Povratno dejstvo državne sile na ekonomski razvitak može biti trojako: ona može dejstvovati u istom pravcu i tada je razvitak brži; može dejstvovati protiv njega, ali u tom slučaju, ona danas propada posle izvesnog vremena u svakom velikom narodu; ili, može da preseče ekonomskom razvitku određene pravce i da mu propiše druge – taj slučaj se na kraju svodi na jedan od dva prethodna. Ali, jasno je da u slučajevima II i III politička sila može naneti mnogo štete ekonomskom razvitku i dovesti do masovnog rasipanja snage i materijala.

Uz to, postoji još i slučaj osvajanja i brutalnog uništavanja ekonomskih pomoćnih izvora, usled čega je ranije mogao ponekad da propadne sav ekonomski lokalni i nacionalni razvitak. Ovaj slučaj danas ima većinom suprotne posledice, bar kod velikih naroda: pobedeni ponekad dobija, na kraju krajeva, ekonomski, politički i moralno više nego pobedilac.

Slično je i s pravom: čim postane neophodna nova podela rada koja stvara profesionalne pravnike po pozivu, otvara se opet nova, samostalna oblast koja, i pored sve svoje opšte zavisnosti od proizvodnje i trgovine, ipak ima i posebnu sposobnost reagovanja na ove oblasti. U modernoj državi, pravo mora, ne samo da odgovara opštoj ekonomskoj situaciji, da bude njen izraz, već mora biti i u *sebi uskladen* izraz koji ne opovrgava samog sebe svojim unutrašnjim protivrečnostima. A da bi se to postiglo, sve se više gubi vernost održavanja ekonomskih odnosa. I to utoliko više ukoliko se rede događa da jedan zakonik predstavlja oštar, neublaženi, neizopačeni izraz vlasti jedne klase: to bi već protivrečilo »pojmu prava«. Čisti, dosledni pojam prava revolucionarne buržoazije od 1792 - 96. već je u Code Napoléon^[40] izopačen u mnogo čemu a, ukoliko je u njemu otelotvoren, on se mora svakodnevno ublažavati usled sve veće snage proletarijata. Ali to ne smeta da Code Napoléon bude zakonik koji je u osnovi svih novih kodifikacija u svim delovima sveta. Tako se tok »pravno razvitka« sastoji velikim delom samo u tome, što se prvo pokušava da se otklone

protivrečnosti, koje proizilaze iz neposrednog prenošenja ekonomskih odnosa u pravne principe, i da se uspostavi harmonični pravni sistem, a zatim uticaj i prinuda daljeg ekonomskog razvitka neprekidno ruše ovaj sistem i zapliće ga u nove protivrečnosti (ovde govorim, pre svega, samo o građanskom pravu).

Odražavanje ekonomskih odnosa u vidu pravnih principa takođe je nužno postavljanje tih odnosa na glavu: ono se zbiva mimo svesti onoga ko dela; pravnik uobražava da operiše apriornim stavovima, a to su ipak samo ekonomski refleksi – tako sve dubi na glavi. A da to izokretanje, koje – dok ne bude saznato – konstituiše ono što nazivamo *ideološko shvatanje*, sa svoje strane, opet, vrši obratno dejstvo na ekonomsku bazu i da je u izvesnim granicama može modifikovati, – to mi se čini samo po sebi razumljivo. Osnova naslednog prava je ekonomska, pod pretpostavkom da postoji jednak stepen razvitka porodice. Uprkos tome, biće teško dokazati da, na primer, u Engleskoj apsolutna sloboda zaveštanja, a u Francuskoj njeno veliko ograničavanje ima u svim pojedinostima samo ekonomske uzroke. Ali i jedno i drugo vrše u veoma znatnoj meri povratno dejstvo na ekonomiju time što utiču na raspodelu imovine.

Što se tiče onih ideoloških oblasti koje još više lebde u vazduhu, – religije, filozofije itd., – one imaju preistorijski sadržaj, koji je istorijski period zatekao i preuzeo, i koji bismo mi danas nazvali besmislicom. Te različite pogrešne predstave o prirodi, o svojstvu samog čoveka, o duhovima, o magijskim silama itd. imaju većinom samo negativnu ekonomsku osnovu; nizak ekonomski razvitak predistorijskog perioda ima kao dopunu, ali mestimično i kao uslov, i čak kao uzrok, pogrešne predstave o prirodi. I mada je ekonomska potreba bila, i vremenom sve više postajala glavni pokretač napretka u saznanju prirode, bilo bi ipak cepidlačenje kada bi se za sve te prvobitne besmislice tražili ekonomski uzroci. Istorija nauke je istorija postepenog uklanjanja te besmislice, odnosno istorija njenog zamenjivanja novom, ali sve manjom besmislicom. Ljudi koji se time bave pripadaju, opet, naročitim oblastima podele rada i čini im se kao da obrađuju neko nezavisno područje. Ukoliko oni sačinjavaju samostalnu grupu u okviru društvene podele rada, utoliko njihove tvorevine, uključujući i njihove zablude, vrše povratno dejstvo na celokupni društveni razvitak, čak i ekonomski. Ali pri svemu tome, oni opet i sami stoje pod dominantnim uticajem ekonomskog razvitka. Na primer, u filozofiji se ovo najlakše može dokazati za buržoaski period. Hobbes je bio prvi moderni materijalist (u smislu 18. veka), ali je bio pristalica apsolutizma u vreme kada je cvetala apsolutna monarhija u celoj Evropi, a u Engleskoj je stupila u borbu s narodom. Locke je bio u religiji, kao i u politici, sin klasnog kompromisa od 1688^[486]. Engleski deisti^[487] i njihovi dosledniji naslednici, francuski materijalisti, bili su pravi filozofi buržoazije – a Francuzi čak buržoaske revolucije. U nemačkoj filozofiji od Kanta do Hegela provlači se nemački čifta – čas u pozi-

tivnom, čas u negativnom smislu. Ali, kao određena oblast podele rada, filozofija svake epohe ima za pretpostavku određeni misaoni materijal, koji je nasledila od svojih prethodnika i od kojeg ona polazi. I otuda dolazi da ekonomski zaostale zemlje u filozofiji ipak mogu da vode prvu reč: Francuska u 18. veku, u odnosu na Englesku, na čiju su se filozofiju Francuzi oslanjali, kasnije Nemačka u odnosu na obe. Ali, i u Francuskoj, kao i u Nemačkoj, filozofija je, kao i opšti procvat literature u to vreme, bila takođe rezultat ekonomskog poleta. Konačna nadmoć ekonomskog razvitka i nad ovim oblastima za mene je neosporna, ali ona postoji u okviru uslova koje propisuje sama ta pojedina oblast: na primer, u filozofiji, zahvaljujući dejstvu ekonomskih uticaja (koji većinom opet dejstvuju prurušeni u svoje političko i drugo ruho) na postojeću filozofsku građu, koju su dali prethodnici. Ekonomija ovde ne stvara ništa a novo², ali ona određuje vrstu izmene i daljeg razvitka zatečene misaone građe, i to većim delom posredno, pošto politički, pravni i moralni odrazi vrše najveće neposredno dejstvo na filozofiju.

O religiji sam rekao najneophodnije stvari u poslednjem odeljku o Feuerbachu³.

Dakle, ako Barth misli da mi osporavamo svako povratno dejstvo političkih itd. odraza ekonomskog kretanja na samo to kretanje, on se prosto bori protiv vetrenjača. Treba samo da pogleda Marxov 18. brimer, u kome se i govori gotovo samo o posebnoj ulozi koju imaju političke borbe i događaji, naravno, u okviru njihove opšte zavisnosti od ekonomskih uslova. Ili *Kapital*, na primer, odeljak o radnom danu, gde je pokazano kako značajan uticaj vrši zakonodavstvo, koje je ipak politički čin; ili odeljak o istoriji buržoazije (24. glava)⁴. Ili zašto se mi borimo za političku diktaturu proletarijata kad je politička vlast ekonomski nemoćna? Sila (tj. državna vlast) takođe je ekonomska snaga!

Ali sada nemam vremena da kritikujem knjigu.^[488] Prvo, mora da izade III tom⁵, i, uostalom, verujem da bi, na primer, i Bernstein mogao to sasvim dobro da učini.

Svoj toj gospodi nedostaje dijalektika. Oni stalno vide samo ovde uzrok, a tamo posledicu. A da je to šuplja apstrakcija, da u stvarnom svetu takve metafizičke polazne suprotnosti postoje samo u krizama, da se ceo veliki tok razvitka zbiva u obliku uzajamnog dejstva (iako vrlo neujednačenih snaga, od kojih je ekonomsko kretanje daleko najjače, prvobitno, najprvobitnije), da ovde ništa nije apsolutno i da je sve relativno, – to oni prosto ne uviđaju, za njih Hegel nije postojao.

Što se tiče svade u Partiji, gospoda iz opozicije su me silom uvukla u nju, pa nisam imao izbora. Način na koji se gospodin Ernst poneo prema meni uopšte se ne može kvalifikovati, ako ne želim da ga

² novo – ³ *Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije* – ⁴ Vidi u 21. tomu našeg izdanja, str. 207 - 272. i 630 - 673. – ⁵ *Kapitala*

nazovem dačetom.^[421] Žao mi je što je taj čovek bolestan i što mora da piše da bi živeo. Ali kad neko ima tako bogatu maštu da ne može da pročita nijedan red, a da ne protumači suprotno od onoga što je rečeno, on treba da koristi svoju maštu u drugim oblastima, a ne u oblasti socijalizma, u kojoj nema mašte. Neka piše romane, drame, umetničke kritike i slično, – tu će naneti štetu samo buržoaskom obrazovanju, a nama će time biti od koristi. Možda će tada toliko sazreti da će biti u stanju da postigne nešto i na našem polju. Ali, moram reći ovo: još nikada i nigde nisam naišao na takvu hrpu nezrelih stvari i apsolutnih besmislica kakvu obelodanjuje ta opozicija. I ti žutokljunci, koji ne vide ništa drugo osim svoje bezgranične sujete, hoće da propisuju partijsku taktiku! Iz jednog jedinog Bebelovog dopisa u bečkom »Arb[eiter-]Z[eitun]g«-u naučio sam više nego iz cele hrpe koju su napisali ovi ljudi. I takvi uobražavaju da vrede više od te bistre glave, koja tako čudesno tačno shvata prilike i tako ubedljivo ih slika u dve reči! To su sve neuspeli beletristi, a čak je i uspeli beletrista neprijatan stvor.

Žao bi mi bilo da propadne »Volks-Trib[üne]«. S Vama, kao urednikom, pokazalo se da takav nedeljni list, više teorijskog, nego aktuelnog sadržaja, već može nešto postići, – a ja, naravno, znam kakvu vrstu saradnika imate! Ali, svakako, možda je neizvesno da li će se on moći održati uporedo sa »Neue Zeit«, otkako ovaj list izlazi nedeljno. U svakom slučaju, Vama će biti drago da se oslobodite nevolja i radosti redakcijskog posla i da nadete vreme za druge, a ne samo žurnalističke poslove. A i u Berlinu će u bližoj budućnosti uticati odjeci poslednjeg sukoba, i teško da će od toga videti neku vajdu onaj ko se nade usred toga.

Štampanje onog mesta iz mog pisma ne bi nanelo nikakvu štetu^[489], ali je bolje da se to ne radi. U pismima čovek piše napamet i brzo, bez provera, itd., i tu uvek može promaći neki izraz za koji će se zatim zakačiti neko od onih koje mi na Rajni zovemo Korint-henscheißer⁶, pa će odatle izvesti bogzna kakvu besmislicu.

Najlepše hvala za Vaše rane čestitke povodom mog 70. roden-dana do kojeg ima još mesec dana. Još se osećam sasvim dobro, samo što još moram da štedim oči i ne smem da pišem pri plinskom svetlu. Nadajmo se da će tako ostati.

A sad moram da završim.

Sa srdačnim pozdravima

Vaš
F. Engels

⁶ približno značenje: pogani sitničar

237

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 2. novembra 1890.

Dragi moj Lafargue,

Jadna Nim je jako bolesna. Od prije izvjesnog vremena izgledalo ja kao da je ponovo dobila mjesečno pranje, a prije tri nedjelje izgubila je mnogo krvi. Dr Read, koga smo konzultovali, ustanovio je da je boja njena lica vrlo žuta, ali nije pronašao nikakva traga žuči u njevoj mokraći; on pretpostavlja mogućnost tumora u maternici, ali je nije opipao. Zatim je imala bolove u predjelu lijeve prepone prilikom prolaza izmeta kroz debelo crijevo prema sigmoidalnom pregibu. Ali bolovi su prestali i povjerovao sam da je na putu ozdravljenja, a tada je dobila veoma jake bolove u lijevoj nozi. Sve to vrijeme bila je bez kakva apetita, ali je osjećala jaku žeđ (hranila se samo mlijekom i juhom, bez čvrste hrane). Bolovi u lijevom stopalu bili su uzrokovani trombozom vene u listu noge. Činilo se da ide na bolje; bolovi su popustili, a jutros se probudila, poslije mirne noći, na izgled dosta svježija i čak vesela. Ali između 11 sati i podne iznenada je došlo do promjene, Read je izmjerio temperaturu, $104^{\circ}\text{F}=40^{\circ}\text{C}$, iako je u ustima termometar držala samo 1 i po minut. Pala je u polusan, svijest joj se pomutila, puls joj je bio brz i nestalan, u skladu s temperaturom. Ukratko, Read sumnja da se u kahektičnom stanju njena krv zgrušava (na šta su manje-više ukazivali raniji simptomi), rastvara i da dolazi do trovanja krvi. Poslije podne će pokušati da se s Heath-om iz Gower-st.-Hospitala ponovo konzultuje.

To je sve što Vam mogu za sada javiti. Ako H[earth] dode, javit ću vam opet rezultat.

Poljubite Lauru umjesto mene.

Vaš odani

F. E.

Konzultacija s nekim g. Pakartom, jedinim koji se mogao naći. On misli da se radi o difuznom gnojenju u nozi što prouzrokuje trovanje krvi; promijenjen je način davanja obloga i propisano 4 grana = $\frac{4}{15}$ grama kinina. Koliko se moglo, ispitana je maternica, ali još ništa dosad nije pronađeno osim malog, nešto sumnjivog mjesta na grlu, čemu se »so far«¹ ne pridaje važnost. Naravno, mogućnost embolije postoji i dalje, a s njom i mogućnost daljih komplikacija na

¹ za sada

plućima ili drugdje. Ali dobičina posmatra slučaj plus »hopeful«² nego Read.

Ako bude promjena, pisat ću opet sutra.

Prevod s francuskog

² s više nade

238

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken^[290]

Danas moram da ti javim jednu tužnu vest. Moja dobra, draga, verna Lenchen preminula je juče posle podne, posle kratke bolesti koja je nije mnogo namučila. Sedam srećnih godina proživeli smo zajedno u ovoj kući. Bili smo dvoje poslednjih iz stare garde, iz vremena pre 1848. Sad sam opet sam. To što je u toku dugih godina Marx mogao da radi i što sam u ovih sedam godina ja mogao spokojno da radim – bilo je moguće uglavnom zahvaljujući njoj. Ne znam šta će sad biti sa mnom. Osetno će mi nedostajati i njeni čudesno taktični saveti u partijskim pitanjima. Srdačno pozdravi svoju ženu i saopšti ovo Schlüterovima.

Tvoj
F. E.

[London] 5. nov. 1890.

239

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Naša draga, dobra Nim preminula je juče posle podne u pola tri. Bolovala je samo kratko vreme, nije imala jake bolove, a na kraju ih uopšte nije bilo.

Tvoj
F. E.

[London] 5. 11. 1890.

240

Engels Louisi Kautsky

u Beč^[490]

London, 9. novembra 1890.

... Kakve sam dane posle toga preživio, kako mi se život činio i još čini pust i prazan, to znam samo ja. Tad se postavilo pitanje: šta sada? I tada mi je, draga Louise, pred očima i danju i noću lebdele živa i utešna slika, i to si bila ti. Rekoh tad, kao Nim: Ah, kad bi Louise bila ovde. Ali, nisam se usudio ni da pomišljam na ostvarenje... što god se desilo, više ne bih imao mira, da Vam najpre i odmah nisam postavio to pitanje... Ko god bude vodio moje domaćinstvo, moraće se podvrći ovdašnjim predstavama da dama ne sme preuzimati manual services¹. Možda bi mi to čak bilo i nametnuto, i sigurno bih bio primoran da pribegnem tome da to bude žena koja nije u našoj Partiji... Dakle, imali biste samo da vodite nadzor, a sve ostalo vreme bili biste slobodni i koristili ga za šta god hoćete...

Tada možemo ovde porazgovarati o celoj toj stvari, pa, ili da ostanemo zajedno kao stari prijatelji, ili da se razidemo kao stari prijatelji. Vi odlučite. Razmislite o ovoj stvari, posavetujte se sa Adlerom². Ako, kao što se bojim, ova moja fantazija bude morala da ostane neostvarena, ili ako smatrate da će Vam to doneti više štete nego koristi i radosti – javite mi to bez okolišenja. I suviše Vas volim da bih počeo da se žrtvujete za mene... I upravo zato Vas molim da se ne žrtvujete za mene i preko Vas molim Adlera da Vas od toga odgovori. Mladi ste i pred Vama je lepa budućnost. Kroz tri nedelje napuniću sedamdeset godina i preostalo mi je još malo života. Tih nekoliko godina ne zaslužuju žrtvovanje mladog života punog nade. Ja ipak još imam snage da to prebrodim...

Uvek pun ljubavi

Prema: Gustav Mayer,
Friedrich Engels, Eine Biographie,
tom 2, Hag 1934.

¹ fizičke poslove – ² Victorom Adlerom

241

Engels Victoru Adleru
u Beč

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 15. novembra 1890.

Dragi Adler,

Srdačno ti zahvaljujem na tvom pismu. Upravo su mi došli Avelingovi sa telegramom od Louise, koja je htela danas da krene iz Beča ovamo: send money, šalžite novac. Aveling joj je odmah poslao ček na deset funti. Ali, pošto se bojim da on neće biti isplaćen bez traženja obaveštenja odavde, za šta treba vremena, smatram da je sigurnije da ovde pošaljem poštanskom uputnicom deset funti, i to, pošto se može desiti da Louise već ne bude tamo kad to stigne, na *tvoje ime*, a kao pošiljalac odavde stajaće ime Edwarda Avelinga. Shodno instrukciji pošte, ovde ćemo zadržati samu priznanicu, pošto će ti novac biti isplaćen na adresu stana koju smo mi naveli.

Ukoliko Louise tada više ne bude tamo, zadrži novac dok ti ne javimo za šta da ga upotrebiš.

Tvoj
F. Engels

Upravo se vratio Aveling; zakasnili smo, pošto se subotom posle 4 sata ne primaju nikakve uputnice!

Tako ćemo novac poslati u ponedjeljak.

Prema: Victor Adler,
Aufsätze, Reden und Briefe,
sveska 1, Beč 1922.

242

Engels Victoru Adleru
u Beč

London, 17. novembra 1890.

Dragi Adler,

Verovatno si dobio moje pismo od subote. U međuvremenu je stigao Louisin telegram Avelingovima (sinoć oko 11 h). Thusday morning Victoria. To može da znači i Thursday – četvrtak, ali i Tuesday – utorak. Ali, to je najmanje što može biti. Mi ovdje uopšte ne znamo najnovije pravce direktnih brzih vozova koji dolaze iz Beča i znamo samo to da se može putovati preko Kalea, Ostendea ili Flisingena. Ali, vozovi preko Kalea ili Ostendla stižu oko 5 sati ujutru, a oni preko Flisingena oko 8 sati ujutru. Zato sam ti poslao telegram (ne znajući da li je Louise već otputovala) nešto pre 4 h: Dolazi li Louise preko Flisingena, Ostendea ili Kalea, sa plaćenim odgovorom (od 12 reči). Ovim ti objašnjavam šta se dogodilo, jer bi za tebe inače moglo biti zagonetno i konfuzno.

Pošto je Louise već pozitivno najavila svoj dolazak ovamo, nema razloga da šaljem još onih deset funti poštanskom uputnicom, znači, toga neće biti.

Tvoj
F. Engels

Prema: Victor Adler
Aufsätze, Reden und Briefe,
šveska 1, Beč 1922.

243

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 26. novembra 1890.

Dragi Sorge,

Pošto sam ti javio vest o smrti moje drage Lenchen, došla mi je za izvesno vreme Louise Kautsky – razvedena, a ne ona br. II – i tako je za mene opet sunce malo sinulo. Ona je sjajna žena, i mora biti da Kautsky nije bio pri svesti kad se od nje razveo.

Već sad mi pristižu čestitke povodom mog 70. rođendana koji je prekosutra, a još su i Singer, Bebel i Liebknecht javili da će me posetiti. Voleo bih da je sve to prošlo, uopšte nisam rođendanski raspoložen, a uz to još i beskorisna fuss¹, koju ionako ne mogu da podnesem. I, konačno, ja uglavnom samo žanjem Marxovu slavu!

Kongres u Haleu^[436] je sjajno prošao. Tussy mu je prisustvovala, oduševljena je delegatima, ali ne naročito frakcijom, u kojoj ima mnogo filistara. Ali, već su preduzete mere da se tako nešto ne dogodi i na sledećim izborima. Zasad su ljudi u Rajhstagu disciplinovaniji nego što se moglo nadati i zavezali su gubicu, inače se ne bi mogla izbeći bruka.

Naša kampanja za ujedinjeni kongres 1891. potpuno je uspela. Verovatno si čitao odluke donete na Međunarodnoj konferenciji u Haleu^[455]: kongres u Briselu, pod uslovom da mu se prizna potpuni suverenitet. To je sve što smo zahtevali, i Belgijanac Anseele je sam podneo predlog da Švajcarci i Belgijanci, opunomoćeni *oba* kongresa 1889^[453], zajednički sazovu kongres. A pošto su posibilisti uz to u beznadežnom stanju rasula, otvoreno ratuju među sobom^[467], i pošto su, pri raspadanju pariskog bulanžizma socijalistički elementi, kojih je bilo u njemu, prišli *nama* a ne posibilistima, mi ćemo tako reći walk over the course, neosporno pobediti. Hyndman je počinio neshvatljivu glupost povežavši se sa plemenitim Brousse-om protiv Allemane-a^[476], i to će mu doneti mnogo štete.

Nemci će sigurno biti spremni da se povežu sa American Federation of Labor^[256]; govoriću ovde sa ljudima i uticati na Fischera koji je u Glavnom odboru. Fischer je jedan od najboljih, vrlo inteligentan, čita francuski i engleski i poznaje pokret u obe zemlje. On će predstavljati ravnotežu jednostranom L[ie]bk[necht]ovom uticaju u međunarodnim pitanjima.

U »N[eue] Z[eit]« počeo si vrlo dobro^[492]; samo tako nastavi,

¹ galama

Herr. *Friedrich Engels*
wird von den Unterzeichneten eingeladen, dem

Parteitag
der
ungarländischen Sozialdemokratie
als Gast beizuwohnen.

Zeit: 7. und 8. Dezember 1890.

Ort: Budapest, alte bürgerl. Schiessstätte, VII. Schiessstätte-Platz.

Budapest, 24. November 1890.

Die Redaktion der „Arbeiter-Wochenchronik“, Budapest.
Die Redaktion der „Népszava“, Budapest.

uskoro ćeš opet postati vičan pisanju. Taj honorar je otprilike dvostruko veći od onoga koji se plaća ovdašnjim saradnicima (5 maraka po strani); kad opet udeš »u formu« i budeš radio brže, nećeš misliti da je honorar strašno mali. Voleo bih da saznam podrobnije šta ti je Schlüter pričao. Tačno je da ja i drugi dobijamo po 5 maraka za stranicu od »N[eue] Z[eit]« i da je to tamo uobičajeni honorar. Ja sam lično pisao K[autsk]om² da se tebi mora ponuditi više. Schlüter pokatkad brblja ne razmišljajući. Naravno, po američkoj računici 2 dolara za stranicu je malo, i ako smatraš da moraš tražiti američki honorar, imaš potpuno pravo da to učiniš. Ali K[autsky], koji će sigurno za tebe učiniti sve, mora ipak voditi računa i o Dietzu, koji plaća, a ja ne bih voleo da se zbog takvih stvari otvore vrata za »N[eue] Z[eit]« nekom čoveku iz listova »Volkszeitung« ili »Sozialist«. Još jednom razmisli o toj stvari i, ako insistiraš na dodatku, napiši mi, a ja ću za to pitati K[autsk]og, pa će to olakšati stvar.

Bojkot protiv mene objavili su još Rosenberg i komp. i ako sad u to upadnu nacionalisti, tako mi i treba.^[493] Zašto se ne okanem klasne borbe! Isto tako Marx i ja prolazimo sa fabijevcima^[107], koji žele da oslobode radnike uz pomoć »obrazovanih«.

Članke u »Labor Stand[ard]«-u o George-u sačuvaću dok ne budem imao vremena da ih pročitam; zasad ga nemam.^[494] Nemaš pojma kakvu mi gomilu listova, brošura itd. šalju.

Kapital I izišao je na poljskom jeziku kod Kasprovicza u Lajpcigu, a poslali su mi ga iz Varšave.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi.

Tvoj
F. Engels

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 207.

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 1. decembra 1890.

Draga moja Laura,

Enfin!¹ Sedamdeseti rodendan je iza mene. U četvrtak su stigli Bebel, Liebknecht i Singer. U petak pisma i brzojavi en masse – brzojavi iz Berlina (3), Beča (3), Pariza (rumunski studenti i Frankel), Berna (Russische Sozialdemokraten²), Lajpciga Stadt und Land³, Bohuma (Klassenbewußte Bergleute⁴ – miners), Štutgarta (Socialdemokraten Württembergs⁵), Firta, Heksta (Pauli), Londona (Arbeiterverein²⁰¹), Hamburga. Frakcija mi je poslala divan album sa trideset i pet slika svojih članova; Dietz – knjigu sa izvrsnim slikama Minhena, Solingenci su mi poslali nož s posvjetom itd., itd. Enfin j'étais écrasé!⁶ Najzad uveče je cijelo društvo došlo u posjetu koju su kasnije ukrasili mali Oswald i četiri delegata iz Arbeiterverein-a (jedan je bio pijan kao zemlja); ostali smo do tri i po ujutro, i popili smo, pored crnog vina, 16 boca šampanjca; a ujutro smo pojeli 12 tuceta oštriga. Dakle, vidiš, da sam učinio što sam mogao da dokažem da sam još čio i veseo.

Sve je to dobro. Sedamdeseti rodendan se može slaviti samom jednom. Oduzeće mi vraški mnogo vremena dok odgovorim na sva ta pisma, i to samo na ona na koja *moram* lično odgovoriti. To je proza koja dolazi poslije poezije života, a da bih se na to navikao, počinjem s jedinim pismom koje mogu s pravom radošću da napišem – s pismom tebi.

Louise Kautsky je stigla u utorak, poslije tvog odlaska, i od tada se vanredno brinula o meni. O budućnosti još nismo govorili, želio bih da vidi kako će se stvari urediti prije nego što je zamolim da donese konačnu odluku. Sa Pumps vrlo dobro izlazimo na kraj; moja pridika i nekoliko aluzija, kasnije ponavljanih, da njen položaj u mojoj kući mnogo zavisi od njenog ličnog ponašanja, čini se da su imale izvesno dejstvo. Nadajmo se da će tako potrajati.

Bebel izgleda dosta oronuo i mnogo stariji nego prošli put kada sam ga vidio. Singer također sjedi, naravno i Liebknecht, iako izgleda debeo i zadovoljan sam sobom; strašno se žali da ima malo talentovanih u mladoj generaciji i na nemogućnost, prema tome, da

¹ Napokon – ² ruski socijaldemokrati – ³ grada i okoline – ⁴ klasnosvjесni rudari – ⁵ socijaldemokrati iz Virtemberga – ⁶ napokon sam bio satrven!

nađe dobre saradnike za svoj list⁷; ali uopće uzevši veoma je zadovoljan stvarima i Berlincima napose. Sutra se otvara Rajhstag, pa smo se mnogo namučili da ovdje zadržimo Singera i Bebela da se susretnu sa Burnsom, C[unninghame]-Grahamom, Thorne-om i drugima – kod Tussy. A sada, kad *smo* ih zadržali, spustila se prokleta magla (u dva sata popodne) koja me čak sprečava da pišem, a može, ako se na vrijeme ne rasprši, osujetiti održavanje čitave planirane međunarodne konferencije.

Prekinut zbog magle – zabranjeno mi je pisanje pri plinskom svjetlu – dakle, završavam.

Uvijek tvoj

F. Engels

Dites à Mémé que mon nase se porte parfaitement à l'extérieur mais qu'à l'intérieur il y a un rhume de cerveau⁸.

Prevod s engleskog

⁷ »Berliner Voksblatt« – ⁸ Reci Mémé da se moj nos spolja savršeno vlada, ali da unutra ima kijavicu.

245

Engels Ferdinandu Domeli Nieuwenhuisu

u Hag^[495]

London, 3. decembra 1890.

Cenjani družo,

Najsrdacnije Vam zahvaljujem za Vaše čestitke povodom mog, sada već srećno prebrodenog sedamdesetog rodendana. Prihvatam ih, kako u Vaše lično ime, tako i u ime holandske radničke partije^[496] i želim toj partiji najveće uspehe, a Vama lično zdravlje i snagu, da biste mogli da odigrate tu važnu ulogu koja Vam je dopala. I molim Vas da ovu moju zahvalnost i moje želje prenesete tamošnjim drugovima¹.

Što se tiče Vašeg pitanja o otkupu Vašeg sina od vojne službe, ja u principu u tome ne vidim ništa neprikladno. Preimućstva koja današnja država dozvoljava privilegovanim članovima društva smemo – uopšteno govoreći – i mi da koristimo, kao što smemo i *moramo* živeti od proizvođača² drugih, dakle indirektno od izrabljivanja drugih, ukoliko mi sami nismo proizvođači s ekonomskog stanovišta. Ako od toga radnička partija ima koristi, ja bih to smatrao čak dužnošću. Uz to, klasa iz koje se regrutuju remplaçants³ većinom nije prava radnička klasa, već onaj sloj koji već uveliko prelazi u lumpenproletarijat. I ako se jedan od njih za novac prodaje armiji za nekoliko godina, znači da je jedan nezaposleni našao sebi nameštenje.

Ali, ovde bi posebno trebalo da bude odlučujuće to kakav će utisak takav postupak s Vaše strane ostaviti na partijske drugove, a zatim i na celu masu radnika koji stoje izvan partije; da li je javno mnenje radnika ravnodušno prema tome, ili bi se time moglo nahuškati protiv socijaldemokratije. To je pitanje koje može rešiti samo na licu mesta neki temeljan poznavalac prilika, i zato se uzdržavam da o tome dam bilo kakav sud.

Isto tako malo poznajem položaj vojnika u holandskoj armiji, a i od toga mnogo zavisi. U Nemačkoj su naši ljudi najbolji vojnici. Srdačan pozdrav od

Vašeg
F. Engelsa

Posle Vaše bilefeldske afere verovatno nećete tako skoro poželeti da ponovo odete u sveto nemačko carstvo pruske nacije!⁴

¹ U konceptu nedostaje ova rečenica – ² U konceptu: rada – ³ zamenici –
⁴ U konceptu nedostaje ova rečenica.

246

Engels Amandu Goeggu
u Renhen (Baden)

London, 4. decembra 1890.

Dragi Goegg,

Najlepše ti zahvaljujem na prijateljskim čestitkama. Nas starih ostalo je malo; na to me je opet bolno podsetila i smrt moje drage Lenchen. Pa, valjda će se još malko istrajati, i nadam se da ću to valjano iskoristiti.

Tvoj stari

F. Engels

247

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Darmštat

London, 4. decembra 1890.

Dragi gospodine Schorlemmer,

Tek danas stižem da Vam izrazim svoju najlepšu zahvalnost za Vaše prijateljske čestitke. Sa zdravljem još nekako ide, kad bi mi samo vid dozvolio da više radim za pisaćim stolom; to je mučno i dosadno, ali čovek se mora pomiriti s tim. I pušiti smem samo retko i Vaše lepe lule na kaminu

leže i gledaju me:

Šta su ti to, stari momče, učinili?

Srdačni pozdravi Vašoj gospođi mami, braći i sestrama i njihovim porodicama i partijskim drugovima od

Vašeg starog
F. Engelsa

248

Engels Édouard-u Vaillant-u

u Pariz

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 5. decembra 1890.

Dragi građanine Vaillant,

Hvala, velika hvala na Vašem pismu od 28. prošlog meseca kao i na Vašim lepim željama. Toga dana bio sam obasut počastima socijalista svih zemalja. Sudbina je htela da ja, kao preživeli, požanjem počasti za dela mojih preminulih savremenika, a naročito za Marxova dela. Verujte mi, ne gajim nikakve iluzije u pogledu te činjenice i onog minimalnog dela koji od tih počasti meni lično pripada.

Hvala Vam takođe na rečima-saučešća koje ste mi uputili povodom smrti drage Helene, čijem staranju treba da zahvalim što sam mogao mirno da radim sedam godina. Bio je to za mene bolan gubitak. Ali mi smo još u jeku borbe; zabranjeno nam je da suviše gledamo unazad kad je neprijatelj ispred nas; ako se ne varam, odsudni trenutak borbe se približava. Kod vas je, s jedne strane slom bulanžizma, oslobodio oportunističku podmitljivu i podmićivačku vladu^[61] od svakog neposredno opasnog neprijatelja i ponovo otvorio tržište na kome se Francuska prodaje berzanskim zelenašima; dok je, s druge strane, taj slom ponovo doneo slobodu, za nova grupisanja, elementima revolucionarne opozicije koji su bili zbunjeni. Ti elementi moraju – posle uklanjanja glavnih izdajica – da se ponovo pojave na političkoj areni, na ovaj ili onaj način, ujedinjeni s masom revolucionara koji su ostali verni svojim tradicijama. Posle farse, tragedija.

Kod nas, brzo napredovanje socijalističke partije mora pospešiti uništenje iluzija kod mladog Wilhelma¹ da ima privlačnu moć za radničku klasu, kako on sam sebi laska. I to mora dovesti do krize; što se više ona odugovlači, utoliko će biti ozbiljnija.

I tako, najviše kroz četiri ili pet godina imaćemo krizu, koja će nas, nadam se, dovesti do pobeđe. I nadam se da ću dočekati taj »kraj veka«!

Isporučite moje pozdrave g-di Vaillant i gospodi Vašoj majci.

Iskreno Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Vilhelma II

249

Engels Petru Lavroviču Lavrovu
u Pariz

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 5. decembra 1890.

Dragi moj prijatelju Lavrove, Radnička biblioteka

Hiljadu puta Vam hvala na Vašem blagonaklonom pismu od 27. novembra i na Vašim čestitkama, kao i na čestitkama Vaših sunarodnika socijalista u ime kojih govorite. Ali, uvek je ista priča. Najveći deo počasti kojima su me obasuli prošlog petka ne pripada meni i niko to ne zna bolje od mene. Dozvolite mi stoga da položim na Marxov grob najveći deo laskavih pohvala koje ste mi ljubazno uputili i koje bih mogao da primim samo kao nastavljajući njegovog dela; a što se tiče onog malog dela koji, bez razmetanja, mogu da primim u svoje lično ime, uložiću sve snage da se pokažem dostojnim njega.

Na kraju krajeva, još nismo tako stari – ni Vi, ni ja. I gajimo nadu da ćemo živeti i videti. Videli smo uspon, veličinu i opadanje Bismarcka, i zašto ne bismo videli, posle veličine, takođe i opadanje (već započeto) i konačan pad ruskog carizma, velikog neprijatelja svih nas?

Srdačno Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

250

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Berlin

London, 8. decembra 1890.

Dragi Liebknecht,

Brentano će već dobiti svoje, više nego što očekuje – samo mira i strpljenja! Hvala na belešci o Gladstone-u, ali ti shvataš *da mi je potreban onaj broj lista »Deutsches Wochenblatt« u kome stoji ono što govore Brentano i Gladstone*, u originalu – kratka beleška bi me samo zavela, na to ne mogu da pristanem. Ako nemaš vremena da mi je pribaviš, zamoli za to Fischera, on će to sigurno odmah učiniti.

Prepusti meni Brentana. Bićeš zadovoljan. Ali bez tog *novog* materijala ne mogu da završim.^[497]

Tvoj

F. E.

Pošto su Gladstone-ova pisma od 22. i 28. novembra, ne može biti dvoumljenja u kome broju »Wochenblatt«-a je objavljeno to trućanje.

251

Engels Mohrhennu
u Barmen

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 9. decembra 1890.

Cijenjeni družo Mohrhenn!

Ne mogu da Vam ne izrazim svoju najdublju zahvalnost za trud koji ste uložili u vezi sa fotografijama kuće kojih roditelja u Bruhu. One su me mnogo obradovale i podsetile me na neke mladičke ludorije, vezane za ovo stepenište, za ovu ili onu sobu, ili prozor. Stara gospodica Demuth je u pravu: kuća u Bruhu, koja je u mojoj mladosti nosila broj 800, naša je kuća; iza nje bio je vrt, zatim beljara do Engelsonog sokaka, pa preko puta kuće mog dede Caspara i njegovog brata Benjamina Engelsa, u kojima su kasnije stanovali moji stričevi Caspar i August. Mislim da se pomalo sećam gospođice Demuth; mora biti da me je ona nekoliko puta videla kod mog rođaka Caspara, dok smo nas dvojica još bili mladi. Ona Vam, verovatno, može opisati još i staru rodnu kuću moje porodice, u kojoj je rođen moj deda. Stajala je gore na kraju Engelsonog sokaka, tamo gde on izlazi na Bruh, preko puta koji vodi naviše prema Bekenu, ali u to vreme još nije imao naziv. Bila je to kuća pravih sitnih buržuja, dvospratna; u mojoj mladosti dole je bilo skladište, a gore su stanovale dve služavke mog dede i babe, one koje su stekle penziju u porodici, poznate pod imenom Drütschen i Mineken, koje su nas decu često gostile hlebom namazanim pekmezom od jabuka. Željeznica je uništila kuću.

Da Bruh, kako smo već tada govorili, nije ni izdaleka tako smeran kao što je bio ranije, to mi je objasnio moj brat Rudolf već pre mnogo godina.^[498] Pokazao mi je kuću prekoputa, u kojoj je ranije stanovao neki Ottenbruch i na kojoj je visio natpis gostionice: »Vidiš, tu često dolaze i socijaldemokrati!« Socijaldemokrati u Bruhu – to je, svakako, kolosalna revolucija u poređenju s onim što je bilo pre 50 godina.

A svakako bi bila još veća kad bi naša stara kuća postala socijaldemokratska štamparija. Ali, to biste morali da započnete vrlo vešto. Kuća sada pripada mom bratu Hermannu ako je on još nije prodao, a teško da bi je on prodao kad bi znao za šta je namenjena. Ali, od toga u dohledno vreme teško da može nešto biti; bilo bi to i suviše lepo.

A sad, ostajte zdravo. Ipak ću još jednom doći u Barmen, pa ću

Vas posetiti i Vi ćete mi tada pričati o svinjarijama u vreme zakona protiv socijalista¹.

Najiskreniji pozdrav.

Vaš
F. Engels

Prema: »Vorwärts« (večernje izdanje)
od 24. novembra 1920.

¹ Ova rečenica je na rajnskom dijalektu.

252

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 12. decembra 1890.

Dragi Adler,

Taman sam se spremao da tebi i tvojoj ženi zahvalim za telegram, kad dobih tvoje pismo od 9. sa vraćenim Avelingovim čekom¹. U zamenu za to šaljem ti u prilogu ček moje lokalne filijale te iste banke na 10,4 funte, uključujući troškove; taj ček se neće vratiti.

Kod Avelinga neurednost literarnog boema je ono što dovodi do ovakvih stvari; eto, kad se boem zainati da otvori račun u banci. »Tako mlad i već boem«, može se reći i u ovom slučaju. Uostalom, njih dvoje su nam se najavili za ručak, pa ću tada njega izribati zbog tog javaš-luka, a nju zbog strašnih slavopojki kojima me je obasula u »Sozial-demokratische Monatsschrift«.^[499] Tačno je samo to da mi je brada čudno iskrivljena na jednu stranu; uostalom, iz zaista jakih razloga; poštedecu te objašnjenja.

Najlepše ti hvala za ono što si mi nagovestio o Louise. I moja je želja da ona ostane kod mene, i ako tako ne bude, biće mi vrlo teško da se od nje rastanem. Ali, uvek bih se osećao teško kada bih morao da pomišljam na to da je za moju ljubav žrtvovala druge obaveze i druge izgleda. No, kroz 8 ili 14 dana to će se valjda rešiti. Ukoliko ostaje, moraće svakako još jednom ove zime da putuje u Beč da bi sve sredila.

Što se tiče opasnosti da će se premarati radeći, čini mi se da je toga stvarno u priličnoj meri bilo i u Beču. Naprotiv, ovde teško da može biti i govora o tome. Prave domaćičke poslove ne treba i ne sme uopšte da radi, – već i zbog služavki, koje je u tom slučaju ne bi smatrale potpunom lady. Ona ima samo da rukovodi i da nadzire. Pored toga, preuzeće sekretarske poslove kod mene; ja ću joj diktirati ili ću joj davati da prepisuje stvari, tako da mogu da poštedim svoj vid, a zatim ću raditi s njom razne stvari, pre svega hemiju, pa francuski; ona želi i latinski, i to se može ostvariti. Posle ručka odmaraćemo se, a uveče od 11 h - 12 h igraćemo karte, da bih odmorio oči od čitanja i bolje zaspao s praznom glavom. Uostalom, poznata mi je njena težnja da se žrtvuje za druge i baš to mi smeta da je nagovaram da ostane kod mene. Preksinoć smo iscrpno razgovarali o tome i čini se da je najglavnija prepreka baš – njena majka kojoj je tek juče saopštila da će ostati ovde. Razume se da će odgovor na to biti od odlučujućeg zna-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 241.

čaja. Ali, u kakvoj bih se ja situaciji našao kad bih sebi morao priznati da sam Louisi onemogućio novu karijeru punu obećanja i nade za nju, da bih je doveo u takav položaj u kome se neće moći osloboditi osećanja da je nanela nepravdu svojoj majci?

Dakle, daleko sam od toga da ti uzmem za zlo tvoje primedbe o ovom slučaju; naprotiv, veoma sam ti zahvalan za njih. Louise prestaje samo u jednom momentu da bude spontano iskrena: onda kad treba da sakrije svoje samopožrtvovanje. Zato smo svi mi obavezni da pripazimo na nju.

Srdačni pozdravi ženi i deci, o kojima mi je Louise pričala mnogo veselih stvari, i tebi lično od Louise i

tvog
F. Engelsa

Prema: Victor Adler,
Aufsätze, Reden und Briefe,
sveska 1, Beč 1922.

253

Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu
u Štuttgart

London, 13. decembra 1890.

Veoma poštovani gospodine Dietz,

Moram Vam izraziti svoju najdublju zahvalnost za sjajan roden-
danski poklon koji ste mi poslali. Reinickeove slike posebno su me
obradovale, to je prvi put da vidim nemačke slike iz svakidašnjeg ži-
vota velikog grada, u kojima uopšte nema one ukočenosti i izveštače-
nosti koja je inače tako ukorenjena kod nemačkih slikara svakidašnjeg
života i istorijskih tema. Ali ovdje nema nikakve poze, ovdje je svež
život.

O tome da smo pošteno prolumpovali moj 70. rođendan – vero-
vatno ste već čuli od tri kralja posle njihovog povratka na Istok.^[500]
A da se u Nemačkoj stvari lepo razvijaju – to vidim i čujem svako-
dnevno, i to je najbolje od svega.

Sa srdačnim pozdravima

Vaš
F. Engels

254

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 13. decembra 1890.

Dragi Kautsky,

Srdačno ti zahvaljujem za tvoja dva pisma i članak koji mi je posvećen i koji je, na žalost, isuviše laskav. Rođendan sam srećno prebrodio, napolju nije bilo magle, ali je zato nje bilo oko pola četiri u mojoj glavi kad sam pošao na spavanje. Prošao sam skoro kao ti na mom rođendanu 1883, kad se lumpovalo oko mog kreveta u kome sam ležao bolestan.

Prilažem neki prethodni materijal o Brentanu, pa budi tako dobar da ga, ako je moguće, ubaciš već u sledeći broj »N[eue] Z[eit]«. Neka on misli na mene! On bi hteo da drži u rezervi Gl[adstone]-ova pisma dok ja ne odgovorim, ali u tome ćemo ga sprečiti.^[497]

Uskoro ćeš dobiti i jedan prilog iz Marxove zaostavštine, nešto sasvim novo i, povrh toga, sasvim savremeno i aktuelno¹. Već je prepisan, ali ga ja moram prvo pregledati i možda napisati koji red uvoda. Ali, molim te, još ne govori ništa u javnosti; imam pune ruke posla oko dopisivanja i odgovaranja na mnoga pisma, pa ne mogu tačno reći *kada*.

Ostale sveske Marxovog IV toma^[155] nikako ne mogu i ne smem da poverim pošti ili drugim posrednicima. Dakle, zasad nećeš dobiti ništa posle 2. sveske. A to je povezano i sa tim što u tim kasnijim sveskama ima svakakvih ekskursa i precrtanih dugih mesta, koje možda nije trebalo precrtavati, tako da su pri tom neophodna neprekidna savetovanja, pa se, znači, taj posao može obaviti samo ovde. Kasnije, kad ponovo dođeš i kad se budem bolje snalazio u rukopisu, možemo videti šta da se radi. Naravno, to što je kod tebe, završi!

Mnogo bi me obavezao kad bi mi poslao još 6 primeraka sveske 8^[501]; to će valjda biti dovoljno.

A sad moram da završim; prilažem još nekoliko redaka za Dietza, pa budi dobar i predaj mu ih.

Tvoj stari
F. Engels¹ Karl Marx, *Kritika programa nemačke radničke partije*

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 17. decembra 1890.

Draga moja Laura,
Dvije dobre vijesti.

Prvo, tvoj uobičajeni paket pudinga, kolača i slatkiša za Mémé i njenu braću poslat je jučer, kao obično tebi, i nadam se da će stići najkasnije u petak. Ako ne stigne, molim te obrati se na Bureau des Expéditions, Grande Vitesse, Gare du Nord, ili 23, Rue Dunkerque, chez¹ P. Bigeault, ili 18, Rue Bergère, kod E. D'Odiardija.

Drugo, Louise Kautsky ostaje stalno ovdje. Tako su prestale moje muke. Izgleda da joj se to više sviđa nego da pomaže pri radanju tuđe djece.^[156] Divno se slažemo. Ona vodi domaćinstvo i obavlja za mene sekretarske poslove, što mi omogućuje da štedim oči i da je obeštetim što napušta svoj poziv, bar privremeno. Moli me da ti izručim njene najljepše pozdrave.

Padlewski zaslužuje spomenik i doživotnu penziju. Ne toliko što se obračunao s tom prostačkom stokom Seliverstovim, već što je Pariz oslobodio ruske more.^[502] Poslije ovog ubistva preokret u pariskoj štampi doista je čudesan i ako jedan voyou², kao Labruyère, smatra da se isplati dozvoliti Padlewskom da umakne, promjena općeg raspoloženja zaista je vrlo velika. Čak se tome moraju prilagoditi bulanžisti i »L'Intransigeant«.

Ali to je doista pariski. Ni dokazi, ni moć rasuđivanja, ne pomažu protiv tog šovinističkog zanosa za savez sa carem³. Odjednom se nešto dogodi, što osvijetli duhovne tmine kao bljesak munje. Sada vide da su postali saučesnici te službene ruske gadosti, pa ako oni sami nemaju hrabrosti da se iz toga izvuku, jedan Poljak je ima, i mogu li doprinijeti tome da se taj Poljak preda u ruke buržoaske »pravde«? Oduševljenje za cara odjednom je prešlo na Poljake i nihiliste, a taj isti car je udešen, uprkos trudu koji je uložio i novcu koji je potrošio.

Ipak, djestvo ne bi bilo tako veliko da naši ljudi nisu napadali cara tako istrajno i odlučno.

Uostalom, je m'en rejouis⁴.

Pumpsi je neočekivano krenula nabolje. Louise i ja malo smo je ohrabрили. Pošto sam je opomenuo, a i Percy takode, sada je sušta ljubaznost, ne samo prema Louisi, već i prema Annie. Zaista se nadam da će to potrajati, a ako ne, to će biti njena greška; tada će biti jasna

¹ kod - ² protuha - ³ Aleksandrom III - ⁴ radujem se

moja situacija, i ja ću prema tome postupiti. Ovaj put *moгу* biti gospodar u kući i biću to.

Kako ide Paulov posao sa Levrault-om?^[503]

Fortin mi piše da Paul i on žele objaviti *18. Brumaire*⁵ u listu »Le Socialiste«, ali im je potreban moj pristanak. Naravno, rado sam ga dao. Rekao je i to da »Revue Socialiste« namerava to isto, a osim toga da ponovo štampa »*Misère de Philosophie*«. Odgovorio sam da mi Marx nikada ne bi oprostio kada bih povjerio ijedan njegov rukopis ljudima koji bi bili u stanju da čine sve moguće izmjene; što se tiče *Misere*, poslije svih razočaranja s njom pristao bih da se ponovo izda *samo u obliku knjige*, i samo onda kada primim punu garanciju da će to obećanje biti izvršeno.^[504]

Izgleda da nije bez osnove ono što Paul piše o ulozi Rothschilda u finansijskom slomu Baringa. Baringovi su dovoljno bogati da plate sve gubitke, i da im uza sve još dovoljno ostane. Tako će jemci biti sasvim sigurni. Ali Baringovi ne mogu više važiti kao prvoklasna firma i zato ne mogu dalje biti finansijski zastupnici argentinske vlade. Rothschildovi će, naravno, u tom poslu zamijeniti Baringove. A da bi dobili saglasnost argentinske vlade, argentinski komiteti u Francuskoj i Njemačkoj moraju suprotstaviti vrlo razborite prijedloge (u interesu *svih grupa*) londonskog komiteta, zahtjevati plaćanje kupona u gotovom, što bi Londonci htjeli odgoditi za tri godine, i da iznos pretvore u novi dug. I les gobe-mouches⁷ pariske štampe, payés comp-tant⁸, uporno rade u interesu Rothschilda.

Bojim se da će za izvjesno vrijeme ovo biti posljednje dugo pismo koje ćeš primiti od mene. Toliko sam premoren radom da moram prepisku svesti na neophodni minimum. Imam neodložan obračun s Brentanom (predgovor četvrtom izdanju *Kapitala*)^[497], a takve stvari ne mogu diktirati.

Najljepši pozdravi Mémé. Uvijek tvoj

F. Engels

Bien des choses à Paul⁹.

Prevod s engleskog

⁵ Karl Marx, *18. brimer Louis-a Bonaparte* – ⁶ Karl Marx, *Beda filozofije*
– ⁷ tikvani – ⁸ plaćeni u gotovu – ⁹ srdačan pozdrav Paulu

256

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Berlin

London, 18. decembra 1890.

Dragi Liebknecht,
Imena si tačno pogodio.

Međutim, ne mogu da shvatim zašto je potrebno preštampati tu prepisku, koja je konfuzna i danas nerazumljiva zbog hegelovskog jezika.^[505] Ili želiš da štampaš sve na čemu stoji Marxovo ime, ili to treba da bude početak izdavanja »Celokupnih dela« u brošurama, odnosno sveskama, koje ste planirali ti i Paul Ernst?

Protiv toga ja ovde već protestujem i to ću i dalje činiti.

Spreman sam da dam saglasnost za preštampanje u vidu brošura pojedinih Marxovih stvari koje se danas mogu razumeti bez napomena i komentara, i to za čisto preštampanje bez napomena i komentara bilo koje vrste. Ali ako počne realizacija tvog plana koji si mi ovde izložio, odmah ću se suprotstaviti.

Predgovor ne mogu da napišem. U predgovoru za prepisku moglo bi se najviše reći to da mi je Marx više puta govorio da ju je Ruge redigovao i da je u nju uneo svakakve besmislice.

Kad mi ne biste većito dosađivali i kad biste me pustili da završim III tom¹, sam bih mogao da valjano uradim nešto u tom smislu. Već sam ti rekao da je prošlo vreme kad sam mogao raditi za tebe po narudžbini. Neću preuzimati apsolutno ništa novo, pa makar to bila i 3 reda, dok ne obavim gomilu poslova koju sam već preuzeo.

Kad čovek sme da piše samo pri dnevnoj svetlosti, i uz to najviše 3 sata, a često samo 2 sata dnevno, pa i to sa prekidima, možeš pojmiti da mu svako beskorisno pismo oduzima najbolje vreme. A, uz to, već 12 dana skoro da i nema dnevne svetlosti.

Dakle, učini mi najzad uslugu i pusti me da radim na miru.

Ono mesto kod Sybela^[506] ne mogu sada da nadem, uprkos dugom traženju. Skrilo se negde, kao namerno, i ništa ne pomaže prelistavanje. Međutim, uz tvoje bavljenje Bismarckom, tebi baš ne bi naškodilo da sam pretražiš taj važan izvor, pa bi to mesto i sam našao u 4. ili 5. tomu.

Mnogo pozdrava od svih iz moje kuće, svima tvojima, i želimo vam vesele praznike.

Tvoj
F. E.

¹ Kapitala

Danas me je Dietz opet podsetio na novo izdanje *Porekla*². Kako da to svršim ako nemam mira?

..

² Friedrich Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*

257

Engels Friedrichu Adolphu*¹Sorgeu
u Hoboken^[290]

Dragi S[orge],

Dobio sam tvoje pismo zaključno sa 9. Moja pisma koristi po svom nahodanju.^[507] Drago mi je što si se kod Schl[üter]a raspitao o honoraru¹ i što je stvar u redu. Za *nemačke* prilike to što ti je ponudeno *veoma* je pristojno. Uostalom, Sch[oenlan]k, koji je ono napisao, prilična je propalica koja, u stvari, ne preza od toga da iskoristi svaku priliku da od Partije izvuče novac. Na kongresu u Haleu^[436] ponovo je to dokazao.

Veoma sam premoren i zato danas pišem samo ovu kartu. Na redu mi je gospodin Brentano, a njega treba srediti »čisto i nesumnjivo«. ^[497]

Louise K[autsky] se odlučila da *stalno* ostane kod mene. Naravno, ja sam presrećan i od sveg srca zahvalan tom dobrom detetu. Ona za mene mnogo žrtvuje, ali ja sam, srećom, u stanju da joj opet pružim ponešto što u Beču nije mogla imati. Osim vođenja domaćinstva, ona za mene obavlja i dobar deo sekretarskih poslova – upravo ono što mi je potrebno. Dakle, vidiš da zasada još ne mogu da prihvatim Vaš prijateljski poziv za preseljenje u Hoboken; kuću u kojoj stanujem unajmiću na još tri godine².

Nadam se da će se tvoja žena opet osećati sasvim dobro kad ovo stigne. Zbog upornog katara ušiju Schorl[emmer] takođe neće moći da dode za Božić, jer bi mogao ogluveti. Dakle, idući put više. Želim vam vesele praznike.

Tvoj stari

F. E.

[London] 20. 12. 1890.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 243. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 222.

258

Engels Leu Frankelu
u Pariz^[508]

London, 25. decembra 1890. g.

Dragi Frankele,

Imam nekoliko slobodnih minuta – što je prava retkost u toku dana (a samo tada smem da pišem), pa ti zbog toga odmah odgovaram.

Primi moju iskrenu zahvalnost za telegram, a zatim i za lepe želje; izvini što smesta nisam potvrdio prijem telegrama. Doslovno sam zatrpan prepiskom.

Sada ostavimo komplimente i predimo na glavnu tačku tvog pisma. Tvoj stav prema razdorima među Francuzima^[509], potpuno shvatljiv s obzirom da si dugo bio odvojen od francuskog pokreta, poznat mi je iz tvojih članaka u listu »Sächsische Arbeiter-Zeitung«, koje su mi slali iz Berlina. Taj razdor je toliko žalostan i toliko neizbežan, kao u svoje vreme onaj između lasalovaca^[350] i ajzenahovaca, prosto zato što su u oba slučaja na čelu jedne od tih partija stajali prevejani ljudi, koji su iskorišćavali Partiju za sopstvene praktične interese, sve dotle dok je to Partija trpela. Zbog toga je nemoguće raditi sa Brousse-om i kompanijom, jednako kao i sa Schweitzerom, Hasselmannom i njihovim pristalicama. Kada bi i ti, poput mene, učestvovao u toj borbi sa svim njenim peripetijama, od početka do kraja, i tebi bi bilo jasno, kao i meni, da bi ovde ujedinjenje značilo, pre svega, kapitulaciju pred bandom intriganata i karijerista, koji stalno izdaju osnovne principe i davno proverene metode partijske borbe, što koristi vladajućoj buržoaziji . . . , a odriču se proverenih metoda borbe da bi za sebe osvojili izvestan položaj, a radnicima, koji idu za njima, ostavili sitne drugorazredne prednosti. Na taj način, ujedinjenje bi bilo ravno potpunoj kapitulaciji pred tom gospodom. Zasedanje Pariskog kongresa 1889^[265] takođe je to dokazalo.

Ujedinjenje će se ostvariti onako kao i u Nemačkoj, ali trajno može biti samo pod uslovom da se povede borba i otklone suprotnosti, i da podlace isteraju same njihove pristalice. Kad su Nemci bili bliski ujedinjenju, Liebknecht je istupao za ujedinjenje po svaku cenu. Mi smo bili protiv: lasalovci su bliski raspadu, treba pričekati kraj tog procesa i onda će ujedinjenje doći samo po sebi. Marx je podvrgao iscrpnoj kritici takozvani program ujedinjenja; ta kritika¹ se rasturala u rukopisu.

Nas nisu poslušali. Rezultat je bio: morali smo da prihvatimo

¹ Karl Marx, *Primedbe uz program nemačke radničke partije*

Hasselmannu da ga pred svetom rehabilitujemo i da ga ipak posle šest meseci izbacimo kao lupeža. Morali smo takode da uključimo u program lasalovske besmislice i samim time da ga konačno pokvarimo. Bila je to dvostruka sramota, koja se mogla izbeći uz manje nestrpljenja.^[300]

U Francuskoj se posibilisti nalaze u istom procesu raspadanja, kao lasalovci 1875. godine. Lideri *obe* struje, među kojima je došlo do rascapa^[467], po mom mišljenju, ne vrede ništa. Taj proces, u kome lideri jedan drugog proždiru a koji, međutim, nama privode u osnovi dobre mase članstva, mi možemo, po mom shvatanju, omesti i sprečiti – ako ne i potpuno zaustaviti – samo *jednom* greškom: ako preuranjeno preduzmemo pokušaje za ujedinjenje.

Istovremeno mi smo već učinili presudan korak, koji će, u svakom slučaju, ubrzati ujedinjenje i možda ga čak i uspostaviti. Naime: po mom predlogu, posle savetovanja Tussy s Avelingom, Bernsteinom i Fischerom (sada je član rukovodstva partije) najpre su Francuzi (*naši* marksisti), a zatim Nemci u Haleu^[436], jednoglasno usvojili odluku, pri čemu su se u Haleu toj odluci priključili takode Švajcarci, Danci, Švedani i Austrijanci – da se 1891. ne saziva poseban kongres, nego da se učestvuje na kongresu koji sazivaju posibilisti u Briselu^[455]; posle toga Belgijanci su prihvatili uslove koje smo mi isticali 1889, ali koje su posibilisti, ipak, odbili, mada su oni bili sami po sebi razumljivi. Ti smatraš da je to s naše strane veliki ustupak, pošto iza nas stoji ogromna većina evropskih partija. No mi smo tako postupili jer znamo da moramo istupiti protiv posibilista istim oružjem i pod jednakim uslovima da bi se brzo dokrajčila dominacija – ovde Brousse-a, tamo Allemane-a. Čim mase posibilističkih radnika shvate da su u Evropi izolovani i da osim Hyndmana i njegovih pristalica (koje se u odnosu na pristalice, sa svoje strane, nalaze u istom položaju kao i Brousse) nemaju pouzdanih saveznika i da je čitavo ovo razmetanje bilo jedino u interesu njihovih lidera, galama će se stišati. A kongres će stvar dovesti do kraja.

Naoružaj se strpljenjem samo za pola godine. Svaki naš pokušaj da ostvarimo sporazum prerano, i Brousse i Allemane će protumačiti kao dokaz naše slabosti, a to bi nam više smetalo nego pomoglo. Ali doći će vreme, i to, po mom mišljenju, skoro, i radnici-posibilisti će nam takode pristupiti kao i lasalovci, a uz to, ni mi ni oni nećemo morati da uzimamo na rukovodeće položaje intrigante, izdajnike i ništavila.

Niko ne želi više nego ja da u Francuskoj socijalistička partija bude jaka. Međutim, ja u neophodnoj meri uzimam u obzir postojeće činjenice i želim to samo na osnovi koja će obezbediti trajnu čvrstinu, koja je *realna* i neće dovesti do obmane u duhu brusističkog pokreta.

Sa srdačnim pozdravima

tvój stari

F. Engels

Zahvaljujem takođe za članak u listu »La Bataille«.^[510] Srdačan pozdrav od Louise Kautsky, koja je kod mene i koja će sa mnom ostati.

Prevod sa mađarskog
Prema: »Népszava«, Budapest,
Nr. 130, 3. juni 1906.

259

Engels G. Blumu
u Hamburg^[511]

London, 27. decembra 1890.

Cenjeni druže!

Gospodin S[tinzleih] preneo mi je Vaše prijateljske čestitke, koje ste mi poslali u ime predstavnika 596 000 nemačkih radnika, sakupljenih na Kongresu. Nema potrebe da Vas izričito uveravam koliko me je obradovalo što su me se na tom Kongresu setili. Na žalost, nisam u mogućnosti da zahvalim članovima koji su se sad opet rasturili po svim delovima Nemačke, i moram se ograničiti na to da predsedavajućem izrazim svoju najsrdačniju zahvalnost i iskreno uverenje da ću, dokle god budem imao snage, istrajati u borbi za oslobođenje radničke klase.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

Prema: »Begründung der Beschlüsse des vom 8. bis 11. 12. in Berlin abgehaltenen Hilfskassenkongresses«, Hamburg 1891.

PRILOZI

Paul Lafargue Nikolaju Franceviču Danijeljsonu
u Petrograd

Le Pere, 14. decembra 1889.

Veoma poštovani gospodine,

Zahvaljujem Vam za pismo i za vesti u njemu o mojim člancima; od izdavača¹ časopisa² nisam još ništa dobio³.

Engels stalno kuburi s očima, međutim, pošto je on veoma oprezan, ja mislim da je stanje bolje, a ne gore. E[ngels] ne voli da govori o sebi; jedino preko trećih lica saznajem o njegovom zdravstvenom stanju, koje je, srećom, zadovoljavajuće.

U ovom trenutku on radi na III tomu⁴; Kautsky mu pomaže.^[512] – Poznat Vam je sitan rukopis Williamsa⁵; u njegovim spisima on je još gori; jer on upotrebljava skraćenja koja treba pogadati, brisana mesta i ispravke, napisane preko ispravki koje treba odgonetnuti; to je isto tako teško čitati kao grčki palimpsest sa ligaturama. – K[autsky] najpre pročita rukopis i prepíše ga, a posle toga E[ngels] pregleda i dopunjuje prema drugim rukopisima. U jednom od svojih poslednjih pisama E[ngels]^[513] mi je pisao da je zadovoljan takvim načinom rada i da se K[autsky] vrlo vešto snalazi u tekstovima Williamsa.

E[ngels] je upravo napunio 69 godina i, kako mi piše, ma koliko prevrtao brojke, uvek ispada 69; odgovorio sam mu da će morati da dočeka 99 godina da bi imao samo 66 godina prevrćući obe brojke. – Pravo je čudo kako izlazi nakraj sa izdanjem Williamsovih dela i sa obimnom prepiskom koju vodi gotovo sa svim zemljama Evrope i Amerike. Ne znam da li Vam piše na ruskom, koji čita tečno, ali ima maniju da se uvek dopisuje na jeziku lica kome se obraća. On je pravi poliglot; ne samo što zna književne jezike, nego i dijalekte, kao što je islandski, i stare jezike, kao što su provansalski, katalonski. Njegovu poznavanje jezika nije površno; u Španiji i u Portugaliji sam čitao pisma tamošnjim prijateljima, koji su nalazili da su ona napisana na najkorektnijem španskom i portugalskom, a znam da piše i italijanski. Ništa nije teže nego pisati, bez brkanja, na ova tri bratska jezika, tako puna analogija. – Ali, Engels je čudesan čovek; nikad nisam susreo tako svežu i tako budnu pamet sa takvim enciklopedijskim zninjima. Kad čovek pomisli da je više od 20 godina radio u Mančesteru u trgovačkoj firmi, čiji je zastupnik bio, pita se gde je našao vremena da nagomila toliko znanja u glavi, koja, uzgred rečeno, nije suviše velika, iako je on veoma visok.

¹ Ana Mihailovna Jevrejinove – ² «Северный Вѣстникъ» – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 152. – ⁴ *Kapitala* – ⁵ pseudonim Karla Marxa

Javiću K[autskom] šta kažete o njemu; kao i ja, i on će biti srećan što čuje da se njegovi radovi cene u Rusiji, kao i u Nemačkoj i Francuskoj.

U mojim člancima će biti i grafičke tabele; nemoguća je uporedna i filozofska statistika bez grafičkog prikazivanja. – Šaljem Vam jednu od tabela. – Ako časopis želi, moći ću da mu pošaljem kliše tabele; no više bih voleo da ih redakcija preradi, pošto ću sa svojim istraživanjem dosegnuti do 1888. umesto 1886. – Uzeću na sebe da poručim izradu gravura; to neće stajati suviše skupo jer će biti reprodukovane metodom fotogravure, kao što je ova čiji Vam otisak šaljem.

Iskreno Vaš

P. Lafargue

Prevod s francuskog

Napomene i registri

Napomene

- ¹ Ovo Engelsovo pismo je sačuvano kao koncept u rukopisu na francuskom jeziku, i odštampano na rumunskom jeziku u časopisu «Contemporanul», br. 6, januara 1888. Ovde se objavljuje prema fotokopiji rukopisnog koncepta. Prevod je upoređen sa nemačkim prevodom pisma na rumunskom jeziku. Na značajnije razlike ukazuje se u beleškama ispod teksta. 3
- ² U pomenutim časopisima su objavljeni na rumunskom jeziku sledeći Engelsovi radovi: *Poreklo porodice, privatne svojine i države* u časopisu «Contemporanul» br. 17 - 21, 1885. godine i br. 22 - 24, 1886, i članak *Politička situacija Evrope* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 254 - 259) u časopisu «Revista socială», br. 2, decembra 1886. 3
- ³ Autor ova dva članka - od kojih je poslednji objavljen anonimno - bio je Constantin Dobrogeanu-Gherea. 3
- ⁴ *Règlement organique* od 1831. bio je prvi ustav Dunavskih kneževina (Moldavije i Vlaške), koje su zapele ruske trupe na osnovu jedrenskog mirovnog ugovora od 14. septembra 1829, kojim je okončan rusko-turski rat 1828/29. P. D. Kiseljev, guverner ovih kneževina, izradio je nacrt ovog ustava. Prema Règlement-u, zakonodavna vlast je u svakoj od kneževina prenetna na skupštinu koju su birali zemljoposednici, dok je izvršna vlast prešla u ruke gospodara, koga doživotno izabere zemljoposednici, sveštenstvo i gradovi. Raniji feudalni poredak, u koji je spadao i kuluk, ostao je i dalje. Politička moć je bila koncentrisana u rukama zemljoposednika. Na ovakav «ustav» seljaci su odgovorili nizom ustanaka. Ali, Règlement je istovremeno doneo i niz buržoaskih reformi; ukinute su unutrašnje carinske granice, zavedena slobodna trgovina, odvojeno pravosuđe od države itd. Važenje Règlement-a je obnovljeno 1849. za vreme zauzimanja Moldavije i Vlaške, a ukinuto je šezdesetih godina osnivanjem rumunske države. Ocenu Règlement organique dao je Marx u prvom tomu *Kapitala*. (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 213 - 214.)
- Radi ugušenja revolucije u Dunavskim kneževinama Moldaviji i Vlaškoj bojari su 1848. pozvali u zemlju trupe carske Rusije i Turske. Rusko-turski ugovor u Balta-Limanu od 1. maja 1849. obezbedio je obema zemljama sedmogodišnje pravo intervencije u Dunavskim kneževinama sve do potpunog uklanjanja opasnosti od revolucije. Strane trupe su se povukle tek 1851. godine.
- Prema bukureškom mirovnom ugovoru od 28. maja 1812. Besarabija, kao stalna jabuka razdora između Rusije i Turske, prešla je u ruke Rusije. Prema pariskom sporazumu 1856. jedan deo Besarabije predat je Turskoj. Shodno berlinskom ugovoru Rusija je 1878. ponovo dobila ovaj deo Besarabije. 5
- ⁵ Pismom od 11 (23) decembra 1887. N. F. Danijeljson je obavestio Engelsa da je Johannes v. Keussler objavio 4. tom svog dela *Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeinbesitzes in Rußland*; to je bio jedini sistematski prikaz koji se zasnivao na statističko-ekonomskom istraživanju ruskog zemstva. Da-

- nijeljson žali što je Keussler počeo ovaj rad kad je izašlo tek 20 tomova ovog statističkog istraživanja zemstva koje obuhvata oko 100 tomova. 6
- ⁶ U svom pismu od 11 (23) decembra 1887. N. F. Danijeljson je izneo podatke o funkcionisanju Državne plemićke banke za zemljišne kredite, osnovane 1885. Ova banka je plemstvu, uz hipoteku na zemlju, odobravala dugoročne kredite sa nižim kamatama nego što su davale druge ruske banke. Carska vlada je ovoj banci pružala znatnu finansijsku pomoć. 6
- ⁷ отъ того къ другому беперу (од jedne do druge obale) – verovatno aluzija na knjigu A. I. Hercena *Също беперя*, koja je pod njegovim pseudonimom Iskander objavljena u Londonu 1855. 7
- ⁸ William Stanley Jevons je pripadao osnivačima teorije o graničnoj korisnosti, jedne apologetske buržoaske ekonomske teorije koja je nastala sedamdesetih godina 19. veka, nasuprot Marxovoj teoriji radne vrednosti. Prema toj teoriji, vrednost jedne robe se određuje njenom »graničnom korisnošću«, tj. subjektivnom procenom korisnosti one robne jedinice koja zadovoljava najmanje bitnu potrebu kupca pri datoj veličini robnih zaliha. Teorija granične korisnosti čini veličinu vrednosti zavisnom od relativne retkosti robe. U stvari, relativna retkost robe zavisi od njene manje ili veće vrednosti, koja se pak određuje utroškom društveno potrebnog rada. Preko tržišnih cena vrednost robe utiče na obim solventne tražnje, a ovoj tražnji se prilagođava i ponuda robe. Teorija granične korisnosti spada u teorijske osnove moderne buržoaske ekonomije, jer se ona svojim predstavnicima čini podesnom da prikrije eksploataciju radnika u kapitalizmu. 7 97
- ⁹ Georg Adler, »Die Grundlagen der Karl Marx'schen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft. Kritische und ökonomisch-literarische Studien«, Tübingen 1887. 7
- ¹⁰ N. F. Danijeljson saopštava Engelsu avgusta 1887. da je G. A. Lopatin (*Mr. Mutual*), koji se tada nalazio u šliseljberškoj tvrđavi, navodno umro. Zbog toga Engels moli P. Z. Lavrova da ispita ovu informaciju (vidi u 43. tomu ovog izdanja). Ispostavilo se da vest nije bila tačna. 7 98
- ¹¹ U svojim pismima N. F. Danijeljsonu Engels iz konspirativnih razloga koristi ime svog rođaka Percy White Roshera. 7 99 212 378 363
- ¹² Od septembra 1887. do marta 1888. Friedrich Adolph Sorge stanuje u Ročesteru u državi Njujork (SAD), gde živi njegov sin. 8 18
- ¹³ Da bi sprečio širenje revolucionarnog radničkog pokreta, Bismarck se pored politike represalija služio i politikom korupcije. Rajhstag je 17. novembra 1881. u jednom carskom proglasu objavio socijalnu reformu. Vlada se nadala da će uz pomoć demagoškog socijalnog zakonodavstva korumpirati radnike kod kojih još nije bila probudena klasna svest i da će moći da ih upregne u kola reakcije, da izoluje socijaldemokratiju od radnika i pocepa samu Partiju. Najavljene socijalne reforme su se vrlo sporo i nedovoljno ostvarivale. Tek je 1883. usvojen zakon o zdravstvenom osiguranju, 1884. zakon za osiguranje u slučaju nesreće i 1889. zakon za osiguranje u slučaju invaliditeta i starosti. Bismarck se odupirao regulisanju radnog vremena i ograničenju rada žena i dece. Trebalo je da socijalne reforme zabašure bedan položaj celokupne radničke klase. Sve pozitivno u socijalnom zakonodavstvu što je trebalo da poboljša socijalni položaj radničke klase iznuđio je revolucionarni radnički pokret. 8
- ¹⁴ Ukaz pruskog ministra unutrašnjih poslova von Puttkamera od 11. aprila 1886. protiv štrajka predviđao je pojačanje represivnih mera protiv radničkih organizacija i štrajkača. Ukaz je bio neposredna reakcija na velike štrajkove sredinom osamdesetih godina, naročito na berlinski štrajk zidara 1885, koji je bio najveći dotadašnji štrajk u glavnom gradu. On je obeležio propast Bismarckove

politike «blage prakse» u borbi protiv socijaldemokratije, a prethodio je novoj etapi zakona protiv socijalista (vidi nap. 15). Na osnovu toga ukaza zabranjeni su radnički skupovi, sindikalni vođi proterani iz svojih rodniih mesta, ukinuta su sindikalna strukovna udruženja i kase uzajamne pomoći, a njihova sredstva zaplenila je država. Vreme od 1886. do 1888. Franz Mehring je okarakterisao kao «agoniju zakona o izuzeću u kojoj je čudovište, koje je moćna ruka proletarijata šćepala za vrat, zadalo još jedan pomamni udarac». 8

- ¹⁵ Bismarck je pokušao da nacrtom zakona, podnetim Rajhstagu 14. januara 1887. postigne produženje važenja zakona o socijalistima do 30. septembra 1893. kao i pooštavanje odredaba ovog zakona (vidi nap. 32). Nacrt je predviđao izricanje većih kazni za rasturanje zabranjenih spisa i oduzimanje državljanstva i proterivanje iz Nemačke svih lica koja su optužena za održavanje «tajnih veza», učešće na socijalističkim skupovima u inostranstvu i dr.

Zakon o socijalistima («Zakon protiv opšteopasnih stremeljenja socijaldemokratije») Rajhstag je doneo 19. oktobra 1878. a na snagu je stupio 21. oktobra 1878. Zakonom o socijalistima su zabranjene sve organizacije Partije i svi sindikati, ukoliko teže socijalističkim ciljevima. Ugušeni su svi značajniji socijalistički organi štampe, zabranjeni skupovi socijalističkog karaktera. Time što je u izvesnim gradovima i okruzima zavedeno tzv. malo opasno stanje, policija je bila u mogućnosti da svojevolsno protera socijaldemokratske radnike i funkcionere. Trebalo je da Zakon o socijalistima liši demokratski pokret u Nemačkoj njegovog rukovodstva i da ga na taj način učini bespomoćnim. Socijalistička radnička partija je organizovala ilegalnu borbu protiv vanrednog zakona. Pri tom je ona morala da u Partiju primi desne oportuniste i jednu anarhističku grupu. Marx i Engels su pomogli Partiji da razradi i sprovede revolucionarnu strategiju i politiku. Zahvaljujući svojoj revolucionarnoj taktici, koja je obuhvatala sve moguće legalne i ilegalne oblike borbe, Partija je položila ispit izdržljivosti i u borbi protiv zakona o socijalistima se razvila u masovnu partiju, u kojoj je sproveden marksizam. Prilikom izbora u februaru 1890. ona je dobila 19,7 procenata svih glasova i postala najjača partija u Nemačkoj. 25. januara 1890. Rajhstag je pod pritiskom masa odbio produženje zakona o socijalistima. Važenje ovog zakona se ugasilo 30. septembra 1890. Engels je o zakonu o socijalistima napisao niz članaka; između ostalih i *Vanredni zakon protiv socijalista u Nemačkoj – Položaj u Rusiji, Bismarck i nemačka radnička partija* (vidi u 30. tomu ovog izdanja), *Nemački izbori 1890. godine, Šta sad?*, *Oproštajno pismo čitaocima lista »Der Sozialdemokrat«* (vidi u 33. tomu ovog izdanja). 8 10 115 263 284 310 321 331 334 343 347 381 383 388 390 416

- ¹⁶ *Predsednička kriza 1887.* u Francuskoj bila je izazvana skandalom oko Daniela Wilsona, zeta predsednika Republike, Grévya. Wilson je bio saučesnik generala Caffarela, šefa generalštaba u Ministarstvu rata, koji je bio optužen da je trgovao krstovima legije časti. Pošto je po odluci Skupštine protiv Wilsona pokrenut sudski postupak u novembru 1887, Grévy je morao objaviti svoje povlačenje 2. decembra 1887. Za predsedničke kandidate imenovani su umereni republikanci Carnot, Ferry, Freycinet i dr.; a sa krajne desnice Sanssier. Kandidovanje Ferryja, intriganta koji je koketirao sa re:kcionarima, izazvalo je oštre proteste pariskih radnika i sitne buržoazije. Blankisti, koje su predvodili bivši general Pariske komune Emile Eudes i član pariskog opštinskog veća Marie-Edouard Vaillant, organizovali su zajedno sa gedistima zborove i demonstracije protiv Ferryjevog kandidovanja. Posle prvog izbornog kruga Ferry se odrekao svoje kandidature u korist Carnot-a, koji je bio i izabran. 9 18 28
- ¹⁷ *Posibilisti* (brusisti) – oportunistička struja u francuskom radničkom pokretu na čelu sa Paulom Brousse-om, Benoit Malonom i dr., koja se 1882. otkopila od Francuske radničke partije (Parti ouvrier français) i dobila ime *Fédération des Travailleurs socialistes*. Rukovodstvo ove struje proklamovalo je reformistički princip: insistiranje na onom što je «moguće» (possible). (Opširnije o razviku posibilista vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 421/422, 427 i 433).

9 45 105 110 117 127 129 134 137 139 143 147 152 154 156 158 161 175 178
180 188 199 203 206 208 213 217 245 257 266 308 313 320 337 339 377

- ¹⁸ Wilhelm Liebknecht je verovatno izrazio zabrinutost da će u slučaju produženja i pooštavanja zakona o socijalistima (vidi nap. 15), on i njegova porodica morati da emigriraju u Ameriku. 10
- ¹⁹ Engels misli na vođe *Socijalističke radničke partije Severne Amerike* (Socialist Labor Party of North America). Partija je osnovana 1876. na kongresu ujedinenja u Filadelfiji spajanjem marksističkih snaga Međunarodnog udruženja radnika pod vodstvom Friedricha Adolpha Sorgea i Otta Weydemeyera, i lasalovaca iz Labor Party of Illinois i Social Democratic Party, Adolpha Strassera, A. Gabriela i Petera J. McGuire-a. Program usvojen na kongresu bio je u najbitnijim pitanjima na pozicijama Međunarodnog udruženja radnika. Međutim, sukob između marksista i lasalovaca se nastavio i u novoj Partiji. Već 1877. lasalovci su uspjeli da Partiju podvrgnu svojoj kontroli, da sprovedu svoje anti-sindikalističku politiku i da radnike mobilišu, pre svega, za učešće u izbornom pokretu. Pod ovim uslovima posebno nepovoljno je delovala činjenica što se veći deo partijskog članstva sastojao od nemačkih emigranata koji su imali malo veze sa domaćim radnicima. Zbog svoje sektaške politike, zbog odbijanja saradnje u masovnim organizacijama američkog proletarijata, Partija nije uspjela da postane stvarna revolucionarna marksistička masovna partija. 10 115 171 279 309
- ²⁰ Misli se na Komunističko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu. Njega su osnovali 1840. Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i druge vođe Saveza pravednih kao Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu. Nakon organizovanja Saveza komunista, opštine Saveza su imale vodeću ulogu u ovom Udruženju. Godine 1847. i 1849/50. Marx i Engels su aktivno učestvovali u njegovom radu. U septembru 1850. oni i mnogi njihovi saborci su istupili iz Udruženja zato što se u borbi između većine Centralne uprave Saveza komunista, koju su predvodili Marx i Engels, i sektaške manjine koja je naginjala avanturističkoj taktici (Willich i Schapper) Partija opredelila za ovu poslednju.
- Od kraja pedesetih godina Marx i Engels su ponovo aktivno učestvovali u radu Udruženja.
- Komunističko udruženje za obrazovanje radnika je u januaru 1865, kao jedna od prvih organizacija, pristupilo Međunarodnom udruženju radnika. Mnogi njegovi članovi, među kojima i Friedrich Leßner, Johann Georg Eccarius, Georg Lochner i Carl Pfänder, bili su članovi Generalnog veća, u kome su podržavali Marxovu liniju. Posle proglašenja zakona o socijalistima (vidi nap. 15) pojačao se uticaj anarhista u Udruženju. Engleska vlada ga je zabranila 1918. 10 24 444
- ²¹ Krajem 1887. u Londonu su održavane mnogobrojne demonstracije nezaposlenih, većinom na Trafalgar Square-u, čuvenom zbornom mestu naprednih snaga Londona. Osmog novembra 1887. šef londonske policije Warren zabranio je sve skupove na Trafalgar-Square-u. Kao odgovor na to Metropolitan Radical Federation, vrhovna organizacija londonskih radikalnih klubova (vidi nap. 45), sazvala je masovne demonstracije za nedelju, 13. novembra 1887. Toga dana je oko 100 000 radnika marširalo iz svih pravaca prema Trafalgar Square-u, koji je zaposelo 4000 policajaca da bi se sprečili demonstranti da uđu na trg. Došlo je do teških uličnih borbi u kojima je bio veliki broj ranjenih, od kojih su neki kasnije podlegli ranama. Mnogi organizatori, među njima Robert Cun-nirghame-Graham i John Burns, istaknute vođe socijalističkog i sindikalnog pokreta, bili su uhapšeni. Osamnaestog januara 1888. osuđeni su na 6 nedelja zatvora. Međutim, pod pritiskom javnosti oni su morali biti oslobođeni pre nego što su izdržali celu kaznu (vidi nap. 43). Trinaesti novembar 1887. je ušao u istoriju engleskog radničkog pokreta kao «krvava nedelja». 10 21 25

- ²⁸ Engels se poziva na pismo Hermanna Schlütera od 30. decembra 1887. u kome mu ovaj piše: »Ede Vas moli da mu dozvolite da još sada štampa u listu ‚Sozialdemokrat‘ kraj Vašeg predgovora spisu *Mordspatrioten*. Ukoliko se Vi ne izjasnite protiv toga, on smatra da ste saglasni. On se plaši da bi događaji mogli prestići Vaše zaključke; otud žurba.« Petnaestog januara 1888. izašao je u listu »Sozialdemokrat« pod naslovom *Šta predstoji Evropi* drugi deo Engelsovog uvoda u brošuru Sigismunda Borkheima. 11
- ²⁹ Engels je planirao da tri glave o »teoriji sile«, sadržane u drugom odeljku *Anti-Dühringa* (vidi u 31. tomu ovog izdanja), dopuni četvrtom glavom i objavi u zasebnoj brošuri. Rad na četvrtoj glavi on je počeo u decembru 1887, ali ga je prekinuo u martu 1888. zbog drugih, hitnijih poslova i očigledno ga nije nastavio. Nezavršeni rukopis četvrte glave koja je nosila naslov *Uloga sile u istoriji* objavljen je u 32. tomu ovog izdanja, str. 331 - 375. 11 13 14 16 17 31
- ³⁰ Na konferenciji nemačke socijaldemokratije, održanoj 19. do 21. avgusta 1882. u Cirihiu, jednoglasno je doneta odluka o ustanovljenju *partijskog arhiva*. Prvu arhivsku građu sakupio je Eduard Bernstein u Cirihiu. Od aprila 1883. arhivom je rukovodio Hermann Schlüter. Kad su u maju 1888. urednici lista »Sozialdemokrat« morali napustiti Švajcarsku (vidi nap. 66), i kad je, uz Engelsovu pomoć, i izdavanje lista, preseljeno u London, partijski arhiv je takođe prenet u Englesku, i smešten juna 1888. u Londonu. Posle ukidanja zakona o socijalistima prenet je u Berlin. U partijskom arhivu je prikupljena literarna zaostavština vođa nemačkog radničkog pokreta, u prvom redu Marxa i Engelsa, literatura za istoriju nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, kao i radnička štampa. 11 17 102 137 236 281
- ³¹ Hermann Schlüter je 30. decembra 1887. pisao Englesu: »Tek što sam nabavio 1 ili 2 primerka ‚Revue der Neuen Rheinischen Zeitung‘, ja sam Vam ih poslao. Zaista ih je teško čuvati. Knjižari su od pre kratkog vremena uveli modu da rasturaju sve što nabave od starih socijalističkih spisa. Tako sam nedavno našao izvestan broj Vaših i Marxovih spisa čije naslove ne znam... Najzad video sam da je knjižara neke sveske ‚Revue der Neuen Rheinische Zeitung‘ iseкао i da pojedine članke preporučuje kao samostalne spise i naravno, lako prodaje... Ja imam neke na ovaj način nastale članke; rado bih Vam ih poslao, ali na taj način Vaš primerak ‚Revue‘ ne bi bio kompletan. Ukoliko želite, ja ću Vam ih rado poslati. Uostalom, to se ne radi samo sa ‚Revue‘ i s drugim dobrim stvarima.« 11
- ³² Rukopis koji Engels pominje je njegov i Marxov polemički spis *Velikani emigracije* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 191—276). Rukopis je predat početkom jula 1852. mađarskom emigrantu Janosu Bangyi, koji je ponudio svoje usluge, da bi ga dao da se štampa u Nemačkoj. Kasnije se ispostavilo da je Bangya bio policijski agent i da je spis prodao pruskoj policiji. O Bangyinoj ulozi Marx prvi put govori 1853. u svom članku *Hirschova ispovesti* (vidi u 12. tomu ovog izdanja, str. 33—35). Ostale Bangyine mahinacije Marx je razotkrio u svom članku *Još jedno neobično poglavlje moderne istorije* (vidi u 15. tomu ovog izdanja str. 449 - 454). Mesto koje Engels pominje iz Marxovog spisa *Gospodin Vogt* (vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 386/387 beleška).
- Karl von Bruhn je, oslanjajući se na klevetničku tvrdnju Bernharda Beckera, optužio Marxa i Engelsa da su oni sami prodali pruskoj policiji rukopis *Velikani emigracije*.
- ³³ Pasquale Martigneti je početkom 1887. obavestio Engelsa da ga progone zbog njegovih socijalističkih ubeđenja i da mu kao činovniku Kraljevskog javnog beležništva preti otpuštanje. On moli Engelsa da mu pomogne da nađe posao izvan Italije. Engels je pokušao da posredstvom urednika hamburškog lista »Bürger-Zeitung«, Johanna Weddea, nađe nameštenje za Martignetija. Ovaj pokušaj je ostao bez uspeha. 12

- ²⁸ Karl Kautsky je u jesen 1887. napisao Engelsovu biografiju za «Österreichischer Arbeiterkalender». Pasquale Martigneti, koji ju je preveo na italijanski, šalje Engelsu 3. januara 1888. broj časopisa «Il Mefistofele», u kome je počelo štampanje biografije. On je nameravao da i ostale delove štampa u ovom časopisu. Pored toga, Martigneti je hteo da biografiju objavi i kao brošuru. Zbog toga on moli Engelsa da pregleda prevod u časopisu «Il Mefistofele» i da ga obavesti o svojim primedbama. 12 47
- ²⁹ Pasquale Martigneti je u februaru 1886. poslao Engelsu radi pregleda svoj prevod Marxovog spisa *Najamni rad i kapital*. Poslovi oko engleskog izdanja prvog toma *Kapitala* i loše stanje njegovog vida sprečili su Engelsa da rukopis ranije pregleda. Italijansko izdanje je izašlo 1893. u Milanu. 12 323
- ³⁰ Reč je o radu *Pruska rakija u nemačkom Rajhstagu* (vidi u 30. tomu ovog izdanja), koji je Engels napisao u februaru 1876. U njemu je on raskrinkao mahinacije pruskog junckerstva. Rad je objavljen u listu «Vollksstaat», i kao zasebna brošura. 13
- ³¹ U svom pismu od 5. februara 1888. Paul Lafargue je obavestio Engelsa da je prekinuto izlaženje nedeljnika «Le Socialiste», organa francuskih marksista. Poslednji broj lista je objavljen 4. februara 1888.
- Engels govori o onom delu francuske socijalističke radničke partije (Parti ouvrier français) na čijem čelu su bili Jules Guesde i Paul Lafargue, koji su nazivani marksistima ili gedistima. Pošto je 1879. na socijalističkom kongresu u Marseju osnovana Francuska radnička partija, ideološka razmimoilaženja između gedista i posibilista (vidi nap. 17), dovela su 1882. do raspada Partije na kongresu u St.-Etjenu. Gedisti su delovali na osnovu programa koji je izrađen uz znatnu pomoć Marxa i Engelsa i usvojen 1880. na kongresu u Avru. Oni su imali naročito jak uticaj u redovima proletarijata industrijskih centara Francuske, dok je, naprotiv, njihov uticaj u Parizu bio relativno neznan. Gedisti su postigli znatan uspeh u širenju marksizma u francuskoj radničkoj klasi. Imali su znatan uticaj u sindikalnom pokretu i bili su na čelu mnogih štrajkova proletarijata. Marx i Engels su često imali razloga da kritikuju ne uvek konsekventnu marksističku politiku vođa Partije. 14 149 165 262 272
- ³² U dsebatu u Rajhstagu o zakonskom nacrtu za produženje važenja zakona o socijalistima (vidi nap. 15), vođenoj u januaru i februaru 1888, vlada je stvarno pretrpela poraz. Veliki uticaj na ishod debate imala su izlaganja socijaldemokratskih poslanika Augusta Bebela i Paula Singera, koji su razotkrili delatnost provokatora i ukazali na to da se Puttkamerova vlada služila nezakonitim sredstvima protiv radničkog pokreta. Zakon nije produžen za 5 godina – kao što je zahtevala vlada – nego samo na ukupno 2 godine, do 1. oktobra 1890. Novi članovi, kojima je trebalo poštiriti zakon, nisu usvojeni. 14 19 23 26 27
- ³³ Maja 1887. izašao je u Njujorku Engelsov *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Engels je ovom američkom izdanju priložio članak *Radnički pokret u Americi* (vidi u 32. tomu ovog izdanja), koji je jula 1887. objavljen i kao separat na engleskom i nemačkom jeziku u Njujorku. William Dobson Reeves je ovaj američki predgovor preštampao u Londonu kao brošuru. 18
- ³⁴ Engels aludira na skandal koji je 1887. doveo do krize predsedništva u Francuskoj (vidi nap. 16). I godine 1847, u predvečerje februarske revolucije u Francuskoj, bilo je mnogo skandala i korupcionaških afera u koje su bili upleteni članovi vlade. O tome vidi Engelsov članak *Opadanje i skori pad Guizot-a – Položaj francuske buržoazije* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 145 – 150).
- Révolution du mépris* – izraz koji potiče iz vremena pre francuske februarske revolucije; buržoasko-republikanski krugovi su tada proricali korumpiranom režimu Julske monarhije «revoluciju prezira». 19
- ³⁵ Prvo američko izdanje *Manifesta Komunističke partije* izašlo je skraćeno pod nas-

- lovom *Manifesto of the German Communist Party* bez podatka o autoru 30. decembra 1871. u listu »Wodhull & Claflin's Weekly«, u Njujorku. 21
- ³⁶ Florence Kelley-Wischnewetzky obavestila je Engelsa da nemački socijalisti u Njujorku stvarno bojkotuju njegovu knjigu *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Pod »oficijelnim nemačkim socijalistima« Engels misli na izvršni komitet Socijalističke radničke partije Severne Amerike u kome je bio i izvestan broj lasalovaca (vidi nap. 19). 21
- ³⁷ *Liga za zaštitu zakona i slobode* (Law and Liberty League) je osnovana 18. novembra 1887. nakon »krvave nedelje« (vidi nap. 21). U Ligi su bili okupljeni predstavnici Radničkog kluba kao i Socijalističke lige, Socijaldemokratske federacije i Fabian Society (vidi nap. 45, 73, 74 i 107). Vodeće ličnosti Lige bile su: Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, William Morris, John Burns, Sidney Webb i dr. Liga je imala za cilj odbranu slobode govora i zbora, i propagandu nezavisnog predstavništva radnika u parlamentu. Udruženje je postojalo samo nekoliko meseci. 21
- ³⁸ *Homerule* (samouprava) – zahtev irske liberalne buržoazije sedamdesetih godina 19. veka za samostalnom upravom Irske u okviru Britanske imperije. Sa uvođenjem Homerule-a predviđalo se i obrazovanje samostalnog irskog parlamenta. Ključne pozicije trebalo je da ostanu u rukama vladajućih krugova Engleske. 21 279
- ³⁹ Tokom priprema opštinskih izbora u Njujorku u jesen 1886. osnovana je Ujedinjena radnička partija u cilju zajedničke političke akcije radničke klase. Inicijativa za stvaranje ove partije potekla je od Njujorškog centralnog radničkog saveza, koji je nastao 1882. ujedinjenjem sindikata ovog grada. Po uzoru na Njujork takve partije su stvorene i u nizu drugih gradova. Prilikom izbora u Njujorku, Čikagu i Milvokiju radnička klasa je istupila pod vodstvom novih radničkih partija i postigla zapažene rezultate. Kandidat Ujedinjene radničke partije za mesto gradonačelnika Njujorka, Henry George, dobio je 31 procenat od svih glasova; u Čikagu su pristalice Radničke partije dobile kandidata u Senatu i devet kandidata za predstavnički dom Zakonodavne skupštine države; kandidatu Radničke partije za Kongres SAD nedostajalo je samo 64 glasa. U Milvokiju je Radnička partija proturila svog kandidata za gradonačelnika; jedan kandidat je izabran u Senat, šest u predstavnički dom Zakonodavne skupštine države i jedan predstavnik za Kongres SAD. 21 25
- ⁴⁰ Wilhelm Hasenclever je morao zbog bolesti da napusti Rajhstag. Naknadnim izborom u šestom berlinskom izbornom okrugu izabran je Wilhelm Liebknecht 30. avgusta 1888. sa znatnom većinom glasova. 23 77
- ⁴¹ Irski poslanik William O'Brien je 16. februara 1888. u Donjem domu kritikovao Balfourovu politiku u Irskoj. 23 27
- ⁴² U svom govoru u Rajhstgu 6. februara 1888. o nacrtu novog zakona o vojnoj obavezi, koji je predviđao produženje vojnog roka, Bismarck je zahtevao da se ubrza reorganizacija vojnog sistema u Nemačkoj. Dok je hvalio politiku Aleksandra III prema Nemačkoj, konfrontirajući je sa tadašnjom antinemačkom kampanjom u ruskoj štampi, on je istovremeno insistirao na znatnijem povećanju ratne moći Nemačke, s obzirom na mogućnost stvaranja francusko-ruskog saveza, uperenog protiv Nemačke.
- Gatčinski zarobljenikom* naziva se Aleksandar III. Kada su članovi »Narodne volje« (tajne organizacije narodnjaka) ubili 13. marta 1881. cara Aleksandra II, njegov naslednik Aleksandar III, zatvorio se u Gatčini (zamak u istoimenom mestu jugozapadno od današnjeg Lenjingrada) iz straha od eventualnih novih terorističkih akcija izvršnog komiteta »Narodne volje«. 23
- ⁴³ Povodom puštanja iz zatvora Roberta Cunninghame-Grahama i Johna Burns-a održan je 19. februara 1888. veliki miting u Londonu. Obojica su bili osuđeni

- na višenedeljnu kaznu zatvora u vezi sa demonstracijama na Trafalger Square-u 13. novembra 1887 (vidi nap. 21). 24 25 27
- 44 »Commonweal« je preštampao listu policijskih agenata, objavljenu 24. decembra 1887. u listu »Sozialdemokrat«. U toj listi, koja je u listu »Sozialdemokrat« izašla pod naslovom »Polizeiagenten – Dynamitagenten«, bila su objavljena imena 12 lica koja su bila tajni agenti u berlinskoj policiji. Zadatak ovih agenata bio je da se približe socijaldemokratima koji su živeli u inostranstvu da bi stekli uvid u njihove veze, naročito sa Nemačkom. Među onima čija su imena objavljena bio je i Theodor Reuß, koji je takođe živeo u Londonu. »Commonweal« je dopunio listu »Sozialdemokrat«-a još nekim značajnim podacima, između ostalog, i o Reußu. 24 27
- 45 *Radikalnim klubovima* u Engleskoj su nazivani u drugoj polovini 19. veka radikalno-demokratska udruženja, u izvesnoj meri povezana sa Liberalnom partijom, koja su se pretežno sastojala od radnika. Širenjem radničkog pokreta krajem osamdesetih godina znatno je porastao broj ovih klubova. Oni su bili važno područje za širenje socijalističkih ideja. 25 182 223 345 352 358
- 46 Edward Aveling i Eleanor Marx-Aveling su od septembra do decembra 1886. putovali kroz SAD. Posle završetka putovanja Nacionalni izvršni komitet Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 19), koji je finansirao ovo putovanje, optužio je Avelinga da je hteo da prevari Partiju u vezi sa svojim putnim troškovima. Buržoaska štampa se odmah dočepala ove optužbe i njome se koristila za antisocijalističku propagandu. Između Avelinga i Komiteta je došlo do velikog sukoba. Engels je vodio opširnu prepisku da bi razjasnio neke stvari. 25 40 224
- 47 *Landwehr* (narodna odbrana) – uveden je u Prusku uredbom od 17. marta 1813. U početku je bio sličan miliciji. Od 1814. bio je sastavni deo pruskih suvozemnih snaga. Obuhvatao je vojne obveznike starijih godišta, koji su odslužili rok u stajaćoj vojsci i njenoj rezervi. U vreme mira vršene su vežbe samo za pojedine delove landvera. U francusko-pruskom ratu 1870/71. landver je, kao deo ratnih snaga, pozivan u rat zajedno sa stajaćom vojskom. 28
- 48 Krajem pedesetih godina nastala je među irskim emigrantima u Americi, a kasnije i u samoj Irskoj, tajna organizacija fenijanaca. Ona je imala za cilj ustanovljenje samostalne republike Irske. Time je ona objektivno zastupala interese irskog seljaštva. U septembru 1865. uhapšene su i surovo zlostavljane neke njene vođe. Godine 1867. je osujećen dugo pripremani oružani ustanak, ugušene su izolovane pobune, a mnoge vođe su pohapšene i izvedene pred sud. Marx i Engels su više puta ukazivali na slabosti fenijanskog pokreta i kritikovali ga zbog njegove zavereničke taktike i sektaških i buržoasko-nacionalističkih nedostataka. Oni su, međutim, cenili revolucionarni karakter ovog pokreta, pa su težili da ga izvedu na put masovnih borbi i zajedničkih akcija sa engleskom radničkom klasom. Pokret se raspao sedamdesetih godina. 30
- 49 Lendlordovi i protestantsko sveštenstvo su 1795. osnovali u Irskoj red oranžista, terorističku organizaciju za borbu protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta irskog naroda. Ova organizacija je okupljala ultrareakcionarne irske i engleske elemente iz svih društvenih slojeva i sistematski je huškala protestante protiv irskih katolika. Naročito jak uticaj reda bio je u severnoj Irskoj, koja je pretežno bila naseljena protestantima. Svoje ime red je dobio u znak sećanja na Williama III Oranskog, koji je 1689/90. ugušio ustanak u Irskoj. 30
- 50 Prilikom stupanja na presto, Friedrich III je 12. marta 1888. izdao proklamaciju »An mein Volk« (Mome narodu). Istovremeno on je ukazom otpustio državnog kancelara Bismarcka. 31 42
- 51 U listu »Weekly Dispatch« od 18. marta 1888. objavljena je proklamacija Friedricha III (vidi nap. 50). 32

- ⁶³ Paul Lafargue, u svom pismu Engelsu od 18. marta 1888., saopštava svoja predviđanja da će skupština odustati od glasanja za liste i da će se opet vratiti izborima po arondismanima, uvedenim 1875 (vidi nap. 87), da bi sprečila da Boulanger (vidi nap. 86) bude izabran u poslanički dom na listi radikala.
- Glasanje za listu* (scrutin de liste), tj. biranje prema poslaničkim listama (umesto po arondismanima), uvedeno je u Francuskoj juna 1885. Prema tom sistemu, koji je važio do 1889, mali izborni okruzi bili su obuhvaćeni većim⁶⁴ od kojih je svaki odgovarao jednom departmanu. Svaki departman je morao, da kandiduje poslanike prema broju stanovništva (1 : 700 000), a birači su glasali za sve imenovane kandidate departmana. Partije su u pojedinim departmanima isticale svoje kandidatske liste. Tom prilikom je, u zavisnosti od izbornotaktičke procene pojedinih partija i s obzirom na tok izbora, dolazilo do isticanja zasebnih lista, ali i mešoviti lista kandidata različitih partijskih pravaca. 33
- ⁶⁵ *Vandomski stub* – izliven od zarobljenih topova, stub pobeđe i spomenik Napoleonu I, postavljen 1806 - 1810. na Vandomskom trgu u Parizu, kao uspomena na njegove pobeđe iz 1805. Srušen je 16. maja 1871. po odluci Pariske komune kao simbol šovinizma. 33
- ⁶⁴ *Vojsku spasa* je 1878. osnovao metodistički propovednik William Booth u Engleskoj i uredio je po vojničkom uzoru. Ona se znatno proširila u anglosaksonskim, ali i u drugim zemljama, naročito početkom 20. veka. To je vancrkvena organizacija za preobraćanje, a dobijala je znatnu pomoć od buržoazije. Njeni propovednici su se zaklanjali iza socijalne demagogije prividno optužujući egoizam bogatih. 34
- ⁶⁵ *Legitimisti* – pristalice starije grane Burbonske dinastije, svrgnute u Francuskoj 1792. Legitimisti su zastupali interese krupnih plemićkih zemljoposjednika. Godine 1830, posle drugog pada Burbonske dinastije, legitimisti su obrazovali političku partiju. 35
- ⁶⁶ Reč je o ustanku u Parizu 5. i 6. juna 1832, koji je organizovalo levo krilo republikanske stranke, kao i tajna revolucionarna udruženja. Neposredni povod za ustanak bili su događaji oko pogreba generala Lamarque-a, protivnika režima Louis-Philippe-a. Radnici koji su učestvovali u ustanku podigli su barikade koje su vrlo hrabro branili. Jedna od tih barikada je bila podignuta u ulici u kojoj se nalazio manastir Saint-Méry. Ona je pala među poslednjim.
- U romanu *Izgubljene iluzije* i u pripoveci *Tajne princeze de Kardinjan* Balzac opisuje republikanca Michela Chrestien-a, koji je umro u manastiru Saint-Méry. Balzac ga naziva »velikim državnikom, koji bi možda izmenio lice sveta«. 35 233
- ⁶⁷ Paul Lafargue je pod pseudonimom Fergus objavio u časopisu »Nouvelle Revue« od 15. marta i 1. aprila 1888. članak o francuskom jeziku pre i posle revolucije od 1789 (»La langue française avant et après la révolution«). Iz Lafargue-ovog pisma Engelsu od 27. novembra 1887. vidi se da je članak nastao kao deo jednog većeg rada u kome je Lafargue hteo da ispita promene u svojini, u filozofiji, umetnosti itd., nastale pod uticajem francuske revolucije. 37
- ⁶⁸ *Boustrapa* – nadimak Louis-Napoleona Bonaparte, koji je sastavljen od prvih slogova imena gradova Bulonj, Strazbur i Pariz. Ovim nadimkom se aludira na Bonapartine pokušaje puča u Strazburu (30. oktobra 1836) i Bulonji (6. avgusta 1840), kao i na državni udar u Parizu, 2. decembra 1851, koji je doveo do zavođenja bonapartističke diktature u Francuskoj. 37 147
- ⁶⁹ Aluzija na skandal oko engleskog pukovnika Valentina Bakera, koji je u kupeu železnice dosađivao jednoj mladoj ženi i zbog toga bio osuđen. Ovaj ispad Engels ironično upoređuje sa mitom o Jupiteru, koji se pretvorio u bika i tako oteo lepu Evropu. 37

- ⁶⁰ *British Association for the Advancement of Science*, osnovano 1831, koje i danas postoji, objavljivalo je građu sa svojih godišnjih skupština u vidu godišnjih izveštaja. Građa sa skupštine od 1. septembra 1887, koju Engels spominje, objavljena je u »Report of the Fifty-Seventh Meeting of the British Association for the Advancement of Science held at Manchester in August and September 1887«, London 1888, str. 885 - 895. 38
- ⁶¹ *Oportunisti* - Krajem sedamdesetih godina 19. veka rasprostranjeni naziv za partiju umerenih buržoaskih republikanaca u Francuskoj, koja je zastupala interese krupne buržoazije. 38 91 112 124 154 230 245 248 449
- ⁶² U aprilu 1888. Kongres SAD je pretresao nacrt zakona koji je podneo Roger Quarles Mills, a koji je predviđao ukidanje carina na sirovine za industriju i smanjenje carina za mnoge uvozne robe. Zakon nije usvojen. 40
- ⁶³ Engels je u svom pismu 22. februara 1888 (vidi u ovom tomu, str. 20 - 22) zamolio Florence Kelley-Wischnewetzky da mu pošalje američku carinsku tarifu i listu unutrašnjih poreza na američku industrijsku robu. 40
- ⁶⁴ Florence Kelley-Wischnewetzky, kao i njen suprug, Lazar Wischnewetzky, isključeni su u julu 1887. iz njujorške sekcije Socijalističke radničke partije Severne Amerike zato što su odbijali optužbe protiv Avelinga (vidi nap. 46). Oni su izjavili da se ne slažu sa takvom odlukom Izvršnog komiteta Partije, i zahtevali svoju rehabilitaciju. »Wochenblatt der N. Y. Volkszeitung« od 31. marta 1888. prikupio je na osnovu odluke Izvršnog komiteta nove podatke za ispitivanje ovog slučaja, posle čega je trebalo da se donese odluka o rehabilitaciji Wischnewetzkih. 41 84
- ⁶⁵ U svom pismu Engelsu 8. marta 1888. August Bebel je pisao: »U ovom trenutku mi u Nemačkoj stojimo pred jednim zaokretom stvari čiji domot niko ne može sagledati«. On pretresa političke posledice koje bi proistekle iz očekivane smrti Wilhelma I i o nasledniku cara Friedricha III i zaključuje: »E, pa videćemo šta će nova era doneti. Uglavnom sve će ostati po starom.« 42
- ⁶⁶ U aprilu 1888. švajcarsko Savezno veće je na zahtev nemačkih vlasti proteralo iz zemlje Eduarda Bernsteina, Juliusa Mottelera, Leonharda Tauschera i Hermanna Schlütera, članove redakcije lista »Sozialdemokrat«, sa sedištem u Cirihiu. Zbog toga je redakcija lista premeštena u London, gde je list nastavio s izlaženjem 1. oktobra 1888. 42 47 49 52 54 55 56 61 65 90 91 283
- ⁶⁷ Posle Bismarckovog raspuštanja Rajhstaga, januara 1887, Nemačka konzervativna partija, Nemačka državna partija (slobodni konzervativci) i Nacional-liberalna partija sklopile su izborni kartel. Kartel je bio uperen protiv socijalističkog pokreta radnika, time i protiv svake buržoasko-demokratske i liberalne vlade a podržavao je Bismarckovu militarističku politiku. On je odneo pobedu na izborima 1887. i stekao dominantnu poziciju u Rajhstagu (220 poslaničkih mesta). Oslanjajući se na ovaj blok, Bismarck je u interesu junckerstva i krupne buržoazije zaveo niz reakcionarnih zakona (uvodenje zaštitnih carina, povišenje mnogih poreza itd.). Zaoštavanje protivrečnosti između partija kartela i poraz na izborima 1890 (kartel je dobio 132 poslanička mesta) doveli su konačno do njegovog raspada. 42 315
- ⁶⁸ Radi se o planiranom venčanju između Victorije, kćeri Friedricha III i Aleksandra od Battenberga, koji je od 1879. do 1886. bio na bugarskom prestolu i koji je vodio samostalnu politiku, iako ona nije bila uperena protiv Rusije. Bismarck se plašio da bi ta veza mogla pogoršati rusko-nemačke odnose i zbog toga se suprotstavio tom venčanju. 42
- ⁶⁹ Engels ukazuje na predstavnike koji su u junu 1861. osnovali buržoasko-levu liberalnu partiju napretka. Partija je u svom programu tražila ujedinjenje Nemačke pod hegemonijom Pruske, sazivanje opštenemačkog parlamenta i obra-

zovanje jake liberalne vlade koja bi bila odgovorna poslaničkom domu. Desno krilo ove partije je posle pobede Pruske nad Austrijom 1866. istupilo iz organizacije i obrazovalo Nacional-liberalnu partiju, koja je podržavala Bismarcka u svim bitnijim pitanjima. Političari koji su ostali u Naprednjačkoj partiji pretežno su zastupali interese trgovačke buržoazije, sitnih preduzetnika i sitne gradske buržoazije, pri čemu su se u svim odlučujućim pitanjima zaklanjali iza sitnoburžoaskog krila. Ujedinjenje države, veći zamah kapitalizma posle 1871, kao i njeno izrazito neprijateljstvo prema ojačalom socijalističkom pokretu, sve više su slabili njenu opoziciju prema Bismarckovom režimu. Pod uticajem prusko-nem:čkog šovinizma ona je 1871. odobrila aneksiju Elzasa i Lotringije i prihvatila poluapsolutistički ustav. Početkom osamdesetih godina ona je još jednom postigla parlamentarni uspeh svojim protivstavom prema Bismarckovom zakonodavstvu zaštitnih carina; međutim, zbog svog antisocijalističkog stava ona nije uspeła da taj uspeh dogradi. Ona se 1884. stopila sa levim krilom Nacional-liberalne partije u Nemačku slobodnomnu partiju (vidi nap. 381). 43 284 306

⁷⁰ Izraz *meksički period* bonapartizma Ergels aludira na tzv. meksički pohod (1861 - 1867), oružanu intervenciju Francuske u Meksiku, u kojoj su takođe učestvovali Španija i Engleska. Ovom intervencijom Bonaparta je hteo da skrene pažnju sa unutarpolitičkih teškoća. On je nameravao da uguši meksičku revoluciju, a Meksiko pretvori u koloniju velikih evropskih sila. Pored toga, Engleska i Francuska su htele da iskriste Meksiko kao teritoriju sa koje bi intervenisale u američkom građanskom ratu na strani robovlasničkih država Juga. Iako je francuskim interventima pošlo za rukom da u leto 1863. zauzmu glavni grad Meksika, a 1864. proglašaju «carstvo» na čelu sa štićenikom Napoleona III, austrijskim nadvojvodom Maximilianom, Francuzi su pretrpeli teške poraze od naroda Meksika, koji se herojski boric. U martu 1867. Francuska je bila prinudena da povuče svoje trupe iz Meksika. Meksički pohod je strahovito stajao Francusku, a Drugom carstvu je zadao težak udarac. 43 335

⁷¹ U prusko-austrijskom ratu 1866. Pruska je nanela poraz Austriji. Na taj način Pruska je isključila Austriju kao mogućeg saveznika Napoleona III.

Prvog i 2. septembra 1870. odigrala se kod Sedana odlučujuća bitka francusko-pruskog rata, koja se završila raspadom regularnih francuskih trupa. Prema uslovima kapitulacije koju je 2. septembra 1870. potpisala francuska vrhovna komanda, više od 80 000 vojnika, oficira i generala sa Napoleonom III otišlo je u zarobljeništvo. Katastrofa Francuza kod Sedana ubrzala je propast Drugog carstva i dovela do proglašenja republike u Francuskoj 4. septembra 1870. 43 327

⁷² Ergels se poziva na »Erklärung der Sozialdemokratischen Föderation Englands in Sachen des nach London einberufenen internationalen Gewerkschaftskongresses«, objavljenu u listu »Sozialdemokrat« 14. aprila 1888. Na godišnjem zasjedanju britanskog Trade Union Congress-a u jesen 1887. doneta je na predlog kongresbilista (vidi nap. 17) odluka da se novembra 1888. sazove međunarodni kongres sindikata u Londonu (vidi nap. 126). Parlamentarni komitet britanskih tredjuniona (vidi nap. 75) doneo je, pored toga, odluku o uslovima učešća na ovom kongresu, prema kojima su kongresu mogli prisustvovati samo delegati zvanično postojećih radničkih udruženja. Time je nemačkoj Socijaldemokratiji i nemačkim sindikatima onemogućeno učešće na kongresu zbog delovanja zakona protiv socijalista. Rukovodstvo nemačke socijaldemokratije odlučno je protestovalo protiv ovih uslova za učešće. U vezi s tim, Federacija je u naveđenoj izjavi izrazila svoje nezadovoljstvo protestom nemačke socijaldemokratije. 45

⁷³ *Socijaldemokratska federacija* (Social Democratic Federation) osnovana je u avgustu 1884; ona je nastala ujedinjenjem Democratic Federation sa raznorodnim socijalističkim elementima, pretežno iz redova inteligencije. Rukovod-

stvo Federacije bilo je najvećim delom u rukama Henryja Mayersa Hyndmana, koji je vodio dogmatsko-sektašku politiku. Revolucionarni elementi koji su pristupili Federaciji (Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, William Morris i dr.) borili su se protiv štetne Hyndmanove linije, za čvršće povezivanje Socijaldemokratske federacije sa engleskim sindikatima. Zbog oportunističkog i diktatorskog Hyndmanovog stava, koji je učinio nemogućom promenu kursa Federacije, došlo je u decembru 1884. do njenog rasepa: grupa, koja je bila u opoziciji prema Hyndmanu, osnovala je samostalnu organizaciju, Socialist League (vidi nap. 74). Međutim, pod uticajem revolucionarnog raspoloženja masa unutar Federacije produžio se proces formiranja revolucionarnih elemenata, nezadovoljnih oportunističkim rukovodstvom. 45 112 117 139 .156 158 175 192 194 200 206 209 213 217 222 249 343 345 349 395 412

⁷⁴ *Socialist League* (Socijalistička liga) osnovana je 30. decembra 1884. pošto je većina članova vodstva Socijaldemokratske federacije (vidi nap. 73) istupila iz nje. Osnivačima i vodećim članovima ove organizacije su, pre svega, pripadali William Morris, Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling i Ernest Belfort Bax. I pored mnogih pozitivnih strana, u radu Lige su od početka kod niza članova dobile prevagu ultraleve tendencije. Socialist League se 1887/88. našla u rukama anarhista, a 1889/90. je izgubila značaj, posle čega su iz nje istupili Eleanor i Edward Aveling, Bax i drugi. 45 139 172 185 222 343 412

⁷⁵ Misli se na *Parliamentary Committee* (Parlamentarni komitet), organ britanskog Trade Union Congress-a, Saveza sindikata Engleske, nastalog krajem šezdesetih godina; od 1871. on je biran jedanput godišnje na kongresu tredjuniona i smatran je rukovodećim organom u periodu između kongresa. Komitet je predlagao kandidate tredjuniona za parlament, podržavao nacrt zakona podnete u njihovom interesu i pripremao godišnje kongrese. U Komitetu su prevladali reformistički elementi koji su svoju politiku sproveli u duhu starog tredjunionizma, oslanjajući se na radničku aristokratiju. Godine 1921. je zamenjen General Council-om. 45 299 412

⁷⁶ Engels očigledno misli na grupu oko Cesara De Paepea, koji je bio rođak belgijskog socijaliste Desiréea Brismée-a, koji je umro 17. februara 1888. Trećeg marta 1888. »Sozialdemokrat« je doneo belešku povodom Brismée-ove smrti. 45

⁷⁷ Kongres nemačke socijaldemokratije u St.-Galenu 1887 (vidi nap. 210) naložio je partijskom vodstvu da »sazove međunarodni kongres radnika za jesen 1888. zajedno sa udruženjima radnika iz drugih zemalja«. Neposredno pre toga na godišnjem zasedanju britanskog sindikalnog kongresa doneta je odluka o sazivanju međunarodnog sindikalnog kongresa 1888 (vidi nap. 72). Nemačka partija je stupila u vezu s engleskim tredjunionima i izjavila da je spremna da odustane od svog sopstvenog kongresa pod uslovom da može i sama da učestvuje na londonskom kongresu. Pregovori sa Parlamentarnim komitetom britanskih tredjuniona (vidi nap. 75) nisu doveli ni do kakvog uspeha. Tredjunioni su ostali kod svojih uslova o učešću na Londonskom kongresu, kojima je nemačkoj partiji i nemačkim sindikatima onemogućeno da prisustvuju kongresu. Posle toga su vođe nemačke socijaldemokratije ponovo raspravljale o sazivanju međunarodnog kongresa radnika. 45 201

⁷⁸ Zajedno sa ovim pismom Engels je poslao Wilhelmu Liebknechtu pismo Paula Lafargue-a Liebknechtu od 27. aprila 1888, u kome se govori o pripremi međunarodnog kongresa radnika. Ovo pismo Lafargue šalje preko Engelsa zato što pismo, pre toga upućeno direktno Liebknechtu, ovaj očigledno nije dobio. 48

⁷⁹ Engels se poziva na svoj članak *Engleska 1845. i 1885. godine*. Odgovarajuća napomena nalazi se u 32. tomu ovog izdanja, str. 156 - 161. 50

⁸⁰ Reč je o članku Paula Lafargue-a *Le Boulangisme et les parlementaires*, objavljenom u listu »L'Intransigeant« od 1. maja 1888. 52

- ⁸¹ *The life and adventures of A Lady »Special«. From our special commissioner in Paris.* U: »The Pall Mall Gazette« od 5. maja 1888. Autor ovog dopisa je, vrlo verovatno engleski publicist William Thomas Stead. 52
- ⁸² U martu i aprilu 1888. buknuli su u Rumuniji seljački ustanci. Pobunjeni seljaci su spaljivali imanja, uništavali obveznice i delili žito, stoku i zemlju. Vlada je ugušila ustanak. 52
- ⁸³ Ukazom Ministarstva unutrašnjih poslova od 22. maja 1888. zavedena je obaveza putnih isprava za sve strance koji su u Nemačku dolazili preko francusko-nemačke granice. Prema ovom ukazu oni su morali imati pasoš sa vizom izdatom od nemačke ambasade u Parizu. 57
- ⁸⁴ Karl Kautsky je 20. juna 1888. zamolio Engelsa da za članak Edwarda Avelinga i Eleanor Marx-Aveling *Shelley kao socijalist* prevede na nemački stihove Percy Bussa Shelleya. Članak se pojavio decembra 1888. u časopisu »Die Neue Zeit«, str. 540 - 550. 60
- ⁸⁵ Boulanger je na sednici poslaničkog doma 12. jula 1888. zahtevao raspuštanje skupštine. Tada je došlo do oštrog sukoba između njega i predsednika vlade Floquet-a, koji je odbacio Boulanger-ov predlog i prebacio mu nečasne postupke. Boulanger je optužio Floquet-a za laži, a predsedniku skupštine je predao još ranije formulisanu svoju pismenu ostavku. Boulanger je ovaj korak obrazložio time što je njegov predlog o raspuštanju skupštine odbijen. Međutim, u vreme predaje pisma o njegovom predlogu se još nije bilo glasalo. Sukob se završio 13. jula dvobojem između Boulanger-a i Floquet-a, u kome je Boulanger ranjen. 63
- ⁸⁶ *Radikali* – osamdesetih i devedesetih godina parlamentarna grupa u Francuskoj, koja se odcepila od buržoaske partije umerenih republikanaca – oportunističkih (vidi nap. 61). Njen vođa je bio Clemenceau. Grupa je insistirala na nizu buržoasko-demokratskih zahteva koje su odbacili umereni republikanci: ukidanje Senata, odvajanje crkve od države itd. Da bi privukli na svoju stranu masu birača radikali su zahtevali uvođenje progresivnog poreza na dohodak kao i nekih socijalnoekonomskih mera. Godine 1901. radikali su se organizovali u partiju koja je uglavnom zastupala interese srednje i sitne buržoazije. 64 91 104 105 124 129 153 230 245 256
- ⁸⁷ *Plebiscitarnim bulanžizmom* Engels naziva Boulanger-ov pokušaj da od mnogih departmana Francuske dobije poslanička punomoćja. Koristeći glasanje za listu (vidi nap. 52), Boulanger je isticao svoju kandidaturu čim bi se u nekom departmanu pojavilo slobodno mesto poslanika. Kada bi se pojavilo novo upražnjeno mesto, Boulanger bi odustajao od svojih poslaničkih punomoćja da bi penovo istakao svoju kandidaturu u nekom drugom departmanu. On je planirao da za izbore poslaničkog doma 1889. istakne svoju kandidaturu na čelu bulanžističke liste istovremeno u svim departmanima. Boulanger se nadao da će ovim mahinacijama stvoriti utisak da je on izabranik celog francuskog naroda. Da bi se sprečila ova Boulanger-ova namera, poslanički dom i Senat su 1889. ponovo zaveli izbore po arondismanima, a pored toga je usvojen zakon po kome se svaki kandidat smeo kandidovati samo u jednom izbornom okrugu. 64
- ⁸⁸ Engels je stanovao u Regent's Park Road 122. 65
- ⁸⁹ *Bank Holidays* – praznici banaka su u Engleskoj zakonski regulisani 1871. Na dan uskršnjeg i trojičnog ponedeljka, prvog ponedeljka u avgustu, kao i 26. decembra, sve engleske banke su zatvorene. 69
- ⁹⁰ Misli se na Izvršni komitet Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 14). 70
- ⁹¹ Aluzija na manevre britanske mornarice. 71

- ⁹² Ove redove je Engels napisao na dopisnici. Na drugoj strani je sledeća adresa: E. Bernstein Esq., 4, Corinne Road, Tufnell Park N., London. 72
- ⁹³ Ove redove je Engels napisao na dopisnici. Na drugoj strani je sledeća adresa napisana rukopisom Friedricha Adolpha Sorgea: F. A. Sorge, Hoboken, New Jersey. 74
- ⁹⁴ Na zaglavlju pisma nalazi se memorandum: Adams House, No 553 Washington Street, Boston. 75 77
- ⁹⁵ Reč je o razmimoilaženju u Socijalističkoj radničkoj partiji Severne Amerike (vidi nap. 19). Friedrich Adolph Sorge je u svom pismu od 30. avgusta 1888. obavestio Engelsa da Wilhelm Ludwig Rosenberg nije više sekretar Nacionalnog izvršnog komiteta Partije. Zvanična odluka o Rosenbergovom isključenju doneta je septembra 1889 (vidi nap. 291). 75
- ⁹⁶ Na zaglavlju pisma se nalazi slika Nijagarinih vodopada i memorandum: Spencer House, Niagara Falls, N. Y. 78
- ⁹⁷ Na zaglavlju pisma se nalazi memorandum: Richelieu Hotel, Montreal. 81
- ⁹⁸ Na zaglavlju pisma se nalazi memorandum: Paul Smith's Fouquet House, Phelps Smith, Manager, Plattsburgh, N. Y. 82 83
- ⁹⁹ Na zaglavlju pisma se nalazi memorandum; Broadway, opposite Bond Street, Julius A. Robinson Prop'r, New York. 84
- ¹⁰⁰ Koncept ovog i narednog pisma Engels je napisao na jednom listu. 85
- ¹⁰¹ Bruna Bauera su, zbog njegovih ateističkih pogleda i liberalno-opozicionarskih govora, pruske vlasti u martu 1842. udaljile sa Borskog univerziteta, gde je kao docent držao predavanja iz teologije. 89 115
- ¹⁰² Conrad Schmidt je 23. avgusta 1888. obavestio Engelsa o svojoj nameri da se habilituje u Lajpcigu i piše: «Da li ću uspeti da dođem u L. – u to jako sumnjam zbog ličnog stava gospodina 'Tukidida' Roschera prema Marxu.» (Vidi nap. 141.) Marx i Engels su Tukididom ironično nazivali vulgarnog ekonomistu Wilhelma Roschera, zato što se on u predgovoru prvom izdanju svoje knjige *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, kao što Marx piše, «skromno predstavio kao Tukidid političke ekonomije» (vidi u 26. tomu ovog izdanja, str. 385). 89
- ¹⁰³ Conrad Schmidt je 23. avgusta 1888. pisao Engelsu: «O habilitaciji u Haleu se uostalom, kao što se nedavno ispostavilo, skoro ne može ni misliti, zato što je ovaj univerzitet poslednji strco verski univerzitet, a ja sam otpadnik i pripadam slobodnoj zajednici.» 89 163
- ¹⁰⁴ U svom predgovoru drugom tomu *Kapitala* (1885) Engels predlaže ekonomistima da dokažu «kako se ne samo bez povrede zakona vrednosti, nego štaviše na njegovoj osnovici može i mora obrazovati jednaka profitna stopa» (vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 25). On obaveštava da je Marx taj problem rešio u trećem tomu *Kapitala*. Conrad Schmidt, koji se interesovao za problem koji je postavio Engels, pokušao je da u svojoj knjizi *Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Wertgesetzes*, koja je izašla 1889, reši taj problem. I Wilhelm Lexis je ovo pitanje pokrenuo u recenziji drugog toma *Kapitala*, koja je izašla pod naslovom *Die Marx'sche Kapitaltheorie* u časopisu «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», Nova serija, tom 11, 1885. Međutim, Lexis ga nije mogao rešiti. Engels je dao ocenu Lexisovog i Schmidtovog rada u predgovoru trećem tomu *Kapitala* (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 16 - 20). 89 163 251
- ¹⁰⁵ Wilhelm Roscher, *Geschichte der National-Oekonomie in Deutschland*, München 1847, str. 1021 - 1022. 89

- ¹⁰⁶ Pomenuti intervju izašao je u listu »New Yorker Volkszeitung« 20. septembra 1888 (vidi u 32. tomu ovog izdanja str. 420/421). 91
- ¹⁰⁷ Engels očigledno misli na Sidneya i Beatrice Webb, George-a Bernarda Shaw-a i Edwarda Pease-a, članove Fabijevskog društva.
Fabijevsko društvo (Fabian Society) je 4. januara 1884. osnovala grupa građanskih intelektualaca koja se zalagala za rešavanje socijalnih problema u buržoaskom društvu, tražila put za pobjedu nad kapitalizmom, ali ne prelazeći granice reformi. Fabijevci su istupali protiv Marxovog učenja o klasnoj proleterskoj borbi i o socijalističkoj revoluciji. Među najuticajnijim ličnostima bili su Webbovi i Shaw. Ideje fabijevaca su stvorile osnovu reformizma u engleskom radničkom pokretu. 97 311 374 443
- ¹⁰⁸ Johannes Ranke, »Grundzüge der Physiologie des Menschen mit Rücksicht auf die Gesundheitspflege und das praktische Bedürfnis des Arztes«, Leipzig 1868. 98
- ¹⁰⁹ »Department of the Interior, Census office. Compendium of the tenth census (June 1, 1880)«, P. 1 - 2, Washington 1883. 98
- ¹¹⁰ Karl Kautsky je početkom oktobra 1888. informisao Engelsa o teškoćama u austrijskom radničkom pokretu.
 U socijalističkom pokretu Austrije su već duže vremena dolazile do izražaja tendencije da se razne struje i grupe »radikala«, koje su bile pod uticajem anarhizma, i »umerenih«, upućenih u marksizam, organizuju u jedinstvenu partiju. Ove težnje za ujedinjenjem bile su znatno potpomognute izdavanjem lista »Gleichheit«, koji je upravo radi toga i pokrenut, krajem 1886. u Beču. Već u prvoj polovini 1887. u Beču su postignuti prvi rezultati na putu ujedinjenja. Krajem 1887. održan je kongres čehoslovačke partije, na kome je odlučeno da se zajedno sa nemačkim drugovima osnuje jedinstvena socijaldemokratska radnička partija. Postojeće razlike, naročito u programskim pitanjima, prečišćene su do kraja oktobra 1888. Od 30. decembra 1888. do 1. januara 1889. održan je u Hajnfeldu osnivački kongres Socijaldemokratske partije Austrije i usvojen revolucionarni program, koji se uglavnom zasnivao na principima *Manifesta komunističke partije*. 101 281
- ¹¹¹ Engels je prvobitno nameravao da napiše skicu svog puta po Americi, u kojoj je, kako se vidi iz fragmenta *Utisci s puta po Americi* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) i drugih sačuvanih beležaka, hteo da da ocenu društvenog i političkog života zemlje. Međutim, ovu nameru nije mogao da ostvari. 101
- ¹¹² August Bebel je nameravao da napiše jedan veći rad o Wilhelmu Weitlingu.^{*} Petnaestog oktobra 1888. on piše Engelsu: »Schlüter te je obavestio da ću za Dietza napisati jedan rad o Weitlingu; tom prilikom bih prikazao i socijalni pokret četrdesetih godina i o njemu raspravljao... Bio bih ti vrlo zahvalan ako bi mi saopštio svoje ideje o celini i ako bi mi pomogao ustupanjem građe koja ti je na raspolaganju.« 102
- ¹¹³ *Weitlingov komunizam* — oblik utopijskog radničkog komunizma, koji je krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina 19. veka osnovao Wilhelm Weitling. Njegovo učenje je izvesno vreme, sve do nastanka naučnog komunizma, bilo politička i ideološka platforma Saveza pravednih, i u suštini je u početku igralo pozitivnu ulogu u radničkom pokretu. Utopijska sadržina Weitlingovih pogleda, usmerenih na obnovu primitivnog komunizma jednakosti, uskoro je postala prepreka za razvijeni radnički pokret, koji je zahtevao ideologiju i politiku zasnovanu na nauci. Sredinom četrdesetih godina Weitling je još jače pokazao nazadne strane svog učenja i još više se izolovao od radničkog pokreta. U maju 1846. povodom sukoba zbog »istinskog« socijaliste Hermanna Kriegea, došlo je do konačnog raskida između Marxa, Engelsa i njihovih pristalica s jedne strane, i Weitlinga s druge strane. 102

- 114 »Istinski« socijalizam — sitnoburžoaska ideologija, nastala 1844/1845, a njeni najznačajniji predstavnici bili su između ostalih Karl Grün i Moses Heß. »Istinski« socijalisti su bili filozofi-idealisti koji uzroke svih zala nisu videli u kapitalističkim odnosima proizvodnje, nego u egoizmu čoveka. Oni su odbijali revolucionarnu klasnu borbu i pokušavali da svojim frazama o »opštoj čovečnosti« i »ljubavi«, koje su trebale da povežu eksploataisane i eksploatore, da zataškaju klasne konflikte. Oni su kočili izrastanje samostalnog proleterskog pokreta, osnivanje prve revolucionarne partije radničke klase i ujedinjenje svih demokratskih snaga u borbi protiv feudalne reakcije. Marx i Engels su kritikovali shvatanja »istinskih« socijalista u svojim »starim rukopisima«, tj. *Nemačkoj ideologiji*, pre svega u drugom delu (vidi u 6. tomu ovog izdanja), a posebno u radovima *Nemački socijalizam u stihovima i prozi* i *Istinski socijalisti* (vidi u 7. tomu ovog izdanja). 102
- 115 Reč je o pismu Wilhelma Weitlinga Mosesu Heßu od 31. marta 1846. U tom pismu Weitling izveštava o toku sednice Komunističkog dopisnog komiteta u Briselu od 30. marta 1846, na kojoj je došlo do oštrog sukoba između Marxa i Weitlinga. Povod je bilo pitanje: na koji način sprovesti komunističku propagandu u Nemačkoj, čime je pokrenuta debata i o sadržaju propagande. Marx je odlučno istupio protiv sektaških kvazirevolucionarnih shvatanja Weitlinga i pobijao njegovo mišljenje da neposredno predstoji komunistička revolucija i da su radnici, i uopšte eksploataisane narodne mase, već »zreli« za takvu revoluciju. Nasuprot Weitlingovom shvatanju da je potrebna propaganda koja bi apelovala samo na osećanja, Marx je dokazivao da se radnicima mora obratiti naučno zasnovanom teorijom. On je odgovorio Weitlingu da još nikad neznanje nije nikom koristilo. Ni kod ostalih članova Dopisnog komiteta, kojim su rukovali Marx i Engels, Weitlingovo shvatanje nije naišlo na razumevanje. 102
- 116 Uspomene Pavela Vasiljeviča Anjenkova na ovu sednicu najpre su objavljene u časopisu »Вестник Европы«, br. 1 - 5, 1880. Jedan njihov deo je objavljen u časopisu »Die Neue Zeit«, 1. god., 1883, sv. 5, str. 236 - 241. 102
- 117 Julius Meyer i Rudolph Rempel su hteli da finansiraju objavljivanje mnogih spisa Marxa, Engelsa i Mosesa Heßa. Prvi objavljeni spis trebalo je da bude *Nemačka ideologija*. Krajem aprila 1846. Joseph Weydemeyer, sa većim delom I toma, otišao je u mesto izdanja u Vestfaliji. Meyer i Rempel su pod raznim izgovorima otezali štampanje, a onda su ga odbili jula 1846. Pravi razlog odbijanja bila je Rempelova i Meyerova simpatija prema »istinskim« socijalistima. Marx i Engels su se do proleća 1847. trudili da nađu izdavača za svoje delo. Svi pokušaji su propadali bilo zbog tadašnjih uslova cenzure, bilo zbog simpatija izdavača prema filozofskim pravcima i njihovim predstavnicima koje su Marx i Engels kritikovali. *Nemačka ideologija* je prvi put kompletno objavljena 1932, u Marx-Engels-Lenin-Institutu u Moskvi, u prvom odeljku MEGA tom 5. 102
- 118 Engels ukazuje na nesačuvani rad Wilhelma Weitlinga *Allgemeine Denk- und Sprachlehre nebst Grundzügen einer Universalssprache der Menschheit*. U radu je očigledno bilo, pored nekih racionalnih elemenata, naivno-utopijskih i primitivnih ideja. 102
- 119 Tačke 5. i 6. u pismu Wilhelma Weitlinga od 31. marta 1846. glase: »5. „Zanatlijski komunizam“, „filozofski komunizam“ se moraju suzbiti, osećanje mora biti ismevano, to je prosto besmislica, nikakva usmena propaganda, nikakvo organizovanje tajne propagande, uopšte reč propaganda se ubuduće neće više upotrebljavati. 6. O ostvarenju komunizma u najskorije vreme ne može biti ni reči; prvo buržoazija mora da preuzme kormilo.« 103
- 120 Lorenz Stein, *Der Socialismus und Communismus des heutigen ; Frankreich*, Leipzig 1842; Karl Grün, *Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien*, Darmstadt

1845. Kritiku ovakve vrste spisa dali su Marx i Engels u *Nemačkoj ideologiji* (vidi u 6. tomu ovog izdanja, str. 402 - 443). 103
- 121 U to vreme Engels je radio na 3. glavi trećeg toma Marxovog *Kapitala*. O stanju rukopisa Engels piše u predgovoru trećem tomu *Kapitala* (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 10 - 11). 104 105
- 122 Aluzija na članak Paula Lafargue-a *Die Beschneidung, ihre soziale und religiöse Bedeutung*, u časopisu «Die Neue Zeit», br. 11, 1888. 104
- 123 Paul Lafargue je napisao za list «Sozialdemokrat» članak u kome je otkrio ulogu posibilista. Pošto je Bernstein članak poslao Bebelu, Lafargue je smatrao da je postignut cilj članka – informisanje nemačkih drugova o ulozu i nastojanjima posibilista – i stoga je smatrao da objavljivanje više nije potrebno. 105
- 124 *Berze rada* (bourses du travail) bile su u Francuskoj institucije, stvorene u drugoj polovini osamdesetih godina, uglavnom pri gradskim upravama većih gradova, a sastojale su se od predstavnika raznih sindikata. U početku su ih državni organi podržavali, a ne retko i finansijski pomagali, da bi ih iskoristili za odvratanje radnika od klasne borbe. Berze rada su se bavile traženjem posla za nezaposlene, osnivanjem novih sindikata, sindikalnim školovanjem radnika, kao i organizacijom štrajkova. 105 113 200 416 421
- 125 Posibilisti su (vidi nap. 17) pripremali za 1889. međunarodni kongres radnika u Parizu. To im je naložila međunarodna konferencija u Parizu 1886. (vidi nap. 137), koju su oni sami sazvali. Na konferenciji su od stranih delegata prisustvovali samo predstavnici engleskih tredjuniona, nekoliko Belgijanaca, jedan Nemač, jedan Australijanac, jedan Švedanin, jedan Austrijanac, kao i jedan delegat jednog nemačkog udruženja iz Londona. Londonski međunarodni kongres sindikata 1888 (vidi nap. 126) naložio je takode posibilistima da 1889. organizuju međunarodni kongres u Parizu. 106 120 129 138 139 143 145
- 126 Reč je o londonskom međunarodnom kongresu sindikata od 6. do 10. novembra 1888, koji su sazvali engleski tredjunioni. Na kongresu su učestvovali predstavnici sindikata Engleske, Belgije, Holandije, Danske, Italije i predstavnici francuskih sindikata, bliski posibilistima. Učešće nemačke socijaldemokratije i sindikata, kao i austrijskih socijalista, onemogućeno je na osnovu uslova za učešće (vidi nap. 72), koje je utvrdilo vodstvo engleskih tredjuniona. Međutim, reformističkom rukovodstvu engleskih tredjuniona nije pošlo za rukom da kongresu nametne svoj stav. Kongres je pozvao radnike u borbu za uvođenje zakonodavstva za zaštitu radnika i za osmočasovni radni dan. Najznačajnija odluka kongresa bilo je potvrđivanje odluke pariske konferencije od 1886 (vidi nap. 125) o održavanju međunarodnog kongresa u Parizu 1889, čije je sazivanje povereno posibilistima. O oceni londonskog kongresa vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 421 i dalje. 106 113 120 171 173 192 194 200 412
- 127 Nacionalni kongres sindikata Francuske, koji je zasedao od 28. oktobra do 1. novembra 1888 (vidi nap. 135), doneo je odluku o sazivanju međunarodnog kongresa radnika 1889. u Parizu. 106
- 128 Posibilisti su (vidi nap. 17) odlučili da u decembru 1888. održe kongres radnika u Troau. Međutim, pošto je organizacioni komitet u Troau pozvao na kongres delegate svih socijalističkih i radničkih udruženja Francuske, dakle i marksiste, posibilisti su konačno odbili da učestvuju na kongresu (vidi nap. 133). 106 117 168 182
- 129 Reč je o 3. i 4. glavi trećeg toma *Kapitala*. O stanju rukopisa Engels govori u predgovoru trećem tomu *Kapitala* (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 10 - 11). 108
- 130 U organu posibilista, «Parti Ouvrier» objavljen je 28. decembra 1888. članak *L'Agglomération parisienne*, u kome se optužuju francuski marksisti da podr-

- žavaju bilanžistički pokret da bi vrata parlamenta otvorili Jules-u Guesde-u, Paulu Lafargue-u i Gabrielu Deville-u. Agglomération parisienne – naziv pariske organizacije Francuske radničke partije (vidi nap. 31). 110
- ¹³¹ *Kadetistima* su nazivani članovi Société des Droits de l'Homme et du Citayen, koje su 25. maja 1888. osnovali buržoaski radikali i umereni republikanci za borbu protiv bilanžizma. Društvu su se kasnije priključili posibilisti. Svoje ime kadetisti su dobili po ulici Cadet u Parizu u kojoj su se nalazile prostorije Društva. 110 241 257
- ¹³² Smrću poslanika Antoine-Auguste-a Hude-a 23. decembra 1888. ostao je upražnjen mandat za departman Sene (Pariz i predgrađa). Zbog toga su za 27. januar 1889. bili zakazni dopunski izbori za poslanički dom. 111
- ¹³³ Kongres u Troau od decembra 1888 (vidi nap. 128) saglasio se s odlukom francuskog kongresa sindikata u Bordou (vidi nap. 135) da se 1889. sazove međunarodni kongres radnika. U Troau je zatim odlučeno da se za dopunske izbore za poslanički dom na dan 27. januara 1889 (vidi nap. 312) imenuje samo jedan socijalistički kandidat i da se protivstavi svim drugim grupacijama. Shodno toj odluci radnička partija je kao kandidata istakla kopača Bouléa. 111 112
- ¹³⁴ Wilhelm Liebknecht je 29. decembra 1888 pisao Engelsu da će ići u Par iz London da bi vodio razgovore o predstojećem međunarodnom kongresu radnika. 111 112
- ¹³⁵ Nacionalni kongres sindikata Francuske zasedao je od 28. oktobra do 4. novembra 1888. Na kongresu su bila zastupljena 272 sindikata – veća sindikata radnika i grupa privrednih grana. Većina delegata pripadala je marksističkoj struji radničkog pokreta. Kongres je počeo zasedanje u Bordou. Ali pošto je policija najavila da će rasterati kongres zato što je na tribini bila istaknuta crvena zastava, zasedanje je premešteno u Le Buska, predgrađe Bordoa. Kongres je doneo odluku da se povodom stogodišnjice francuske revolucije sazove međunarodni kongres u Parizu. Tu odluku je potvrdio kongres u Troau 1889 (vidi nap. 128). Kongres u Bordou se bavio i pitanjem: da li se generalni štrajk može smatrati najboljim i najrevolucionarnijim sredstvom u borbi protiv kapitalističke eksploatacije. 112 168
- ¹³⁶ Pogreb generala Pariske komune Emile-a Eudes-a 8. avgusta 1888. bio je moćna demonstracija pariskog proletarijata. Učesnici demonstracija nosili su crvene zastave i parole, kojima se pozivalo na uspostavljanje nove komune. Policija je razbila ove demonstracije. 112
- ¹³⁷ Engels ukazuje na međunarodnu konferenciju od 1886. u Parizu, koju su sazvali posibilisti (vidi nap. 125). Ona se bavila pitanjima međunarodnog radničkog zakonodavstva, normalnog radnog dana, kao i stručnog obrazovanja. Konferencija se u svojim rezolucijama ograničila na čisto ekonomske zahteve. 113
- ¹³⁸ Reč je o devetom nacionalnom kongresu posibilista, koji je zasedao od 2. do 8. oktobra 1887. u Šarlevilu. Kongres se, pre svega, bavio pitanjem učešća na izborima. 113
- ¹³⁹ Heinrich Soetbeer, *Die Stellung der Sozialisten zur Malthus'schen Bevölkerungslehre*, Göttingen 1886. 114
- ¹⁴⁰ Vlada Charles-a X je 1825. izdala zakon o plaćanju odštete bivšim emigrantima za njihova dobra, zaplenjena tokom francuske revolucije. Najveći deo ove odštete, koja je iznosila milijardu franaka i koja je isplaćivana kao procentna državna renta, dobili su vrh dvorske aristokratije i krupni zemljoplasnici Francuske. 114
- ¹⁴¹ Conrad Schmidt je u pomenutom pismu obavestio Engelsa da je njemu zbog njegovih socijalističkih pogleda uskraćeno da kao privatni docent radi na Lajpciškom univerzitetu. (O ovome vidi u ovom tomu, str. 89 i nap. 103.) 115

- ¹⁴² Eugen Dühring, od 1863. privatni docent na univerzitetu u Berlinu, u svojim spisima je od 1872. žestoko napadao profesore univerziteta, između ostalih i Hermanna von Helmholtza, i oštro kritikovao univerzitetski poredak. To je dovelo do toga da su ga napali reakcionarni profesori. Dühring je ponovo 1877, u još oštrijem vidu razotkrio prilike na univerzitetu i izneo svoje optužbe protiv nekih profesora. Posle toga je pokrenut disciplinski postupak, koji se jula 1877. završio time što je Dühring lišen prava nastavnčkog poziva na univerzitetu. Disciplinski postupak i Dühringovo otpuštanje izazvali su protestnu kampanju ne samo njegovih pristalica, nego je ovaj akt samovolje osuđen i u radničkom pokretu i drugim demokratski nastrojenim krugovima. 115
- ¹⁴³ Misli se na *Staats-und socialwissenschaftlichen Forschungen*, zbornik monografija iz istorije nemačke narodne privrede, koju je 1878 - 1916. izdavao Gustav Schmoller - od 1903. uz saradnju Maxa Seringa. Pojedini prikazi sadrže obiman činjenički materijal, ali su lišeni bilo kakve teorijske analize. 116
- ¹⁴⁴ «First report from the select committee of the House of Lords on the sweating system; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, and appendix.» Ordered, by the House of Commons, to be Printed, 11 August 1888, London. 116 141
- ¹⁴⁵ *Vreme demagoga* - aluzija na proganjanje opozicionog pokreta nemačke inteligencije koji je nastao posle oslobođenja Nemačke od napoleonovskog jarma. Mnogi članovi nemačkog studentskog pokreta, nastalog još za vreme borb. protiv Napoleona, istupali su posle bečkog kongresa protiv reakcionarnog poretka u nemačkim državama, organizovali političke demonstracije na kojima je istican zahtev za ujedinjenje Nemačke. Ubistvo jednog pristalice Svete alijanse, carskog špijuna Kotzebuea, koje je izvršio student Sand (1819), poslužilo je kao povod za represalije protiv «demagoga», kako su nazvani učesnici ovog opozicionog pokreta u odlukama karlsbadске konferencije ministara nemačkih država u avgustu 1819. 116
- ¹⁴⁶ Prilikom dopunskih izbora u Parizu 27. januara 1889 (vidi i nap. 132 i 133) Boulanger se kandidovao za desničarske grupacije, a Jacques za republikansku partiju. Kandidaturu Bouleaa, koga su imenovali kopači, podržali su Francuska radnička partija (vidi nap. 31) i blankisti. U vrlo napregnutoj izbornoj borbi Boulanger je odneo pobjedu na izborima sa oko 250 000 glasova. Boulé je dobio 17 000 glasova. 117 124 126 137 117 180 394
- ¹⁴⁷ Reč je o Section française de 1871, koju su septembra 1871. obrazovale francuske izbeglice u Londonu. Vodstvo sekcije bilo je u tesnoj vezi sa bakunjinistima iz Švajcarske i zajedno s njima se borilo protiv organizacionih principa Međunarodnog udruženja radnika. Kada je Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika predložilo Sekciji, nakon ispitivanja njenog statuta, da ga ona uskladi sa opštim statutom Međunarodnog udruženja radnika, Sekcija je napala Generalno veće i osporila njegova punomoćja. U proleće 1872. od ostataka Section française iz 1871, kao i engleskih buržoaskih republikanaca (među njima i A. Smitha) i lasalovaca, isključenih iz Međunarodnog udruženja radnika zbog svoje razbijačke delatnosti, obrazovano je Federalističko univerzalno veće (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 68 - 69); posle toga, ono je težilo da se dočepa vodstva Međunarodnog udruženja radnika. 117 426
- ¹⁴⁸ Pod *pseudo-generalnim većem* Engels misli na otepljeni deo Britanskog federalnog veća, na čijem čelu su bili John Hales, Hermann Jung i dr. Oni su odbili da izvršavaju odluke haškog kongresa i zbog toga su 30. maja 1873. isključeni iz Međunarodnog udruženja radnika (vidi u 29. tomu ovog izdanja str. 569). 117
- ¹⁴⁹ Friedrich Heinrich Geffcken, koji se ubrajao u najbliže prijatelje Friedricha III, objavio je septembra 1888. u listu «Deutsche Rundschau» izvode iz svog

- dnevnika. Izvodi su se odnosili na period francusko-pruskog rata; u njima je kritikovana Bismarckova politika – posebno u vezi sa osnivanjem Nemačkog Carstva. Na Bismarckov zahtev Geffcken je optužen za izdaju zemlje. Međutim, državni sud je smatrao da se ne može dokazati Geffckenova krivica pa ga je oslobodio 4. januara 1889. U isto vreme je Herbet von Bismarck, najstariji Bismarckov sin, optužio engleskog diplomatu Moriera za posredovanje između tadašnjeg krunskog principa Friedricha Wilhelma i Francuske. Morier je potom objavio svoju prepisku sa francuskim maršalom Bazaine-om, kome je on navodno trebalo da dostavlja informacije o nemačkoj armiji. Prepiska je dokazala klevetnički karakter optužbe podignute protiv njega. 118
- ¹⁵⁰ Decembra 1888. emitovan je u Parizu ruski zajam u visini od 125 miliona rubalja, što je otprilike odgovaralo sumi od 20 miliona funti sterlinga. 118
- ¹⁵¹ Da bi učvrstio svoje pozicije s obzirom na započeto zbližavanje između Francuske i Rusije, Bismarck je u januaru 1889. poveo pregovore o zaključenju odbrambenog saveza sa Engleskom. U toku pregovora dotaknuto je i pitanje kolonija. U to vreme su se Engleska i Nemačka uzajamno pomagale u istočnoj Africi prilikom ugušivanja narodnog ustanka u Ugandi i Zanzibaru. Engleska i nemačka flota su zajednički započele blokadu istočnoafričke obale. Prvog jula 1890. potpisan je nemačko-engleski sporazum o kolonijama, Helgoland-Zanzibar-ugovor. Njime su regulisane granice nemačkih i engleskih kolonijalnih poseda u istočnoj Africi, Engleskoj je predat protektorat nad Zanzibarom i Pembom, predviđeno je ustupanje nekih kolonijalnih oblasti Engleskoj, odnosno Nemačkoj, a Nemačkoj je predato strateški važno ostrvo Helgoland.
- Međutim, privremeno zbližavanje ove dve zemlje nije dovelo do zaključenja nemačko-engleskog saveza. Protivrečnosti produbljene prelaskom na imperijalizam imale su na kraju za posledicu žestoko zaoštavanje englesko-nemačkih odnosa. 118 223
- ¹⁵² U Londonu je 1877. objavljena knjiga Lewis-a H. Morgana *Ancient society, or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization*. Marx i Engels su joj pridavali veliki značaj (vidi u 43. tomu ovog izdanja, pisma br. 60 i 77). Uzevši u obzir Marxove primedbe u njegovom konseptu o Morganovoj knjizi i koristeći vlastita istraživanja, Engels od kraja marta do kraja maja 1884. piše *Poreklo porodice, privatne svojine i države. U vezi s istraživanjima Lewisa H. Morgana* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). U Engleskoj oficijelna nauka nije na odgovarajući način ocenila Morganov rad i on je dugo vremena bio prećutkivan. 119
- ¹⁵³ U ovom pismu Engels prenosi Paulu Lafargue-u najznačajnije tačke odgovora Augusta Bebela od 8. januara 1889. na Engelsovo pismo od 5. januara 1889 (vidi u ovom tomu, str. 112/113), kao i iz pisma Wilhelma Liebknechta Engelsu od 11. januara 1889. 120
- ¹⁵⁴ Predstavnici nemačke socijaldemokratije su predložili da se za 18. januar 1889. sazove prethodna konferencija u Nansiju, na kojoj bi osim Francuza učestvovali Belgijanci, Holandanci, Švajcarci i Nemci. Konferencija nije održana. 120
- ¹⁵⁵ Engels misli na *Teorije o višku vrednosti*, koje je Marx napisao 1862/63. One su najveći i najiscrpnije obrađeni deo Marxovih ekonomskih rukopisa od 1861. do 1863. i sadrže kritičku istoriju političke ekonomije, od njenog početka do sredine 19. veka. Engels nije mogao ostvariti svoju nameru da *Teorije o višku vrednosti* izda kao četvrti tom *Kapitala*. *Teorije o višku vrednosti* je prvi put objavio Karl Kautsky 1905 - 1910. godine. Međutim, u tom izdanju ima niz proizvoljnih izmena Marxovog rukopisa, pogrešan je raspored građe, a mnogi značajni odeljci su ispušteni. Novo izdanje *Teorija o višku vrednosti* na nemačkom jeziku pripremio je Institut marksizma-lenjinizma pri CK Socijalističke jedinstvene partije Nemačke, a objavljeno je 1956 - 1962. U okviru ovog izdanja *Teorije* su izašle kao 24, 25. i 26. tom. 123 212 236 334 457

- ¹⁵⁶ Louise Kautsky je posećivala kurs za babice. 124 163 190 458
- ¹⁵⁷ Engels aludira na tzv. Schnaebelé-afere, konflikt između Nemačke i Francuske, koji je isprovocirala Bismarckova vlada. Francuski policijski komesar u Panji-sir-Mozel, Guillaume Schnaebelé, uputio se 20. aprila 1887. na službeni razgovor sa nemačkim pograničnim činovnicima – prema francuskoj verziji, na francuskoj, a prema nemačkoj verziji, na nemačkoj teritoriji, tako da su ga nemački policijski službenici uhapsili zbog «špijunaže». Događaj je izazvao veliku buku i dao novi podstrek antifrancuskoj kampanji u štampi koju su vodili vladajući krugovi Nemačke. Postojala je opasnost da se iz toga izrodi vojni konflikt. Rusija i Austro-Ugarska nisu, međutim, u toj stvari podržale Bismarcka, tako da je Schnaebelé morao biti oslobođen 30. aprila 1887. 124
- ¹⁵⁸ Laura Lafargue je 1. februara 1889. obavestila Engelsa da je prestao da izlazi organ blankista «Le Cri du Peuple» i da će se izdavati nov list pod imenom «L'Egalité». Rukovođenje novim listom povereno je redakcionom odboru kome su pripadali marksisti Jules Guesde, Paul Lafargue, Gabriel Deville, blankisti Marie-Edouard Vaillant, Ernest-Henri Granger, Place, posibilisti Benoit Malon, kao i Alexandre-Abel Hovelacque i Boulé. List je nosio podnaslov «Organe de concentration socialistes». Njegov prvi broj izašao je 8. februara 1889. U početku su u listu objavljivani članci Guesde-a, Lafargue-a i drugih marksista, ali je već 3. marta 1889. došlo do raskida između marksističkih i blankističkih članova redakcije i finansijera lista Jules-a Roques-a (vidi nap. 182). Od tog vremena list je prestao da bude organ socijalista. 126 128
- ¹⁵⁹ Posle državnog udara 18. brimera (9. novembra 1799) u Francuskoj je uvedena vojna diktatura Napoleona Bonaparte.
Na dan 10. decembra 1848. Louis Bonaparte je izabran za predsednika Francuske Republike.
Dana 12. i 13. vandemjera (4. i 5. oktobra 1795) vladine trupe, pod komandom Napoleona Bonaparte, koji je do tog vremena bio general, ugušile su rojalistički ustanak u Parizu. 126
- ¹⁶⁰ Reč je o redakcijskom članku lista «Recht voor Allen» od 30. januara 1889. *Boulangier en Bourgeois-Republiek* i Souvarine-ovom dopisu *Parijsche Brieven*. XV, koji je izašao 1. februara 1889. 127
- ¹⁶¹ Reč je o članku Charles-a Longuet-a *Que Faire?*, koji je objavljen u listu «Egalité» 10. februara 1889. 129
- ¹⁶² Paul Lafargue, *Le Travail de nuit*. U: «L'Egalité» od 9. februara 1889. 129
- ¹⁶³ U Hagu je 28. februara 1889. održana međunarodna konferencija socijalista. Na konferenciji su učestvovali predstavnici socijalističkog pokreta Nemačke, Francuske, Belgije, Holandije i Švajcarske. Konferenciju su zakazali predstavnici nemačke socijaldemokratske frakcije Rajhstaga da bi se utvrdili uslovi za sazivanje međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa u Parizu (vidi nap. 265). Posibilisti su odbili da učestvuju na konferenciji, iako su bili pozvani, i nisu priznali njene odluke. Haška konferencija je utvrdila prava, vreme i dnevni red kongresa. Haška konferencija je stvorila značajne uslove za obezbeđenje vodeće uloge marksističkih partija na pariskom kongresu. Odluke konferencije su donete pod Engelsovim uticajem. (Bliže o odlukama konferencije vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 430 - 431) 129 138 139 143 147 150 156 158 161 168 172 175 214 410
- ¹⁶⁴ Atherley Jones, sin engleskog čartističkog vođe Ernesta Jonesa, nameravao je da izda sabrane radove svoga oca. On se zbog toga preko Johna Lincolna Mahona obratio Engelsu da mu pomogne u njegovoj nameri. 131 136
- ¹⁶⁵ John Lincoln Mahon je 1888. napisao spis *A Labour Programme*, koji je zamislio kao zajedničku platformu svih koji su se zalagali za stvaranje jedne široke, poli-

tički nezavisne radničke partije socijalističkog karaktera. Autor se trudio da za svoju nameru iskoristi Marxove i Engelsove podsticaje i uputstva, kao i radove izdate na engleskom jeziku. U Mahonovom radu se, pored pozitivnih strana, ispoljilo i njegovo potcenjivanje teorije. U spisu su se ispoljile snažne tendencije spontanosti. 131

¹⁶⁶ Karl Kautsky, *Die Klassengegensätze von 1789. Zur hundertjährigen Gedenkfeier der großen Revolution*. U: «Die Neue Zeit», 7. god. 1889, sv. 1 - 4. 132

¹⁶⁷ Hippolyte-Adolphe Taine, *Les origines de la France contemporaine*. T. 1 - 4, Paris 1876 - 1885, i Alexis de Tocqueville, *L'Ancien régime et la révolution*, Paris 1856. 132

¹⁶⁸ Da bi napisao napomene za članak Karla Kautskog, Engels je preveo izvode iz rada N. Karejeva Крестъяне и крестъянскій вопрос во Франци. Izvore koje je Karejev naveo skraćeno, Engels je dešifrovao i dopunio. 132

¹⁶⁹ Narod Pariza je 14. jula 1789. na juriš zauzeo Bastilju; toga dana je počela francuska revolucija.

Dana 5. i 6. oktobra 1789. narodne mase, koje su iz Pariza nadirale prema Versaju, sprečile su, posle krvavog sukoba sa kraljevskom gardom, povratak Louis-a XVI u Pariz, i time onemogućile planiranu zaveru protiv nacionalne skupštine koja je pripremana u Versajskom dvoru.

U Parizu je 10. avgusta 1792. došlo do revolucionarnog narodnog ustanka koji je doveo do pada francuske monarhije i do saziva nacionalnog Konventa na osnovu opšteg prava glasa.

U Parizu je od 2. do 5. septembra 1792. došlo do narodnih nemira, izazvanih ofanzivom trupa stranih intervenata i aktiviranjem kontrarevolucionarnih snaga u zemlji. Stanovništvo Pariza je prodrlo u zatvore i improvizovalo narodne tribunale za suđenje zatvorenim kontrarevolucionarima, od kojih su mnogi bili pogubljeni.

¹⁷⁰ Pariska kcmuna bila je organ gradske samouprave od 1789. do 1794; ona je stvarno od 1792. do 1794. rukovala borbom pariskih masa za sprovođenje odlučnih revolucionarnih mera. Ona je imala aktivnu ulogu u rušenju monarhije, zavođenju jakobinske diktature, uvođenju maksimiranih cena, donošenju zakona o osumnjičenim licima, koji su bili upereni protiv kontrarevolucionara, i zavođenju drugih revolucionarnih mera. Komuna je razbijena kontrarevolucionarnim državnim udarom 9. termidora (27. jula 1794). 133 276

¹⁷¹ Kod Flerisa (Belgija) francuska vojska je 26. jula 1794. potukla trupe vojvode od Koburga. Ova pobjeda je omogućila Francuzima da zauzmu Belgiju. 133 276

¹⁷² Misli se na spis Leopolda Rankea *Über die Epochen der neueren Geschichte*, Leipzig 1888. 133

¹⁷³ Heinrich von Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 - 1795*, Bd. 1 - 3, Düsseldorf 1853 - 1858. 133

¹⁷⁴ Prilikom podele Poljske 1793. između Pruske i carske Rusije, Rusiji je pripao deo Belorusije i deo Ukrajine na desnoj obali Dnjepra; Pruskoj je pripao Dancig, Torunj i deo Velike Poljske. 134

¹⁷⁵ *Konstituanta* - ustavotvorna skupština u Francuskoj, koja je postojala od 9. jula 1789. do 30. septembra 1791. 135

¹⁷⁶ Sorge je 29. januara 1889. poslao Engelsu jedan isečak iz njujorškog lista «Standard» u kome je objavljena vest da će američka knjižarska firma D. Appleton and Co. preuzeti prodaju engleskog izdanja prvog toma *Kapitala* u SAD. 137

U¹⁷⁷svom pismu od 10. februara 1889. Friedrich Adolph Sorge skreće pažnju Engelsu na dopis u listu «Der arme Teufel» koji sadrži nepovoljan sud o Ed-

- wardu Avelingu. Pomenuti dopis se nalazi u broju od 26. januara 1889 pod naslovom »Dopis A. T.-a iz Londona, Engleska«. 137
- 178 Friedrich Adolph Sorge u svom pismu od 10. februara 1889. piše Engelsu: »Sa izvesnim iznenađenjem sam ove nedelje pročitao u februarском broju časopisa »Neue Zeit« Rappaport-ov članak o »radničkom pokretu u Americi«. U članku nema skoro ništa i »Neue Zeit« bi verovatno bolje uradio da je napravio izvode iz Tussynog i Avelingovog delca – mislim na spis *Die Arbeiterbewegung in Amerika.*« 137
- 179 Paul Lafargue, *Le Matérialisme économique de Karl Marx. Cours d'économie Sociale*, Paris 1884; Gabriel Deville, *L'Evolution du capital. Cours d'Economie Sociale. II.* Paris [1884]. 137
- 180 U bici kod Jene 14. oktobra 1806. Prusi su pretrpeli konačan poraz, koji je za sobom povukao kapitulaciju Pruske pred napoleonovskom Francuskom. Ovaj poraz Pruske pokazao je svu trulost socijalnog i političkog poretka monarhije Hohenzollerna. 138
- 181 Engels misli na odbijanje posibilista da učestvuju na haškoj konferenciji (vidi nap. 163). 139
- 182 Jules Roques, koji je finansirao list »L'Egalité« (vidi nap. 158), zapošljavao je sindikalno neorganizovanu žensku radnu snagu koju je plaćao dnevno 35 franka manje od tarife organizovanih radnika. Članovi redakcije, među njima Jules Guesde, Paul Lafargue i Marie-Edouard Vaillant, pobunili su se i rešili da istupe iz redakcije. Trećeg marta 1889. u listu je objavljena izjava redakcije, u kojoj je doneta vest o istupanju urednika i objavljeno da je do raskida došlo Roques-ovom krivicom. 139
- 183 Engels očigledno upućuje na beleške *A plea for harmony* u listu »Justice« od 2. marta 1889. i *The old ruinous game* u listu »Justice« od 9. marta 1889. 139
- 184 U pismu od 5. marta 1889. Conrad Schmidt izveštava Engelsa o neuspelom pokušaju da objavi svoj rad *Die Durchschnittsprofite auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes*. Spis je najzad izašao 1889. u izdanju J. H. W. Dietza u Štuttgartu. 141
- 185 Od septembra 1841. do oktobra 1842. Engels je stanovao u Berlinu, gde je služio vojni rok kao artiljerac. 141 253
- 186 Reč je o pamfletu *Medunarodni kongres radnika od 1889.* »Odgovor listu »Justice« (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 421 - 429). Prvu verziju ove brošure napisao je Eduard Bernstein na Engelsovu inicijativu kao odgovor na redakcijsku belešku lista »Justice« od 16. marta 1889 *The German »official« social-democrats and the international congress in Paris.* Tekst pamfleta, koji je Engels redigovao izdat je kao brošura u Londonu na engleskom jeziku, pod naslovom *The International Working Men's Congress of 1889. A Reply to »Justice«*, a zatim je izašao u nemačkom prevodu u listu »Der Sozialdemokrat« od 30. marta i 6. aprila 1889. Oba izdanja je potpisao Eduard Bernstein. 144 146 151 154 156 158 161 175 178 199
- 187 Nije poznato da je ovo pismo sačuvano. 145
- 188 Karl Marx, *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte* (vidi u 11. tomu ovog izdanja str. 87 - 168.) 147
- 189 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, Th. 1; *Logik*, Berlin 1840, str. 249. 149
- 190 Medunarodni kongres posibilista trebalo je da se održi 14. jula 1889. na stogodišnjicu pada Bastilje. 150

- ¹⁹¹ Francuska vlada se plašila popularnosti generala Boulanger-a i zato je donela odluku da ga, pod optužbom da je pripremao atentat protiv unutrašnje bezbednosti zemlje, izvede pred najviši sud, konstituisan pri Senatu. Boulanger je to saznao i 1. aprila 1889. sa Rochefortom i Dillonom, svojim najbližim pristalicama, pobeo je, prvo u Brisel, a zatim u London. Boulanger-u je 8. aprila osporen parlamentarni imunitet. Četrnaestog aprila sud je njega i one koji su s njim pobešli, u odsustvu osudio na deportaciju. 153
- ¹⁹² *Plaćenici iz reptilskog fonda* – naziv za novinare i njihove organe koje je unajmila Bismarckova vlada.
U svom govoru u pruskom poslaničkom domu 30. januara 1869. Bismarck je protivnike vlade nazvao reptilima. Međutim, u narodu je ovaj izraz korišćen za one novinare i organe štampe koji su delovali u interesu Bismarckove vlade i bili plaćeni iz fonda namenjenog za pomoć provladinoj štampi (reptilski fond). 154
- ¹⁹³ Rezolucije haške konferencije (vidi nap. 163) objavljene su u brošuri *Der Internationale Arbeiterkongreß von 1889. Eine Antwort an die „Justices“* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 421 - 429). 155 157 161 188 199
- ¹⁹⁴ Misli se na snage u engleskim tredjunionima koje su osudile odbojni stav parlamentarnog komiteta (vidi nap. 75) prema pariskom međunarodnom kongresu radnika. Parlamentarni komitet je zastupao stanovište da nije neophodno učešće tredjuniona na kongresu radnika, zakazanom za jul 1889, jer su engleski radnici imali kraći radni dan i veće najamnine od radnika drugih zemalja Evrope, i da samim tim, navodno, nije potrebno braniti njihove interese. Jedanaestog marta 1889, na mitingu članova tredjuniona, obrazovan je protestni odbor koji je istupio protiv ovakvog odbojnog stava parlamentarnog komiteta. Protestni odbor, u kome su bili predstavnici mnogih tredjuniona, organizovao je protestne skupove i stupio u pismene veze sa stranim partijama oko priprema kongresa. 156 158 189 199
- ¹⁹⁵ Henry Mayers Hyndman, *The international workers' congress of Paris of 1889 and the German social-democrats*. U: „Justice“ od 6. aprila 1889. 156 159
- ¹⁹⁶ Nema pisama Wilhelma Liebknechta iz tog perioda. Iz Engelsovog pisma Paulu Lafargue-u od 10. aprila 1889 (vidi u ovom tomu, str. 159) vidi se da je on Liebknechtovo pismo poslao Eduardu Bernsteinu. 156
- ¹⁹⁷ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. Iz pisma Augusta Bebela Engelsu od 14. aprila 1889. može se zaključiti da je Bebel ovo pismo dobio. 156
- ¹⁹⁸ Nacionalni kongres radničke partije Belgije održan je 21. i 22. aprila 1889. u Žolimonu (Švajcarska). Na njemu je zaključeno da se pošalju delegati kako na međunarodni socijalistički kongres radnika koji su organizovali marksisti, tako i na kongres koji su pripremali posiblisti. 157 158 165 168 171 175 188 199
- ¹⁹⁹ Reč je o članku *Zum Internationalen Kongress in Paris* (Povodom međunarodnog kongresa u Parizu), koji je objavljen u listu „Sozialist“ 16. marta 1889. 157
- ²⁰⁰ Bruno Geiser, zet Wilhelma Liebknechta, izdao je 1889. u ediciji „Volks-Bibliothek“, čiji je jedan od izdavača bio i Liebknecht, spis Maximiliana Schlesingera *Die soziale Frage*. Rad je objavljen kao zasebna sveska. U ovom antimarksištkom spisu Schlesinger je izjavio da Marxovo učenje, kako se njemu čini, treba „usavršiti“. Liebknecht najpre nije otvoreno istupio protiv izlaženja ovog spisa, ali se od njega zvanično distancirao u septembru 1889 (vidi nap. 304). 162 163 190 224 243 260
- ²⁰¹ Engels misli na skupštine Fabian Society (vidi nap. 107), koje je Eduard Bernstein posećivao dok je živio u Londonu. 162
- ²⁰² *Katedarški socijalisti* – predstavnici buržoasko-socijalreformističkog pravca u

nacionalnoj ekonomiji, koji se formirao u poslednjoj trećini 19. veka na nemačkim univerzitetima kao opozicija mančesterskoj školi (ekonomsko učenje koje je zastupalo interese industrijske buržoazije). Katedarski socijalisti su zahtevali da se buržoaska država, putem reformi, založi za smanjenje društvenih suprotnosti da bi time sprečila širenje revolucionarnog radničkog pokreta i radnike udaljila od političke klasne borbe. Među najznačajnije predstavnike katedarskog socijalizma, koji su objavili mnogobrojne radove o socijalnom pitanju, ubrajali su se Lujo Brentano, Gustav Schmoller, Adolph Wagner i Albert Eberhard Friedrich Schaffle. Katedarski socijalisti su 1873. osnovali udruženje za socijalnu politiku. 163

- ²⁰³ Pod naslovom »*Le Père Duchesne*« – ime koje simbolizuje francuski narod – izlazili su u razna vremena političko-satirični listovi. Tako na primer, godine 1790 – 1794, 1848. i 1871. za vreme Pariske komune. Iako su ovi listovi u različitim periodima izražavali različite političke tendencije, ipak su uvek izražavali raspoloženje naroda. Godine 1871. list je uglavnom izlazio sa podnaslovom »*La Grande Colère du Père Duchêne*« (Veliki gnjev čiča Duchêne-a).

U svom pismu Engelsu od 26. aprila 1889. Paul Lafargue izražava žaljenje zbog stava nemačke socijaldemokratije prema predstojećem kongresu u Parizu. Zbog toga Engels šaljivo naziva Paula Lafargue-a Père Duchesne-om. 165

- ²⁰⁴ Socijalistički nedeljnik »*L'Egalité*« osnovao je Jules Guesde 1877; list je s prekidima izdavan u pet serija do 1883; 1886. ponovo se pokušalo sa izdavanjem; međutim, izašao je samo jedan broj. O trećem listu »*L'Egalité*« vidi napomene 158 i 182. 165

- ²⁰⁵ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. 165

- ²⁰⁶ Ignaz Auer i Max Schippel su se u štampi zalagali za učešće na kongresu posibilista. U tom smislu je 21. aprila 1889. u listu »*Berliner Volksblatt*« izašao članak »*Der internationale Arbeiterkongreß*«, a 27. aprila 1887. u listu »*Berliner Volks-Tribune*« – čiji je jedan od urednika bio i Schippel – članak »*Zum Pariser Arbeiterkongreß*«.

Posle odgovora Charles-a Bonnier-a na ove publikacije, koji Engels ovde spominje, usledio je članak »*In Sachen Internationalen Arbeiterkongreßes*«, objavljen u listu »*Berliner Volksblatt*« od 26. aprila 1889. 165 175 189 200

- ²⁰⁷ Za vreme važenja zakona o socijalistima (vidi nap. 15) rukovođenje Socijalističkom radničkom partijom Nemačke bilo je u rukama frakcije Rajhstaga. Frakcija je 18. maja uputila apel radnicima Nemačke da pošalju što veći broj predstavnika na međunarodni socijalistički kongres radnika koji su marksisti zakazali za 14. jul 1889. 165

- ²⁰⁸ Zbog sve većeg pritiska radničkog pokreta vlasti su bile prinuđene da prekinu sudske progone većeg broja optuženih i odlože suđenje. Suđenja su konačno održana od 18. do 30. decembra 1889: u Elberfeldu (vidi nap. 345). 165

- ²⁰⁹ U zamku Viden (Švajcarska) održan je od 20. do 23. avgusta 1880. prvi ilegalni partijski kongres nemačke socijaldemokratije. Njime je okončan period kolebanja i pometnje, i svedeni su rezultati iz rasprava oko strategije i taktike Socijalističke radničke partije u uslovima zakona o socijalistima (vidi nap. 15). Donete odluke orijentisale su Partiju – u sukobu sa desnim i levim oportunističkim snagama – na nedvosmisleni revolucionarnu taktiku u borbi protiv prusko-nemačke militarističke države. Shodno novim uslovima klasne borbe, jednoglasno je odlučeno da se u program Partije unese da će se Partija za svoje ciljeve boriti »svim sredstvima«, a ne samo »svim zakonitim sredstvima«, kako je dotada glasilo u Gotskom programu. Zatim je odlučeno da se list »*Sozialdemokrat*« pretvori u zvanični organ Partije i da se objasni njegova uloga i značaj za učvršćenje Partije i širenje marksističkih ideja u radničkoj klasi. Kongres je postavio temelj za kasniju pobjedu partija nad zakonom protiv socijalista. 165

- ²¹⁰ U *Sr. Galenu* (Švajcarska) održan je od 2. do 6. oktobra 1887. ilegalni kongres *nemačke socijaldemokratije*. Sedamdeset devet delegata je raspravljalo o politici i taktici Partije od kongresa u Kopenhagenu 1883. i o budućim zadacima. Kongres se bavio pitanjem delatnosti socijaldemokratskih poslanika u Rajhstagu i landtazima, stavom Partije prema poreskoj i finansijskoj politici i tzv. socijalnim reformama vlade, kao i politikom Partije kako na proteklim tako i na predstojećim izborima. Kongres se ogradio od anarhističkog shvatanja države i klasne borbe. U odlukama kongresa je naglašeno da je u parlamentarnom radu posebna pažnja posvećena kritici vlade i agitaciji za principe socijaldemokratije, da Bismarckove socijalne mere nemaju ničeg zajedničkog sa stvarnom brigom za bedu radništva i da su anarhistička shvatanja nespojiva sa socijalističkom propagandom. Kongres je zatim zaključio da se za jesen 1888. sazove međunarodni kongres radnika (vidi nap. 77). Ovaj kongres je pokazao da se marksizam sve više učvršćuje u nemačkom radničkom pokretu. Delegati su podržali marksističku politiku koju su zastupali August Bebel i Wilhelm Liebknecht, i jednodušno osudili neke socijaldemokratske poslanike koji su bili za oportunističku politiku. Time su bile suzbijene oportunističke snage nemačke socijaldemokratije. 165 188
- ²¹¹ Jedan deo učesnika haške konferencije (vidi nap. 163), među njima i Ferdinand Domela Nieuwenhuis, ispoljio je sklonost prema kompromisu sa posibilibistima. 166
- ²¹² U Parizu je formiran izvršni komitet za sazivanje međunarodnog radničkog kongresa u sledećem sastavu: Federacija pariskih sindikalnih veća (Boulé, Besset, Féline, Monceau, Roussel); socijalističke organizacije Pariza (Vaillant, Guesde, Deville, Jaclard, Crépin, Lafargue); socijalistička grupa pariskih opštinskih veća (Daumas, Longuet, Chauvière, Vaillant); socijalistička grupa poslaničkog doma (Ferroul, Planteau). 166
- ²¹³ Ovim pismom Wilhelma Liebknechta Eduardu Bernsteinu izdavači dela Marxa i Engelsa (u Moskvi i Berlinu) ne raspoložu. 168
- ²¹⁴ Misli se na apel o sazivanju međunarodnog socijalističkog kongresa radnika (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 430/431) koji je napisan uz aktivno učešće Paula Lafargue-a. Engels je ovaj apel preveo na nemački i sudelovao u njegovom objavljivanju na engleskom i nemačkom jeziku. Engelsova nemačka verzija apela izašla je u listu »Sozialdemokrat« 11. maja 1889. Drugi nemački prevod, Wilhelma Liebknechta, objavljen je u listu »Berliner Volksblatt« 10. maja 1889; na engleskom jeziku apel je izašao kao letak, i u listovima »The Labour Elector« 18. maja, »Reynolds's Newspaper« 19. maja i »The Commonweal« 25. maja 1889. 169 172 178 185 186 192
- ²¹⁵ Engels je od radnika Liona dobio pismo s molbom da im pošalje svoja dela. Pošto su ime pošiljaoca i potpis bili nečitki, Engels moli Paula Lafargue-a da mu to dešifruje. 170 185 196
- ²¹⁶ Kao organ za pripremu međunarodnog kongresa, u Francuskoj je verovatno korišćen list »Le Socialiste«, koji je izlazio u Komantriju (srednja Francuska) kao organ radničke partije. List je izlazio kao nedeljnik od 20. aprila do 14. jula 1889. i donosio sve vesti koje su se odnosile na kongres. 170
- ²¹⁷ Engelsov svrt se odnosi na borbu između reformističkog krila *Socijaldemokratske radničke partije Danske*, osnovane 1876, i njenog revolucionarnog krila pod vodstvom Gersona Triaera i Nikolaia Petersena. »Revolucionari«, okupljeni oko lista »Arbejderens«, istupali su protiv reformističke politike oportunističkog krila partije i borili se za pretvaranje partije u klasnu partiju proletarijata. Glavni odbor Partije (Hovedbestyrelsen) je 1889. doneo odluku o isključenju revolucionarne manjine iz Partije. Ona je osnovala svoju sopstvenu organizaciju, koja se, međutim, zbog sektaških grešaka vodstva nije razvila u masovnu proletersku partiju. 171 237 284 339 412

- ²¹⁸ Reč je o izveštaju *Au congrès belge* koji je objavljen u listu «Le Prolétariat» 27. aprila 1889. 171
- ²¹⁹ *Pismo redakciji lista «Labour Elector»* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 428/429) objavljeno je 4. maja 1889. Francuski socijalist Charles Bonnier, koga je Engels podstakao da pismo pošalje listu, nalazio se u to vreme u Londonu, gde je aktivno saradivao u pripremanju međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa. Cilj pisma je bio da se engleskim radnicima otkriju intrige posibilista u vezi sa pripremama kongresa. 173
- ²²⁰ U martu 1889. Rusija je uzela novi inostrani kredit u visini od 175 miliona zlatnih rubalja za konvertiranje ranijeg petprocentnog zajma. 173 205
- ²²¹ Očigledno se misli na članak *The Paris international congress*, koji je u listu «The Star» objavljen 3. maja 1889. 174
- ²²² Pariska organizacija Francuske radničke partije (vidi nap. 31) nazivana je Agglomeration parisienne. 177
- ²²³ Engels upućuje na list «The Star» od 4. i 7. maja 1889. U broju od 7. maja objavljen je članak *The workmen's party – A chat with some practical socialiste at the Hôtel de Ville*. 177
- ²²⁴ Mnoge posibilističke organizacije koje su bile nezadovoljne stavom rukovodstva prilikom izbora 27. januara 1889. (vidi nap. 146) i stavom prema pripremama međunarodnog radničkog kongresa, kritikovale su rukovodstvo. Kao odgovor na to, 16. aprila je grupa 14. pariskog izbornog okruga isključena iz posibilističke organizacije Union fédérative du Centre; krajem aprila 1889. iz ove organizacije istupila je glavna organizacija 13. izbornog okruga Pariza. Bliže o ovome vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 435. 178 182
- ²²⁵ Posle Boulanger-ovog bekstva u inostranstvo (vidi nap. 191), čime je on stvarno sišao s političke pozornice Francuske, počeo je Ferry, jedan od vođa umernih buržoaskih republikanaca, ponovo da razvija veliku političku aktivnost. On je bio urednik jednog desničarskog lista i istupao je na političkim skupovima i sastancima. 178
- ²²⁶ Predsednik Francuske, maršal Mac-Mahon pokušao je 1877. da pomoću državnog udara u Francuskoj ponovo uspostavi monarhiju. Tom prilikom, ne samo što su mu otkazale poslušnost široke mase, već i znatan deo republikanski nastrojanih vojnika i oficira. Na izborima oktobra 1877. pobili su republikanci sa Gambetom na čelu, a Mac-Mahon se morao pomiriti s vladom buržoaskih republikanaca. U januaru 1879. on se povukao. 178 337
- ²²⁷ Ove redove Engels je napisao na zadnjoj strani pisma koje mu je 12. maja 1889. poslala Laura Lafargue. U njemu ona odgovara na Engelsovo pismo od 7. maja, upućeno njoj, i od 11. maja upućeno Paulu Lafargue-u (vidi u ovom tomu, pisma, br. 99 i 101) i saopštava Engelsu da do tada nije uspela da dobije saglasnost Marie-Edouard-a Vaillant-a i drugih da se uputi jedno pismo listu «The Star». Istovremeno ona izražava sumnju u korisnost takvog poduhvata. Engelsov odgovor nalazi se u njegovom pismu od 14. maja (vidi u ovom tomu, pismo br. 103). 179
- ²²⁸ U listu «The Star» od 14. maja 1889. objavljen je dopis Paula- Lafargue-a pod naslovom, *An invitation*, koji sadrži kratak prikaz apela za sazivanje međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa. 180
- ²²⁹ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. 181
- ²³⁰ Reč je o obaveštenju o sazivanju međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa koje su skicirali Paul Lafargue i Jules Guesde i 14. maja 1889. poslali Engelsu. U obzir su bili uzeti i predlozi iz Engelsovog pisma (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 447). Objava je kao letak na francuskom jeziku (vidi u 32.

tomu ovog izdanja, str. 447 - 448) izašla juna 1889. u Parizu, a u Londonu je štampana na engleskom jeziku; na nemačkom jeziku je izašla u listovima »Sozialdemokrat«, 1. juna, i »Berliner Volksblatt«, 2. juna. Pored toga, na engleskom je objavljena u listu »Commonweal« 8. juna i kao dodatak brošuri *The International Working Men's Congress of 1889. II. A reply to the »Manifesto of the Social Democratic Federations«* (vidi nap. 245). Prilikom prvog objavljivanja obaveštenja nedostajali su potpisi socijalista nekih zemalja; sa pristizanjem ostalih saglasnosti sa obaveštenjem rastao je i broj potpisa. 182 185 192 194 195 199

- ²³¹ Štrajk rurskih rudara počeo je 3. maja delimičnim štrajkom u Esenu i ustankom gelzenkirhenskih rudara 4. maja 1889, i za nekoliko dana je zahvatio sve rudnike Generalne rudarske direkcije Dortmund. To je bio najznačajniji štrajk koji je Nemačka doživela u 19. veku. Za kratko vreme on je dobio strahovite razmere; u periodu od 12. do 14. maja broj učesnika povećao se gotovo na 100 000. Nemačka socijaldemokratija, koja do tada nije uspeła da se u većoj meri učvrsti među rudarima, postigla je za vreme štrajka brz uticaj na rudare. Socijaldemokrati su na razne načine dospeli čak i na čelo štrajkačkog pokreta. Štrajkači su se borili za povišenje najamnine i za osmočasovni radni dan, za ukidanje prekovremenih smena i za priznavanje radnih odbora. Vlada, zaplašena razmerom štrajka, nagovorila je vlasnike rudnika da pristanu na mnogobrojne zahteve rudara i da učine ustupke. Ovim obećanjima je najpre postignuto da se front štrajka pokoleba i da se radnici sredinom maja ponovo prihvate posla. Već prvih dana posle vraćanja na posao pokazalo se da vlasnici rudnika nisu nameravali da se drže svojih obećanja. Štrajk je ponovo oživeo; 24. maja, na sastanku predstavnika rudara, odlučeno je sa 69 prema 48 glasova da se štrajk nastavi. Tek kada su vlasnici rudnika objavili da će se držati svojih obećanja od 18. maja i da neće preduzimati nikakve kazne, štrajk rurskih rudara je završen početkom juna. Zahtevi radnika su ispunjeni samo u neznatnoj meri. Masovna borba nemačkog proletarijata u vreme zakona o socijalistima (vidi nap. 15) ovim štrajkom je dostigla vrhunac. On je u znatnoj meri doprineo ukidanju zakona o socijalistima i svrgavanju Bismarcka s vlasti. Ovaj štrajk u Rurskoj oblasti dao je snažan podsticaj radničkom pokretu u celoj Nemačkoj. 182 205 227 238 307
- ²³² Misli se na krvavo ugušenje Pariske komune, koje su u periodu od 21. do 28. maja 1871. izvršile versajske trupe. 182
- ²³³ Engels upućuje na komad Edwarda Avelinga *Dregs*, napisan pod pseudonimom, i na dramu Edwarda Rose-a i I. T. Douglasa *Her Father* sa podnaslovom *Time of Trial*. Oba komada su izvedena 16. maja 1889. u vodviljskom pozorištu. 185
- ²³⁴ List »The Sun« je 19. maja 1889. doneo u rubrici »Political men and matters« dve beleške Aleca Rubie-a o dva međunarodna kongresa, oba zakazana za mesec jul 1889. u Parizu. 186
- ²³⁵ Reč je o članku *Much ado about nothing* u listu »Justice« od 18. maja 1889. 186
- ²³⁶ Misli se na članak *Un congrès panaché* u listu »Le Proletariat« od 18. maja 1889. 186
- ²³⁷ Victor-Henri Rochefort je 18. maja 1889. uveče susreo poznatog francuskog karikaturistu Pilotella, koji mu je opalio šamar. Rochefort je potegao svoj revolver, ali je odmah bio uhapšen. Ubrzo je bio oslobođen jer je Boulanger položio kauciju. 186
- ²³⁸ U svojoj belešci *Much ado about nothing* list »Justice« od 18. maja 1889. nazvao je hašku konferenciju (vidi nap. 163) *caucusom*. Caucus je američki naziv za interni odbor neke partije koji se bavi pripremom izbora ili, pak, rešavanjem političkih i organizacionih pitanja. »Justice« je u ovoj belešci prebacio francuskim i nemačkim socijalistima da su odbacili učešće posibilista na haškoj konferenciji. 188

- ²³⁹ Wilhelm Liebknecht je sredinom marta 1889. boravio u Švajcarskoj, gde je 17. marta 1889, kao predstavnik nemačke socijaldemokratije, prisustvovao svečanom otkrivanju spomenika Johannu Philippu Beckeru na groblju Saint-George kod Zeneve. 188 199
- ²⁴⁰ Reč je o članku *Manifesto of the Social-Democratic Federation. Plain truths about the international congress of workers in Paris in 1889*. On je objavljen u listu »Justice« 25. maja 1889. 192
- ²⁴¹ U članku *Manifesto of the Social-Democratic Federation* (vidi nap. 240) tvrdilo se da je londonski međunarodni kongres sindikata (vidi nap. 126) *jednoglavno* ovlasio posibiliste da sazovu međunarodni kongres radnika u Parizu. Pored toga, kaže se da se Gabriel Farjat, kao predstavnik »tzv. francuskih marksisista ili gedista« (vidi nap. 31), saglasio s ovom rezolucijom. Eduard Bernstein je u brošuri *The International Working Men's Congress of 1889. II. A reply to the »Manifesto of the Social-Democratic Federation«* (vidi nap. 245) pobijao ove tvrdnje kao lažne. On je izjavio da je, prvo, Farjat bio delegat francuskih sindikata, a ne Partije i, drugo, da on nije glasao za ovu rezoluciju (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 441). Kasnije je u jednoj od izjava Organizacione komisije za saziv međunarodnog kongresa u Parizu objavljen poseban dodatak, gde je Farjat objasnio da on na londonskom kongresu nije glasao ni za takvu rezoluciju kojom se posibilisti ovlašćuju da sazovu međunarodni kongres, i da se, čak, za takvu rezoluciju uopšte nije ni glasalo. 192 200
- ²⁴² Reč je o prikupljanju potpisa za obaveštenje o sazivu međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa. Danska Socijaldemokratska radnička partija, koja nije učestvovala na haškoj konferenciji (vidi nap. 163), ali je ranije izjavila da je saglasna sa svim odlukama, neočekivano je odbila da pošalje delegate na kongres koji su sazvali marksisiti, kao i na kongres posibilista. O dve struje u danskom socijalističkom pokretu vidi nap. 217. 193
- ²⁴³ Paul Lafargue je 14. maja 1889. zamolio Engelsa da piše N. F. Danijeljonu i da ga pita da li može da ga upozna sa izdavačem časopisa »Северный вестник«. Povod za ovu molbu bilo je objavljivanje Lafargue-ovog članka *Машина как фактор процресса* u aprilskom broju »Северног вестника«. Ovaj članak je u stvari poslednja glava njegovog rada *Das Proletariat der Handarbeit und Kopfarbeit*, koji je objavljen u časopisu »Die Neue Zeits«, br. 3, 1888. Lafargue je nameravao da postane stalni saradnik »Северног вестника«. 195
- ²⁴⁴ *Labour Electoral Association* – organizacija tredjuniona, nastala 1887. od Labour Electoral Committee. Ona je imala kao cilj borbu za pravo radnika na izbor u parlament i u opštinska veća. 195 206 210 311
- ²⁴⁵ Engels ima na umu odgovor na manifest Social Democratic Federation od 25. maja 1889 (vidi nap. 240), koji je objavljen početkom juna 1889. u Londonu kao brošura pod naslovom: *The International Working Men's Congress of 1889. II. A reply to the »Manifesto of the Social Democratic Federation«* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 431 - 446). Ovu brošuru je napisao Eduard Bernstein na Engelsonu inicijativu. Engels ju je redigovao. To je bio odgovor na kampanju za podršku međunarodnom kongresu u Parizu koji su organizovali posibilisti, a koju je vodilo rukovodstvo Social Democratic Federation (vidi nap. 73); ova kampanja trebalo je istovremeno da spreči uspešne pripreme međunarodnog kongresa radnika koje su vršili marksisiti. 195 199
- ²⁴⁶ *London County Council* (Veće londonske grofovije) – upravno telo londonske grofovije, u čijoj je nadležnosti bio, između ostalog, i lokalni budžet. Sve osobe koje su imale pravo da biraju za parlament, birale su i veća grofovija; birale su i žene starije od 30 godina. Ova reforma mesnih uprava sprovedena je u Engleskoj avgusta 1888. 200 298 343

- ²⁴⁷ *Battersea Branch* – Sekcija Social Democratic Federation u gradu Betersiju pristupila je protestnom komitetu (vidi nap. 194), koji su obrazovali članovi tredjuniona. 200
- ²⁴⁸ *Knights of Labor* (Vitezi rada) – skraćenica za Noble Order of the Knights of Labor (Plemeniti red viteza rada) – tajna organizacija, osnovana u Filadelfiji 1869, koja se, pošto je 1878. napustila oblik tajne organizacije, postepeno razvila u masovnu organizaciju američkih radnika u nacionalnim razmerama. Veliki deo članstva bili su priučeni i nekvalifikovani radnici, među njima mnogobrojni Crnci i žene. Organizacija se zalagala za obrazovanje zadruga i organizacija za uzajamnu pomoć. Iako je rukovodstvo odbacivalo štrajk i umesto njega preporučivalo prinudno poravnanje kao sredstvo za rešavanje sukoba između radnika i preduzetnika, organizacija je svoje najveće uspehe postigla upravo svojim mnogobrojnim energičnim štrajkovima. Značaj organizacije sastojao se, pre svega, u tome što je svoju platformu, uprkos konfuziji u mnogim pitanjima, usmerila na okupljanje radnika u jednu nacionalnu organizaciju. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 277.)
- Rukovodstvo organizacije odbilo je 1886. učešće u pokretu za osmočasovni radni dan i svojim članovima zabranilo da učestvuju u štrajku. Uprkos tome, mnogi članovi su aktivno učestvovali u pripremama i akcijama pokreta. Zbog pogrešnog stava vodstva, organizacija je posle masovnog pokreta 1886. izgubila svoju vodeću ulogu u američkom sindikalnom pokretu, a još više svoj uticaj u radničkim masama. 200 209
- ²⁴⁹ Engels misli na Haški kongres Međunarodnog udruženja radnika, održan od 2. do 7. septembra 1872. Marx i Engels su uložili mnogo truda za pripremu Haškog kongresa da bi povezali proleterske snage. Na sednicama Generalnog veća su, uz njihovo aktivno učešće, usvojeni predlozi o izmenama Statuta i Organizacionih pravila Međunarodnog udruženja radnika koje je trebalo podneti kongresu, u prvom redu, predlog kojim su u Statut unete odluke Londonske konferencije o »političkom delovanju radničke klase«, kao i o proširenju ovlašćenja Generalnog veća. Obe odluke su prihvaćene na Haškom kongresu. Na kongresu je okončana dugogodišnja borba Marxa, Engelsa i njihovih pristalica protiv svih vrsta sitnoburžoaskog sektaštva u radničkom pokretu unutar Međunarodnog udruženja radnika. Osuđena je razbijačka delatnost anarhista, a njihove vode su isključene. Odluke Haškog kongresa bile su temelj razvitka samostalnih nacionalnih političkih partija radničke klase. 200 219
- ²⁵⁰ Engels ukazuje na cirkular kongresa bakunjinističke švajcarske Jurske federacije u Sonvilijeju novembra 1871. upućen svim sekcijama Međunarodnog udruženja radnika («Circulaire à toutes les fédérations de l'Association Internationale des Travailleurs»). Cirkular je pozivao sve sekcije Internacionale da se suprotstave odlukama Londonske konferencije i traže hitno sazivanje kongresa. Sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Nemačkoj, Engleskoj, Francuskoj, Belgiji, Holandiji, SAD, kao i milanska sekcija u Italiji, odbile su sonvilijeski cirkular. Čak ni neke sekcije u Španiji, koje su bile pod Bakunjinovim uticajem, nisu bile spremne da se otvoreno saglase sa cirkularom.
- Ocenu kongresa i cirkulara dao je Engels u svom članku *Kongres u Sonvilijeju i Internacionala* (vidi u 28. tomu ovog izdanja, str. 391 - 395). 200
- ²⁵¹ Ferdinand Lassalle, *Der Criminal-Prozeß wider mich wegen Verleitung zum Cassetten-Diebstahl oder: Die Anklage der moralischen Mitschuld, Cöln 1848*. 204
- ²⁵² Od 1846. do 1854. Ferdinand Lassalle je kao advokat vodio brakorazvodnu parnicu grofice Sophie von Hatzfeldt. Optužen zbog podstrekavanja na krađu jedne kasete u kojoj su se, tobože, nalazila važna dokumenta za odbranu grofice, Ferdinand Lassalle je uhapšen februara 1848, ali ga je u avgustu 1848. porotni sud oslobodio. 204

- ²⁵³ Mnogi oficiri ruske vojske bili su pristalice liberalnog pokreta zemstva, koji je težio umerenoj ustavnoj reformi. 205 327
- ²⁵⁴ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. Iz pisma Augusta Bebela Engelsu 16. juna 1889. može se zaključiti da je Bebel dobio Engelsovo pismo. Bebel piše da su Parižanima, preko Wilhelma Liebknechta, ponudili tri stotine franka, a da će im poslati četiri stotine maraka. 206
- ²⁵⁵ Pismo Stepnjaka (S. M. Kravčinskog) redakciji lista «Justice» list je objavio 22. juna 1889. 206
- ²⁵⁶ American Federation of Labor (AFL) nastala je u decembru 1886. od Federation of Organized Trades and Labor Unions of the United States and Canada, osnovane 1881. Ona se uglavnom oslanjala na kvalifikovane radnike. Sindikati su bili organizovani prema strukovnim savezima. U programu AFL ogledao se izvestan uticaj socijalističkih ideja. Osamdesetih i devedesetih godina AFL je bila uticajna organizacija i imala je značajnu ulogu u organizovanju radnika i u borbi za osmočasovni radni dan. Međutim, reformistički elementi su postepeno u njenim redovima dobili prevagu, i pred kraj 19. veka AFL se pretvorila u reformističku organizaciju koja je, pre svega, bila orijentisana na radničku aristokratiju i sprovodila politiku klasne saradnje sa preduzetnicima. Posle pobeđe oktobarske socijalističke revolucije, AFL je zauzela krajnje neprijateljski stav prema Sovjetskom Savezu. Godine 1955. AFL se spojila sa CIO (Congress of Industrial Organizations) u American Federation of Labor and Congress Industrial Organizations. 209 440
- ²⁵⁷ Paul Lafargue je u svom pismu od 16. juna 1889. pitao Engelsa da li je tačno da Aimé Lavy – posibilistički delegat učitelja na londonskom kongresu sindikata 1888 (vidi nap. 126) – nije mogao učestvovati na ovom kongresu zato što nije fizički radnik. 209
- ²⁵⁸ Prilikom izbora za francuski poslanički dom, predviđenih za septembar 1889, prvobitno je trebalo da Paul Lafargue bude kandidovan u 5. izbornom okrugu Pariza i u Avinjonu. 209
- ²⁵⁹ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. 211
- ²⁶⁰ Reč je očigledno o članku Paula Lafargue-a *Машина как фактор прогресса*, koji je izašao u časopisu «Северный вестник», br. 4, 1889, i o člancima Karla Kautskog *Артур Шопенгауэр и Противоречия классовых интересов в 1789. году*, koji su takođe objavljeni u časopisu «Северный вестник», br. 12, 1888, odnosno br. 4-6, 1889. 211
- ²⁶¹ Pomenuti članak Paula Lafargue-a nije objavljen u «Северном вестнику». 211
- ²⁶² Nikolaj Francevič Danijeljon je 27. marta 1889. obavestio Engelsa da se German Aleksandrovič Lopatin (Mutual) nekoliko meseci ranije bio teško razboleo, ali da je kasnije ozdravio. 211
- ²⁶³ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. 214
- ²⁶⁴ Reč je o radu Johna Fullartona *On the regulation of currencies . . .*, London 1845. i spisu Thomasa Tookea *An inquiry into the currency principle . . .*, London 1844. 216
- ²⁶⁵ *Međunarodni socijalistički radnički kongres* održan je od 14. do 20. jula 1889. u Parizu. Bio je to osnivački kongres II internacionale. Kongresu je prisustvovalo oko 400 delegata iz 22 zemlje Evrope i Amerike.
- U isto vreme, u Parizu je zasedao međunarodni kongres posibilista (vidi nap. 17). Na kongresu posibilista, koji je inače pretrpeo neuspeh, bili su prisutni delegati iz samo 14 zemalja.
- Na kongresu marksista učestvovali su takođe anarhisti i reformisti. Ovi delegati su po svaku cenu bili za ujedinjenje sa kongresom posibilista. Zbog

toga je na prvoj sednici došlo do oštrog sukoba s njima. Na četvrtoj sednici doneta je odluka većine o rezoluciji za ujedinjenje, koju je podneo Wilhelm Liebknecht (vidi nap. 268). Ujedinjenje je propalo zbog stava posibilista.

Posle toga je međunarodni socijalistički radnički kongres usvojio izveštaje socijalističkih partija o radničkom pokretu u njihovim zemljama i izradio principe međunarodnog zaštitnog zakonodavstva radnika. Kongres je zahtevao zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana, zabranu dečjeg rada i mere za zaštitu omladine i žena. Rezoluciju Augusta Bebela u vezi s ovim zahtevima usvojila je većina delegata, osim anarhista. Kongres je orijentisao međunarodni radnički pokret na njegovo političko organizovanje, na borbu za demokratska prava i korišćenje svih legalnih mogućnosti borbe, kao i na cilj radničkog pokreta: osvajanje političke vlasti. Kongres se, dalje, izjasnio za ukidanje stajaće vojske, predložio da se umesto nje uvede opštenarodno naoružanje, a »mir«
proglasi »prvim i bitnim uslovom svake emancipacije radnika«. Odluka kongresa da se 1. maja 1890. u svim zemljama organizuju demonstracije za osmočasovni radni dan i međunarodnu solidarnost, bila je početak proslavljanja Prvog maja. 217 222 234 236 240 252 262 281 337 358 412 463

- ²⁶⁶ Na dan 18. i 19. jula 1889. sastali su se delegati rudara sa oba međunarodna kongresa u Parizu na konferenciji rudara. Konferencija je usvojila izveštaje o položaju rudara u raznim zemljama i oblastima i zaključila da se podrže međunarodne veze između rudara. U tom cilju trebalo je u najbližoj budućnosti organizovati međunarodni kongres rudara. U međuvremenu trebalo je učvrstiti postojeće organizacije i osnovati nova udruženja. 217

- ²⁶⁷ U nemačkim listovima je objavljen intervju jednog saradnika londonskog lista »Evening News and Post«
sa Lavom Nikolajevičem Hartmanom. Prema intervjuu, Hartman je navodno izjavio da je on pola godine pod drugim imenom živeo u Nemačkoj, Austriji, Francuskoj i Švajcarskoj, da je tamo organizovao prevratničku partiju i da se ova partija pripremala za velika dela. Zamoljen od Engelsa, Friedrich Adolph Sorge se zbog toga obratio Hartmanu. Ovu obmanu Hartman je opovrgao u dopisnici od 5. avgusta. On je napisao da nije ni napuštao SAD. 219 223 239.

- ²⁶⁸ Posibilisti (vidi nap. 17) i Social Democratic Federation (vidi nap. 73) pokušali su da svim sredstvima diskredituju pariski međunarodni socijalistički radnički kongres (vidi nap. 265). Većina delegata ovog kongresa složila se sa rezolucijom Wilhelma Liebknechta da se učesnicima kongresa posibilista, koji se održavao u isto vreme, omogući da se priključe marksističkom kongresu, a da se pri tom obezbedi vodeća uloga marksista. Kongres posibilista, čiji je mali broj stranih delegata delom ustupao samo fiktivne organizacije, odbio je predlog kongresa marksista. On je usvojio rezoluciju u kojoj je spajanje oba kongresa bilo uslovljeno novom proverom mandata delegata marksističkog kongresa (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 309 - 310). 220 222 230 237 262 412

- ²⁶⁹ Amerikanac nemačkog porekla, Ferdinand Lingenuau zaveštao je 18. marta 1876. Socijalističkoj radničkoj partiji Nemačke oko 7000 dolara, odnosno polovinu svoje gotovine. Za izvršioce testamenta imenovani su August Bebel, Johann Philipp Becker, Wilhelm Bracke, August Geib, Wilhelm Liebknecht i Karl Marx. Posle smrti Lingenuau 4. avgusta 1877. u St. Luisu, SAD, izvršioce testamentu su nastojali da Partiji osiguraju novac. Kao svog opunomoćenika imenovali su Friedricha Adolpha Sorgea. Međutim, Bismarck je uspeo diplomatskim pritiskom da spreči da se nasledstvo preda nemačkoj socijaldemokraciji. 220

- ²⁷⁰ *Liberal-unionisti* – ekstremno imperijalističko krilo liberala koje je predvodio Joseph Chamberlain. Ono se otepecilo od liberala 1886. prilikom borbe oko Gladstone-ovog Home Rule Bill-a kojim je bila predviđena izvesna samostalnost Irske. Ova grupa je glasala protiv predloga i prinudila Gladstone-ovu vladu

- na povlačenje. Liberal-unionisti (oni su bili pristalice anglo-irske unije, kojom je Irska 1801. izgubila poslednje ostatke svoje autonomije, naime, svoj parlament) stopili su se uskoro sa konzervativcima.
- ²⁷¹ *Tori-socijalistima* Engels naziva levo krilo Konzervativne partije koje se uglavnom sastojalo od predstavnika industrijske buržoazije i inteligencije (pisaca, advokata itd.). Predstavnici ove grupe su pokušali da demagoškim programom socijalnih reformi dobiju glasove radnika za vreme izborne kampanje, posle reforme od 1884 (vidi nap. 288). 222
- ²⁷² Reč je o članku Johna Burnsa *The Paris international congress*, koji je izašao u listu *The Labour Elector* od 3. avgusta 1889. i o Engelsevom članku *Puno-moćja posibilista* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 309—310). 222 230 237
- ²⁷³ Wilhelm II je od 2. do 8. avgusta 1889. boravio u Engleskoj. 223
- ²⁷⁴ Pruska princeza Sophie se u oktobru 1889. verila sa grčkim prestolonaslednikom. 223
- ²⁷⁵ Wilhelm Liebknecht je od septembra do novembra 1886. zajedno sa Eleanor Marx-Aveling i Edwardom Avelingom (vidi nap. 46) radi agitacije putovao kroz SAD. Ovaj put Engels je ocenio kao vrlo uspeo. 225
- ²⁷⁶ Izvodi iz ovog pisma su bez navođenja izvora objavljeni u uvodniku lista *Sozialdemokrat* 31. avgusta 1889. pod naslovom *Štrajk nekvalifikovanih*. 226
- ²⁷⁷ Štrajk londonskih lučkih radnika od 12. avgusta do 14. septembra 1889. bio je jedan od najkrupnijih događaja u engleskom radničkom pokretu krajem 19. veka. On je zahvatio 30 000 lučkih radnika i preko 30 000 radnika drugih zanimanja; većina njih bili su nekvalifikovani, neorganizovani radnici. U ovom štrajku borili su se rame uz rame organizovani i neorganizovani radnici, i svojom istrajnošću i disciplinom postigli da se ispune njihovi zahtevi za povećanje najamnine i poboljšanje uslova rada. Ovaj štrajk je učvrstio proleterski internacionalizam. Fondu štrajka je bilo poklonjeno oko 50 000 funti sterlinga, od toga 30 000 f. st. samo iz Australije. Štrajk je doprineo boljem organizovanju radničke klase; obrazovan je savez lučkih radnika i udruženja drugih zanimanja, čiji je najveći broj pripadao nekvalifikovanim radnicima. Broj članova tredjuniona se povećao više nego dvostruko – od oko 860 000 godine 1889. porastao je 1890. na blizu dva miliona. 226 230 232 234 236 239 249 271 287 298 309 347
- ²⁷⁸ U julu 1888. štrajkovala su radnice jedne londonske fabrike šibica. Radnice su se borile za znatnije poboljšanje uslova rada i za povišenje najamnine. 226
- ²⁷⁹ Misli se na demonstracije nezaposlenih koje je 8. februara 1886. organizovala Socijaldemokratska federacije (vidi nap. 73) protiv agitacije konzervativaca za tarife zaštitnih carina. U toku demonstracija priključili su im se elementi lumpenproletarijata koji su počeli da krađu i pljačkaju radnje. Policija je zbog toga uhapsila vođe Federacije Henryja Mayersa, Hyndmana, Johna Burnsa, Henryja Hyde-a Championa i Johna Edwarda Williamsa, optuživši ih za «buntovničke govore». Oni su, međutim, oslobođeni na suđenju koje je trajalo od 5. do 10. aprila 1886. 227
- ²⁸⁰ Engels citira narodnu pesmu *Prinz Eugen, der edle Ritter*. 228
- ²⁸¹ Za septembar i oktobar 1889. bili su zakazani izbori u Francuskoj opšti izbori za poslanički dom. Francuska radnička partija (vidi nap. 31) je na tim izborima dobila šest mesta u domu. Paul Lafargue, kandidovan u Sent-Amanu, nije izabran. O oceni rezultata ovih izbora vidi u ovom tomu, str. 245 - 246. 229 232 235 239 240 243
- ²⁸² Misli se na grupu blankista na čelu s Roche-om i Ernest-Henrijem Granger-om koja je otvoreno podržavala Boulanger-a. 230 257

- ²⁸³ Početkom septembra 1889. održan je u Dandiju (Škotska) godišnji kongres britanskih tredjuniona. Pripreme i sam tok kongresa su odražavali borbu između starog konzervativnog rukovodstva Kongresa tredjuniona (vidi nap. 75) i predstavnika novih tredjuniona, u kojima su bile organizovane široke mase nekvalifikovanih radnika. Jedno od glavnih pitanja o kome se raspravljalo bila je borba za zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana. Veći broj socijalista – vođa novih tredjuniona – nije prisustvovao kongresu zbog štrajka londonskih lučkih radnika (vidi nap. 277). To je delovalo na opšti ishod kongresa, tako da je odbačen zahtev za borbu oko zakonskog garantovanja osmočasovnog radnog dana. Staro vođstvo, koje je predvodio Broadhurst, uspelo je da potvrdi svoj mandat, iako je Broadhurst bio optužen da održava veze sa krupnim kapitalistom Brunnerom. 231 237
- ²⁸⁴ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. 232
- ²⁸⁵ Ruska carica Marija Fjodorovna bila je kći danskog kralja Christiana IX; njen brat Waldemar bio je oženjen praunukom Louis-Philippe-a, princezom Marie d'Orléans. 233
- ²⁸⁶ Adolf Soetbeer, *Edelmetall-Produktion und Werthverhältniss zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerika's bis zur Gegenwart*, Gotha 1879. 237
- ²⁸⁷ Otkrića Victora Adlera iskoristio je Engels u svom članku *Punomoćja posibilista* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 309 - 310). 237
- ²⁸⁸ Misli se na engleske parlamentarne reforme od 1867. i 1884.
Pod pritiskom masovnog pokreta radnika, u Engleskoj je 1867. sprovedena druga parlamentarna reforma. (Prva reforma je izvršena 1832). U ovom pokretu aktivno je učestvovalo i Generalno veće Međunarodnog radničkog udruženja. Prema novom zakonu ukinut je imovinski cenzus za birače u grofovijama; za zakupce je sada iznosio 12 funti sterlinga godišnje. U gradovima su pravo glasa dobili svi kućevlasnici i zakupci kuća, kao i stanari koji su u istom mestu živeli više od godinu dana i plaćali kiriju najmanje 10 funti. Pravo glasa je takođe dobio i izvestan broj kvalifikovanih radnika. Ovom reformom broj glasača se povećao više nego dvostruko.
Godine 1884. izvršena je i treća reforma engleskog parlamenta. Njome je pravo glasa prošireno na sitne poljoprivrednike i jedan deo zemljoradnika. Veliki deo stanovništva, kao što je seoski proletarijat, siromašno gradsko stanovništvo, kao i sve žene, i posle treće reforme ostao je bez prava glasa. 237
- ²⁸⁹ Karl Kautsky je stanovao u Beču, Igelgasse 13. 238
- ²⁹⁰ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na poledini je sledeća adresa: F. A. Sorge. Esq., Hoboken N. Y., US Amerika. 239 248 328 392 418 421 435 462
- ²⁹¹ Engels aludira na promene u Izvršnom komitetu Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 19) koje su izvršene septembra 1889. i u kojima se ispoljavala borba raznih struja unutar partije. Rosenberg, Hintze, Sauter i Guericke su isključeni iz rukovodstva Izvršnog komiteta, a Schewitsch, Reimer, Ibsen i Praast su ponovo izabrani. To je imalo za posledicu rascjep partije i organizovanje odvojenih kongresa u Čikagu, krajem septembra i 12. oktobra. Na kongresu od 12. oktobra, na kome su učestvovali članovi partije grupisani oko lista »New Yorker Volkszeitung«, usvojen je novi program u kome su izložena shvatanja progresivnog krila partije. 239 248 299 308
- ²⁹² Članak Juliana Harneya *The revolt of the East End* objavljen je u listu »Newcastle Weekly Chronicle« od 26. septembra 1889. Izvode iz ovog članka doneo je »The Labour Elector« od 28. septembra 1889. kao belešku pod naslovom *A voice from the past*. 239
- ²⁹³ Engels pravi poređenje između *fabijevaca* (vidi nap. 107) i *nacionalista*. Nacionalisti su propagirali nacionalizaciju proizvodnje i raspodele kao jedini spas

- društva od zala kapitalizma i kao pretpostavku mirnog prerastanja u socijalizam. Ovaj socijalni pokret, koji je nastao u SAD, bio je osamdesetih godina 19. veka pod uticajem utopijskog romana *Looking Backward 2000 - 1887* od Edwarda Bellamyja, koji je u to vreme objavljen. Nacionalisti su bili organizovani u klubove. Prva takva propagandna organizacija bila je osnovana 1888. u Bostonu a 1891. bilo ih je više od 160 u čitavoj zemlji. Članovi klubova su pripadali uglavnom buržoaziji i sitnoj buržoaziji. Od 1889. izdavali su u Bostonu list «Nationalist». Ovaj pokret je u znatnoj meri uticao na američke socijaliste. 239 309 342
- ²⁹⁴ Za vreme međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa u Parizu (vidi nap. 265) francuska delegacija je organizovala dva zasebna savetovanja. Rezultat tih savetovanja bilo je stvaranje Nacionalnog veća Francuske radničke partije (vidi nap. 31) za rukovođenje radom partije. Članovi Veća bili su: Guesde, Deville, Dereure, Camescasse, Crépin, Paul Lafargue i Lenoel. Nacionalno veće dobilo je zadatak da sazove redovni kongres partije. Na ovom kongresu, održanom u Lulu 11. i 12. oktobra 1890 (vidi nap. 471), konačno su utvrđeni sastav i funkcije Veća. Za 1890/91. u Nacionalno veće su izabrani Guesde, Dereure, Camescasse, Quesnel, Crépin, Lafargue i Ferroul.
Vest o obrazovanju Nacionalnog veća, koju Engels pominje, izašla je u listu «The Labour Elector» 28. septembra 1889. 240 403
- ²⁹⁵ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. Pismo je Engels verovatno pisao oko 24. septembra 1889. August Bebel je 27. septembra odgovorio: «Trenutno, predlog je iznet na glasanje: da li mi treba da damo novac za francuske izbore, ili ne. Tako, a to je i *moje mišljenje*, u slučaju da se dobije odobrenje, novac izričito treba odrediti za Guesde-ov izbor. Ja sam to izričito predložio.»
Iz pisma Paula Lafargue-a Engelsu od 7. oktobra 1889. vidi se da je Bebel, po nalogu Glavnog odbora Partije, poslao 500 franaka za Quesde-ov izbor i 610 za Lafargue-ov. 241
- ²⁹⁶ Nemačka delegacija je za vreme međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa jula 1889. u Parizu predala francuskoj delegaciji 1000 franaka kao pomoć porodicama rudara nastradalih u jednom rudniku ugljenog basena – Sent-Etjen. 241
- ²⁹⁷ Misli se na brošuru *Congrès international ouvrier socialiste. Rapport de la Commission d'organisation*, Paris 1889. 241
- ²⁹⁸ Za 20. februar 1890. bili su zakazani izbori za nemački Rajhstag (vidi nap. 369). 241
- ²⁹⁹ Ukazuje se na jedan članak koji je 30. septembra 1889. objavljen u hronici Victora Jaclard-a koja je svake nedelje, pod naslovom «Lundis socialistes», izlazila u listu La «Voix». 241
- ³⁰⁰ Sredinom sedamdesetih godina stvorene su povoljne prilike za ujedinjenje dve struje nemačkog radničkog pokreta – Socijaldemokratske radničke partije (ajzenahovci), na čelu sa Augustom Bebelom i Wilhelmom Liebknechtom, osnovane 1869. godine, i lasalovskog Opšteg nemačkog radničkog saveza (vidi nap. 350). Pod pritiskom članstva, vodstvo Opšteg nemačkog radničkog saveza bilo je prinuđeno da odstupi od svoje sektaške politike i da zajednički radi sa ajzenahovcima. Od početka 1874. frakcije obe partije su zajednički istupale u Rajhstagu. Na kongresu u Goti od 22. do 27. maja 1875. potpuno je sprovedeno ujedinjenje Socijalističke radničke partije Nemačke. Time je okončan dugogodišnji sukob unutar nemačke radničke klase. Na njenom čelu je sada bila jedinstvena partija, koja je imala za cilj borbu protiv junkersko-buržoaskog eksploatorskog poretka i protiv prusko-nemačkog militarizma. Međutim, pokazalo se da se preuranilo sa pregovorima o ujedinjenju i da je program ujedinjene partije, usvojen na kongresu, imao ozbiljne nedostatke i činio principijelne ustupke lasalovcima.

- Marx je kritikovao nacrt programa u *Primedbama na program nemačke radničke partije*, a Engels, pre svega, u svom pismu Bebelu 18/28. marta 1875 (vidi u 30. tomu ovog izdanja) 241 422 464
- ³⁰¹ Engelsova aluzija na Boulanger-ov stan u Londonu. 242
- ³⁰² Bitka kod *Austerlica* 2. decembra 1805. između rusko-austrijskih trupa (treće antifrancuske koalicije) i francuskih trupa završila se pobedom Napoleona I. 242
- ³⁰³ Wilhelm Liebknecht, koji je bio u Parizu, zamolio je Engelsa da piše Augustu Bebelu i da ga podstakne da organizuje prikupljanje novca kao pomoć Francuskoj radničkoj partiji za izbore u poslanički dom (vidi nap. 295). List »Sozialdemokrat« je 28. septembra 1889. objavio članak koji se bavi pitanjem izbora u Francuskoj. U njemu se ukazuje na to da će nemački drugovi dati svoj doprinos da bi omogućili pobedu Jules-a Guesde-a na preliminarnim izborima. 243
- ³⁰⁴ Neposredni povod za izjavu Wilhelma Liebknechta u vezi sa objavljivanjem brošure Maximiliana Schlesingera *Die soziale Frage* u ediciji »Volks-Bibliothek« (vidi nap. 200) bio je članak *Ein sozialdemokratischer Antimarxist*, objavljen u listu »Neue Preussische Zeitung« 18. septembra 1889. U svojoj pismenoj izjavi od 27. septembra Liebknecht je rekao da »Volks-Bibliothek« nikada nije održavala veze sa frakcijom Socijaldemokratske partije, uopšte sa partijom kao takvom, i da je Schlesingerov rad objavljen bez njegovog pristanka. Liebknechtova izjava je objavljena u listovima »Berliner Volksblatt« od 29. septembra i »Sozialdemokrat« od 5. oktobra 1889. Zajedno sa Liebknechtovom izjavom objavljena je i izjava Augusta Bebela od 19. septembra 1889. u kojoj su demantovane tvrdnje lista »Neue Preussische Zeitung« o vezi »Volks-Bibliothek« sa socijaldemokratskom frakcijom i o Schlesingerovoj pripadnosti Socijaldemokratskoj partiji. 243
- ³⁰⁵ Na opštim izborima 22. septembra 1889. Boulanger je u izbornom okrugu Monmartre izabran u poslanički dom. Ovaj izbor, kao i izbor njegovih bliskih pristalica – Rochefort-a i Dillon-a – poništio je ministar unutrašnjih poslova Constans zato što je svu trojicu vrhovni sud u odsustvu osudio na deportaciju (vidi nap. 191). Umesto Boulanger-a, kao poslanik izbornog okruga Monmartre potvrđen je posibilist Jules-François-Alexandre Joffrin, koji je prema broju dobijenih glasova bio na drugom mestu, iza Boulanger-a. 244
- ³⁰⁶ *droit à la paresse* (pravo na lenjost) – šaljiva aluzija na istoimeni naslov jednog pamfleta Paula Lafargue-a koji je 1880. objavljen u listu »Égalité«, a 1883. kao separat, u Parizu. 245 396
- ³⁰⁷ Misli se na članak *The French elections. Composition of the new chamber* u listu »The Daily News« od 8. oktobra 1889. 246
- ³⁰⁸ *satisfaits* (zadovoljni) – naziv za reakcionarnu većinu francuskog poslaničkog doma koja je uoči revolucije 1848. pomagala Guizot-ovu vladu. Prilikom raspave o obimnoj građi sa dokazima o korupciji vladajućih krugova ovi poslanici su izjavili da su zadovoljni stavom vlade. (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 145 - 150). 246
- ³⁰⁹ Misli se na *Klub u Ulici de Poitiers* koji je bio vodeći organ tzv. Stranke reda, koalicije dve monarhističke frakcije Francuske: legitimista (vidi nap. 55) i orleanista (pristalica dinastije Orléans). Ova konzervativna stranka, obrazovana 1848. kao koalicija protiv proletarijata, imala je od 1849. do državnog udara 2. decembra 1851. vodeću ulogu u zakonodavnoj skupštini Druge republike. 246
- ³¹⁰ Engels ukazuje na polemiku koju je Friedrich Adolph Sorge vodio sa Danielom De Leonom, predstavnikom shvatanja nacionalista (vidi nap. 293). 248
- ³¹¹ Misli se na članak »Socialists and the French elections« u listu »Justice« od 12. oktobra 1889. 249

- ³¹² Max Hildebrand je 19. oktobra 1889. pisao Engelsu da se on više od 15 godina interesuje za demokratski pokret u Evropi. Iz tih razloga on je proučavao izvestan broj spisa, među kojima je knjiga Maxa Stirnera *Der Einzige und sein Eigentum* kod njega pobudila poseban interes. Zbog toga je on molio Engelsa da mu pruži izvesne podatke o Stirnerovom životu. Na kraju svog pisma Hildebrand pita da li postoje istorijski spisi u kojima je dat osvrt na predstavnik duhovnih strujanja u predmartovskom periodu i njihovih životnih sudbina. Ukoliko ne, da li bih Vam, ako dozvoljavate vrlo cenjeni gospodine, smeo dati jedan predlog? Vi ste danas možda jedini koji bi bio u stanju da napiše jednu takvu istoriju za koju bi Vam nauka, vrlo cenjeni gospodine, bila zahvalna. 253
- ³¹³ Za vreme svojih studija na Berlinskom univerzitetu, Marx je od druge polovine oktobra 1836. do sredine aprila 1841. stanovao u Berlinu. 253
- ³¹⁴ Engels je od novembra 1842. do avgusta 1844. boravio u Mančesteru da bi proširio svoja trgovačka znanja. U to vreme je Engels prešao od filozofskog idealizma – materijalizmu i od revolucionarnog demokratizma – komunizmu. 254 427
- ³¹⁵ Marx i Engels su, od kraja oktobra i početka novembra 1845. do leta 1846, u Briselu pisali *Nemačku ideologiju. Kritiku najnovije nemačke filozofije u licu njenih predstavnika Feuerbacha, B. Bauera i Stirnera i nemačkog socijalizma u licu raznih njegovih proroka* (vidi i nap. 117). 254
- ³¹⁶ Marx i Engels su se obračunali sa Stirnerovim spisom *Empörung* u istoimenom odeljku III glave I toma *Nemačke ideologije* (vidi u 6. tomu ovog izdanja, str. 308 - 318). 254
- ³¹⁷ O. Adolph Ellisen, koji je radio na biografiji Friedricha Alberta Langea, našao je u Langeovoj zaostavštini Engelsona pisma Langeu. U oktobru 1889. on moli Engelsa da mu stavi na raspolaganje Langeova pisma Engelsu, ukoliko još postoje, i da mu odobri da ovu prepisku iskoristi u planiranoj biografiji. Na margini Ellisonovog pisma Engels je napisao sledeću primedbu: «Pisma su nesređena, ništa se ne može učiniti pre potpunog završetka III toma, u proleće; tada Vam stojim na raspolaganju; potpuno ili delimično štampati, u slučaju poslednjeg; ja bih, međutim, molio da se dotična mesta daju u vezi sa svim ostalim. Einbeck, Okt. 89. Dr. O. A. Ellissen zbog Langeovih pisama.» 255
- ³¹⁸ Misli se na *Savez komunista*, prvu revolucionarnu organizaciju radničke klase. Nastao je 1847. i postojao do 1852. Savez je, kako po svom programu tako i po svom sastavu, bio međunarodna organizacija radničke klase, a time i preteča Međunarodnog udruženja radnika. On je istovremeno bio i prva nemačka radnička partija. Nemački radnici, skoro sve zanatlijski pomoćnici, činili su većinu njegovog članstva. Revolucija koja se približavala dovela je Nemačku u središte njegove delatnosti (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 180 - 183). 259
- ³¹⁹ U Kelnu su 3. marta 1848. održane masovne demonstracije radnika i zanatlija koje je organizovala kelnska opština Saveza komunista. U ime učesnika demonstracija Andreas Gottschalk je predao gradskom veću peticiju u kojoj su tražene demokratske slobode i prava. Vojska je rasterala demonstracije, a vođe, Andreas Gottschalk, August Willich i Friedrich Anneke, bili su uhapšeni. S događajima 3. marta u Kelnu, počele su revolucionarne borbe u Pruskoj. 259
- ³²⁰ Wilhelm Liebknecht se 26. oktobra 1889. raspitivao kod Engelsa da li bi ga mogao obavestiti kada je Andreas Gottschalk dao sledeću izjavu: «Ja sam ovde u ime 20 000 proletera, kojima je sasvim svejedno da li imamo republiku ili monarhiju.» 259
- ³²¹ Misli se na Kelnsko radničko udruženje, koje su osnovali članovi Saveza komunista (vidi nap. 318) 13. aprila 1848. u Kelnu. Marx, Engels i drugi članovi

- Saveza komunista istupali su protiv sektaške političke linije koju je zastupao prvi predsednik Udruženja Andreas Gottschalk, i uspeali su da sprovedu politička shvatanja Saveza komunista. Posle hapšenja Gottschalka i Friedricha Anneka, za predsednika je 3. jula 1848. izabran Joseph Moll. On je rukovodio Udruženjem do septembra 1848, kada je, da bi izbegao hapšenje, morao emigrirati. U oktobru 1848. rukovođenje je preuzeo Marx, a u februaru 1849. Karl Schapper. U proleće 1849. Kelnsko radničko udruženje je odigralo značajnu ulogu u Marxovom i Engelsovom pokušaju da povežu rajnsko-vestfalska radnička udruženja. Posle pobeđe kontrarevolucije Kelnsko radničko udruženje se ugasilu. Ono je moglo još da postoji samo kao udruženje za obrazovanje radnika, koje su takođe predvodili članovi Saveza komunista i koje se kao takvo održalo do 1850. 259
- ³²² Wilhelm Liebknecht je 26. oktobra 1889. obavestio Engelsa da je napustio »Volks-Bibliothek«. Učestvovanje u izdavanju ove edicije nanelo mu je znatne materijalne gubitke. 260
- ³²³ Misli se na Nacionalno veće francuskih sindikata, stvoreno 1888. na sindikalnom kongresu u Bordou (vidi nap. 135) i izvršni komitet, obrazovan 1888. na kongresu u Troiu (vidi nap. 128 i 133). 262
- ³²⁴ Uoči izbora 1889. advokat Eugène Protot je u Marseju inscenirao klevetničku kampanju protiv Jules-a Guesde-a da bi omeo njegov izbor u poslanički dom. Prilikom glasanja na preliminarnim izborima izabran je oportunist Bouge. Guesde je tužio Protota zbog klevete; Protot je osuđen na novčanu kaznu. Prezada je, shodno odluci suda, objavljena u marsejskim i pariskim novinama. 263
- ³²⁵ Paul Lafargue je 4. novembra 1889. informisao Engelsa o planu da se formiraju socijalističke frakcije u poslaničkom domu i u pariskom opštinskom veću. Lafargue je pisao da bi u slučaju da se ostvari ovaj plan, parlamentarna frakcija morala objaviti proglas u kome bi bio podvučen nezavisni i socijalistički karakter frakcije, a najpreči zadatak socijalističkih poslanika bilo bi sprovođenje odluka međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa 1889. 263
- ³²⁶ Francuski sindikalni funkcioner Boulé, koji je na dopunskim izborima u Parizu januara 1889 (vidi nap. 146) istupao kao kandidat socijalista, kasnije je na opštinskim izborima u departmanu Ot-Marn kandidovan kao pristalica bulanzista. Zbog toga je smenjen sa položaja sekretara Federacije sindikalnih veća. List »Intransigeant« je 29. oktobra 1889. štampao jedan članak u odbranu Bouléa, a 2, 3. i 5. novembra objavljena je njegova serija članaka o štrajku brusača kristala u Le Burzeu. 266
- ³²⁷ Engels je od Paula Lafargue-a dobio članak Césara De Paepea objavljen u belgijskoj štampi sa veću o smrti N. G. Černiševskog. 266
- ³²⁸ Misli se na pesmu *Le sénateur Pierre-Jeana de Beranger-a*. 267 - 270
- ³²⁹ Laura Lafargue je 14. novembra 1889. obavestila Engelsa kako je francuska štampa reagovala na to što se izabrani rudar Thivrier, zajedno sa drugim socijalistima u poslaničkom domu, pojavio u svojoj radničkoj bluzi. 268
- ³³⁰ Štrajk u Silvertaunu, maloj četvrti u najistočnijem delu Londona, počeo je sredinom septembra i trajao je do decembra 1889. On je zahvatio radnice u fabrikama kablova i gumenih proizvoda. Štrajkači su zahtevali povišenje najamnine po komadu i po satu, bolje plaćanje za prekovremene sate i za rad preko praznika i veće plate za dečji rad. Među najaktivnije vođe štrajka ubraja se Eleanor Marx-Aveling. Za vreme štrajka ona je osnovala udruženje mladih radnica. Štrajk radnica, koji je trajao skoro tri meseca, propao je, jer je izostala podrška ostalih tredjuniona. Eleanor Marx-Aveling je posle štrajka osnovala strukovno udruženje mladih radnica. 271 281 287 343
- ³³¹ Za vreme francusko-pruskog rata 1870/71. pruska vojska je opsela Pariz. Blo-

- kada je trajala od 19. septembra 1870. do kapitulacije Pariza 28. januara 1871. 272
- ³³² Misli se na kampanju za izbore u poslanički dom u septembru i oktobru 1889 (vidi nap. 281). Na ovim izborima Jules Guesde se kandidovao u marsejskom izbornom okrugu, ali nije bio izabran. 272
- ³³³ Pasquale Martignetti je u pismu od 23. novembra 1889. zamolio Engelsa da ga, posredovanjem Paula Lafargue-a, preporuči Antoniju Labrioli. Nije poznato da li je sačuvano Engelsovo pismo Lafargue-u. 275
- ³³⁴ Kontrarevolucionarnim državnim udarom 9. termidora (27. juli) 1794. srušena je jakobinska diktatura i zavedena vladavina krupne buržoazije. O događajima od 10. avgusta 1792. vidi nap. 169. 276
- ³³⁵ Misli se na Odbor javnog spasa, osnovan u aprilu 1793, koji je bio centralni organ revolucionarne vlade Francuske Republike za vreme jakobinske diktature od 2. juna 1793. do 27. jula 1794. 276
- ³³⁶ Engels ukazuje na prvu koaliciju država protiv revolucionarne Francuske i Napoleona I, koja je postojala od 1792/93. do 1797. Koaliciju su činile Austrija, Pruska, Engleska, Holandija i Španija. 276
- ³³⁷ *Bazelski mir* – separatan mir, zaključen 5. aprila 1795. između Francuske Republike i Pruske. Zaključenje sporazuma i istupanje Pruske iz prve antifrancuske koalicije (vidi nap. 336) nije imalo za posledicu samo pobedu francuske vojske nego i nesuglasice između zemalja učesnica koalicije, naročito između Pruske i Austrije. Separatan mir sa Pruskom bio je početak raspada prve koalicije. 277
- ³³⁸ *Direktorijum* je stvoren na osnovu ustava usvojenog posle pada revolucionarne jakobinske diktature 1795. i bio je najviši organ vlasti u Francuskoj. U Direktorijumu je bilo pet članova, od kojih je svake godine jedan ponovo biran. On je postojao do Bonapartinog državnog udara 1799. Direktorijum je zaveo teroristički režim protiv demokratskih snaga i zastupao je interese krupne buržoazije. 277
- ³³⁹ Georges Avenel, *Lundis revolutionnaires 1871 - 1874*, Paris 1875. 277
- ³⁴⁰ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. 278
- ³⁴¹ *Gas Workers' and General Labourers' Union* (Savez plinskih i manuelnih radnika) — osnovan u proleće 1889. U vodstvu Saveza bili su i Eleanor Marx-Aveling i Edward Aveling. Savez je istakao zahtev za uvođenje osmočasovnog radnog dana. Pod pretnjom štrajka, kompanije za plin su u julu 1889. bile prinudene da se saglase sa uvođenjem osmočasovnog radnog dana u svim plinarama u Londonu. Savez je za kratko vreme postigao velik uticaj na široke slojeve radnika. U toku jedne godine broj njegovih članova je porastao na 100 000. Savez je aktivno učestvovao u pripremama i sprovođenju štrajka londonskih lučkih radnika 1889 (vidi nap. 277). 279 342 345 349 351
- ³⁴² Friedrich Adolph Sorge je 21. novembra 1889. pisao Engelsu: «Danas sam ti kao štampanu stvar poslao jedan broj 'Indianer Tribune', koji je napisao gospodin Rappaport. Kad stvar pročitaš, pošalji je Kautskom da bi video iz kog izvora potiču shvatanja njegovog saradnika u 'Neue Zeit'.» 280
- ³⁴³ Adolph Hepner je učestvovao na oba kongresa Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi nap. 291). U vezi s tim Friedrich Adolph Sorge piše 18. oktobra 1889. Engelsu: «Hepner je hteo da izaigra nepartijca, a došao je na oba tzv. kongresa u Čikagu.» 280
- ³⁴⁴ Friedrich Adolph Sorge je u pismu od 29. oktobra 1889. pitao Engelsa da li je sačuvan spisak Marxovih članaka iz lista «New-York Daily Tribune», koji je on 1872. predao Marxu, i da li su sačuvani isečci iz odgovarajućih brojeva

lista. Spisak je sastavio Hermann Meyer. Sorge ga je predao Marxu prilikom susreta na haškom kongresu Međunarodnog udruženja radnika (vidi nap. 249). 280

- ³⁴⁵ *Elberfeldski proces* protiv 87 članova Socijaldemokratske partije, među kojima su bili poslanici Rajhstaga August Bebel, Friedrich Harm, Georg Schumacher i Karl Grillenberger, održan je od 18. novembra do 30. decembra 1889. Među optuženima su bili i policijski agenti, kao Ewald Röllinghoff, raskrinkan u toku procesa. Cilj procesa, koji je socijaldemokratska štampa nazivala «monstr-procesom» i upoređivala ga s kelnskim procesom protiv Saveza komunista 1852. koji je inscenirala pruska policija, bio je da se dokaže postojanje nekog «tajnog saveza», razgranatog po čitavoj Nemačkoj, na čelu sa socijaldemokratskom frakcijom Rajhstaga. Optuženi su terećeni za širenje lista «Sozialdemokrat» i druge zabranjene štampane građe. Tokom suđenja pozvano je oko 500 svedoka. Posle velike Bebelove besede 27. decembra 1889. došlo je do oštih rasprava između njega i državnog tužioca. Optužba je oborena zahvaljujući, pre svega, njegovom istupanju. Vlada nije uspjela da postigne osudu svih optuženih; 43 od njih, među njima i Bebel, bili su oslobođeni. 281 288 306
- ³⁴⁶ Reč je o jednoj rečenici iz Engelsovog članka *Socijalizam gospodina Bismarcka* (vidi u 30. tomu ovog izdanja) 282
- ³⁴⁷ *Venstre* (Levica) – sitnoburžoasko-demokratska partija Danske, osnovana 1870. 284
- ³⁴⁸ Reč je o ustavnom konfliktu u Danskoj, započetom 1875, između sitnoburžoasko-demokratske Venstre (levice), koja je imala većinu u parlamentu, i nacional-liberala, koji su obrazovali vladu. Levica je zahtevala, pozivajući se na paragraf 49 danskog ustava, da se u parlamentu odlučuje o budžetu i njegovim dodacima, koje je predložila vlada. Kralj i vladu su se pozivali na paragraf 25 i poslovali su sa privizornim budžetom, bez potvrđivanja u parlamentu. Poziv levice na odbijanje plaćanja poreza Venstre dovelo je u periodu od 1885. do 1894. na vlast diktatorsku vladu Jacoba Brønnuma Scaveniusa Estrupa. Izbili su, naročito među seljacima, nemiri, koji su bili ugušeni. U vezi s pitanjem budžeta vladu je postavila pitanje novčanih sredstava potrebnih za izgradnju utvrđena Kopenhagen. Godine 1894. došlo je do poravnjanja sa levicom, koje je dovelo do rasepa u ovoj partiji. 285
- ³⁴⁹ *Čartisti pristalice fizičke sile* – nazivana je jedna struja u čartističkom pokretu, čije su se pristalice, za razliku od struje moralne sile, orijentisale na revolucionarne metode borbe. Vodeći predstavnici revolucionarnih metoda borbe bili su Feargus O'Connor, George Harney, Ernest Jones i dr. 285
- ³⁵⁰ *Opšti nemački radnički savez* osnovan je 23. maja 1863. u Lajpcigu. Inicijativa za njegovo osnivanje potekla je od radnika koji su višestruko bili vezani za tradicije Saveza komunista i revoluciju 1848/49. Radnici organizovani u radnička udruženja težili su organizaciji nemačke radničke klase koja bi bila nezavisna od buržoazije. Ferdinand Lassalle, koji je do svoje smrti 1864. kao predsednik rukovodio Savezom, imao je velik udeo u odvajanju radničke klase od buržoazije. To je njegova istorijska zasluga. Međutim, on je istovremeno gajio iluzije da se uz pomoć postojeće države može mirnim putem preći u socijalizam, a radničkoj klasi je pružio pogrešnu orijentaciju u postavljanju cilja i taktike proleterске klasne borbe. Diktatorskim organizacionim principima, koje je Lassalle putem statuta nametnuo Savezu i kultom ličnosti koji su negovali on i njegovi naslednici, bilo je otežano i usporeno izrastanje Saveza u revolucionarnu partiju nemačkih radnika.
- Unutar Saveza stalno su pružani jaki otpori oportunističkoj i sektaškoj politici. To je 1869. dovelo dotle da su viđeniji funkcioneri istupili iz Saveza i zajedno sa Augustom Bebelom i Wilhelmom Liebknechtom osnovali Socijaldemokratsku radničku partiju. Praksa klasne borbe je takođe, posle 1869, do-

vela do progresivnog raspadanja lasalovske organizacije. Pritisnuti zahtevima članstva, vođi Saveza su 1874. shvatili da su prinuđeni da stupe u pregovore o ujedinjenju sa Socijaldemokratskom radničkom partijom (vidi nap. 300). Do ujedinjenja je došlo 1875. na kongresu u Goti. 285 463

- ³⁵¹ Od decembra 1889. do februara 1890. štrajkovali su radnici plinara u južnom delu Londona, zato što se vlasnici plinskih postrojenja nisu pridržavali ranijih sporazuma sa radnicima o uvođenju osmočasovnog radnog dana, o povišenju najamnine i isključivom zapošljavanju članova strukovnog udruženja radnika plinara. Nedovoljna podrška drugih tredjuniona, pre svega sindikata lučkih radnika, i opadanje štrajkačkog pokreta koje je počelo 1890, bili su uzroci neuspeha štrajka. Osmočasovni radni dan u plinskim postrojenjima je opet ukinut. 287 298 311 343
- ³⁵² Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na poledini je sledeća adresa: Herrn Dr. Kugelmann, Hanover, Germany. 289
- ³⁵³ S ovim pismom Engels je Stepnjaku (S. M. Kravčinskom) poslao prvu glavu svog rada *Spoljna politika ruskog carizma* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 11 - 41), da bi je ovaj objavio u ruskom marksističkom časopisu «Socijaldemokrat», koji je izdavala grupa Oslobođenje rada. Redakciji časopisa pripadali su V. I. Zasulič, G. V. Plehanov i P. B. Aksel'rod. Prva glava je štampana u «Socijaldemokratu», sveska I, februara 1890. Ostale glave rada su objavljene u 2. svesci časopisa, koja je izašla avgusta 1890. 291 324
- ³⁵⁴ Paul Lafargue je 24. decembra 1889. obavestio Engelsa da Francuska radnička partija (vidi nap. 31) ima u planu da izdaje novi nedeljni list. Finansijer lista je predložio ugovor po kome bi svi saradnici redakcije, izuzev Jules-a Guesde-a i Quercyja, radili besplatno. List je tek znatno kasnije počeo da izlazi (vidi nap. 362).
- Nije poznato da li je sačuvano pismo Charles-u Bonnier-u. 292
- ³⁵⁵ Reč je o određivanju Engelsovih nećaka Hermanna, Moritza i Emila za suvlasnike firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 296
- ³⁵⁶ Hermann Schlüter je 20. decembra 1889. zamolio Engelsa da prikupi obaveštenja o George-u W. Reidu iz Londona. Schlüter je pisao: «Oprilike od pre tri meseca ovde se nalazi izvesni George W. Reid, koji tvrdi da je ovamo poslat iz Londona da bi organizovao lučke radnike i mornare na ovom području . . . Lučki radnici počinju da sumnjaju u njega. Od mene su tražili da pokušam da nešto bliže saznam o njemu. Posebno me je navelo da ovoj želji izadem u susret to što sam uveren da on ovde svršava Hyndmanove poslove.» 298
- ³⁵⁷ Misli se na *Amalgamated Society of Engineers* (Ujedinjeni savez mehaničara), osnovan 1851, koji je bio prototip engleskih tredjuniona. Savez je okupljao kvalifikovane radnike, usmeravao borbu radnika na čisto ekonomsko-profesionalne zahteve i time ih odvlačio od političke borbe. 298 329
- ³⁵⁸ *London Trades Council* (Londonsko sindikalno veće) osnovano je u maju 1860. na konferenciji delegata londonskih tredjuniona. Londonsko veće, pod čijim rukovodstvom je bilo okupljeno više desetina hiljada sindikalaca glavnog grada, imalo je velik uticaj na radničku klasu cele Engleske. U prvoj polovini šezdesetih godina ono je rukovodilo velikim mitinzima engleskih radnika protiv vlade, koja je pripremala oružanu intervenciju u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) u korist robovlasnika Juga. Ono je organizovalo demonstracije solidarnosti sa italijanskim oslobodilačkim pokretom i poljskim ustankom. Veće je kasnije rukovodilo pokretom za legalizaciju tredjuniona. Osnivanjem Kongresa tredjuniona (vidi nap. 75) krajem šezdesetih godina, Londonsko veće, na čijem čelu su bile reformističke vođe, više nije bilo centar engleskog sindikalnog pokreta, iako je posle, kao i pre, zauzimalo uticajne pozicije. Londonsko veće, koje je u svojim redovima okupljalo pretežno stare tredjunione, zauzelo je početkom

- devedesetih godina odbojan stav prema formiranju novih tredjuniona i prema pokretu za osmočasovni radni dan. Međutim, pod pritiskom masovnog pokreta bilo je prinuđeno da učestvuje na majskim demonstracijama devedesetih godina. 298 343 345 349 351
- ³⁵⁹ *Kentish Town* – gradska četvrt Londona u kojoj se nalazila redakcija lista «Sozialdemokrat». 299 330 387 389
- ³⁶⁰ Preporuka priložena ovom pismu sačuvana je kao koncept u rukopisu. 301
- ³⁶¹ Reč je o klubu socijalista Vorwärts koji su januara 1882. osnovali nemački emigranti u Buenos Airesu. Od 1886. klub je izdavao list «Vorwärts». On je propagirao ideje socijalizma i radnike pozivao na štrajkove za bolje životne i radne uslove. 301
- ³⁶² Ovi redovi se nalaze na pismu Charles-a Bonnier-a Engelsu od 14. januara 1890. Bonnier je zamolio Engelsa da ovo pismo pošalje Eleanor Marx-Aveling kako bi se i ona upoznala sa njegovim sadržajem. Pismo – nastavak razmene mišljenja između Bonnier-a i Engelsa – uglavnom se bavilo pitanjem izdavanja novog lista (vidi nap. 354) Francuske radničke partije. Međutim, ovaj plan o novom izdanju nedeljnog lista «Le Socialiste» kao centralnog organa francuske Radničke partije ostvaren je tek u septembru 1890. 303
- ³⁶³ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na drugoj strani se nalazi sledeća adresa: H. Schlüter, Esq., 73, First Avenue, New York City, US Amerika. 304
- ³⁶⁴ Na dan 5. i 6. novembra 1889. kao i 22, 23. i 25. januara 1890. u nemačkom Rajhstagu je vođena debata o nacrtu zakona o nizu izmena u zakonu o socijalistima (vidi nap. 15). Nacrt zakona je predviđao privremeno, na neodređeni rok, produženje zakona o socijalistima i strože mere protiv periodičnih publikacija. Pored toga, osobe optužene da su opasne za državu, trebalo je poslati u prognostvo, u trajanju do jedne godine. Rajhstag je 25. januara 1890. odbio nacrt zakona sa 169 glasova prema 98. Do odbijanja je došlo usled pritiska masa i ono je pokazalo, s obzirom na sve veću snagu radničkog pokreta, krupnije razlike unutar vladajućih klasa. 306
- ³⁶⁵ Engels upućuje na dopis Augusta Bebela u rubrici «Ausland. Deutschland» u listu «Arbeiter-Zeitung» od 17. januara 1890. 306
- ³⁶⁶ *Nacional-liberalna partija* obrazovana je u jesen 1866, posle rascepa građanske Partije naprednjaka (vidi nap. 69). Ona je zastupala interese nemačke, u prvom redu pruske buržoazije. Radi zadovoljenja materijalnih interesa buržoazije nacional-liberali su zahtevali da buržoazija preuzme političku vlast i smatrali su da je njihov glavni cilj ujedinjenje nemačkih država pod pruskom hegemonijom. Njihova politika je bila izraz kapitulacije nemačke liberalne buržoazije pred Bismarckom. Posle ujedinjenja Nemačke, Nacional-liberalna partija se konačno konsolidovala kao partija krupne buržoazije, pre svega industrijskih magnata. U unutrašnjoj politici nacional-liberali su ubrzo izneverili svoje ranije liberalne zahteve. 306 316
- ³⁶⁷ Engels ima na umu držanje Nemačke slobodoumne partije (vidi nap. 381) prilikom izbora za Rajhstag, februara 1887. U to vreme je Socijaldemokratska partija pozvala svoje birače da na preliminarnim izborima glasaju za kandidate buržoaske i sitnoburžoaske opozicije ukoliko se izjašnjavaju za uvođenje opšteg prava glasa, a protiv zakona o izuzeću. Nemačka slobodoumna partija je u mnogim izbornim okruzima spasla svoje kandidate zahvaljujući glasovima radnika. U drugim izbornim okruzima, ona je glasala za kandidate kartela (vidi nap. 67) protiv socijaldemokrata i time doprinela pobedi kartela, koji je podržavao Bismarckovu vladu. 306
- ³⁶⁸ U aprilu 1886. Gladstone je, da bi obezbedio podršku Iraca, podneo britanskom parlamentu Home Rule Bill (vidi nap. 38). Predlog ovog Bill-a doveo

je do rascjepa Liberalne partije i do odvajanja tzv. Liberalunionista (vidi nap. 270). Bill nije bio usvojen. 30b

- ³⁶⁹ Na dan 20. februara 1890. održan su izbori za nemački Rajhstag, na kojima je nemačka socijaldemokratija postigla velik uspeh. U prvom izbornom krugu ona je dobila 1 427 323 glasa i 20 mesta u Rajhstagu. Na užim, ponovnim izborima, održanim 1. marta, Partija je dobila još 15 mesta. Njen broj glasova se u odnosu na 1887. skoro udvostručio. Time je revolucionarna socijaldemokratija postala najjača partija u Nemačkoj. 307 312 332 334 344 349 416
- ³⁷⁰ August Bebel je 20. januara 1890. govorio u Hamburgu kao poslanik Rajhstaga na zboru birača od 20 000 ljudi. Na kraju svog govora on je tražio od učesnika zbora da 20. februara ispune svoju obavezu i u Rajhstag izaberu predstavnike socijaldemokratije. 307
- ³⁷¹ Engels verovatno aludira na Gladstone-ov govor koji je ovaj održao 22. januara 1890. na skupštini liberala u Česteru. U njemu se Gladstone nepovoljno izrazio o postupku turske vlade na Kritu i u Jermeniji (vidi u ovom tomu, str. 223). 307
- ³⁷² List «The Labour Elector» od 25. januara i 1. februara 1890. je u redakcijskoj belešci oštro kritikovao istupanje Ernesta Parke-a protiv lorda Eustona. Tom Mann, George Bateman i dr. su u listu «The Labour Elector» od 1. februara 1890. istupili protiv ovog napisa. 310
- ³⁷³ Težnje Engleske za proširenjem svoje uticajne sfere u istočnoj Africi izazvale su aprila 1889. sukob između Portugalije i Engleske. U novembru 1890. i u maju 1891. ove dve zemlje su postigle sporazum o regulisanju sukoba zbog granica: Portugalija je odobrila Englezima slobodan tranzit i brodski saobraćaj u okviru svojih afričkih poseda.
List «The Labour Elector» je 25. januara 1890. objavio jedan članak pod naslovom *True patriots all*, u kome se opravdava osvajačka politika engleske vlade. 310
- ³⁷⁴ *Fabian essays in socialism*, London 1889. 311
- ³⁷⁵ Engels se osvrće na dopis Augusta Bebela u listu «Arbeiter-Zeitung» od 7. februara 1890. u rubrici «Ausland. Deutschland», koji je datiran sa «Berlin, 4. Februar».
Carski ukazi od 4. februara 1890. koji su objavljeni neposredno uoči izbora za Rajhstag trebalo je da pomognu vladi u borbi protiv socijaldemokratije.
U prvom ukazu Wilhelm II daje uputstva državnom kancelaru da se obrati izvesnim evropskim zemljama s predlogom da se sazove međunarodna konferencija na kojoj bi se raspravljalo o stvaranju jedinstvenog zaštitnog zakonodavstva radnika. Konferencija je održana marta 1890. u Berlinu. Na njoj su pored nemačkih predstavnika učestvovali predstavnici vlada Engleske, Francuske, Austro-Ugarske, Italije i drugih zemalja. Konferencija je donela odluke o zabrani rada dece ispod 12 godina, o skraćanju radnog dana za omladinu i žene i dr. Međutim, ove odluke nisu bile obavezne za učesnike konferencije.
U drugom ukazu ministrima javnih radova, trgovine i zanata car je izrazio želju da se ispita postojeće zaštitno zakonodavstvo radnika. To je, navodno, trebalo da se učini da bi se popravio položaj radnika u državnim i privatnim preduzećima.
Objavljivanje ova dva ukaza svedočilo je o raskidu sa metodama Bismarcka, koji se protiv radničkog pokreta pretežno borio kaznama. Vladajuće klase Nemačke su sada htele da širenje radničkog pokreta zadrže pojačanom socijalnom demagogijom i elastičnijim sprovođenjem tradicionalne politike biča i kolača. 312 335
- ³⁷⁶ Prilikom debate o nacrtu zakona o produženju i pooštavanju zakona o socijalizmu (vidi nap. 364) nacional-liberali su glasali protiv paragrafa o proterivanju. 313

- ³⁷⁷ *Centar* – politička partija katolika kojoj su se u leto 1870. priključili katolički poslanici pruskog poslaničkog doma i koja se posle izbora za Rajhstag 1871. konstituisala u Rajhstagu (mesta poslanika Partije centra nalazila su se u sredini sale za sednice). Partija centra se oslanjala na katoličku sitnu buržoaziju i na većinu seljaka-katolika i radnika u južnoj i zapadnoj Nemačkoj, kao i u gornjoj Šleziji. Ona je, u prvom redu, zastupala interese katoličkih krupnih zemljoposjednika i industrijskog kapitala. Centar je najpre bio u opoziciji prema Bismarckovoj vladi i sledio partikularističke, antipruske tendencije. Međutim, ona je ipak glasala za Bismarckove mere protiv revolucionarnog radničkog pokreta. Svoju ocenu Centra Engels je dao u spisu *Uloga sile u istoriji* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 331 - 375), kao i u članku *Šta sada?* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 7 - 8). 313 315
- ³⁷⁸ U svojoj izbornoj besedi 31. januara 1890. u Stolpeu, Puttkamer je izrazio uverenje da će u slučaju ukidanja zakona o socijalistima (vidi nap. 15) armija i činovništvo, koji su potčinjeni vladi, biti garantija za očuvanje poretka u zemlji. On je dalje rekao da će se, ukoliko Rajhstag u najskorije vreme ne odobri zakon sa predviđenim izmenama (vidi nap. 364), umesto malog morati da zavede veliko opsadno stanje, a umesto paragrafa 28, stajaje topovi. Malo opsadno stanje se, shodno paragrafu 28 zakona o socijalistima, moglo zvesti u pojedinim okruzima i mestima u trajanju od jedne godine. Za vreme opsadnog stanja, zborovi su se mogli održavati samo uz prethodno odobrenje policije; zabranjeno je širenje publikacija na javnim mestima; osobama optuženim da predstavljaju opasnost za bezbednost i poredak, bilo je zabranjeno da se zadržavaju u okruzima i mestima u kojima je vladalo malo opsadno stanje; posedovanje, nošenje, uvoz ili prodaja oružja bili su zabranjeni ili vezani za određene uslove. 313 319 321
- ³⁷⁹ Na dan 1. marta 1890. održani su uži izbori pored izbora 20. februara za nemački Rajhstag (vidi nap. 369). 315
- ³⁸⁰ Reči potiču iz jedne stare engleske dečje pesme. One po smislu znače da nešto što se jedanput razbije ne može više sastaviti. 315
- ³⁸¹ Misli se na *Nemačku slobodoumnu partiju*; ona je formirana 1884. spajanjem *Partije napretka* (vidi nap. 69) sa levim krilom Nacional-liberala (vidi nap. 366). Ova partija je zastupala interese liberalne i sitne buržoazije, istupala je protiv socijaldemokratije, a u raznim pitanjima zauzimala je opozicioni stav prema Bismarckovoj vladi (vidi nap. 367). 315
- ³⁸² Reč je o intervjuu Paula Lafargue-a, datom dopisniku lista «Gaulois». U njemu je Lafargue izneo stav prema ishodu izbora u Nemačkoj (vidi nap. 369) i planu Wilhelma II o sazivanju međunarodne konferencije o zaštitnom zakonodavstvu radnika (vidi nap. 375). List je objavio intervju pod naslovom *En Allemagne* 3. marta 1890. 317
- ³⁸³ U periodu 1888 - 1890. široka javnost je preko serije članaka američkog žurnaliste George-a Kennana *Siberia and the exile system*, koja je izlazila u američkom časopisu «The Century Illustrated Monthly Magazine», bila upoznata sa činjenicama o surovom postupanju sa političkim zatvorenicima u Sibiru. Članci su nastali posle novinarskog puta kroz Sibir, godine 1885 - 1887. Oni su prevedeni na nemački, francuski i ruski, a izlazili su i kao knjiga. U februaru 1890. ruski časopis «Socijal-Demokrat» izneo je nove podatke o zlostavljanju političkih zatvorenika u Jakutiji. 318 327
- ³⁸⁴ Paul Lafargue je pod pseudonomom Fergus objavio u časopisu «Nouvelle Revue» od 15. marta 1890. članak *Rousseau et l'Egalité, réponse au professeur Huxley*. 318
- ³⁸⁵ Paul Lafargue je u februarском broju časopisa «Time» objavio svoj članak *Darwinism on the French stage*. 318

- ³⁸⁶ Wilhelm Liebknecht je prilikom izbora 20. februara 1890 (vidi nap. 369) od svih poslanika dobio najveći broj glasova. 319
- ³⁸⁷ Engels verovatno upućuje na neki članak u holandskom listu »Recht voor Allene. 320
- ³⁸⁸ Antonio Labriola, *I problemi della filosofia della storia*, Roma 1887. 322
- ³⁸⁹ Značajniji deo ovog pisma, koje je Pasquale Martignetti poslao redakciji časopisa »Cuore e critica«, objavljen je u časopisu 16. marta 1890. 323
- ³⁹⁰ U jednom pismu Baccariniju, Antonio Labriola razvija misao o korišćenju neobrađenih površina (terra libera) u kolonijama. Jedan deo ovog pisma objavljen je 15. marta 1890. u časopisu »Il Messaggero« pod naslovom *La terra a chi la lavora*. Pasquale Martignetti, od koga je Labriola tražio da napiše jedan članak o navedenom problemu, šalje Engelsu ovaj broj časopisa »Il Messaggero« i moli ga u pismu od 26. marta 1890. da kaže svoje mišljenje o ovom pitanju. 323
- ³⁹¹ Prve dve glave Engelsovog rada *Spoljna politika ruskog carizma* objavljene su u aprilskom broju časopisa »Die Neue Zeite; bez Engelsovog znanja izvršene su neke izmene u originalnom tekstu. Tim izmenama je ublažena Engelsova ocena vladajućih krugova Rusije i Pruske, predstavnika dinastije Hohenzollern itd. Zbog Engelsovog protesta originalni tekst ovih glava zajedno sa trećom glavom objavljen je u majskom broju časopisa »Die Neue Zeit«. Prilikom ovog drugog objavljivanja, redakcija je u jednoj belešci pisala: »Prilikom štampanja I i II aprilske sveske časopisa »Die Neue Zeit« potkrala su se, zbog nerazumevanja, neka odstupanja od originala, koja su bitno uticala na karakter članka. Naši čitaoci će nam svakako biti zahvalni što smo umesto da navedemo ispravke pojedinih mesta još jednom preneli ceo članak u prvobitnom obliku. On je u celosti dat u ovoj svesci.« 324 325 328
- ³⁹² V. I. Zasulič je u svom pismu krajem marta 1890. zamolila Engelsa da joj pošalje III glavu svog rada *Spoljna politika ruskog carizma* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 11 - 41). To je trebalo objaviti zajedno sa II glavom, u drugoj svesci časopisa »Социаль-Демократъ«. Glava I je objavljena u februaru 1890. u prvoj svesci istog časopisa. 326
- ³⁹³ Engels je od Stepnjaka (S. M. Kravčinskog) dobio februarski broj časopisa »Социаль-Демократъ«, od 1890. U njemu je objavljen članak Революционеры из буржуазной среды od V. I. Zasulič i prvi deo članka Н. Г. Чернишевский od G. V. Plehanova. Drugi deo Plehanovljevog članka je štampan u avgustovskom broju časopisa. 326
- ³⁹⁴ Krajem februara 1890. u Moskvi su ponovo izbili studentski nemiri, koji su brzo zahvatili i druge univerzitete (u Petrogradu, Kijevu, Kazanu, Harkovu, Odesi). Uzroci nezadovoljstva studenata bili su: sužavanje slobode naučnog rada i ograničenje autonomije univerziteta. Policija je pokušala da hapšenjima, progonima i deportacijama savlada nemire. 327
- ³⁹⁵ Zahvaljujući nastojanjima Stepnjaka (S. M. Kravčinskog), u Engelskoj je 1890. osnovano društvo »Prijatelji ruske slobode«, čiji je zadatak bio da u Zapadnoj Evropi probudi simpatije za ruski revolucionarni pokret. U periodu od 1891. do 1900. društvo je izdavalo list »Free Russia«. 327
- ³⁹⁶ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. 330
- ³⁹⁷ U svom pismu od 3/6. marta 1890. Friedrich Adolph Sorge pisao je Engelsu: »Schlüter misli da ćeš verovatno uskoro doći u situaciju da objaviš Miquelovo pismo i za tu priliku on bi želeo da »New Yorker Volkszeitung« pokaže svoju blagonaklonost u tom smislu što bi ti prethodno poslao prepis ovamo i u podesnom trenutku telegramom javio da se objavi. Johannes Miquel - nacional-liberal i poslanik Rajhstaga - napisao je dotično pismo, koje se nalazilo u En-

- gelsovim rukama u vreme kad je bio član Saveza komunista (vidi nap. 318) 331
- ³⁹⁸ Engels je u pismu predložio Conradu Schmidtu da se preseli u London. Na to je Schmidt odgovorio 1. aprila 1890. i pitao Engelsa da li mu on na neki način može pomoći pri izdavanju Marxove zaostavštine. Ne raspoložemo Engelsovim pismom Schmidtu. 334
- ³⁹⁹ Kod *Kemigreci* – u blizini sela Sadove – vođena je 3. jula 1866. odlučujuća bitka u prusko-austrijskom ratu. Završila se potpunim porazom austrijske vojske. 335
- ⁴⁰⁰ O ovome uporedi 30. tom ovog izdanja. 335
- ⁴⁰¹ *Code Napoléon* – pod Napoleonom I stvoren je u periodu od 1804. do 1810. zbornik zakona koji se sastojao od pet zakonika: građanskog zakonika, građansko-sudskog postupka, trgovačkog zakonika, krivičnog zakonika i krivičnog postupka. 336 429
- ⁴⁰² U listu *Sozialdemokrat* od 5. aprila 1890. objavljen je članak Grigorija Beka pod naslovom *Erwiderung*; bio je to odgovor na dopis u istom listu od 22. marta 1890. pod naslovom *Aus der russischen Bewegung*, potpisan sa *Zkw. Sozialdemokrat* je 26. aprila 1890. objavio jedno pismo redakciji pod naslovom *Ueber die Propaganda unter den russischen Arbeitern* [O propagandi među ruskim radnicima]. Pismo je bilo potpisano imenom Osipovič (verovatno pseudonim V. I. Zasulič). 339
- ⁴⁰³ U pismu Engelsu, napisanom 10. aprila 1890. V. I. Zaulič nabraja nekoliko, ruskih listova koji su 1888/1899. izlazili u Švajcarskoj: *«Свобода», «Борба» «Самоуправление»* i *«Свободная Россия»* 340
- ⁴⁰⁴ *Dismal Swamp* – široko područje prekriveno barama u saveznoj državi Virđiniji, u SAD. 342
- ⁴⁰⁵ Socijaldemokratska frakcija Rajhstaga je 13. aprila 1890. na zasjedanju u Haleu donela odluku da uputi poziv *«An die Arbeiter und Arbeiterinnen Deutschlands»* (Radnicima i radnicama Nemačke) za 1. maj. Ona je pozvala radnike da u smislu odluka pariskog Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika od 1889 (vidi nap. 265) 1. maja organizuju demonstracije, zborove i dr. za uvođenje osmočasovnog radnog dana i nacionalno i međunarodno zaštitno zakonodavstvo radnika. Pored toga pokrenuta je akcija da se svuda prikupe potpisi za peticiju Rajhstagu u kojoj bi se tražilo ostvarivanje odluka pariskog Međunarodnog kongresa radnika. Zborove je trebalo iskoristiti za stvaranje novih i učvršćivanje već postojećih organizacija radnika. Nasuprot shvatanjima *«Mladih»* (vidi nap. 411) poziv se orijentisao na korišćenje legalnih oblika borbe. U njemu se apelovalo na radnike da se provokativnim planovima najreakcionarnije frakcije vladajućih klasa, na čijem čelu su bili visoki vojni funkcioneri, suprotstave razboritošću i disciplinom. Obustavu rada 1. maja frakcija je preporučila samo onde gde je to moguće bez izazivanja sukoba. U apelu je izričito rečeno da je Međunarodni socijalistički radnički kongres odbio da 1. maja organizuje generalni štrajk. 343
- ⁴⁰⁶ Jedan deo ovog pisma prvi put je objavljen u listu *«New Yorker Volkszeitung»*, 10. maja 1890. 345
- ⁴⁰⁷ *Bloomsbury Socialist Society* se konstituisalo avgusta 1888. kao samostalna organizacija, anarhistički elementi. Pod rukovodstvom Eleanor Marx-Aveling i Edwarda Avelinga, Društvo je razvilo živu agitaciju i propagandni rad među radnicima londonskog East-Enda. Njegovi predstavnici su ušli u sastav Centralnog komiteta koji je organizovao majske demonstracije u Hyde Parku 4. maja 1890 (vidi nap. 408 u 33. tomu ovog izdanja). 345
- ⁴⁰⁸ Za organizovanje prvih engleskih majskih demonstracija 4. maja 1890. u Lon-

- donu obrazovan je *Centralni komitet*, koji se sastojao od predstavnika tredjuniona, radikalnih klubova (vidi nap. 45) i nekih socijalističkih grupa. Sledećih nekoliko meseci Komitet je vodio borbu za zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana, za ostvarivanje odluka Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika od 1889, kao i za stvaranje jedne radničke partije. Komitet je bio polazna tačka da se u julu 1890. stvori *Legal Eight Hours and International Labour League* (Međunarodna radnička liga za zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana). 345 350 352 353 357 412
- ⁴⁰⁹ Engels upućuje na dopis Augusta Bebela u rubrici «Ausland. Deutschland» koji je 25. aprila 1890. izašao u listu «Arbeiter-Zeitung». 346
- ⁴¹⁰ August Bebel je 9. aprila 1890. odgovorio na Engelsevo pismo za koje nije poznato da li je sačuvano. Bebel, između ostalog, piše da se on potpuno slaže s Engelsevim mišljenjem o duševnom stanju Wilhelma II. 348
- ⁴¹¹ Krajem marta 1890. jedna grupa berlinskih socijaldemokrata, među njima i Max Schippel, objavila je apel «Was soll am 1. Mai Geschehen?» (Šta će se dogoditi 1. maja?), u kome je pozvala radnike na opštu obustavu rada, na dan 1. maja. Apel je izražavao shvatanja «Mladih», jedne poluanarhističke, levo-sektaške grupe u redovima nemačke socijaldemokratije, koja se konačno formirala 1890. Jezgro ove grupe činili su mladi akademski građani, pisci i urednici nekih lokalnih partijskih listova, koji su hteli da Partiji nametnu sektašku zavereničku politiku. Zagovornici «Mladih» su iskoristili opravdano nepoverenje radnika prema pojedinim oportunistički nastrojenim, socijaldemokratskim poslanicima Rajhstaga u borbi protiv partijskog rukovodstva i marksističke strategije i taktike socijaldemokratije. Oni su posle ukidanja zakona o socijalistima (vidi nap. 15) ignorisali izmenjene uslove borbe, negirali revolucionarnu parlamentarnu taktiku Partije i posebno istupali protiv svestranog korišćenja legalnih mogućnosti za delovanje socijaldemokratije. Svako produžavanje politike povezivanja klevetali su kao oportunizam, a Glavni odbor Partije optuživali su da štiti interese sitne buržoazije. U oktobru 1891. erfurtski kongres Socijaldemokratske partije Nemačke isključio je iz Partije vođe «Mladih».
- Odgovor partijskog rukovodstva na apel «Mladih» izložen je u apelu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga *An die Arbeiter und Arbeiterinnen Deutschlands* 13. aprila 1890 (vidi nap. 405). 349 392 393 397
- ⁴¹² Na dan 30. septembra 1890. prestalo je važenje zakona o socijalistima (vidi nap. 15). 349
- ⁴¹³ Misli se na odluku Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika od 1889 (vidi nap. 265). 352
- ⁴¹⁴ Lewis Henry Morgan, *Houses and houselife of the American aborigines*, Washington 1811. 353 357 374 383
- ⁴¹⁵ Engels citira prvi deo pisma koji mu je uputio N. F. Danijelsson 17. maja 1890. 353
- ⁴¹⁶ Posle ozbiljnog poraza bulanžista na opštinskim izborima u Parizu, 27. aprila do 4. maja 1890, ukinut je Nacionalni republikanski komitet. Boulanger je bio predsednik ovog Komiteta. 353
- ⁴¹⁷ Ove redove Engels je napisao na dopisnici čiji je ugao sa markom otcepljen. Reči u uglastim zagradama dopunila je redakcija. 355
- ⁴¹⁸ Misli se na otvoreno protestno pismo Friedricha Adolpha Sorgea i Hermanna Schlütera protiv načina kako je okarakterisan Karl Marx u knjizi A. Sartorius-a Freiherrn-a von Waltershausen-a *Der moderne Socialismus in den Vereinigten Staaten von Amerika*. [Moderni socijalizam u Sjedinjenim Američkim Državama]. Pismo je objavljeno u listu «Sozialdemokrat», 31. maja 1890. 356

- ⁴¹⁹ Engels misli na majske demonstracije u Hyde Parku 4. maja 1890 (vidi u ovom tomu, pismo br. 188 i u 33. tomu ovog izdanja, str. 50 - 54). 357
- ⁴²⁰ Aluzija na izveštaj lista «New Yorker Volkszeitung» o optužbi podignutoj protiv Edwarda Avelinga (vidi nap. 46). 357
- ⁴²¹ Jedan deo ovog pisma Engels je uključio u svoj članak *Odgovor gospodinu Paulu Ernstu* (vidi u 33. tomu ovog izdanja). Ovaj članak je Engels napisao kao odgovor na članak Paul-a Ernsta u listu «Volksstimme», 16. septembra 1890, u kome je on izopatio Engelsovo izlaganje u ovom pismu i pokušao da Engelsa dovede u vezu sa istupanjem «Mladih» (vidi nap. 411). 359 432
- ⁴²² Hermann Bahr je u časopisu «Freie Bühne für modernes Leben», sveska 17 od 28. maja 1890, objavio članak *Zur Frauenfrage. – Die Epigonen des Marxismus*, koji je bio uperen protiv članka Paul-a Ernsta *Frauenfrage und sociale Frage*, objavljenog u svesci 15 istog časopisa od 14. maja 1890. Ernst je u svom pismu 31. maja 1890. molio Engelsa da ga podrži u njegovoj polemici protiv Hermannu Bahra. 359
- ⁴²³ N. F. Danijeljon je u pismu od 24. februara 1890. čestitao Engelsu pobjedu koju je postigla nemačka socijaldemokratija na izborima za Rajhstag 20. februara (vidi nap. 369). 362
- ⁴²⁴ N. F. Danieljson je 22. januara 1890. poslao Engelsu «*Статистический ежегодник по Московской губернии за 1889. г.*» posebno mu preporučujući da u njemu pročita članke N. N. Černenkova *Крестьянский кредит в Московской губернии по сообщениям г. г. корреспондентов и Некоторые сведения о крестьянских общественных займах в Московской губернии по исследованиям 1876 — 1878 г. г.* 362
- ⁴²⁵ Reč je o radu John-a Daviesa *Historical tracts*, Dublin 1787. 363
- ⁴²⁶ Ustanak koji je 1745. izbio među škotskim brdanima bio je njihov odgovor na ugnjetavanje i proterivanje sa zemlje, koje je sprovedeno u interesu engleske i škotske zemljišne aristokratije i buržoazije. Jedan deo plemstva u škotskom gorju, koji je bio zainteresovan za očuvanje feudalno-patrijarhalnog sistema klanova i podržavao aspiracije predstavnika svrgnute dinastije Stuart na engleski presto, iskoristio je nezadovoljstvo brdana. Proklamovani cilj ustanka bio je da se na presto dovede Charles Edward, unuk Jamesa II. Ustanak je bio ugušen. 363
- ⁴²⁷ U svom pismu od 3. juna 1890. Hermann Schlüter je obavestio Engelsa da je imenovan za urednika «Pionier. Illustrierter Volkskalenders», godišnje publikacije lista «New Yorker Volkszeitung». Zbog toga moli Engelsa da u publikaciji «Pionier» objavi Marxovu biografiju, koju je Engels napisao 1877 (vidi u 30. tomu ovog izdanja), s tim da je Engels dopuni sa još nekoliko redaka, koji bi se odnosili na poslednje godine Marxovog života.
U istom pismu Schlüter javlja da je zbog izbacivanja dosadašnjeg glavnog urednika imenovan za privremenog glavnog urednika lista «New Yorker Volkszeitung». Ove funkcije on se prihvatio samo na kratko vreme. 264
- ⁴²⁸ Potpisivanjem nemačko-engleskog sporazuma o kolonijama 1. jula 1890. ostrvo Helgoland predato je Nemačkoj (vidi nap. 151). 365
- ⁴²⁹ Upor. pesmu Ernsta Moritza Arndta *Des Deutschen Vaterland*. 365
- ⁴³⁰ Od ovog pisma sačuvan je i omet sa sledećom adresom: Herrn Reichstagsabg. W. Liebknecht, Fürbringerstr. 17 II, Berlin, Germany. 366
- ⁴³¹ Nije poznato da li su sačuvana pisma Paul-u Singeru i Wilhelmu Liebknechtu. 366

- ⁴²² Ferdinand Lassalle se januara 1861. obratio Marxu i predložio mu da zajednički izdaju jedan list u Berlinu. Međutim, uslovi koje je postavio Lassalle onemogućili su Marxovu i Engelsovo učešće u ovom projektu. O razlozima Marxovog i Engelsovog odbijanja vidi u 37. tomu ovog izdanja, Prvi deo, pisma br. 91, 97 i 99. 366
- ⁴²³ Ludwig Kugelmann je u pismu od 13. juna 1890. zamolio Engelsa da mu pošalje dva primerka lista »Daily Telegraph« sa Kingstonovim izveštajem o njegovoj poseti Bismarcku. 368
- ⁴²⁴ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na zadnjoj strani je sledeća adresa: Herrn Reichstagsab. W. Liebknecht, Fürbringerstr. 17 II, Berlin, Germany. 369
- ⁴²⁵ Wilhelm Liebknecht se verovatno obratio Engelsu s molbom da napiše odgovor na belešku »Make a note of this!«, objavljenu 21. juna 1890. u listu »Justice«. U ovoj belešci se tvrdilo – pozivajući se na posibilističkog vođu Paul Brousseau kao izvor – da je Liebknecht, u ime nemačke socijaldemokratije, izjavio: »Mi nismo revolucionari«; u belešci se dalje kaže da nemačka socijaldemokratija polaže sve nade u propagandu, a ne u revolucionarnu akciju. U sledećem broju lista »Justice«, od 28. juna, štampano je pismo Ferdinanda Gilles-a redakciji pod naslovom »German social-democrats still revolutionists«. U ovom pismu Gilles kaže da, ukoliko je Liebknecht i dao izjavu, koja mu se pripisuje, nije mogao govoriti u ime cele Partije koja je svoju privrženost revolucionarnim principima potvrdila na svim kongresima. U listu »The People's Press«, od 2. avgusta 1890., objavljena je Liebknechtova izjava povodom napisa u listu »Justice« od 21. i 28. juna 1890. 369 377
- ⁴²⁶ Prvi kongres nemačke socijaldemokratije, posle ukidanja zakona o socialistima održan, je od 12. do 18. oktobra 1890., u Haleu. Na njemu je učestvovalo 413 delegata. Partija je na tom kongresu dobila ime Socijaldemokratska partija Nemačke. Glavni predmet debate bio je novi organizacioni statut (vidi nap. 448). Na predlog Wilhelma Liebknechta kongres je doneo odluku da se do sledećeg kongresa, koji je trebalo da se održi 1891, izradi nacrt novog programa, koji bi se objavio tri meseca pre kongresa, tako da bi se o njemu moglo diskutovati u lokalnim partijskim organizacijama i štampi. Kongres je, dalje, raspravljao o pitanju partijske štampe i stavu Partije prema štrajku i bojkotu. 372 383 394 415 421 425 440 462 464
- ⁴²⁷ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na zadnjoj strani je adresa, ispisana Engelsovom rukom: F. A. Sorge Esq., Hoboken N. Y. US Amerika. Tudi rukopisom je Hoboken N. Y. US Amerika prepravljeno u Mt. Desert, Maine. 374
- ⁴²⁸ U Lidsu su vlasnici plinara zahtevali da se radnici iznajmljuju na četiri meseca i da u tom roku budu lišeni prava na štrajk. Pored toga oni su zahtevali da radni učinci budu viši za 25 procenata za vreme osmočasovne smene, nego za vreme dužeg radnog dana. Ovi zahtevi su praktično značili likvidaciju sindikata radnika u plinarama u Lidsu i osmočasovnog radnog dana za koji su se izborili radnici. To je izazvalo protest i otpor radnika. Početkom jula 1890. došlo je do pravih borbi između štrajkača i štrajkbrehera, koji su imali podršku vojske. Odlučan otpor radnika u štrajku prinudio je na povlačenje štrajkbrehere i vojsku. Vlasnici su bili prinuđeni da se odreknu svojih zahteva.
- Jednom od heroja događaja u Lidsu, Will-u Thorneu, Engels je poklonio jedan primerak prvog toma Marxovog *Kapitala* u znak dubokog poštovanja. Na knjizi je sledeća posveta: »To Will Thorne, the victor of the Leeds battle, with fraternal greetings from Frederick Engels« (Will-u Thorne-ju, pobedniku bitke u Lidsu, sa bratskim pozdravima od Friedricha Engelsa). 374 375
- ⁴²⁹ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na danjoj strani je sledeća adresa: Herrn W. Liebknecht, Südplatz 11, Leipzig, Germany. 377 389

- ⁴⁴⁰ Planirano je da časopis »Neue Zeits« ubuduće izlazi jedanput nedeljno. Ovaj plan je ostvaren oktobra 1890. 379
- ⁴⁴¹ Reč je o Engelsovom radu *Prilog istoriji ranog hrišćanstva*. On je završen tek u julu 1894. i objavljen u časopisu »Neue Zeits«, god. 13, 1894/95, 1. tom, br. 1 i 2 (vidi u 33. tomu ovog izdanja). 379
- ⁴⁴² Izvod iz ovog pisma je objavljen u listu »Berliner Volks-Tribüne« 27. septembra 1890. 380
- ⁴⁴³ Georg Friedrich Knapp, *Die Bauern-Befreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den ältern Theilen Preußen*, Leipzig 1887. 380
- ⁴⁴⁴ *Plave knjige* (Blue Books) – opšti naziv za publikacije materijala engleskog parlamenta i diplomatskih dokumenata ministarstva spoljnih poslova. Plave knjige, nazvane po svom plavom omotu, izdaju se u Engleskoj od 17. veka i glavni su zvanični izvor za istoriju privrede i diplomatije ove zemlje. Marx je posebno koristio Plave knjige prilikom rada na *Kapita'lu*. 380
- ⁴⁴⁵ U listu »Berliner Volks-Tribüne«, od 14. i 28. juna, kao i od 5. i 12. jula 1890, izlazili su pod naslovom »Jedem der volle Ertrag seiner Arbeit« članci Ferdinand-a Domela Nieuwenhuisa, Paul-a Ernsta, Paul-a Fischera, kao i članak sa potpisom »Od jednog radnika«. List je 12. jula objavio i »Schlußwort zur Debatte«. 381
- ⁴⁴⁶ Misli se na istupanje »Mladih« (vidi nap. 411). 383 387
- ⁴⁴⁷ List »Berliner Volksblatt« je 29. jula 1890. objavio izjavu Augusta Bebela povodom članka *Der 1. Oktober*, koji je objavljen u listu »Sächsischen Arbeiter-Zeitung«, od 23. jula 1890. 384
- ⁴⁴⁸ U avgustu 1890. stavljen je na diskusiju nacrt novog organizacionog statuta Partije koji je izradila socijaldemokratska frakcija Rajhstaga. U nacrtu je bilo predviđeno da frakciji pripadne pravo nadzora i kontrole nad Glavnim odborom Partije. Ovom napadu na unutarpartijsku demokratiju suprotstavili su se socijaldemokratski radnici. Kongres nemačke socijaldemokratije u Haleu (vidi nap. 436) odbio je uzurpatorske zahteve oportunističkih predstavnika u frakciji i usvojio organizacioni statut, kojim su odstranjene kontrolne funkcije frakcije. Neka posebna prava su zadržana. Prema organizacionom statutu, za sastav Partije u celini važili su principi demokratskog centralizma, ali statutom nisu bile regulisane u pojedinostima obaveze članova prema Partiji. Takođe je raščišćeno pitanje plaćanja članova Glavnog odbora i pitanje predstavnštva mesnih organizacija na godišnjim kongresima Partije. Statut je pružao mogućnost Partiji da u tadašnjim uslovima svoju organizaciju pretvori u masovnu partiju i ispuni zadatke klasne borbe. 387
- ⁴⁴⁹ U pismu od 16. avgusta 1890. Otto v. Boenigk moli Engelsa da mu za njegovo predavanje o socijalizmu odgovori na sledeća pitanja: »... da li je Karl Marx verovao i verujete li Vi gospodine Fried. Engels u celishodnost sprovođenja socijalističkih ideja pod uslovima različnosti obrazovanja, tj. saznanja, ili mislite – što se meni čini ispravnijim – da se mora pričekati sa sprovođenjem do vremena u kome će ovo saznanje postati ravnomernije. Moje drugo pitanje je kratko: Kakvo je porodično poreklo supruge K. Marxa?« 390
- ⁴⁵⁰ Od 1. do 26. jula 1890. Engels je putovao po Norveškoj. 392 407
- ⁴⁵¹ Zborovi koje Engels pominje, održani su 10. avgusta 1890. u Drezdenu i 13. avgusta 1890. u Magdeburgu. Na oba skupa je izraženo puno poverenje Augustu Bebelu i socijaldemokratskoj frakciji Rajhstaga, koju je on predvodio. Zbor u Berlinu prvobitno zakazan za 20. avgust 1890. održan je 25. avgusta. I ovi učesnici su odali priznanje rukovodstvu Partije na čelu s Bebelom. 394
- ⁴⁵² List »Figaro« je 20. avgusta 1890. počeo da štampa niz članaka pod naslovom

Les coulisses du boulangisme, potpisanu sa X. Autor ovih članaka bio je bivši bulanžist Mermeix. 394

- ⁴⁵⁸ Belgijska radnička partija, u čijem rukovodstvu su bili posibilisti, imala je 1889. u Parizu svoje predstavnike, kako na marksističkom Međunarodnom socijalističkom radničkom kongresu (vidi nap. 265), tako i na kongresu posibilista (vidi nap. 268). Kongres posibilista dao joj je ovlaštenje da sazove sledeći međunarodni kongres. Marksistički kongres je, sa svoje strane, naložio švajcarskim socijalistima da obrazuju izvršni komitet koji bi pripremio sazivanje sledećeg kongresa u Švajcarskoj, ili u Belgiji. Time su, međutim, akcije ovog izvršnog komiteta dovedene u zavisnost od stava Belgijske radničke partije. U kasno leto 1890. Generalno veće Belgijske radničke partije, po nalogu kongresa posibilista 1889, razaslalo je pozive za međunarodni radnički kongres u Briselu 1891. Pošto izvršni komitet Švajcaraca, do septembra 1890. nije izvršio nikakve organizacione pripreme za sledeći kongres, ponovo je nastala opasnost da 1891. dva međunarodna radnička kongresa uporedo zasedaju. 395 398 399 415 440
- ⁴⁵⁴ Kongres engleskih tredjuniona u Liverpulu održan je od 1. do 6. septembra 1890. Na njemu je učestvovalo oko 460 delegata, koji su predstavljali više od 1,4 miliona sindikalno organizovanih radnika. Na kongresu je prvi put prisustvovalo znatniji broj predstavnika novih tredjuniona, koji su bili pod znatnim uticajem engleskih socijalista. Uprkos otporu vođa starih tredjuniona, kongres je usvojio jednu rezoluciju u kojoj se zahtevalo zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana. Kongres je smatrao svrsishodnim da tredjunioni uzmu učešća u radu međunarodnog radničkog udruženja. Kongres je doneo odluku da pošalje delegate na međunarodni radnički kongres u Briselu. 395 397 415
- ⁴⁵⁵ Za vreme kongresa nemačke socijaldemokratije u Haleu (vidi nap. 436) održano je 16. i 17. oktobra 1890. savetovanje stranih gostiju sa Augustom Bebelom, Wilhelmom Liebknechtom i drugim članovima nemačkog partijskog vodstva. U skladu sa Engelsovim preporukama, konferencija je usvojila rezoluciju o organizovanju zajedničkog socijalističkog kongresa 1891. u Briselu. Švajcarski organizacioni komitet (vidi nap. 453), koga je postavio marksistički osnivački kongres II internacionale, trebalo je da se sporazume sa Generalnim većem Belgijske radničke partije o zajedničkom sazivanju međunarodnog kongresa radnika za 16. avgust 1891. u Briselu. Na kongres je trebalo pozvati sve radničke organizacije sveta. Trebalo je, prema tome, da se i posibilistima omogući učešće na kongresu, ukoliko bi bili spremni da priznaju njegov puni suverenitet. 395 400 410 416 418 423 426 440 464
- ⁴⁵⁶ Karl Kautsky konsultuje Engelsa u vezi sa svojom namerom da posle partijskog kongresa u Haleu (vidi nap. 436), u časopisu »Neue Zeit«, objavi seriju kritičkih članaka o Gotskom programu (vidi nap. 300), a da za autore angažuje Engelsa, Augusta Bebela i druge vođe Partije. 397
- ⁴⁵⁷ Engels ukazuje na knjigu Luja Brentana *Die Arbeitergilden der Gegenwart*, Bd 1 - 2, Leipzig 1871 - 1872. 397
- ⁴⁵⁸ U svom pismu od 16. septembra 1890. Paul Lafargue je pisao Engelsu da francuski socijalisti smatraju mogućim organizovanje međunarodnog kongresa 1891. u Belgiji, pošto su posibilisti izgubili svaki uticaj na Belgijance i Holandane tako da se ne treba plašiti za uspeh kongresa što se tiče posibilista. 399
- ⁴⁵⁹ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. August Bebel je na njega odgovorio 23. septembra 1890. sledećim rečima: »Održati neku vrstu konferencije u Haleu bilo bi dobro i lako; jer, pored Francuza i Nieuwenhuisa biće zastupljeni Austrijanci sa tri do četiri čoveka.« (Vidi nap. 455). 400
- ⁴⁶⁰ Reč je o članku *The death of a hero*, koji je objavljen u listu »Justice« 20. septembra 1890. 400

- ⁴⁶¹ Charles Caron je 17. septembra 1890. zamolio Engelsa za dozvolu da objavi prevod Marxovih i Engelsovih spisa u časopisu *«Revue politique et litteraire»* (upor. i nap. 462). 402
- ⁴⁶² Paul Lafargue je 19. septembra 1890. upozorio Engelsa u vezi sa davanjem pristanka Charles-u Caronu za objavljivanje Marxove *Bede filozofije*, jer je Caron bio privatni izdavač i već se poodavno povukao iz radničkog pokreta. 403
- ⁴⁶³ Joseph Bloch je u svom pismu od 3. septembra 1890. postavio Engelsu sledeća dva pitanja: 1. Kako to da, čak i posle prestanka porodice krvnog srodstva, brakovi među braćom i sestrama kod Grka nisu bili zabranjeni; 2. Da li su prema materijalističkom shvatanju istorije *sami* ekonomski odnosi određujući momenat, ili su samo u izvesnoj meri čvrsta osnova svih ostalih odnosa, koji mogu i samostalno delovati. 404
- ⁴⁶⁴ Jules Guesde, u svom pismu od 19. septembra 1890, ukazuje na jednu netačnost u Engelsovom pismu rukovodstvu Francuske radničke partije (vidi u 33. tomu ovog izdanja). Engels je pisao da je Međunarodni socijalistički radnički kongres 1889. u Parizu dao nalog švajcarskim i belgijskim socijalistima da samo zajednički organizuju sledeći kongres. Formalni nalog kongresa predviđao je: švajcarski socijalisti će obrazovati Izvršni komitet, koji će sazvati kongres u Švajcarskoj, ili u Belgiji (vidi i nap. 453). 410
- ⁴⁶⁵ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. August Bebel je 29. septembra 1890., između ostalog, pisao Engelsu: *«Mi smo danas raspravljali o pitanju međunarodne konferencije. Nismo mogli da odlučimo da i dalje objavljujemo pozive da se ne bi stekla predstava kako hoćemo da pomoću međunarodnih predstavnika damo našem kongresu posebnu slavu. Vreme je, takođe, da se vrlo odlučno pode napred.*
Osim Austrijanaca, Francuza i Holandana pojavile se dakle još jedan Belgijanac i jedan član švajcarskog komiteta. Ovaj poslednji je već prošle nedelje odlučio da se izjasni za Belgiju da ne bi došlo do rascepa. Mislim da će s ovim predstavnicima biti svakako moguće da se u našem duhu postigne sporazum o svim pitanjima. Smatram da je isključeno da se dogode stvari slične onima koje su se prošle godine dogodile u Parizu.» 410
- ⁴⁶⁶ Engels ukazuje na članak *Ein ernstes Wort*, koji je objavljen u listu *«Neue Preussische Zeitung»* od 22. septembra 1890. 411
- ⁴⁶⁷ Na svom kongresu u Šatelerou, održanom od 9. do 15. oktobra 1890, posibilisti su se pocepali na dve grupe: na brusiste (vidi nap. 17) i na alemaniste (upor. i ovaj tom, str. 416).
Organizacija alemanista je dobila ime Parti ouvrier socialiste révolutionnaire. Iako su u celosti ostali u okvirima ideoloških i taktičkih pozicija posibilista, alemanisti su, za razliku od posibilista, forsirali propagandni rad među sindikatima, u kojima su videli glavni oblik organizovanja radnika. Kao najznačajnije sredstvo borbe alemanisti su propagirali generalni štrajk. Slično posibilistima i alemanisti su bili protivnici jedinstvene, centralizovane partije. Oni su se zalagali za autonomiju i pridavali veliki značaj zauzimanju mesta u opštinskim većima. 412 416 418 421 422 440 464
- ⁴⁶⁸ List *«The Daily Chronicle»* od 25. septembra 1890. objavio je članak Edwarda Avelinga *The new era in German socialism* u kome su bili dati izvodi iz Engelsovog članka iz poslednjeg broja lista *«Sozialdemokrat»* (vidi u 33. tomu ovog izdanja).
Avelingov intervju sa Eduardom Bernsteinom objavljen je u listu *«The Star»* 29. septembra 1890. pod naslovom *«Germany flooded with papers from Kentish Town – A talk with the editors.»* 414
- ⁴⁶⁹ U dva pisma Engelsu, oba datirana 10. septembra 1890, Friedrich Adolph Sorge pisao je Engelsu da je car pomilovao Sergeja Schewitscha (upor. nap. 291) i

- da je dobio zaposlenje u Rigi. Ovo obaveštenje potvrđeno je Schewitschevim pismom u kome on moli da se njegove stvari pošalju u gostionicu u Rigi, u kojoj će stanovati. 415
- ⁴⁷⁰ U listu »New Yorker Volkszeitung«, od 10. septembra 1890, izašao je članak Juliusa Grunziga pod naslovom *Die Vorgänge im Lager der deutschen Socialdemokratie*, u kome autor zastupa shvatanja »Mladih« (vidi nap. 411). 415
- ⁴⁷¹ *Osmi kongres Francuske radničke partije u Lilu* održan je 11. i 12. oktobra 1890. Kongresu je prisustvovalo oko 70 delegata, koji su zastupali više od 200 partijskih organizacija i sindikata iz 97 gradova i mesta. Kongres je revidirao statut Partije, izabrao novo Nacionalno veće Francuske radničke partije za 1890/91 (vidi nap. 294) i precizirao njegova punomoćja. List »Le Socialiste« je potvrđen kao zvanični organ Partije. Kongres se izjasnio da se 1. maja 1891. održe mirne demonstracije. On nije podržao ideju o generalnom štrajku, kako je ona razrađena na kongresu sindikata u Bordou godine 1888 (vidi nap. 135), već se samo izjasnio za celishodnost međunarodnog štrajka rudara. Kongres je zahtevao od članova Partije da pristupe sindikatima i tamo šire ideje socijalizma.
- Četvrti kongres sindikata u Kaleu* održan je od 13. do 18. oktobra 1890. Sindikati su priznali rezolucije lilskog kongresa u vezi sa majskim demonstracijama i štrajkom rudara. 415 421 423
- ⁴⁷⁸ Posibilisti su odbili da 1. maja 1890. učestvuju u demonstracijama, zbog toga što su, navodno, bulanžistički i reakcionarni agenti nameravali da uzmu učešće na njima i zbog toga što su se plašili da će te demonstracije naneti štetu radničkoj klasi. 416
- ⁴⁷⁸ Engelsovo pitanje se odnosi na primedbu Friedricha Adolpha Sorgea u njegovom pismu od 23. septembra 1890. Sorge je 14. oktobra eksplicitno pisao Engelu da on o nepuštanju Eleanor Marx-Aveling da prisustvuje kongresu tredjuniona u Liverpulu (vidi nap. 454) misli isto kao i o članku u listu »The People's Press« od 13. septembra 1890, koji je verovatno bio uperen protiv nje. 418
- ⁴⁷⁴ Wilhelm Liebknecht je verovatno Engelu poslao brojeve lista »Berliner Volksblatt« od 1. do 5. oktobra 1890. U broju od 5. oktobra 1890. objavljen je Engelsov članak *Odgovor gospodinu Paulu Ernstu*. List »Berliner Volksblatt« je, pošto je list »Sozialdemokrat« ukidanjem zakona o socialistima ispunio svoj zadatak, određen za organ Partije. Prema odluci kongresa Partije u Haleu (vidi nap. 436) on je zvanično izlazio kao centralni organ Socijaldemokratske partije Nemačke. Od 1. januara 1891. izlazio je pod imenom »Vorwärts«. 420
- ⁴⁷⁶ Plašeci se izbijanja štrajka u svom preduzeću, vlasnici Gas Light and Coke Company u Bektonu hteli su da dovedu vojsku da bi zaplašili radnike. Deo trupa, stacioniran u Čatamu, stavljen je u stanje pripravnosti 3. oktobra 1890, ali nije bila izdata naredba za nastupanje. Na mnogobrojnim radničkim zborovima, koji su održavani u raznim okruzima Londona, oštro je osuđena spremnost vlade da preduzetnicima stavi na raspolaganje trupe koje bi se borile protiv radnika u štrajku. 420
- ⁴⁷⁶ Misli se na redakcijski članak »The split in France« u listu »Justice« od 18. oktobra 1890. 421 423 440
- ⁴⁷⁷ Engels misli na kongres u Lilu i Kaleu (vidi nap. 471) i na kongres Partije u Haleu (vidi nap. 436). 422
- ⁴⁷⁸ Posibilisti su odbili 1888. da učestvuju na kongresu u Troiju koji su oni sami sazvali (vidi nap. 128). 423
- ⁴⁷⁹ U listu »Gil Blas« 17. oktobra 1890. objavljen je intervju Augusta Bebela, dat tobožnjem dopisniku ovog lista. Ovaj intervju Engels je poslao Bebelu s jed-

- nim pismom, za koje se ne zna da li je sačuvano. Na to je Bebel odgovorio 24. oktobra da je ovaj intervju izmišljen od A do Š, i da on nikome nije dao intervju. Paul Lafargue, koji se uverio u neistinitost saopštenja, razobličio je ovu laž lista «Gil Blas» u listu «Socialiste» od 26. oktobra 1890. u beleški «Le Gil Blas interviewer.» 423
- ⁴⁸⁰ Paul Lafargue je 16. oktobra 1890. pisao Engelsu da su gotovo svi delegati lilskog kongresa bili izloženi osveti buržoazije i da su izgubili sredstva za život, tako da su bili prinuđeni da se obrate malim preduzetnicima itd. Prema Lafargue-ovom mišljenju, međutim, valja primetiti da su mnogi od njih preuzeli izborne funkcije u opštinskim većima i sličnim institucijama, što znači da je porastao uticaj Francuske radničke partije (vidi nap. 31) u narodu. 423
- ⁴⁸¹ Ovo pismo je postskriptum pismu koje je Eleanor Marx-Aveling uputila Engelsu 16. oktobra 1890. iz Halea, a Engels ga poslao Eduardu Bernsteinu. 425
- ⁴⁸² U listu «Berliner Volksblatt» od 14. oktobra 1890. i njegovom dodatku izašao je pod naslovom «Der Partei-Kongreß» izveštaj o kongresu partije u Haleu (vidi nap. 436). 425
- ⁴⁸³ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na zadnjoj strani je sledeća adresa: Herrn W. Liebknecht, Kantstraße 160. Charlottenburg-Berlin, Germany. 426
- ⁴⁸⁴ Znatno deo ovog pisma objavljen je u prilogu listu «Leipziger Volkszeitung» od 26. oktobra 1890. 427
- ⁴⁸⁵ Conrad Schmidt je, 20. oktobra 1890., konsultovao Engelsa u vezi s ponudom koja mu je učinjena da se prihvati uređivanja berzanske rubrike u listu «Züricher Post». Posle kratkog vremena on je prihvatio ovu ponudu; međutim, nije preuzeo berzansku rubriku, već rubriku političkih vesti (inostranstvo). Conrad Schmidt, je 18. juna 1891., pisao Engelsu da je dobio nameštenje u listu «Züricher Post». 427
- ⁴⁸⁶ Godine 1688. došlo je u Engleskoj do državnog prevrata, i tom prilikom je svrgnuta dinastija Stuart. Buržoaska, konstitucionalna monarhija sa Williamom Oranskim na čelu, koja je proistekla iz ovog prevrata, zasnivala se na kompromisu između nove zemljišne aristokratije i finansijske buržoazije. U engleskoj buržoaskoj istoriji ovaj prevrat se naziva «Glorious Revolution» (slavnom revolucijom). 430
- ⁴⁸⁷ *Deisti* – predstavnici religiozno-filozofskog učenja (deizma) koje, iako priznaje boga kao stvoritelja sveta, odriče svako njegovo delovanje na progresivni razvitak sveta. U borbi protiv crkvenog pogleda na svet, koji je vladao u feudalizmu, deizam je napredan pravac. Između ostalog, deisti su kritikovali srednjovekovne religiozne predstave i crkvene dogme i ukazivali na parazitizam sveštenstva. 430
- ⁴⁸⁸ Paul Barth, *Die Geschichtsphilosophie Hegel's und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann. Ein kritischer Versuch*, Leipzig 1890. 431
- ⁴⁸⁹ Conrad Schmidt je jedan deo Engelsovog pisma njemu, od 5. avgusta 1890 (vidi u ovom tomu, pismo br. 208) objavio 27. septembra 1890. u listu «Berliner Volks-Tribüne». 432
- ⁴⁹⁰ Od ovog pisma sačuvani su samo izvodi koje je Gustav Mayer objavio u svojoj knjizi *Friedrich Engels. Eine Biographie*, Bd. 2, Haag 1934. Ovim pismom Engels je, pod neposrednim utiskom smrti i sahrane Helene Demuth, odgovorio na telegram saučesća Louise Kautsky, koji ga je, kao što joj on i priznaje, ogrejao i obradovao «kao poljubac i stisak ruke». Engels je izrazio nadu da će Louise Kautsky pristati da se preseli u London i da živi u njegovoj kući, da bi pomogla u vodenju kuće i preuzela obaveze privatne sekretarice. Pošto Engels, međutim, nije hteo da Louisi Kautsky nametne odluku, on joj je predložio da za izvesno vreme dođe u London da bi na licu mesta odlučila. 437

- ⁴⁰¹ U Budimpešti je 7. i 8. decembra 1890. održan partijski kongres socijaldemokratije Mađarske. Bio je to značajan događaj u istoriji mađarskog socijalističkog i radničkog pokreta. Kongresu je prisustvovao 121 delegat – 87 iz Budimpešte, i 34 iz unutrašnjosti. Kongres je razmatrao stanje radničkog pokreta u Mađarskoj, a bavio se takođe političkim položajem i političkim pravima radnika. Kongres je zauzeo stav prema pitanju zaštite radnika, utvrdio odnos radnika prema socijalnim reformama, raspravljao o položaju poljoprivrednih radnika, o pitanjima sindikalnog pokreta, itd. Kongres je, zatim, usvojio deklaraciju principa (program partije); prema odluci kongresa osnovana je radnička partija koja je dobila ime Socijaldemokratska partija Mađarske.
- Engels nije prisustvovao ovom kongresu. Kao odgovor na poziv, on je poslao pozdravno pismo redakcijama listova »Arbeiter-Wochen-Chronik« i »Nepszáva« (vidi u 33. tomu ovog izdanja). 441
- ⁴⁰² Prvi prilog Friedricha Adolpha Sorgea za časopis »Neue Zeit« bio je članak *Briefe aus Nordamerika*, koji je objavljen u 9. godištu, 1890/91, 1. tom, br. 8. 440
- ⁴⁰³ Friedrich Adolph Sorge je, 14. oktobra 1890., pisao Engelsu sledeće: »Gospoda nacionalisti (vidi nap. 239) najavili su bojkot protiv tebe. Još prošlog leta sam čuo o tome i naravno, neposrednijim posmatranjem video sam da u njihovim oglasima i preporukama knjiga ne pominju tvoje spise, niti pominju tvoje ime. Gospodin profesor De Leon, njegovo ime si često susretao (taj je samnom prošle godine vodio otvorenu prepisku) (vidi nap. 310) kažu, izjavio je, da su tvoji spisi štetni za pokret (naravno nacionalistički pokret). Čovek sada često govori sa tribina njujorških socijalista i smatra se vrlo istaknutom ličnošću. Ali naj-lepše, uza sve, je to što je čisti kantist L. Daniel, urednik »Workmen's Advocate« (Francuz poreklom), ovaj bojkot proširio i na »Workmen's Advocate« i bio prinuđen da bojkot prekine zbog pretnji saradnika«. 443
- ⁴⁰⁴ Verovatno je reč o članku koji je objavljen u listu »Paterson Labor Standard« 14. oktobra 1890; Friedrich Adolph Sorge je u pismu od 14. oktobra 1890. preporučio Engelsu da ovaj članak pročita. 443
- ⁴⁰⁵ Od ovog pisma sačuvan je i koncept, čiji se tekst uglavnom poklapa sa pismom. Mesta na kojima se odstupa dali smo u beleškama. 446
- ⁴⁰⁶ Misli se na *Socijaldemokratski savez* Holandije koji je osnovan februara 1882. i koji je sve holandske socijaliste ujedinio u jednu partiju. Krajem osamdesetih godina, anarhistički i reformistički elementi su imali jak uticaj u Savezu. Progoni vlade i sektaška politika vođa Saveza, naročito Domela Nieuwenhuisa, doveli su do njegovog rascapa. Dvadeset i šestog avgusta 1894. došlo je do osnivanja Socijaldemokratske radničke partije. 446
- ⁴⁰⁷ U predgovoru 4. izdanju prvog toma *Kapitala*, juna 1890., Engels se obračunao sa netačnim tvrdnjama Luja Brentana. Marx je u *Inauguralnoj adresi* i *Kapitalu* pogrešno preneo citat iz Gladstone-ovog budžetskog govora od 16. aprila 1863. (Upor. 21. tom ovog izdanja, str. 37 - 39.) Posle toga Brentano je odgovorio u brošuri *Meine Polemik mit Karl Marx*, Berlin 1890. Pre toga on je u časopisu »Deutsche Wochenblatt« od 6. novembra 1890. objavio uvod u ovu brošuru; 4. decembra izašlo je u istom časopisu saopštenje, u kome je, uz pomoć dva citata iz Gladstone-ovih pisama od 22. i 28. novembra 1890., upućena Luju Brentanu, trebalo da se potvrdi opravdanost prigovora Marxu zbog falsifikovanja. Engelsov odgovor je objavljen u brošuri *O polemici Brentano protiv Marxa zbog narodnog falsifikovanja citata. Istorijat i dokumenti*, koja je izašla aprila 1891 (vidi u 33. tomu ovog izdanja). Tačnijim prikazom toka cele polemike, vođene više od jedne decenije, i upoređivanjem svih dokumenata koji se nje tiču, Engels je potpuno opovrgao klevetničke tvrdnje. Time je sprečen pokušaj Brentana i drugih buržoaskih ideologa da Marxa diskredituju kao naučnika i potkopaju poverenje u marksizam. 451 457 459 462

- ⁴⁹⁸ Zbog smrti svoje majke Engels je u jesen 1873. boravio u Barmenu. 452
- ⁴⁹⁹ Povodom Engelsovog sedamdesetog rođendana, Eleanor Marx-Aveling je u časopisu »Sozialdemokratische Monatschrift« od 30. novembra 1890. objavila članak *Friedrich Engels*. 454
- ⁵⁰⁰ Misli se na Augusta Bebela, Wilhelma Liebknechta i Paula Singera koji su zbog Engelsovog sedamdesetog rođendana boravili u Londonu (upor. i ovaj tom, pismo br. 244). 456
- ⁵⁰¹ Engels misli na »Neue Zeit«, 9. Jg., 1890/91. 1. Bd., Nr. 8, u kome je objavljen njegov rad *Nactr za kritiku političke ekonomije*. 457
- ⁵⁰² Poljski revolucionar Stanislav Padlevski je 18. novembra 1890. ubio ruskog generala i šefa tajne carske policije u Francuskoj, N. D. Seliverstova, u njegovoj sobi. Posle nekoliko dana azila kod jedne Francuskinje, Podlewski je mogao napustiti Francusku. 458
- ⁵⁰³ Paul Lafargue je pregovarao sa Levrault-om, predsednikom komisije za obračunavanje u pariskom opštinskom veću, o organizovanju kursa o istoriji rada. Inicijator ove ideje bio je Marie-Édouard Vaillant. 459
- ⁵⁰⁴ Reč je o drugom francuskom izdanju *Bede filozofije*, koje je Laura Lafargue počela da priprema 1884. Ovo izdanje se pojavilo tek posle Engelsove smrti, 1896, u Parizu. 459
- ⁵⁰⁵ Wilhelm Liebknecht je nameravao da ponovo izda prepisku između Marxa i Arnolda Rugea, koja je pod naslovom »Ein Brief wechsel von 1843« objavljena u časopisu »Deutsch-Französische Jahrbücher«, Paris 1844 (vidi u 3. tomu ovog izdanja, str. 115 - 122). 460
- ⁵⁰⁶ Heinrich von Sybel, *Die Begründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I*, Bd. 1 - 5, München-Leipzig 1889 - 1890.
Wilhelm Liebknecht je citirao iz 4. toma, str. 411 - 414, gde Sybel govori o eventualnoj spremnosti Bismarcka na teritorijalne kompenzacije Francuskoj, u svojoj brošuri *Die Emser Depesche oder: Wie Kriege gemacht werden*, koja je objavljena 1891. u Nirnbergu.
- ⁵⁰⁷ Friedrich Adolph Sorge je 2. decembra 1890. zamolio Engelsa za dozvolu da njegova pisma iskoristi za svoje dopise u časopisu »Neue Zeit«. 462
- ⁵⁰⁸ Nije poznato da li je sačuvano ovo pismo, napisano na nemačkom jeziku. Postoji samo prevod sa mađarskog, koji je 3. juna 1906. objavljen u listu »Népszava«. 463
- ⁵⁰⁹ Leo Frankel je, 23. decembra 1890., zamolio Engelsa da dá ocenu stanja u francuskom radničkom pokretu. Pri tom, njega je posebno interesovala situacija koja je nastala u vezi s raskidom između Jules-a Guesde-a i revolucionarnog, marksističkog dela francuskog radničkog pokreta, koji je on predvodio (vidi nap. 31) i posibilitista (vidi nap. 17). 463
- ⁵¹⁰ Verovatno je reč o članku koji je Leo Frankel napisao povodom Engelsovog sedamdesetog rođendana. 465
- ⁵¹¹ G. Blume je, 18. decembra 1890., poslao Engesu sledeće pismo:
»Hamburg, 18. decembra 1890.

Drugu Friedrichu Engelsu

London.

Kongres i Kasa za uzajamnu pomoć, ustanovljena na osnovu građanskopravnih propisa, koji su zasedali od 8. do 11. decembra u Berlinu i na kojima je bilo prisutno 335 delegata u ime 596 000 članova, zamolili su i naložili dole potpisanom da našem starom proverenom i vernom partijakom drugu *Friedrichu Engelsu* za njegov 70. rođendan naknadno isporuči najsrdačnije želje.

Ovim se opraštam od dobijenog zadatka, i šaljem takođe najbolje želje, i ostajem s drugarskim pozdravom

Vaš *G. Blume*
predsednik Kongresa. 466

⁸¹³ Karl Kautsky je radio na dešifrovanju Marxovog ekonomskog rukopisa *Teorija o višku vrednosti* (vidi nap. 155 i ovaj tom, str. 469). 469

⁸¹⁸ Nije poznato da li je ovo pismo sačuvano. 469

Literatura

A. Spisak citiranih i pomenutih čela i članaka
Marxa i Engelsa

- Marx, Karl, *Beda filozofije. Odgovor na »Filozofiju bede« gospodina Proudhona.* (Dela, tom 7, str. 51 - 144).
- Misere de la philosophie. Reponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Avec une preface de Friedrich Engels. Paris 1896. 459
 - *Gospodin Vogt.* (Dela, tom 17, str. 301 - 561).
 - Herr Vogt. London 1860. 11
 - *Govor o slobodnoj trgovini, održan 9. januara u Demokratskom društvu u Briselu.* (Dela, tom 7, str. 364 - 375).
 - Rede über die Frage des Freihandels, gehalten am 9. Januar 1848 in der demokratischen Gesellschaft zu Brüssel. In: Karl Marx: Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons »Philosophie des Elends«. Stuttgart 1885. Anhang II. 49
 - Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9. Janvier 1848 [Bruxelles 1848]. 49 51
 - Free Trade. A speech delivered before the Democratic Club, Brussels, Belgium, Jan. 9. 1848. Transl. into English by Florence Kelley Wischnetzky. With preface by Frederick Engels. Boston 1888. 22 40 49 51 55 84 119
 - *Kapital. Kritika političke ekonomije.* Prvi tom. Knjiga I: Proces proizvodnje kapitala. (Dela, tom 21).
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. 3. verm. Aufl. Hamburg 1883. 7 323 363
 - Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. 4. durchges. Aufl. Hamburg 1890. 234 236 248 252 262 269 278 280 362 400 406 417 431 459
 - Le Capital. Trad. de J. Roy, entièrement rev. par l'auteur. Paris [1872 - 1875]. 278
 - Capital: a critical analysis of capitalist production. Transl. from the 3rd German ed., by Samuel Moore and Edward Aveling and ed. by Frederick Engels. Vol. 1, 2. London 1887. 7 13 96 137 212 248 252 262 278
 - Kapital. Krytyka ekonomii politycznej. T. 1, Lipsk 1884 - 1889.

- Marx, Karl, *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Drugi tom. Knjiga II: Prometni proces kapitala. Izdao Friedrich Engels. (*Dela*, tom 22).
- *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*. Bd. 2. Buch 2: Der Circulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885.. 7 163 334
 - *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. Izdao Friedrich Engels. (*Dela*, tom 23).
 - *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*. Bd. 3. Buch 3: Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. 7 9 18 40 89 90 97 101 103 104 105 108 114 116 118 122 123 128 129 155 163 178 201 - 203 211 236 239 248 251 255 262 269 323-335 420 431 460 469
 - *Najamni rad i kapital*. (*Dela*, tom 9, str. 332 - 352).
 - *Capitale e salario*. Colla biografia dell' autore e con una introduzione di F. Engels. Prima traduzione italiana di P. Martignetti. Milano 1893 (vidi i nap. 29). 12 302 323
 - *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*. (*Dela*, tom 11, str. 87 - 276).
 - *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*. Hamburg 1869. 147 406 431
 - *Le dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte*. In: *Le Socialiste*. Januar bis November 1891. 459
 - *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. (*Dela*, tom 11, str. 333 - 388).
 - *Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln*. Neuer Abdruck, mit Einleitung von Friedrich Engels, und Dokumenten. Hottingen-Zürich 1885. 102
 - *Pisma iz časopisa »Deutsch-Französische Jahrbücher«*. (*Dela*, tom 3, str. 115 - 122.) (Vidi i nap. 505). 460
 - *Primedbe uz program Nemačke radničke partije*. (*Dela*, tom 30).
 - *Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei*. U: *Die Neue Zeit*. 9. Jg. 1890/91. 457 463
 - *Teorije o višku vrednosti*. Četvrti tom »Kapitala«. (*Dela*, tomovi 24, 25, 26.) (Vidi i nap. 155). 123 128 212 236
- Engels, Friedrich, *4. maj u Londonu*. (*Dela*, tom 33, str. 50 - 54).
- *Der 4. Mai in London*. U: *Arbeiter-Zeitung*, od 23. maja 1890. 358 384
 - *Engleska 1845. i 1885*. (*Dela*, tom 32, str. 156 - 161.)
 - *England in 1845 and in 1885*. U: *The Commonweal*, od marta 1885. 49
 - *Istinski socijalisti*. (*Dela*, tom 7, str. 199 - 234.) (Vidi i nap. 114). 102
 - *Karl Marx*. (*Dela*, tom 30). U: *Volks-Kalender*, Braunschweig 1878. 264
 - *Knjiga otkrovenja*. (*Dela*, tom 32, str. 8 - 12).
 - *The Book of revelation*. U: *Progress*, Bd. 2, London 1883. 226
 - *Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije*. (*Dela*, tom 32, str. 215 - 253)..
 - *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. Stuttgart [1888]. 322 406 431
 - *Međunarodni kongres radnika 1891*. (*Dela*, tom 33, str. 59 - 62). 395 - 399 410*

- Engels, Friedrich, *Nacr za kritiku političke ekonomije*. (Dela, tom 4, str. 24 - 44.)
- Umrise zu einer Kritik der Nationalökonomie. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 1. Bd., Nr. 8. 457
 - *Nemački socijalizam u stihovima i prozi*. (Dela, tom 7, str. 165 - 198).
 - Deutscher Sozialismus in Versen und Prosa. U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, vom 12. September 1847 (vidi i nap. 114). 102
 - *Odgovor uredništvu lista »Sächsischen Arbeiter-Zeitung«*. (Dela, tom 33, str. 57/58).
 - Eine Antwort. An die Redaktion des »Sozialdemokrat«. U: Sozialdemokrat, od 13. septembra 1890. 398
 - *O polemici Brentano protiv Marxa zbog navodnog falsifikovanja citata*. (Dela, tom 33, str. 77 - 157). 457
 - In Sachen Brentano contra Marx. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1890/91. 1. Bd., Nr. 13.
 - In Sachen Brentano contra Marx wegen angeblicher Citatsfälschung. Geschichtserzählung und Dokumente. Hamburg 1891 (vidi i nap. 497). 459 462
 - *Oproštajno pismo čitaocima lista »Sozialdemokrat«*. (Dela, tom 33, str. 63 - 65). U: Sozialdemokrat, od 27. septembra 1890. 398
 - *Pismo uredništvu lista »Labour Elector«*. (Dela, tom 32, str. 430/431). U: The Labour Elector, od 4. maja 1889 (vidi i nap. 219). 173
 - *Pogreb Karla Marxa*. (Dela, tom 30).
 - Das Begräbniß von Karl Marx. U: Sozialdemokrat, od 22. marta 1883. 264
 - *Politička situacija Evrope*. (Dela, tom 32, str. 256 - 261).
 - Starea politica socială. U: Revista socială, od 1. decembra 1886 (vidi i nap. 2). 3 4
 - *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora. (Dela, tom 4, str. 111 - 327).
 - The condition of the working class in England in 1844. With appendix written 1886. and preface 1887. by Frederick Engels. Transl. by Florence Kelley Wischnewetzky. New York 1887 (vidi i nap. 33). 18 20 49
 - *Poreklo porodice, privatne svojine i države*. (Dela, tom 32. str. 21 - 141).
 - Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen. 3. Aufl. Stuttgart 1889. 404
 - Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen. 4. Aufl. Stuttgart 1892. 330 357 378 394 461
 - L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato. In relazione alle ricerche di Luigi H. Morgan. Versione riveduta dell'autore, di Pasquale Martignetti. Benevento 1885. 301
 - Origina familiei, proprietății private și a statului. In legătură cu cercetările lui Lewis H. Morgan. U: Contemporanul, Nr. 17 - 21, 1885. i Nr. 22 - 24, 1886 (vidi i nap. 2). 3
 - Familjens, Privatejendommens og Statens Oprindelse. Dansk, af Forfatteren gennemgaet Udgave, besørget of Gerson Trier. København 1888. 171

- Engels, Friedrich, *Predgovor za: Karl Marx, Kapital. Kritika političke ekonomije*. Drugi tom. Knjiga II: Prometni proces kapitala. (*Dela*, tom 22, str. 9 - 25).
- Vorwort. U: Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Zweiter Band. Buch II: Der Circulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885. 163 334
 - *Predgovor za: Karl Marx, Kapital. Kritika političke ekonomije*. Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. (*Dela*, tom 23, str. 9 - 24).
 - Vorwort. U: Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Dritter Band. Buch III. Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels, Hamburg 1894. 163 334
 - *Predgovor za »Manifest Komunističke partije«* (englesko izdanje od 1888). (*Dela*, tom 32, str. 289 - 293).
 - Preface. U: Karl Marx and Frederick Engels: Manifesto of the Communist Party. Authorized English translation. Edited and annotated by Frederick Engels. London 1888. 89 251
 - *Prekrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring* (Anti-Dühring). (*Dela*, tom 31, str. 7 - 248).
 - Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft 2. Aufl. Zürich 1886. 14 406
 - *Prilog istoriji ranog hrišćanstva*. (*Dela*, tom 33, str. 379 - 400).
 - Zur Geschichte des Urchristenthums. U: Die Neue Zeit. 13. Jg., 1894/95, 1. Bd., Nr. 1 - 2. 379
 - *Prilog istoriji Saveza komunista*. (*Dela*, tom 32, str. 169 - 183).
 - Zur Geschichte des »Bundes der Kommunisten«. U: Karl Marx: Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Hottingen-Zürich 1885. 102
 - *Pruska rakija u nemačkom Rajstagu*. (*Dela*, tom 30). U: »Volksstaat«, od 25. i 27. februara i 1. marta 1876. 13
 - *Punomoćja posibilista*. (*Dela*, tom 32, str. 309/310).
 - Possibilist credentials. U: The Labour Elector, od 10. avgusta 1889. 222 230 237
 - *Radnički pokret u Americi. Predgovor američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj«*. (*Dela*, tom 32, str. 275 - 281). (Vidi i nap. 33).
 - The Labour movement in America. London 1887. 18 21
 - The Labour movement in America. New York 1887. 21
 - *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*. (*Dela*, tom 30).
 - Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich 1882. 301
 - Il socialismo utopico e il socialismo scientifico. Benevento 1883. 301
 - *Socijalizam gospodina Bismarcka*. (*Dela*, tom 30).
 - Le socialisme de M. Bismarck. U: L'Égalité, od 3. i 24. marta 1880. 282
 - *Spoljna politika ruskog carizma*. (*Dela*, tom 33, str. 11 - 41). (Vidi i nap. 353).
 - Die auswärtige Politik des russischen Zarenthums. U: Die Neue Zeit. 8. Jg. 1890. Nr. 4. i 5 (vidi i nap. 391). 318 324 325 328 348

- The foreign policy of Russian Tsardom. U: Time, od aprila i maja 1890. 318 326 328 332
- Иностранная политика русскаго царства. У: Социаль-Демократъ, книга 1 и 2, февраль и августъ 1890. 291 324 326
- *Uloga sile u istoriji.* (Dela, tom 32, str. 331 - 375). (Vidi i nap. 23). 11 13 14 16 17 31
- *Uvod za brošuru Sigismunda Borkheima »Za spomen nemačkim kvazi-patriotima 1806 - 1807«.* (Dela, tom 32, str. 284 - 288).
 - Einleitung. U: Sigismund Borkheim. Zur Erinnerung für die deutschen Mordpatrioten 1806 - 1807. Hottingen-Zürich 1888. 11
 - Was Europa bevorsteht. U: Sozialdemokrat, od 15. januara 1888 (vidi i nap. 22). 11
- *Uz četvrto izdanje.* U: Karl Marx, Kapital. Kritika političke ekonomije. Prvi tom. Knjiga I: Procc proizvodnje kapitala. (Dela, tom 21, str. 35 - 39).
 - Zur vierten Auflage. U: Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals. 4. durchges. Aufl. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1890. 417 459
- *Zaštitne carine i slobodna trgovina.* Predgovor američkom izdanju »Govora o slobodnoj trgovini« Karla Marxa. (Dela, tom 32, str. 294 - 306).
 - Preface. U: Karl Marx: Free Trade. A speech delivered before the Democratic Club, Brussels, Belgium. Jan. 9, 1848. Transl. into English by Florence Kelley Wischnewetzky. With preface by Frederick Engels. Boston 1888. 22 40 47 49 51 53 55
- Marx, Karl i Friedrich Engels, *Manifest Komunističke partije.* (Dela, tom 7, str. 377 - 405).
 - Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London. 284/285.
 - Das Kommunistische Manifest. 4. autoris. deutsche Ausg. Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels. London 1890. 347 384
 - Manifesto of the German Communist Party. U: Woodhull & Claflin's Weekly, vom 30. Dezember 1871 (vidi i nap. 35). 21
 - Manifesto of the Communists. U: Justice, od 7, 14, 21. i 28. januara, 4. i 11. februara 1888. 21
 - Manifesto of the Communist Party. Authorized English translation. Edited and annotated by Frederick Engels. London 1888. 13 14 16 17 18 21 24 26 27
- *Nemačka ideologija.* Kritika najnovije nemačke filozofije u licu njenih predstavnika Feuerbacha, B. Bauera i Stirnera i nemačkog socijalizma u licu raznih njegovih proroka. (Dela, tom 6) 102 103 254
- *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike.* Protiv Bruna Bauera i drugova. (Dela, tom 5, str. 7 - 183).
 - Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer & Consorten. Frankfurt a.M. 1845. 11 137
- *Tobožnji rascepi u Internacionali.* Poverljiva okružnica Generalnog veća Međunarodnom udruženju radnika. (Dela, tom 29, str. 3 - 40).

- Les prétendues scissions dans l'Internationale. Circulaire privée du Conseil Général de l'Association Internationale des Travailleurs. Genève 1872. 195
- *Velikani emigracije*. (Dela, tom 11, str. 191 - 276). (Vidi i nap. 26). 11
- *Zavera protiv Medunarodnog udruženja radnika*. Izveštaj o radoti Bakunjinia i Alijanse socijalističke demokratije napisan po nalogu Haškog kongresa. (Dela, tom 29, str. 269 - 380).
- L'Alliance de la Démocratie socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye. Londres-Hambourg 1873. 195

B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora

I. Dela i spisi

- Adler, Georg, *Die Grundlagen der Karl Marx'schen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft. Kritische und ökonomisch-litterarische Studien*. Tübingen 1887. 7
- *An die Arbeiter und Arbeiterinnen Deutschlands!* U: Berliner Volksblatt, od 15. aprila 1890. 343
- [Annenkow, Pawel Wassiljewitsch,] *Eine russische Stimme über Karl Marx*. U: Die Neue Zeit. 1. god. 1883, H. 5 (vidi i nap. 116). 102
- Анненковъ П[авел Васильевич], *Замѣчательное десятилетіе 1838 - 1848. Изъ литературныхъ воспоминаний*. U: Вѣстникъ Европы, книги 1 - 5, январь-май 1880 (vidi i nap. 116). 102
- Arndt, Ernst Moritz, *Des Deutschen Vaterland*. 365
- [Aveling, Edward,] *Germany flooded with papers from Kentish Town - A talk with the editor*. U: The Star, od 29. septembra 1890 (vidi i nap. 468). 414
- (anonimno) *The new era in German socialism*. U: The Daily Chronicle, od 25. septembra 1890 (vidi i nap. 468). 414
- Aveling, Edward and Eleanor Marx-Aveling, *Shelley als Sozialist*. U: Die Neue Zeit. 6. god. 1888, H. 12 (vidi i nap. 84). 60
- Avenel, Georges, *Anacharsis Cloots l'orateur du genre humain*. T. 1 - 2. Paris 1865. 276 277
- *Lundis révolutionnaires 1871 - 1874*. Paris 1875. 114 277
- Bahr, Hermann, *Zur Frauenfrage. - Die Epigonen des Marxismus*. U: Freie Bühne für modernes Leben, sv. 17, od 28. maja 1890. 359
- Balzac, Honoré de, *La Comédie humaine*. 35
- *Les Paysans*. 114
- Barth, Paul, *Die Geschichtsphilosophie Hegel's und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann. Ein kritischer Versuch*. Leipzig 1890. 380 381 431
- Bax, E[rnest] Belfort, *M. Vaillant*. U: The Star, od 22. maja 1889. 192
- Beaumarchais, [Pierre-Augustin Caron] de, *Collection complete des Mémoires de Monsieur de Beaumarchais, avec la suite de sa justification*. T. 1 - 2. À la Haye 1777. 132

- [Bebel, August:] *Ausland. Deutschland.* U: Arbeiter-Zeitung, od 17. januara 1890. 306
- (anonimno) *Ausland. Deutschland.* U: Arbeiter-Zeitung, od 7. februara 1890. 312
- (anonimno) *Ausland. Deutschland.* U: Arbeiter-Zeitung, od 25. aprila 1890. 346
- (anonimno) *Deutschland ohne Bismarck.* U: Arbeiter-Zeitung, od 4. aprila 1890. 332
- (anonimno) *Deutschland. Aus Norddeutschland, 29. Jänner.* U: Gleichheit, od 1. februara 1889. 126
- Bebel, A[ugust], *Erklärung.* U: Berliner Volksblatt, od 29. jula 1890. 384
- Bebel, [August], [*Rede im Deutschen Reichstag am 30. Januar 1888.*] U: Gleichheit, od 11. februara 1888. 19
- Beck, G[rigori], *Erwiderung.* U: Der Sozialdemokrat, od 5. aprila 1890. 339 340
- *Bekanntmachung über die Einberufung des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses* [Proglas o sazivanju međunarodnog socijalističkog kongresa radnika] (*Dela*, tom 32, str. 447 - 448.) 182 199
- *International Socialist Working Men's Congress, 14th to 21st July, 1889. Circular of convocation.* 194 195
- Béranger, P[ierre-] J[ean] de, *Le sénateur.* 268 270
- [Bernstein, Eduard,] *Anarchistische Phraseologie.* U: Der Sozialdemokrat, od 24. avgusta 1889. 227
- (anonimno) *Boulanger's Sieg in Paris.* U: Der Sozialdemokrat, od 3. februara 1889. 106 127
- Bernstein, E[duard], *Der internationale Arbeiterkongreß von 1889. Eine Antwort an die »Justices.* U: Der Sozialdemokrat, od 30. marta i 6. aprila 1889 (vidi i nap. 186). 156
- *The International Working Men's Congress of 1889. A reply to »Justices.* [London 1889] (vidi i nap. 186). 144 146 151 154 156 157 158 159 161 162 175 178 188 199 200
- *The International Working Men's Congress of 1889. II. A reply to the »Manifesto of the Social Democratic Federations.* [London 1889.] (vidi i nap. 241.) 199 201
- Bernstein, Ed[uard], *The Paris congress. To the editor of Justice.* U: Justice, od 13. aprila 1889. 159
- [Bernstein, Eduard,] *Politische Uebersicht, Großbritannien.* U: Berliner Volksblatt, od 6. maja 1890. 349
- Bevan, G[eorge] Phillips, *The industrial classes, and industrial statistics.* London 1876. 98
- Bonnier, Charles, *The Paris congress.* U: The Star, od 15. maja 1889. 182
- *In Sachen des Internationalen Arbeiterkongresses.* U: Berliner Volksblatt, od 26. aprila 1889 (vidi i nap. 206). 165
- Botta, Carlo, *Storia dei popoli italiani dai tempi de'romani fino al 1814.* Milano 1847. 47
- Brentano, Lujo, *Die Arbeitergilden der Gegenwart*, Bd. 1 - 2. Leipzig 1871 - 1872. 397
- *Die klassische Nationalökonomie. Vortrag gehalten beim Antritt des Lehramts an der Universität Wien am 17. April 1888.* Leipzig 1888. 98

- Brentano, Lujo, *Meine Polemik mit Karl Marx*. U: Deutsches Wochenblatt, od 6. novembra 1890 (vidi i nap. 497). 451
- Burns, John, *The Paris international congress*. U: The Labour Elector, od 3. avgusta 1889. 222 230 237
- *Circulaire à toutes les fédérations de l'Association Internationale des Travailleurs*. Genève 1871. 200
- Colletta, Pietro, *Storia del Reame di Napoli dal 1734 sino al 1825*. T. 1 - 2, Capolago 1837. 47
- *Congrès international ouvrier socialiste. Rapport de la Commission d'organisation*. Paris 1889. 240
- Dante Alighieri, *La Divina Commedia*. 226 414
- Davies, John, *Historical tracts*. Dublin 1787. 363
- Department of the Interior, Census Office. Compendium of the tenth census (June 1, 1880)*. P. 1 - 2. Washington 1883. 98
- Deville, Gabriel, *L'Évolution du capital. Cours d'Économie Sociale*. II. Paris [1884]. 137
- Diez, Friedrich, *Grammatik der romanischen Sprachen*. Th. 1 - 3. Bonn 1836 - 1844. 3
- [Dobrogeanu-Cherea, Constantin,] *Ce vor socialiștii romini. Expunerea socialismului științific și Programul socialist*. U: Revista socială, Nr. 8 - 11, 1885 - 1886. 3
- (anonimno) *Karl Marx și economiștii noștri*. U: Revista socială, od aprila 1884. 3
- Dufourny de Villiers, *Cahier du quatrième ordre, celui des pauvres journaliers, des infirmes, des indigents etc., l'ordre sacré des infortunés 25 avr. 1789*. 134
- Echegaray, José, *Conflicto entre dos deberes*. Madrid 1883. 185
- Erklärung der Sozialdemokratischen Föderation Englands in Sachen des nach London einberufenen internationalen Gewerkschaftskongresses*. U: Sozialdemokrat, od 14. aprila 1888 (vidi i nap. 72). 45
- Ernst, Paul, *Frauenfrage und sociale Frage*. U: Freie Bühne für modernes Leben, od 14. maja 1890 (vidi i nap. 422). 359
- E[rnst], P[aul], *Jedem der volle Ertrag seiner Arbeit! (Erwiederung.)* U: Berliner Volks-Tribüne, od 28. juna 1890 (vidi i nap. 445). 381
- Fabian essays in socialism*. By G. Bernard Shaw, Sidney Webb, William Clarke, Sidney Olivier, Annie Besant, Graham Wallas and Hubert Bland. Edited by G. Bernard Shaw. London 1889. 311
- Fergus vidi Lafargue, Paul
- First report from the select committee of the House of Lords on the sweating system; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, and appendix* London (1888). 116 141
- Fischer, Paul, *Nochmals das »Recht auf den vollen Arbeitsertrag«*. U: Berliner Volks-Tribüne, od 5. jula 1890 (vidi i nap. 445). 381
- F[rankel], L[eo], *Zur französischen Arbeiterbewegung*. U: Sächsische Arbeiter-Zeitung, od 3. i 12. decembra 1890. 463

- Friedrich III., *An mein Volk*. U: Extrablatt. Kölnische Zeitung. 27 42
- *Letter to prince Bismarck*. U: Weekly Dispatch, od 18. marta 1888. 32
- *Proclamation of the Emperor*. U: Weekly Dispatch, od 18. marta 1888. 32
- Fullarton, John, *On the regulation of currencies; being an examination of the principles, on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of England, and of the other banking establishments throughout the country*. 2nd ed., with corrections and additions. London 1845. 211 216
- Gilles, Ferdinand. *German social-democrats still revolutionists*. U: Justice, od 28. juna 1890 (vidi i nap. 435). 369
- Grün, Karl, *Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien. Briefe und Studien*. Darmstadt 1845. 103
- {Grunzig, Julius,} *Die Vorgänge im Lager der deutschen Socialdemokratie*. U: New Yorker Volkszeitung, od 10. septembra 1890. 415
- Harkness, Margaret vidi Law, John
- Harney, G[eorge] J[ulian], *The revolt of the East End*. U: Newcastle Weekly Chronicle, od 26. septembra 1889 (vidi i nap. 292). 239
- Hawthorne, Nathaniel, *Scarlet Letter*. 51
- Headingley, A[dolphe] S[mith], *French and German possibilists*. U: Justice, od 25. oktobra 1890. 426
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Hrsg. von Leopold von Hennig. Th. 1. Die Logik*. U: Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten, Bd. 6. Berlin 1840. 149
- Heine, Heinrich, *Disputation*. U: Romanzero. 106
- Hyndman, H[enry] M[ayers], *The international worker's congress of Paris of 1889 and the German social-democrats*. U: Justice, od 6. aprila 1889. 156 159
- *The International Worker's Congress and the marxist clique*. U: Justice, od 15. juna 1889. 206
- Ibsen, Henrik, *Fruen fra Havet*. 398
- Internationaler Sozialistischer Arbeiterkongreß 14. bis 21. Juli 1889. Aufruf an die Arbeiter und Sozialisten Europas und Amerikas* [Međunarodni socijalistički kongres radnika od 14. do 21. jula 1889. Poziv radnicima i socijalistima Evrope i Amerike.] (Dela, tom 32, str. 432.) (vidi i nap. 214). 172
- *Der Internationale Arbeiterkongreß. Aufruf an die Arbeiter und Sozialisten Europas und Amerika*. U: Berliner Volksblatt, od 10. maja 1889. 185
- *Internationaler sozialistischer Arbeiterkongreß 14. bis 21. Juli 1889. Aufruf an die Arbeiter und Sozialisten Europas und Amerikas*. U: Der Sozialdemokrat, od 11. maja 1889. 169 178 185
- *International socialist labour congress 14th to 21st July, 1889. Manifesto to the workmen and socialists of Europe and America*. [London 1889.] 172 173 177 178 182 185 186 192
- *International socialist labour congress, 14th to 21st July, 1889. Manifesto to the*

- workingmen and socialists of Europe and America*. U: The Labour Elector, od 18. maja 1889. 169 177
- *International socialist working men's congress, 14th to 21st July, Paris, 1889. Address to the workmen and socialists of Europe and America*. U: The Commonwealth, od 25. maja 1889. 192
- *International workmen's congress*. U: Reynolds's Newspaper, od 19. maja 1889. 186
- Jaclard, Ch[arles-] V[ictor], *Lundis socialistes*. U: La Voix, od 30. septembra 1889. 241
- Jung, H[ermann], *To the editor of Justice*. U: Justice, od 6. jula 1889. 213
- Карльевъ, Н[иколай Иванович], *Крестьяне и крестьянский вопрос во Франції въ послѣдней четверти XVIII вѣка*. Историческая диссертация. Москва 1879 (vidi i nap. 168). 132 - 135
- Каутскій, К[арл], *Артуръ Шопенгауэръ. Очеркъ*. U: Сѣверный Вѣстникъ, Nr. 12, 1888. 211
- Kautsky, Karl, *Die Bergarbeiter und der Bauernkrieg vornehmlich in Thüringen*. U: Die Neue Zeit. 7. god. 1889, sv. 7 - 11. 237
- *Der Einfluß der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*. Wien 1880. 237
- *Die Entstehung der Ehe und Familie*. Separat-Abdruck aus «Kosmos». VI. Jahrgang. 1882. 237
- Kautsky, C[arl], *Federico Engels*. U: Il Mefistofele, od januara do novembra 1888. 12 47
- *Friedrich Engels*. U: Österreichischer Arbeiterkalender für das Jahr 1888 (vidi i nap. 28). 12
- (anonimno) *Friedrich Engels. Zu seinem siebenzigsten Geburtstag*. U: Die Neue Zeit. 9. god. 1890/91. 1. Bd., Nr. 8. 457
- *Karl Marx's Oekonomische Lehren*. Stuttgart 1887. 7
- *Die Klassengegensätze von 1789. Zur hundertjährigen Gedenkfeier der großen Revolution*. U: Die Neue Zeit. 7. god. 1889, sv. 1 - 4. 132 - 135 237
- *Противорѣчія классовыхъ интересовъ въ 1789 году*. U: Сѣверный Вѣстникъ, Nr. 4 - 6, 1889. 211 237
- Kennan, George, *Siberia and the exile system*. U: The Century Illustrated Monthly Magazine. 1888 - 1890. 327
- Keussler, Johannes v., *Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland*. T. 1, Riga, Moskau, Odessa 1876; T. 2. St. Petersburg 1882. 6
- Knapp, Georg Friedrich, *Die Bauern-Befreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Theilen Preußens*. Th. 1 - 2, Leipzig 1887. 251 380
- [Köppen, Karl Friedrich,] *Leo's Geschichte der Revolution*. U: Rheinische Zeitung, od 19., 21. i 22. maja 1842. 277
- Kovalevsky, Maxime, *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*. Stockholm 1890. 394
- [Kühlmann, Georg,] *Die neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung*. Genf 1845. 102

- Labriola, A[ntonio], *I problemi della filosofia della storia*. Prelezione letta nella università di Roma, il 28 Febbraio 1887. 322
- Labriola, Antonio, *Del socialismo*. Roma 1889. 322
- *La terra a chi la lavora*. U: Il Messaggero, od 15. marta 1890. 323
- Lafargue, Paul, *Le Boulangisme et les parlementaires*. U: L'Intransigeant, od 1. maja 1888. 52
- *Cours d'économie sociale. Le Matérialisme économique de Karl Marx*. Paris [1884]. 137
- *Darwinism on the French stage*. U: Time, od februara 1890. 318
- *Le droit à la paresse. Réfutation du Droit au Travail de 1848*. [Paris] 1883. 245
- *An invitation*. U: The Star, od 14. maja 1889. 180
- *Karl Marx. Persönliche Erinnerungen*. U: Die Neue Zeit. 9. god. 1890/91. 1. Bd. Nr. 1 - 2. 424
- [Lafargue, Paul,] *La langue française avant et après la révolution. Fergus* [d. i. Lafargue]. U: La Nouvelle Revue, T. 51, od 15. marta i 1. aprila 1888 (vidi i nap. 57). 37 38
- Lafargue, Paul, *Die Legende von Victor Hugo*. U: Die Neue Zeit. 6. god. 1888. Nr. 4 - 6. 52
- Лафаргъ, П[оль], *Машина, какъ факторъ прогресса*. U: Сѣверный Вѣстникъ, Nr. 4, 1889. 211
- [Lafargue, Paul,] *Rousseau et l'Égalité, réponse au professeur Huxley. Fergus* [d. i. Lafargue]. U: La Nouvelle Revue, T. 63, od 15. marta 1890. 318
- *Die sozialistische Bewegung in Frankreich von 1876 - 1890*. U: Die Neue Zeit. 8 god. 1890, Nr. 8. 384
- *Le Travail de nuit*. U: L'Égalité, od 9. februara 1889. 129
- Lassalle, [Ferdinand], *Der Criminal-Prozeß wider mich wegen Verleitung zum Cassetten-Diebstahl oder: Die Anklage der moralischen Mitschuld*. Cöln 1848. 204
- Law, John [d. i. Margaret Harkness], *A city girl: a realistic story*. London 1887. 34 35
- Leo, Heinrich, *Geschichte der französischen Revolution*. Halle 1842. 277
- Lexis, W[ilhelm], *Die Marx'sche Kapitaltheorie*. U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Neue Folge. Bd. 11. Jena 1885. 89
- Leibknecht, W[ilhelm], *Erklärung vom 27. September 1889*. U: Berliner Volksblatt, od 29. septembra 1889 i Sozialdemokrat, od 5. oktobra 1889. 243
- *Brief an die Redaktion »People's Press«*. U: The People's Press, od 2. avgusta 1890. 377
- [Longuet, Charles,] *Que faire?* U: L'Égalité, od 10. februara 1889. 129
- Loria, Achille, *Karl Marx*. U: Nuova antologia di scienze, lettere et arti, Serie II, Bd. 38, od 1. aprila 1883. 335
- [Recenzija o] *C. Schmidt. Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes*. Stuttgart 1889. U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Neue Folge, Bd. 20, 1890. 335
- *La teoria economica della costituzione politica*. Roma, Torino, Firenze 1886. 335

- Mahon, J[ohn] L[incoln], *A Labour Programme*. London 1888 (vidi i nap. 165). 131
- Manifesto of the Social-Democratic Federation. Plain truths about the international congress of workers in Paris in 1889*. U: Justice, od 25. maja 1889. 192 200
- Marx-Aveling, Eleanor, *Friedrich Engels*. U: Sozialdemokratische Monatsschrift, od 30. novembra 1890. 454
- {Mermeix}, *Les coulisses du boulangisme*. U: Le Figaro, od 20. i 23. avgusta 1890 (vidi i nap. 452). 394
- Moreau de Jonnés, A[lexandre], *État économique et social de la France depuis Henri IV jusqu'à Louis XIV (1589 à 1715)*. Paris 1867. 132
- Morgan, Lewis H[enry], *Ancient society, or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization*. London 1877 (vidi i nap. 152). 119
- *Houses and housewife of the American aborigines*. Washington 1881. 353 357 374 383
- {Nieuwenhuis, Ferdinand Domela,} *Jedem der volle Ertrag seiner Arbeit*. U: Berliner Volks-Tribüne, od 14. juna 1890. 381
- Noilliac [Benique Victor-Aimé], *Le plus fort des pamphlets. L'ordre des paysans aux États-généraux*. 1789. 134
- Parnell, W[illiam], *Brief an die Redaktion des »Labour Electors«*. U: The Labour Elector, od 22. juna 1889. 210
- Platter, J[ulius], *Gustav Cohns »ethische« Nationalökonomie*. Wien 1886. 90
- Plechanoff, G[eorgi Walentinowitsch], *N. G. Tschernischewsky*. U: Die Neue Zeit. 8 god. 1890, Nr. 8 - 9. 340
- Плехановъ, Г[еоргій Валентинович], *Н. Г. Чернышевскій*. U: Социаль-Демократъ, februar i avgust 1890. 326 340
- [Predgovor za] Речь П. А. Алексѣева. Женева 1889. 340
- Programm der deutschen Arbeiterpartei*. U: Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands abgehalten zu Gotha, od 22. do 27. maja 1875. Leipzig 1875. 464
- Ranke, Johannes, *Grundzüge der Physiologie des Menschen mit Rücksicht auf die Gesundheitspflege und das praktische Bedürfniss des Arztes*. Leipzig 1868. 98
- Ranke, Leopold von, *Über die Epochen der neueren Geschichte*. Leipzig 1888. 133
- Rappaport, Philipp, *Ueber die Arbeiterbewegung in Amerika*. U: Die Neue Zeit. 7. god. 1889, sv. 2 (vidi i nap. 178). 137
- Reuter, Fritz, *Ut mine Festungsid*. U: Olle Kamellen, T. 2, Werke, Bd. 5. Wismar und Ludwigslust 1863. 253
- Roscher, Wilhelm, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*. München 1874. 89
- Rubie, Alec, *Political men and matters*. U: The Sun, od 19. maja 1889. 186
- Засулячъ, В[ера], *Революціонеры изъ буржуазной среды*. U: Социаль-Демократъ, od februara 1890. 326

- [Schippe], Max., *Zum Pariser Arbeiterkongreß*. U: Berliner Volks-Tribüne, od 27. aprila 1889. 165 175 200
- Schlesinger, Maximilian, *Die soziale Frage*. Breslau 1889 (vidi i nap. 200). 225 243 260
- Schmidt, Conrad, *Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes*. Stuttgart 1889. 89 90 141 163 204 251 262 335
- Schoemann, G[eorg] F[riedrich], *Griechische Alterthümer*. Bd. 1 - 2. Berlin 1855 - 1859. 406
- Schweichel, Robert, *La Terre*. U: Die Neue Zeit. 7. god. 1889, sv. 1. 114
- Shelley, Percy Bysshe, *The complete poetical works*. Vol. 1 - 4. Boston und New York 1892. 60
- [Smith, Adolphe,] *The international workmen's congress of 1889*. U: The Weekly Dispatch, od 10. februara 1889. 129
- Soetbeer, Adolf, *Edelmetall-Produktion und Werthverhältnis zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerika's bis zur Gegenwart*. Gotha 1879. 237 428
- Soetbeer, Heinrich, *Die Stellung der Sozialisten zur Malthus'schen Bevölkerungslehre*. Göttingen 1886. 114
- Sorge, F[riedrich] A[dolph], *Briefe aus Nordamerika*. U: Die Neue Zeit. 9. god. 1890/91. 1. Bd., Nr. 8. 443
- Sorge, F[riedrich] A[dolph], i H[ermann] Schlüter, *Erklärung*. U: Der Sozialdemokrat, od 31. maja 1890. 356
- Souvarine, *Parijsche Brieven. XV*. U: Recht voor Allen, od 1. februara 1889. 127
- [Stead, William Thomas,] *The life and adventures of a Lady «Specials. From our special commissioner in Paris*. U: The Pall Mall Gazette, od 5. maja 1888. 52
- Stein, L[orenz], *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs*. Leipzig 1842. 103
- Stepniak, S., *To the editor of «Justice»*. U: Justice, od 22. juna 1889. 206
- Stirner, Max, *Der Einzige und sein Eigenthum*. Leipzig 1845. 253 254
- Strabo, *Geographica*. 404
- Sybel, Heinrich von, *Die Begründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I*. Bd. 1 - 5. München-Leipzig 1889 - 1890. 460
- *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 - 1795*. Bd. 1 - 3. Düsseldorf 1853 - 1858. 133
- Taine, H[ippolyte-Adolphe], *Les origines de la France contemporaine*. T. 1 - 4. Paris 1876. do 1885. 114 132
- Tocqueville, Alexis de, *L'Ancien régime et la révolution*. Paris [1856]. 132
- Tooke, Thomas, *An inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking*. 2nd ed. London 1844. 211 216 278
- Черенковъ, Н. Н., *Крестыянскій кредитъ въ Московској губерніи по сообщеніямъ г. г. корреспондентовъ*. U: Статистическіи ежегодникъ по Московској губерніи за 1889 г. 362

- Чернецковъ, Н. Н., *Некоторые сведения о крестьянских общественных займах в Московской губернии (по исследованиям 1876 - 1878 г. г.)* У: Статистический ежегодникъ по Московской губернии за 1889 г. 362
- Vartout, Nicolas [d. i. Caraccioli, Louis-Antoine], *Lettre d'un paysan à son curé sur une nouvelle manière de tenir les États-Généraux*. Sartrouville 1789. 134
- Wachsmuth, Wilhelm, *Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates*. Halle 1826 - 1830. 404
- Walther von der Vogelweide, *Uder der Linden*. 292 293 - 295
- Weitling, Wilhelm, *Allgemeine Denk- und Sprachlehre nebst Grundzügen einer Universalprache der Menschheit* (vidi i nap. 118). 102 103
- *Das Evangelium eines armen Sünders*. Bern 1845. 102
- *Garantien der Harmonie und Freiheit*. Vivis 1842. 102
- Wilhelm [II.], *An die Minister der öffentlichen Arbeiten und für Handel und Gewerbe*. Berlin, 4. Februar 1890. U: Kölnische Zeitung, od 5. februara 1890 (vidi i nap. 375). 312 335
- Wilhelm [II.], *An den Reichskanzler*. Berlin, 4. Februar 1890. U: Kölnische Zeitung, od 5. februara 1890 (vidi i nap. 375). 312 335
- Wirth, Moritz, *Hegelnfug und Hegelaustreibung im modernen Deutschland*. U: Deutsche Worte, 10. god. 1890, Wien. 380
- [Wolff, Wilhelm.] *Die schlesische Milliarde*. U: Neue Rheinische Zeitung, od marta-aprila 1849. 251
- Wolff, Wilhelm, *Die schlesische Milliarde*. Abdruck aus der »Neuen Rheinischen Zeitung« März-April 1849. Mit Einleitung von Friedrich Engels. Hottingen-Zürich 1886. 251
- Young, Edward, *Labor in Europe and America: a special report on the rates of wages, the cost of subsistence, and the condition of the working classes in Great Britain, Germany, France, Belgium, and other countries of Europe: also in the United States and British America*. Washington 1875. 98
- [Zetkin, Clara.] *Der internationale Arbeiterkongreß und die Streitigkeiten unter den französischen Arbeitern*. U: Berliner Volks-Tribüne, od 11. maja 1889. 182
- Zkw., *Aus der russischen Bewegung*. U: Der Sozialdemokrat, od 22. marta 1890. 339

II. Periodika

- Arbeiter-Zeitung*, od 12. jula 1889. 238
- od 23. avgusta 1889. 238
- Der arme Teufel*, od 26. januara 1889. Correspondenz des A. T. aus London, England (vidi i nap. 177). 137
- The Athenaeum. Journal of Literature, Science, and the Fine Arts*, od 5. marta 1887. Capital: a Critical Analysis of Capitalist Production. By Karl Marx. Translated from the Third German Edition by S. Moore and E. Aveling, and edited by Frederick Engels. 2 vols. (Sonnenschein & Co.) 7

- Berliner Volksblatt*, od 21. aprila 1889. Der internationale Arbeiterkongreß (vidi i nap. 206). 165 175 200
— od 14. oktobra 1890. Der Partei-Kongreß (vidi i nap. 420). 425
- Berliner Volks-Tribüne*, od 12. jula 1890. Jedem der volle Ertrag seiner Arbeit. Von einem Arbeiter (vidi i nap. 445). 381
— od 12. jula 1890. Schlußwort zur Debatte (vidi i nap. 445). 381
- Boston Herald*, od 31. avgusta 1888. 77
- The Daily News*, od 8. oktobra 1889. The French elections. Composition of the new chamber. 246
- Deutsches Wochenblatt*, od 4. decembra 1890. Mitteilung (vidi i nap. 497). 451
- Le Gaulois*, od 3. marta 1890. En Allemagne (vidi i nap. 382). 317
- Gil Blas*, od 17. oktobra 1890 (vidi i nap. 479). 423
- Justice*, od 2. marta 1889. A plea for harmony. 139
— od 9. marta 1889. The old ruinous game. 139
— od 16. marta 1889. The German «official» social-democrats and the international congress in Paris (vidi i nap. 186). 144 146 154
— od 18. maja 1889. Much ado about nothing (vidi i nap. 238). 186 188
— od 12. oktobra 1889. Socialists and the French elections. 249
— od 21. juna 1890. Make a note of this! 369
— od 28. juna 1890. Tell tale straws. 384
— od 20. septembra 1890. The death of a hero. 400
— od 18. oktobra 1890. The split in France. 421 423 440
- The Labour Elector*, od 5. januara 1889. 117
— od 28. septembra 1889. 240
— od 25. januara 1890. True patriots all. 310
— od 25. januara i 1. februara 1890. The new journalism. 310
— od 1. februara 1890. Mr. Parke and Lord Euston. 310
— od 1. februara 1890. The Parke case. 310 311
- Neue Preußische Zeitung (Abend-Ausgabe)*, od 22. septembra 1890. Ein ernstes Wort. 411
- Neue Rheinische Zeitung*, od 9. jula 1848. Der Criminal-Prozeß wider mich wegen Verleitung zum Cassetten-Diebstahl oder: die Anklage der moralischen Mitschuld. Ein Tendenz-Prozeß von F. Lassalle. 204
- Die Neue Zeit*, 9. god. 1890/91, 1. Bd., Nr. 1. 419
- New Yorker Volkszeitung*, od 28. avgusta 1888.
— od 20. septembra 1888. 91
— od 10. maja 1890. Die Socialisten und die Hydepark-Demonstration. 346 356 357
- Parti Ouvrier*, od 28. decembra 1888. L'Agglomération parisienne (vidi i nap. 130). 110
- Faterson Labor Standard*, od 11. oktobra 1890. 443

The People's Press, od 10. maja 1890. 351

Le Proletariat, od 27. aprila 1889. Au congrès belge. 171
— od 18. maja 1889. Un congrès panaché. 186

Recht voor Allen, od 30. januara 1889. Boulanger en Bourgeois-Republiek. 127
Reynolds's Newspaper, od 13. jula 1889. 218

Русская Влгомошти, od 14. jula 1888. 99

Der Sozialdemokrat, od 16. marta 1889. Sozialpolitische Rundschau. 139]
— od 27. septembra 1890. 401 411 414 415

Der Sozialist, od 16. marta 1889. Zum Internationalen Kongreß in Paris. 157]

The Star, od 3. maja 1889. The Paris international congress. 174

— od 4. maja 1889. 177

— od 7. maja 1889. 177 178 180

— od 7. maja 1889. The workmen's party. — A chat with some practical socialists at the Hôtel de Ville. 180

— od 15. jula 1889. 218

Wochenblatt der N. Y. Volkszeitung, od 31. marta 1888. Socialistische Arbeiter-
-Partei. National-Exekutiv-Komitee (vidi i nap. 64). 40

C. Spisak pomenutih časopisa i listova

Academy. A Monthly Record of Literature, Learning, Science and Art [Akademija. Mesečne beleške za literaturu, obrazovanje, nauku i umetnost] — mesečni časopis, pod ovim imenom izlazio je od 1869. do 1902. u Londonu. 7

Arbeiter-Zeitung [Radničke novine] — Organ austrijske socijaldemokratije, izlazio je od 1889. do 1893. jedanput nedeljno, 1894. dva puta nedeljno, a od januara 1895. izlazio je kao dnevni list u Beču; urednik lista bio je Victor Adler; u njemu je devedesetih godina objavljeno više Engelsovih članaka; među njegove saradnike spadali su August Bebel, Eleanor Marx-Aveling i druge vođe radničkog pokreta.

»Arbeiter-Zeitung« je danas glasilo desničarskog vođstva SP Austrije. 238
267 306 332 346 358 379 384 416 432

Arbeitstag: Der achtstündige Arbeitstag [Radni dan: Osmočasovni radni dan] — socijaldemokratski list, prema odluci međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889, izlazio je od decembra 1889. do juna 1890. jedan put do dvaput nedeljno u Bazelu na nemačkom, engleskom i francuskom jeziku. 241

Arbejderen [Radnici] — dnevni list, organ levog krila danske socijaldemokratske partije, izlazi u Kopenhagenu. 171 206

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik [Arhiv za pitanja socijalnog zakonodavstva i statistike] — izlazio je tromesečno od 1888. do 1903. u Tbingenu, kasnije u Berlinu. 116 283 380

Der arme Teufel [Bedni davo] — socijalistički nedeljni list, izlazio je od 1889. do 1900. na nemačkom jeziku u Detroitu. 137

The Athenaeum. Journal of Literature, Science, and the Fine Arts [Ateneum. List za literaturu, nauku i lepe veštine] — literarni nedeljni list, izlazio je od 1828. do 1921. u Londonu. 7

- L'Autonomie* [Autonomija] – socijalistički nedeljni list, izlazi od aprila 1888. u Parizu. 338
- La Bataille* [Bitka] – francuski levo radikalni dnevni list, izlazi od 1882. pod uredništvom P. Lissagaray-a u Parizu. 465
- Bergensposten* [Bergenska pošta] – norveški dnevni list, izlazio je od 1854. do 1893. 383
- Berliner Volksblatt* [Berlinski narodni list] – socijaldemokratski dnevni list, osnovan je 1884, od 1891. izlazio je kao glavni organ Socijaldemokratske partije Nemačke pod naslovom »Vorwärts. Berliner Volksblatt«; glavni urednik lista je bio Wilhelm Liebknecht. 185 349 356 400 420 445
- Berliner Volks-Tribüne* [Berlinska narodna tribina] – socijal-politički nedeljni list koji je bio blizak poluanarhističkoj grupi »Mladih«; izlazio je od 1887. do 1892. 182 226 381 382 384 432
- The Boston Herald* [Bostonski glasnik] – američki buržoaski dnevni list, izlazi od 1846. 75 77
- Breslauer Neueste Nachrichten* [Breslavske najnovije vesti] – buržoaski dnevni list, izlazi od 1888. 321
- Bürger-Zeitung* [Gradanske novine] – socijaldemokratski dnevni list, izlazio je od 1881. do 1887. u Hamburgu pod uredništvom Johanesa Weddea. 12
- Chicagoer Arbeiter-Zeitung* [Čikaške radničke novine] – socijalistički list, izlazio je na nemačkom jeziku od 1876. u Čikagu, do 1879. tri puta nedeljno, potom svakodnevno. 86 115
- The Christian Socialist* [Hrišćanski socijalist] – mesečni časopis, izlazio je od 1883. do 1891. u Londonu. 20 49
- Le Citoyen* [Gradanin] – francuski socijalistički dnevni list, pod različitim imenima izlazio je od 1881. do 1884. u Parizu; redakciju lista su činili P. Lafargue, B. Malon, E. Massard, A. Secondigue i dr. 126 336
- Club and Institute Journal* [List kluba i društva] – izlazio je od 1888. do 1934. u Londonu. 20
- Le Combat* [Borba] – dnevni list, izlazi od 1882. u Parizu; od marta do maja 1890. urednici su bili Guesde, Vaillant i dr. tako da je list propagirao ideje socijalizma. 338 346
- The Commonweal* [Zajednica] – nedeljni časopis, izlazio je od 1885. do 1891. i od 1893. do 1894. u Londonu; organ Socialist League; Engels je od 1885. do 1886. u ovom časopisu objavio neke članke. 9 21 24 27 91 137 171 192 193 248
- Commonwealth* [Republika] – američki list, izlazio je od 1889. do 1891. 298
- Contemporanul* [Savremenik] – rumunski književno-naučni i politički časopis socijalističkog smera, pod ovim imenom je izlazio u Jašiju od jula 1881. do decembra 1890, najpre dva puta, a zatim jedanput mesečno; u časopisu su objavljivani neki delovi iz spisa Marxa i Engelsa, između ostalog, izvodi iz *Kapitala*, *Najamnine, cene i profita*, *Porekla porodice, privatne svojine i države*. 3
- The Contemporary Review* [Savremena revija] – mesečni časopis liberalnog smera, osnovan je 1866. u Londonu. 320
- Le Cri du peuple* [Poklik naroda] – socijalistički dnevni list, izlazio je od februara do maja 1871. i od oktobra 1883. do kraja januara 1889. u Parizu. 126 128 129 137 336

- The Daily Chronicle* [Dnevna hronika] – engleski liberalni list, izlazio je od 1855 (pod ovim imenom od 1877) do 1930. u Londonu; krajem osamdesetih, početkom devedesetih godina objavljivao je članke iz oblasti engleskog radničkog pokreta. 414 420
- The Daily News* [Dnevne novosti] – liberalni dnevni list, pod ovim imenom izlazio je od 1846. do 1930. u Londonu; organ industrijske buržoazije. 29 227 348
- The Daily Telegraph* [Dnevni telegraf] – dnevni list, izlazio je od 1855. do 1937. u Londonu, najpre liberalni, a od osamdesetih godina konzervativno orijentisan; posle spajanja sa listom «The Morning Post», 1937, dobio je ime «Daily Telegraph and Morning Post». 368
- Deutsch-Amerikanische Bäcker-Zeitung* [Nemačko-američki pekarski list] – stručni list, izlazio od 1885. jedanput nedeljno u Njujorku. 59
- Deutscher Parlamentsalmanach* [Nemački parlamentarni almanah] – zvanična publikacija, izlazi od 1867. 321
- Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger* [Nemački državni glasnik i kraljevske pruske državne novosti] – dnevni list, zvanični organ vlade, osnovan je 1819, izlazio je od 1871. do 1917. u Berlinu. 420
- Deutsches Wochenblatt* [Nemački nedeljni list] – buržoaski časopis, izlazio je od aprila 1888. do septembra 1900. u Berlinu. 451
- Deutsche Worte* [Nemačka reč] – austrijski društveno-politički časopis, izlazio je od 1881. do 1904. u Beču; od 1881. do jula 1883. izlazio je jednom nedeljno a zatim mesečno. 380
- Dispatch* – vidi *Weekly Dispatch*
- L'Égalité* [Jednakost] – socijalistički list, izlazio u Parizu, osnovao ga je 1877. Jules Guesde, 1880. do 1883. organ Francuske radničke partije; list je izlazio u šest serija, 1, 2. i 3. serija jednom nedeljno (113 brojeva), 4. i 5. dnevno (56 brojeva), od 6. serije, koja je trebalo da izlazi jednom nedeljno, izdat je samo jedan broj u aprilu 1886; početkom osamdesetih godina Marx i Engels su saradivali u ovom listu; u februaru 1889. list je počeo ponovo da izlazi, ali više nije bio organ socijalista. 126 128 129 137 139 165 182 282
- Evening News and Post* [Večernje novosti i pošta] – liberalni dnevni list, izlazio je od 1889. do 1911. u Londonu. 219 223
- The Evening Standard* [Večernja zastava] – večernje izdanje lista «The Standard», izlazio je od 1857. do 1905. u Londonu. 29
- Le Figaro* [Figaro] – konzervativni list, izlazio od 1826. u Parizu, bio je povezan sa vladom Drugog carstva. 104 394
- Freedom* [Sloboda] – anarhistički mesečni list, izlazio je od oktobra 1886. do septembra 1936. u Londonu. 24
- Le Gaulois* [Gal] – konzervativno-monarhistički dnevni list, izlazio je od 1867. do 1929. u Parizu; organ krupne buržoazije i plemstva. 317
- Gil Blas* [Žil Blaz] – bulevarski list, izlazio je svakodnevno od novembra 1879. do jula 1914. u Parizu. 1889. podržavao je Boulanger-a. 423
- Gleichheit. Sozial-demokratisches Wochenblatt* [Jednakost. Socijaldemokratski nedeljni list] – austrijski list, osnovao ga je Victor Adler, izlazio je od decembra 1886. do jula 1889. u Beču, od 1889. kao «Arbeiter-Zeitung». 9 19 91 126 137 171

- Hamburger Echo* [Hamburški eho] – socijaldemokratski dnevni list, izlazio od oktobra 1887. 420
- Herald* – vidi *The New York Herald*
- Der Hülfereuf der deutschen Jugend* [Poziv u pomoć nemačke omladine] – mesečni časopis, od septembra 1841. izdavao ga je Wilhelm Weitling u Švajcarskoj, od početka 1842. izlazio je pod imenom »Die junge Generation«. 102
- L'Idée nouvelle* [Nova misao] – socijalistički mesečni časopis, izlazio je od 1890. do 1892. u Parizu; u časopisu su saradivali Guesde, Lafargue i Vaillant. 400
- The International Review* [Međunarodna revija] – socijalistički mesečni časopis, izlazio je od jula do septembra 1889. u Londonu kao produžetak lista »To-Day«, u redakciji Hyndmana. 248
- L'Intransigeant* [Nepomirjljivi] – izlazio je u Parizu od 1880. do 1948; osnivač i glavni urednik lista bio je Henri de Rochefort (1880 - 1910); osamdesetih godina je zastupao radikalno-republičke pozicije. 52 266 458
- Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* [Godišnjaci za nacionalnu ekonomiju i statistiku] – časopis, izlazio je od 1863. do 1897. dva puta nedeljno u Jeni. 335
- Die junge Generation* [Mlada generacija] – mesečni časopis, propagirao je utopijski komunizam jednakosti, od septembra 1841. do maja 1843. izdavao ga je Wilhelm Weitling u Švajcarskoj; do januara 1842. izlazio je pod imenom »Der Hülfereuf der deutschen Jugend«. 102
- La Justice* [Pravda] – dnevni list, izlazio je od 1880. do 1930. u Parizu; 1880. do 1897, pošto je njime rukovodio njegov osnivač Clemenceau bio je organ tzv. krajnje leveice Partije radikala, koja je branila program demokratskih i socijalnih reformi i izražavala interese sitne i srednje buržoazije; posle amnestije od 11. jula 1880. u redakciju je stupio Charles Longuet. 233
- Justice* [Pravda] – nedeljni list, organ Social Democratic Federation, izlazio je od 1884. do 1925. u Londonu. 21 127 139 144 154 156 159 171 186 192 - 194 206 249 369 377 384 400 421 423 426
- Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen* [Krajevsko privilegovane berlinske novine za pitanja politika i nauke] – dnevni list, izlazi od 1785. u Berlinu; poznat je i pod imenom »Vossische Zeitung«, prema imenu svog vlasnika. 204
- Kreuz-Zeitung* – vidi *Neue Preußische Zeitung*;
- The Labor Standard* [Zastava rada] – socijalistički nedeljni časopis, izlazio je od 1876. do 1900. u Njujorku; sedamdesetih godina Engels je saradivao u listu. 137
- The Labour Elector* [Radnički birač] – engleski nedeljni list socijalističke orijentacije, izlazio je od juna 1888. do jula 1894. u Londonu. 117 169 171 173 177 181 192 210 222 223 237 - 239 240 245 248 267 298 310 342 347
- Labour Movement* [Radnički pokret]. 137
- Il Mefistofele* [Mefistofel] – časopis demokratske orijentacije, izlazio od 1884. u Beneventu. 12 47

- Il Messaggero* [Vesnik] – buržoaski dnevni list, zvanični organ vlade, izlazi od 1878. u Rimu. 323
- Muncitorul* [Radnik] – rumunski radnički pokret, izlazio je jednom nedeljno od novembra 1887. do avgusta 1889. 171
- Nationalist* [Nacionalist] – reformistički časopis nacionalističkih klubova koji su propagirali miran put prelaska iz kapitalizma u socijalizam, izlazio je od 1889. do 1891. u Bostonu. 239 342
- The National Reformer* [Nacionalni reformator] – nedeljni list, izlazio je od 1860. do 1893. u Londonu; organ buržoaskih radikala. 20
- National-Zeitung* [Nacionalne novine] – buržoaski dnevni list, organ Nacionalliberalne partije, izlazio je od 1848. do 1915. u Berlinu 253
- Neue Preußische Zeitung* [Nove pruske novine] – dnevni list, izlazio je od 1848. do 1938. u Berlinu; krajnje reakcionaran organ pruskog junkerstva i visokog plemstva, u Bismarckovo vreme vodeći organ konzervativaca; nazivan je još i «Kreuz-Zeitung» jer je u svom zaglavlju imao Gvozdeni krst. 321 411
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove rajnske novine. Organ demokratije] – dnevni list koji je pod rukovodstvom Karla Marxa izdavan od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u Kelnu. Kao organ borbe proleterskog krila demokratije list je bio učitelj narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. 204 251 259 411
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* [Nove rajnske novine. Političko-ekonomska revija] – časopis koji su Marx i Engels osnovali decembra 1849. i izdavali do novembra 1850. On je bio teorijski i politički organ Saveza komunista i predstavljao je produžetak kelnskog lista «Neue Rheinische Zeitung» koji su Marx i Engels izdavali za vreme revolucije 1848/1849. 11
- Neuer Welt Kalender* [Novi svetski kalendar] – godišnjak, izlazio je od 1883. do 1914. u Stuttgartu a od 1915. do 1933. u Hamburgu; izdavala ga je redakcija socijalističkog časopisa «Die Neue Welt». 376
- Die Neue Zeit* [Novo vreme] – teorijski časopis nemačke socijaldemokratije, izlazio je u Stuttgartu od 1883. do 1890. jednom mesečno, zatim do 1923. jednom nedeljno; urednik časopisa je od 1883. do oktobra 1917. bio Karl Kautsky; od 1885. do 1894. Engels je saradivao u časopisu, posle čije smrti časopis više nije bio na visini svojih zadataka; pre i za vreme prvog svetskog rata on je zauzeo centrističke pozicije i time podržavao socijalšovinate. 3 4 52 101 102 132 141 251 283 318 324 325 328 330 340 379 384 392 397 401 416 419 420 424 432 443 457
- New-York Daily Tribune* [Njujorška dnevna tribina] – dnevni list, izlazio je od 1841. do 1924. osnovao ga je poznati američki novinar i političar Horace Greeley; do sredine pedesetih godina 19. veka organ levog krila američkih vigovaca, zatim organ Republikanske partije; četrdesetih i pedesetih godina je bio na naprednim pozicijama i istupao protiv ropstva; od avgusta 1851. do marta 1862. Marx i Engels su bili saradnici ovog lista. 280
- New Yorker Volkszeitung* [Njujorške narodne novine] – američki socijalistički dnevni list, izlazio je u Njujorku od 1878. do 1932. na nemačkom jeziku. 69 70 75 81 115 171 239 328 331 332 343 346 357 392 415 417 443
- The New York Herald* [Njujorški glasnik] – dnevni list, izlazio je od 1835. do 1924. u Njujorku; organ Republikanske partije. 218
- The New-York World* [Njujorški svet] – dnevni list, izlazio je od 1861. do 1918. u Njujorku; organ Demokratske partije. 75

- The Nineteenth Century* [Devetnaesti vek] – liberalni mesečni časopis, pod ovim imenom je izlazio od 1877. do 1900. u Londonu; posle 1900. dobio je ime »The Nineteenth Century & After«, a od 1951. »The Twentieth Century«. 320
- Nördlicher Bote* – vidi *Сверный Вѣстникъ*
- Northern Review* – vidi *Сверный Вѣстникъ*
- La Nouvelle Revue* [Nova revija] – buržoasko-republikanski časopis; osnovao ga je J. Adam; izlazi od 1879. u Parizu. 38 318
- Our Corner* [Naš ugao] – mesečni časopis, zastupao je orijentaciju Fabian Society; izlazio je u Londonu od 1883. do 1888. u redakciji Annie Besant. 20 49
- The Pall Mall Gazette* [Novine Pel-Mela] – dnevni list, izlazio je od februara 1865 do 1920. u Londonu, list sa konzervativnim opredeljenjem; od jula 1870. do juna 1871. Marx i Engels su održavali vezu sa njim. 20 27 29 270
- Parlamentsalmanach* – vidi *Deutscher Parlamentsalmanach*
- Le Parti Ouvrier* [Radnička partija] – organ posibilista, izlazio je jednom nedeljno od 1888. u Parizu. 110 120 186 311
- Le Parti socialiste. Organ du Comité Révolutionnaire Central* [Socijalistička partija. Organ Revolucionarnog centralnog komiteta] – nedeljni list blankista, izlazio je od 1890. do 1898. u Parizu. 338
- Paterson Labor Standard* [Patersonska zastava rada] – američki nedeljni list, izlazio je u Patersonu od 1878. do 1898. 59 443
- The People's Paper* [Narodne novine] – nedeljni list čartista, osnovao ga je Ernest Jones maja 1852. u Londonu; Marx i Engels su saradivali sa ovim listom od oktobra 1852. do decembra 1856. 136
- The People's Press* [Narodna štampa] – nedeljni list, organ novih tredjuniona; izlazio je od marta 1890. do februara 1891. u Londonu. 342 351 357 369 374 377
- Philadelphia Tageblatt* [Filadelfijski dnevni list] – socijaldemokratski dnevni list, izlazio od 1877. na nemačkom jeziku. 115
- Pionier. Illustrierter Volks-Kalender* [Pionir. Ilustrovani narodni kalendar] – godišnjak, izdavala ga je Socijalistička partija radnika Severne Amerike na nemačkom jeziku od 1883. do 1904. u Njujorku. 239 418 421
- Progress* [Progres] – engleski mesečni časopis za pitanja nauke, politike i literature izlazio je od 1883. do 1887. u Londonu; u jednom periodu bio je blizak socijalističkim krugovima; Eleanor Marx i Edward Aveling su se ubrajali u njegove saradnike. 226
- Le Proletariat* [Proletarijat] – dnevni list posibilista, pod ovim imenom je izlazio od 5. aprila 1884. do 25. oktobra 1890. u Parizu. 14 171 186
- Recht voor Allen* [Pravda za sve] – holandski socijalistički list, osnovao ga je 1879. Nieuwenhuis. 127 171
- Revista socială* [Socijalistički pregled] – rumunski časopis, izlazio je od 1884. do 1887. u redakciji Nădejde u Jašiju. 3
- Revue der Neuen Rheinischen Zeitung* – vidi *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue.*
- La Revue socialiste* [Socijalistička revija] – mesečni časopis, osnovao ga je francuski sitnoburžoaski socijalist i posibilist Benoit Malon; najpre organ republi-

- kanskih socijalista a zatim sindikalni organ; 1880. izdavan je u Lionu i Parizu, od 1885. do 1914. u Parizu. 1880. Marx i Engels su saradivali u listu. 459
- Reynolds's Newspaper* [Reynoldsove novine] – radnički nedeljni list, izlazio je od avgusta 1850. u Londonu; pod imenom «Reynolds's Weekly Newspaper» osnovao ga je sitnoburžoaski demokrat William Mac Arthur Reynolds, koji je bio blizak čartistima. 20 186 218
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* [Rajnske novine za politiku, trgovinu i zanate] – dnevni list, izlazio je od 1. januara 1842. do 31. marta 1843. u Kelnu, od aprila 1842. Marx je bio saradnik ovog lista, a od oktobra iste godine i njegov glavni urednik. Posle odluke pruskog državnog ministarstva od 19. januara 1843. o ukidanju «Rheinische Zeitung» sledio je 21. januara odgovarajući ukaz trojice ministara za cenzuru kojim je zabranjeno izdavanje lista od 1. aprila 1843, a do tog datuma je zavedena stroga cenzura. 253 277
- Руския Вѣдомости* [Ruske novosti] – liberalni dnevni list, od 1905. organ desnog krila kadeta; izlazio je od 1863. do 1918. u Moskvi. 99
- Sächsische Arbeiter-Zeitung* [Saksonske radničke novine] – socijaldemokratski dnevni list, izlazio je od 1890. do 1908. u Drezdenu, početkom devedesetih godina je bio organ «Mladih». 384 387 393 463
- The Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art* [Subotnja revija za politiku, literaturu, nauku i umetnost] – konzervativni nedeljni časopis, izlazio je od 1855. do 1938. u Londonu. 23
- Schwäbische Tagwacht* [Švapski dnevni stražar] – socijaldemokratski dnevni list, izlazi od 1881. u Štutgartu. 397
- Северный Вѣстникъ* [Severni vesnik] – literarnonaučni i politički mesečni časopis, izlazio je od 1885. do 1898. u Petrogradu; od sredine 1891. liberalno-narodnjački orijentisan. 195 211 236 278 362 469 470
- Social-Demokraten* [Socijaldemokrati] – danski dnevni list, centralni organ Socijaldemokratske partije Danske, pod ovim imenom izlazio je od 1872. do 1959. u Kopenhagenu. 171
- El Socialista* [Socijalist] – nedeljni list, centralni organ Socijalističke partije radnika Španije; izlazi od 1885. u Madridu. 240
- Le Socialiste* [Socijalist] – nedeljni list, osnovao ga je 1885. Jules Guesde u Parizu, do 1902. organ Francuske radničke partije, od 1902. do 1905. organ Socijalističke partije Francuske, od 1905. Francuske socijalističke partije; osamdesetih i devedesetih godina 19. veka Engels je bio saradnik ovog lista. 14 18 111 149 165 293 307 311 413 418 459
- Der Sozialdemokrat* [Socijaldemokrat] – centralni organ nemačke socijaldemokratije, izlazio je u periodu važenja zakona o socijalistima, od septembra 1879. do septembra 1888. u Cirihi, a od oktobra 1888. do 27. septembra 1890. u Londonu, a u Nemačkoj je ilegalno rasturan; zahvaljujući Marxovoj i Engelsovoj višestrukoj pomoći list je prevladao svoje prvobitno zadržane teorijske nedostatke i postao kolektivnim agitatorom, propagatorom i organizatorom partije u borbi protiv zakona o socijalistima; 1881. počela je Marxova i Engelsova stalna saradnja, koja se osim publikovanja njihovih članaka, prostirala i na sve oblasti rukovođenja jednim revolucionarnim listom. «Sozialdemokrat» je bio «zastava nemačke partije» (Engels). 16 42 49 52 65 91 106 116 118 123 127 139 146 154 156 161 166 169 178 185 217 226 240 245 261 267 299 339 - 341 356 364 380 398 401 411 414 415 417 418
- Социаль-Демократъ* [Socijaldemokrat] – prvi socijaldemokratski časopis na ruskom jeziku, izdavala ga je 1890. do 1892. u Londonu (1890) i Ženevi (1892)

- grupa »Oslobođenje rada«, ukupno je izašlo četiri broja. Redakciji časopisa pripadali su Vera Zasulič, Georgi Plehanov i Pavel Akselrod. 291 324 326
- Sozialdemokratische Monatsschrift* [Socijaldemokratski mesečni časopis] – časopis, izlazio je od 1889. do 1890. u Beču. 454
- Der Sozialist* [Socijalist] – nedeljni list, organ Socijalističke partije radnika Severne Amerike; izlazio je od 1885. do 1892. u Njujorku. 75 85 115 157 171 443
- Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen* [Državna i socijaln naučna istraživanja] – zbirka monografija – izdavao ju je (od 1879. do 1910) Gustav von Schmoller. 116
- The Standard* [Zastava] – konzervativni nedeljni list za probleme ekonomije i politike, izlazi od 1878. u Londonu. 204 205
- The Star* [Zvezda] – dnevni list, organ Liberalne partije, izlazi od 1888. u Londonu; prvih godina je bio blizak Social Democratic Federation. 174 177 180 181 182 185 186 192 218 310 346 414
- Статистический ежегодникъ по Московской губернии за 1889 г.* [Statistički godišnjak Moskvske gubernije za 1889. god.] – statističko-ekonomski godišnjak za poljoprivredu. 362
- St. Johann-Saarbrücker Volkszeitung* [Sent Johanske-sarbriške narodne novine] – dnevni list, izlazio je od 1876. do 1902. u Zabriku i St. Johanu. 420
- St. Louis Tageblatt. Den Interessen des arbeitenden Volkes gewidmet* [Sent Luiski dnevni list posvećen interesima radnog naroda] – socijalistički dnevni list, izlazio je od aprila 1888. do 1897. na nemačkom jeziku. 115
- The Sun* [Sunce] – buržoasko-radikalni nedeljni list, izlazio je od 1888. do 1890. u Londonu. 186
- Time* [Vreme] – mesečni časopis socijalističke orijentacije, izlazio je od 1879. do 1891. u Londonu. 248 280 283 288 311 318 328 332 346
- To-Day* [Danas] – mesečni časopis socijalističke orijentacije, izlazio je od aprila 1883. do juna 1889. u Londonu; od jula 1884. do 1886. izlazio je pod uredništvom H. M. Hyndmana. 9 20 49 91
- Tribune* – vidi *New-York Daily Tribune*
- La Voix* [Glas] – radikalno-republikanski dnevni list, izlazio je od avgusta do novembra 1889. u Parizu. 233 241
- Volksblatt* – vidi *Berliner Volksblatt*
- Volksstimme* [Glas naroda] – socijaldemokratski dnevni list, izlazio je od 1890. do 1933. u Magdeburgu. 384 393
- Volks-Tribüne* – vidi *Berliner Volks-Tribüne*
- Volkszeitung* – vidi *New Yorker Volkszeitung*
- Vooruit. Organ der Belgische werkliedenpartij* [Napred. Organ Belgijske radničke partije] – socijalistički dnevni list, izlazio je od 1884. do 1928. na flamanskom jeziku u Ganu. Urednik je bio Eduard Anseele. 171
- Vorwärts* [Napred] – nemački list, izlazi od 1886. u Buenos Ajresu; propagirao je socijalizam i pozivao radnike na štrajk za bolje uslove rada i bolje životne uslove. 301
- Vorwärts* – vidi *Berliner Volksblatt*

Vossische Zeitung – vidi *Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*

Weekly Dispatch [Nedeljni ekspres] – nedeljni list, izlazio je od 1801. do 1928. u Londonu; osamdesetih godina zastupao je radikalno stanovište. 20 29 32 129

Wochenblatt der N. Y. Volkszeitung [Nedeljni list Njujorških narodnih novina] – prilog lista *New-Yorker Volkszeitung*. 40

Workman's Advocate [Zaštitnik radnika] – organ Socijalističke partije radnika Severne Amerike, izlazio je jednom nedeljno od 1885. do marta 1891. u Njujorku, urednik je bio Daniel De Leon. 248 346 357

Registar imena

- Abdul Hamid II* (1842 - 1918) – turski sultan (1876 - 1909). 223
- Adam, Juliette* (rod. *Lamber*) (Žilijet Adam, Lamber; 1836 - 1936) – francuska spisateljica i publicistkinja; osnovala je i vodila časopis «La Nouvelle Revue» (1879 - 1886). 318
- Adler Emma* (Ema Adler) – supruga Victora Adlera. 277 454
- Adler, Georg* (Georg Adler; 1863 - 1908) – buržoaski ekonomist i publicist, katedarski socijalist; autor mnogih radova o socijalno-ekonomskim pitanjima. 7
- Adler Victor* (Viktor Adler; 1852 - 1918) – lekar; saosnivač i vodeći član austrijske Socijaldemokratske partije; od 1889. do 1895. dopisivao se sa Engelsom, delegat međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889, urednik lista «Gleichheit» i «Arbeiter-Zeitung» u Beču; kasnije predstavnik oportunističkog krila austrijske Socijaldemokratske partije i II internacionale. 188 218 236 237 276 277 281 379 395 437 - 439 454 455
- Akselrod, Nadežda Isakovna* (umrla 1906) – supruga Pavela Borisoviča Akselroda. 195
- Akselrod, Pavel Borisovič* (1850 - 1928) – najpre narodnjak, učestvovao je u osnivanju grupe «Oslobođenje rada», kasnije menjševik, za vreme prvog svetskog rata socijalšovinist. 195
- Aleksandar III* (1845 - 1894) – car Rusije (1881 - 1894). 28 42 52 63 106 233 279 327 337 458
- Allemane, Jean* (Žan Aleman; 1843 - 1935) – štampar, francuski socijalist; zbog svog učešća u Pariskoj komuni osuđen na prinudni rad; 1880. pomilovan; osamdesetih godina posibilibist, vodio je Socijalističku radničku partiju koja je nastala 1890. rascepom posibilibista i koja je zastupala anarhosindikalizam; za vreme prvog svetskog rata povukao se iz političkog života. 416 421
- Anneke, Friedrich* (Fridrih Aneke; oko 1818. do oko 1872) – pruski artiljerijski oficir; 1846. je isključen iz armije zbog revolucionarne delatnosti; član kelnske opštine Saveza komunista, 1848. jedan od osnivača i sekretar Kelnskog radničkog udruženja; komandant artiljerije revolucionarne vojske za vreme badensko-falačkog ustanka 1849; pukovnik za vreme američkog građanskog rata (1861 - 1865) u vojsci Severnih država. 259
- Anjenkov, Pavel Vasiljevič* (1812 - 1887) – ruski zemljoposjednik; liberalni kritičar i publicist, za vreme svojih mnogobrojnih putovanja po inostranstvu upoznao se sa Marxom. 102
- Annie* (Ani) – kućna pomoćnica Engelsova. 57 65 458
- Anseele, Eduard* (Eduard Anzele; 1856 - 1948) – publicist; belgijski socijalist, reformist, saosnivač i lider Socijalističke partije Belgije (1885), potpredsednik međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; kasnije jedan od vođa oportunističkog krila II internacionale. 106 117 157 158 171 189 272 440

- Antoine, Jules-Dominique* (Žil-Dominik Antoan; 1845 - 1917) – francuski političar, učesnik francusko-pruskog rata, poslanik nemačkog Rajhstaga za Elzas-Lotaringiju (1882 - 1889); zalagao se za vraćanje Elzasa i Lotaringije Francuskoj; 1889. se odrekao svog poslaničkog mandata i preselio se u Francusku. 153
- Appleton* – američki izdavač. 137
- Auer, Ignaz* (Ignac Auer; 1846 - 1907) – sarac, publicist; od 1869. član Socijaldemokratske partije, 1877. sekretar Glavnog odbora Partije, 1875 - 1877. jedan od dva sekretara Socijalističke radničke partije Nemačke, urednik lista »Berliner Freie Presse« (1877), član Rajhstaga (1877/1878, 1880/1881, 1884 - 1887. i 1890 - 1907); u unutarpartijskom sukobu do 1893. pretežno je podržavao Bebelu, ali je sledećih godina sve više bio na oportunističkim pozicijama. 165 175 200 263
- Äveling, Edward* (Edvard Eveling, 1851 - 1898) – engleski socijalist, lekar, pisac, publicist; sa Samuelom Moore-om preveo je prvi tom *Kapitala* na engleski; od 1884. član Social Democratic Federation, jedan od osnivača Socialist League (1884), povukao se iz Lige zbog sve većeg uticaja anarhista; od kraja osamdesetih godina do početka devedesetih bio je jedan od organizatora masovnog pokreta nekvalifikovanih i nezaposlenih radnika; delegat međunarodnog kongresa radnika 1889; od 1884. životni saputnik Marxove kćeri Eleanor. 18 25 33 37 40 51 53 59 - 63 65 68 69 70 73 75 76 77 81 89 90 96 100 110 122 124 137 174 180 182 185 218 220 224 231 236 248 256 270 280 283 287 288 292 299 303 318 320 345 346 349 351 352 357 374 383 395 400 403 421 438 439 454 464
- Avenel, Georges* (Žorž Avenel; 1828 - 1876) – francuski istoričar i publicist, demokrat; autor mnogih radova iz istorije francuske revolucije. 114 276
- Babeuf, François-Noël* (Fransoa-Noel Babef; 1760 - 1797) – francuski revolucionar, komunist-utopist, zajedno sa Buonarotijem i Dartheom rukovodio je »Zaverom jednakih« (1796); 1797. pogubljen. 133
- Bak (Back)* – ruski emigrant u Švajcarskoj, porekлом baltički Nemaac; osamdesetih godina je u Ženevi izdavao jedan časopis na nemačkom jeziku. 318
- Bahlmann, Ignatz Bernhard Maria* (Ignac Bernhard Marija Balman) – preduzetnik, bio je blizak socijaldemokratskoj partiji; posedovao je znatna novčana sredstva. 387
- Bahr, Hermann* (Herman Bar; 1863 - 1934) – austrijski likovni i književni kritičar, pisac i dramaturg. 359 361
- Baker, Valentine* (Bejker-paša) (Valentin Bejker; 1827 - 1887) – engleski oficir, osuđen na godinu dana tamnice zato što je u jednom železničkom vagonu dosadiavao jednoj mladoj ženi. 37
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič* (1814 - 1876) – publicist, ruski revolucionar, kasnije jedan od glavnih predstavnika anarhizma; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; ideološki je uticao na pokret narodnjaka u Rusiji; član Prve internacionale u kojoj je istupao kao oštar protivnik marksizma, zbog sektaške delatnosti 1872. na haškom kongresu isključen iz Internacionale. 201 203 254
- Balfour, Arthur James, Earl of* (Artur Džems eri Belfor; 1848 - 1930) – engleski državnik, 1874 - 1922. član parlamenta, 1887 - 1891. sekretar za Irsku, 1895 - 1911. vođa konzervativaca, 1902 - 1905. premijer. 23 27
- Balzac, Honoré de* (Onore de Balzak; 1799 - 1850) – znameniti francuski pisac kritičkog realizma. 35 114
- Bangya, Janos* (Janoš Banda; 1817 - 1868) – mađarski novinar i oficir, učesnik revolucije 1848/49. u Mađarskoj, posle poraza revolucije Kossuthov emisar u inostranstvu, istovremeno i policijski agent; kasnije je pod imenom Mehmed-bej

- stupio u tursku vojnu službu, agent Turske na Kavkazu (1855 - 1858). 11
- Bardorf, Josef** (Jozef Bardorf; 1847 - 1922) - austrijski socijaldemokrat, jedan od vođa »umerenjaka«, urednik, a od 1884. izdavač lista »Die Wahrheit«, kasnije je izbačen iz Socijaldemokratske partije Austrije. 134
- Baring** (Bering) - londonska bankarska kuća. 459
- Barry, Maltman** (Maltmen Beri; 1842 - 1909) - engleski žurnalist, kratko vreme aktivni član Internacionale u kojoj je bio na Marxovoj strani; saradnik konzervativnog lista »The Standard«, osamdesetih i devedesetih godina je raskrinkan kao agent socijalkonzervativnih krugova u engleskom radničkom pokretu. 310
- Barth, Paul** (Paul Bart; 1858 - 1922) - nemački filozof, sociolog i pedagog; od 1897. profesor Univerziteta u Lajpcigu. 380 381 431
- Basly, Emile-Joseph** (Emil-Žozef Bali; 1854 - 1928) - francuski rudar, socijalist i sindikalni funkcioner; organizovao je štrajkove rudara 1880. i 1884; i 1855. kao delegat republikanske liste i 1891. kao socijalistički delegat izabran u skupštinu; predsednik sindikata rudara. 241
- Bateman, George** (Džordž Bejtmn) - slovoslagač, engleski socijalist, član Social Democratic Federation. 195 222 237 310
- Battenberg, Alexander** (Aleksander Battenberg; 1857 - 1893) - sin princa od Hesena, pod imenom Aleksandar I knez Bugarske (1879 - 1886), sprovodio je austrofilsku politiku. 42
- Baudin, Eugène** (Ežen Bođen; 1853 - 1918) - izradivač porcelanskih predmeta, francuski socijalist, blankist, član Internacionale, učesnik Pariske komune, posle čijeg poraza je emigrirao u Englesku, vratio se u Francusku posle amnestije 1880; od 1889. skupštinski poslanik. 241 243 245 375
- Bauer, Bruno** (Bruno Bauer; 1809 - 1882) - filozof, istoričar religije i publicist; mladohegelovac; autor radova iz istorije hrišćanstva; sa idealističkog stanovišta je kritikovao biblijski i ortodokсни pojam boga; posle revolucije 1848/49. saradnik reakcionarnog lista »Neue Preußische Zeitung« (»Kreuzzeitung«); posle 1866. nacional-liberal. 89 115 119
- Bax, Ernest Belfort** (Ernest Belfort Beks; 1854 - 1926) - engleski istoričar, filozof i žurnalist; socijalist, jedan od propagatora marksizma u Engleskoj; aktivni član levog krila Social Democratic Federation; saosnivač Socialist League (1884), od 1883. održavao je prijateljske odnose sa Engelsom; saosnivač (1911) i jedan od vođa British Socialist Party, sa kojom je raskinuo 1916. zbog svojih socijalšoviniističkih shvaćanja. 127 129 134 174 192 248 279 280 283 288 311 318
- Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de** (Pjer-Ogisten Karon de Bomaše; 1732 - 1799) - francuski dramatičar, poznat po svojim anti-feudalnim komedijama naravi »Seviljski berberin« (1775) i »Figarova ženidba«. 132
- Bebel, August** (August Bebel; 1840 - 1913) - strugar, jedan od najpoznatijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i učenik Marxa i Engelsa; 1863. jedan od osnivača Saveza nemačkih radničkih udruženja, jedan od njegovih vođa, od 1867. predsednik Saveza, član Internacionale od 1866. Godine 1869. saosnivač Socijaldemokratske radničke partije; član severnonemačkog Rajhstaga (1867 - 1870) i nemačkog Rajhstaga (1871 - 1881. i 1883 - 1891); za vreme francusko-pruskog rata aktivno je istupao protiv pruskih aneksionih planova i borio se za zaštitu Pariske komune; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zalagao se za ujedinjenje Nemačke revolucionarno-demokratskim putem; bio je »naj-sposobniji parlamentarac Evrope, najtalentovaniji organizator i taktičar, najuticajniji vođa međunarodne socijaldemokratije, koji se borio protiv reformizma i oportu-

- nizma* (Lenjin). 14 19 26 27 42 - 44
102 103 105 106 111 - 113 120 121
126 129 138 143 145 147 150 - 152
156 158 159 165 166 170 178 181
186 189 193 200 201 206 209 210
213 220 241 262 - 264 267 288
306 - 308 312 - 314 321 332 348 -
350 379 384 392 393 397 400 411
412 416 423 425 432 440 444 445
- Bebel, Frieda** (Frida Bebel; 1869 -
1948) - kći Augusta Bebela. 264
348
- Bebel, Julie** (Juli Bebel; 1843 - 1910)
- od 1866. supruga i saborac Augu-
sta Bebela. 264 348
- Becker, Johann Philipp** (Johan Filip
Beker; 1809 - 1886) - četkar iz Fa-
lačke, žurnalist, od buržoaskog de-
mokratike razvio se u proleterskog
socijalistu; govornik na hambaškoj
svečanosti 1832, vrhovni zapoved-
nik badenske narodne vojske 1849;
«jedini nemački general revolucije»
(Engels); od 1860. Marxov i En-
gelsov prijatelj i saborac, 1864. je-
dan od osnivača ženevske sekcije
Internacionale, 1865. predsednik ne-
mačkog odeljenja Centralnog komi-
teta Internacionale za Švajcarsku,
od 1866. predsednik grupe sekcija
Internacionale sa nemačkog govornog
područja, 1866 - 1871. izdavač
i urednik mesečnog časopisa «Der
Vorbote», delegat na svim konfe-
rencijama i kongresima Internacio-
nale; do kraja života neumorno je
radio u švajcarskom i međunarod-
nom radničkom pokretu. 186 318
- Bek, Grigorij** - sredinom osamdesetih
godina učestvovala je u pokretu na-
rodnjaka u Rusiji i u inostranstvu,
emigrirao je 1886; devedesetih godi-
na se povukao iz revolucionarnog
rada. 339 340
- Beranger, Pierre-Jean de** (Pjer-Žan de
Beranže; 1780 - 1857) - francuski
demokratski pesnik, pisac političkih
satira. 268 270
- Bernstein, Eduard** (Eduard Bernštajn;
1850 - 1932) - publicist, od 1872.
član Socijaldemokratske radničke
partije, 1878. prešao je u Cirihi kao
literarni sekretar Karla Höchberga,
u decembru 1880. upoznao se sa
Marxom i Engelsom sa kojima je
(naročito sa Engelsom) bio u stalnoj
prepiaci, a pod njihovim uticajem
razvio se u pristalicu marksizma;
urednik lista «Sozialdemokrat»
(1881 - 1890); od 1896. otvoreno je
istupao kao revizionist marksizma
i bio teorijski osnivač revizionizma,
kome je «dao najupečatljiviji izraz»
(Lenjin); bio je jedan od vođa
oportunističkog krila nemačke soci-
jaldemokratije i II internacionale.
11 54 68 72 91 93 - 96 100 101
105 106 123 124 127 129 138 139
145 151 152 154 156 - 159 161 - 163
166 168 170 175 176 178 180 182
185 186 192 194 199 201 212 226
234 236 251 267 281 287 299 306
312 321 330 334 339 341 349 357
379 380 384 398 401 411 414 416
418 425 431 464
- Bernstein, Regina** (Gina) (Regina
Bernštajn) - od 1887. supruga Edu-
arda Bernsteina. 60 65 68 96 123
125 154 287 299
- Besant, Annie** (Eni Bezent; 1847 -
1933) - engleska buržoasko-radikalna
političarka, privremeno je pripadala
socijalističkom pokretu, osamdesetih
godina član Fabian Society i Social
Democratic Federation, učestvovala
je u obrazovanju tredjuniona nekva-
lifikovanih radnika, posle toga je u
Indiji učestvovala u Hindu-pokretu,
1907 - 1933 predsednik teozofskog
društva. 20 49
- Beust, Friedrich von** (Fridrih fon Bojst;
1817 - 1899) - pruski oficir, 1848.
izbačen iz armije zbog svojih poli-
tičkih ubeđenja; 1848. član komiteta
Kelnskog radničkog udruženja, sa-
izdavač i urednik lista «Neue Köln-
nische Zeitung», jedan od vojnih
lidera badensko-falačkog ustanka
1849; emigrirao je u Švajcarsku;
u Cirihi je bio učitelj i reformator
škole u Pestalozzijevom i Fröbelo-
vom duhu; član ciriške nemačke sek-
cije Internacionale, posle 1869. po-
vukao se iz radničkog pokreta. 52
- Bevan, Philipps George** (Filips Džordž
Beven; umro 1889) - engleski eko-
nomista i statističar. 98
- Bigeault, P.** (P. Bižo) 458

- Bismarck, Herbert Fürst von** (Herbert knez fon Bizmark; 1849 - 1904) – državnik i diplomata, najstariji sin Otta von Bismarcka; državni sekretar za spoljne poslove i vicekancelar (1886 - 1890), član nemačkog Rajhstaga kao poslanik Državne partije (1881 - 1889. i od 1893). 91
- Bismarck, Otto Fürst von** (Oto knez fon Bizmark; 1815 - 1898) – državnik i diplomata, zastupnik interesa pruskog junkerstva; pruski predsednik vlade (1862 - 1872. i 1873 - 1890) i državni kancelar (1871 - 1890); antidemokratskim putem je izvršio ujedinjenje Nemačke odzgo, uz pomoć dinastičkih ratova; pomoću unutarpolitičkih mera učvrstio je savez junkerstva sa krupnom buržoazijom i potpomogao jačanje prusko-nemačkog militarizma; kao neprijatelj radničkog pokreta sproveo je 1878. zakon protiv socijalista, koji je srušen 1890. uz pomoć borbe radničke klase; to je bio glavni uzrok njegovog pada. 4 8 9 10 11 13 - 15 19 23 27 28 30 32 39 42 43 46 48 52 57 63 91 106 118 124 127 138 148 203 214 219 281 284 306 312 313 315 316 317 319 332 334 335 336 416 450 460
- Bland, Hubert** (Hjubert Blend; 1856 - 1914) – engleski žurnalista, član Social Democratic Federation, jedan od osnivača Fabijevskog društva, do 1911. njegov blagajnik i član Izvršnog komiteta. 20
- Blank, Rudolf** (Rudolf Blank) – rodak Friedricha Engelsa. 228
- Bloch, Joseph** (Jozef Bloh; 1871 - 1936) – student u Berlinu, urednik časopisa »Sozialistischer Akademie« i »Sozialistische Monatshefte«. 404 - 406
- Bloch** (Blok) – otac R. Blocka, američki socijalist nemačkog porekla, sekretar tređjuniona nemačkih pekara i urednik lista »Deutsch-Amerikanische Bäcker-Zeitung«. 59
- Bloch, R.** (R. Blok) – 59
- Blos, Wilhelm** (Vilhelm Blos; 1849 - 1927) – žurnalista i istoričar; od 1872. član Socijaldemokratske radničke partije, jedan od urednika lista »Der Volksstaat« (1872 - 1874); 1874. upoznao se sa Marxom; saradnik časopisa »Die Neue Zeit« i »Die Neue Welt«, član Rajhstaga. (1877/1878. 1881 - 1887, 1890 - 1906. i 1912 - 1918), pripadao je vodećim predstavnicima desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga, za vreme prvog svetskog rata socijalšoviniist; posle novembarske revolucije 1918. predsednik privremene vlade, a 1919/1920. predsednik države Virtemberg. 331 348
- Blum, Robert** (Robert Blum; 1807 - 1848) – žurnalista, revolucionarni sitnoburžoaski demokrata; 1848. vođa levice u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini, oktobra 1848. učestvovao je u bečkom ustanku, posle pobeđe kontrarevolucije pogubljen prema presudi prekog suda. 117
- Blume, G.** (G. Blume) – nemački socijalista. 466
- Boivin-Champeaux, Louis** (Luj Boaven-Sampo; 1823 - 1899) – francuski žurnalista i istoričar. 135
- Boelling, August** (August Beling; 1810 - 1889) – rodak Friedricha Engelsa. 296
- Boelling, Friedrich** (Fridrih Beling; 1816 - 1884) – trgovac, oženio se Engelsovom sestrom Hedwig. 296
- Boelling, Hedwig** (rod. Engels) (Hedvig Beling; 1830 - 1904) – sestra Friedrich Engelsa. 371
- Boenigk, Otto Baron v.** (Oto baron fon Benik) – nemački društveni radnik, na Breslavskom univerzitetu držao predavanja o socijalizmu. 390 391
- Bonaparte** – vidi *Napoléon I*
- Bonnier, Charles** (Šarl Bonije; rod. 1863) – francuski socijalista, pisac i žurnalista, dugo vremena je živeo u Engleskoj, član Francuske radničke partije, saradivao je u socijalističkoj štampi, aktivno je učestvovao u pripremama međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889. i 1891, na kojima je i sam učestvovao. 143 145 152 154 158 159 161

165 170 173 180 - 182 194 267 271
272 292 293 395 400 401

Botta, Carlo Giuseppe Guglielmo (Karlo Đuzepe Guljelmo Bots; 1766 - 1837) - italijanski buržoaski historičar i političar. 47

Boulanger, Georges-Ernest-Jean-Marie (Zorž-Ernest-Jan-Mari Bulanže; 1837 - 1891) - francuski general, borio se protiv Pariske komune, uz pomoć Clemenceau-a postao je ministar rata u Freycinet-ovoj vladi (1886/1887); pokušao je da uz pomoć revansističke, antinemačke propagande i političke demagogije u Francuskoj uspostavi svoju vojnu diktaturu, posle neuspelog državnog udara (1889) pobjegao je iz Francuske i izvršio samoubistvo (1891). 33 38 43 48 56 63 64 91 104 - 106 111 - 113 124 126 127 129 138 148 153 173 178 183 230 233 245 257 266 272 307 336 337 353 394 400

Boulé (Bule) - kamenorezac, francuski socijalist i sindikalni funkcioner; blankist; 1889. socijalistički kandidat na izborima za skupštinu, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 117 177 180 192 266

Boustrapa - vidi *Napoléon III*

Bowen, Paul T. (Pol T. Bauin) - američki sindikalist, delegat vašingtonske sindikalne organizacije na kongresu posibilista u Parizu (1889). 217

Boyer, Antoine (Antide) (Antoan (Antid) Boaje; 1850 - 1918) - radnik, francuski socijalist; učesnik komune u Marselju, 1889 - 1910. poslanik u skupštini. 241 243 263 338

Bradlaugh, Charles (Čarls Bredlo; 1833 - 1891) - engleski žurnalist, buržoasko-radikalni socijalni reformator, protivnik socijalizma, posle Pariske komune klevetao je Marxa i Internacionalu. 20

Braun, Heinrich (Hajnrih Braun; 1854 - 1927) - žurnalist, socijaldemokrat, reformist; jedan od osnivača časopisa »Die Neue Zeits«, izdavač tromesečnika »Archiv für so-

ziale Gesetzgebung und Statistik« i drugih časopisa; član Rajhstaga. 116 141 283 380

Brett (Bret) - engleski vinarški trgovac. 407

Brentano, Lujo (Ludwig Joseph) (Ludvig Jozef) Brentano; 1844 - 1931) - ekonomist mlade istorijske škole u Nemačkoj; vodeći katedarski socijalist, buržoaski reformist; jedan od osnivača Udruženja za socijalnu politiku (1872). 98 397 451 457 462

Brismée, Désiré (Dezire Brisme; 1823 - 1888) - knjigovezac, prudonist, kasnije bakunjinist; 1865. jedan od osnivača belgijske sekcije Internacionale, od 1869. član belgijskog Federalnog veća, 1868. delegat na Briselskom kongresu, 1869. potpredsednik Bazelskog i 1872. delegat na Haškom kongresu Internacionale, kasnije član Glavnog odbora belgijske Radničke partije. 45

Broadhurst, Henry (Henri Brodherst; 1840 - 1911) - građevinski radnik, engleski političar; vođa liberalne frakcije koja je preovladivala u starim tredjunionima, sekretar Parlamentarnog komiteta Kongresa tredjuniona (1875 - 1890), član parlamenta (Liberalna partija); 1886. državni podsekretar u Gladstone-ovoj vladi. 200 223 237

Brousse, Paul-Louis-Marie (Pol-Luj-Mari Brus; 1844 - 1912) - lekar, francuski političar, sitnoburžoaski socijalist; učesnik Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao je u Španiju, a zatim u Švajcarsku, gde se priključio anarhistima; jedan od osnivača Francuske radničke partije, na kongresu u Šent-Etjenu provocirao je rascep Partije, posle čega je bio jedan od vođa i ideolog posibilista. 105 152 156 158 160 161 177 188 199 - 201 203 214 220 416 421 423 426 440 463 464

Bruhn, Karl von (Karl fon Brun; rod. 1803) - pruski podoficir, žurnalist, član Saveza prognanih, zatim Saveza pravednih, učesnik revolucije 1848/49, član Saveza komunista (isključen 1850), pristalica sitnobur-

- žoasko frakcije Willich-Schapper; 1860 - 1866. izdavač hamburškog lista »Der Nordstern«, od 1863. član Opšteg nemačkog radničkog saveza (isključen 1865). 11
- Buhl, Ludwig Heinrich Franz* (Ludvig Hajnrih Franc Bul; 1814. do oko 1882) – publicist, mladohegelovac. 253
- Bunting, Percy William* (Persi Viljem Banting; 1836 - 1911) – engleski žurnalista, od 1882. izdavač buržoasko-liberalnog časopisa »The Contemporary Reviews«. 320
- Buonaparte (Bounaparte)* – vidi *Napoléon III*
- Burns, John* (Džon Berns; 1858 - 1943) – predstavnik engleskog radničkog pokreta, osamdesetih godina 19. veka vođa novih tredjuniona za nekvalifikovane radnike, bio je jedan od organizatora londonskog štrajka lučkih radnika (1889); devedesetih godina je prešao na stranu liberalnog tredjunionizma i istupao protiv socijalističkog pokreta; od 1892. član parlamenta, u liberalnim vladama ministar za komunalnu samoupravu (1905 - 1914) i trgovinu (1914); kada je izbio rat povukao se sa ministarskog položaja. 10 24 27 192 194 195 200 222 230 231 237 238 249 280 292 293 298 299 304 310 342 445
- Burns, Lizzy (Lydia)* (Lizi (Lidie) Berns; 1827 - 1878) – irska radnica, učestvovala je u irskom nacionalno-oslobodilačkom pokretu; druga žena Friedricha Engelsa. 269
- Burns, William (Willie)* (Viljem (Vili) Berns) – bratanač Engelseve supruge Lizzy Burns. 74 75
-
- Campbell, Ellen* (Elin Kembl) – Amerikanka, prijateljica Florence Kelley-Wischnewetzky. 21
- Caraccioli, Louis-Antoine* (Luj Antoan Karačoli; 1721 - 1803) – francuski pisac i publicist. 134
- Caria, Léopold* (Leopol Karija) – francuski avanturist, učesnik Pariske komune, učestvovao je u pljačkama; posle poraza Komune emigrirao je u Englesku; član Section française de 1871. u Londonu; klevetao je učesnike Komun e. 426
- Carlyle, Thomas* (Tomas Karlaji; 1795 - 1881) – engleski pisac, istoričar i filozof idealist; pobornik kulta heroja; kritikovao je englesku buržoaziju sa stanovišta feudalnog socijalizma; torijevac, posle 1848. zakleti protivnik radničkog pokreta. 127
- Carnot, Marie-François-Sadi* (Marie-Fransoa-Sadi Karno; 1837 - 1894) – francuski državnik, umereni buržoaski republikanac; u nekoliko navrata bio je na ministarskim položajima, predsednik Republike (1887 - 1894). 64
- Caron, Charles* (Šarl Karon) – francuski izdavač. 400 402 403
- Castelar y Ripoll, Emilio* (Emilio Kastelar i Ripol; 1832 - 1899) – španski političar, istoričar i pisac, vođa desnih republikanaca; od septembra 1873. do januara 1874. šef vlade koja je utrla put za restauraciju monarhije u Španiji. 318
- Champion, Henry Hyde* (Henri Hajd Čempjen; 1857 - 1928) – engleski izdavač i publicist; do 1887. član Social Democratic Federation, potom je bio jedan od lidera Labour Electoral Association tredjuniona u Londonu; urednik i izdavač lista »Labour Elector«, povremeno je održavao tajne veze sa konzervativcima, emigrirao je u Australiju, gde je aktivno učestvovao u radničkom pokretu. 117 195 222 238 249 280 298 310 342
- Christensen* (Kristensen) – 1889. urednik lista »Chicagoer Arbeiter-Zeitung«. 115
- Christensen, P.* (P. Kristensen) – danski socijaldemokrat. 171
- Cionca* (Čonka) – autor jedne grammatike rumunskog jezika. 3
- Clausius, Rudolf Julius Emanuel* (Rudolf Julijus Emanuel Klauzijus; 1822 - 1888) – poznati predstavnik teorijske fizike; radio je na polju

- termodinamike i kinetičke teorije gasova; 1850. formulisao je II aksiom termodinamike, ali je tom zakonu dao pogrešno tumačenje, tako da je ono bilo blisko idealističkoj hipotezi o »stoplotnoj smrti sveta«; uveo je u fiziku pojam entropije. 99
- Clemenceau, Georges-Benjamin* (Žorž-Benžamen Klemanso; 1841 - 1929) – francuski publicist i političar, 1871. član Nacionalne skupštine, od 1876. pripadao je parlamentarnoj grupi radikala, čiji je vođa kasnije postao; predsednik vlade (1906 - 1909. i 1917 - 1920); sprovodio je imperijalističku politiku. 56 230
- Clément, Jaen-Baptiste* (Žan-Batist Kleman; 1836 - 1903) – francuski socijalist i pesnik; član Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao je u Englesku, kasnije u Belgiju, vratio se u Francusku posle amnestije 1880; posibilibist, posle odvajanja alemanist. 421
- Cloots, Jean-Baptiste du Val-de-Grâce, baron de* (Žan-Batist di Val-de-Gras baron de Klo; 1755 - 1794) – nazivali su ga i Anacharsis C.; francuski pisac i političar pruskog pokreta, od samog početka francuske revolucije bio je član Jakobinskog kluba; član Konventa. 276 277
- Cluseret, Gustave-Paul* (Gistav-Pol Klizer; 1823 - 1900) – francuski političar, član Internacionalne, priključio se bakunjinistima; član Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao je u Belgiju; posle amnestije 1884. vratio se u Francusku, 1888. bio je poslanik skupštine, priključio se socijalistima; delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 241 243 245
- Cohn, Gustav* (Gustav Kon; 1840 - 1919) – nemački ekonomist; od 1875. profesor u Cirihi, kasnije u Gettingenu. 90
- Colletta, Pietro* (Pietro Koleta; 1775 - 1831) – italijanski istoričar i političar. 47
- Conrad, Johannes* (Johanes Konrad; 1839 - 1915) – nemački buržoaski ekonomist, izdavač časopisa »Jahr-
bücher für Nationalökonomie und Statistik«. 116 335
- Cornelius, Wilhelm* (Vilhelm Kornelijus) – radikalni publicist, pedesetih godina emigrant u Londonu, pripadao je krugu Marxovih prijatelja. 253
- Coulombeau* (Kulombo) – član Francuske radničke partije. 403
- Crawford, Emily* (Emili Krofed; 1831 - 1915) – engleska novinarka, pariski dopisnik mnogih engleskih listova. 29 246 268
- Cremer, William Randall* (Viljem Rendl Krimer; 1838 - 1908) – tesar, jedan od lidera engleskih tredjunera i pristalica pacifističkog pokreta; jedan od osnivača i vođa ujedinjenog Saveza tesara i stolara, član londonskog Trades Councila, British National League for the Independence of Poland, Land and Labour League; jedan od organizatora osnivačke skupštine Internacionale od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Centralnog veća Internacionale, i njegov generalni sekretar (1864 - 1866), delegat na Londonskoj konferenciji 1865. i Ženevskom kongresu 1866, član Izvršnog komiteta Reform League; tokom borbe za izbornu reformu vodio je kompromisnu politiku; kasnije je bio član Liberalne partije; član parlamenta (1885 - 1895. i 1900 - 1908). 25 280
- Croll, Cornelius* (Kornelijus Krol; 1857 - 1895) – holandski publicist, socijaldemokrat. 320
- Cunninghame-Graham, Robert Bontine* (Robert Bontajn Kaningem-Grejem; 1852 - 1936) – škotski pisac, poreklom aristokrata; osamdesetih i devedesetih godina učesnik socijalističkog pokreta; član parlamenta, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889; kasnije je igrao značajnu ulogu u škotskom nacionalnom pokretu. 10 24 25 27 111 194 222 310 445
- Cuno, Theodor Friedrich* (Teodor Fridrih Kuno; 1847 - 1934) – mašinski inženjer i žurnalist, predstav-

- nik nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta; 1870. član bečkog udruženja za obrazovanje radnika, 1871. osnivač milanske sekcije Internacionale; delegat na Haškom kongresu 1872, na kome je aktivno zastupao politiku Generalnog veća u borbi protiv bakunjinizma; od 1872. radio je u Americi za Internacionalu, jedan od vođa američke radničke organizacije The Knight of Labor, saradnik lista «New Yorker Volkszeitung». 69 70 78
- Černiševski, Nikolaj Gavrilovič* (1828 - 1889) – ruski filozof materijalist i revolucionarni demokrat, jedan od najznačajnijih preteča ruske socijal-demokratije; pisac i književni kritičar. 340 362
- Dähnhardt, Marie Wilhelmine* (Mari Vilhelmine Denhardt; 1818 - 1902) – supruga Maxa Stirnera (1843 - 1847). 254
- Danijeljson, Nikolaj Francevič*, pseudonim *Nikolaj-on* (1844 - 1918) – ruski pisac i ekonomist; osamdesetih i devedesetih godina jedan od ideologa narodnjaka; više godina je vodio prepisku sa Marxom i Engelsom, preveo je na ruski sva tri toma «Kapitala» (prvi tom zajedno sa G. A. Lopatinom). 67 97 - 99 183 195 211 212 216 278 353 362 363 469 470
- Dante, Alighieri* (Aligijeri Dante; 1265 - 1321) – najznačajniji italijanski pesnik. 226 414
- Danton, Georges-Jacques* (Žorž-Žak Danton; 1759 - 1794) – poznati političar francuske revolucije, vođa desnog krila jakobinaca. 133 276
- Darwin, Charles Robert* (Čarls Robert Darwin; 1809 - 1882) – engleski prirodnjak, osnivač teorije o nastanku i razvitku biljnih i životinjskih vrsta. 99
- Daumas, Augustin-Honore* (Ogisten-Onore Doma; rod. 1826) – mehaničar, francuski političar, sedamdesetih i osamdesetih godina poslanik u skupštini, krajem osamdesetih godina član Senata, 1889. član pariskog opštinskog veća, priključio se socijalističkoj grupaciji, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 192
- Davies, Sir John* (ser Džon Dejvis; 1569 - 1626) – britanski državnik, pravnik, autor mnogih radova o istoriji Irske; državni tužilac za Irsku (1609 - 1619); pristalica engleske kolonizacije Irske. 363
- Davitt, Michael* (Majkl Devit; 1846 - 1906) – irski revolucionarni pesnik, jedan od vođa irskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta; jedan od organizatora (1879) i vođa Irish Land League, pristalica irske samouprave (Homerule), član parlamenta (1895 - 1899), bio je blizak Social Democratic Federation. 342
- Delahaye, Pierre-Louis* (Pjer-Luj De-laej; rod. 1820) – francuski mehaničar, prudinist, od 1864. član Internacionale, učesnik Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao je u Englesku; član Generalnog veća Internacionale (1871/1872), delegat na Londonskoj konferenciji 1871. 59
- Dell, Robert Edward* (Robert Edvard Del; 1865 - 1940) – engleski žurnalista, levi fabijevac, urednik lista «People's Press». 342 374
- Demuth, Helene* (Lenchen, Nim) (Helene Demut; 1823 - 1890) – kućna pomoćnica i verna prijateljica Marxove porodice, posle Marxove smrti živela je u Engelsovoj kući. 27 33 43 51 52 53 56 57 61 63 65 68 69 70 94 96 104 110 124 129 170 208 229 236 239 247 249 268 269 287 290 297 300 316 318 330 338 365 370 411 420 - 422 433 435 - 437 447 449
- De Paeppe, César* (Sezar De Pap; 1824 - 1890) – slovoslaglač, kasnije lekar, predstavnik belgijskog radničkog pokreta; član opšteg federativnog udruženja Belgije, jedan od osnivača belgijske sekcije Internacionale, član belgijskog Federalnog veća, delegat na Londonskoj konferenciji 1865. i 1871, kongresu u

- Lozani 1867, u Briselu 1868. i Bazelu 1869; posle Haškog kongresa izvesno vreme je podržavao baku-njiniste; 1885. jedan od osnivača belgijske Radničke partije. 267
- Derosi, Karl** (Karl Derosi; 1844 - 1910) - šejrdžija, žurnalist, član (1869) i sekretar (1871 - 1875) Opšteg nemačkog radničkog saveza, 1875 - 1878. sekretar Glavnog odbora Socijalističke radničke partije Nemačke; od 1879. pomagao je ilegalno rasturanje lista «Sozialdemokrat» u Švajcarskoj; osamdesetih godina je emigrirao u Ameriku, gde je saradivao u mnogim nemačkim radničkim listovima. 356
- Descartes (Cartesius) Rene** (Rene Dekart; 1596 - 1650) - francuski filozof dualist, matematičar i fizičar. 380
- Deville, Gabriel** (Gabriel Devil; 1854 - 1940) - publicist, socijalist; član Francuske radničke partije, autor jednog popularnog prikaza prvog toma «Kapitala» i raznih filozofskih, ekonomskih i istorijskih radova; delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889; kasnije se povukao iz radničkog pokreta i stupio u diplomatsku službu. 110 128 137 177 263 293 395 400 403
- Dietz, Johann Heinrich Wilhelm** (Johan Hajnrih Vilhelm Dic; 1843 - 1922) - štampar i izdavač; socijaldemokrat; osnivač izdavačke kuće J. H. W. Dietz, koja je kasnije bila izdavačka kuća Socijaldemokratske partije u Štuttgartu, član Rajhstaga (1881 - 1918), poslednjih godina svog života pomirljivo se odnosio prema oportunističkom i revizionizmu. 141 321 324 325 330 378 379 443 444 456 457 461
- Diez, Christian Friedrich** (Kristijan Fridrih Dic; 1794 - 1876) - nemački lingvist, osnivač romanske filologije, autor jedne uporedne gramatike romanskih jezika. 3
- Dilke** (Dilk) - udovica engleskog političara i novinara Ashton Dilke-a, izdavalica je list «Weekly Dispatch». 29
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin** (od 1876) *Earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizreili erl od Bikenzfilda; 1804 - 1881) - britanski državnik i pisac, jedan od voda torijevaca, a zatim lider Konzervativne partije; ministar finansija (1852, 1858/1859. i 1866 - 1868), predsednik vlade (1868. i 1874 - 1880). 21
- Dobrogeanu-Gherea, Constantin** (pseudonom *Kaz, Solomona*) (Konstantin Dobrodžanu-Gerja; Kaz, Solomon; 1855 - 1920) - rumunski sociolog i književni kritičar, učestvovao je u socijaldemokratskom pokretu, kasnije reformist. 3
- Dormoy, Jean** (Žan Dormua; 1851 - 1898) - francuski matematičar, aktivni član Francuske radničke partije, 1883. uhapšen zajedno sa Jules-om Guesde-om i Paulom Lafargue-om; 1888. član pariskog opštinskog veća, 1889. okružni savetnik, gradonačelnik Monlisona, delegat skoro na svim kongresima Francuske radničke partije i kongresima II internacionale 1889. i 1896. 113
- Duchatellier, Armand-René** (Armand-Rene Dišatelj; 1797 - 1885) - francuski istoričar i ekonomist, autor spisa iz istorije Bretanje. 135
- Dufaurny de Viliers, Louis-Pierre** (Luj-Pjer Diforni de Vilje; 1739 - 1796) - političar francuske revolucije. 134
- Dühring, Eugen** (Eugen Diring; 1833 - 1921) - vulgarni materijalist, ideolog reakcionarnog sitnoburžoaskog socijalizma; od 1863. privatni docent na Berlinskom iniverzitetu, 1877. disciplinski kažnjen zbog svoje opozicije prema vladi; sedamdesetih godina je izvršio jak uticaj na izvesne delove nemačke socijaldemokratije; njegova eklektička filozofska i ekonomska shvatanja oštro je kritikovao Engels u svom delu «Anti-Dühring». 115 406
- Dumay, Jean-Baptiste** (Žan-Batist Dime; rod. 1841) - francuski radnik, 1871. bio je na čelu komune Le Creusot, izbegao je hapšenje, jer je pobeo u Švajcarsku; u Francusku se vratio posle amnestije 1880, od 1887. član pariskog opštinn-

- skog veća, od 1889. poslanik u skupštini; posibilibist. 241 243 245 257
- Duval, Louis* (Luj Dival; rod. 1840) – francuski historičar. 135
- Eccarius, Johann Georg* (Johan Georg Ekarijus; 1818 - 1889) – krojač, Marxov i Engelsov saborac, propagator naučnog komunizma, član Saveza pravednih, od 1847. Saveza komunista i Centralne uprave Saveza, jedan od vođa Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; govorio je na osnivačkoj skupštini Internacionale 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Internacionale (1864 - 1872), generalni sekretar (1867 - 1871), dopisni sekretar za Ameriku (1870 - 1872), delegat Generalnog veća na svim kongresima i konferencijama Internacionale do 1872, do 1872. zastupao je Marxovu liniju, kasnije se priključio liberalnom vodstvu engleskih tredjuniona. 46 201
- Echegaray y Eizaguirre, José* (Hose Ečegaraj i Ejsagire; 1833 - 1916) – čuveni španski dramatičar, matematičar i političar, od 1866. član Akademije nauka, posle revolucije 1868. bio je 1873. imenovan za ministra trgovine i prosvete, 1904. dobio je Nobelovu nagradu. 185
- Ede* – vidi *Bernstein, Eduard*
- Edward* – vidi *Aveling, Edward*
- Eichhoff, Wilhelm* (Vilhelm Ajhof; 1833 - 1895) – trgovac, socijalistički pisac i urednik; 1859. raskrinkao je korupciju u pruskoj policiji i povrh svega otkrio Stieberovu špijunsku delatnost i zbog toga je osuđen na zatvor; od 1859. dopisivao se s Marxom, koga je, kao i Engelsa, upoznao za vreme svog boravka u Engleskoj (1861 - 1866); od 1868. delovao je u okvirima berlinskog radničkog pokreta, član i dopisnik Internacionale; uz Marxovu znatnu saradnju napisao je 1868. istoriju Internacionale; od 1869. član Socijaldemokratske štampe u Nemačkoj; preveo je roman Margaret
- Harkness «A city girl» (1888). 34
- Eisengarten, Oskar* (Oskar Ajzengarten) – slovoslaglač, socijaldemokrat, emigrant u Londonu, sekretar Friedricha Engelsa (1884/1885). 123
- Ellen* (Elin) – Engelsova kućna pomoćnica. 229
- Ellissen, O. Adolph* (O. Adolf Elisen) – nastavnik gimnazije u Ajnbeku. 255
- Ely, Richard Theodore* (Ričard Tiodor Ili; 1854 - 1943) – američki ekonomist, profesor. 357 374
- Engels, August* (August Engels; 1797 - 1847) – stric Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu. 452
- Engels, Benjamin* (Benjamin Engels; 1751 - 1820) – brat Engelsovog dede. 452
- Engels, Caspar* (Kaspar Engels; 1792 - 1863) – stric Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu. 452
- Engels, Caspar* (Kaspar Engels; 1816 - 1889) – brat od strica Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu. 228
- Engels, Caspar* (Kaspar Engels; rod. 1841) – sinovac Friedricha Engelsa, sin njegovog brata od strica Caspara; trgovac u Krefeldu. 228
- Engels, Emil* (Emil Engels; 1828 - 1884) – brat Friedricha Engelsa, ortak u firmi Erman & Engels u Engelskirhenu. 329
- Engels, Emil* (Emil Engels; 1858 - 1907) – sinovac Friedricha Engelsa, sin Emila Engelsa, ortak u firmi Erman & Engels u Engelskirhenu. 297
- Engels, Emma* (rod. *Croon*) (Ema Engels; 1834) – supruga Hermanna Engelsa. 228 297
- Engels, Hermann* (Herman Engels; 1822 - 1905) – brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu, ortak u firmi Erman & Engels u Engelskirhenu. 73 87 88 228 296 297 371 407 452
- Engels, Hermann Friedrich Theodor* (Herman Fridrih Teodor Engels; 1858 - 1910) – sinovac Friedricha Engelsa, sin Hermanna Engelsa,

- fabrikant, ortak u firmi Ermen & Engels u Engelskirhenu. 297
- Engels, Johann Caspar* (Johan Kaspar Engels; 1753 - 1821) - ded Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu. 452
- Engels, Luise Friederike* (rod. *Noot*) (Luize Frederike Engels; 1762 - 1822) - baba Friedricha Engelsa. 452
- Engels, Mathilde* (Matilde Engels; 1831 - 1905) - supruga Rudolfa Engelsa. 371
- Engels, Rudolf* (Rudolf Engels; 1831 - 1903) - brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Bremenu, ortak u firmi Ermen & Engels u Engelskirhenu. 88 297 452
- Engels, Rudolf Moriz* (Rudolf Moric Engels; 1858 - 1893) - sinovac Friedricha Engelsa, sin Rudolfa Engelsa, fabrikant, ortak u firmi Ermen & Engels u Engelskirhenu. 296 297
- Engels, Walter* (Valter Engels; rod. 1869) - sinovac Friedricha Engelsa, sin Hermannu Engelsa, lekar. 297
- Ernst, Paul* (Paul Ernst; 1866 - 1933) - publicist, književni kritičar i dramatičar, krajem osamdesetih godina se priključio socijaldemokratiji; jedan od vođa poluanarhističke opozicije «Mladih»; 1891. isključen je iz Socijaldemokratske partije Nemačke; od I svetskog rata duhovni preteča fašizma. 359 - 361 431 432 460
- Estrup, Jacob Brønnum Scavenius* (Jakob Brenum Skavenijus Estrup; 1825 - 1913) - danski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1865 - 1869), predsednik vlade i ministar finansija (1875 - 1894), konzervativac. 284 460
- Eudes, Emile* (Emil Ed; 1843 - 1888) - francuski revolucionar, blankist, član i general Komune, posle njegovog poraza emigrirao je u Švajcarsku, kasnije u Englesku; u odsustvu osuđen na smrt; vratio se u Francusku posle amnestije 1880; jedan od organizatora blankističkog Centralnog komiteta. 112
- Eugénie-Marie de Montijo de Guzman, comtesse de Teba* (Eženi-Mari de Montijo de Gizman grofica od Tebe; 1826 - 1920) - francuska carica, supruga Napolena III. 266
- Euston, Lord* (lord Justen) - engleski aristokrata. 310
- Ewerbeck, August Hermann* (August Herman Everbek; 1816 - 1860) - lekar i pisac, rukovodio je pariskom opštinom Saveza pravednih, kasnije član Saveza komunista (istupio 1850). 103
- Faillet, Eugène-Louis* (Ežen-Luj Faje; rod. 1840) - francuski socijalist, učesnik Pariske komune; od 1886. član pariskog opštinskog veća; član Francuske radničke partije, posiblist, posle raspada alemanist. 421
- Farjat, Gabriel* (Gabrijel Farža; 1857 - 1930) - tkač, francuski socijalist, 1879. jedan od osnivača Francuske radničke partije; 1886. generalni sekretar Nacionalne federacije sindikata Francuske, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. i 1891. 192 193 196
- Faucher, Julius (Jules)* (Julijus-Žil-Fauher; 1820 - 1878) - publicist, mladohegelovac, vulgarni ekonomist i predstavnik slobodne trgovine; od 1850. emigrant u Engleskoj, 1861. vratio se u Nemačku; član Partije napretka i (od 1866) Nacional-liberalne partije, član pruskog poslaničkog doma. 253
- Fergus* - vidi *Lafargue, Paul*
- Ferroul, Joseph-Antoine-Jean-Frédéric-Ernest* (Žozef-Antoan-Žan-Fredrik-Ernest Ferul; 1853 - 1921) - francuski lekar, političar i publicist, socijalist, od 1888. poslanik skupštine, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. i 1891. 243 245 375
- Ferry, Jules-François-Camille* (Žil-Fransoa-Kamij Feri; 1832 - 1893) - francuski advokat i političar, jedan od vođa umerenih buržoaskih republikanaca; član vlade Nacionalne odbrane i gradonačelnik Pariza

- (1870/71); borio se protiv revolucionarnog pokreta, predsednik vlade (1880/81. i 1883 - 1885); vodio je politiku kolonijalnog osvajanja. 18 124 178 229 246 272
- Feuerbach, Ludwig** (Ludvig Foerbah; 1804 - 1872) - najznačajniji predstavnik premarksističkog materijalizma i ateizma, borbeni humanist; njegove ideje su doprinele ideološkoj pripremi revolucije 1848/49, ali, borbu je vodio samo sa prosvetiteljsko-teorijskih pozicija i pasivno se držao prema praktično-revolucionarnoj borbi, vršeći temeljnu kritiku hrišćanske religije; on je raskinuo sa Hegelovim idealizmom, ali je odbacio i njegovu dijalektiku, ostavši u svojim socijalnopolitičkim shvatanjima idealist; izvršio je znatan uticaj na Marxova i Engelsona filozofska shvatanja; celog života reakcija ga je proganjala zbog njegovih pogleda; poslednjih godina svog života približio se revolucionarnom nemačkom radničkom pokretu i pridružio se socijaldemokratskoj radničkoj partiji; poslednjih godina života živeo je u strahovitoj bedi, tako da su ga radnička udruženja materijalno pomagala. 322
- Field (Fild)** - žurnalista, engleski socijalista, član Social Democratic Federation. 206
- Fischer (Fišer)** - supruga Richarda Fischera. 287 299
- Fischer, Paul** (Paul Fišer) - socijaldemokrat, saradnik lista «Berliner Volkstribüne». 226
- Fischer, Richard** (Rihard Fišer; 1855 - 1926) - slovoslagatelj i urednik, socijaldemokrat, 1879 - 1890. saradnik lista «Sozialdemokrat», 1890 - 1892. delovoda a 1892 - 1894. sekretar Glavnog odbora Partije, 1902 - 1922. poslovođa štamparije lista «Vorwärts», 1893 - 1926. član Rajhstaga; pred kraj veka prešao je na revizionističke pozicije, za vreme prvog svetskog rata socijalšoviniist. 234 287 299 312 378 401 423 440 451 464
- Floquet, Charles-Thomas** (Šarl-Toma Floke; 1828 - 1896) - francuski državnik, buržoaski radikal; poslanik u skupštini (1876 - 1893), više puta biran za njenog predsednika, predsednik vlade (1888. i 1889); pošto je 1892. otkriveno da je bio umešan u panamsku aferu, morao se povući iz političkog života. 63
- Fortin, Edouard** (Eduar Forten) - francuski publicist, član Francuske radničke partije; preveo je na francuski mnoge Marxove radove, među njima i «Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte». 459
- Fox, Charles James** (Čarls Džems Foks; 1749 - 1806) - britanski državnik, jedan od vođa vigovaca, ministar spoljnih poslova (1782, 1783. i 1806). 276
- Frankel, Leo** (Leo Frankel; 1844 - 1896) - zlatar, istaknuti predstavnik mađarskog i međunarodnog radničkog pokreta, Marxov i Engelsonov saborac; član Pariske komune, član Generalnog veća Internacionale i dopisni sekretar za Austro-Ugarsku, delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872, jedan od osnivača Mađarske opšte radničke partije 1880, učesnik na nekim međunarodnim socijalističkim kongresima radnika. 124 134 444 463 - 465
- Fréjac, Raoul** (Raul Frežak; rođ. 1849) - socijalista iz Komantrija, član Francuske radničke partije, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 193 266
- Friedrich II (der «Grosse»)** (Fridrih II Veliki; 1712 - 1786) - pruski kralj (1740 - 1786). 91 138 312 317
- Friedrich III** (Fridrih III; 1831 - 1888) - pruski prestolonaslednik (1861 - 1888), nemački car i pruski kralj (9. marta do 15. juna 1888). 8 10 14 19 31 42 43 46 48 57 312 315 331
- Friedrich Wilhelm III** (Fridrih Vilhelm III; 1770 - 1840) - pruski kralj (1797 - 1840). 312
- Friedrich Wilhelm IV** (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1861) - pruski kralj (1840 - 1861), 1857. duševno oboleo. 116

Fritz – vidi *Friedrich III*

Fullarton, John (Džon Fullarton; 1780 - 1849) – engleski ekonomist, autor radova o optičaju novca i kredita, protivnik kvantitativne teorije o novcu. 211

Geffchen, Friedrich Heinrich (Fridrih Hajnrh Gefken; 1830 - 1896) – diplomata i pravnik, predstavnik Hanze u Londonu (1866 - 1869). 118

Geiser, Alice (Alise Gajzer; rod. 1857) – najstarija kći Wilhelma Liebknechta, supruga Bruna Geisera. 288

Geiser, Bruno (Bruno Gajzer; 1846 - 1898) – nemački žurnalist, od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, agitator u Šleziji, 1872. član I internacionale, 1875. urednik lista »Der Volksstaat«, 1877 - 1886. urednik časopisa »Die Neue Welt«, član Rajhstaga (1881 - 1887), vodeći predstavnik desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; odlukom Sent-galenskog kongresa Partije 1887. razrešen svih odgovornih položaja u Partiji. 225 260

Gély, André (Andre Želi) – francuski socijalist, posibilist, član pariskog opštinskog veća. 156 416

George, Henry (Henri Džordž; 1839 - 1897) – američki publicist, buržoaski ekonomist; propagirao je ideje o nacionalizaciji zemlje od strane buržoaske države kao sredstvo za rešavanje svih socijalnih protivrečnosti u kapitalističkom društvu; pokušao je da dode na čelo američkog radničkog pokreta da bi ga skrenuo na put buržoaskog reformizma. 342 443

Georgei, Max (Maks Džordži) – američki delegat iz Vašingtona na kongresu posibilista u Parizu (1889). 217

Gilles, Ferdinand (Ferdinand Giles; rod. 1856) – nemački žurnalist, socijaldemokrat, 1886. emigrirao u London, saradnik londonskog lista »Arbeiter-Zeitung«, radio je u Ko-

munističkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu; 1891. raskrinkan kao policijski agent. 10 369 377

Gladstone, William Ewart (Viljem Juet Gledston; 1809 - 1898) – britanski državnik, torijevac, kasnije pilovac, u drugoj polovini 19. veka vođa Liberalne partije; ministar finansija (1852 - 1855. i 1859 - 1860) i predsednik vlade (1868 - 1874, 1880 - 1885, 1886. i 1892 - 1894). 223 279 307 318 320 327 451 457

Goegg, Amand (Amand Geg; 1820 - 1897) – nemački žurnalist, sitnoburžoaski demokrat; 1849. član privremene badenske vlade, posle poraza revolucije emigrant; jedan od vođa Lige za mir i slobodu u Ženevi, član Centralnog komiteta nemačkih udruženja za obrazovanje radnika Švajcarske u Ženevi (1869), sedamdesetih godina priključio se nemačkoj socijaldemokratiji. 447

Gould, Jay (Džej Guld; 1836 - 1892) – američki milioner, železnički preduzimač i finansijer. 428

Gottschalk, Andreas (Andreas Gotšalk; 1815 - 1849) – lekar, član kelnske opštine Saveza komunista; od aprila do juna 1848. predsednik Kelnskog udruženja radnika, zastupao je izvesno sitnoburžoasko sektaško stanovište i borio se protiv strategije i taktike koju su u nemačkoj revoluciji zastupali Marx i Engels. 259

Graham – vidi *Cunninghame-Graham, Robert Bontine*

Granger, Ernest-Henri (Ernest-Anri Granže; rod. 1844) – francuski socijalist, blankist; žurnalist, učesnik Pariske komune; posle poraza Komune emigrirao je u Englesku; u Francusku se vratio posle amnestije 1880. i priključio se balanzistima; 1889. poslanik u skupštini. 257

Greulich, Hermann (Herman, Grojlih; 1842 - 1925) – nemački knjigovozac; 1865. otišao je u Švajcarsku; od 1867. jedan od vođa ciriške sekcije Internacionale, urednik ciriškog lista »Tagwacht« (1869 - 1880), jedan od osnivača Socijaldemokratske partije

- Švajcarske i vođa njenog desnog krila; jedan od reformističkih vođa II internacionale, za vreme I svetskog rata socijalšovinist. 415
- Grillenberger, Karl** (Karl Grilenberger; 1848 - 1897) – urednik i izdavač; od 1869. član nemačke Socijaldemokratske radničke partije, izdavač i urednik raznih socijaldemokratskih lokalnih listova i saorganizator ilegalnog rasturanja lista »Der Sozialdemokrat« u južnoj Nemačkoj, član Rajhstaga (1881 - 1897), jedan od vođa desnog krila socijaldemokratske frakcije u Rajhstagu. 321
- Gronlund (Grönlund), Laurence** (Lorens Grenlund; 1846 - 1899) – američki publicist, socijalist, reformist; poreklom Danac; od 1888. član Izvršnog komiteta Socijalističke partije radnika Severne Amerike. 20
- Grover (Grouver)** – vlasnik kuća u Londonu. 67
- Grün, Karl** (pseudonim *Ernst von der Haide*) (Karl Grin; Ernst fon der Hajde; 1817 - 1887) – nemački publicist, sredinom četrdesetih godina bio je jedan od glavnih predstavnika »istinskog« socijalizma; za vreme revolucije 1848/49. sitnoburžoaski demokrat; emigrant u Briselu (1850 - 1861), profesor u Frankfurtu na Majni (1862 - 1865), od 1870. u Beču. 102 103
- Grunzig, Julius** (Julijus Gruncih; rod. 1855) – student u Berlinu, socijaldemokrat; proteran iz Berlina za vreme važenja zakona protiv socijalista, emigrirao u SAD, saradnik lista »New Yorker Volkszeitung«. 415
- Guesde, Jules** (*Mathieu-Basile*) (Žil Matje-Bazil Ged; 1845 - 1922) – predstavnik francuskog i međunarodnog radničkog pokreta; najpre buržoaski republikanac, u prvoj polovini sedamdesetih godina priključio se anarhistima, zajedno sa Paulom Lafargue-om osnivač francuske radničke partije, propagator ideja marksizma u Francuskoj; više godina vođa revolucionarnog krila francuskog socijalističkog pokreta, borio se protiv oportunizma; za vreme I svetskog rata prešao je na pozicije socijalšovinizma. 110 128 137 177 194 238 239 241 243 245 248 257 263 271 272 281 293 338 346 351 375 395 400 401 403 410 418 420
- Guillaume-Schack, Gertrud** (rod. *Gräfin Schack*) (Gertrud Gijom-Šak; grofica Šak; 1845 - 1905) – osamdesetih godina prešla je iz buržoaskog pokreta za prava žena u proleterski ženski pokret, u kome je u Berlinu izvesno vreme bila na rukovodećim položajima; 1886. otišla je u Englesku, izvesno vreme odlazila je u Englesovu kuću; kasnije pristupila anarhizmu. 24 269 320
- Guizot, François-Pierre-Guillaume** (François-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) – francuski istoričar i državnik, orleanist; od 1840. do 1848. vodio je spoljnu i unutrašnju politiku Francuske, zastupao je interese krupne finansijske buržoazije. 246
- Gumpert, Eduard** (Eduard Gumpert; umro 1893) – nemački lekar u Mančesteru, Marxov i Engelsov prijatelj. 269
- Hales, John** (Džon Hajlz; umro 1839) – tkač; jedan od vođa engleskih tredjuniona, član Generalnog veća I internacionale (1866 - 1872) i sekretar Veća (maj 1871. do jula 1872), član Izvršnog komiteta Lige za reformu i rukovodstva Lige zemlja i rad; delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872; od početka 1872. bio je na čelu reformističkog krila britanskog Federalnog veća Internacionale; borio se protiv Marxa i njegovih pristalica, prema odluci Generalnog veća isključen je 1873. iz Internacionale; glavni krivac za rascep u britanskom Federalnom veću. 117
- Hardie, James Keir** (Džems Kier Hardi; 1856 - 1915) – rudar, kasnije publicist, jedan od vođa engleskog radničkog pokreta, reformist; osnivač i vođa Škotske radničke partije (od 1888) i Independent Labour Party (od 1893), jedan od najaktivnijih vođa Labour Party. 182
- Harkness, Margaret** (pseudonim *John*

- Law* (Margerit Harknis; Džon Lo) – engleska spisateljica, pisac priča iz radničkog života, socijalistkinja, član Social Democratic Federation i saradnik lista »Justice«. 34 - 36 208 210 269
- Harney, George Julian* (Džordž Džulijan Harni; 1817 - 1897) – uticajni engleski radnički vođa levog krila čarista; revolucionarni publicist, urednik listova »The Northern Star« »Democratic Review«, »Red Republican«, član Komunističkog dopisnog komiteta u Briselu, saosnivač društva »Fraternal Democrats«, radio je i u Savezu komunista, član Internacionale; početkom pedesetih godina održavao je bliske veze sa Marxom i Engelson, koje su kasnije prekinute; povremeno je podlegao sitnoburžoaskim uticajima; od 1863. do 1888. živeo je u SAD. 74 131 136 239 292
- Harney, Marie* (Mari Harni) – od 1856. supruga George-a Juliana Harneya. 74
- Hartman, Lev Nikolajevič* (1850 - 1908) – ruski revolucionar, narodnjak; 1879. učestvovao je u atentatu »Narodne volje« na Aleksandra II; emigrirao je u Francusku, kasnije u Englesku i SAD. 219 223
- Hasenclever, Wilhelm* (Vilhelm Hazenklever; 1837 - 1889) – štavlac, žurnalista; lasalovac; od 1864. član, 1867. sekretar, 1870. blagajnik i 1871. predsednik Opšteg nemačkog radničkog saveza, jedan od urednika lista »Der Social-Demokrat« od 1870. delegat na Gotskom kongresu ujedinjenja (1875), jedan od dvojice predsednika Socijalističke radničke partije Nemačke (1875/1876), zajedno sa Liebknechtom vodio je partijski organ »Vorwärts« (1876 - 1878), član severnonemačkog Rajhstaga (1869 - 1871) i nemačkog Rajhstaga (1874 - 1878. i 1879 - 1888); pripadao je nemarksiističkom krilu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. 23 463 464
- Hasselmann, Wilhelm* (Vilhelm Haselman; rođ. 1844) – urednik, jedan od vođa Opšteg nemačkog radničkog saveza; urednik lista »Neuer Social-Demokrat« (1871 - 1875), od 1875. član Socijalističke radničke partije Nemačke, član Rajhstaga (1874 - 1876, 1878 - 1880); 1880. isključen iz Partije kao anarhist; preselio se u SAD. 422
- Hawthorne, Nathaniel* (Natenjel Hortorn; 1804 - 1864) – poznati američki pisac. 51
- Heath, Christopher* (Kristofer Hit; 1835 - 1905) – engleski lekar. 433
- Hébert, Jacques-Rene* (Žak-Rene Eber; 1757 - 1794) – političar francuske revolucije, vođa levog krila jakobinaca. 276
- Hedwig* – vidi *Boelling, Hedwig*
- Hegel, Georg Friedrich Wilhelm* (Georg Fridrih Vilhelm Hegel; 1770 - 1831) – najznačajniji predstavnik klasične nemačke filozofije; stvorio je filozofski sistem objektivnog idealizma »u kome je prvi put – i to je njegova najveća zasluga – čitav prirodni, istorijski i duhovni svet izložen kao proces, tj. shvaćen kao neprekidno kretanje, promena, preobražaj i razvitak, i učinjen pokušaj da se dokaže unutrašnja povezanost u tom kretanju i razvitku« (Engels). 149 229 253 430 431
- Heine, Heinrich* (Hajnrih Hajne; 1797 - 1856) – veliki nemački pesnik i vatreni patriota, neprijatelj apsolutizma i feudalno-klerikalne reakcije, pobornik demokratske literature u Nemačkoj, bliski prijatelj porodice Marx. 106 270 393
- Hellendorff* (nazvan *Hellendorff-Bedra*), *Otto Heinrich von* (Oto Hajnrih fon Heldorf; 1833 - 1908) – nemački političar, jedan od vođa konzervativaca, član Rajhstaga (1871 - 1874, 1877 - 1881. i 1884 - 1893). 319
- Hepner, Adolf* (Adolf Hepner; 1846 - 1923) – urednik, jedan od osnivača nemačke Socijaldemokratske radničke partije (1869), član uredništva lista »Der Volksstaat« (1869 - 1873), jedan od optuženih u lajpciškom procesu za veleizdaju 1872, delegat na Haškom kongresu Internacionale 1872; 1882. preselio se u SAD,

1908. vratio se u Nemačku, od I svetskog rata bio je na pozicijama desnog socijaldemokratskog rukovodstva. 280
- Heß, Moses** (Mozes Hes; 1812 - 1875) - nemački publicist i filozof, jedan od osnivača i saradnik lista »Rheinische Zeitung«, jedan od osnivača »istinskog« socijalizma; član Saveza pravednih, zatim Saveza komunista, od 1846. bio je u otvorenom političkom sukobu s Marxom i Engelsom; prilikom rascepa Saveza komunista 1850. pridjužio se frakciji Willich-Schapper; član Opšteg nemačkog radničkog saveza (1863 - 1866); učesnik kongresa Internacionale u Briselu 1868. i Bazelu 1869. 102 103 259
- Hildebrand, Max** (Maks Hildebrand) - učitelj u Berlinu. 253 254
- Hobbes, Thomas** (Tomas Hobs; 1588 - 1679) - engleski filozof, predstavnik mehanicističkog materijalizma; u njegovim socijalno-političkim shvaćanjima osećale su se antidemokratske tendencije. 430
- Hoch, Gustav** (Gustav Hoh; 1862 - 1942) - socijaldemokrat, žurnalista, član nemačkog Rajhstaga (1898 - 1903, 1907 - 1918, 1920 - 1928), član ustavotvorne Nemačke nacionalne skupštine. 116
- Höchberg, Karl** (pseudonim *Dr. Ludwig Richter*) (Karl Hehberg; dr Ludvig Rihter; 1853 - 1885) - pisac i izdavač, socijalreformist; od 1876. član Socijalističke radničke partije Nemačke, 1877/1878. izdavač lista »Die Zukunft«, 1879 - 1881. izdavač časopisa »Jahrbücher für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«. 387
- Hohenzollern** (Hoencolern) - dinastija brandenburških izbornih kneževa (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i nemačkih careva (1871 - 1918). 19 312
- Hovelacque, Alexandre-Abel** (Aleksandr-Abel Ovelak; 1843 - 1896) - francuski lingvista, publicist i političar, radikalsocijalist, predsednik pariskog opštinskog veća, od 1889. skupštinski poslanik. 126
- Howell, George** (Džordž Hauel; 1833 - 1910) - zidar, jedan od vođa engleskih tredjuniona, bivši čarist i vođa liberalnog pravca u britanskom radničkom pokretu; sekretar London Trades Councila (1861/1862), učestvovao je u osnivačkoj skupštini Prve internacionale 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Generalnog veća Internacionale (1864 - 1869), delegat na Londonskoj konferenciji Internacionale 1865, sekretar Lige za reformu u Parlamentarnog komiteta britanskog Kongresa tredjuniona (1871 - 1875). 26
- Hude, Antoine-Auguste** (Antoan-Ogist Id; 1851 - 1888) - francuski vinarški trgovac, radikal, poslanik skupštine (1885 - 1888). 111
- Hugo, Victor-Marie** (Viktor-Mari Igo; 1802 - 1885) - veliki francuski pisac i vođa demokratskog krila romantičara u borbi protiv klasicizma (1827 - 1843); član Francuske akademije (1841); posle februarske revolucije 1848. poslanik demokratske levice u zakonodavnoj i ustavotvornoj Nacionalnoj skupštini; kao neprijatelj Napoleona III proteran iz Francuske posle državnog udara 2. decembra 1851; 20 godina je živeo u izgnanstvu u Briselu i na ostrvima Džersi i Gernzi. 52
- Hunter, Alexander William** (Eligzander Viljem Hanter; 1844 - 1898) - engleski liberalni političar, član parlamenta (1885 - 1896), urednik lista »Weekly Dispatch«. 29 45
- Huxley, Thomas Henry** (Tomas Henri Haksli; 1825 - 1895) - engleski prirodnjak, Darwinov bliski saradnik i propagator njegovog učenja; u domenu filozofije nedosledni materijalist. 318
- Hyndman, Henry Mayers** (Henri Meyers Hajndmen; 1842 - 1921) - (osamdesetih godina istupao je sa pseudonimom *John Broadhouse*) - engleski socijalist, osnivač (1881) i vođa Demokratske federacije, koja se 1884. pretvorila u Socijaldemokratsku federaciju; sprovodio je oportunističku i sektašku liniju u radničkom pokretu, kasnije jedan

- od vođa Britanske socijalističke partije, sa kojom je raskinuo 1916. zbog svojih socijalšoviniističkih shvaćanja. 27 117 127 129 134 137 139 146 156 157 - 159 171 173 174 175 181 186 188 192 194 195 199 - 201 203 206 222 227 230 237 240 248 266 279 310 311 345 346 351 369 384 400 421 423 440 464
- Ibsen, Henrik* (Henrik Ibsen; 1828 - 1906) - znameniti norveški dramatičar. 185 359 360 398
- Iglesias, Posse Pablo* (Pose Pablo Iglesias; 1850 - 1925) - štampar, proleterski publicist, predstavnik španskog socijalističkog pokreta, član španskog Federalnog veća Internacionalne (1871/1872); urednik lista «La Emancipación» (1871 - 1873) i član Nove madriidske federacije (1872/73), borio se protiv uticaja anarhista; 1879. jedan od osnivača Socijalističke radničke partije Španije, kasnije vođa njenog reformističkog krila; delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889. i 1891. 318
- Iring, Ferdinand* (Ferdinand Iring) - saradnik nemačke političke policije, krajem 1885. pod imenom Mahlow uključio se u radničko udruženje istočnog Berlina da bi radnike organizovane u njemu naveo na individualni teror; u februaru 1886. raskrinkan kao policijski agent. 43 405 431
- Isaacs, Henry Aaron* (Henri Eren Ajzeks) - gradonačelnik Londona (1889/1890). 234 280
- Jaclard, Charles-Victor* (Šarl-Viktor Žaklar; 1843 - 1903) - francuski publicist, blankist, član Prve internacionalne; za vreme Pariske komune komandant jedne legije Nacionalne garde; posle poraza Komune emigrirao u Švajcarsku, zatim u Rusiju; vratio se u Francusku posle amnestije 1880, gde je i dalje učestvovao u socijalističkom pokretu. 214 241
- Jacques, Edouard-Louis-Auguste* (Eduard-Luj-Ogist Žak; rod. 1828) - francuski političar, preduzetnik, umereni republikanac, od 1871. član pariskog opštinskog veća, od 1887. predsednik Generalnog veća departmana Sene, 1889. kao Boulanger-ov protivkandidat izabran u poslanički dom. 117 137
- Jakins* - 408 409
- Jan van Leiden* (Bockelson, Johann) (Jan van Lajden; Johan Bokelson; oko 1510 - 1536) - radikalni vođa baptističkog pokreta. 231
- Jean* - vidi *Longuet, Jean-Laurent-Frederick*
- Jevons, William Stanley* (Viljem Stenli Dževons; 1835 - 1882) - engleski ekonomist i filozof, teoretičar marginalizma. 7 98 311
- Jevreinova, Ana Mihailovna* (1844 - 1919) - ruska spisateljica, izdavačica je časopis «Северный вѣстникъ». 211 278 353 469
- Joffrin, Jules-François-Alexandre* (Žil-Fransoa-Aleksander Zofren; 1846 - 1890) - mehaničar, francuski socijalist; jedan od osnivača sindikata mehaničara u Parizu, učesnik Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao u Englesku (1871 - 1881); posle povratka u Francusku član Francuske radničke partije, jedan od vođa oportunističkog (posibilističkog) krila, od 1882. član pariskog opštinskog veća, od 1889. skupštinski poslanik. 241 243 245 257 400 416
- Jollymeier* - vidi *Schorlemmer*
- Jonas, Alexander* (Aleksander Jonas, umro 1912) - knjižar i žurnalist, američki socijalist, poreklom Nemač, od 1878. urednik lista «New Yorker Volkszeitung». 78 91 356 357 392 415
- Jones, Atherley* (Ateli Džons) - sin Ernesta Charlesa Jonesa. 137
- Jones, Ernest Charles* (Ernest Čarls Džons; 1819 - 1869) - engleski proleterski pesnik i publicist, pravnik, do pedesetih godina u bliskim odnosima s Marxom i Engelsom; vođa levog krila čartista, jedan od ured-

- nika lista »The Northern Star«, izdavač čarističkih listova »Notes to the People« i »The People's Papers«; 1858. učinio je radikalnoj buržoaziji političke i ideološke ustupke, što je dovelo do privremenog raskida s Marxom i Engelsom. 131
- Joos, Josef* (Jozef Jos) – nemački socijaldemokrat, emigrant u Cirihiu, kasnije u Londonu, saradnik redakcije lista »Der Sozialdemokrat«. 127
- Joule, James Prescott* (Džems Presket Džul; 1818 - 1889) – engleski fizičar, bavio se istraživanjem elektromagnetizma i toplote, postavio je mehanički ekvivalent toplote. 99
- Jourdan, Jean-Baptiste, comte* (grof Žan-Batist Žurdan; 1762 - 1833) – francuski general, od 1804. maršal Francuske; učestvovao je u ratovima Francuske Republike protiv prve koalicije evropskih država; 1794. postigao je pobjedu kod Flerija; komandant francuske armije u Španiji (1808 - 1814); posle julske revolucije ministar spoljnih poslova. 133
- Jourde, Antoine* (Antoan Žurd; 1848 - 1923) – francuski trgovački pomoćnik, u početku je bio naklonjen socijalizmu, kasnije se priključio bulezistima; delegat na nekim kongresima Francuske radničke partije; od 1889. poslanik. 257 259
- Jung, Hermann* (Herman Jung; 1830 - 1901) – časovničar, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; emigrirao u London; član Generalnog veća Prve internacionale i dopisni sekretar za Švajcarsku (novembar 1864. do 1872); blagajnik Generalnog veća (1871/72); potpredsednik Londonske konferencije 1865, predsednik kongresa u Zenevi 1866, u Briselu 1868, u Bazelu 1869. i Londonske konferencije 1871; član britanskog Federalnog veća; do Haškog kongresa zastupao je liniju Generalnog veća, u jesen 1872. priključio se reformističkom krilu britanskog Federalnog veća i reformističkom rukovodstvu tredjuniona; posle 1877. udalžio se od radničkog pokreta. 117 201 213 310
- Jungnitz, Ernst* (Ernst Jungnic; umro 1848) – nemački publicist, mladohegelovac. 253
- Kant, Immanuel* (Immanuel Kant; 1724 - 1804) – osnivač klasične nemačke filozofije. 204
- Kardorff, Wilhelm von* (Vilhelm fon Kardorf; 1828 - 1907) – nemački političar, član Rajhstaga (1868 - 1906), saosnivač Slobodno-konzervativne partije (Državne partije), potpomogao je Bismarckovu unutrašnju i spoljnu politiku. 319
- Karejev, Nikolaj Ivanovič* (1850 - 1931) – ruski liberalni istoričar i publicist. 132 134 135
- Kasprowicz, E. Z.* – izdavač prvog toma »Kapitala« na poljskom jeziku. 443
- Kautsky, Fritz* (Fric Kaucki; rod. 1857) – poručnik, brat Karla Kautskog. 163
- Kautsky, Johann* (Johan Kaucki; oko 1827 - 1896) – slikar i dekorater, otac Karla Kautskog. 60
- Kautsky, Johann (Hans)* (Johan Kaucki; rod. 1864) – pozorišni slikar, brat Karla Kautskog. 103
- Kautsky, Karl* (Karl Kaucki; 1854 - 1938) – nemački socijaldemokrat, publicist; krajem sedamdesetih godina se od vulgarnog materijaliste razvio u marksistu; 1883. do 1917. urednik teorijskog organa Socijaldemokratske partije »Die Neue Zeit«; devedesetih godina se razvio u teoretičara Socijaldemokratske partije i Druge internacionale; u prvo vreme mnogo je doprineo širenju marksizma, kasnije je bio, naročito od 1910, zagovornik centrizma, za vreme I svetskog rata izdao je marksizam i postao protivnik revolucionarnog radničkog pokreta. 3 7 25 33 45 60 93 - 96 98 100 101 103 122 - 124 128 132 - 135 137 141 163 164 188 - 190 211 212 236 - 238 243 251 252 268 280 281 306 312 318 325 330 334 378 379 384 397 398 419 440 443 457 469 470
- Kautsky, Louise* (rod. Strasser) (Lujze Kaucki-Štraser; 1860 - 1950) – aus-

- trijska socijalistkinja, prva žena Karla Kautskog (do 1889), 1893. udala se za Ludwiga Freybergera; od 1890. Engelsova sekretarica; član redakcije bečkog lista »Arbeiterinnen-Zeitung«; delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1891. i 1893. 33 55 60 93 - 96 100 101 103 124 163 190 236 320 425 437 - 439 440 444 454 455 458 462 465
- Kautsky, Luise** (rod. *Ronsperger*) (Lujze Kaucki-Ronsperger; 1864 - 1944) - austrijska socijalistkinja, druga žena Karla Kautskog (od 1890). 440
- Kautsky, Minna** (Mina Kaucki; 1837 - 1912) - spisateljica, majka Karla Kautskog, Engelsova poznanica. 60 95
- Kautsky, Minna** (Mina Kaucki; rod. 1856) - sestra Karla Kautskog. 95
- Kelley-Wischnewetzky, Florence** (Florens Keli-Višnjevecki; 1859 - 1932) - američka socijalistkinja, kasnije buržoaski reformist, prevela je na engleski Engelson »Položaj radničke klase u Engleskoj«, supruga Lazara Višnjevcečkog. 18 20 - 22 40 41 49 50 55 62 84 91 118 119 137 199
- Kennan, George** (Džordž Kenen; 1845 - 1924) - američki žurnalist i istraživač; 1885/1886. putovao je po Sibiru, svoje utiske s puta izložio je u seriji članaka »Siberia and the exile system«.
- Keussler, Ivan Avgustovič** (1843 - 1896) - ruski ekonomist. 6
- Kiseljev, Pavel Dimitrijevič, grof** (1788 - 1872) - ruski državnik i diplomata, general; guverner kneževina Moldavije i Vlaške (1829 - 1834), od 1835. stalni član svih tajnih komisija za seljačko pitanje, od 1837. ministar državnih dobara; pristalica umerenih reformi. 5
- Klein, Julius Leopold** (Julijus Leopold Klajn; 1810 - 1876) - nemački dramatičar i pozorišni kritičar, mladohegelovac. 253
- Knapp, Georg Friedrich** (Georg Friedrich Knap; 1842 - 1926) - nemački ekonomist, predstavnik mlade isto-rijske škole; od 1867. direktor statističkog biroa grada Lajpciga. 251 380
- Knowles, James** (Džems Noulz; 1831 - 1908) - engleski arhitekta i izdavač, osnivač, a od 1877. urednik časopisa »Nineteenth Century«. 320
- Konstantin** (oko 280 - 337) - rimski car (306 - 337). 47
- Köppen, Karl Friedrich** (Karl Fridrih Kepen; 1808 - 1863) - nemački radikalni publicist i istoričar, mladohegelovac; u berlinskom »Doktorskom klubu« upoznao je Marxa, čiji je prijatelj ostao celog života; 1842. saradnik lista »Rheinische Zeitung«; za vreme revolucije 1848/49. delovao je u okvirima demokratskog pokreta. 253 277.
- Kossuth, Lajos** (Lajoš Košut; 1802 - 1894) - pravnik, mađarski državnik; vođa mađarskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, za vreme revolucije 1848/49. bio je na čelu buržoasko-demokratskih snaga, šef mađarske revolucionarne vlade; posle poraza revolucije emigrirao, u emigraciji radio je na ujedinjenju dunavskih naroda u borbi protiv habsburškog despotizma. 11
- Kovalevski, Maksim Maksimovič** (1851 - 1916) - ruski sociolog, istoričar, etnograf i pravnik, političar liberalno-buržoaskog pravca, napisao je niz radova iz istorije prvobitnog društva. 394
- Kravčinski, Fani Markovna** (oko 1853 - 1945) - sedamdesetih godina učestvovala je u pokretu narodnjaka, supruga Sergeja Mihailoviča Kravčinskog. 291
- Kravčinski, Sergej Mihailovič** (literarni pseudonim: Stepnjak) (1851 - 1895) - ruski pisac i publicist, sedamdesetih godina revolucionarni narodnjak; 1878. u Petrogradu je izvršio atentat na šefa žandarmerije, posle toga je emigrirao; od 1884. živio je u Engleskoj. 206 326 327 349
- Kugelmann, Franziska** (Franciska Kugelmann; rod. 1858) - kći Ludwiga Kugelmanna. 114

- Kugelman, Gertrud* (rod. *Oppenheim*) (Gertrud Kugelman-Openhajm; rod oko 1839) – supruga Ludwiga Kugelmanna. 114
- Kugelman, Ludwig* (Ludvig Kugelman; 1828 - 1902) – lekar, nemački demokrat, bliski poverenik i prijatelj Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, od 1862. do 1874. u stalnoj prepisci sa Marxom, aktivni član Prve internacionale u Hanoveru, 1867. delegat na Lozanskom, a 1872. na Haškom kongresu; znatno je doprineo rasturanju »Kapitala« u Nemačkoj. 114 289 368
- Kuhlmann, Georg* (Georg Kulman) – šarlatan koji se izdavao za proroka i među nemačkim zanatlijama i Weitlingovim pristalicama propoveda »istinski« socijalizam u religioznom ruhu; kasnije se ispostavilo da je provokator u službi austrijske vlade. 102
- Kunert, Fritz* (Fric Kunert; 1850 - 1932) – nemački socijaldemokrat, osamdesetih i devedesetih godina urednik socijaldemokratskih listova, član nemačkog Rajhstaga (1890 - 1893, 1896 - 1906. i 1909 - 1924); 1917 - 1922. član Nezavisne socijaldemokratske partije Nemačke, potom ponovo član Socijaldemokratske partije Nemačke. 321
- Labriola, Antonio* (Antonio Labriola; 1843 - 1904) – italijanski filozof i publicist, jedan od prvih propagatora marksizma u Italiji. 275 322 323 355
- Labruyère, Georges* (Žorž Labrijer) – francuski žurnalista, saradnik lista »Cri du peuple«, krajem osamdesetih godina bilanžist, osnivač lista »La Cocarde« (1888). 458
- Labusquière, Jean* (Žan Labiskijer; rod. 1852) – žurnalista, francuski socijalista, član Prve internacionale, pripadao je brunistima u redakciji lista »La Bataille«, kasnije nezavisni socijalista. 178
- Lachize, Jean-Benoît* (Žan-Benoa-Lašiz; rod. 1859) – tkadž, blankist, član Francuske radničke partije, 1889. poslanik. 245
- Lafargue, Ana Virginia Armaignac* (Ana Viržinija Armanjak Lafarg; rod. 1803) – majka Paula Lafargue-a. 229
- Lafargue, Laura* (Laura Lafarg; 1845 - 1911) – druga kći Karla i Jenny Marx, predstavnica francuskog radničkog pokreta; od 1868. supruga Paula Lafargue-a. 14 18 27 - 29 32 33 37 - 39 51 52 56 57 61 63 - 66 68 70 71 95 96 104 110 111 126 127 129 130 146 166 172 - 174 178 179 - 181 193 202 203 208 - 210 229 - 235 245 - 247 249 250 256 - 258 268 - 270 293 315 316 318 320 321 336 - 338 351 352 354 365 370 375 376 393 400 411 414 422 - 424 444 445 458 459
- Lafargue, Paul* (Pol Lafarg; 1842 - 1911) – lekar, francuski socijalista, propagator marksizma; učenik i saborac Marxa i Engelsa; član Generalnog veća Prve internacionale, dopisni sekretar za Španiju (1866 - 1868), saosnivač sekcija Internacionale u Francuskoj (1869/1870), u Španiji i Portugalu (1871/1872) delegat na Haškom kongresu 1872; zajedno sa Jules Guesde-om osnivač Francuske radničke partije; delegat skoro na svim kongresima Francuske radničke partije i kongresima II internacionale; 1868. oženio se Marxovom kćerkom Laurom. 14 15 18 28 37 51 52 56 57 59 95 104 - 107 110 - 112 117 120 121 127 - 129 137 - 140 143 - 151 152 153 155 158 - 160 161 165 - 167 168 - 171 172 173 177 178 180 182 - 184 185 - 187 192 - 196 202 203 206 - 209 211 213 214 216 229 232 233 235 238 240 - 242 245 247 257 259 263 266 270 271 275 278 293 316 - 318 320 336 351 353 354 362 370 375 384 393 - 396 399 402 403 412 413 416 418 422 - 424 433 434 459 469
- Lahr* (Lar) – engleski pekar; suprug Johanne Lahr. 191
- Lahr, Johanna* (Johana Lar) – engleska socijalistkinja, poreklom Nemica, članica Socijalističke lige. 191

- Lange, Friedrich Albert* (Fridrih Albert Lange; 1828 - 1875) - nemački filozof i socijalekonomist; sekretar trgovačke komore u Duisburgu do 1864; poznati sitnoburžoaski demokrat, član stalnog odbora Saveza nemačkih radničkih udruženja (1864 - 1866); član Prve internacionale, delegat na Lozanskom kongresu 1867; 1866. prešao je u Švajcarsku, saradnik raznih švajcarskih listova, od 1870. profesor u Cirihi, od 1872. u Marburgu. 255
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) - nemački pisac, sitnoburžoaski radnički agitator; učestvovao je u revoluciji 1848/49, kada se upoznao sa Marxom i Engeslom (prepiska do 1862). Njegova istorijska zasluga se sastoji u tome što je osnivanjem Opšteg nemačkog radničkog saveza u maju 1863. odgovorio težnjama naprednih radnika ka organizacionom odvajanju od liberalne buržoazije. Međutim, on radničkoj klasi nije pružio nikakvu revolucionarnu perspektivu, nego je stvarao iluziju da se uz pomoć junkerske pruske države može mirnim putem preći u socijalizam. Ideologija «kraljevsko-pruskog vladinog socijalizma» dovela je Lassalle-a do pakta sa Bismarckom i sa junkersko-buržoaskim pruskim militarizmom, a time i do pristanka na ujedinjenje Nemačke «odozgor», pod hegemonijom pruske države. 204 366
- Laura* - vidi *Lafargue, Laura*
- Lavigerie, de* (de Lavižeri). 375 403
- Lavrov, Pjotr Lavrovič* (1823 - 1900) - ruski sociolog i publicist, jedan od ideologa narodnjaštva, Marxov i Engelsov prijatelj, s kojima se redovno dopisivao, član Prve internacionale, od 1870. živeo je u emigraciji; učesnik Pariske komune, urednik časopisa «Вперед» (1873 - 1876) i istoimenog lista 1875 - 1876; jedan od potpredsednika međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. 195 450
- Lavy, Aimé* (Eme Lavi; rod. 1850) - francuski socijalist, posibilist, od 1887. član pariskog opštinskog veća, poslanik (1890 - 1898). 209 416
- Lee, Henry William* (Henri Viljem Li; 1865 - 1932) - engleski socijalist, reformist, član Socijaldemokratske federacije, kasnije njen sekretar (1885 - 1813), urednik londonskog lista «Justice» (1913 - 1924). 162
- Lee (Li)* - američki izdavač Marxovog rada «Govor o slobodnoj trgovini». 119
- Lehmann I* - vidi *Wilhelm I*
- Leitner, von* (fon Lajtner) - mladohegelovac, bio je član društva «Slobodnih» u Berlinu. 253
- Lenchen* - vidi *Demuth, Helene*
- Leo, Heinrich* (Hajnrh Leo; 1799 - 1878) - istoričar, pobornik krajnje reakcionarnih političkih i religioznih shvatanja, jedan od ideologa pruskog junkerstva. 277
- Leßner, Friedrich* (Fridrih Lesner; 1825 - 1910) - krojač, Marxov i Engelsov prijatelj i saborac; član Saveza pravednih i Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49, na kelnskom komunističkom procesu 1852. osuđen na tri godine zatvora; od 1856. emigrant u Londonu, član Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1872), delegat na konferenciji u Londonu 1865, i 1871. kao i na svim kongresima od 1867. do 1872, aktivno se borio za sprovođenje Marxove i Engelsove politike; član britanskog Federalnog veća, saosnivač Nezavisne radničke partije (1893). 24 108 109 244 345
- Levraut* (Levro) - član pariskog opštinskog veća 1890, predsednik prosvetne komisije. 459
- Lexis, Wilhelm* (Vilhelm Leksis; 1837 - 1914) - nemački statističar. 89
- Liebknecht, Gertrud* (Gertrud Libkneht) - kći Wilhelma Liebknechta. 234 236
- Liebknecht, Theodor Karl* (Teodor Karl Libkneht; 1870 - 1948) - sin

- Wilhelma Liebknechta; čuveni branilac u političkim procesima, član Socijaldemokratske partije Nemačke, poslanik pruskog Landtaga od 1921, emigrirao 1933. 236 287 288
- Liebknecht, Natalie* (Natali Libkneht; 1835 - 1909) - od 1868. druga žena Wilhelma Liebknechta, majka Karla Liebknechta. 287 288 366 367
- Liebknecht, Wilhelm* (Vilhelm Libkneht; 1826 - 1900) - publicist, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta; Marxov i Engelsov prijatelj i saborac; učesnik revolucije 1848/49, emigrirao je u Švajcarsku, zatim u Englesku, gde je postao član Saveza komunista; u Nemačku se vratio 1862, od 1863. do početka 1865. bio Marxov i Engelsov poverenik, član Opšteg nemačkog radničkog saveza; član Prve internacionale, propagandist i agitator naučnog komunizma, 1866. osnivač i vođa saksonske Narodne partije, 1869. saosnivač Socijaldemokratske radničke partije, odgovorni urednik listova »Demokratisches Wochenblatt«, »Der Volksstaat« i »Vorwärts«; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zalagao se za ujedinjenje Nemačke revolucionarnim putem; član Severnonemačkog Rajhstaga (1867 - 1870) i nemačkog Rajhstaga (1874 - 1900); za vreme francusko-pruskog rata aktivno je istupao protiv pruskih aneksionih planova i za odbranu Pariske komune; delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889, 1891. i 1893. 10 11 23 24 29 30 45 46 48 77 106 111 112 120 121 129 138 - 140 141 152 154 - 158 159 - 162 163 168 170 172 175 185 186 188 - 190-193 199 200 206 209 214 217 220 224 225 234 - 237 243 244 257 259 260 263 288 307 319 320 331 343 346 365 - 367 369 372 373 377 383 384 387 388 393 411 420 422 425 440 444 451 460 461 463
- Lingenau, Johann Karl Ferdinand* (Johan Karl Ferdinand Lingenu; umro 1877) - američki socijalist, poreklom Nemač; učesnik revolucije 1848/49, posle toga emigrirao u SAD, svoju imovinu zaveštao je međunarodnom socijalističkom pokretu, posebno Socijalističkoj radničkoj partiji Nemačke. 220
- Locke, John* (Džon Lok; 1632 - 1704) - engleski filozof, senzualist; ekonomist. 430
- Lollini, Vittorio* (Vitorio Lolini) - italijanski advokat, socijalist. 322 355
- Longuet, Charles* (Šarl Longe; 1839 - 1903) - francuski žurnalist, prudinist; član Generalnog veća Prve internacionale (1866/67. i 1871/1872), dopisni sekretar za Belgiju (1866), delegat na kongresima u Lozani 1867, Briselu 1868, na Londonskoj konferenciji 1871. i na Haškom kongresu 1872; član Pariske komune posle njenog poraza emigrirao je u Englesku, kasnije se priključio posibilistima; osamdesetih i devedesetih godina član pariskog opštinskog veća; od 1872. oženjen Marxovom kćerkom Jenny. 27 33 63 65 96 129 146 177 192 214 235 247 248 256 263 336
- Longuet, Edgar* (Edgar Longe; 1879 - 1950) - sin Jenny i Charles-a Longuet-a; lekar, predstavnik francuskog radničkog pokreta; član Socijalističke partije, od 1938. član Komunističke partije Francuske, učestvovao je u pokretu otpora protiv fašizma. 61 231 235 236 248 249 458
- Longuet, Jean-Laurent-Frederick* (Johnny) (Žan-Loran-Frederik - Džoni - Longe; 1876 - 1938) - sin Jenny i Charles-a Longuet-a; jedan od vođa Socijalističke partije Francuske. 61 63 231 235 236 248 458
- Longuet, Jenny* (Mémé) (Dženi-Meme-Longe; 1882 - 1952) - kći Jenny i Charles-a Longuet-a. 61 370 375 445 458
- Longuet, Marcel* (Marsel Longe; 1881 - 1949) - sin Jenny i Charles-a Longuet-a. 61 235 256 458
- Lopatín, German Aleksandrovič* (1845 - 1918) - ruski revolucionar, narodnjak, Marxov i Engelsov prijatelj, dopisivao se s njima; član Generalnog veća Prve internacionale (1870);

- preveo je na ruski veliki deo prvog toma »Kapitala«. 7 98 211
- Loria, Achille** (Akile Lorijs; oko 1857. do oko 1943) – italijanski sociolog i ekonomist, falsifikator marksizma. 335
- Louis-Bonaparte** – vidi *Napoléon III*
- Louis-Philippe, duc d'Orléans** (Luj Filip vojvoda od Orleana; 1773 - 1850) – francuski kralj (1830 - 1848). 246
- Lovell, John W.** (Džon V. Lovel) – američki izdavač, 1887. izdao je Engelsovu knjigu »Položaj radničke klase u Engleskoj«. 20
- Lubbock, John** (Džon Labek) – londonski biskup. 234
- Lüning, Otto** (Oto Lining; 1818 - 1868) – nemački lekar i publicist, sredinom četrdesetih godina predstavnik »istinskog« socijalizma, posle 1866. nacional-liberal, urednik lista »Neue Deutsche Zeitung«. 102
- MacDonnel, J. Patrick** (Dž. Patrik Mekdenel; 1847 - 1906) – irski radnički vođa, socijalist, fenijanac; član Generalnog veća Prve internacionale i dopisni sekretar za Irsku (1871/1872); delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872; 1872. emigrirao u SAD, gde je radio za američki radnički pokret. 59
- Mac-Mahon, Marie-Edme-Patrice-Maurice, comte de, duc de Magenta** (Mari-Edm-Patris-Moris grof de Mak-Maon, vojvoda od Madjente; 1808 - 1893) – reakcionarni oficir i političar, od 1859. maršal Francuske, bonapartist; učesnik krimskog rata i italijanskog rata 1859; vrhovni komandant versajske armije, dželat Pariske komune, predsednik Treće republike (1873 - 1879). 178 426
- Mahon, John Lincoln** (Džon Linkoln Mehoun; 1865 - 1930) – mehaničar, vodeći predstavnik britanskog radničkog pokreta, član Izvršnog komiteta Socijaldemokratske federacije (1884), od decembra 1884. član Socijalističke lige a 1885. njen sekretar, jedan od organizatora Severnoengleske socijalističke federacije (1887), autor spisa »A Labour Programme« (1888), poznao se s Engelsonom. 53 131 136
- Malon, Benoît** – (Benoa, Malon; 1841 - 1893) – radnik, francuski sitnoburžoaski socijalist; član Prve internacionale, delegat na Ženevskom kongresu (1866), član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao u Italiju, a zatim u Švajcarsku, priključio se anarhistima, kasnije vođa i ideolog posobilista. 128 171
- Mann, Tom** (Tom Men; 1856 - 1941) – metalski radnik, engleski socijalist, priključio se levom kritu Socijaldemokratske frakcije (od 1885) i Nezavisnoj radničkoj partiji (od 1893); krajem osamdesetih godina aktivno je učestvovao u organizovanju masovnog pokreta nekvalifikovanih radnika i njegovom uključivanju u nove tredjunione, vođa niza velikih štrajkova; za vreme I svetskog rata internacionalist, učestvovao je u organizovanju borbe engleskih radnika protiv antioversjetske intervencije, saosnivač Komunističke partije Velike Britanije (1920); aktivno se borio za jedinstvo međunarodnog radničkog pokreta u borbi protiv imperijalističke reakcije i fašizma. 192 194 195 222 231 237 280 299 430
- Manning, Henry Edward** (Henri Edward Mening; 1808 - 1892) – engleski sveštenik, 1851. prešao je u katoličku veru, od 1875. kardinal; bio je blizak hrišćanskom socijalizmu. 234 280
- Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von** (Oto Teodor baron fon Mantofjel; 1805 - 1882) – pruski državnik, predstavnik reakcionarne plemićke aristokratije, ministar unutrašnjih poslova (1848 - 1850), predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1850 - 1858). 391
- Martignetti, Pasquale** (Paskvale Martinjeti; 1844 - 1920) – činovnik, italijanski socijalist; prevodio je na

- italijanski radove Marxa i Engelsa, do kraja života veran revolucionarnom socijalizmu. 12 47 215 261 275 301 302 322 323 354 355
- Marx, Jenny** (rod. von *Westphalen*) (Dženi Marx, fon Vestfalen; 1814 - 1881) - od 1843. supruga i saborac Karla Marxa. 321 391
- Marx-Aveling, Eleanor** (*Tussy*) (Elinor -Tusi-Marx-Eveling; 1855 - 1898) - najmlađa kći Karla i Jenny Marx, predstavnica engleskog i međunarodnog radničkog pokreta, publicistkinja, pisala je za razne međunarodne listove; član Socijaldemokratske federacije (1884), suosnivač Socijalističke lige (1884), 1889. jedan od organizatora masovnog pokreta nekvalifikovanih radnika i sindikata plinskih i lučkih radnika Londona; od 1884. životna saputnica Edwarda Avelinga. 18 25 33 37 40 49 51 53 61 63 65 68 73 77 81 89 93 96 100 110 116 118 122 - 124 129 137 156 159 163 174 177 178 179 182 186 190 192 209 210 231 232 234 236 239 247 248 249 252 262 269 271 279 281 283 287 288 292 298 303 310 318 320 321 342 343 345 - 347 349 351 352 362 374 383 392 395 400 403 415 416 418 420 421 423 425 438 439 440 445 454 464
- Massingham, Henry William** (Henri Viljem Mesingem; 1860 - 1924) - engleski žurnalist, urednik lista «The Star». 174 177 180 181 185 192
- Maurer, Georg Ludwig, Ritter von** (Georg Ludvig vitez od Maurera; 1790 - 1872) - nemački istoričar prava, ispitivao je pravne odnose u Nemačkoj u starom i srednjem veku; u znatnoj meri je doprineo istraživanju istorije opštinske marke. 381
- Mayer, Julius Robert** (Julijus Robert Majer; 1814 - 1878) - prirodnjak, među prvima je formulisao zakon o održanju i pretvaranju energije. 99
- Meißner, Otto Karl** (Oto Karl Majsner; 1819 - 1902) - hamburški izdavač, izdao je «Kapital» i druge Marxove i Engelsove spise. 96 141 234 400
- Mémé** - vidi *Longuet, Jenny*
- Meyen, Eduard** (Eduard Majen; 1812 - 1870) - nemački publicist, mladohegelovac, sitnoburžoaski demokrat; posle poraza revolucije 1848/49. emigrirao u Englesku; urednik lista «Berliner Reform» (1861 - 1863), kasnije nacional-liberal. 253
- Meyerbeer, Giacomo** (*Jakob Liebmann Meyer Beer*) (Đakomo Majerber; Jakob Libman Majer Ber; 1791 - 1864) - nemački kompozitor, pijanist, poznati predstavnik operске muzike. 231
- Millerand, Etienne-Alexandre** (Etjen-Aleksandr Mileran; 1859 - 1943) - francuski advokat i publicist, političar i državnik, sitnoburžoaski radikal, član poslaničkog doma (od 1885); devedesetih godina priključio se socijalističkom pokretu, bio je vođa oportunističke struje; ministar trgovine (1899 - 1902); kasnije je obrazovao grupu «nezavisnih socijalista»; 1904. isključen iz Socijalističke partije Francuske; jedan od organizatora intervencije u Sovjetskoj Rusiji; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1920), predsednik republike (1920 - 1924). 230 233
- Mills, Roger Quarles** (Rodžer Kvolz Milz; 1832 - 1911) - američki državnik, pripadao je Demokratskoj partiji, član predstavničkog doma (1873 - 1892) i Senata (1892 - 1899). 40
- Miquel, Johannes** (Johanes Mikel; 1828 - 1901) - pravobranilac, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; član Saveza komunista; kasnije je prešao na stranu buržoazije; 1859. suosnivač Nacionalnog udruženja, gradonačelnik Osnabrika (1865 - 1870. i 1876 - 1880), od 1867. jedan od vođa Nacional-liberalne partije, član pruskog poslaničkog doma, Severnonemačkog i nemačkog Rajhstaga. 331
- Mohrhenn** (Morhen) - socijalist. 452 453
- Moltke, Helmut Karl Bernhard, Graf von** (Helmut Karl Bernhard graf

- fon Moltke; 1800 - 1891) – nemački generalfeldmaršal, pisac vojnih dela; jedan od ideologa pruskog militarizma i šovinizma, šef pruskog (1857 - 1871) i carskog generalštaba (1871 - 1888), u francusko-pruskom ratu vrhovni komandant pruske armije. 43 315
- Moore, Samuel* (Semjuel Mur; oko 1830 - 1911) – engleski pravnik, Marxov i Engelsonov prijatelj, član Prve internacionale, preveo je na engleski »Manifest komunističke partije«, a zajejano sa Edwardom Avelingom prvi tom »Kapitala«. 13 18 21 96 110 116 179 201 - 203 209 212 281 283 333 336 398 400 419
- Moreau de Jonnés, Alexandre* (Aleksandar Moro de Zones; 1778 - 1870) – francuski ekonomist, autor niza statističkih rasprava. 132
- Morgan, Lewis Henry* (Luis Henri Morgan; 1818 - 1881) – američki etnolog, arheolog i istoričar prvobitnog društva, predstavnik sponzanog materijalizma. 119 353 357 374 383
- Morier, Robert Burnett David* (Robert Benit Dejvid Morijer; 1826 - 1892) – engleski diplomat. 118
- Morris, William* (Viljem Moris; 1834 - 1896) – engleski pesnik, pisac i umetnik; socijalist; član Socijaldemokratske federacije, od 1884. vodeći predstavnik Socijalističke lige; 1889. povukao se iz Lige zbog sve jačih anarhističkih tendencija i ponovo se priključio Socijaldemokratskoj federaciji; delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 21 24 27 172 192 223 285 342 374
- Most, Johann Joseph* (Johan Jozef Most; 1846 - 1906) – knjigovezac, urednik, socijaldemokrat, kasnije anarhist; od 1871. član nemačke Socijaldemokratske radničke partije, član Rajhstaga (1874 - 1878), od 1876. do 1878. urednik lista »Berliner Freie Presse«; 1878. proteran iz Berlina, emigrirao u London; od 1879. izdavač i urednik lista »Freiheit«, 1880. isključen iz Socijalističke radničke partije kao anarhist; 1882. preselio se u SAD, gde je nastavio svoju anarhističku propagandu. 109
- Motteler, Emilie* (Emili Moteler) – supruga Juliusa Mottelera. 65 68 287
- Motteler, Julius* (Julijus Moteler; 1838 - 1907) – sukarnar i knjigovođa; od 1863. član Saveza nemačkih radničkih udruženja, saosnivač saksone Narodne partije (1866), član Prve internacionale, saosnivač Socijaldemokratske radničke partije (1869), član Rajhstaga (1874 - 1878. i od 1903); za vreme važenja zakona protiv socijalista iz Ciriha je rukovodio ilegalnim rasturanjem lista »Sozialdemokrat« i druge socijalističke literature, dobio je počasno ime »Crveni šef vojne pošte«, 1888. proteran iz Švajcarske, do 1901. živeo je u Londonu, zatim u Lajpcigu; u sukobu sa revizionistima stao je na Bebelovu stranu. 54 68 137 227 281 287 312 356 357 387 401 411
- Mügge, Theodor* (Teodor Mige; 1806 - 1861) – nemački pisac i publicist, mladohegelovac. 253
- Murray, Alma* (Alma Mari) – engleska glumica. 63
- Mussak* (Musak) – učitelj u Berlinu, mladohegelovac. 253
- Mutual* – vidi *Lopatín, German Aleksandrovič*
- Nadejde, Ion* (Jon Nedežde; 1854 - 1928) – publicist, rumunski socijaldemokrat, prevodio je na rumunski radove Marxa i Engelsa; devedesetih godina oportunist, 1899. priključio se nacional liberalnoj partiji i istupao protiv radničkog pokreta. 52
- Napoléon I Bonaparte* (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) – car Francuske (1804 - 1814. i 1815). 33 43 114 126 256 336 337 359
- Napoléon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) – sinovac Napoleona I, predsednik Druge republike (1848 - 1851), car Francuske (1852 - 1870). 147 241 336 337

- Naporra, Rudolph* (Rudolf Napora) – saradnik nemačke političke policije, kao provokator uključivao se u političke zborove, 1888. raskrinkan. 43
- Nasr-ed-Din* (1831 - 1896) – persijski šah (1848 - 1896). 204
- Nieuwenhuis* (Nivenhojs) – sin Ferdinanda Domele Nieuwenhuisa. 329 446
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela* (Ferdinand Domela Nivenhojs; 1846 - 1919) – predstavnik holandskog radničkog pokreta, saosnivač i jedan od vođa Socijaldemokratskog saveza, a kasnije Socijaldemokratske radničke partije Holandije; od 1888. član Parlamenta, učesnik međunarodnih socijalističkih radničkih kongresa 1889, 1891. i 1893; od devedesetih godina anarhist. 25 26 171 209 214 231 234 320 329 395 418 446
- Nim* – vidi *Demuth, Helene*
- Nitzer, Carl August* (Karl August Nicer). 30
- Noilliac, Benique-Victor-Aimé* (Benik-Viktor-Erne Noajak) – političar francuske revolucije, pisao je pamflete o njoj. 134
- O'Brien, William* (Viljem Obrajen; 1852 - 1928) – irski buržoaski političar, žurnalista, nacionalist; od 1883. član Parlamenta. 23 27
- O'Connor, Feargus Edward* (Ferges Edvard Okonor; 1794 - 1855) – jedan od vođa levog krila čarističkog pokreta; osnivač i urednik lista «The Northern Star»; posle 1848. reformist. 285
- Okecki, Alexandre* (Aleksandr Okeki) – francuski političar, socijalist, urednik i izdavač socijalističkog nedeljnog lista «L'Autonomie», delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1891. 192 338
- Orléans* (Orlean) – francuska kraljevska dinastija (1830 - 1848). 307
- Osteroth, Friedrich* (Fridrih Osterot; umro 1889) – rođak Friedrich Engelsa. 296
- Oswald, Eugen* (Eugen Oswald; 1826 - 1912) – nemački žurnalista, sitno-buržoaski demokrat, učestvovao je u revolucionarnom pokretu u Badenu 1848/49, posle poraza revolucije emigrirao u Englesku. 444
- Owen, Robert* (Robert Oven; 1771 - 1858) – najveći engleski socijalist-utopist. 34
- Padlewski, Stanislaw* (Stanislav Padlevski; 1857 - 1891) – poljski socijalista, 1890. u Parizu je pucao na ruskog šefa žandarmerije Selivertova; preselio se u London, kasnije u Ameriku, gde je oduzeo sebi život. 458
- Packard* (Pakard) – engleski lekar. 433
- Parke, Ernest* (Ernest Pak) – engleski žurnalista. 310
- Parnell, Charles Stewart* (Čarls Stjuart Panel; 1846 - 1891) – irski političar i državnik, buržoaski nacionalista; od 1875. član Parlamenta, od 1877. vođa partije pristalica Homerula (irske samouprave), saosnivač (1879) i vođa Irske zemaljske lige (1880/1881). 192 194 195 200 206 210
- Parnell, William* (Viljem Panel) – stolar, vođa tredjuniona umetnika, počasni sekretar Radničkog biračkog udruženja tredjuniona u Londonu, osamdesetih i devedesetih godina zalagao se za učešće engleskih tredjuniona u međunarodnom socijalističkom pokretu; delegat na međunarodnom kongresu sindikata u Londonu 1888. i međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1891. 306
- Paul* – vidi *Lafargue, Paul*
- Pauli, Ida* (Ida Pauli) – supruga Philippa Viktora Paulija. 63
- Pauli, Philipp Viktor* (Filip Viktor Pauli; rod. 1836. umro posle 1916) – nemački hemičar, Schorlemmerov prijatelj; bio je u bliskim odnosima sa Marxom i Engelskom; rukovodio je jednom fabriom hemijskih proizvoda u Rajnau kod Manhajma. 63 444
- Percy* – vidi *Rosher, Percy White*

- Petersen, Niels Lorenz* (Nils Lorenc Petersen; 1814 - 1894) – predstavnik danskog i međunarodnog radničkog pokreta, član Saveza komunista, emigrant u Parizu, 1859. saradnik lista »Das Volk«, član nemačke sekcije Internacionale u Parizu; jedan od vođa levog krila Socijaldemokratske radničke partije Danske, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 171 206 234 237
- Petrarca, Francesco* (Frančesko Petrarca; 1304 - 1374) – čuveni italijanski pesnik, preteča evropskog humanizma. 209
- Pfänder* (Pfender) – supruga Carla Pfändera. 24 29 43
- Pfänder, Carl* (Karl Pfender; 1818 - 1876) – nemački slikar minijatura, od 1845. emigrant u Londonu, Marxov i Engelsov prijatelj i saborac; član Saveza pravednih i Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralne uprave Saveza komunista, blagajnik Socijaldemokratskog potpornog komiteta za nemačke izbeglice, član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1867. i 1870 - 1872). 29
- Pinoff* (Pinof) – pruski državni tužilac, predstavnik optužbe u elberfeldskom procesu 1889. 306
- Pitt, William* (Viljem Pit, mlađi; 1759 - 1806) – britanski državnik, torijevac, predsednik vlade (1783 - 1801. i 1804 - 1806). 276
- Platter, Julius* (Julijus Plater; 1844 - 1923) – švajcarski ekonomist i publicist. 90
- Plehanov, Georgij Valentinovič* (1856 - 1918) – istaknuti predstavnik ruskog i međunarodnog radničkog pokreta, filozof i propagator marksizma u Rusiji; osnovao je prvu rusku marksističku organizaciju Oslobođenje rada; delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. i drugim kongresima Druge internacionale; osamdesetih i devedesetih godina borio se protiv narodnjačkog pokreta i istupao protiv oportunitizma i revizionizma u međunarodnom radničkom pokretu; kasnije se priključio menševicima; za vreme I svetskog rata socijalšovinist. 195 236 341
- Potter, George* (Džordž Poter; 1832 - 1893) – tesar, jedan od vođa engleskih tredjuniona; član londonskog Trades Councila, jedan od vođa Ujedinjenog sindikata građevinskih radnika; osnivač i izdavač lista »The Bee-Hive«, vodio je politiku kompromisa sa liberalnom buržoazijom. 26 280
- Protot, Eugène* (Ežen Proto; 1839 - 1921) – francuski advokat, lekar i žurnalist, desni blankist, član Pariske komune i njene Komisije za pravosude; posle poraza Komune emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Englesku; u Francusku se vratio posle amnestije 1880; istupao je protiv Prve internacionale i mark-sista. 263
- Proudhon, Pierre-Joseph* (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) – francuski pisac, sitnoburžoaski socijalist, jedan od osnivača teorije anarhizma; odbacivao je revolucionarnu klasnu borbu i težio stvaranju društva sitnih robnih proizvođača putem reformi; Marx i Engels su izvršili oštru kritiku njegovih sitnoburžoaskih shvatanja. 254
- Ptolemeji* – makedonsko-grčka vladarska dinastija u Egiptu (305 - 30. pre n. e.). 404
- Pumps* – vidi *Rosher, Mary Ellen*
- Puttkamer, Robert Victor von* (Robert Viktor fon Putkamer; 1828 - 1900) – pruski reakcionarni državnik i političar; ministar unutrašnjih poslova (1881 - 1888); pročitao se svojim brutalnim postupcima protiv radničkog pokreta. 8 23 24 27 42 43 313 319 335
- Pyat, Felix* (Feliks Pija; 1810 - 1889) – francuski žurnalist i političar, sitnoburžoaski demokrat, učesnik revolucije 1848, emigrirao 1849, protivnik samostalnog radničkog pokreta, vodio je dugogodišnju klevetničku kampanju protiv Marxa i

- Prve internacionale, koristeći za to francusku sekciju u Londonu; član Nacionalne skupštine (1871), član Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao u Englesku; u Francusku se vratio posle amnestije 1880. 263
- Ranke, Johannes** (Johanes Ranke; 1836 - 1916) – nemački fiziolog i antropolog, profesor Minhenskog univerziteta, od 1889. konzervator. 98
- Ranke, Leopold** (Leopold Ranke; 1795 - 1886) – istoričar, ideolog pruskog junkerstva. 133
- Rappaport, Philipp** (Filip Repepot) – američki socijalist, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina saradnik časopisa »Die Neue Zeit«. 137 280
- Read** (Rid) – engleski lekar. 433 434
- Reeves** (Rivz) – engleski lekar. 70
- Reeves, William Dobson** (Viljem Dobsn Rivz; oko 1827 - 1907) – engleski izdavač i knjižar. 18 20 21 55 84
- Reichel, Alexander** (Aleksander Rajhel; 1853 - 1921) – švajcarski socijaldemokrat, advokat. 171
- Reichensperger, Peter Franz** (Peter Franc Rajhenšperger; 1818 - 1892) – pruski sudski činovnik, katolički političar; 1848. član privremenog parlamenta a zatim pruske Nacionalne skupštine (desno krilo); kasnije jedan od vodećih članova partije Centra; član Rajhstaga (1871 - 1892). 14
- Reid, George W.** (Džorž V. Rid). 298 304
- Reimicke, Paul René** (Paul Rene Rajnike; 1860 - 1926) – nemački slikar i crtač. 256
- Rempel, Rudolph** (Rudolf Rempel; 1815 - 1868) – nemački preduzimač, sredinom četrdesetih godina »istinski« socijalist. 102
- Reuß, Carl Theodor** (Karl Teodor Rojs) – nemački žurnalist, osamdesetih godina agent političke policije, u decembru 1887. raskrinkan. 24 27 219
- Reuter, Fritz** (Fric Rojter; 1810 - 1874) – donjonemački pisac, s puno humora slikao je seoske i palanačke odnose u Meklenburgu u 19. veku, najpoznatija mu je socijalistička pesma »Kein Hüsung«; 1833. osuđen na smrt zbog veza sa studentskim pokretom, kasnije mu je kazna smanjena na 30 godina tamnice, a 1840. je pomilovan. 253 338
- Robespierre, Maximilien-Marie-Isidore** (Maksimilijen-Mari-Isidor Robespjer; 1758 - 1794) – za vreme francuske revolucije vođa jakobinaca; šef revolucionarne vlade (1793/94). 133 276
- Robinson, A. F.** (A. F. Robinson) – engleski socijalist, član Socijalističke lige. 191
- Rochefort, Victor-Henri, marquis de Rochefort-Lucay** (Viktor-Anri Rošfor, markiz de Rošfor-Like; 1830 - 1913) – francuski publicist, pisac i političar, levi republikanac; izdavač časopisa »La Lanterne« (1868/1869) i lista »La Marseillaise« (1869/1870), član vlade Nacionalne odbrane (septembar/novembar 1870), posle poraza Komune prognan u Novu Kaledoniju, pobeo u Englesku a u Francusku se vratio posle amnestije 1880, izdavač lista »L'Intransigeant«; krajem osamdesetih godina monarhist i bulanzist. 33 39 105 147 186
- Roesgen** (Rezgen) – supruga Charlesa Roesgena. 68
- Roesgen, Charles** (Čarls Rezgen) – nameštenik u firmi Ermen & Engels u Mančesteru. 68
- Röllinghoff, Ewald** (Evald Relinghof) – jedan od optuženih u elberfeldskom procesu (1889), za vreme procesa raskrinkan kao politički agent, osuđen na 5 meseci zatvora. 306
- Romm, Julija** (rod. Cadek) (umrla 1920) – socijalistkinja, supruga Maksima Roma, saradnica časopisa »Die Neue Zeit«, kasnije se preselila u Ameriku, saradivala je u listu »New Yorker Volkszeitung«. 418
- Romm, Maksim** (umro 1921) – ruski student medicine u Berlinu, Virc-

- burgu i Cirihi, lekar, kasnije se preselio u Ameriku. 418
- Roques, Jules* (Žil Rok) – finansijer lista »L'Egalité« (1889 - 1891). 126 139
- Roscher, Wilhelm Georg Friedrich* (Vilhelm Georg Fridrih Rošer; 1817 - 1894) – vulgarni ekonomist, osnivač starije istorijske škole političke ekonomije u Nemačkoj, borio se protiv utopijskog socijalizma i klasične buržoaske političke ekonomije; zamenio je teorijsku analizu površnim empirizmom, osporavao je postojanje ekonomskih zakona. 89 90
- Rose, Edwarda (Baby)* (Edvard Bejbi Rouz; 1849 - 1904) – engleski dramatičar i pozorišni kritičar; održavao je veze sa Socijaldemokratskom federacijom i Socijalističkom ligom, kasnije sa Društvom fabijevaca. 185
- Rosenberg, Wilhelm Ludwig* (pseudonim: *von der Mark*) (Vilhelm Ludvig Rozenberg; fon der Mark; rod. oko 1850) – američki žurnalista, socijalist, Nemač poreklom; osamdesetih godina sekretar Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike, vođa lasalovske frakcije u Partiji, 1889. isključen iz Partije. 75 248 279 285 299 308 443
- Rosher* (Rošer) – majka Percy White Roshera. 68 257
- Rosher* (Rošer) – otac Percy White Roshera. 257 260 287
- Rosher, Charles* (Čarls Rošer) – brat Percy White Roshera. 269 305
- Rosher, Frank* (Frenk Rošer) - 337 353
- Rosher, Lilian* (Lilijen Rošer; rod. 1882) – kći Mary Ellen i Percy White Roshera. 60
- Rosher, Mary Ellen (Pumps)* (rod. Burns) (Meri Elin Rošer, Berns; Pamps; rod. oko 1860) – sestričina Engelsove supruge, 1881. udala se za Percy White Roshera. 60 61 63 65 69 70 104 110 116 118 268 269 270 287 292 299 444 458
- Rosher, Percy White* (Persi Vajt Rošer) – engleski trgovac, 1881. oženio se sa Mary Ellen Burns. 63 68 94 106 110 223 257 260 269 287 292 299 305 311 458
- Rothschild* (Rotšild) – internacionalna bankarska kuća. 459
- Rothwell, Richard R. Marquis de* (Richard R. markiz Rotvel; umro 1890) – vlasnik kuće u Regent's Park Road u Londonu u kojoj je od 1870. do 1894. živeo Friedrich Engels. 408 409 414
- Rouanet, Gustave-Armand* (Gustav-Arman Ruane; rod. 1855) – žurnalista, francuski socijalista, posibilista, urednik časopisa »La Revue socialiste«, član pariskog opštinskog veća (1890 - 1893), od 1893. poslanik, saradivao je u listu »Humanité« od njegovog osnivanja 1904. 171
- Rousseau, Jean-Jacques* (Žan-Žak Ruso; 1712 - 1778) – francuski pisac, najznačajniji ideolog revolucionarne sitne buržoazije pre francuske revolucije. 318
- Rudolf Franz Karl Joseph* (Rudolf Franc Karl Jozef; 1858 - 1889) – nadvojvoda i prestolonaslednik Austro-Ugarske, izvršio samoubistvo. 134
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) – nemački radikalni publicista, mladohegelovac, sitnoburžoaski demokrat; 1848. član frankfurtske Narodne skupštine (levo krilo), pedesetih godina jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije u Engleskoj; posle 1866. nacionalliberal; od 1866. do kraja života živeo je u Brajtonu. 460
- Rutenberg, Adolf* (Adolf Rutenberg; 1808 - 1869) – nemački publicista, mladohegelovac; 1848. urednik lista »National-Zeitung«; posle 1866. nacionalliberal. 253
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (Klod-Anri de Ruvrua grof de Sen-Simon; 1760 - 1825) – poznati francuski socijalista-utopista. 34
- Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, Marquis of* (Robert Artur Tolbet Geskoin Sesil markiz

od Solzberija; 1830 - 1903) - britanski državnik, vođa konzervativaca; ministar za Indiju (1866/1867. i 1874 - 1878), ministar spoljnih poslova (1878 - 1880), predsjednik vlade (1885/1886, 1886 - 1892. i 1895 - 1902). 23

Sam - vidi *Moore, Samuel*

Say, Jean-Baptiste Léon (Žan-Batist-Leon Sej; 1826 - 1896) - francuski državnik, ekonomist; buržoaski republikanac; urednik lista *Journal des Debats*; od 1872. poslanik Nacionalne skupštine, 1871 - 1882 (sa prekidima) ministar finansija; neprijatelj socijalizma i radničkog pokreta. 256

Schack - vidi *Guillaume-Schack, Gertrud*

Scherrer, Heinrich (Hajnrh Šerer; 1847 - 1919) - švajcarski advokat, socijaldemokrat. 171 199

Schewitsch, Sergej (Sergej Šević) - američki socijalist, poreklom Rus, sedamdesetih i osamdesetih godina urednik lista *New Yorker Volkszeitung*, 279 392 415

Schiller, Friedrich von (Fridrih fon Šiler; 1759 - 1805) - veliki nemački pesnik i dramatičar. 318

Schippel, Max (Maks Šipel; 1859 - 1928) - nemački ekonomist i publicist, u prvo vreme Rodbertusov pristalica, od 1886. socijaldemokrat, jedan od vođa levooportunističke grupe *«Mladi»*, kasnije revizionist, za vreme prvog svetskog rata socijalšovinit. 165 175 200 346 383 384

Schlesinger, Maximilian (Maksimilijan Šlezinger; 1855 - 1902) - nemački publicist, socijaldemokrat, lasalovac; urednik breslavskog socijaldemokratskog lista *«Die Wahrheit»* (1876 - 1878), saradnik listova *«Neuer Social-Demokrat»*, *«Der Volksstaat»*, *«Vorwärts»* i časopisa *«Die Neue Gesellschaft»*, *«Die Zukunft»* i *«Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik»*; posle uvođenja zakona protiv socijalista odrekao se Partije. 162 163 190 225

Schlüter (Šliter) - supruga Hermanna

Schlütera. 60 65 68 280 288 298 311

Schlüter, Hermann (Herman Šliter; umro 1919) - predstavnik nemačkog i američkog socijalističkog pokreta; osamdesetih godina upravnik socijaldemokratske izdavačke kuće u Cirihiu, prvi organizator arhiva nemačke socijaldemokratije, 1888. proteran iz Švajcarske, 1889. emigrirao u SAD, učestvovao je u socijalističkom pokretu SAD; autor radova iz istorije engleskog i američkog radničkog pokreta, dopisivao se s Engelsom. 11 13 16 17 31 54 58 60 67 68 102 110 118 124 125 137 218 281 288 298 - 300 304 309 311 328 331 332 343 356 357 364 443 462

Schmidt, Conrad (Konrad Šmit; 1863 - 1932) - nemački ekonomist i filozof, socijaldemokrat; dopisivao se s Engelsom, urednik lista *«Vorwärts»* pripadao je levooportunističkoj grupi *«Mladi»*, 1890. uređivao je list *«Berliner Volkstribüne»*; kasnije se priključio revizionistima, urednik časopisa *«Sozialistische Monatshefte»* (1908 - 1930). 89 90 115 116 141 142 163 204 205 251 - 253 262 263 282 283 334 335 380 - 382 397 427 - 432

Schmoller, Gustav von (Gustav fon Šmoler; 1838 - 1917) - nemački istoričar i ekonomist, vodeći predstavnik mlade istorijske škole. profesor univerziteta u Haleu, Strazburu i Berlinu. 116

Schnaebelé Guillaume (Gijom Šnebele; 1831 - 1900) - francuski komesar pogranične policije, u aprilu 1887. uhapšen je na francusko-nemačkoj granici pod sumnjom špijunaže, ali je oslobođen. 124

Schoeman, Georg Friedrich (Georg Fridrih Šeman; 1793 - 1879) - nemački filolog i istoričar; napisao je mnoge radove iz istorije stare Grčke. 406

Schoenblank, Bruno (Bruno Šenblank; 1859 - 1901) - nemački žurnalista, socijaldemokrat; urednik raznih socijaldemokratskih listova u vreme važenja zakona protiv socijalista, urednik lista *«Vorwärts»* (1891 -

1893), glavni urednik lista »Leipziger Volkszeitung« (1894 - 1901), član Rajhstaga (1893 - 1901); pretežno je zastupao marksističke pozicije; prilikom obračuna sa Bernsteinovim revizionizmom stao je na stranu marksističkih snaga. 462

Schorlemmer, Carl (Karl Šorlemer; 1834 - 1892) – istaknuti nemački hemičar, profesor u Mančesteru, materijalist, od početka šezdesetih godina bliski prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; član Prve internacionale, aktivno je učestvovao u revolucionarnom radu; koristio je svoja putovanja u Nemačku na kongrese prirodnjaka da bi pod vrlo teškim uslovima zakona protiv socijalista prenosio informacije nemačkom radničkom pokretu; pratio je Engelsa na njegovim putovanjima u SAD (1888) i Norvešku (1890); od 1874. profesor na prvoj katedri za organsku hemiju u Engleskoj (Mančester), član naučnih društava u Engleskoj, SAD i Nemačkoj. 9 28 37 51 61 63 65 68 69 70 73 74 77 81 89 93 96 110 116 162 163 210 218 220 233 287 311 320 328 330 333 344 365 372 374 379 380 383 398 400 411 448 462

Schorlemmer, Ludwig (Ludvig Šorlemer) – brat Carla Schorlemmera. 68

Schweichel, Robert (pseudonim: *Rosus*) (Robert Švajhel; Rozus; 1821 - 1907) – nemački žurnalista i pisac, demokrat, kasnije socijaldemokrat; Liebknechtov, Bebelov i Mehringov prijatelj; učesnik revolucije 1848/49. u Kenigsbergu; od 1850. do 1862. živeo je kao emigrant u Švajcarskoj; urednik raznih nemačkih listova, od 1868. saurednil lista »Demokratische Wochenblatt«; pisao je istorijske romane i seoske priče u kojima se obračunavao sa klasnim društvom. 114

Schweitzer, Johann Baptist von (Johan Baptist fon Švajcer; 1834 - 1875) – državni tužilac, kasnije žurnalista i pisac; suvlasnik i urednik lista »Social-Demokrat« (1864 - 1867), od 1868. jedini vlasnik; od 1863. član, a od 1867. do 1871. predsednik Opšteg nemačkog radničkog saveza;

podržavao je Bismarckovu politiku ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske, kočio je uključivanje nemačkih radnika u Prvu internacionalu i uspostavljanje jedinstva nemačkog radničkog pokreta na osnovama naučnog komunizma; 1872. isključen iz Opšteg nemačkog radničkog saveza. 285 384 463

Seliverstov, Nikolaj Dimitrijevič (1830 - 1890) – ruski general, šef žandarmerije, 1890. u Parizu ga je ubio poljski socijalista Padlewski. 458

Seneka, Lucije Enej (oko 4. pre n. e. do 65. n. e.) – rimski filozof, pisac i političar, jedan od najpoznatijih predstavnika tzv. mlade stoičke škole; svojim etičkim učenjem uticao je na nastanak hrišćanskog dogmatizma. 268

Senegas (Senega) – socijalistički poslanik francuske skupštine (1889). 268

Shelley, Percy Bysshe (Persi Biš Šeli; 1792 - 1822) – engleski pesnik, predstavnik revolucionarne romantike, ateist. 60

Shepard (Šepard) – američki izdavač Marxovog rada »Govor o slobodnoj trgovini«. 119

Shipton, George (Džordž Šipten; 1839 - 1911) – osnivač i sekretar Amalgamated Society of Housepointers & Decorators, sekretar londonskog Trades Councila (1872 - 1896), urednik lista »Labour Standard«, reformist. 200 223 346

Simon, Ludwig (Ludvig Simon; 1810 - 1872) – advokat iz Trijera, sitnoburžoaski demokrat, 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (krajnja levica); 1849. emigrirao u Švajcarsku, učesnik kongresa Lige za mir i slobodu u Ženevi. 318

Singer, Paul (Paul Zinger; 1844 - 1911) – vodeći predstavnik nemačke socijaldemokratije, od kraja šezdesetih godina razvio se od sitnoburžoaskog demokrate u socijaldemokratu, od 1885. predsednik socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; 1886. proteran iz Berlina i od 1887. član Odbora, od 1890. zajedno sa Bebelom pred-

- sednik Socijaldemokratske partije, član Rajhstaga (1884 - 1911), borio se protiv oportunitizma i revizionizma. 14 19 27 141 155 234 236 366 423 440 444 445
- Smith, Adolphe (Smith Headingley)* (Edolf Smit; Smit Hedingli) – engleski žurnalist, osamdesetih godina član Socijaldemokratske federacije, bio je blizak francuskim posibilistima, objavljivao je članke protiv Marxa i njegovih pristalica. 106 117 129 173 174 177 181 266 426
- Soetbeer, Georg Adolf* (Georg Adolf Zetber; 1814 - 1892) – nemački buržoaski ekonomist i statističar. 237 428
- Soetbeer, Heinrich* (Hajnrh Zetber) 114
- Sommier, Antoine* (Antoan Somije; 1812 - 1886) – francuski historičar, poslanik zakonodavne nacionalne skupštine (od 1849), radikal; posle državnog udara od 2. decembra 1851. proteran iz Francuske, kasnije se vratio. 135
- Sonnenschein, William Swan* (Viljem Svon Zonenšajn; 1855. – umro posle 1917) – engleski izdavač koji je 1887. izdao prvo englesko izdanje prvog toma Markovog »Kapitala«. 96 137 268 400
- Sorge, Adolph* (Adolf Zorge) – sin Friedricha Adolpha Sorgea. 311
- Sorge, Friedrich Adolph* (Fridrih Adolf Zorge; 1828 - 1906) – vodeći predstavnik međunarodnog radničkog pokreta, blizak prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; učesnik u badensko-falačkom ustanku 1849, 1852. emigrirao u SAD; saosnivač Njujorškog kluba komunista (1857), sekcije Internacionale (1867), Socijalne partije Njujorka i okoline (1868), Opšteg nemačkog radničkog saveza u Njujorku (1869) i Severnoameričkog centralnog komiteta Internacionale (1870), delegat na haškom kongresu 1872, generalni sekretar Generalnog veća posle njegovog premeštanja u Njujork (1872 - 1874); do kraja života radio je za stvar radničke klase. 8 9 18 19 41 49 62 69 70 74 - 78 81 - 83 91 92 108 117 118 137 138 175 176 199 - 201 217 - 220 222 223 239 248 279 - 281 300 309 - 311 328 331 - 333 342 - 344 356 - 358 374 379 383 384 392 415 - 417 418 421 435 440 - 443 462
- Sorge, Katharina* (Katarina Zorge) – supruga Friedricha Adolpha Sorgea. 41 84 462
- Speyer, Carl* (Karl Špajer; rođ. 1845) – stolar; šezdesetih godina sekretar Komunističkog udruženja za obrazovanje nemačkih radnika u Londonu, od 1872. član Generalnog veća Prve internacionale u Londonu, a kasnije u Americi, delegat na Haškom kongresu Internacionale 1872. 108
- Stead, William Thomas* (Viljem Tomas Sted; 1849 - 1912) – engleski žurnalist i publicist, buržoaski liberal, urednik lista »Pall Mall Gazette« (1883 - 1889). 52
- Stehely* (Štehelji) – vlasnik poslastičarnice na Gendarmenmarktu (danas Platz der Akademie) u Berlinu, koja je služila kao sastajalište pisaca i mesto za sastanke grupe »slobodnih«. 253
- Stein, Lorenz von* (Lorenc fon Štajn; 1815 - 1890) – nemački historičar i ekonomist; heglovac, profesor filozofije i državnog prava na univerzitetu u Kiju. 103
- Stepnjak* – vidi *Kravčinski, Fani Markovna*
- Stepnjak* – vidi *Kravčinski, Sergej Mihailovič*
- Stieber, Wilhelm* (Vilhelm Štiber; 1818 - 1882) – policijski savetnik (od 1851), šef pruske političke policije (1852 - 1860), organizovao je razna krivotvorenja koja su na kelnskom komunističkom procesu 1852. poslužila kao materijal optužbe, bio je glavni svjedok optužbe; u prusko-austrijskom ratu 1866. i francusko-pruskom ratu 1870/71. šef vojne policije, a 1870/71. šef nemačke špijunaže i kontrašpijunaže u Francuskoj. 11
- Stinzelih* (Štinclaj) 466

- Stirner, Max* (pseudonim *Johanna Caspara Schmidta*) (Maks Štirner; Johan Kaspar Šmidt; 1806 - 1856) - nemački filozof i pisac, mladohegelovac, jedan od ideologa buržoaskog individualizma i anarhizma. 253 254
- Strabon* (oko 63. pre n. e. do oko 20. n. e.) - grčki geograf i istoriograf. 404
- Sybel, Heinrich von* (Hajnrh fon Zibel; 1817 - 1895) - nemački istoričar i političar, od 1867. nacional-liberal; pisao je radove prožete duhom reacionarnog pruzizma i šovinizma, direktor pruskog Državnog arhiva. 133 460
- Szeliga* - vidi *Zychlinsky, Franz Lychlin von*
- Šakir-paša* - turski državnik, 1889. guverner Krita. 223
- Tacit, Publije Kornelije* (oko 55 - 120) - rimski istoričar. 394
- Taine, Hippolyte-Adolphe* (Ipolit-Adolf Ten; 1828 - 1893) - francuski filozof, pedesetih i šezdesetih godina umereni liberal, posle propasti Pariske komune ideolog kontrarevolucionarne buržoazije. 114 132
- Tauscher, Leonhard* (Leonhard Taušer; 1840 - 1914) - nemački socijaldemokrat, za vreme važenja zakona protiv socijalista upravnik stamparije lista »Sozialdemokrat« u Cirihi i Londonu; kasnije urednik lista »Schwäbische Tagwacht« u Štutgartu. 54 58 68 110 401 411
- Techow, Gustav Adolf* (Gustav Adolf Tehov; 1813 - 1893) - bivši pruski oficir, demokrat, 1848. učesnik revolucionarnih događaja u Berlinu, šef generalštaba falačke revolucionarne armije; posle poraza badensko-falačkog ustanka 1849. emigrirao u Švajcarsku, 1852. prešao u Australiju. 254
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) - francuski državnik i političar, orleanist; predsednik vlade (1836. i 1840), 1848. poslanik u Ustavotvornoj a 1849 - 1851. u Zakonodavnoj nacionalnoj skupštini, prvi predsednik Treće republike (1871 - 1873); dželat Pariske komune. 246
- Thivrier, Christophe* (Kristof Tivrije; 1841 - 1895) - rudar, kasnije vinarški trgovac; francuski socijalist, član Francuske radničke partije; od 1889. poslanik u skupštini. 241 245 268
- Thorne, William James* (Viljem Džems Torn; 1857 - 1946) - plinski radnik, učesnik engleskog radničkog pokreta, član Socijaldemokratske federacije, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina jedan od organizatora masovnog pokreta nekvalifikovanih radnika, sekretar Gas Workers' and General Labourers' Union, od 1906. član Parlamenta; za vreme prvog svetskog rata socijalšovinist. 375 445
- Tillett, Benjamin* (Bendžamin Tilet; 1860 - 1943) - engleski socijalist, jedan od organizatora i vođa štrajka londonskih lučkih radnika od 1889. i novih tredijuniona, saosnivač Laburističke partije, 1887 - 1921. sekretar sindikata čajnih radnika a kasnije lučkih radnika, 1922 - 1930. član Glavnog odbora Saveza transportnih radnika; za vreme I svetskog rata socijalšovinist, član Parlamenta (1917 - 1924. i 1929 - 1931). 238 342
- Tooqueville, Alexis Clérel de* (Aleksis Klerel de Tokvil; 1805 - 1859) - francuski istoričar i političar, legitimist i pristalica ustavne monarhije. 132
- Tooke, Thomas* (Tomas Tuk; 1774 - 1858) - engleski ekonomist i jedan od prvih boraca za slobodnu trgovinu, kritikovao je Ricardovu teoriju o novcu, »jedan od poslednjih engleskih ekonomista of any value« (Marx). 211 216 278
- Trier, Gerson* (Gerson Trijer; od 1851) - danski učitelj, jedan od vođa revolucionarne manjine Socijaldemokratske partije Danske; borio se protiv reformističke politike oportunističkog krila Partije; prevodio je

- Engelsove radove na danski. 171
192 206 234 237 284 - 286 318
- Trochu, Louis-Jules* (Luj-Žil Troši; 1815 - 1896) - francuski general i političar, orleanist; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao je u osvajanju Alžira; 1853 - 1855. učestvovao je u krimskom, a 1859. u italijanskom ratu; šef vlade nacionalne odbrane i vrhovni komandant Pariske armije (septembar 1870. do januara 1871), sabotirao je odbranu grada; poslanik Nacionalne skupštine od 1871. 38
- Tussy* - vidi *Marx-Aveling, Eleanor*
- Vaillant, Marie-Anne-Cécile-Ambrosine* (rod. *Lachouille*) (Mari-An-Sesil-Ambroazin Vajan; rod. Lašuj) - majka Marie-Edouard-a Vaillant-a. 449
- Vaillant, Marie-Edouard* (Mari-Eduar Vajan; 1840 - 1915) - francuski lekar, socijalist, blankist; član Prve internacionale, delegat na Lozanskom kongresu 1867, Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872, član Pariske komune, emigrirao u Englesku, blizak Marxu i Engelsu; 1871/1872. bio je član Generalnog veća Internacionale; posle amnestije 1880. vratio se u Francusku i osnovao Comité Révolutionnaire central, od 1884. član pariskog opštinskog veća, potpredsednik Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; u borbi protiv mileranizma približio se geditima i bio jedan od osnivača Socijalističke partije Francuske (1902); kasnije je bio pod uticajem Jeana Jaurès-a, ali je 1914. prešao na pozicije socijalšovinizma. 9 18 111 113 128 129 137 146 177 180 192 230 257 263 271 401 449
- Vaillant* (Vajan) - supruga Marie-Edouard-a Vaillanta-a. 449
- Van Beveren, Edmond* (Edmond Van Beveren) - belgijski socijalist. 106 117
- Vanderbilt* (Vanderbilt) - porodica najvećih američkih finansijskih i industrijskih magnata. 428
- Vartout* - vidi *Caraccioli, Louis-Antoine*
- Vésinier, Pierre* (Pjer Vezinije; 1826 - 1902) - francuski publicist; saosnivač francuske sekcije Internacionale u Londonu, delegat na Londonskoj konferenciji 1865, zbog klevetanja Centralnog veća isključen iz njega 1866, a 1868. na Briselskom kongresu isključen i iz Internacionale; član Pariske komune; posle njenog poraza emigrirao u Englesku; sekretar Section française de 1871; član Svetskog federalističkog veća koje je istupalo protiv Marxa i Generalnog veća. 426
- Vico, Giovanni Battista* (Đovani Battista Viko; 1668 - 1744) - italijanski filozof i istoriograf; pokušao je da odredi objektivne zakonitosti društvenog razvitka. 322
- Victoria* (Viktorija; 1819 - 1901) - kraljica Velike Britanije i Irske (1837 - 1901). 43
- Victoria Adelaide Mary Louisa* (Viktorija Adelaide Mari Luiza; 1840 - 1901) - najstarija kći engleske kraljice Viktorije, supruga pruskog prestolonaslednika Friedricha Wilhelma i nemačkog cara Friedricha III. 14 32 43
- Viereck, Louis* (Luis Firek; 1851 - 1921) - nemački izdavač i urednik, socijaldemokrat; član Rajhstaga (1884 - 1887), vodeći predstavnik desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; odlukom sentgalenskog kongresa 1887. razrešen svih odgovornih funkcija u Partiji; posle toga potpuno se odvojio od socijaldemokratije; 1890. preselio se u SAD. 30
- Virchow, Rudolf* (Rudolf Virhov; 1821 - 1902) - nemački naučnik, patolog, jedan od osnivača moderne antropologije i etnologije; osnivač celularne patologije, humanist; jedan od vođa i osnivača Napredne stranke; protivnik Bismarcka i socijaldemokratije. 43
- Vizetelly* (Viziteli) - izdavačka kuća u Londonu. 34
- Volders, Jean* (Žan Volders; 1855 - 1896) - belgijski publicist, socijalist,

- jedan od osnivača Radničke partije Belgije; delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 157
- Vollmar, Georg Heinrich von* (Georg Hajnrih fon Folmar; 1850 - 1922) - bivši bavarski oficir, socijaldemokrat; urednik lista »Dresdner Volksboten« (1877) i »Sozialdemokraten« (1879/1889), član Rajhstaga (1881 - 1887. i 1890 - 1918) i bavarskog landtaga (1893 - 1918); od devedesetih godina jedan od najuticajnijih zagovornika oportunitizma u nemačkoj socijaldemokratiji; za vreme prvog svetskog rata socijalšovinist. 321
- Wachenhusen, Hans* (Hans Vahenhusen; 1823 - 1898) - nemački buržoaski publicist i pisac. 253
- Wachsmuth, Ernst Wilhelm Gottlieb* (Ernst Vilhelm Gotlib Vaksmut; 1784 - 1866) - nemački istoričar, profesor u Lajpcigu, autor većeg broja radova o antičkom periodu i iz istorije Evrope. 253 404
- Waldeck, Benedikt Franz Leo* (Franc Leo Benedikt Valdek; 1802 - 1870) - nemački pravnik, političar, buržoaski demokrat; jedan od vođa levice i potpredsednik pruske Nacionalne skupštine (1848); jedan od vođa Napredne stranke. 253
- Waldeck, Julius* (Julijus Valdek) - lekar, mladohegelovac, pripadao je društvu »Slobodnih« u Berlinu. 253
- Waldeyer, Wilhelm von* (Vilhelm fon Valdajer; 1836 - 1921) - poznati nemački astronom, profesor na Univerzitetu u Berlinu. 43
- Walter, F. (F. Valter)* - nemački knjižar, anarhist. 109
- Walther von der Vogelweide* (Valter fon der Fogelwajde; oko 1170. do oko 1230) - najpoznatiji srednjogonjornemački liričar i pisac izreka. 292
- Warren, Sir Charles* (ser Čarls Voren; 1840 - 1927) - engleski vojni inženjer i kolonijalni činovnik; šef londonske policije (1886 - 1888), jedan od organizatora krvoprolića prilikom radničkih demonstracija u Londonu 13. novembra 1887. 10
- Webb, Sidney James, Baron Passfield* (Sidni Džems Veb, baron Pesfeld; 1859 - 1947) - engleski političar, jedan od osnivača Fabian Society; zajedno sa svojom suprugom Beatrice pisao je socijalreformistička i buržoasko-ekonomska dela u kojima je zastupao stanovište da se radničko pitanje može rešiti u kapitalističkim uslovima. 162
- Wedde, Friedrich Christoph Johannes* (Fridrih Kristof Johanes Vede; 1843 - 1890) - nemački žurnalist i pisac, socijaldemokrat; saosnivač i izdavač socijaldemokratskog lista »Bürger-Zeitung« (1881-1887); 1887. proteran iz Hamburga. 12
- Weerth, Georg* (Georg Vert; 1822 - 1856) - »prvi i najpoznatiji pesnik nemačkog proletarijata« (Engels), trgovac; 1843. preselio se u Englesku, između 1843. i 1845. upoznao se sa Engelsom i Marxom i otada je pripadao najužem krugu njihovih prijatelja; član Saveza komunista, 1848/49 urednik feljtona u listu »Neue Rheinische Zeitung«, 1849. otišao je u Pariz; 1850. krenuo na daleka poslovna putovanja; umro u Havani. 298
- Weill, Abraham (Alexandre)* (Abraham (Aleksandr) Vajl; 1811 - 1899) - pisac i žurnalist, Alzašanin, od 1837. živeo je u Parizu; saradivao je kako u francuskim tako i u nemačkim listovima. 321
- Weitling, Wilhelm* (Vilhelm Vajtling; 1808 - 1871) - krojački pomoćnik iz Magdeburga; 1835. u Parizu član Saveza prognanih, od 1837. vodeći član i teoretičar Saveza pravednih, najpoznatiji nemački predstavnik utopijskog radničkog komunizma, 1840 - 1843. bavio se revolucionarnim radom u Švajcarskoj; posle 1844/1845. njegova teorijska i politička shvatanja zaostala su za zahtevima proleTERSKE klasne borbe; 1845. prebacio se za vodama Saveza pravednih u London, a početkom 1846. sa Komunističkim dopisnim komitetom u Brisel; od 1846. do 1848.

- živeo je u SAD; za vreme revolucije 1848/49. širio je anarhističke ideje u Berlinu i Hamburgu; od kraja 1849. ponovo je aktivno delao u okvirima radničkog pokreta u SAD, međutim, skrenuo je u religiozno sektaštvo; od 1850. do 1855. izdavao je list »Republik der Arbeiter« u kome je između ostalog, istupao protiv Marxa i njegovih pristalica; pred kraj života približio se Internacionalni. 102 103
- Werder, Karl Friedrich* (Karl Fridrih Verder; 1806 - 1893) – nemački filozof i pesnik, hegelovac. 254
- Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von* (Ferdinand Oto Vilhelm fon Vestfalen; 1799 - 1876) – reakcionarni pruski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1850 - 1858); polubrat Marxove supruge Jenny. 391
- Westphalen, Ludwig von* (Ludvig fon Vestfalen; 1770 - 1842) – tajni savetnik u Trijeru, otac Jenny Marx. 391
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797 - 1888) – pruski princ, regent (1858 - 1861), kralj Pruske (1861 - 1888), nemački car (1871 - 1888). 8 10 14 31 32 39 42 138 315 317
- Wilhelm II* (Vilhelm II; 1859 - 1941) – pruski kralj i nemački car (1888 - 1918). 8 10 14 15 19 32 43 48 91 118 124 138 205 241 281 312 313 317 319 328 331 336 343 364 372 375 392 398 449
- Willich, August* (August Vilih; 1810 - 1878) – pruski poručnik, zbog svojih političkih ubeđenja napustio je vojnu službu; član Saveza komunista, 1849. vođa dobrovoljačkog korpusa u badensko-falačkom ustanku; 1850. zajedno sa Karlom Schapperom vođa sitnoburžoaske frakcije koja je istupala protiv Marxa prilikom raspada Saveza komunista; 1853. emigrirao je u SAD, u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) general u vojsci Severnih država. 312
- Wilson, Daniel* (Danijel Vilson; 1840 - 1919) – francuski političar, umereni buržoaski republikanac; zet Jules-a Grevyja, predsednika Republike, umešan u mnoge finansijske afere. 28
- Wirth, Friedrich Moritz* (Fridrih Moric Virt; 1849 - umro posle 1916) – nemački pisac. 380
- Wischnewetzky, Lazar* – poljski lekar; 1886. emigrirao u SAD; član Socijalističke radničke partije Severne Amerike; suprug Florence Kelley-Wischnewetzky. 18 62 84 119 176 199 219
- Wolff, Wilhelm (Lupus)* (Vilhelm Volf; 1809 - 1864) – nemački revolucionar, učitelj i publicist, sin sinom šleskog seljaka; od 1831. politički je delao u okviru radikalnog studentskog pokreta, zbog čega je od 1834. do 1838. proveo po pruskim tamnicama; od 1846. živeo je u Briselu, gde je bio jedan od najbližih saradnika i prijatelja Marxa i Engelsa; 1846. aktivno je radio u briselskom Komunističkom dopisnom komitetu; član Saveza pravednih, saosnivač Saveza komunista, a od maja 1848. član Centralne uprave Saveza; 1848/49. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«, član frankfurtske Nacionalne skupštine (krajnja levica), u julu 1849. emigrirao u Švajcarsku, a sredinom 1851. u Englesku; do kraja života u najtešnjem kontaktu sa Marxom i Engelsom i njihov najodaniji istomišljenik. 251
- Young, Edward* (Edvard Jang) – američki statističar, upravnik statističkog biroa u Vašingtonu, autor radova o položaju radničke klase. 98
- Zabel, Friedrich* (Fridrih Cabel; 1802 - 1875) – nemački liberalni publicist, urednik lista »National-Zeitung« (1848 - 1875), bio je za ujedinjenje Nemačke pod hegemonijom Pruske; član Nemačkog nacionalnog udruženja. 253
- Zadek, Frau* (gospođa Cadek) 290
- Zadek, Ignaz* (Ignac Cadek) – nemački socijaldemokrat, lekar. 348
- Zasulič, Vera Ivanovna* (1851 - 1919)

– aktivna učesnica narodnjačkog pokreta, a kasnije socijaldemokratskog pokreta u Rusiji; jedna od osnivača marksističke grupe Oslobođenje rada; kasnije se priključila menjševicima. 195 326 327 339 - 341

Zethin, Clara (Klara Cetkin; 1857 - 1933) – učiteljica i spisateljica; istaknuta predstavica nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, izvršila je značajan uticaj na nemački i međunarodni socijalistički pokret žena; borila se protiv nemačkog militarizma i pozivala u borbu protiv rata; od 1878. član Socijalističke radničke partije Nemačke; saradivala je u listu »Sozialdemokrat«, urednik lista »Die Gleichheit« (1891 - 1917), učestvovala je u pripremanju međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889, učestvovala je

na svim kongresima Druge internacionale, od početka se borila protiv revizionizma; jedna od osnivača grupe Spartakus, od 1921. član Izvršnog komiteta i Prezidijuma Komunističke internacionale, do 1924. rukovodila je zapadnoevropskim a zatim svetskim sekretarijatom žena; 1920 - 1933. član Rajhstaga, od 1932. predsednik-doažen 182

Zola, Emile (Emil Zola; 1840 - 1902) – poznati francuski pisac. 35

Zychlinsky, Franz Zychlin von (Franc Cihlin fon Cihlinski; 1816 - 1900) – pruski oficir, mladohegelovac, pod pseudonimom »Szeliga« saradnik (1843 - 1845) listova »Allgemeine Literatur-Zeitung« i »Norddeutsche Blätter«, koje je izdavao Bruno Bauer. 253

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

Augustin 260

Dona Blanka – španska kraljica, jedna od glavnih ličnosti pesme Heinricha Heinea »Disputation«. 106

Evropa – u grčkoj mitologiji kći feničanskog kralja, koju je Jupiter, uzevši obličje bika, odveo na Krit. 37

Grant, Arthur (Artur Grant) – jedna od glavnih ličnosti u romanu Margaret Harkness »A city girl«. 34

John Bull (Džon Bul) – podrugljivo ime kojim su obično nazivani predstavnici engleske buržoazije; ono se mnogo više upotrebljavalo od 1712, kada je izašla politička satira John Arbuthnota (1675 - 1735) »History of John Bull«. 81 181

Jupiter – vrhovni rimski bog (grčki Zeus). 37

Isus Krist – 231

Laura – junakinja »Knjige pesama« Francesca Petrarke. 209

Michel – šaljivo, podsmešljivo ime za sitničavog i umno ograničenog nemačkog malogradanina. 316

Nemezida – u starogrčkoj mitologiji boginja osvete. 239

Schlemihl, Peter (Peter Šlemil) – ličnost iz novele »Čudnovata povest Petera Šlemila« od Adalberta von Schamissoa. Peter Šlemil je svoju senku zamenio za čarobnu kesu. 280

Triglav – bog zapadnih Slovena. 43

Vautour (Votur) – ličnost iz jedne francuske komedije; tip bezobzirnog, gramzivog čoveka. 130

Sadržaj

	Strana
Predgovor	VII

1888

1 · Engels Jonu Nādejdeu · 4. januar	3
2 · Engels Nikolaju Franceviču Danijeljonu · 5. januar	6
3 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 7. januar	8
4 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 10. januar	10
5 · Engels Hermannu Schlüтеру · 10. januar	11
6 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 10. januar	12
7 · Engels Hermannu Schlüтеру · 23. januar	13
8 · Engels Paulu Lafargue-u · 7. februar	14
9 · Engels Hermannu Schlüтеру · 12. februar	16
10 · Engels Hermannu Schlüтеру · 19. februar	17
11 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 22. februar	18
12 · Engels Florence Kelley-Wischnewtzkoj · 22. februar	20
13 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 23. februar	23
14 · Engels Ferdinandu Domela Nieuwenhuisu · 23. februar	25
15 · Engels Lauri Lafargue · 25. februar	27
16 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 29. februar	29
17 · Engels Hermannu Schlüтеру · 17. mart	31
18 · Engels Paulu Lafargue-u · 19. mart	32
19 · Engels Margareti Harkness · april	34
20 · Engels Lauri Lafargue · 10/11. april	37
21 · Engels Florence Kelley-Wischnewtzkoj · 11. april	40
22 · Engels Augustu Bebelu · 12. april	42
23 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 16. april	45
24 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 20. april	47
25 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · Oko 29. aprila	48
26 · Engels Florence Kelley-Wischnewtzkoj · 2. maj	49
27 · Engels Lauri Lafargue · 9. maj	51
28 · Engels Eleanori Marx-Aveling · 10. maj	53
29 · Engels Hermannu Schlüтеру · 10. maj	54

	Strana
30 · Engels Florence Kelley-Wischnewtzkoj · 16. maj	55
31 · Engels Lauri Lafargue · 3. jun	56
32 · Engels Hermannu Schlüteru · 15. jun	58
33 · Engels Paulu Lafargue-u · 30. jun	59
34 · Engels Karlu Kautskom · Pre 6. jula	60
35 · Engels Lauri Lafargue · 6. jul	61
36 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 11. jul	62
37 · Engels Lauri Lafargue · 15. jul	63
38 · Engels Lauri Lafargue · 23. jul	65
39 · Engels Hermannu Schlüteru · Subota 21. ili 28. jul	67
40 · Engels Lauri Lafargue · 30. jul	68
41 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 4. avgust	69
42 · Engels Lauri Lafargue · 6. avgust	70
43 · Engels Eduardu Bernsteinu · 9. avgust	72
44 · Engels Hermannu Engelsu · 9. avgust	73
45 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 28. avgust	74
46 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 31. avgust	75
47 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 31. avgust	77
48 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 4. septembar	78
49 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 10. septembar	81
50 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 11. septembar	82
51 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 12. septembar	83
52 · Engels Florence Kelley-Wischnewtzkoj · 18. septembar	84
53 · Engels uredništvu lista »New Yorker Volkszeitung« · 18. septembar	85
54 · Engels uredništvu lista »Chicagoer Arbeiter-Zeitung« · 18. septembar	86
55 · Engels Hermannu Engelsu · 27/28. septembar	87
56 · Engels Conradu Schmidtu · 8. oktobar	89
57 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 10. oktobar	91
58 · Engels Louisi Kautsky · 11. oktobar	93
59 · Engels Lauri Lafargue · 13. oktobar	95
60 · Engels Nikolaju Franceviču Danijeljsonu · 15. oktobar	97
61 · Engels Karlu Kautskom · 17. oktobar	100
62 · Engels Augustu Bebelu · 25. oktobar	102
63 · Engels Lauri Lafargue · 24. novembar	104
64 · Engels Paulu Lafargue-u · 4. decembar	105
65 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 15. decembar	108
66 · Engels F. Walteru · 21. decembar	109

67 · Engels Lauri Lafargue · 2. januar	110
68 · Engels Augustu Bebelu · 5. januar	112

	Strana
69 · Engels Ludwigu Kugelmannu · 10. januar	114
70 · Engels Conradu Schmidtu · 11. januar	115
71 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 12. januar	117
72 · Engels Florence Kelley-Wischnewtzkoj · 12. januar	119
73 · Engels Paulu Lafargue-u · 14. januar	120
74 · Engels Karlu Kautskom · 18. januar	122
75 · Engels Karlu Kautskom · 28. januar	123
76 · Engels Hermannu Schlüteru · 31. januar	125
77 · Engels Lauri Lafargue · 4. februar	126
78 · Engels Karlu Kautskom · 7. februar	128
79 · Engels Lauri Lafargue · 11. februar	129
80 · Engels Johnu Lincolnu Mahonu · 14. februar	131
81 · Engels Karlu Kautskom · 20. februar	132
82 · Engels Johnu Lincolnu Mahonu · 21. februar	136
83 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 23. februar	137
84 · Engels Paulu Lafargue-u · 12. mart	139
85 · Engels Conradu Schmidtu · 12. mart	141
86 · Engels Paulu Lafargue-u · 21. mart	143
87 · Engels Paulu Lafargue-u · 23. mart	145
88 · Engels Paulu Lafargue-u · 25. mart	147
89 · Engels Paulu Lafargue-u · 27. mart	149
90 · Engels Paulu Lafargue-u · 1. april	152
91 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 4. april	154
92 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 5. april	156
93 · Engels Paulu Lafargue-u · 10. april	158
94 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 17. april	161
95 · Engels Karlu Kautskom · 20. april	163
96 · Engels Paulu Lafargue-u · 30. april	165
97 · Engels Paulu Lafargue-u · 1. maj	168
98 · Engels Paulu Lafargue-u · 2. maj	170
99 · Engels Lauri Lafargue · 7. maj	172
100 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 11. maj	175
101 · Engels Paulu Lafargue-u · 11. maj	177
102 · Engels Eleonori Marx-Aveling · 13. maj	179
103 · Engels Lauri Lafargue · 14. maj	180
104 · Engels Paulu Lafargue-u · 16. maj	182
105 · Engels Paulu Lafargue-u · 17. maj	185
106 · Engels Paulu Lafargue-u · 20. maj	186
107 · Engels Karlu Kautskom · 21. maj	188
108 · Engels A. F. Robinsonu · 21. maj	191
109 · Engels Paulu Lafargue-u · 24. maj	192
110 · Engels Paulu Lafargue-u · 25. maj	194
111 · Engels Paulu Lafargue-u · 27. maj	195
112 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 8. jun	199
113 · Engels Lauri Lafargue · 11. jun	202

	Strana
114 · Engels Conradu Schmidtu · 12. jun	204
115 · Engels Paulu Lafargue-u · 15. jun	206
116 · Engels Lauri Lafargue · 28. jun	208
117 · Engels Nikolaju Franceviću Danijeljsonu · 4. jul	211
118 · Engels Paulu Lafargue-u · 5. jul	213
119 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 9. jul	215
120 · Engels Nikolaju Franceviću Danijeljsonu · 15. jul	216
121 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 17. jul	217
122 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 20. jul	219
123 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 20. jul	221
124 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 17. avgust	222
125 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 17. avgust	224
126 · Engels Eduardu Bernsteinu · 22. avgust	226
127 · Engels Hermannu Engelsu · 22. avgust	228
128 · Engels Lauri Lafargue · 27. avgust	229
129 · Engels Lauri Lafargue · 1. septembra	232
130 · Engels Lauri Lafargue · 9. septembra	234
131 · Engels Karlu Kautskom · 15. septembra	236
132 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 26. septembra	239
133 · Engels Paulu Lafargue-u · 3. oktobar	240
134 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 3. oktobar	243
135 · Engels Lauri Lafargue · 8. oktobar	245
136 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 12. oktobar	248
137 · Engels Lauri Lafargue · 17. oktobar	249
138 · Engels Conradu Schmidtu · 17. oktobar	251
139 · Engels Marxu Hildebrandu · 22. oktobar	253
140 · Engels O. A. Ellissenu · 22. oktobar	255
141 · Engels Lauri Lafargue · 29. oktobar	256
142 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 29. oktobar	259
143 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 9. novembar	261
144 · Engels Augustu Bebelu · 15. novembar	262
145 · Engels firmi John Henry Johnson, Son and Ellis · 15. septembar	265
146 · Engels Paulu Lafargue-u · 16. novembar	266
147 · Engels Lauri Lafargue · 16. novembar	268
148 · Engels Paulu Lafargue-u · 18. novembar	270
149 · Engels Jules-u Guesde-u · 20. novembar	271
150 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 30. novembar	275
151 · Engels Victoru Adleru · 4. decembar	276
152 · Engels Nikolaju Franceviću Danijeljsonu · 5. decembar	278
153 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 7. decembar	279
154 · Engels Conradu Schmidtu · 9. decembar	282
155 · Engels Gersonu Trieru · 18. decembar	284
156 · Engels Nataliji Liebknecht · 24. decembar	287
157 · Engels Ludwigu Kugelmannu · 30. decembar	289

1890

158	Engels	gospodi Zadek · Januar	290
159	Engels	Sergeju Mihailoviču Kravčinskom (Stepnjaku) · 3. januar	291
160	Engels	Lauri Lafargue · 8. januar	292
161	Engels	Hermannu Engelsu · 9. januar	296
162	Engels	Hermannu Schlüтеру · 11. januar	298
163	Engels	Pasqualeu Martignettiju · 13. januar	301
164	Engels	Eleanori Marx-Aveling · 14. januar	303
165	Engels	Hermannu Schlüтеру · 15. januar	304
166	Engels	Charlesu Rosheru · 19. januar	305
167	Engels	Augustu Bebelu · 23. januar	306
168	Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 8. februar	309
169	Engels	Augustu Bebelu · 17. februar	312
170	Engels	Lauri Lafargue · 26. februar	315
171	Engels	Paulu Lafargue-u · 7. mart	317
172	Engels	Wilhelmu Liebknechtu · 9. mart	319
173	Engels	Lauri Lafargue · 14. mart	321
174	Engels	Antoniju Labrioli · 30. mart	322
175	Engels	Pasqualeu Martignettiju · 30. mart	323
176	Engels	Karlju Kautskom · 1. april	324
177	Engels	Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu · 1. april	325
178	Engels	Veri Ivanovnoj Zasulič · 3. april	326
179	Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 4. april	328
180	Engels	Ferdinandu Domeli Nieuwenhuisu · 9. april	329
181	Engels	Karlju Kautskom · 11. april	330
182	Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 12. april	331
183	Engels	Conradu Schmidtu · 12. april	334
184	Engels	Lauri Lafargue · 16. april	336
185	Engels	Veri Ivanovnoj Zasulič · 17. april	339
186	Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 19. april	342
187	Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 30. april	345
188	Engels	Augustu Bebelu · 9. maj	348
189	Engels	Lauri Lafargue · 10. maj	351
190	Engels	Paulu Lafargue-u · 21. maj	353
191	Engels	Pasqualeu Martignettiju · 24. maj	355
192	Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 29. maj	356
193	Engels	Paulu Ernstu · 5. jun	359
194	Engels	Nikolaju Franceviču Danijeljonu · 10. jun	362
195	Engels	Hermannu Schlüтеру · 14. jun	364
196	Engels	Wilhelmu Liebknechtu · 19. jun	365
197	Engels	Nataliji Liebknecht · 19. jun	366
198	Engels	Ludwigu Kugelmannu · 30. jun	368
199	Engels	Wilhelmu Liebknechtu · 30. jun	369

	Strana
200 · Engels Lauri Lafargue · 4. jul	370
201 · Engels Hermannu Engelsu · 8. jul	371
202 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 22. jul	372
203 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 30. jul	374
204 · Engels Lauri Lafargue · 30. jul	375
205 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 1. avgust	377
206 · Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu · 5. avgust	378
207 · Engels Karlu Kautskom · 5. avgust	379
208 · Engels Conradu Schmidtu · 5. avgust	380
209 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 9. avgust	383
210 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 10. avgust	387
211 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 15. avgust	389
212 · Engels Ottu v. Boenigku · 21. avgust	390
213 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 27. avgust	392
214 · Engels Paulu Lafargue-u · 27. avgust	393
215 · Engels Paulu Lafargue-u · 15. septembar	395
216 · Engels Karlu Kautskom · 18. septembar	397
217 · Engels Paulu Lafargue-u · 19. septembar	399
218 · Engels Charles-u Caronu · 20. septembar	402
219 · Engels Paulu Lafargue-u · 20. septembar	403
220 · Engels Josephu Blochu · 21/22. septembar	404
221 · Engels Hermannu Engelsu · 22. septembar	407
222 · Engels Jakinsu · 23. septembar	408
223 · Engels Struttu i Parkeru · 23. septembar	409
224 · Engels Jules-u Guesde-u · 25. septembar	410
225 · Engels Lauri Lafargue · 25. septembar	411
226 · Engels Paulu Lafargue-u · 25. septembar	412
227 · Engels Lauri Lafargue · 26. septembar	414
228 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 27. septembar	415
229 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 4. oktobar	418
230 · Engels Karlu Kautskom · 5. oktobar	419
231 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 7. oktobar	420
232 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 18. oktobar	421
233 · Engels Lauri Lafargue · 19. oktobar	422
234 · Engels Eduardu Bernsteinu · 20. oktobar	425
235 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 25. oktobar	426
236 · Engels Conradu Schmidtu · 27. oktobar	427
237 · Engels Paulu Lafargue-u · 2. novembar	433
238 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 5. novembar	435
239 · Engels Karlu Kautskom · 5. novembar	436
240 · Engels Louisi Kautsky · 9. novembar	437
241 · Engels Victoru Adleru · 15. novembar	438
242 · Engels Victoru Adleru · 17. novembar	439
243 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 26. novembar	440
244 · Engels Lauri Lafargue · 1. decembar	444

	Strana
245 · Engels Ferdinandu Domeli Nieuwenhuisu · 3. decembar	446
246 · Engels Amandu Goeggu · 4. decembar	447
247 · Engels Ludwigu Schorlemmeru · 4. decembar	448
248 · Engels Edouard-u Vaillant-u · 5. decembar	449
249 · Engels Petru Lavroviču Lavrovu · 5. decembar	450
250 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 8. decembar	451
251 · Engels Mohrhennu · 9. decembar	452
252 · Engels Victoru Adleru · 12. decembar	454
253 · Engels Johannu Heinrichu Wilhelmu Dietzu · 13. decembar	456
254 · Engels Karlu Kautskom · 13. decembar	457
255 · Engels Lauri Lafargue · 17. decembar	458
256 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 18. decembar	460
257 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 20. decembar	462
258 · Engels Leu Frankelu · 25. decembar	463
259 · Engels G. Blumu · 27. decembar	466

PRILOZI

Paul Lafargue Nikolaju Franceviču Danijeljsonu · 14. decembar 1889.	469
---	-----

NAPOMENE I REGISTR I

Napomene	473
Literatura	530
A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa	530
B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora	535
I Dela i spisi	535
II Periodika	543
C. Spisak pomenutih časopisa i listova	545
Registar imena	554
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	591

K. MARH — F. ENGELS

DELA • tom 44

JANUAR 1888 — DECEMBAR 1890

•
Pripremili za štampu saradnici Instituta
za međunarodni radnički pokret

Gligorije Ernjaković i Slobodanka Kovačević

•
Prevodioci

Ljubica Bauer-Protić je prevela pisma na str.: 3 - 7, 20 - 22, 27 - 28, 34 - 36, 40 - 41, 49 - 50, 53, 55, 84, 97 - 99, 119, 131, 136, 179, 191, 211 - 212, 216, 265, 271 - 272, 278, 291, 303, 305, 326 - 327, 339 - 341, 362 - 363, 402, 408 - 414, 449 - 450, 469 - 470,

Mile Joka: 14 - 15, 27, 32 - 33, 37 - 39, 51 - 52, 56 - 57, 59, 61, 63 - 66, 68, 70 - 71, 95 - 96, 104 - 107, 110 - 111, 120 - 121, 126 - 127, 129 - 130, 139 - 140, 143 - 153, 158 - 160, 165 - 174, 177 - 178, 180 - 187, 192 - 196, 202 - 203, 206 - 210, 213 - 214, 229 - 235, 240 - 242, 245 - 247, 249 - 250, 256 - 258, 266 - 270, 292 - 295.

Olga Kostrešević: 8 - 14, 16 - 19, 23 - 26, 29 - 31, 42 - 48, 54, 58, 60, 62, 67, 69, 72 - 83, 95 - 94, 100 - 103, 108 - 109, 112 - 118, 122 - 125, 128, 132 - 135, 137 - 138, 141 - 142, 154 - 157, 161 - 164, 175 - 176, 188 - 190, 199 - 201, 204 - 205, 215, 217 - 220, 221 - 228, 236 - 239, 243 - 244, 248, 251 - 255, 259 - 264, 275 - 277, 279 - 290, 296 - 302, 304, 306 - 314, 319 - 320, 322 - 325, 328 - 335, 342 - 350, 355, 361, 364 - 369, 371 - 374, 377 - 392, 397 - 398, 404 - 407, 415 - 421, 425 - 432, 435 - 443, 446 - 448, 451 - 457, 460 - 466.

•
Nacrta za korice *Eduard Stepančić*

Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*

Korektori — *Milica Sekicki, Ljubica Kovačević i Divna Klantnik*

•
Izdaje

Izdavačka radna organizacija *Prosveta*

OOOR »Izdavačka delatnost«

Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret

Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•
Štampa

«Srbija» štamparsko-izdavačka radna organizacija

Beograd, Mije Kovačevića 5

•
Tiraž: 5 000 primeraka

